This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Dette er en digital utgave av en bok som i generasjoner har vært oppbevart i bibliotekshyller før den omhyggelig ble skannet av Google som del av et prosjekt for å gjøre verdens bøker tilgjengelige på nettet.

Den har levd så lenge at opphavretten er utløpt, og boken kan legges ut på offentlig domene. En offentlig domene-bok er en bok som aldri har vært underlagt opphavsrett eller hvis juridiske opphavrettigheter har utløpt. Det kan variere fra land til land om en bok finnes på det offentlige domenet. Offentlig domene-bøker er vår port til fortiden, med et vell av historie, kultur og kunnskap som ofte er vanskelig å finne fram til.

Merker, notater og andre anmerkninger i margen som finnes i det originale eksemplaret, vises også i denne filen - en påminnelse om bokens lange ferd fra utgiver til bibiliotek, og til den ender hos deg.

Retningslinjer for bruk

Google er stolt over å kunne digitalisere offentlig domene-materiale sammen med biblioteker, og gjøre det bredt tilgjengelig. Offentlig domene-bøker tilhører offentligheten, og vi er simpelthen deres "oppsynsmenn". Dette arbeidet er imidlertid kostbart, så for å kunne opprettholde denne tjenesten, har vi tatt noen forholdsregler for å hindre misbruk av kommersielle aktører, inkludert innføring av tekniske restriksjoner på automatiske søk.

Vi ber deg også om følgende:

- Bruk bare filene til ikke-kommersielle formål
  Google Book Search er designet for bruk av enkeltpersoner, og vi ber deg om å bruke disse filene til personlige, ikke-kommersielle formål.

- Ikke bruk automatiske søk
  Ikke send automatiske søk av noe slag til Googles system. Ta kontakt med oss hvis du driver forskning innen maskinoversettelse, optisk tegngjenkjenning eller andre områder der tilgang til store mengder tekst kan være nyttig. Vi er positive til bruk av offentlig domene-materiale til slike formål, og kan være til hjelp.

- Behold henvisning
  Google-"vannmerket" som du finner i hver fil, er viktig for å informere brukere om dette prosjektet og hjelpe dem med å finne også annet materiale via Google Book Search. Vennligst ikke fjern.

- Hold deg innenfor loven
  Uansett hvordan du bruker materialet, husk at du er ansvarlig for at du opptrer innenfor loven. Du kan ikke trekke den slutningen at vår vurdering av en bok som tilhørende det offentlige domene for brukere i USA, impliserer at boken også er offentlig tilgjengelig for brukere i andre land. Det varierer fra land til land om boken fremdeles er underlagt opphavrett, og vi kan ikke gi veiledning knyttet til om en bestemt anvendelse av en bestemt bok, er tillatt. Trekk derfor ikke den slutningen at en bok som dukker opp på Google Book Search kan brukes på hvilken som helst måte, hvor som helst i verden. Erstatningsansvaret ved brudd på opphavsrettigheter kan bli ganske stort.

Om Google Book Search

Googles mål er å organisere informasjonen i verden og gjøre den universelt tilgjengelig og utnyttbar. Google Book Search hjelper leserne med å oppdage verdens bøker samtidig som vi hjelper forfattere og utgivere med å nå frem til nytt publikum. Du kan søke gjennom hele teksten i denne boken på `http://books.google.com/`

AH BIBA O

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

THEOLOGISK TIDSSKRIFT

FOR

DEN EVANGELISK-LUTHERSKE KIRKE I NORGE.

UDGIVET

AF

C. P. CASPARI. GISLE JOHNSON. R. TØNDER NISSEN.
LÆRERE I THEOLOGIEN VED UNIVERSITETET I CHRISTIANIA.

Med den ene Haand gjorde de Gjerningen,
og med den anden holdt de Vaaben.
Neh. 4, 17.

NY RÆKKE.

TREDJE BIND.

CHRISTIANIA.
P. T. MALLINGS BOGHANDEL.
1874.

Digitized by Google

Digitized by Google

Period 1968 35
Ser. II v.3
1879
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY,
CAMBRIDGE, MASS.

INDHOLD.

	Side.
Dr. Søren Kierkegaards Christendomsforkyndelse. II. Fortsættelse. Af F. Petersen	1— 47.
De reformatoriske Bevægelser i Italien paa Luthers Tid. II. (Efter fem Foredrag holdte i Missionshuset paa Opfordring af „Selskabet for Christiania Byes Vel). Af Vilh. Poulsen	48—112
Det manasseske Tidsrum eller Israels syttiaarige indre, aandelige Exil. (Af Forelæsninger over Jeremias's Liv og hans Tids Historie). Af C. P. Caspari	113—143.
רקמה i 1 Kong. 10, 28 och 2 Krön. 1, 16. Af Aug. Tötterman	144—148
Et utrykt Exemplar af det apostoliske Symbol i et Haandskrift fra det ottende Aarhundrede	149.
Gregor den Stores Troesbekjendelse	150.
Anmeldelser. (Britiske Tidsskrifter)	151—160.
De nyeste Undersøgelser i og omkring Palæstina. I. Af Andr. Hansen	161—240.
Dr. Søren Kierkegaards Christendomsforkyndelse. II. Fortsættelse. Af F. Petersen	241—315.
Troesregelens Benævnelser hos det andet og tredje Aarhundredes kirkelige Forfattere. En Studie. Af C. P. Caspari	316—357.
Παντοδυναμος, παντοκρατωρ, omnipotens. Af C. P. Caspari	358—360.
Anmeldelser. (Britiske Tidsskrifter)	361—368.
Homiletiske Strøbemærkninger. Af Julius Bruun	369—424.

Digitized by Google

Side.

Dr. Søren Kierkegaards Christendomsforkyndelse. II. Fortsættelse.

Af F. Petersen . . . . . 425—451.

Kong Josias og hans Reformation.

Af Forelæsninger over Jeremias's Liv og hans Tids Historie.

Af C. P. Caspari . . . . . 452—506.

Nedfarten i Daabsbekjendelsen udenfor og før Ledet: *descendit ad inferna.*

Af C. P. Caspari . . . . . 507—512.

De nyeste Undersøgelser i og omkring Palæstina. II.

Af Andr. Hansen . . . . . 513—562.

Dr. Søren Kierkegaards Christendomsforkyndelse. III.

Af F. Petersen . . . . . 563—602.

Den apostoliske Troesbekjendelse, gjengiven paa Vers af Luther og Flere efter ham i den lutherske Kirke.

Af J. Belsheim . . . . . 603—630.

Nogle Bemærkninger angaaende den nordafrikanske Kirkes Oprindelse.

Af C. P. Caspari . . . . . 631—636.

Digitized by Google

Dr. Søren Kierkegaards Christendomsforkyndelse.

Af
FREDRIK PETERSEN,
Residerende Kapellan i Skive.

II.

Kierkegaards Virksomhed som Forfatter[1]).

Philosophiske Smuler.

Lad os engang forsøge dette at gaa ud over Immanensen. Lad os forsøge det som et Tanke-Experiment, at vi dog kan faa se, hvorledes det maa tage sig ud for en Tænkende, det, der ligger ud over den. Vi skal forsøge at gaa videre end Sokrates. Philosophien er jo længst gaaet videre end til Sokrates. Vi kunne da se, om det, som er udover Sokrates, skulde ligne den moderne Philosophi eller maaske overskride hele Immanensen, saa Sokrates viste sig at være Immanensens Yderpost og Philosophien maaske ved at „gaa videre" end Sokrates var sunket langt under ham.

Kap. I. Tanke-Projektet. Sokrates antog, at Sandheden kunde læres. Han mente dermed, „at al Læren og Søgen kun er Erindren". „Den Uvidende behøver blot at mindes, da besinder han sig ved sig selv paa, hvad han ved. Sandheden bringes ikke ind i ham, men var i ham"[2]). Dette var Sokrates Opfattelse af Menneskets Forhold til Sandheden. Og denne Opfattelse udtrykte han enfoldigt og ædelt i hele sit Liv. Han mente ikke, at man kunde bringe noget

[1]) Fortsættelse fra Bind II. p. 525.
[2]) Phil. Smuler pag. 10.

Digitized by Google

Menneske Sandheden. Han antog, at ethvert Menneske havde den, væsentlig seet, ligesaa fuldt som han. Den eneste Forskjel, der var mellem dem, var denne spøgefulde, at Sokrates kunde have besindet sig dybere paa Sandheden i sit Indre end den Anden. Og derfor kunde Sokrates, om ikke give den Anden Sandheden, dog hjælpe ham med at besinde sig paa Sandheden, som han havde i sit Indre. Ydmyg for Guden forstod Sokrates, at Guden forbød ham at føde; mellem Menneske og Menneske var den forhjælpende Jordemoder-Gjerning (*μαιευσθαι*) det Højeste; det at føde tilhører alene Guden.[1]).

Heraf følger imidlertid, at „ethvert Udgangspunkt i Tiden", det Tidspunkt, da et Menneske griber Sandheden, „er et Tilfældigt, et Forsvindende"; det har ikke nogen væsentlig Betydning, som nedlagdes nu i hans Sjæl Sandheden, han før ikke besad. Det har kun Betydning som „Anledningen" til, at han besindede sig paa, hvad hans eget var. Læreren kan ej heller være mere end blot Anledningen for Discipelen. Og giver han sig og sin Lærdom ud for at være noget Andet eller Mere, „da giver han ikke, men fratager, da er han end ikke den Andens Ven end sige hans Lærer". Ethvert Menneske er for den sokratiske Betragtning sit eget Centrum, og hele Verden samler sig om ham efter den Betydning han af sit eget Indre kan give den. Ikke nogen Gud udenfor ham kan være hans eller Verdens Centrum. Thi han erkjender Gud kun gjennem sit eget Indre. „Hans Selverkjendelse er en Guds-Erkjendelse"[2]).

Men forholder det sig „saaledes med at lære Sandheden, da kan det, at jeg har lært af Sokrates eller af Prodikos eller af en Tjenestepige, kun beskjæftige mig historisk, eller, forsaavidt jeg er en Plato i Svæmeri, digterisk", men ikke

[1]) p. 11.
[2]) p. 12.

Digitized by Google

væsentlig. „Det kan heller ikke interessere mig anderledes end historisk, at Sokrates's eller Prodikos's Lære var den og den; thi Sandheden, i hvilken jeg hviler, var i mig selv og kom frem ved mig selv; og end ikke Sokrates formaaede at give mig den, saalidet som Kudsken formaar at trække Hestens Byrde, om han end ved Svøben kan hjælpe den dertil“ [1]).

Er Spørgsmaalet altsaa om Sandheden, den evige Sandhed nemlig, den Sandhed, der betinger et Menneskes evige Salighed, da kan det ene Menneske ikke give det andet den. Det Højeste, den Ene her kan blive for den Anden, er den Anledning, der bringer ham til selv at bringe den frem af sit eget Indre. Med Hensyn til min evige Salighed kan derfor mit Forhold til Sokrates eller Prodikos eller Tjenestepigen eller til den Lære, de har ført, ikke beskjæftige mig. Sandheden til Salighed har jeg i mig selv, om end et andet Menneske var mig behjælpelig dermed.

Dermed faar ogsaa det Øjeblik i Tiden, da jeg begyndte at besinde mig paa Sandheden, rent forsvindende Betydning for mig. Thi naar jeg har vundet Sandheden, da har jeg paa samme Tid erkjendt, at den var i mig efter mit eget Væsen: jeg har fra Evighed vidst Sandheden; nu har jeg blot faaet dette at vide. Men det Øjeblik, i hvilket denne Bevidsthed om Sandheden træder frem i min Sjel, er et aldeles forsvindende Moment i Sammenligning med dette Væsentlige, at besidde Sandheden. Og derfor træder dette Øjeblik ogsaa aldeles i Baggranden, det saa at sige forsvinder i den evige Sandhedens Besiddelse, der udgjør mit Liv.

Dette altsaa er det Sokratiske: Ethvert Menneske er selv i Besiddelse af Sandheden; intet Menneske har derfor Noget med at ville give ham Sandheden, han kan i det Højeste foranledige ham til selv at drage Sandheden frem af sit eget

[1]) p. 14.

Digitized by Google

Bryst; og Timeligheden kan heller ingen anden Betydning faa end den, at han i den besinder sig paa Sandheden, hvilken han fra Evighed af besidder [1]).

Saaledes er det Sokratiske. Hvad gaar nu ud over dette? Aabenbarligen intet Andet end at tillægge Timeligheden, „Øjeblikket" en ganske anden Betydning. Timeligheden maa da ikke blot være Anledningen til, at Mennesket besinder sig paa Sandheden, som er i ham, men et Timelighedens Øjeblik bliver selve det Eviges Fødselsstund i ham: det Evige, d. e. den evige Sandhed, som før ikke var i ham, bliver nu, i dette Timelighedens Moment, til i ham. Paa anden Maade gaa vi ikke ud over Sokrates.

Vi skulle nu nærmere betragte Konsekvenserne af denne Antagelse.

a. Den forudgaaende Tilstand. Grunden til, at Timelighedens Øjeblik blev Anledningen, var den, at Mennesket havde Sandheden. Skal Øjeblikket nu ikke længer være Anledningen, men selve Tilblivelsen, da maa Mennesket ikke have Sandheden. Han maa ikke engang have saa meget af Sandheden, at han har af sig selv en Erkjendelse af, at han ikke har Sandheden. Thi Bevidstheden om, ikke at have Sandheden, kan et Menneske ikke have, uden at Sandheden væsentlig seet er i ham. Ogsaa denne Bevidsthed er en Sandhedens Erkjendelse. Og er den der, saa er altsaa Sandheden i ham fra Evighed. Men dette strider mod vor Antagelse, at Sandheden ikke var i ham, men bliver til i et Tidsmoment. Vor Antagelse fordrer altsaa som første Konsekvens, at Mennesket ikke har Sandheden end ikke i den Form, at han væed sig at mangle den: han er udenfor Sandheden, ikke i Retning henimod den, men bort fra den; „han er Usandheden" [2]).

[1]) p. 15 frg.
[2]) p. 16.

Digitized by Google

b. Læreren. Her kan Læreren ikke mere blive for den Lærende Anledningen til at besinde sig paa Sandheden; thi den Lærende er Usandheden. Hvad Læreren her alene kan blive Anledningen til, er, at den Lærende besinder sig paa, at han er Usandheden. Hermed er imidlertid den Lærende stødt bort fra Læreren, fordi han ved Læreren faar at vide, hvad han ikke vidste før, at han er Usandheden. Dette er altsaa, under vor Antagelse, Analogien til det Sokratiske: at Læreren er for den Lærende Anledningen til at besinde sig paa, at han er Usandheden. Thi den Erkjendelse, at man er Usandheden, kan man kun vinde ved sig selv, selv om Guden var Læreren; først naar man selv ser det, har man Erkjendelsen.

Men hvorledes skal Læreren bære sig ad med at meddele den Lærende Sandheden? Allerede den Selvbesindelse om at være Usandheden, hvortil han var Anledningen for den Lærende, var jo dog ogsaa en Sandhedens Meddelelse. Hvorledes kan den, som er i Usandheden, besinde sig herpaa, uden at Straaler fra Sandheden skinner ind i Usandheden? Naar det derfor blev sagt, at Læreren var Anledningen til, at den Lærende besindede sig paa, at han var Usandheden, da maa dette forstaaes ret. Han er Anledningen, forsaavidt det jo afhænger af den Lærende selv, om han vil benytte Undervisningen til ved den at besinde sig paa, at han er Usandheden. Men Læreren maa dog allerede have meddelt af Sandheden selv, for at den Lærende kunde faa det Lys, uden hvilket denne Besindelse havde været ham umulig[1]).

---

[1]) Vi har tilladt os her at indskyde denne supplerende Tanke. Tankens Konsekvens kræver den, synes os, unavislig. Kierkegaard udtaler her slet Intet, der paa nogen Maade kan oplyse, hvorledes det kan gaa til, at Læreren bliver Anledningen for den Lærende til at besinde sig paa, at han er i Usandheden. Det synes os imidlertid, at han kun paa den ovenfor angivne Maade kan tænke sig det, og have derfor for Tydeligheds Skyld indskudt denne Tanke; men føle os dog

Digitized by Google

Altsaa, hvorledes faar den Lærende, som er Usandheden, Sandheden?

Dette sker aabenbarligen derved, at Læreren bringer ham den, „og ikke blot dette, men [Læreren] maa give Betingelsen med, for at forstaa den". Behøvede Læreren blot at give Sandheden, og ikke tillige Betingelsen, da vilde jo det have sin Grund deri, at den Lærende allerede havde Betingelsen. Men som den, der forstaar at stille Spørgsmaalet, allerede er paa Sporet hen imod Svaret, saaledes indeholder Betingelsen til at modtage Sandheden allerede i sig Sandheden. Er Mennesket derfor Usandheden, da har han ligesaa lidet Betingelsen til at tilegne sig Sandheden, som han har Sandheden selv. Læreren maa derfor give med Sandheden ogsaa Betingelsen til at tilegne sig den.

Men hvad er dette for en Lærer? Al Undervisning beror dog paa, at Betingelsen er tilstede; give Betingelsen kan dog ingen Lærer; det var jo at omskabe den Lærende. „Men dette formaar intet Menneske; skal det da ske, maa det være ved Guden selv". Saaledes fører vor Antagelse os dertil, at Læreren maa være ikke et Menneske, men Guden[1]).

Men nu den Lærende, hvorledes kan han tænkes at være uden Betingelsen? Fra Skabelsen af kan han umulig tænkes at have været den foruden. Han maa altsaa tænkes at have tabt den. Men hvorledes tabt den? Mon som ved en Hændelse, som Noget, der skede ved ham ham selv ubevidst og uden Deltagelse fra hans Viljes Side? Betingelsen til at forstaa Sandheden kan dog ikke tænkes at have været en tilfældig Besiddelse. Den har været en Besiddelse væsentlig tilhørende ham som evigt Væsen. Og derfor kan den kun tænkes tabt ved ham selv. „Usandheden er da

---

opfordret til at gjöre udtrykkelig opmærksom paa, at dette er en forklarende og udfyldende Tanke af os, ikke Referat af Kierkegaard selv.

[1]) p. 16. 17.

Digitized by Google

ikke blot udenfor Sandheden, men er polemisk mod Sandheden, hvilket udtrykkes derved, at Mennesket har forspildt og forspilder Betingelsen".

„Læreren er da Guden selv, der virkende som Anledning foranlediger, at den Lærende mindes om, at han er Usandheden, og er det ved egen Skyld. Men denne Tilstand at være Usandheden og være det ved egen Skyld, hvad kunne vi kalde den? Lader os kalde den Synd" [1]).

Men kan nu da ikke den Lærende, som han ved egen Gjerning bragte sig ind i Usandheden, atter ved egen Gjerning bringe sig ud deraf? Hvad vilde deraf følge for vor Antagelse? Naar han ved sig selv bragte sig ud af Usandheden, da var jo den Tid, han tilbragte i den, opslugt af Sandheden og sporløst forsvunden. Kunde han nu dette ved sig selv, da fik jo Øjeblikket i Tiden ikke mer Betydning, end som Anledningen, ikke afgjørende Betydning — hvilket strider mod vor Antagelse: at Øjeblikket har afgjørende Betydning. Det ligger ogsaa i Sagen selv, at han ikke kan bringe sig ud af Tilstanden, som han bragte sig ind i den; „thi han bruger Frihedens Kraft i Ufrihedens Tjeneste, da han jo er frit [d. e. af sig selv] i den, og saaledes voxer Ufrihedens forenede Kraft og gjør ham til Syndens Træl". Han har skjænket Ufriheden sin, Frihedens, hele Kraft, hvormed skal han da fri sig ud af Ufrihedens Magt?

Hvad vil altsaa det sige, at Læreren med Sandheden skjænker den Lærende Betingelsen? Det vil sige, at „han frelser den Lærende ud af Ufriheden, frelser ham fra sig selv". Lader os derfor kalde ham „en Frelser". Det vil sige, at „han løser den, der havde fanget sig selv; og Ingen er jo saa forfærdelig fangen, og intet Fangenskab saa umuligt at bryde ud fra, som det, hvori Individet holder sig selv". La-

[1]) p. 19.

Digitized by Google

der os derfor kalde denne Lærer „en Forløser". „Og dog er dette jo endnu ikke nok sagt. Thi ved Ufriheden havde Mennesket jo forskyldt Noget, og giver hin Lærer ham da Betingelsen og Sandheden, da er han jo en Forsoner, der borttager den Vrede, som var over det Forskyldte".

Sandheden og Betingelsen var da altsaa en Gave, „et Betroet, hvorfor Modtageren altid blev Regnskab skyldig" ham, Læreren, der havde betroet ham den. En Lærer ellers kan jo bedømme den Lærende, om han gjør Fremskridt, men dømme ham kan han ikke, da han ikke kan give ham Betingelsen. Men denne Lærer, som giver Betingelsen, han kan dømme: „han er Dommer".

En saadan Lærer kan da den Lærende aldrig glemme; da vilde han synke tilbage i sig selv ned i Usandheden. Thi ved denne Lærer, se da var Alt blevet nyt.

Og nu Øjeblikket, i hvilket denne Lærer gav Sandheden og Betingelsen. „Et saadant Øjeblik er af en egen Natur". Det er vel kort og forbigaaende som ethvert Øjeblik „og dog er det afgjørende, og dog er det fyldt af det Evige". Læder os kalde det: „Tidens Fylde" [1]).

c. Discipelen. Discipelen var i Usandheden; men han erholdt Sandheden. Hvad skulle vi kalde denne Forandring? Han vorder jo „et andet Menneske, ikke i den spørgende Forstand, som blev han en Anden af samme Kvalitet som tidligere; men han bliver et Menneske af anden Kvalitet, eller, som vi og kunne kalde det, et nyt Menneske".

Medens han var i Usandheden, gik han bort fra Sandheden. I det Øjeblik, han modtog Betingelsen, antog hans Gang den modsatte Retning, „eller han vendtes om. Lader os kalde denne Forandring Omvendelse".

Han var i Usandheden ved egen Skyld. Han maa der-

[1]) p. 21—23.

Digitized by Google

for blive sig denne Skyld bevidst for at kunne omvende sig. Han forlader nu den tidligere Tilstand. Men hvorledes kan den Skyldige dette uden med Sorg i Sindet, Sorg over at han saa længe var i den tidligere Tilstand. „Lader os kalde en saadan Sorg Anger; thi hvad Andet er vel Anger, der vel ser sig tilbage, men dog saaledes, at den netop derved fremskynder Gangen til, hvad der ligger foran".

Idet han var i Usandheden og modtager Sandheden, „da foregaar der jo en Forandring med ham som fra: ikke at være, til: at være". Men dette er jo Fødselen. Og dog er han til, den samme som dog fødes. „Lader os kalde denne Overgang Gjenfødelsen, hvorved han anden Gang kommer til Verden ganske som ved Fødselen, et enkelt Menneske, der endnu Intet kjender til den Verden, i hvilken han fødes ind, om den er beboet, om der er andre Mennesker i den; thi man kan vel døbes en masse, men aldrig gjenfødes en masse. Som den, der ved sokratisk Fødselshjælp fødte sig selv, derover glemte alt Andet i Verden, og i dybere Forstand ikke skyldte noget Menneske Noget, — saaledes skylder jo den Gjenfødte ikke noget Menneske Noget, men hin guddommelige Lærer Alt; og maa, som hin over sig selv glemte den hele Verden, atter over denne Lærer glemme sig selv".

Ville vi derfor fastholde vor Antagelse, at Øjeblikket har afgjørende Betydning, da er dette Konsekvensen: Bruddet er skeet med Sandheden, og Mennesket kan ikke komme tilbage, endnu mindre skal han formaa ved egen Kraft paany at drage Guden over sin Side [1]). Medens derfor den sokratiske Opfattelse samler sig paa Erindringen som Midlet til Sandhedens Erkjendelse, hvorved Mennesket antages at være i Besiddelse af Sandheden, saa samler den Opfattelse, vi forsøge at digte, sig paa Øjeblikket, paa Forvandlingen fra: ikke at være, til: at være [2]).

[1]) p. 23—25. [2]) p. 27.

Digitized by Google

Vi skulle nu videre betragte Guden som Lærer og Frelser.

Kap. II. Guden som Lærer og Frelser. Naar et Menneske optræder som Lærer, da har Livets ydre og indre Forhold været Foranledningen hertil. Først lever han hen som de andre Mennesker, saa, i en modnere Alder, fornemmer han et Kald til at optræde som Lærer, et Kald, der fremkaldes af de Livsforhold, hvori han befinder sig. Selv er han paavirket af Omstændighederne, og griber da atter ind i dem. Idet han optræder som Lærer og fuldkommer sin Lærer-Gjerning, tilfredsstiller han ligesaa meget den Fordring, som Idealet nedlagde i hans Bryst, som den Fordring, de andre Mennesker kunne have paa ham: at han skulde virke for og med dem. Det at være Lærer, naar Læreren er et Menneske, er altsaa et Vexelforhold, „idet Livet og Forholdene blive Anledningen for ham til at blive Lærer, og han derved atter Anledningen for Andre til at lære Noget". Dette er Menneske og Menneske imellem ogsaa det Højeste. Discipelen bliver Anledningen til, at Læreren forstaar sig selv langt bedre og klarere; Læreren bliver Anledning til, at Discipelen forstaar sig selv. „Læreren efterlader sig i Døden ingen Fordring paa Discipelens Sjæl, netop ligesaa lidet som Discipelen kan gjøre Fordring paa, at Læreren skylder ham Noget"[1]).

Anderledes, naar Læreren er Guden. Guden behøver ingen Discipel for at forstaa sig selv. Og Intet kan foranledige Guden udenfra. Guden foranlediger ikke Livsforhold; men alene hans egen fri Beslutning. Medens hos Mennesket Beslutningen fødes af Anledningen, saa er hos Guden Beslutningen før Anledningen. Og hvad kan vel foranledige eller bevæge Guden, da dog Aristoteles siger med Rette om ham *ἀκίνητος πάντα κινεῖ*? Det kan kun være Kjærlighed. Gudens evige Kjærlighed er Foranledningen, der bringer ham

[1]) p. 30. 31.

Digitized by Google

til at træde frem i Tiden. Men dette Moment, hvor det Evige træder ind i Tiden, er netop Øjeblikket.

Som Grunden til Gudens Fremtræden er Kjærlighed, saa er atter Kjærlighed dens Maal, Kjærlighed nemlig til den Lærende: for at vinde ham. Og Kjærligheden den kan atter gjøre Guden og Mennesket lige. Thi Kjærligheden kan gjøre det Forskjellige lige; den ophæver ikke Forskjelligheden, men den ener den i Lighed. Og først i Lighed er Forstaaelse, i Ligheden eller i Enheden. Og hvad Guden vil, er den fuldkomne Forstaaelse; ene den kan Guden ville. Og naar den ikke opnaaes, da er det den Lærendes Skyld, at han ikke har villet [1]).

Dog denne Gudens Kjærlighed „er fra Grunden af ulykkelig". Thi den Lærende, Mennesket, og Læreren, Guden, ere hinanden saa ulige, at det er ubeskrivelig vanskeligt for Guden at give Forstaaelsen, ubeskrivelig vanskeligt, hvis Han ikke vil tilintetgjøre Forskjelligheden. Men dette forbyder Kjærligheden Ham. Vi erindre derom, at den Lærende er i Usandheden, og det ved egen Skyld. Og dog er han Gjenstand for Gudens Kjærlighed; Han vil være hans Lærer. Og Hans Bekymring er, at Han maatte faa Ligheden tilvejebragt, der er Betingelsen for, at Undervisningen kan begynde og kan blive den Lærende til Velsignelse. Kan den ikke tilvejebringes, da er Kjærligheden ulykkelig, fordi de ikke kunne forstaa hinanden. Dette er Gudens Sorg, Hans ulykkelige Kjærlighed, „denne uudgrundelige Sorg, at Han ved, at Han kan støde den Lærende fra sig, kan undvære ham; at den Lærende ved sin egen Skyld er hjemfalden til Fortabelse; at Han kan lade ham synke — og at Han ved, hvorledes det næsten er en Umulighed at holde den Lærendes Frimodighed oprejst, uden hvilken Forstaaelsen og Ligheden er borte og Kjærligheden ulykkelig" [2]).

[1]) p. 32 sq. [2]) p. 34—39.

Digitized by Google

Hvorledes vil da Guden tilvejebringe Ligheden? Han kunde drage den Lærende opad til sig, „forherlige ham, forlyste ham med tusindaarig Fryd, lade den Lærende i Glædens Tummel glemme Misforstaaelsen". Men saaledes havde Han jo dog kun bedraget den Lærende. Thi dermed var den Lærende ikke omvendt til Sandheden, men kun omklædt.

Saa kunde Guden vise sig for den Lærende i al sin Herlighed, og tage hans Tilbedelse og lade ham glemme sig selv derover. Men hvorledes kunde Guden dog vel bringe dette over sit Hjerte? Det var jo ikke sin Forherligelse Han vilde, men den Lærendes [1]).

Saa vil vel Guden tilvejebringe Enheden og Forstaaelsen ved at stige ned til den Lærende. Men Guden vil ikke tage Parti for nogen Begunstigelse i Livet. Derfor træder Han frem i Skikkelse af det ringe Menneske, i Tjenerens Skikkelse. Dette er da Gudens „Inkognito". Og det er paa Jorden Hans „sande Skikkelse", ikke en løs Forklædning, der lig Kongens Kappe kan afkastes og hvert Øjeblik vise, at det er Guden, som skjuler sig under den.

Nu staar Han der, Guden, i den ringe Tjeners Skikkelse. „Han er Guden, og dog har Han ikke det, hvortil Han kan holde sit Hoved; og Han tør ikke holde det til noget Menneske, at han ikke skal forarges paa Ham. Han er Guden, og dog er Hans Gang forsigtigere, end om Engle bar Ham, ej for at Hans Fod ikke skal stødes, men for at Han ej skal nedtrøde Menneskene i Støvet, idet de forarges paa Ham. Han er Guden, og dog hviler Hans Øje bekymret paa Slægten, da den Enkeltes spæde Skud kan knuses, saa hurtig som et Græs. Hvilket Liv, idel Kjærlighed og idel Sorg: at ville udtrykke Kjærlighedens Enhed [mellem sig og Menneskene], og da ikke at blive forstaaet; at maatte befrygte Enhvers

[1]) p. 39—41.

Digitized by Google

Fortabelse, og kun saaledes i Sandhed at kunne frelse en Eneste; idel Sorg, medens dog Dagen og Timen er udfyldt med den Lærendes Sorg, der betror sig til Ham [1]).

Saaledes Guden: af Kjærlighed fornedrer Han sig selv og lider under Følgerne af sin Fornedrelse; thi den er ingen paatagen, men Han er saa at sige nu selv bunden af den.

„Og den Lærende, har han ingen Lod og Del i denne Lidelsernes Historie, om hans Lod end ikke er Lærerens?" „Naar man planter Egens Kjærne i et Lerkar, da sprænges dette; naar man gyder ny Vin paa gamle Læderflaskar, da sprænges disse; hvorledes skeer det da, naar Guden planter sig ind i Menneskets Skrøbelighed, hvis han ikke vorder et nyt Menneske og et nyt Kar! Men denne Vordelse, hvor besværlig er vel den, og som en haard Fødsel". Og Forstaaelsen af Guden, hvor nær ligger den ikke Misforstaaelsen; og Skyldens Angester, hvor let forstyrre de ikke Kjærlighedens Fred! Og hvor nær ligger ikke Forfærdelsen ved Forstaaelsen; „thi det er jo mindre forfærdeligt at falde paa sit Ansigt, medens Bjerge skjælve for Gudens Stemme, end at sidde hos Ham som sin Lige", som det ringe Menneske. Og dog er det dette Gudens Bekymring gjælder, at Mennesket kan sidde saaledes hos Ham [2]).

Dette altsaa er Forholdet, naar Guden er Læreren: Han foranlediges ikke hertil ved Omstændighedernes Magt, saaledes som et Menneske; kun Kjærlighedens frie Beslutning bevæger ham; Han fremtræder blandt Menneskene i en ringe Tjeners Skikkelse, forvandles i sig selv. Thi Forstaaelsens Vilkaar ere ikke som ellers blandt Menneskene.

Hvorledes kan Mennesket forstaa Guden?

Kap. III. Den absolute Paradox. Mennesket har en Trang til at forstaa, med sin Forstand at tilegne sig Alt.

[1]) p. 97.
[2]) p. 48. 49.

Digitized by Google

Sæt nu, at han er naaet saa langt, at han har erkjendt sig selv: han ved da, hvad Mennesket er, da vil der i hans Forstand vaagne en uendelig Higen efter at naa længere frem. Menneskets Erkjendelses-Attraa kan ikke paa noget Punkt standses. For hver Erobring, den har gjort, vil den videre. Selv naar den har naaet sin egen Grændse, vil den dog ud over denne. Dette er Forstandens paradoxe Lidenskab, „forunderlig" som al Lidenskab. Thi det er sin egen Undergang, Forstanden her vil.

Lad os nærmere betragte dette. Mennesket kjender sig selv, han ved hvad et Menneske er. Naar Forstanden nu vil videre, hvad vil den saa? Den vil det Ubekjendte. Men dette Ubekjendte kan ikke være hverken noget Menneske eller noget Andet indenfor Naturens Omfang. Thi kjender Forstanden Mennesket, hvilket er vor Forudsætning, da er hverken noget Menneske eller Naturen det Ubekjendte, om den end derom kan vinde en alt dybere og fuldere Erkjendelse. Vi ville kalde dette Ubekjendte Guden. Dog ville vi intet Øjeblik glemme, at naar vi kalde det saa, da er dermed intet Skridt gjort til Forstaaelsen af det Ubekjendte; thi Guden er kun et Navn, som vi give det. At dette Ubekjendte, Guden, er til, vil det vel aldrig falde Forstanden ind at bevise. Den vil snart overbevise sig om, at Tilværelse ikke lader sig bevise. Saaledes paaviste Sokrates Gudens Tilværelse ved Hensigtsmæssigheden i Naturen.

Forstanden standser da paa det Ubekjendte, hvis Tilværelse umiddelbart paatvinger sig den. Forsaavidt er det altsaa til. Men i en anden Forstand er det ikke til, for Forstanden nemlig, idet det er det Ubekjendte. Videre kommer Forstanden ikke. I sin Erkjendelses-Trang støder den bestandig an paa dette Ubekjendte, og kan ikke komme videre. Thi det Ubekjendte er dens Grændse. Men „Grændse er netop Lidenskabens Kval, om end tillige dens Incitament.

Digitized by Google

Og dog kan den ikke komme videre, hvad enten den saa vover et Udfald via negationis eller via eminentiæ“ [1]).

Det Ubekjendte er altsaa den menneskelige Forstands Grændse. Et andet Udtryk, der siger det Samme er, at det Ubekjendte er det absolut Forskjellige. Men hvad ligger heri? Paa det Absolut-Forskjellige kan Forstanden ingen Kjendetegn have; end ikke dette er et Kjendetegn, der bringer det Forstaaelsen nærmere, at det er det absolut Forskjellige. Thi Forstanden kan ikke absolut gaa ud over sig selv. Derfor er saavel den Forskjellighed fra sig selv, som Forstanden via negationis forsøger at tillægge det Ubekjendte, Guden, som den Ophøjethed, den via eminentiæ forsøger, alt dette er tænkt ved den selv, og derfor netop ikke absolut forskjelligt fra den, og derfor heller ikke Kjendetegn paa Guden, det Absolut-Forskjellige.

Om Guden, det Ubekjendte, det Absolut-Forskjellige, kan Forstanden derfor heller ikke udsige mer end den ene Ting, at det er dens Grændse, ud over hvilken den ikke kan naa. Sandheden heraf har Hedenskabet tilstrækkelig godtgjort. Vil man ikke anerkjende, at Guden er absolut Grændsen, men forsøge at udtænke sig det absolut-forskjellige Væsen, da er Døren aabnet for al Slags Fantasterier Guddommen betræffende, og man har ingen fornuftig Indvending at rejse derimod [2]).

Men er dette Ubekjendte, Guden, til, hvorledes kan da Mennesket vide, at det Kjendskab, han mente at have om sig selv, ogsaa virkelig medfører Sandhed? Guden staar dog ikke i et saa udvortes Forhold til Mennesket. Det var jo dog muligt, at det vilde give en ganske anden Opfattelse af Mennesket, om han kjendte Guden. Og fremfor alle Ting, dersom Guden i Sandhed er det Ubekjendte, da kan han jo slet ikke vide, hvilken Indflydelse dette kan øve. Derfor var al-

[1]) p. 64.
[2]) p. 66.

Digitized by Google

lærede Sokrates uvis om sin Menneskekundskab, idet han var standset paa Guden, det Ubekjendte [1]). Og saaledes maa ethvert Menneske blive usikker betræffende al sin øvrige Indsigt, saasnart han standser paa dette Ubekjendte.

Saa meget synes da uimodsigeligt, at Forstanden farer vild, saasnart den vil til at afgive Bestemmelser om Guden. Og nu, naar Guden vil undervise ham om sig, hvorledes skal han da kunne forstaa det Absolut-Forskjellige? Forstanden kan dog aabenbarligen kun forstaa, hvad der er den ligt eller relativt forskjelligt fra den, d. e. væsentlig ligt. Men hvorledes skal den vel kunne forstaa det Absolut-Forskjellige? Er Guden absolut forskjellig fra Mennesket, saa er jo ogsaa Mennesket absolut forskjelligt fra Guden. „Men hvorledes skulde Forstanden fatte dette"?

Saaledes viser Guden sig at være et Paradox. „Blot for at faa at vide, at Guden er det Forskjellige, behøver Mennesket Guden. Og nu faar han at vide, at Guden er absolut forskjellig fra ham" [2]).

Men hvorledes kan dog det være, at Guden er det Absolut-Forskjellige? Det kan dog umulig have sin Grund i det, Mennesket skylder Guden; thi forsaavidt er han jo beslægtet med Guden. Det maa være begrundet i, hvad Mennesket skylder sig selv, eller hvad han selv har forskyldt. Hvad er altsaa Forskjellen? Hvad Andet vel end Synden, „siden Forskjellen, den absolute, skal være forskyldt af Mennesket selv". Dette er den samme Sag, som vi før have udtrykt ved at sige, at Mennesket er i Usandheden og det ved egen Skyld. Men Mennesket i Usandheden kunde ikke af sig selv opdage dette.

Sammenligne vi nu vort Digt med det Sædvanlig-Menneskelige, med det Sokratiske, saa se vi, at allerede dette ste-

[1]) p. 55.
[2]) p. 67.

Digitized by Google

der paa det Ubekjendte, der gjør Mennesket raadvild i sin Selverkjendelse. Men det formaar ikke at tænke, endnu mindre at fastholde det Ubekjendtes, Gudens, absolute Forskjellighed, og vil derfor altid danne Guden mere eller mindre i Lighed med Mennesket selv. At fastholde den absolute Forskjel lader sig først gjøre under vor Forudsætning om Øjeblikket, at det har afgjørende Betydning, eller under Forudsætning af Synden, at Mennesket er Usandheden. Men Syndsbevidstheden kan kun Guden selv give Mennesket, dersom Han vil være Lærer. „Men dette vilde Han jo, som vi have digtet, og vilde, for at være det, være den Enkelte lig, at denne ganske kunde forstaa Ham". Men saa standse vi paa et dobbelt Paradox: først dette, at Guden bringer gjennem Syndens Bevidsthed den absolute Forskjellighed frem mellem sig og Mennesket, og saa dette, at Han atter vil ophæve denne absolute Forskjellighed i Kjærlighedens og Forstaaelsens absolute Lighed [1]).

Det viser sig altsaa, at skal Guden tænkes at maatte selv træde frem for at være Menneskenes Lærer til Sandhed, da standse vi foran det absolute Paradox.

Men hvorledes er da den Forstaaelse mulig, som jo dog Guden tilsigter? Lader da et saadant Paradox sig tænke? „Forstanden tænker det vel ikke; selv kan den ikke falde paa det; og naar det forkyndes, kan den ikke forstaa det; den mærker blot, at det nok bliver dens Undergang. Forsaavidt har da Forstanden meget at indvende mod det. Og dog, paa den anden Side, vil jo Forstanden i sin paradoxe Lidenskab sin egen Undergang". Den vil gribe og tilegne sig, hvad der ligger ud over dens Grændse; men det kan den kun ved at ofre sig selv og give sig hen til den Stærkere, til Paradoxet, der er større end den. Paradoxet vil ogsaa Forstandens Un-

[1]) p. 68.

Digitized by Google

dergang. Og saaledes ere de to jo dog i Forstaaelse med hinanden. Forstaaelsen er mulig; „men denne Forstaaelse er kun tilstede i Lidenskabens Øjeblik“. Et ligaende er Forholdet mellem Elskov og Selvkjærlighed. Elskoven er Selvkjærlighedens Grændse og Undergang. Og dog vil Selvkjærligheden selv Elskoven, vil i den sin Undergang. Dette vil Elskoven ogsaa; „og saaledes ere disse tvende Magter i Forstaaelse med hinanden i Øjeblikkets Lidenskab, og denne Lidenskab er netop Elskoven“. „Vel er [nu] Selvkjærligheden gaaet til Grunde; men desuagtet er den ikke tilintetgjort, men taget til Fange, og er Elskovens spolia opima. Men den kan atter komme til Live; og dette bliver Elskovens Anfegtelse. Saaledes ogsaa med Paradoxets Forhold til Forstanden“. Kommer Forstanden til Live igjen, da bliver den til Anfegtelse [1]).

Guden altsaa, naar han fremtræder som Læreren, da er Han Paradoxet.

Tillæg. Forargelsen paa Paradoxet. „Dersom Paradoxet og Forstanden stode sammen i fælles Forstaaelse af deres Forskjellighed, da er Sammenstedet lykkeligt som Elskovens Forstaaelse“. Men de kan ogsaa stode anderledes sammen. Da er deres Sammenstød som Elskoven, naar den forsmaaes af den Elskede; den er som en ulykkelig Kjærlighed. Og denne Forstandens ulykkelige Kjærlighed „kunde vi kalde: Forargelse“.

Al Forargelse er i sin dybeste Grund lidende, i Lighed med forsmaaet Elskov. „Endog da, naar den støder Kjærlighedens Gjenstand ned, endog da, naar den selvplagersk optugter sig til Forhærdelsens Ligegyldighed, og martrer sig selv for at vise Ligegyldigheden; endog da, naar den hengiver sig i et triumferende Letsind over at det lykkes, endog da er

[1]) p. 69.

Digitized by Google

den [Elskoven] lidende. Saaledes ogsaa med Forargelsen. Den kan udtrykke sig, hvorledes den vil, selv naar den hoverende fejrer Aandløshedens Triumf, den er altid lidende. Hvad enten den Forargede sidder ænderknust og stirrer næsten som en Betler paa Paradoxet, forstenende i sin Liden, eller han væbner sig med Spotten og sigter med Vittighedens Pil", som angik det slet ikke ham, — „han er dog lidende", og det forholder sig ikke saa, at det ikke angaar ham. „Hvad enten Forargelsen kom og tog den sidste Smule Trøst og Glæde fra den Forargede, eller den gjorde ham stærk, — Forargelsen er dog lidende, den har stridt med den Stærkere; og hans Kraftstilling er ligesom i legemlig Henseende dens, hvis Ryg er brudt, hvilket jo skal give en Art Smidighed.

Dog maa med Hensyn til Sammenligningen med ulykkelig Elskov lægges Mærke til den væsentlige Forskjel, at et Menneskes Kjærlighed kan forsmaaes uden egen Skyld; men hans Forstand støder aldrig ulykkelig sammen med Paradoxet uden hans egen Skyld.

Forargelsen er lidende. Og heri viser Paradoxet sin Overlegenhed over Forstanden, hvorved det tillige adskiller sig fra Nonsens [1]). Ligeoverfor Nonsens forholder Forstanden sig overlegent; thi den gjennemtrænger Nonsens Tankebestemmelser, og erkjender den netop derved at være Nonsens. Paradoxets Tankebestemmelser kan den derimod ikke gjennemtrænge; den standser foran deres Uforstaaelighed; vil med sin paradoxe Lidenskab ind i dem; men kan ikke. Derved beviser netop

[1]) For Fuldstændigheds Skyld indtage vi dette her. Om Forskjellen mellem Paradoxet og Nonsens tales slet ikke i denne lille Bog. Idethele gjör Kierkegaard kun antydningsvis Rede for denne Forskjel. Det Sted, hvorpaa vi her fornemmelig støtte os, er Uvidskabelig Efterskr. p. 437, hvor det hedder: „Nonsens kan han [den Troende] derfor ikke tro mod Forstanden, hvad maaske En vilde befrygte; thi Forstanden vil netop gjennemskue, at det er Nonsens, og forhindre ham i at tro det".

Digitized by Google

Paradoxet sin Overlegenhed eller Ophøjethed over Forstanden. Forstanden attraar, elsker Paradoxet. Kan den nu ikke overtale sig til at bøje sig under det, og give sig hen, saa støder den an ved at opdage dets Paradoxi. Men deri viser Forargelsen sig at være underlegen og lidende, at denne Opdagelse aldeles ikke udgaar fra den, men fra Paradoxet selv. Det er ikke Forstanden, som har forstaaet Paradoxet, og nu erklærer dette at være et Absurdum, da var Paradoxet Nonsens; men det er Paradoxet, der har gjennemskuet Forstandens Afmagt, og derfor viser sig for Forstanden som absurd. Derfor Alt, hvad Forstanden i Forargelsen siger om Paradoxet er ikke dens egen Opdagelse; men den har lært det af Paradoxet selv. Paradoxet er, som Sandheden, „index og judex sui et falsi", og derfor „kan Forargelsen betragtes som en indirekte Prøve paa Paradoxets Rigtighed; thi Forargelsen er den fejle Regning, er den Usandhedens Konsekvens, med hvilken Paradoxet støder fra sig. Den Forargede taler ikke af sit Eget; han taler af Paradoxets, ligesom den, der vrænger ad En, ikke selv opfinder Noget, men kun bagvendt kopierer en Anden".

„Forargelsen er altsaa ikke Forstandens Opfindelse, langtfra; thi saa maatte Forstanden ogsaa have kunnet opfinde Paradoxet; nej, med Paradoxet bliver Forargelsen til; bliver den til — her har vi atter Øjeblikket, hvorom Alt drejer sig [1]). Forargelsen er altsaa Forstandens Misforstaaelse af Paradoxet; den Misforstaaelse, at den ikke anerkjender, at Øjeblikket i Tiden har afgjørende Betydning for Menneskets Forhold til Sandheden, det Evige, og derfor indbilder sig, at den skal kunne tilegne sig eller give Vidnesbyrd til Sandheden. Sætte vi blot Øjeblikket som afgjørende, da gaar Alt af sig selv: Mennesket er da Usandheden; istedetfor ved sig

[1]) p. 72 og 73.

Digitized by Google

selv at lære sig selv at kjende, faar han af Guden Syndserkjendelse; for Mennesket i Usandheden, og der er jo Forstanden, bliver Guden, der er Sandheden, Paradoxet; og, idet Han vil træde frem for at lære og frelse Menneskene, d. e. for at bringe Menneskene Sandheden, vil Han selvfølgelig atter træde frem i Paradoxets Skikkelse.

Saaledes er Forargelsen Forstandens ulykkelige Lidenskab ligeoverfor Paradoxet. Og den er Menneskets Brøde. Thi den er den Brøde, ikke at ville give sig hen til Guden, naar Han giver sig hen for at frelse Mennesket. Dog har Forargelsen en Fortjeneste, at den udviser Forskjellen tydeligere mellem Forstanden og Paradoxet; „thi i hin lykkelige Lidenskab, som vi endnu ikke have givet Navn, er jo Forskjelligheden i god Forstaaelse med Forstanden. Forskjellighed hører der til for at enes i noget Tredje". Og i den lykkelige Lidenskab, der enes Forstandens og Paradoxets Forskjellighed saaledes, at Forstanden opgiver sig selv. „Halb zog sie ihn, halb sank er hin". Forstaaelsen ligger, lig Elskov, i den lykkelige Lidenskab [1]).

Cap. IV. Den samtidige Discipels Forhold. Altsaa, Guden kom til Jorden for at være Læreren. Han kom selv, fordi Hans Kjærlighed forbød Ham at sende en Anden. Og et Menneske sendte Han ikke, for at ikke Forholdet skulde blive det sædvanlige Lærer- og Discipel-Forhold Menneske og Menneske imellem. Guden fremtræder i den ringe Tjeners Inkognito. Men Hans Hensigt dermed kunde dog umulig være, „at gaa saaledes igjennem Verden, at ikke et eneste Menneske fik det at vide". Thi at Han er den ringe Tjener, vil kun sige, at Han er det ringe Menneske, ikke at Han lever Livet hen ubemærket i Enkeltmands private Tjeneste. Han vil altsaa lade Menneskene Noget forstaa om sig. Allerede

[1]) p. 78.

Digitized by Google

dette vil drage Opmærksomheden hen paa Ham, at Han lever ene og alene for den selvfornegtende Gjerning at „søge Discipelens Kjærlighed"; Han forsager Alt, der paa Jorden lokker Menneskene ved sin Behagelighed. Hertil kommer saa en og anden Gjerning, som Menneskene ikke vide at forklare, men som Han forklarer at være et Mirakel; og et og andet Udsagn, hvori Han udsiger sig at være Guden. Men ellers er Han ikke at kjende fra Menneskenes Mængde. Og derfor kan disse Tegn, der skulde tjene til at henlede Menneskenes Opmærksomhed paa Ham, at Han dog var noget ganske Andet end den ringe Tjener, de kan ligesaa godt fjerne den Lærende som drage ham nærmere til" [1]).

Det er da naturligt, at der om et Menneske, der optræder, som vi tænke os, at Guden gjør, snart vil udbrede sig en vidtløftig Bysnak. „Overalt, hvor Læreren viser sig, flokkes Hoben om Ham, nysgjerrig efter at se, nysgjerrig efter at høre, begjærlig efter at kunne fortælle Andre, at de have seet og hørt Ham. Er denne nysgjerrige Mængde den Lærende? Ingenlunde. Eller, hvis en Enkelt af hint Lands beskikkede Læremestere kom hemmelig til Guden for i Samtalens Strid at prøve Styrke med Ham, er dette den Lærende? Ingenlunde. Hvis Hoben eller hvis hin Læremester lærer Noget, da er Guden kun, rent sokratisk forstaaet, Anledningen" [2]). Den Lærende, for ham er Dagens Nyhed, Gudens Fremtræden ikke Anledning; „den er det Evige, er Evighedens Begyndelse. Dagens Nyhed er Evighedens Begyndelse!" Om Guden havde ladet sig føde i en Stald, svøbe i Klude, lægge i en Krybbe, Modsigelsen er ikke større, end at Dagens Nyhed er det Eviges Svøb, eller hvad der er det Samme, og er vor Antagelse, at „Øjeblikket virkelig er Evighedens Afgjørelse" [3]).

---

[1]) p. 78—82. [2]) p. 82. [3]) p. 83.

Digitized by Google

Hvorledes bliver nu den Samtidige virkelig Discipelen? Der er et historisk Udgangspunkt for ham. Rygtet om denne forunderlige Lærer træder ham imøde i et vist Tidsmoment; det drager ham hen til Læreren, han ser Ham, hører Ham, lærer af Ham, som ellers et Menneske af et andet. Dermed er han imidlertid endnu ikke Discipelen. Dette bliver han i det Øjeblik, da han modtager af Guden Betingelsen til at tilegne sig Paradoxet, som Gudens Fremtræden er og forudsætter. Paradoxet og Forstanden enes i et Tredje, naar Paradoxet giver sig hen, Forstanden skaffer sig tilside, og Guden giver dette Tredje, den lykkelige Lidenskab, der ener det absolut Forskjellige. Denne Lidenskab ville vi kalde Tro. Det er Betingelsen, som Guden selv maa give med, idet Han som Paradoxet træder Mennesket imøde. Da altsaa bliver den, der drages til Guden, Discipelen, naar han tager imod af Guden den lykkelige Lidenskab, som giver sig hen til Paradoxet. Men et historisk Udgangspunkt havde dette Discipel-Forhold. Thi det var et Øjeblik i Tiden, i Historien, i hvilket den evige Sandhed begyndte, som før ikke var, Treens Fødselsstund. Og dette igjen hvilede, som paa sin Forudsætning, paa det historiske Faktum, at Guden var trædt frem i Tiden.

Vi skulle nærmere undersøge, hvilken Betydning for det Eviges Tilblivelse det Historiske har. Sæt, et Menneske havde været Øjenvidne, havde fulgt Guden fra Hans Fødsel og indtil Hans Død. Thi Tjeneren, det ringe Menneske, vil vel som andre Mennesker, dø. Sæt altsaa, at han havde den nøjagtigste historiske Kundskab? Gjorde det ham til Discipelen? Ingenlunde. Sæt, der var et andet Menneske, der først kom til i Gudens Dødsøjeblik. Mon det forhindrede ham i at blive Discipelen? Ingenlunde. Altsaa ikke det Historiske i sig gjør hverken fra eller til. Saalænge det Historiske staar alene, med det Evige udenfor sig, kan det i det Højeste blive Anledningen for et Menneske til at besinde

Digitized by Google

sig paa, hvad han bærer i sig, men føder ikke det Evige i ham, som ikke var der før. Kan da det Historiske være borte? Dog vel heller ikke. Thi faa vi ikke Paradoxet som en historisk Begivenhed, da er der intet Paradox til, da er Mennesket henvist til sin medfødte Evighedsbevidsthed, da er han i Sandheden, Synden er ikke, og selvfølgelig kan der heller intet Øjeblik blive, hvor det Evige, som før ikke var, bliver til i Mennesket. Men dette strider mod vor Antagelse. Altsaa, vi maa have et historisk Udgangspunkt. Vi maa have en historisk Begivenhed, der igjen for Menneskene kan blive det historiske Udgangspunkt for deres evige Salighed. Vi se altsaa, at det Historiske kan indskrænkes til et Minimum uden Skade, kun maa det være tilstede. Paradoxet forener i sig denne Modsigelse: „det Historiskes Eviggjørelse [at en historisk Begivenhed indeholder og skjænker det Evige i Mennesket], og det Eviges Historiskgjørelse [at Guden bliver Menneske og dermed knytter Menneskets evige Liv til en historisk Begivenhed i det]“ [1]).

Og nu Troen, denne lykkelige Lidenskab, i hvilken Discipelen giver sig hen til Paradoxet, den er da ingen Erkjendelse. Erkjendelsen er enten Menneskets Selvbesindelse paa det Evige i sig; og da nedsættes det Historiske til det Ligegyldige. [Saaledes den religions-philosophiske Erkjendelse]. Eller det er historisk Erkjendelse. „Men ingen Erkjendelse kan have dette Absurde til Gjenstand, at det Evige er det Historiske“. — Ikke heller kan jeg for min evige Saligheds Skyld være beskjæftiget med nogen af mine Læreres historiske Personlighed. Derimod Guden, Han som selv giver mig Betingelsen til at træde i Forstaaelse med sig, Paradoxet, Hans historiske Personlighed bliver mig netop uendelig vigtig for min evige Saligheds Skyld; (kun ikke den historiske De-

[1]) p. 85 sq.

Digitized by Google

tail, kfr. ovenfor). Saa bliver da Gjenstanden for min Tro ikke Læren, som Guden har foredraget, men Læreren, Guden selv. Og Guden igjen: Han er Guden; thi Han kan give Betingelsen; men „for at sætte den Lærende i Besiddelse af den, maa Han være Mennesket. Denne Modsigelse [at Han er Gud og Menneske paa samme Tid] er [altsaa] atter Troens Gjenstand, og er Paradoxet“ [1]).

Ej heller er Troen, det følger af hvad vi have sagt, en Viljes-Akt. Skulde det staa til Mennesket, om han nu vilde tro eller ikke, uafhængig af Gudens Tilbud om at modtage Troen af Ham, da følgte deraf, at han i sig havde Betingelsen til at tilegne sig Paradoxet, hvilket jo strider mod Paradoxets Væsen og vor hele Antagelse.

Derfor er Troen hverken en Erkjendelse, ej heller en Viljes-Akt, men er en Gave af Guden. „Men saa er Troen jo ligesaa paradox som Paradoxet? Ganske rigtig. Troen er selv et Under, og Alt, hvad der gjælder om Paradoxet, gjælder ogsaa om Troen. Men indenfor dette Under forholder Alt sig igjen sokratisk, men saaledes, at Underet aldrig hæves, hvilket er, at den evige Betingelse er givet i Tiden. Forholdet mellem den ene Samtidige og den anden Samtidige, forsaavidt de begge ere Troende, er ganske sokratisk; den Ene skylder ikke den Anden Noget, men begge Guden Alt“ [2]).

Har da nu den Samtidige noget Fortrin fremfor den Senere, der ogsaa bliver Discipel? Den Samtidige ser Guden med sine legemlige Øjne. Det er sandt. Men den Fordel anslaa man ej for højt. Hvad den Samtidige ser med sine legemlige Øjne, er jo dog kun det ringe Menneske at se til som alle Andre. Saa ser han af og til en underlig Gjerning, der staar i aabenbareste Strid med, hvad han forøvrigt ser. Saaledes kan dog umulig Guden se ud, naar et Menneske skal

[1]) p. 89—90. [2]) p. 95.

Digitized by Google

forestille sig Ham. Altsaa det umiddelbare Syn, det staaer ligesaa meget, allermindst ligesaa meget fra [1]).

Noget forud kan derfor den Samtidige ikke siges at have for den Senere, der skulde være af nogen Betydning. Vi skulle samle, hvortil Samtidigheden kan hjælpe. Den kan være Anledning til, a) at den Samtidige faar en historisk Viden; b) at den Samtidige sokratisk fordyber sig i sig selv; og endelig c) at „den Samtidige som Usandheden af Guden modtager Betingelsen, og nu ser Herligheden med Troens Øjne“ [2]). Men alt dette er ikke væsentlige Fortrin for den Senere. Der er et Fortrin, som den Samtidige har havt. Dersom Aarhundreder er forløbet, siden Guden optraadte, da vil der vel være kommen megen Snak mellem Menneskene om den Ting, saa megen daarlig Snak“, at han havde Vanskelighed ved at faa vide, hvad det egentlig var for en Begivenhed, der taltes om [3]). Men saa har den Samtidige en Vanskelighed, som den Senere ikke har i den Styrke: han stødes tilbage hvert Øjeblik, han ser dette ringe Menneske, og skal dog fastholde, at det er Guden. „At se denne udvortes Skikkelse var [dog for Discipelen] en forfærdelig Sag: at omgaaes Ham som En af os, og i ethvert Øjeblik, hvor Troen ikke var tilstede, kun at se Tjenerens Skikkelse“ [4]).

Altsaa bliver den Samtidige Discipel alene ved at modtage Troen af Guden, men ikke ved sin Samtidighed. Samtidigheden kan kun blive Anledningen.

Mellemspil. Er det Forbigangne mere nødvendigt end det Tilkommende? eller: Er det Mulige ved at være blevet virkeligt blevet mere nødvendigt, end det var? [5]). Den philosophiske Erkjendelse opfatter Alt som nødvendigt. At der gives en saadan Sfære, hvor Nødvendigheden hersker, skal ikke negtes. Men man gjøre

[1]) p. 91 sq. [2]) p. 101. 102. [3]) p. 103.
[4]) p. 94. [5]) p. 104—125.

Digitized by Google

sig Rede for, hvad Nødvendighed er og hvad Slags Udvikling, der hører Nødvendigheden til. Indenfor Nødvendigheden er al Tilblivelse umulig. Tilblivelse er den Forandring, at det, som ikke er til, bliver til. Til Grund for al Tilblivelse ligger en frit virkende Aarsag. Derfor gjælder det om Alt, som er blevet til, at det baade kunde være blevet saaledes, som det nu virkelig er blevet, og ganske anderledes. Dette er Tilblivelse. Indenfor Nødvendigheden finder ingen saadan Tilblivelse Sted. Der er vistnok Bevægelse, og finder en Udvikling Sted. Men dette er ikke Tilblivelse, men Udfoldelse af, hvad der allerede er tilstede. Om Planten kan man ikke sige, at den bliver til af Sædefrøet. Den er til i det, og hele Bevægelsen er en Udfoldelse af, hvad der ligger i Sædefrøet. Her griber heller ikke nogen frit virkende Aarsag ind. Derfor er ogsaa med Hatte Plantens Udvikling Gjenstand for den philosophiske nødvendige Erkjendelse. Om det Historiske derimod maa siges, at det er blevet til. Om den historiske Handling gjælder, at den ogsaa kunde været anderledes, end den virkelig er bleven. Vil Nogen tvivle herom, da tænke han sig den historiske Personlighed, før han har handlet. Og sæt, at denne Handling rørte hans Ve og Vel, da skulde han nok klarlig erkjende, hvor usikkert det var, hvorledes der vilde blive handlet før Handlingens Øjeblik. Her finder Tilblivelse Sted. Men tilsige viser sig, at Tilblivelse er dette, at en af flere Muligheder bliver gjort til Virkelighed. Og hvad der giver Usikkerheden, er netop, at disse Muligheder ere alle mulige. Og hvad der bestemmer, hvilken Mulighed der skal blive Virkelighed, er en frit virkende Aarsag. Var der kun en eneste Mulighed, da var det ikke Mulighed, men Nødvendighed, ikke Tilblivelse, men Udfoldelse, ikke en frit virkende Aarsag, men en nødvendig fremtvingende Grund. Men den frit virkende Aarsag er ikke Gjenstand for nødvendig Erkjendelse. Altsaa er Historien ikke Gjenstand

Digitized by Google

for Philosophiens Begriben. Og gjør den dog Historien dertil, da bliver hele dens Begriben et System af Misforstaaelser.

Men hvad er da Historie? Historie er Alt, som ved Tilblivelse har faaet Tilværelse. Altsaa er selv Naturen et Historisk, naturligvis ikke som Tilværende, men som Tilblevet. Naturen blev til ved Guds Skaber-Handling. Altsaa unddrager allerede Tilværelsens Tilblivelse sig den philosophiske Begriben. Thi Gud er en frit virkende Aarsag. Det Samme gjentager sig indenfor Tilværelsen ved Alt, hvor der er et Moment af Frihed og Handling, altsaa ved det, vi almindelig kalder Historie.

Altsaa det Historiske unddrager sig i sin Tilbliven den philosophiske Erkjenden. Men naar det nu som Tilblevet, som Forbigangent staar der i sin Uforanderlighed — og dette er jo det Historiskes egentlige Form —, mon det ikke da kan begribes af Philosophien? Dette maa da sige, mon ikke det Tilblevne som forbigangent er blevet nødvendigt? Men hvorledes kan den samme Handling, der ikke er nødvendig som tilkommende, være blevet det som forbigangen? Hvorledes kan en Mulighed blive noget Nødvendigt? Det kan umulig ske; det vilde være en *μεταβασις εἰς αλλο γενος*. Enten er det Forbigangne nødvendigt; men da er ogsaa det Tilkommende nødvendigt; da gives ikke Historie, ikke Handling, ikke Tilblivelse, ikke Frihed; Alt er da kun nødvendig Udfoldelse af et givet Første, der som Sædefro indeslutter hele Udfoldelsen i sig. Eller det Tilkommende er en Mulighed; men da er ogsaa det Forbigangne en Mulighed, og hele Historien er og forbliver Philosophien unddragen, fordi denne forvandler Alt til Nødvendighed.

Der klæbede en Usikkerhed ved det Tilkommende. Det var Tilblivelsens Usikkerhed: at der var flere Muligheder at vælge mellem. Den samme Usikkerhed klæber derfor ogsaa ved Handlingen, naar den er bleven til, altsaa ved alt Historisk.

Digitized by Google

Forsaavidt det Historiske er umiddelbart til, klæber der ingen Usikkerhed ved det. Men forsaavidt det opfattes som Historisk d. e. som Tilblevet, klæber den ved det. Gjennem den philosophiske Erkjendelse kan dette ikke opfattes. Thi denne ophæver strax den Flerhed af Muligheder, af hvilke det fremstod. Hvorledes skal det da opfattes? Ved Tro. Troen svarer til det Historiske. Hvad er det da at tro i den almindelige Forstand, hvori det at tro svarer til det Historiske? Det er at anse for Sikkert, hvad der har Usikkerhed i sig. Saaledes svarer Tro og det Historiske til hinanden. Et Exempel: Jeg ser en Stjerne paa Himmelen. Tro at den er til, lader sig ikke gjøre. Her er umiddelbar sandselig Vished. Men at den er til, er heller ikke det Historiske ved den. Dette er, at den er blevet til. Skal jeg altsaa opfatte Stjernen som noget Historisk, da maa jeg se bort fra min Sandsning og tænke mig en Tid, da Stjernen ikke var. Stjernen er altsaa ikke. Gud, der har dannet den, har endnu ikke dannet den. Mellemaarsagerne se vi her naturligvis bort fra; da Tilblivelse, det Historiske jo altid er at henføre til en frit virkende Aarsag. Gud har ikke dannet Stjernen. Nu tænker jeg mig da, at Gud vil danne den. Men mon ikke da strax viser sig en Mangfoldighed af Muligheder? Gud kan lade det være; Han kan danne den anderledes; Han kan danne en Stjernetaage. Skal jeg fastholde en af disse Muligheder, da maa jeg dog aabenbarligen selv efter egen Villies Magtfuldkommenhed gjøre den vis. Thi i sig ere alle Muligheder uvisse. Jeg kan tage Sandsynligheden til Hjælp saa langt, det skal være, jeg faar dog aldrig Uvisheden bort. Jeg maa selv gjøre det Uvisse vist: jeg maa tro det. Dette indbyer meget let, naar jeg tænker mig forud for Stjernens Tilblivelse. Men nu staar jeg og ser den. Saa er den vel blevet til? Nej ingenlunde. Mit Syn kan aldrig sige mig, at den er bleven til, kun at den er til. Dens Tilblivelse er

Digitized by Google

og bliver fremdeles Troens Gjenstand. At den er til, siger mine Sandser mig. Men at der var en Tid, da den ikke var til; at den altsaa er blevet til, kan mine Sandser ikke sige mig. Ikke heller kan jeg paa anden umiddelbar Maade forvisse mig derom. Derfor kan jeg heller ingen Vished faa derfor. Jeg maa selv tage mig denne Vished. Men dette er netop Troen.

Troen ved meget godt, at umiddelbart set er dens Gjenstand uvis. Men nu tager Jeget denne Uvished bort, og fastholder det Historiske. Troen tilegner sig det Historiske, som den philosophiske Erkjendelse ikke kan tilegne sig og ophæver nu dets Uvished i Vished. Men dette naturligvis ikke ifølge Begriben eller Indsigt; var dette muligt, da var der ingen Uvished; men ifølge Vilje Beslutning. Troen er derfor ikke en Tankeproces, men et Valg, en Handling.

For Tanken hefter Uvisheden uforandret ved Troens Gjenstand. Derfor er ogsaa Troens Vished en ganske anden end Tankens eller Sandsningens. Denne er umiddelbar. Troens derimod er den personlige Vished midt under den umiddelbare Uvished. Troens Vished er en Vished, der hører en højere Sfære til, Personlighedens eller Aandens, og derfor ogsaa kjendes kun af den, der har hævet sig til denne Sfære. Saa langt er den moderne Philosophi sunket, at al dens Erkjendelse kun tilhører den umiddelbare Sfære. Den naar ikke engang det første Stadium af Aandsliv, der hvor det Historiske og dets Tro erkjendes, Frihedens Verden. For at begribe det Historiske, maa Philosophien først forvandle det til at være nødvendigt. Men den Begriben, som maa forvandle sin Gjenstand for at begribe den, den begriber den ikke, men misforstaar den komplet. Og jo bedre den indbilder sig at have begrebet, desto mere fantastisk har den kun misforstaaet.

Vi skulle nu gjøre Anvendelsen[1]) af vor Udvikling

[1]) p. 128—129.

Digitized by Google

paa vort Digt, Gudens Fremtræden. Denne er jo en historisk Begivenhed, kan altsaa ikke opfattes gjennem Philosophiens Begriben, men kun gjennem Tro. At Guden var til, kunde man maaske tænke sig den Samtidige faa umiddelbar Vished for. Dog det kan man ikke, men Vanskeligheden er her ikke det Historiske. Men at Guden var *bleven til*, *dette* Historiske, derom kunde Ingen faa umiddelbar Vished. Altsaa allerede som simpelt historisk Faktum maatte Gudens Fremtræden være Gjenstand for Tro. Denne Tro er det ikke vi mente, da vi sagde, at Guden maatte give den Lærende Betingelsen. Men desuden kræves en ganske anden Tro, den som Guden maa give. Thi dette historiske Faktum er ikke som andre historiske Fakta. Det indeslutter i sig og hviler paa en Selvmodsigelse. Det er en Selvmodsigelse, at Guden, *den Evige*, skal være *blevet til*. Dette historiske Faktum er Paradoxet.

Lad os klargjøre os nærmere dette Troens Forhold til Paradoxet. Evigt forstaaet kan man ikke siges at *tro* Gudens Tilværelse. Den er ethvert Menneske umiddelbar vis. Og han naar sin Forvisning om Gudens Tilværelse gjennem Selvbesindelse. Saaledes naaede Sokrates sin Overbevisning gjennem „Erindringen". Her er intet Historisk. Og derfor heller ikke den Uvished, som er en Del af det Historiske. Først da fremkommer den Uvished, som Troen optager i sig og overvinder, naar Gudens Tilværelse gjøres til noget Historisk, altsaa til Resultat af Tilbliven. Men da fremtræder i samme Øjeblik Paradoxet. Guden er til ved at være *blevet* til.

Det vil heraf erkjendes, hvorledes den Lærendes Stilling bliver til Guden. Først er det indlysende, at Philosophien blot gjør Nar af sig selv ved at opfatte Gudens Fremtræden som *nødvendig*. Endvidere gjælder om Gudens Fremtræden som om enhver historisk Begivenhed, at intet Menneske kan

Digitized by Google

blive umiddelbart forstaaet samtidig med den. Forsaavidt den er historisk, maa han tro den. Men med denne historiske Begivenhed gives der slet ingen Samtidighed, der i sig skulde bringe i Forstaaelse med den. Thi den er ikke blot historisk, men paradox. Skal derfor nogen komme i Forstaaelse med den, da maa han modtage Betingelsen af Guden selv. Dette er Troen i eminent Forstand. Den ikke blot ophæver det Historiskes Uvished, men ogsaa Paradoxets Modsigelse mod Forstanden med den potenserede Uvished, heraf flyder.

Kap. V. Discipelen paa anden Haand. Discipelen paa anden Haand kalde vi Enhver, der ikke har været samtidig Guden, men senerehen er bleven Discipel. Her kan altsaa blive en stor Forskjel i Tid, idet Nogle kan tænkes at leve i nærmeste Generation efter Gudens Fremtræden, Andre kan tænkes at leve hundrede ja flere tusinde Generationer efter den. Dog kunne vi sammenfatte dem alle under samme Navn, Discipelen paa anden Haand. Thi deres Troesvilkaar blive væsentlig de samme.

Den første Generation har den Fordel, at staa Begivenheden nærmere, og forsaavidt Gudens Fremtræden ikke kan tænkes uden Virkninger, har den ogsaa havt disse umiddelbart nærmere end de senere Slægter. Men hvor højt mon man skal anslaa denne Fordel? Aabenbarligen ikke højere end dette, at den Generation har havt lettere ved at blive opmærksom. Men Opmærksomheden, især naar den trænger ubuden og uundgaaelig ind paa et Menneske, kan ligesaa let foranledige Forargelse som Tro [1]).

Den sidste Generation, den vil nu være længst fjernet fra Begivenheden og de Rystelser, den umiddelbart fremkaldte. Men til Gjengjæld vil den have de store verdenshistoriske Resultater at holde sig til. Mon ikke disse skulde lette den at komme til Troen?

[1]) p. 137.

Digitized by Google

Troens Gjenstand er Paradoxet. Beviset af Resultaterne er et Sandsynligheds-Bevis. Hvorledes skulde Sandsynlighed forbjælpe til Paradox? Resultaterne kunne dog ikke forvandle det Paradox, der har frembragt dem, til ikke længer at være et Paradox, saalidt som en Søn kan have „tilbagevirkende Kraft til at skabe sin Fader om". Og hvorledes skulde nu Resultaterne egentlig forandre Paradoxet, og derved lette Troen paa det? Vel derved, at Paradoxet efterhaanden var bleven naturaliseret. Men hvad skulde det sige? Enten maatte det betyde, at Paradoxet var bleven Menneskenes Natur, saa de nu fødtes med en anden Natur end tidligere, eller det maatte betyde, at Paradoxet var bleven deres anden Natur. Men at sige, at Menneskene fødes med en Natur, der i sig indeslutter Paradoxet, er Nonsens. Paradoxet er en historisk Begivenhed og forudsætter et modnet Bevidsthedsliv for at træde frem for Menneskets Sjæl. Og den menneskelige Forstand er altid den samme. Men skal Paradoxet (ɔg. Troen derpaa) være blevet Menneskets anden Natur, da forudsætter dette, at hver Generation af Troende og i denne hvert enkelt Individ, har ladet sin første Natur undergaa Igjenfødelsens Omskabelse, der i ham nedlægger den anden Natur. Saaledes kan ingen Resultater fritage noget Menneske i nogen Generation for at stilles personlig ligeoverfor Paradoxet [1]).

Den første Generation af Disciple paa anden Haand har da ganske vist den Fordel, at Vanskelighederne ved at antage Troen springer i Øjnene. Dette er jo en Fordel. Thi er det vanskeligt at komme til Troen, da er det jo altid en Fordel, at man faar det at vide. Den sidste Generation har den Fordel, at det synes lettere. Men naar et Menneske har faaet Øjnene op for, at Letheden netop er Misligheden, „saa vil denne Vanskelighed svare til Forfærdelsens Vanskelighed,

[1]) p. 140—144.

Digitized by Google

og Forfærdelsen vil gribe ham ligesaa primitivt som den første Generation af sekundære Disciple [1]). Saaledes bliver der ingen væsentlig Forskjel mellem de forskjellige Generationer af Disciple paa anden Haand.

Vi skal nu se, hvorledes Forholdet stiller sig mellem den samtidige Discipel og Discipelen paa anden Haand, om der overhovedet kan være Tale om en Discipel paa anden Haand.

Hvorledes blev den Samtidige Discipel? Ved af Guden selv at modtage Betingelsen. Hvorledes skal nu den Senere blive Discipel? Aabenbarligen dog ligeledes ved af Guden selv at modtage Betingelsen. Thi hvad skulde vel det sige, om den Samtidige modtog Betingelsen af Guden, men den Senere af den samtidige Discipel og saaledes fortsat ned igjennem Tiderne? Det vilde dog sige, at Guden var Gud for den Samtidige; men at den Samtidige blev Gud for den Senere. Thi den, af hvem et Menneske modtager Betingelsen, som han ikke har i sig selv, er uimodsigelig hans Gud. Men en saadan Splidagtighed kunne vi ikke tiltro Guden at afstedkomme. Vi maa derfor digte saaledes: at den Senere, der bliver Discipel, bliver det ved, ligesom den Samtidige, at modtage Betingelsen af Guden selv. Men da bliver der jo ingen Discipel paa anden Haand. Thi den, som modtager Betingelsen fra Guden, modtager den fra første Haand, hvor lang Tid der end maatte tænkes at ligge mellem Gudens historiske Fremtræden og den senere Discipel [2]).

Men har da den samtidige Discipel slet ingen Betydning for den senere? Han kan og vil fortælle den Senere, at han har troet paa dette paradoxe Faktum. Det interesserer imidlertid den Senere mindre. Thi det kan ikke være nogen Grund for ham til at tro, at Andre have troet. Og fortæller den Samtidige ret, saa vil han støde lige saa meget fra Troen

[1]) p. 146. [2]) p. 148—150.

Digitized by Google

som kalde til den. Fortæller han som Troende (— modsat Historieskriveren —), da vil han nemlig sige: „jeg tror og har troet, at dette er skeet, uagtet det er Forstanden en Daarskab og det menneskelige Hjerte til Forargelse“ [1]). Saaledes kan han nu fortælle den Senere det, han har troet.

I hvilken Forstand kan nu hans Troværdighed interessere den Senere? Det kan kun være „med Hensyn til det Historiske“, men vel at mærke, ikke den historiske Detail. Den interesserer kun Historieskriveren. Men dette „Historiske, at Guden har været i menneskelig Skikkelse, er Hovedsagen; og den øvrige historiske Detail er end ikke saa vigtig, som hvis der, istedetfor om Guden, var Tale om et Menneske [2]). „Selv om den samtidige Generation ikke havde efterladt Andet end disse Ord: „Vi have troet, at Guden Anno det og det har vist sig i en Tjeners ringe Skikkelse, har levet og lært iblandt os, og er derpaa død“, — det er mer end nok. Den samtidige Slægt har gjort det Fornødne; thi dette lille Avertissement, dette verdenshistoriske NB er tilstrækkeligt til at blive Anledningen for den Senere. Og den vidleftigste Efterretning kan dog i al Evighed ikke blive mere for den Senere“.

„Ønsker man at udtrykke den Seneres Forhold til den Samtidige saa kort som muligt, da kan man sige: den Senere tror formedelst (Anledningens) den Samtidiges Efterretning i Kraft af den Betingelse, han selv modtager af Guden. — Den Samtidiges Efterretning er da Anledningen for den Senere, ligesom den umiddelbare Samtidighed er det for den Samtidige“ [3]). Og begge, saavel den Samtidige som den Senere, modtage de Betingelsen paa første Haand fra Guden selv. Den ene Generation skylder derfor i dybere Forstand den Anden ikke Noget, men alle Guden Alt.

[1]) p. 151. [2]) p. 153. [3]) p. 154.

Digitized by Google

Og hvad Samtidighedens Fortrin angaar, da er dette af saa lidet væsentlig Betydning og paa Grund af den stærkt fremtrædende Forargelsens Mulighed af et saa tvivlsomt Værd, at den samtidige „Discipel, hvis han forstod sig selv, netop maatte ønske, at den ophørte derved, at Guden atter forlod Jorden“ [1]). Men dette vil sige, at Gudens Vandring paa Jorden „er en intermediær Tilstand“, der ganske vist ikke kan udelades, da vi ellers ikke fik Troens Gjenstand, Paradoxet, men dog betræffende det at komme til Troen ikke er af absolut Betydning, saa den Samtidige skulde tabe Noget derved, at Guden unddrog ham denne Samtidighed. Thi derom tale vi ikke nu, om hvilken Fordel den samtidige Troende kan have af sin Samtidighed, efterat han er bleven Troende, men alene derom, „hvorvidt den umiddelbare Samtidighed gjør det lettere for En at blive Troende“. Og da sige vi, at den „Samtidige enten maa ønske Samtidighedens Ophør, at han ikke skal fristes til at ville løbe hen og se med sine sandselige Øjne og høre med sit jordiske Øre, hvilket Alt er spildt Ulejlighed og en sørgelig, ja en farefuld Møje“. Den Senere skal ikke fristes saa, thi han har kun den Samtidiges Efterretning, der, hvis den er Troens, ogsaa er i Troens prohibitive Form.

Saaledes maa enhver Slægt og i den ethvert Individ, der bliver Discipelen, være blevet det derved, at han med Muligheden af at forarges, har modtaget Betingelsen af Guden. Enhver vil have nok med selv at modtage Troen og at bevare Troen. Til en triumferende Generation vil der aldrig blive Tid. „Troen, der triumferer, er det Ridiculeste af Alt“ [2]). Den er ikke længer Troen; og det Menneske er sunket tilbage ikke blot under Troen, men ogsaa under Sokrates.

Moralen. „Dette Projekt gaar udisputerligt videre end

[1]) p. 155. [2]) p. 160.

Digitized by Google

det Sokratiske, hvilket viser sig paa ethvert Punkt. Om det derfor er sandere end det Sokratiske, er et ganske andet Spørgsmaal, hvilket ikke lader sig afgjøre i samme Aandedrag, da her jo blev antaget et nyt Organ: Troen, en ny Forudsætning: Syndsbevidstheden, en ny Afgjørelse: Guden i Tiden". „Men at gaa videre end Sokrates, naar man dog væsentlig siger det Samme som han, kun ikke slet saa godt, det er i det Mindste ikke sokratisk" [1]).

Her er altsaa gjort et Forsøg paa at gaa ud over Immanensen. At dette Forsøg er en positiv Fremstilling af Christendommen, sigas i Slutningen af Skriftet [2]), og senere gjentagende i „Uvidenskabeligt Efterskrift" [3]). Men hvorfor valgte Kierkegaard denne Fremstillingsform. Naar det var Christendommen, han nu vilde fremstille, og naar han var avanceret saa langt, at han ansaa Tiden at være der, da han med Frugt kunde det, hvorfor da ikke give en simpel ligefrem Fremstilling af, hvad Christendom var? Hvorfor tage sit Udgangspunkt i Hedenskabet og ved et „Tanke-Experiment" paa Christendommen og endda ikke engang nævne den ved Navn før bagefter?

Betræffende dette Sidste, at han fortaug dens Navn, da havde det sin Grund deri, at han vilde lade de christelige Tankebestemmelser virke ved sit eget ejendommelige Indhold. Han ønskede, at Læseren skulde blive opmærksom paa, hvad de virkelig bar i sig. I en Tid, hvor hele Christendommen var aldeles konfunderet, vilde Navneta Nævnelse bringe Læserne til at tænke paa, hvad de var vant til at kalde Christendom. Og dette maatte undgaaes.

Af en lignende Grund tog han ogsaa sit Udgangspunkt i Hedenskabet. Det gjaldt om med klar Bestemthed at faa vide, hvad Christendom egentlig var. Spekulationen havde

[1]) p. 164. [2]) p. 162. [3]) ex. gr. p. 6.

Digitized by Google

bemægtiget sig hele Christendommen; og kun hvad den udgav for at være Christendom, fik Lov til at gjælde derfor. Hertil kom nu en anden besynderlig Misforstaaelse. Alle Mennesker blev døbt som Børn, og vare selvfølgelig i Kraft af sin Daab Christne. Da man, i Kirkens første Tid, blev døbt som Voxne, fik man en saare alvorlig Forestilling om, hvad det var at blive Christen og nu, efterat være blevet det, at forblive det. Men derved, at Daaben forlagdes til Børnealderen, blev den egentlige Omvendelse udsat. Og hvad der saaledes blev udsat, det blev for de Flestes Vedkommende aldeles glemt og oversprunget. Der dannede sig den Forestilling, at de Døbte vare Christne, og at det at være Christen altsaa var at leve som de Døbte levede. Og dog er Daaben kun „Muligheden af, at det døbte Barn kan blive en Christen, hverken mer eller mindre [1]). Fejlen ligger naturligvis her ikke deri, at Forældre ved Daaben lader sine Børn optage i samme Samfund, som de tilhøre. Dette er baade naturligt og priseligt [2]). Men Fejlen er, at man over Daaben, det Objektive, aldeles glemmer det Subjektive, Tilegnelsen, Omvendelsen. Og Resultatet er blevet, at det man kalder at være Christen aldeles ikke adskiller sig fra det at være Hedning, naar hensees til Livets Beskaffenhed. Filosofien har bemægtiget sig de christelige Tankebestemmelser og forvandlet dem til hedensk Spekulation; og „Menighedens" Livspraxis har reduceret Christendommens Kjendemærke til en Døbe-Attest; hvorledes skal man her faa gjort kjendelig, hvad Christendom virkelig er?

Derfor tager Smulerne sit Udgangspunkt i Hedenskabet og i den Mands Standpunkt, Sokrates, i hvem Hedenskabet træder klarest frem. Hvad Hedenskabets Livstanke er, lader sig let erkjende; der er ikke nogen Konfusion at bekjæmpe. Og viser det sig nu, at Spekulationens Christendom fra Li-

[1]) Uv. Efterskr. p. 278. [2]) ibis p. 277.

Digitized by Google

vets og fra Tankens Side falder sammen med Hedenskabet, da er i det Mindste saa meget klart, at Spekulationens Christendom ikke er Christendom, men ganske simpelt Hedenskab. Thi det er jo Spekulationens egen Paastand, at Christendommen gaar videre end Hedenskabet. Derfor begynde vi med Hedenskabet og forsøger saa for Alvor at gaa videre end dette. Og paa dette Forsøg bliver da Spekulationen aabenbar [1]). Den Mislighed, der efter vor Fremstilling synes at klæbe ved dette Anlæg, at Christendommen skulde være et Digt af Forstanden og dog et Paradox, klæber ikke ved Kierkegaards Skrift; thi der udgives den for et Digt af Guden.

En foreløbig Overenskomst om, hvad Christendom er, er aldeles fornøden, førend Spekulationen begynder sin Mediation af den. Thi hvorledes kan Spekulationen ellers vide, at det er Christendommen, den medierer. Dette maa dog Spekulationen selv indrømme. Endvidere er det uimodsigeligt, at dette er „Christendommens Lære i det nye Testamente, at i Tiden afgjøres Spørgsmaalet om Individets evige Salighed, og afgjøres ved Forholdet til Christendommen som noget Historisk". Konsekvenserne af denne Sætning har „Smulerne" nærmere udviklet [2]). Dette er altsaa Christendom. Her har vi altsaa den foreløbige Overenskomst; det er en Bestemmelse af Christendommen, der svarer til, hvad den sagde om sig, da den kom ind i Verden, og som tillige „danner den skarpeste Modsætning til Hedenskabet". Nu kan Forhandlingerne med Spekulationen begynde.

Men da vil to Ting meget let erkjendes, at Spekulationens Mediation ikke lader sig anvende paa Christendommen uden at ophæve netop det, som er dens Væsen, og at det Liv, der bliver muligt at føre under den saaledes spekulativt

[1]) Uv. Efterskr. II, 2 Kap. 4, Sect. I § 1 (p. 275—281).

[2]) ibid. p. 281: „Alle christelige Bestemmelser ligge i denne ene, og lade sig konsekvent udlede af den".

Digitized by Google

forvandlede Christendom atter mangler det, der udgjør dets Væsen som christeligt Liv.

At muliggjøre denne dobbelte Paavisning var Hensigten med de filosofiske Smuler og betingede dens ejendommelige Anlæg. Selve Paavisningen udføres nærmere i Efterskriftet, hvorfor ogsaa vi sætte den til dette Skrift, idet vi henvise til, hvad vi heraf allerede have anført i vor Afhandlings første Del, Indledningen [1]).

Dette gjælder „Filosofiske Smuler"'s Betydning i Almindelighed. Vi skal endnu udhæve et Par Enkeltheder.

1. De sætter Christendommens Ejendommelighed deri, at Menneskets evige Salighed er knyttet dertil, at det Evige, Gud, er gaaet ind i Historiens Tilbliven, og til, hvorledes Mennesket stiller sig til dette Faktum. Herved erkjendes nu Christendommens Forskjel fra Hedenskabet. Hedenskabet bestod ikke deri, at Mennesket ikke spurgte efter sin evige Salighed. At mange Hedninger ikke gjorde det, betyder Intet. Thi Hedningen kunde gjøre det, og de Bedste gjorde det. Men Hedenskabet bestod deri, at det formente sig at erkjende og kjende Gud saaledes, at Mennesket af Naturen har Sandhedens Erkjendelse i sig. Der kunde nok være en Fjernhed mellem Gud og Mennesket betinget af hans Endelighed og den Begrændsning, Legemet lagde paa ham. Og dette kan nok i allerhøjeste Grad vanskeliggjøre den nærmere Erkjendelse af, hvorledes Gud egentlig er. Men at det skulde være en absolut Umulighed at erkjende Gud, fordi Synden har fuldstændig slukket Sandhedens Lys, derom har Hedenskabet ingen Bevidsthed. Hedenskabet kan nok opfatte Gud i den Forstand, som sin Erkjendelses Grændse, at Hans Væsen er uendelig højt ophøjet over den endelige Forstands Fatte- og Forestillings-Evne. Men at Han, hvis Han vilde aaben-

[1]) Se Theol. Tidsskr. B. X. p. 501 sq.

Digitized by Google

bare Sig, skulde fremtræde i en Skikkelse, der ophæver selve den menneskelige Tænkning, saaledes som Begrebet Gud-Mennesket gjør, det kan Hedenskabet ikke fatte. Men netop dette Sidste er Christendom: Sandhedens Erkjendelse er betinget af, at den menneskelige Tænkning suspenderes og forbliver suspenderet, saalænge Sandheden skal bo i Mennesket. Hedenskabet kunde nok lægge Vægt paa dette Liv som det, hvori Menneskets evige Skjæbne blev afgjort. Men nogen absolut Vægt kunde det ikke lægge derpaa. Sandheden var jo væsentlig i Mennesket. Ikke først altsaa ved at komme ind i Livet og stilles ligeoverfor et historisk Faktum, der var ham aldeles fremmed, blev Sandhedens Erkjendelse muliggjort ham. Hedenskabet vil saaledes nok fremhæve Livets Betydning som den Vej, der nu engang er Mennesket anvist. Men dette er kun at give det en relativ Betydning. Da Mennesket har Sandheden i sig før eller dog ved sin Indtræden i Timeligheden, saa er ikke Timeligheden som saadan Midlet, hvorved den evige Salighed muliggjøres ham. Der er som en Mulighed af, at det Hele kunde være afgjort før, i den Evighed, der ligger foran Indtrædelsen i Timeligheden [1]). Men ganske modsat Christendommen. Den tillægger Livet i Timeligheden absolut Betydning for at erholde den evige Salighed. Thi efter den har Mennesket ikke Sandheden, faar den først, efterat han er indtraadt i Tiden, og kan derfor først i Tiden sættes i den Mulighed at vælge for sin evige Existens. Dette er Christendom. Men at det Evige er betinget af Timelighedens Udvikling, det strider med al menneskelig Tænkning. Altsaa atter her: Christendom er Ophævelsen af den menneskelige Tænkning.

Men er dette Kategori-Forskjellen mellem Christendom og Hedenskab, saa følger deraf, at enhver Form for religiøst

[1]) Kfr. Uv. Efterskr. p. 152.

Digitized by Google

Liv eller religies Erkjendelse, som ikke begynder med at ophæve den menneskelige Tænkning eo ipso er Hedenskab, om den end bruger udelukkende christelige Termini.

2. Sandheden er et Paradox. Dette gjælder allerede paa Hedenskabets Standpunkt. Men der er Forskjel paa Paradoxet, som der er Forskjel paa Hedenskab og Christendom. Paradox maa man nemlig kalde alt det, som er Forstanden en Urimelighed. I denne Forstand blev Sokrates Guds-Begreb allerede et Paradox; Guds-Begrebet vel at mærke, ikke Guds Tilværelse. At Gud, den Uendelige, er til, dette er saa langtfra at være Forstanden er Urimelighed, at netop det Modsatte vilde være det, Forstanden har den umiddelbare Vished i sig, at Gud er til. Men idet det nu nærmere skal erkjendes, hvorledes denne Gud er, som er til, da viser Paradoxet sig. Paradoxet fremkommer derved, at det Endelige, Forstanden, skal fatte det Uendelige. Den nærmere Guds-Erkjendelse frembyder helt igjennem en Række af Sætninger eller Bestemmelser, hvis Urimelighed Forstanden føler, og derfor atter maa opløse, fordi det helt igjennem viser sig: finitum non est capax infiniti. Guds Væsen eller Guds-Begrebet viser sig saaledes at være et Paradox allerede i Hedenskabet, idet det maa tænkes at bringe Forstandens Kategorier til at sprænges, dersom de skal fatte det. Hermed er imidlertid saa langt fra sagt noget Forringende om Paradoxet, at netop dets Ophøjethed dermed er udtrykt. Paradoxet er Udtrykket for, at Guds Væsen er højt ophøjet over Menneskets. Og Menneskets Adel viser sig paa sin Side netop deri, at Guds Væsen netop ved sin Paradoxi drager ham med en uimodstaaelig Magt. Thi det er Menneskets Storhed, at han søger at fatte Gud. Det kommer deraf, at Mennesket er sammensat af Endelighed og Uendelighed. Efter sin Endelighed kan han ikke fatte Gud; derfra Paradoxet. Efter sin Uen-

Digitized by Google

delighed søger han uafladelig, om han ikke skulde kunne fatte og gribe Gud; derfra den sande Adels-Naturs Kjærlighed til Paradoxet. Dersom derfor en Filosofi har udslettet Paradoxet og gjort Guds Væsen begribeligt, da er den ikke blot ikke Christendom, men den er ikke engang saapas meget værd som Hedenskabet i dets idealeste Skikkelse.

Saaledes er Guds Væsen allerede for Hedenskabet et Paradox. Men efter Christendommen er det dette i langt strengere Forstand, det er det absolute Paradox. Her er det nemlig ikke blot de Urimeligheder, som fremkommer for Forstanden derved, at den skal fatte det Evige. Det er ikke Inkommensurabiliteten af det Evige for det Endelige, Timelige. Men Paradoxet er her, at det Evige selv er bleven Timeligt. Urimeligheden er ikke her længer begrundet i Forstandens Uformuenhed, men Urimeligheden hører selve Guden til, at Guden er Gud og dog Menneske. Unddrog Guds Væsen sig Hedenskabets Erkjendelse, saa paatvinger det sig her; thi det er aabenbaret. Gud har selv aabenbaret det. Men den Aabenbaring, Han har givet, er absolut utænkelig, og ligger derfor Forstanden endnu fjernere end Hedenskabets Uformuenhed. Hedenskabet var uvidende; i Christendommen ved Forstanden om Gud, mén forstaar ikke et Fnug af, hvad den ved; kan ikke komme til at forstaa. Thi hvad der i sig er selvmodsigende, kan aldrig blive Gjenstand for Forstandens Forstaaen; jo klarere det bliver, desto utvetydigere bliver blot Selvmodsigelsen. Dette er det christelige Paradox, Paradoxet κατ' ἐξοχήν. Det hedenske Paradox er begrundet i Uformuenhed og Uvidenhed, er derfor blot relativt. Det christelige Paradox er Guds-Væsenets egen indre Selvmodsigelse. Derfor er det absolut[1]).

[1]) Kfr. ogsaa Uv. Efterskr. p. 165.

Digitized by Google

Som Paradoxerne ere forskjellige, er ogsaa Troen forskjellig. Ogsaa Hedenskabet har sin Tro. Naar den umiddelbare Vished mangler, enten fordi Sandseerfaring er umulig, eller fordi Sagen ikke er af logisk-selvindlysende Natur [1]), saa maa der troes. Men netop fordi Sagen hverken er logisk selvindlysende, ej heller Gjenstand for udvortes Erfaring, derfor knytter der sig altid til Troen en Uvished. Dette er netop Troens Væsen, at være indvortes, subjektiv Vished om det, hvorfor der udvortes, objektivt ingen Vished gives eller kan gives. Derfor gjør den kierkegaardske Opfattelse ogsaa gjentagende opmærksom paa, at dersom der for en Sag kan skaffes objektiv Vished, saa kan den ikke troes. Guds Tilværelse er nu saaledes allerede Gjenstand for Tro. Hvor umiddelbart et Menneske end kan være overbevist om, at der er en Gud til, saa har han dog hverken Erfaringens eller *Logikens* Vished derfor. Dette viser sig paa dobbelt Maade: baade i de langvarige og altid utilfredsstillende Forsøg paa at bevise Guds Tilværelse, og deri, at et Menneske, som vil nægte Guds Tilværelse, meget godt kan dette, — hvad ingenlunde lader sig gjøre hverken med Erfarings-Kjendsgjerninger eller med logiske Sætninger. Allerede her er en Uvished, som kræver Tro. Endnu bestemtere viser dette sig, saasnart Mennesket vil begynde at forestille sig Guds Væsen. Her kan han ingen Vished skaffe sig. Denne Uvished tilhører Troen allerede i Hedenskabet. Men er dette end en Analogi til den christelige Tro, saa er det dog rent Børneværk i Sammenligning med den. Et er den Uvished, som kommer af en Slags Usikkerhed; men noget ganske Andet er den Uvished, der knytter sig til den Sag, om hvilken Forstand, Empiri, Alt,

---

[1]) Af denne Beskaffenhed er alle mathematiske og logiske Sætninger, alle rent formale Begrebsudviklinger o. s. v.

Digitized by Google

hvad der er i Mennesket af Endeligt, med fuldeste Vished ved, at det er en Umulighed. Og betænker man nu, at det er sin evige Salighed et Menneske skal knytte til denne Umulighed, og det ikke et Menneske, der ikke bryder sig saa synderlig med den Ting, men En, der er inderlig bekymret om den, saa kan man erkjende, at den Resiko, den christelige Tro løber, er af en saa forfærdelig Natur, at Hedenskabet ikke har Forestilling om saadant. Men det har derfor heller ikke Forestilling om den potenserede Livskraft, den Tro besidder, som er mægtig til at overvinde en saadan Resiko, og hvile salig i den[1]).

Troen bestemmes i dette Skrift som Individets personlige Tilslutning til Gud-Mennesket, og dens Inderlighed og Livskraft kjendes paa den uhyre Resiko, der er forbundet med at knytte sin evige Salighed til det absolute Paradox, som Gud-Mennesket er. Troen er her knyttet til det Historiske af den Grund, at det Historiske netop forvandler det christelige Paradox til det absolute Paradox. Til den christelige Tro i egentlig Forstand hører derfor uopløselig, at Gjenstanden er noget historisk. Derpaa kjendes den absolute Forskjel mellem den virkelige christelige Tro og hvad Philosophien har udgivet derfor. Philosophiens Tro gaar paa det Evige, ikke noget Historisk, viser sig altsaa strax herpaa at høre Hedenskabet til. Skal vi derfor bestemme Tro rent psychologisk, da maa vi sige, at Tro er den subjektive Vished, et Menneske har efter sit indvortes Menneske om det i sig objektivt Uvisse. Men indenfor dette videre Omfang viser sig to Klasser af Tro: den Tro, som gaar paa det Evige; dette er den høieste Form; — og den Tro, som gaar paa det Historiske; her er Usikkerheden større,[2]) og størst er Usikkerheden, naar

[1]) Uv. Efterskr. p. 155.

[2]) Naar Kierkegaard ansér den Usikkerhed, som klæber ved det

Digitized by Google

Troens Gjenstand er det Historiske, Guds Menneskevordelse, der i sig er en Selvmodsigelse. Men her er ogsaa Troen paa sit Højeste, og det alene er den christelige Tro.

„Philosophiske Smuler" er saaledes det tredje Skrift, hvori Troen belyses, og atter fra en ny Side. „Frygt og Bæven" fremstillede Troes-Helten, viste, hvorledes den Troendes Liv tog sig ud i dens Øjne, der endnu ikke var bleven Troende; det var Troens ideale Højhed. „Gjentagelsen" beskrev Lidelserne, som et Menneske maatte gjennemgaa, før han naaede Troen. Og „Philosophiske Smuler" giver Troen sin rette Gjenstand, Gud i Historiens Udvikling som enkelt Menneske [1]).

Historiske større, end den, der klæber ved Antagelsen af det Evige, da er det fordi Mennesket betræffende det Evige faar Visheden gjennem sit eget Indre. Den er derfor af mere umiddelbar Beskaffenhed og derfor større. Den historiske Vished kan kun erholdes gjennem udvortes Kilder, hvis Paalidelighed kun er yderst relativ. Derfor bliver Uvisheden her større.

[1]) Man kunde mene, at Kierkegaard først da kunde tegne Troes-Helte og vise den Lidelses-Vej, der fører til Troen, naar han har nøjagtig angivet, hvad der er den christelige Troes Gjenstand, eftersom han selv saa stærkt betoner, at Troens Væsen er afhængig af dens Gjenstand. Gjenstanden for Abrahams Tro er ikke Gud-Mennesket, heller ikke for Hjobs Tro. At han ikke desto mindre har seet sig istand til at skildre Troen fra de to Sider, „Frygt og Bæven" og „Gjentagelsen" udhæver, för han har vist, i hvilket inderligt Forhold Troens Gjenstand staar til dens Væsen, er begrundet deri, at det Væsentlige ved Troens subjektive Existens i Mennesket har han sat deri, at dens Gjenstand er Paradoxet. Christendommens Paradox er Sammensætningen af det Evige og det Historiske i eet Væsen, Gud-Mennesket. Men et Paradox tilstrækkeligt nok til at paakræve, subjektivt seet, Tro, indtræder allerede för Christendommen overalt der, hvor Guds umiddelbare Indgriben ophæver de almindelige Naturlove. Abrahams og Hjobs Tro er derfor ganske vist endnu ikke den christelige Tro (kfr. Uv. Efterskr. p. 430). Men som Uv. Efterskr. oplyser, existerer der Analogier til den christelige Tro, der, subjektivt seet, har saa meget fælles med den, at de godt kan benyttes til Fremstillingen af Troens Helt. Den psychologiske Akt er den samme, men Inderligheden i den christelige Tro er saa meget større, fordi Paradoxet her er det absolute, en Ophævelse ikke blot af Naturens Love, men af al sund Fornuft og Tænkning.

Digitized by Google

Kierkegaard var altsaa nu naaet frem til positiv Fremstilling af Christendommen. Der stod nu som nærmeste Opgave en udførligere Udvikling af de Punkter i denne Fremstilling, hvor han ikke mente at kunne lade sig nøje med den løse Skizzering, som den christelige Tankerække havde faaet i „Philosophiske Smuler". Førend han imidlertid gik over hertil, udgav han et Par andre Skrifter, „Tre Taler ved tænkte Lejligheder" og „Stadier paa Livets Vej".

Digitized by Google

De reformatoriske Bevægelser i Italien paa Luthers Tid [1]).

Af

VILH. POULSEN,

Cand i Theol.

II [2]).

Naar en aandelig Bevægelse med Sandhedens Magt og Indhold træder et Folk imøde, bestemmes, skjønt Paavirkningen er den samme, de Enkeltes Stilling saa forskjelligt, som Individualiteterne, der modtage denne Paavirkning. Blandt dem, der føle sig tiltrukne til den, virker den hos Nogle kun paa Overfladen; paa Andre er Indflydelsen dybere, uden dog at blive afgjort; endelig gives der dem, der træde helt og fuldt over i den nye Retning. Dette finde vi ogsaa bekræftet i de reformatoriske Strømninger, der paa Luthers Tid gik gjennem Italien. Vi møde først en Skare Mænd, der strax træde i et venligt Forhold til Reformationen. De havde paa Forhaand flere Berøringspunkter med den; navnlig vandt dens Angreb paa Paven og Gejstligheden deres fulde Bifald. I denne Retning stillede de sig gjerne ved Siden af Reformatorerne i deres Kamp; men den forskjellige Maade, hvorpaa de førte Angrebet, viste tilbage paa den forskjellige Aand, hvorfra det

[1]) Fortsættelse fra 2det Bind p. 571.

[2]) I det første Stykke har følgende Trykfejl indsneget sig:
S. 558, L. 11 f. n. staar: „i Rom"; læs: (Rom. 1).
S. 560, L. 6 f. n. staar: „aristokratiske Filosof"; læs: aristoteliske Filosof.
S. 566, L. 1 f. o. staar: „Mand for det Suk"; læs: Mund for det Suk.

Digitized by Google

var udgaaet. Thi medens Reformatorernes udgik fra Smerte over Tidens Fordærvelse og Bortvendthed fra Gud, og førtes med Skriften som Vaaben, saa disse Fordærvelsen mere som Forkjerthed, altsaa i det Komiskes Lys, og deres Vaaben blev derfor Spot og Satire, som de vidste at bruge ofte med stort Mesterskab. Fra deres Kreds udgik derfor mangt et bidende Spottedigt over Pave og Gejstlighed, mangen en træffende Satire over Tiden. De mente, at naar Samtiden fik se sit Aasyn i det Latterliges Hulspejl, vilde den le bort sine Skrøbeligheder og Alt blive godt; de vise herved og i hele sin Optræden sit Slægtskab med den humanistiske Retning, hvorfra de nærmest vare fremgaaede. Men ligesom denne manglede de Alvoret; derfor kunde de heller ikke vække Alvor, og Latteren, som de fremkaldte over det Bestaaende, udrettede, endog i det rent Ydre, meget mindre end de ventede. — Ligesaa overfladisk stillede de sig til Reformationens opbyggende Gjerning, navnlig dens Fremdragen af den trøsterige Sandhed, at Mennesket retfærdiggjøres af Troen. Den tiltalte dem; de fandt den staa i god Samklang med Skriftens Ord og Kirkefædrenes Lære; men deres Opfatning deraf kom ikke ud over det Udvortes; de modtog den blot som et videnskabeligt Dogme; den kunde ikke blive andet for dem end en Forstandssag, ingen Hjertesag, ingen Livssag. Da derfor Afgjørelsens Tid kom, da det gjaldt at træffe et Valg og bære Valgets Følger, sadlede de hurtigt om og vare glade ved at krybe i Skjul bag sit forladte Standpunkt.

Ved Siden af denne overfladiske Retning, som Reformationen fremkaldte i Italien, gaar der ogsaa en dybere og mere alvorlig. Den bestod af Mænd, som hjertelig vare grebne af Smerte over Tidens Fordærvelse, havde Syn for Pavekirkens Vildfarelser, og som tillige mere eller mindre klart havde tilegnet sig Reformatorernes store Grundsyn, Retfærdiggjørelsen af Troen. Men med alt dette var det ingenlunde deres

Digitized by Google

Mening at bryde med det Gamle; de troede at kunne naa sit Maal, en Reformation i Kirken, ad en fredelig Udviklings Vej, uden at føre en Krig, der selv i bedste Fald, mente de, brød mere ned end den byggede op, og i værste kunde ende med almindelig Ødelæggelse. De tog fejl; thi en falsk Fred er altid værre end en ærlig Krig og udretter langt mindre for den gode Sag end denne. Men denne Betragtning hos dem havde sin Grund i deres halve Standpunkt og uklare Erkjendelse. Det var navnlig et Punkt hvori de afgjort sluttede sig til Pavekirken, men til dette klyngede de sig ogsaa med en desto større Sejghed, som de i andre Stykker følte Løsheden i sit Forhold til det Gamle. Dette Punkt var Spørgsmaalet om Pavens Myndighed i Troessager, og i deres ubetingede Underkastelse under denne fandt deres Udvikling bestandig en Skranke, som de ikke kunde komme ud over. Men en Udvikling, der ikke kan ske i Frihed, bliver forkrøblet og kommer navnlig til at mangle Overbevisningens Styrke og Kraft til Handling. Med en saadan Hemsko paa kommer mangen en Udvikling, der i Begyndelsen gav store Løfter, til at ende uden at have indfriet et eneste. Dette blev ogsaa Tilfældet med flere af den omtalte Retning, som vi skulle betragte noget nærmere. Medens Leo X. sad paa Pavestolen, dannede der sig i Rom et gudeligt Samfund, der kaldte sig: Oratorium for den guddommelige Kjærlighed, og bestod af 50 Medlemmer, hvoraf mange udmærkede Mænd. De holdt sine Sammenkomster i Kirken S. Silvestro og Dorothea, hvor de opbyggede sig med privat Gudstjeneste og gudelige Øvelser. Deres Mening var dog ikke blot den, at bevare sig uskadt fra Fordærvelsen omkring dem; de vilde ogsaa for Kirken være en Surdejg, en Slags indre Mission, der skulde vække Livet, fornye Læren, kort, være en Reformation for Kirken. Som saadan maatte de nødvendigvis have mange Berøringspunkter med Reformatorerne i Tydskland, ja med Konsekventsens

Digitized by Google

Magt føres over i deres Lejr. Dette blev ogsaa Tilfældet med Enkelte af dem, men i det Hele kom de til at staa udenfor, ja, da Reformationen i Tydskland traadte bestemt frem, blev Mange tilbageholdende; de sakkede agterud i Bevægelsen og endte med at blive dens bitre Fiender. Dette blev saaledes Tilfældet med Kardinal Caraffa, den senere Pave Paul IV. Men der var dog ikke Alle, der, som han, begyndte i Aanden, men fuldendte i Kjødet. Nogle holdt fast ved sin oprindelige Betragtning og fremholdt stadig, at der alvorligt maatte arbejdes paa en Reformation, men vare for kortsynede til at se, at under Pavens Autoritet, som de vilde, kom der aldrig noget Grundigt ud af en saadan Bestræbelse, thi de fleste af de Vildfarelser og Misbrug, som de vilde have afskaffede, knyttede sig sammen med Pavemagten i en Knude, og kunde kun løses eller overhugges med den. I denne Modsigelse, at ville „gaa til Sandheden med en Løgn i Spidsen", gjorde disse reformerende Mænd sig skyldige, og denne blev deres Gjernings Forbandelse, saa hvad de med ærlig Vilje søgte at faa istand, kom tilsidst aldrig at blive Andet end halve Forholdsregler, der næsten vare værre end slet Intet. — Den bedste af disse Mænd og en af de ædleste paa sin Tid var Kaspar Contarini f. 1483. Han var af Kejser Karl V. oftere anvendt i diplomatiske Ærinder, og af sin Fødeby, Venedig, udnævnt til Raadsherre, men faar først Betydning for Kirken, da han af Pave Paul den 3die udnævntes til Kardinal. Denne Udnævnelse kom ham meget uventet; thi den, der paa den Tid skulde opnaa denne høje Værdighed, maatte have Forbindelser ved Pavehoffet, og det manglede han. Sagen var imidlertid den, at Paven, der havde gode Forsætter, havde besluttet herefter at vælge sine Kardinaler efter Dygtigheden, og efter denne Maalestok kunde hans Valg neppe være falden paa nogen Bedre end Contarini. Denne skuffede heller ikke de store Forhaabninger, man satte til hans Klogskab og Retsindighed. Noget af

Digitized by Google

det Første han foretog sig i sin nye Stilling, var aabent at paapege for Paven de herskende Misbrug og indtrængende at opfordre ham til at afhjælpe dem. Det var længe siden, at der i Vatikanet var hørt saa djærv og frygtløs Røst og seet en saa aaben og mandig Optræden. Det imponerede ogsaa Paven; han overdrog Contarini at nedsætte en Kommission og udpege dens Medlemmer, som skulde tage Sagen under Overvejelse. De sammentraadte; men Resultatet af deres Arbejde blev ubetydeligt; thi Pavens Mening med Kommissionen var, naar det kom til Stykket, kun at standse Reformskriget ved nogle Indrømmelser i det Ydre og forresten lade Alt gaa i sin gamle Gjænge. Da Kejser Karl V. lod udskrive en Rigsdag i Regensburg for at forsøge at opnaa Enighed mellem Katholiker og Protestanter, blev Contarini ogsaa anmodet at møde. Det skyldtes ham og hans maadeholdne, imødekommende Standpunkt, at begge Partier kom bedre overens end nogensinde tidligere. Det var endogsaa flere Hovedpunkter, hvori der opnaaedes Enighed, saaledes Retfærdiggjørelseslæren. Men saa var der jo igjen andre Ting, hvor de ikke kunde forenes, navnlig om Pavens Myndighed i Troessager. Contarini's Hænder vare desuden bundne, saa han Intet kunde udrette paa egen Haand, og i Regensburg havde han Fiender, der sværtede ham hos Paven og udpegede ham som Luthers Lære hengiven. Det var i Regensburg, han skrev en Traktat om Retfærdiggjørelsen, hvori han meget nærmer sig til Luthers Opfatning. Han protesterer mod den Anskuelse, at Paven ikke skulde have anden Rettesnor end sin egen Vilje med Hensyn til Fastholdelse og Ophævelse af den positive Ret. „Christi Lov", skriver han, „er Frihedens Lov og forbyder en saadan plump Trældom". Men paa den anden Side fremstiller han „Pavedømmets Autoritet som den sande Fornufts Herredømme, som den hellige Peter og hans Efterfølgere havde modtaget af Gud for at lede den betroede Hjord til

Digitized by Google

Salighed", og han finder Hovedaarsagen til Kirkens Fordærvelse alene i Misbrugen „af denne i Sandhed fornuftige, fra Gud stammende pavelige Magt". Trods sine Bagvaskere blev han dog ved Tilbagekomsten til Rom modtaget af Paven med stor Udmærkelse og fik for sine tro Tjenester et af de mest indbringende Embeder i Kirkestaten. Hans Virksomhed her blev dog ikke af lang Varighed. Allerede samme Aar han tiltraadte sit Embede, blev han kastet paa Sygelejet, angrebet af en heftig Feber. Kræfterne forlod ham, og han følte selv, at hans Endeligt var nær. Sex Timer før han døde mistede han Mælet, men beholdt sin Bevidsthed, — og hans Tro paa Christus blev fast til det Sidste. Beccadelli, som har skrevet hans Levnet, og som stod ved hans Dødsleje, siger: „Da jeg i Dødsangsten opmuntrede ham til at stole paa vor herliggjorte Frelser, som er vort sikre Anker i alle Storme, tog han min Finger i sin Haand og holdt den fast med en Styrke som om han var frisk, og idet han fæstede sine Øjne paa mig, trykkede han den til Tegn paa Fastheden i sin Tro".

En anden Mand, der gik i samme Retning som Contarini, var Kardinal Pole, engelsk af Herkomst. Ogsaa han holdt fast ved, at Mennesket retfærdiggjøres ved Troen, ja han priser Contarini, fordi han i det ovenfor nævnte Skrift har fremdraget denne Skat af sit Skjul; men paa samme Tid fordrede han ubetinget Underkastelse under Paven, ja dette var for ham en saadan Hovedsag, at alt Andet maatte sættes til Side. Derfor forlod han England, da Henrik VIII. ophævede Pavens Primat der, vendte igjen tilbage under Marias Regjering for at billige Forfølgelsen af Protestanterne. Sine sidste Dage tilbragte han i Italien.

En tredje Mand, der ogsaa fortjener at nævnes i denne Forbindelse er Maria Antonio Flaminio. Han var en af de mest yndede Digtere paa sin Tid og meget afholdt som Menneske paa Grund af sin blide, elskværdige Karakter. Hans

Digitized by Google

Digte havde i Begyndelsen samme Indhold som de fleste paa den Tid; kun gik der en renere Aand og Tone gjennem dem. Da tog hans Sjæl en alvorligere Retning; nu blev det hans største Fryd at grunde paa hellige Gjenstande; især tiltaltes han mægtigt af Davids Psalmer. Han skrev en Forklaring til 32 af disse, og naar han nu digtede, var det Udstrømninger af den nye Kjærlighed, som fyldte hans Hjerte; hans Digtning blev religiøs, Flaminio en Psalmedigter. Men hans aandelige Anstrængelser svækkede hans Sundhed; han blev raadet til at forandre Opholdsted, og Neapel blev ham anbefalet. Her gjenvandt han sin Sundhed, og han vandt noget mere. Han kom i Berørelse med de reformatoriske Bevægelser i Neapel og Ophavsmanden for dem, Valdez. Han hørte ham tale, deltog i hans gudelige Forsamlinger og tilegnede sig navnlig den Sandhed, som der blev forkyndt, om Synderens Retfærdiggjørelse af Troen. Han blev i Neapel et Par Aar, dagligt voxende i christelig Oplysning og Kjærlighed. Vi finde hans Standpunkt udtalt i et Brev til en Dame: „Evangeliet er ikke andet end det glade Budskab om, at Guds enbaarne Søn, klædt i vort Kjød, har gjort den evige Faders Retfærdighed Fyldest; hvo, som tror dette, indgaar i Guds Rige, har Andel i den almindelige Syndsforladelse, bliver fra en kjødelig Skabning til en aandelig, fra et Vredens Barn til et Naadens, fra en Adams Søn til en Guds Søn". — Efterat have forladt Neapel, tog han sit Ophold hos Kardinal Pole i Viterbo. Denne skriver om ham i et Brev til Kardinal Contarini: „Resten af Dagen tilbragte jeg i Flaminios Selskab, som var mig meget opbyggeligt. Han gav min Aand Næring paa en saadan Maade, at jeg tror ikke, at jeg nogensinde har følt mere Trøst eller havt større Opbyggelse". — Opholdet hos Kardinal Pole var ikke uden Betydning for Flaminios Liv. Kardinalen kom snart efter, at han var meget paavirket af Valdez og hans reformatoriske Retning. Han samtalede med ham

Digitized by Google

om disse Ting, og da han i saadanne Emner var Digteren overlegen, lykkedes det ham at standse hans Udvikling paa dette Punkt, og han kunde rose sig af, hvad han ogsaa gjorde, at have bevaret Flaminio for Romerkirken. Men hans lutrede Erkjendelse i christelige Ting kunde han saa meget mindre berøve ham, som Kardinalen selv, tildels ialfald, delte denne Erkjendelse. At han i mange Stykker afveg fra Pavekirkens Lære, viser den Omstændighed, at hans Skrifter bleve satte paa Fortegnelsen over forbudte Bøger. Af de Arbejder af ham, som ere bevarede, se vi, at han ikke kjendte anden Forsoning for Syndere end Christi Offer. Han troede ikke paa Skjærsilden. Heller ikke finder man i hans Skrifter nogen Henvendelse til Jomfru Maria eller Helgenerne; hans Haab staar alene til Guds Naade ved Jesu Christi Forløsning. I dette Haab og anbefalende sin Sjæl til Christus, døde han i Kardinalens Hus 1550 52 Aar gammel.

Ved Siden af denne Retning, hvorfor de tre omtalte Mænd kan være Repræsentanter, gik der en tredje, der dannedes af Mænd med udpræget Standpunkt, og som i egentlig Forstand tilhørte Reformationen og vare dens Arbejdere og Udbredere i Italien. De bleve ikke staaende paa hines vaklende Standpunkt, men uden Sidehensyn søgte de sit Fodfæste der, hvor de troede Sandheden var. De lode sig ikke binde i sin Udvikling ved Fastholden af et paveligt Formynderskab i Troessager og lode sig ikke rokke ved Tanken paa de Farer, som de imødegik; men bekjendte frejdig sin Overbevisning i sit Liv og beseglede den undertiden med sit Blod. Til disse Mænd høre flere fremragende Personligheder, der samle mange om sig, ja vinde hele Menigheder for Reformationen. Allerede før denne havde vundet Indgang i Italien, havde Pavekirkens Mænd havt bange Anelser om, at Pavens Hjemstavn vilde blive en frugtbar Jord for den kjætterske Sæd. Saaledes udtalte paa Rigsdagen i Nürnberg 1524 Kardinal Compeggio: „at, ligesom Pe-

Digitized by Google

sten paa Grund af det varmere Klima raser heftigere i Italien end i Tydskland, saaledes kunde ogsaa Lutherdommen, naar den først slog Rod hos Italienerne, der ere mere livlige og fyrige end Tydskerne, rase værre og heftigere i dette Land". At disse bange Anelser ikke vare ugrundede, stadfæstede Tiden og Pave Clemens VII., der klager over, at „i flere Egne af Italien har Luthers fordærvelige Kjætteri indsneget sig ikke alene blandt Lægfolk, men endog blandt Præster og Klostergejstlige, at mange af disse i deres Samtale og Underholdning og, hvad endnu er værre, i deres offentlige Prædikener smittede Mængden med denne Gift, og til Kjætteriets Fremme, til Anstød for de Svage og til ikke ringe Skade for den katholske Tro vakte Forargelse for de troende Christne." Nogle Aar efter hedder det i en Beretning fra Kardinal Caraffa til Pave Paul III.: „Hele Italien er befængt med det lutherske Kjætteri; ikke alene Statsmænd, men ogsaa mange Gejstlige ere traadte over til det". Endelig angiver en Inkvisitionsberetning, der dog ansees for overdreven, at i en Del af Italien skulde tretusinde Skolelærere have sluttet sig til Reformationen.

Efter disse Vidnesbyrd fra katholsk Side om den reformatoriske Bevægelses Omfang i Italien, skal vi nærmere omtale dens Opkomst og Udbredelse paa de forskjellige Steder af Landet, hvor den gjorde sig gjældende. Venedig kaldes „Reformationens Brændpunkt" i Italien og var tidligt kommen med. „I glæde mig", skriver Luther 1528 til en Ven, „idet I beretter, at Venetianerne modtage Guds Ord; Gud være lovet og takket derfor". Han traadte ogsaa gjennem en ung Italiener, der studerede i Wittenberg, i Forbindelse med Hovedmændene for Bevægelsen, Altieri, Carnesechi og den lærde Franciskanerprovincial Baldo Lupetino. Indtil Aar 1542 var ikke blot i Venedig, men ogsaa i de omkringliggende Steder, Tallet paa de Lutherske steget saaledes, at der dannede sig

Digitized by Google

evangeliske Menigheder med evangelisk Gudstjeneste. Hvor helt og fuldt de vare traadte over i Retningen, viser et Par mærkelige Dokumenter. Det Ene er en Formaningsskrivelse fra et af Menighedens Medlemmer paa Menighedens Vegne stilet til Melanchton, om hvem man havde hørt, at han paa Rigsdagen i Augsburg vilde vise sig for eftergivende mod Katholikerne og derved skade den gode Sag. Man opfordrede ham heri indtrængende til at træde op som urokkelig Forfægter af Troen, til ikke at tænke paa Kejseren og Paven, men alene paa den almægtige Gud; det sømmede sig for ham og de andre Forsvarere af den evangeliske Tro at være standhaftige, og hverken ved Trusler at lade sig skræmme fra Christi Banner eller ved Bønner og Løfter lade sig overliste; hele Italien imødesaa med ængstelig Forventning Udfaldet af de stedfindende Forhandlinger. — Det andet Dokument er et Brev fra Altieri til Luther (1542), hvori han paa Menighedernes Vegne i Venedig, Vicenza og Treviso takker ham, fordi de ved ham have lært Vejen til Salighed at kjende, og tillige anraaber Troesfællerne i Tydskland om Hjælp under de Farer og Forfølgelser, hvori de vare stedte. Navnlig bede de Luther om at udvirke, at Tydsklands evangeliske Fyrster vilde tale deres Sag hos Venedigs Senat, for at hindre Udførelsen de Forholdsregler, som vare trufne til Undertrykkelse af Evangeliet.

Hertugdømmet Mailand havde i en Række af Aar været Krigsskuepladsen i Krigene mellem Karl V. og den franske Konge Frants I., men netop dette havde bortledet Myndighedernes Opmærksomhed fra den stille Fredens Gjerning, der under Kamplarmen havde øvet sin rige Velsignelse. Da Krigen var endt, fik man, men for sent, Øje for den, saa Paven (Paul III.) bittert beklager sig over de kjætterske Forsamlinger af adelige Personer af begge Kjøn og paabyder en virksom Afstraffelse af denne Fornyelse „af de gamle Kjætte-

Digitized by Google

res urene Lærdomme og Udryddelsen af den ved Djævelen udsaaede Ugudelighed". En af dem, der bedst kunde rose sig af at have givet Anledning til denne Pavens Klage og Befaling, var Coelio Curione, en af de virksommeste Udbredere af Reformationen i Norditalien. Han var af adelig Hærkomst, f. 1503, og den yngste af 23 Søskende. Forældrene, der havde mistet sine fleste Børn, kastede al sin Kjærlighed paa ham, og han tegnede ogsaa ved Evner og Hjertelag til at blive noget mere end Almindeligt. Desværre fik han ikke længe nyde godt af sine Forældres Omhu; begge døde, omtrent samtidigt, da han var ni Aar gammel. Forældrene efterlod ham en ikke ubetydelig Formue, men ogsaa, hvad han satte mere Pris paa, en prægtigt udstyret Bibel, et gammelt Arvestykke og dengang en sjelden Skat. I Skolen gjorde han forbausende Fremskridt, saa han snart kunde sendes til Turin for at fortsætte sine Studier ved denne Byes Universitet. Det var just paa den Tid Luthers Meninger dukkede op og blev almindelig Gjenstand for Omtale, for Bifald, men navnlig for Fordømmelse. Men netop denne Fordømmelsesdom, som almindelig udtaltes over dem, gav hans selvstændige Karakter just Lyst til at lære dem at kjende. Saa fik han anskaffet sig flere af Luthers, Zwinglis og Melanchtons Skrifter, og især de sidste fængslede ham og gjorde et saadant Indtryk paa ham, at han besluttede at rejse til Tydskland for nærmere og personlig at gjøre sig bekjendt med den nye Lære. Han fik nogle Kammerater med sig, og de begav sig afsted. Men Forsigtighed var ikke disse unge Menneskers Hoveddyd; Hjertet laa dem paa Tungen og var overstrømmende fuldt af de store Indtryk, som de havde modtaget af de nye friske Synsmaader. De talte derfor paa Vejen frit og ugeneret om den katholske Tro, om dens Mangler og det Nyes Fortrin. Dette kunde ikke længe gaa godt; deres Ytringer bleve bragte for Biskopen af Ivrea's Øren, og de fritalende Ynglinge, der

Digitized by Google

endnu ikke vare komne over Grændsen, bleve standsede og satte fast. Paa Venners Forbøn slap dog Curione med et Par Maaneders Fængsel og en skarp Irettesættelse, men blev forbudt at indlade sig for Fremtiden paa saadanne Emner. Biskopen, der havde havt Anledning til at opdage hans store Evner, indsaa strax, hvilken Nytte de kunde bringe, naar de gjordes frugtbringende for Kirken, og han besluttede at sende ham til Klosteret San Benigno, for at han under dets Varetægt og Indflydelse kunde fuldende sin Uddannelse. Men lykkeligvis svigtede her Biskopens Menneskekundskab, ellers vilde han vistnok have valgt et ganske andet Kloster, thi dette passede slet ikke for hans Planer med Curione. Klostret roste sig nemlig af at besidde nogle Relikvier og Helgenben, hvis Ry trak en Mængde Mennesker til deres Helligdom. Denne krasse Overtro maatte nødvendigvis virke frastødende paa Curione, der, hvor uklar end hans Erkjendelse kunde være i andre Stykker, i dette fuldkommen delte Reformatorernes Opfatning. Han besluttede sig til en dristig Streg. Han kom efter, hvor Nøglerne til Helgenskrinet gjemtes, aabnede hemmeligt Skrinet, som stod paa Alteret, tog Relikvierne og Benene ud og lagde istedet et Exemplar af Bibelen, som han havde fundet i Klosterbibliotheket, og satte paa Laaget følgende Indskrift: „Dette er den Ark, som indeholder Guds sande Aabenbaringsord og de Helliges ægte Relikvier". Alt blev udført saa forsigtigt og hemmeligt og med en saadan Omtanke, at Flytningen ikke blev opdaget. Helligdommen blev tilbedet som før, indtil man en Helgendag skulde tage Relikvierne ud for at bære dem omkring, ikke fandt disse, men en Bibel. Stor Bestyrtelse og Skræk. En Bibel havde de ingen Brug for; dermed kunde de jo ikke samle Folk til Kirken eller Penge i Kisten. Den, de havde mistænkt for denne store Forbrydelse, var allerede udenfor deres Rækkevidde. Før Opdagelsen skede, havde Curione grebet Flugten,

Digitized by Google

flakkede omkring i Italien, indtil han nedsatte sig i Milano, hvor han i nogle Aar sysselsatte sig med Undervisning. Her fik han Lejlighed til at lægge sit varme, menneskekjærlige Hjerte for Dagen. Pesten udbrød i Byen og hærjede frygteligt. Men den sørgeligste Følge af de Ødelæggelser, den anrettede, var den moralske Opløsning, som den bevirkede. Man tænkte kun paa sig selv; mange forlod sine Nærmeste og Kjæreste for at bringe dit eget Jeg i Sikkerhed. Curione kunde have flygtet som saa mange Andre og lettere end de Fleste; thi intet Slægtskabs Baand knyttede ham til Byen, saa Ingen vilde have taget hans Flugt ilde op. Men Intet var fjernere fra hans Tanke. Istedet herfor ofrede han sig ganske for de Syge og Fattige, gav de Sidste sine opsparede Penge, gik omkring fra Hus til Hus for at trøste de Sørgende, ja begravede endog med nogle Venners Bistand Døde. I Milano blev han ogsaa gift, men rejste derfra til sin Fødeby Montcarlier for at tage Arv efter sine Brødre, der vare døde uden Afkom. Han blev venligt nok modtagen af sine Slægtninge der, men da de hørte, at han var kommen for at gjøre Fordring paa den Arv, som de havde tilegnet sig, foregav de at have en Arrestbefaling mod ham som Kjætter, og Curione blev nødt til at rejse. Hvor han imidlertid kom hen, blev han søgt som Lærer, og hans Dygtighed som saadan og hans vindende Væsen vandt hans Elevers Kjærlighed. Men han forsømte ikke ved given Leilighed trods Faren, der var forbunden dermed, at aflægge et Vidnesbyrd om sin Overbevisning, og det er navnlig paa den Maade, han har virket meget for Reformationen. En Dag gik han saaledes hen for at høre en Prædiken af en Dominikanermunk. Denne angreb Luther paa det voldsomste og forsikrede, at hans Lære havde vundet saa megen Indgang i Tydskland, fordi han under Skin af christelig Frihed tillod alskens kjødelig Tøjlesløshed og Frækhed. Denne skamløse Løgn oprørte Curione, og uden at betænke de mulige Følger

Digitized by Google

for ham selv, traadte han frem og spurgte, om han kunde faa Lov at svare Munken. Det indvilgedes, og nu bad han Prædikanten udpege den Bog af Luther og den Side deri, hvor saadan Lærdom var ført. Munken, der havde gode Grunde til ikke at efterkomme denne Opfordring, tang; men saa tog Curione frem Luthers Kommentar til Gallaterne og læste op et Stykke deraf, hvor denne udtalte sig i stik modsat Retning af den, som Munken havde angivet. Tilhørerne bleve saa forargede over dennes Frækhed, at de lydelig udtalte sin Misbilligelse og Harme. Ja, Nogle gik endogsaa løs paa Prædikanten og vilde maaske have dræbt ham paa Stedet, hvis ikke Andre var traadt imellem. Naturligvis klagede Munken; Sagen blev berettet til nærmeste Biskop; væbnede Mænd sendtes paa dennes Befaling til Curiones Hus; han blev greben og ført til Turin. Hans Stilling var meget betænkelig; foruden det Nyeste bleve alle hans gamle Synder opfriskede, og det maatte antages, at han ikke kunde slippe med mindre end at brændes levende. Imidlertid vilde Biskopen ikke paatage sig Ansvaret ved en saadan Dom, da han vidste, at hans Fange havde formaaende Venner i Byen; han henskjød derfor Sagen under Pavens Afgjørelse. Curione blev da om Natten ført til en Fæstning omringet af høie Mure; hans Fødder bleve lagte i svære Jernlænker, og to Soldater sattes til hans Bevogtning. Han nærede dog ingen Tanke om at frelse sit Liv ved Tilbagekaldelse; derimod nok, om det lod sig gjøre, ved Flugt. Han var en Mand, der ikke plejede at have vanskeligt for at finde Raad for Uraad; men denne Gang, lænket og bevogtet, som han var, har det vistnok ikke været ham let. Endelig hittede han paa en Udvej. Han kjendte Stedforholdene, saa, naar han blot kunde slippe ud, vilde det ikke være saa vanskeligt at komme bort. Hans Fødder vare paa Grund af de svære Lænker begyndt at hovne op, og han fik da Tilladelse til skiftevis at faa sin ene Fod løs; imedens udstop-

Digitized by Google

pede han en af sine Strømper med Filler, saa den fik Lighed med et Ben; nu bad han om at maatte skifte Fod, og da han havde faaet ogsaa det andet Ben af Bøjlen, lod han Vogterne lægge Lænkerne om den udstoppede Strømpe, medens han med sin lange Kappe skjulte sit virkelige Ben, og hvorledes det forholdt sig med det fingerede. Om Natten aabnede han, idet Alle sov, Døren, krøb gjennem Vinduet, kom ned og var snart i Sikkerhed. Man ansaa hans Flugt som en Virkning af Troldomskunster, og Curione maatte, for at frigjøre sig for Mistanken herom, der i de Dage ikke var at spøge med, udgive en Beretning om sin Flugt, og han tilføjer, at før han forlod Fængslet, bad han Gud hjælpe sig og gjorde det Løfte, at give sig og alt Sit til Jesu Christi, vor Forløsers Tjeneste, „og jeg bad", siger han, „at jeg ikke maatte leve efter mine egne Ønsker, men drages af Aanden mod ham og blive brugt i hans Tjeneste som et udvalgt Kar for hans Herlighed". Han forlod endnu ikke Italien, men trak sig tilbage til en afsides Landsby i det Mailandske. Men hans Talenter kunde ikke blive skjulte. Han blev næsten paanødt et Professorat i Pavia. Hans Læseværelse var fuldt af Tilhørere; Studenter fulgte ham for Sikkerheds Skyld fra og til Universitetet, og saa stor var hans Anseelse, at Inkvisitionen ikke vovede at røre ham. Da greb Paven ind og fik Venedigs Senat, saa nødig det end vilde, til at udvise ham fra Pavia. Saa flakkede han omkring i Venedig, i Ferrara, i Lucca, intetsteds sikker; thi Inkvisitionen var overalt i Hælene paa ham. Han besluttede sig endelig at udvandre, tog til Schweitz og nedsatte sig i Lausanne, hvor han blev Rektor ved Skolen. Endnu engang maatte han til Italien for at hente sin Familje. Fire Aar vare rundne, siden han forlod Landet; men hvor meget der i den Tid kunde være begravet i Glemsel, levede dog hans Navn og Færd i levende Minde; det skulde han erfare. Skjønt han rejste i dyb Hemmelighed,

Digitized by Google

blev han alligevel gjenkjendt. Som han sad i et Hus i Pechia for at nyde nogle Forfriskninger, traadte Inkvisitoren og hans Drabanter pludselig ind og med de Ord: „I Guds og Pavens Navn er De min Fange", traadte de hen imod ham. Forfærdet springer han op med en Kniv, han netop havde brugt, i Haanden. Inkvisitionens Betjente tror, at han vil styrte sig over dem; de vige uvilkaarlig tilside, og han, der lægger Mærke til deres Bevægelse, fatter sig med beundringsværdig Aandsnærværelse, springer ned i Stalden, bestiger en Hest; en Storm begunstiger hans Flugt, og snart er han udenfor al Fare. Det vidner om hans Tro og fortjener at nævnes, at han i Udfrielsen af af disse Farer altid saa Guds Beskyttelse og hans frelsende Haand. Tilbagekommen til Schweitz flyttede han fra Lausanne til Basel og der fik han endelig efter sine fredløse Dage Ro; han blev der den sidste Tid, han levede, hædret og elsket af Alle. Han modtog mange ærefulde Tilbud fra andre Kanter, selv fra Paven, der lovede ham Forglemmelse af Fortiden og stillede ham en glimrende Fremtid i Udsigt; men han afslog dem alle; og Pavens Tilbud kunde han, skjønt han længtes hjem til Fædrelandet, allermindst modtage; thi han vidste, at han ikke kunde vende tilbage til Fædrelandet, uden at han samtidigt vendte tilbage til den papistiske Tro. — Han gjorde sig meget fortjent som Forfatter af theologiske og filologiske Skrifter; især bleve de sidste meget skattede. Sit Fædrelands Skjæbne og Reformationens Gang i Italien fulgte han med megen Interesse. — I sit private Liv maatte han opleve tunge Sorger. Som sine Forældre havde han en Mængde Børn, men maatte som dem se en stor Del af dem gaa bort. Dog havde han den Trøst, at de alle døde i barnlig Hengivenhed i den Tro, han gjennem hele sit Liv saa standhaftigt havde bekjendt. Saa fulgte han selv efter; 69 Aar gammel udaandede han stille og uden Dødskamp 1569.

Digitized by Google

Ved en Bugt af Lago maggiore ligger Locarno, som paa den Tid var en stor og folkerig By, og det Sted, som tidligere end de allerfleste tællede Tilhængere af Reformationen. Allerede 1526 havde en to-tre sluttet sig sammen om denne og det Sandheds Lys, hvori ogsaa de frydede sig og havde fundet Fred, og en af dem, Balthasar Fontana skriver til Zwingli: „Vi ere kun Trende her, som have forenet os for at fremme og udbrede den evangeliske Sandhed; hvo ved, om ikke Gud vil fremkalde en stor Ild af denne ubetydelige Gnist; det er vor Pligt at saa og plante; Væxten giver Herren". Tyve Aar derefter var virkelig den ubetydelige Gnist bleven til en stor Ild; de trende ensomme Mænd til en talrig Menighed; Fontana's Haab var ikke beskjæmmet.

Halvøen Istrien, dengang tilhørende Venedig, havde paa Reformationens Tid en mærkelig Biskop, Pier Paolo Vergerio, f. 1498. Om hans Familje vide vi Lidet eller Intet, uden at den var adelig, havde engang havt et Navn, men nu var sunken ned i Dunkelhed. Vergerio var imidlertid bestemt til at bringe Slægten igjen op i Lyset. Han havde studeret Lovkyndighed ved Universitetet i Padua, men var heller ikke bleven uberørt af de theologiske Interesser, som just da saa stærkt bevægede Tiden. Han og en af hans tre Brødre tænkte endogsaa paa at tage til Wittenberg for at gjøre sig bekjendt med Lutherdommen. Omstændigheder lagde sig imidlertid ivejen, og Planen kom ikke til Udførelse. — Hans Evner og Dygtighed bleve snart bekjendte; Kardinal Contarini forestillede ham for Paven, der gjorde ham til sin Sekretær og indviede ham i sin Fortrolighed. I Aaret 1529 blev den kun 32 Aar gamle Mand sendt som pavelig Nuntius til Tydskland for at hindre Kong Ferdinand fra at holde et tydsk Nationalkoncil, da Afholdelsen af et saadant Møde der let kunde unddrage det Pavens Kontrol og Inflydelse. Et dygtigere Sendebud kunde han neppe have valgt. Vergerio var skabt

Digitized by Google

til Diplomat. Fin og sleben i sin Optræden; forsigtig og bestemt; langsom til at beslutte, hurtig til at handle. Han lod intet Middel ubenyttet; hemmeligt søgte han paa alle Maader at skade Lutheranerne; hvor Iveren paa den katholske Side var kjølnet, pustede han den op; hvor den brændte, gav han den Næring. Imidlertid kunde end ikke hans Dygtighed naa, hvad den tilsigtede; han maatte taale, at Rigsdagen i Augsburg traadte sammen 1530 og se paa, at Protestanterne fremlagde en klar og frejdig Bekjendelse af, hvad de lærte, uden at kunne dæmpe det gode Indtryk, som denne gjorde i vide Kredse. Da Stemningen i Tydskland var stærk for et almindeligt Kirkemøde, som Protestanterne fordrede, Karl V. ønskede og Vergerio tilraadede, saa Paven (dengang Paul III.) sig nødt til at beslutte Afholdelsen af et saadant Møde. Vergerio blev atter sendt til Tydskland med Instruktioner, der gik ud paa at bestemme Mødestedet. I Tydskland optraadte han som pavelig Nuntius med stor Stads og Pragt, og blev følgelig af de protestantiske Fyrster modtaget med megen Udmærkelse. I Wittenberg ønskede han personlig at forhandle med Luther, vistnok med den Bagtanke, muligens at kunne vinde ham tilbage for Romerkirken. Luther var villig til at møde, og Sammenkomsten blev bestemt til Søndag Formiddag den 7de November 1535. Luther tog Sagen fra den morsomme Side og var om Morgenen i Perlehumør. Han havde ladet sin Barber hente og fik sig nu en liden gemytlig Passiar med denne. Da Barberen spurgte, hvoraf det kom, at han vilde saa tidligt barberes, svarede Luther: „Jeg skal hen til den hellige Fader, Pavens Sendebud, saa maa jeg lade mig pynte for at se ung ud; saa vil Legaten tænke: „Ih for Pokker, er Luther endnu saa ung og har voldt saa megen Ulykke, hvad maa han da ikke endnu kunne gjøre!“ Da Mester Henrik havde endt sin Forretning, tog Luther sine Kisteklæder paa og hængte sit gyldne Klenodie om Halsen. Bar-

Digitized by Google

beren, som saa paa, ytrede: „Det vil ærgre dem", hvorpaa Luther svarede: „Derfor gjør jeg det netop. De har ærgret os mere end nok; saa maa man handle og omgaaes med de Ræve og Slanger". Da Luther var færdig til at tage afsted, sagde Barberen: „Nu, Hr. Doktor, gaa i Guds Navn, og Herren være med Eder, at I maa omvende dem", hvorpaa Luther svarede: „Det vil jeg ikke gjøre; men det kan vel være, at jeg læser dem Texten alvorlig og saa lader dem gaa". Derpaa kjørte han med Dr. Bugenhagen op til Slottet. I Vognen sagde han leende til denne: „Se, der kjører den tydske Pave og Kardinal Pommeranus", men tilføjede med Alvor: „De ere Guds Redskaber og Værktøj". — Nu stod han for Legaten. Det var underlige Modsætninger disse Mænd. Den Ene, vant til at færdes ved Hofferne, fin, smidig og beleven, en fuldendt Verdensmand; den Anden, Bjergmandens Søn, hvis Liv fordetmeste var henrundet i hans tarvelige Barndomshjem, mellem Studenter og indenfor Klostermurene, kjendte ikke synderlig til, hvad der var fin Levemaade, men gik løs paa Alt med en djærv, næsten plump Ligefremhed. Og saa forskjellige som deres Personer var ogsaa deres Standpunkter. Den Ene repræsenterede Autoriteten, den menneskelige, Pavens Autoritet, hvorunder den Enkelte med Opofrelse af sin Personlighed og sin aandelige Frihed skulde bøje sig, medens den Anden protesterede mod al anden aandelig Autoritet end den, som Gud selv i sit Ord har givet, og hævdede Aandens Frihed og den Sandhed, som ikke trælbinder, men frigjør. — Vergerio aabnede Samtalen med Diplomatens Finhed og Artighed. Han begyndte med at forsikre om Pavens Sorg ved at have mistet en saadan Mand, som han, og hvor meget han beklagede den Haardhed, som Cajetan havde vist mod ham, en Haardhed, som han paa enhver Maade vilde gjøre god igjen. Han vilde dernæst udpege de Fordele, som en Underkastelse under den pavelige Stol vilde bringe ham. Han bad

Digitized by Google

ham betænke, hvor mange Sekter hans nye Lære havde affødt, en Omstændighed, der jo maatte vise, at den ikke var af Gud. Han tilføjede ganske betegnende for sit Standpunkt, at hvis han havde følt sig af sin Samvittighed dreven til at forandre den Tro, han var født og opdragen i, saa havde han kunnet beholde det hos sig selv. Var det Kjærligheden til Næsten, som havde drevet ham, hvorfor da sætte hele Verden i Bevægelse for en Tings Skyld, som man kunde leve foruden og dyrke Gud i Stilhed. Men nu var Forvirringen bleven saa stor, at man ikke længere kunde opsætte Helbredelsen. Paven havde besluttet at sammenkalde et Møde i Mantua, hvor alle Europas Lærde skulde komme sammen og slaa Sandheden fast; det beroede paa Luther, om dette Lægemiddel vilde frugte, — naar han nemlig personlig vilde komme og tage Del i Forhandlingerne. Da vilde han gjøre sig fortjent af Paven, der altid havde paaskjønnet udmærkede Mænd. Og nu nævnede han Forskjellige, som ved at underkaste sig Paven, havde naaet store Værdigheder i Kirken, ja endogsaa den største.

Luther gik i sit Svar lige løs paa Sagen. Det var ham det Samme, hvad man tænkte om ham ved Pavehoffet; han arbejdede ikke med det, men med Gud for Øje. Intet havde mere gavnet ham end Cajetans Haardhed; herved var han kommet til at se dybere i Pavens Misbrug og Vildfarelser og afgjort at bryde dermed. Fra Urolighederne i Tydskland skulde man ikke hente noget Bevis mod hans Lære; thi det hørte til Evangeliets Natur at fremkalde Bevægelser, hvor det blev prædiket, og at skille Fader fra Son. Han havde ikke stor Tro paa et paveligt Kirkemøde, der ikke var frit, og hvor Gads Aand ikke havde Forsædet; man kunde ikke stole paa en Forsamling af Lærde; der var ingen nok saa urimelig og ufornuftig Vildfarelse, som Djævelen jo kunde indgyde disse store Aander; netop fordi de ansaa sig for vise, behagede det

Digitized by Google

Gud at gjøre dem tilskamme. Med Hensyn til de Æresbevisninger, der var givet ham Udsigt til, agtede han dem for Intet; vilde han ophøje sig selv, kunde han minde om Erasmus's Ord: „Den fattige ringe Luther gjør Mange rige og store". Tilsidst læste han Legaten Texten. „Det er ikke Eders Alvor at holde et Kirkemøde, og om det var, vilde I ikke drøfte Andet end Kapper, Tonsur, Spise og Drikke og andet Narreværk, men paa Troen og Retfærdigheden og andre vigtige Sager vilde I ikke indlade Eder. Men velan, have I Lyst dertil, saa faa et Møde istand; jeg skal, vil Gud, komme, om jeg vidste, I vilde brænde mig". De vexlede endnu nogle Bemærkninger, og da Legaten tilsidst sagde: „Se til, at I holde Eder rede til et Kirkemøde", svarede Luther: „Jeg skal komme med denne min Hals". Dermed skiltes de for aldrig mere at mødes. — Vergerio havde, som man kunde vente, faaet et overmaade ubehageligt Indtryk af Luther. I en Beretning han strax efter gav om Sammenkomsten, udtaler han sig meget foragteligt om denne, om hans slette Latin, om hans Dragt, Adfærd og Holdning og sammenfatter sin Mening om ham i følgende Ord: „Jeg kan vel ikke af hans Aasyn, Holdning, Adfærd og Ord med Sikkerhed afgjøre, om han er besat af en ond Aand eller ikke, men vist er det, at han er Anmasselsen og Uforstandigheden selv". — Trods al sin diplomatiske Kløgt kunde han Intet udrette i Tydskland. Thi det var, som Luther havde sagt, ikke Pavens Alvor at holde et Kirkemøde, idetmindste ikke et saadant, som Protestanterne kunde være tjente med, og Vergerio blev kaldt tilbage til Rom. Der modtog han til Løn for sine Tjenester den ledige Bispestol i Capo d'Istria, sin Fødeby. — Som Biskop tog han sig med Iver og Alvor af sit Stift. Herved opvakte han adskillig Uvilje mod sig, og dette i Forbindelse med hans lange Ophold i Tydskland paadrog ham Mistanke for Kjætteri. Mere skulde der i de Dage ikke

Digitized by Google

til. Rygtet herom kom ogsaa for Vergerio's Øren, og han han havde ikke Ro, før han i Gjerningen fik bevist dets Ugrundethed. Han besluttede at skrive en Bog „mod de tydske Frafaldne", og gav sig strax ifærd med Arbejdet. Han havde af Paven faaet Tilladelse til at læse de lutherske Skrifter, for derved bedre at kunne gjendrive dem, og han fordybede sig deri. Men medens han læste og skrev, foregik der et Omslag med ham. Han søgte efter Løgnen og fandt Sandheden. Han fortæller derom selv: „Som jeg var ivrigt ifærd med mit Arbejde og derfor flittigt betragtede og med al Grundighed overvejede de Steder og Udsagn af den hellige Skrift, som Pavens Modstandere fremdrage, da begyndte mit Hjerte og min Forstand lidt efter lidt at forvandles og aabne sig, saa jeg næsten i alle Artikler blev overvundet i min Samvittighed. Jeg understod mig ligesom Paulus at stampe mod Braadden, at kjæmpe mod den uovervindelige Sandhed, at stride mod Christus, Guds Søn". Med den Trang til Meddelelse, der rører sig saa stærkt, naar Hjertet er fuldt, ilte han til sin Broder Battista, der var Biskop i Nabostaden Pola. Med Overbevisningens Varme fremlægger han for Broderen, hvad han har fundet. Denne hører i Begyndelsen med Forfærdelse paa ham; thi dette var jo Kjætteri, og en af hans Brødre, den dygtigste af dem, var Kjætteren. Men den Anden lod ham ikke faa Ro; han maatte sammenligne Pavens Lære navnlig om Retfærdiggjørelsen med Skriftens, og da faldt det som Skjæl fra hans Øjne. Brødrene adskiltes ikke, men bleve endnu mere forenede end før. — Det var dog ikke Vergerio's ligesaalidt som hans Broders Mening at træde ud af den romerske Kirke. Hans rensede Erkjendelse gjaldt navnlig Retfærdiggjørelseslæren, og for denne kunde der til Nød være Rum i Pavekirken; desuden havde han endnu ikke faaet Syn for (og her stod han endnu paa Contarini's og Pole's Standpunkt) paa det Fordærvelige i den Myndighed, som tillagdes

Digitized by Google

Paven i Troessager; han mente, at Romerkirken kunde reformeres indenfra, og at en Udtrædelse var ligesaa unødig, som skadelig. Til en saadan Reformation i det Indre arbejdede han derfor i sit Stift, prædikede Retfærdiggjørelsen af Troen, afskaffede Misbrug og modarbejdede Overtroen. Men herved tørnede han sammen med Munkene, som havde sit Underhold ved Folkets Overtro og derfor nødvendig maatte blive dennes Forfægtere. Rygterne om hans Kjætteri bleve mere og mere højrøstede, paa samme Tid som Talen om hans Bog mod Luther var rent forstummet. Man søgte at ophidse Almuen mod ham, og man bragte tilsidst hans Sag for Domstolen. Her blev han dog frifunden, men Mistanken hang ved ham. Da saa det store Kirkemøde i Trident 1546 skulde træde sammen, nægtedes der ham Adgang. Herved var han faktisk udstødt af Kirken; men man foretog sig endnu Intet imod ham. Vergerio flakkede imidlertid omkring; han vilde oppebie Sagernes Gang; thi han kunde endnu ikke sige sig løs fra den romerske Kirke. Da traadte en ydre Omstændighed til, som lagde det afgjørende Lod i Vægtskaalen.

Vergerio var i Padua. Der havde nylig forefaldt en Begivenhed, som var Gjenstand for almindelig Omtale i Byen, og hvorom Rygtet ved de mange fremmede Studenter, som opholdt sig der, udbredte sig trindt om i Europa. Sagen var følgende: Francesco Spiera havde været Sagfører i Byen. Han var en klog og veltalende Mand, der ved sin Dygtighed havde skaffet sig udbredt Praxis og derved og ved sin samvittighedsløse Sagførsel stor Formue. Men da begyndte han pludselig at angre den Maade, hvorpaa han hidtil havde drevet sin Forretning. Med et Sind, som Angeren havde blødgjort, fik han Anledning til at høre en evangelisk Forkyndelse, og nu fik hans Liv en anden Retning og et nyt Maal. Han fordybede sig i Skriften; læste ogsaa andre gudelige Bøger, og fra nu af tællede han sig blandt

Digitized by Google

Reformationens Venner i Italien. Først i sin Familjes og sine Venners og derpaa i videre Kredse forkyndte han det glade Budskab, som hans Hjerte havde modtaget. Hans skarpe Angreb paa Præsterne, hans store Veltalenhed og Bibelkundskab samlede mange Tilhørere om ham. Der blev truffet Foranstaltninger mod ham. Spiera blev stævnet for den pavelige Legat; men da han stod for denne og blev truet med Døden, svigtede hans Mod, og han afsvor enhver Afvigelse fra Kirkelæren, han havde gjort sig skyldig i. Denne Gjenkaldelse maatte han opsætte skriftligt og undertegne. Den følgende Dag skulde han i Kirken for Menigheden højtidelig gjentage sin Afsværgelse. Paa Tilbagevejen fra Legaten vaagnede hans Samvittighed. „Hvad gjør du?" tilraabte den ham (det er hans egen Meddelelse) „hvorhen iler du Ulykkelige, stands; besegl ikke din Forskrivning ved en ny Fornægtelse. Vil du opofre det evige Liv for det timelige. Betænk, hvad Christus har lidt for dig; om det ikke er billigt, om vi ogsaa for hans Skyld skulde døde vort Kjød. — — Gjør Bod, saa vil Herren forbarme sig over dig. Skrid ikke frem fra Kjødets Svaghed til Aandens Ondskab". Men han forhærdede sig mod Aandens Vidnesbyrd, og efter en søvnløst tilbragt Nat gjentog han den følgende Dag offentlig sin Afsværgelse i Kirken og gik derpaa hjem. Men hans Tilstand var frygtelig. „Jeg hørte", fortæller han selv, „den forfærdelige Stemme: ryggesløse Menneske; du har fornægtet mig, opsagt mig Lydighedens Pagt, brudt din Troskabsed. Vig fra mig, du Frafaldne og lid Straffen for din Ugudelighed, din evige Fordømmelse". — Fra denne Stund havde Spiera ingen Fred. Han havde mistet alle Christenlivets Velsignelser. Uden Tro, Haab eller Kjærlighed mere svævede de Fordømtes Straffe for ham, og han erfarede dem allerede paa sig selv. Hans Hjerte var fyldt af Had, Forbandelse og Gudsbespottelse; Rædsel og Fortvivlelse sønderrev hans Sjæl. I sex Maaneder varede denne

Digitized by Google

Tilstand uden ringeste Bedring. „Naar I bede for mig", plejede han at sige til de omstaaende Slægtninge og Venner, „vil Eders Forbøn bringe Eder Velsignelse, men paa mig vil den blive uden Virkning. For de elendig Forstødte maa Alt, selv Guds Ord, blive til Fordærvelse. Jeg føler ogsaa, at det er mig en Lugt til Døden, og at det forøger min Fortvivlelse, saa ofte jeg hører det. O, jeg Usalige". Disse Fortvivlelsesudbrud vexledes med Formaninger til de Omstaaende ikke at gjøre, som han.

Det var denne Mand og hans sørgelige Skjæbne, som Vergerio fik Anledning til at lære at kjende. Han besøgte ham oftere og søgte, som alle Andre, der kom til ham, at yde ham Trøst. Det lykkedes ham nu ikke, skjønt Spiera udtalte sin Taknemmelighed for hans Kjærlighedsgjerning; „men", tilføjede han, „Alt vendes til det Onde for den Fordømte". Kort Tid, efterat Vergerio havde forladt ham, døde Spiera, uden at vi kjende de nærmere Omstændigheder ved hans Død; men der paastaaes almindelig, at han er død i haardnakket Forbitrelse mod Gud. Han anføres almindelig som Exempel paa Begaaelse af Synd mod den Helligaand, som Spiera selv følte sig vis paa at have begaaet; men det er vanskeligt at dømme her, og alene Hjertekjendelsen kan med Sikkerhed gjøre det.

Hvad Vergerio havde seet og hørt ved dette Sygeleje, havde rystet ham i hans Inderste. Anvendelsen paa ham selv laa saa nær; den samme Stilling, den samme Fristelse; om han nu skulde give efter for denne og blive stedt i en Elendighed, som den, han havde været Vidne til. Da betænkte han sig ikke længere — traadte ud af Romerkirken og drog til Schweitz. Dette Skridt vakte stor og almindelig Forbauselse; et saadant Frafald var uhørt, og hans Fiender sagde, at han var som Lucifer styrtet ned fra Himmelen". — Om hans senere Liv kan man fatte sig kort. Han var flygtet til

Digitized by Google

Graubündten, hvor han virkede som Præst og meget bidrog til Reformationens Udbredelse. Senere kaldtes han til Professor i Tübingen. Han blev en af Pavedømmets frygteligste Modstandere; netop fordi han var opdragen i dets Skole, kjendte dets Vaaben, Troløshed og Rænker, kunde han bibringe det Saar paa de følelige og ømmeste Punkter. Hvor gjerne Pavehoffet vilde blive den ubelejlige Modstander kvit, der saa skaanselløst blottede dets skjulte Svagheder, kan skjønnes deraf, at det engang betalte Snigmordere for at rydde ham af Vejen; men Anslaget og dets Ophavsmand bleve opdagede. Vergerio døde i Tübingen 1565. — Men ved ham vare Mange i hans Bispedømme Capo d'Istria og dens Omegn blevne vundne for Reformationen, skjønt Tiden vidste, at Sæden der var falden paa Klippegrund.

Gaa vi fra Norditalien til Mellemitalien, standse vi først ved Hertugdømmet Ferrara. Den regjerende Fyrste der, Herkules II., var gift med den ædle skjønne Renée, Datter af Kong Ludvig XII. af Frankrige. Man ved ikke, hvorvidt Hertuginden havde tilegnet sig den rensede Lære, før hun forlod Frankrige, men rimeligt er det. Da hun kom til Ferrara, var der en stor aandelig Rørelse i Landet. „Et Skrig om Antichristen lød gjennem Landet; Prædikestolene vare opfyldte af Mænd, der forudsagde Pavedømmets Undergang og forkyndte Evangeliets Sandheder. Reformatorernes Skrifter bleve almindeligt, skjønt hemmelig, læste“ [1]). Denne Bevægelse fandt i Hertuginden en varm Veninde. Hendes Ægtefælle derimod stod ligegyldig dertil, men da han i politisk Henseende frygtede Rom, blev hans Holdning til Reformationen nærmest fiendtlig. Derimod var han en stor Ven af Videnskab og Kunst, og denne hans Tilbøjelighed, som ogsaa hun delte, benyttede Renée saaledes, at hun fik Mange til

[1]) Young. The life and times of Paleario II.

Digitized by Google

Ferrara, der paa samme Tid, som de vare udmærkede Videnskabsmænd, ogsaa af hende vare kjendte som Tilhængere af Reformationen. Endogsaa Calvin opholdt sig en Stund, skjønt under et andet Navn, ved hendes Hof, hvor han holdt gudelige Sammenkomster i hendes private Værelser, der bleve besøgte af Mange. Men dette kunde ikke længe forblive skjult for Hertugen, og Calvin blev nødt til at rejse. Af Frygt for Paven, bleve ogsaa alle Hertugindens franske og reformatorisk sindede Omgivelser fjernede fra hende, og hun maatte nu kun omgive sig med Italienere. Dette var et haardt Slag for Renée, og det blev kun mildnet ved, at hun søgte sine nye Omgivelser blandt saadanne, der stode paa samme Side, som hun. En Trøst havde hun ogsaa i sin Brevvexling med Calvin, der opmuntrede og styrkede hende til at holde fast ved Troen.

Der kom ogsaa Tider, hvor en saadan Opmuntring haardt kunde tiltrænges. Hertugen, stadig ansporet af Præstepartiet, nødtes til at gribe til strængere Forholdsregler mod den reformatoriske Bevægelse. Martyrblodet flød, og ogsaa Renée fik bære sin Del af Trængslerne. Hendes Brodersøn, Kong Henrik II af Frankrige, sendte en Inkvisitor til hende, der med det Gode eller det Onde skulde bringe hende til Fornuft. Da Hertuginden blev urokkelig ved sin Overbevisning, blev hun skilt fra sine Børn og indespærret i et gammelt Slot. „Hun ser Ingen, for hvem hun kan beklage sig; Bjergene ere mellem hende og hendes Venner; hun blander sin Vin med Taarer", beretter en Samtidig. Da blev hun svag i Troen; hun lod sig bevæge til at skrifte og gaa til Alters for en Jesuitpræst. Dette var en Glæde for Hertugen, der virkelig agtede og elskede sin Hustru og kun højst nødig havde grebet til saadanne Forholdsregler mod hende; men hendes Svaghed var en Sorg for alle Evangeliets Venner. Senere mandede hun sig op, saa, da Hertugen var død, og hendes Søn, der fulgte ham i Regjeringen, klagede for Paven

Digitized by Google

over hendes forstokkede Kjætteri, vilde hun hellere forlade Landet end gjøre nogensomhelst Indrømmelse. Hun drog til Frankrige, hvor hun tilbragte sine sidste Dage, og døde 1575, 65 Aar gammel.

Allerede saa tidligt som 1528 var Protestanternes Antal saa betydeligt, at de havde flere evangeliske Præster. En af de mest navnkundige af Reformationens Tilhængere var en Kvinde, der en Stund opholdt sig ved Hertugindens Hof. Olympia Morata var en af sin Tids lærdeste Kvinder. Hendes Fader, der ved den før omtalte Coelio Curione var vunden for Reformationen, var en Lærd, og Datteren lagde tidligt glimrende Evner for Dagen og erhvervede sig store Kundskaber og Navnkundighed. De Lærde tilegnede hende sine Skrifter og priste hende som Tidsalderens Underbarn. Og hun var ogsaa virkelig et Særsyn. Tolv Aar gammel kunde hun allerede Latin og Græsk og var ogsaa hjemme i Rhetorik og Filosofi, Hun røbede dertil Talent for Digtekunsten og skrev baade paa Græsk og Latin historiske Afhandlinger. Hertuginde Renée, der havde hørt tale om hende, indbød hende at komme til Hoffet som Legesøster og Lærerinde for hendes Datter. Olympia var dengang tretten Aar Aar gammel. Hun modtog Indbydelsen, men lod sig dog ikke derved hindre fra at udvide sine Kundskaber og fortsætte med skriftlige Arbejder. Hun havde dertil den bedste Lejlighed. Hoffet i Ferrara havde afløst Mediceernes Hof i Florents som det Sted, der samlede alt Stort og Berømt i sin Nærhed, og som lyste af de Videnskabens Stjerner, der med ærbødig Hyldest kredsede om det og dets navnkundige Fyrstinde. Her kunde hun fortsætte sine Studier og Forfattervirksomhed under de bedste Læreres Vejledning. Hun oversatte og forklarede Homer, skrev Digte og forfattede Samtaler om lærde Spørgsmaal paa Latin og Græsk. Hendes Flid og Udholdenhed fik Tilskyndelser og Kræfter af hendes dybe Begejstring for Videnskaben, navnlig den humanistiske. „Der gives in-

Digitized by Google

gen større Skat end Viden", udraabte hun. Under disse Omstændigheder kan det ikke forundre, at hun ikke følte sig berørt af den reformatoriske Luftning, der trak gjennem Italien og navnlig fyldte Hoffet i Ferrara.

Men det skulde ikke altid blive saaledes, og det var Modgang, der her, som ofte, førte hende ind i Livets Alvor. Hun blev uenig med Hertuginden, man ved ikke af hvilken Grund, og maatte forlade Hoffet. Hun, som havde været anseet som dettes fornemste Pryd, hvem de Lærdeste kappedes om at hylde, maatte nu opgive sine ærgjærrige Drømme og trække sig tilbage til Ensomheden i sit beskedne Hjem. Til denne Skuffelse kom ogsaa huslige Sorger. Hendes Fader døde, medens Moderen led under en nedbrudt Helbred; men under disse Tryk vendte hendes Blik sig indad og opad, og der foregik den fuldstændigste Forandring med hende. Hun bekjendte selv derom: „Jeg ansaa mig for vis, fordi jeg lærte denne Verdens Vises Bøger og beruste mig i deres Skrifter, indtil paa en Gang mine Øjne bleve aabnede for min dybe Uvidenhed og Forglemmelse af Sandheder, der alene fortjene at sysselsætte vor Eftertanke; stolt som jeg var af min Viden, havde jeg mistet Sandsen for det Guddommelige". Hun erkjendte selv, hvor godt hun havde havt af disse Prøvelser. Hun skriver: „Hvor jeg trængte denne Prøvelse! Jeg havde ingen Smag for de guddommelige Ting, og havde jeg forblevet længere ved Hoffet, vilde det have været ude med mig og min Frelse". Italien kunde nu ikke længere være et sikkert Opholdssted for hende; thi hun var en altfor fremragende Personlighed til at hendes Standpunkt kunde blive skjult. Det traf sig derfor heldigt, at netop nu en ung tydsk Lærd, Gruntler, en Discipel af hendes Fader, og som havde fattet den inderligste Kjærlighed til hende, bad hende blive hans Hustru. Hun samtykkede, thi hun gjengjældte hans Kjærlighed, og de forlode Italien, hun for aldrig mere at se sit Fædreland igjen.

Digitized by Google

I Tydskland flakkede hun i flere Maaneder omkring med sin Ægtefælle, der ikke kunde opnaa nogen fast Stilling, og da han endelig nedsatte sig som Læge i sin Fødeby, Schweinfurth, ramtes de af de tungeste Tilskikkelser. Trods den nylig sluttede Religionsfred til Augsburg, sværmede Soldaterafdelinger omkring, der, vante til Krigslivet, ikke kunde bekvemme sig til at tage fat paa Fredens Sysler, men foretrak at ernære sig ved Plyndring. En saadan Bande tog sit Kvarter i Schweinfurth og huserede slemt. Tropper rykkede frem for at forjage dem derfra; Byen blev indesluttet, og medens Fienden udenfra beskjød den med Kanoner, droge de vilde Soldater gjennem Gaderne og med Trusler og Vold forlangte Penge. Byen led Hungersnød, og for at gjøre Elendigheden topmaalt, begyndte ogsaa Pesten at rase. Olympias Ægtefælle blev selv angreben; han var opgiven af Lægerne, og efter alle Mærker maatte han snart dø. Man kan forestille sig Olympias Stilling, alene og hjælpeløs i et fremmed Land og i en By, hvor tøjleløse Soldater, Hungersnød og Pest rasede omkap, medens en dødssyg Ægtefælle vaandede sig paa Sygelejet. Men Gud hørte hendes brændende Bønner for ham; han kom sig, men samtidigt rykkede Belejrerne ind i Byen. Var det ikke galt før, saa blev det nu. Byen blev antændt, Olympia og hendes Mand maatte for at undgaa Flammerne ty ned i en Kjælder, og da de kunde forlade den, blev Gruntler tvende Gange greben af Soldater, og hans Liv svævede i største Fare. Han slap dog uskadt fra dem, men Alt, de ejede, blev dem berøvet, endogsaa de nødvendigste Klædningsstykker. Med oprevet Haar, indhyllet i Pjalter og med bare Ben maatte den svage og finbyggede Kvinde, uvant til Strabadser og med Feber i Legemet gaa flere Mile til den nærmeste By Hamelburg. Hun syntes paa Vejen, fortæller hun, at hun ikke formaaede at gaa et Skridt længere, men maatte falde død om

Digitized by Google

af Mathed, og hun anraabte Gud, at hvis han vilde, hun skulde leve, maatte han befale sine Engle at holde hende oppe, thi selv kunde hun ikke. I Hamelburg fik de en gjæstfri Modtagelse, og deres Skjæbne vandt Deltagelse i vide Kredse. Der strømmede Bidrag ind til dem; endogsaa Bøger blev dem foræret, og det var en kjærkommen Gave; thi deres Bibliothek var brændt. Men de Rædsler, Olympia havde udstaaet under Belejringen og Flugtens Besværligheder havde undergravet hendes Helbred og lagt Grunden til en Brystsyge, der tog mere og mere Overhaand. Hun mærkede selv, at det lakkede mod Enden. I et Brev til sin mangeaarige Ven, Curione, siger hun: „— — — Hvad mig angaar, kjære Coelio, saa vid, at jeg ikke har noget Haab om at leve længe. — — Mine Venner vente hver Dag, ja hver Time min Opløsning, og jeg tror, at dette er det sidste Brev, som Du faar fra mig. Men saalænge mit Hjerte slaar, vil jeg mindes mine Venner og alt det Gode, de har gjort mig. — — — Jeg tror, mit Endeligt stunder til. Jeg anbefaler Kirken til Din Omsorg; lad Alt, Du gjør, være til dens Vel. Farvel, fortræffelige Coelio, sørg ikke, naar Du faar Budskabet om min Død; thi jeg ved, at jeg skal blive bestandig indtil Enden, og jeg ønsker at gaa herfra og at være med Christus". Dette blev ogsaa hendes sidste Brev. Endnu før det havde naaet sit Bestemmelsessted, havde hun udstridt. Hun døde 1555, kun 28 Aar gammel. Hendes Mand underrettede Curione om hendes sidste Øjeblikke, og det er rørende at læse herom. Han skriver: „Lige før hun døde, og som hun vaagnede op af en Slummer, havde hendes Aasyn et Udtryk af forklaret Blidhed og hemmelig Glæde. Jeg traadte til og spurgte, hvorfor hun smilede saa sødt. „Jeg saa", svarede hun, „just nu, da det var stille, et Sted, fyldt med et dejligt, klart Lys"; hun formaaede af Mathed ikke at sige mere. „Vel", sagde jeg, „Du skal bo i hint skjønne Lys". Hun smilede atter og nikkede

Digitized by Google

svagt med Hovedet; lidt efter sagde hun: „Jeg er saa glad". Hun talte intet mere, før hendes Øjne næsten vare brustne, da sagde hun: „Jeg kan neppe kjende Dig, men Alt om mig synes fuldt af dejlige Blomster". Det var hendes sidste Ord. Lidt efter, som om hun hensank i en sød Søvn, opgav hun sin Aand". Hendes Ægtefælle giver hende i samme Brev dette Eftermæle: „Hun levede med mig ikke fuldt fem Aar, og sikkerlig har jeg aldrig seet en renere eller mere oprigtig Sjæl eller et Væsen, saa fromt og ligefremt".

Hertugdømmet Modena var paa Reformationens Tid bekjendt for sin Højskole og de Mænd, som der virkede som Lærere. Disse havde mere eller mindre Tilbøjelighed for Reformationen. Da kom 1540 en berømt Lærd, Paolo Ricci, til Hovedstaden i Hertugdømmet, og hvad man havde hvisket om i Husene, udraabtes nu fra Prædikestolene. „Dannede og Udannede, Mænd og Kvinder, Folk af alle Stænder granskede ivrigt i Skriften; paa Gader og Stræder, paa Torvet og i Boderne var den nye Sandhed Gjenstand for Samtale" [1]). Modena kaldtes 1542 almindelig „en luthersk Stad".

I Bologna havde ogsaa Reformationen vundet mange Tilhængere ved Giovanni Mollio, en lærd Humanist og Theolog. Hvilke begejstrede Venner Reformationen her havde, kan skjønnes af en Beretning derfra til Tydskland, hvori det hedder, at en bolognesisk Adelsmand var beredt til, hvis det kom til Krig, at hverve en Hær paa 6000 Mand, for med dem at stille sig paa det evangeliske Forbunds Side mod Kejseren.

I Faenza gav ogsaa Reformationen Livstegn fra sig, idet der gaves Kredse, som havde sluttet sig til den nye Livsbevægelse.

I Imola fik Sandheden et Vidnesbyrd gjennem en Barne-

[1]) Die Reformation und ihn Märtyrer in Italien. Von Dr. Erdmann.

Digitized by Google

mund. En Gut hørte engang en Munk prædike for Folket om gode Gjerninger, og at man ved dem kunde tilhandle sig Saligheden. Forarget herover kunde han ikke dy sig, men raabte: „Det er en Gudsbespottelse; thi Bibelen siger, at Christus har aabnet os Adgang til Himmerige ved sin Lidelse og Død, og giver os den af sin frie Naade". Man truede ad ham, fordi han, et umyndigt Barn, vilde have en Mening om hellige Ting, som ikke de lærdeste Mænd kunde udgrunde. Men den uforfærdede Gut lod sig ikke forknytte, og han manglede heller ikke Svar. „Have I da aldrig læst: af de Umyndiges og Diendes Mund har du beredet dig Pris"? Han blev kastet i Fængsel.

I Florents gjorde ogsaa den reformatoriske Bevægelse sig gjældende, men Modstanden var her for stærk, saa det aldrig kom til noget ret Menighedsliv.

I Lucca havde Pietro Vermiglio (om hvem senere) stiftet et Seminarium, som han sørgede for blev besat med reformatorisk sindede Lærere, og ved Foredrag og Prædikener dannet en talrig evangelisk Menighed.

I Siena var den reformatoriske Bevægelse vakt ved Aonio Paleario. Om hans tidligere Liv flyde Efterretningerne sparsomt, men vi ved, at, skjønt af Fag Jurist, havde han dog mest lagt sig efter de gamle Sprog og Filosofi. I Siena levede han som Sagfører, men beskjæftigede sig ogsaa meget med sine filosofiske Studier og med Digtekunsten. Men dette tilfredsstillede ikke i Længden hans fremadstræbende Aand; han dreves fra det Dybe til det Dybeste og kastede sig over Dagens brændende Spørgsmaal, hvis Besvarelse havde tændt Lys i saa mange Sjæle. Resultaterne af sine Granskninger paa dette Omraade nedlagde han i et lidet Skrift „om Christi Velgjerning", der simpelt og enfoldigt, men klart og logisk udvikler Læren om Retfærdiggjørelsen af Troen. Det er en liden, mærkelig Bog; det var ligesom hele Tiden havde ventet paa en

Digitized by Google

saadan Udtalelse; den blev læst og atter læst og fik en Udbredelse, som vistnok meget faa Bøger har kunnet glæde sig ved. Der blev i Venedig trykt 60,000 Exemplarer, hvoraf den største Del afsattes. Bogen begynder med en Udvikling af Menneskets Fald og Fordærvelse ved Synden og dets fortabte Stilling under Loven. Dernæst vises, hvorledes denne Stilling er ophævet ved Jesu Offer og paa en klar, logisk og skriftmæssig Maade udvikles, hvorledes Syndernes Forladelse, Retfærdiggjørelse og Frelse beror alene paa Christus. Skriftet paapeger derpaa Virkningerne af Troen og af Sjælens Forening med Christus, hvorledes denne Forening foregaar og slutter med alvorlig Advarsel mod Mistillid til Guds Naade eller Stolen paa egne Gjerningers Fortjenstlighed.

Det skulde dog ikke forundes Paleario at øve sin stille Virksomhed for Sandheden i Ro. Der var nemlig kommet en Munk til Byen, en af disse omstrejfende Prædikanter, hvoraf det mylrede dengang, der med stor Dristighed, megen Tungefærdighed og Praleri forbandt den groveste Uvidenhed. Manden gjorde sig til af sin Lærdom, pralede af alle de Opdagelser af Kjætterier, han havde gjort i Cajetans[1]) Skrifter, og bebudede et Skrift, som han vilde udgive mod de „tydske Meninger". Da Paleario gik ham lidt efter i Sømmene og belyste hans Markskrigeri, blev han af denne fra Prædikestolen udpeget som Kjætter. Snart var en Anklage mod ham i Senatet, der beskyldte ham for, at han delte Tydskernes Meninger og havde skrevet en Bog om Retfærdiggjørelsen af Troen, men Hovedpunktet i den var, at han, der ikke var Theolog, havde givet sig af med theologiske Undersøgelser, som afveg fra den herskende Theologi, der blev lært af Munkene. Folkemassen var ogsaa bleven ophidset mod

[1]) Den samme Cajetan, som forhandlede med Luther, og som senere udgav en Forklaring til Romerbrevet, hvori han fremsatte en Opfatning af Retfærdiggjørelseslæren, der meget nærmede sig Luthers.

Digitized by Google

ham, og Alle forlangte hans Blod. Men Erkebispen, som skulde dømme ham, lod sig ikke imponere af Skriget; formaaende Venner virkede ogsaa for Paleario, og han blev frifunden. Hans Ophold i Siena blev dog ikke varigt; Tilliden til ham var borte, og da han fik Tilbud om et Professorat i Lucca, modtog han det med Glæde. Senere blev han kaldet i samme Stilling til Milano. Her levede han i nogle Aar i stor Anseelse for sin Dygtighed og Retskaffenhed. Men da trak Forfølgelsens Uvejr op, og det brød ogsaa løs over hans Hoved. Hans Time var kommet; han blev stævnet til Rom, anklaget for Kjætteri. Han adlød Stævningen og rejste, men han følte, at han ikke vilde komme tilbage. Hans Anelse slog ind; kommen til Rom, blev han kastet i Fængsel, hvor han sad i to Aar. Hovedanklagen mod ham var, at han havde skrevet „en liden Bog, i hvilken han behændig skjulte Kjætteriets dødelige Gift". Bogen var „Jesu Christi Velgjerning", og Giften var dens Lære om Retfærdiggjørelsen af Troen. Trods alle Pinsler blev han dog fast og urokkelig ved sin Overbevisning. Hans sidste Øjeblikke ere indhyllede i Dunkelhed, men vi ved, at han blev hængt og derpaa brændt 1570, 70 Aar gammel.

Selv i Rom var Reformationen trængt ind og havde endogsaa i Vatikanet hemmelig Tilhængere, uden at det dog kom til noget Menighedsliv.

Vende vi os fra Mellemitalien til Syditalien, finde vi i Neapel den reformatoriske Bevægelses Midtpunkt. Men denne Bevægelse har ikke, som man kunde vente, forplantet sig did fra Nord- eller Mellemitalien, men har fra Tydskland gaaet Vejen om Spanien, og er derfra kommet til Neapel. Dette har sin naturlige Forklaringsgrund i Neapels politiske Forhold paa den Tid. Kongeriget Neapel var dengang forenet med Spanien (ligesom ogsaa med Tydskland) under Kejser Karl

Digitized by Google

V.[1]). Og i Spanien havde paa Grund af den nære Forbindelse, som dette Land stod i til Tydskland, Reformationen gjort ikke liden Fremgang. Disse Livsrørelser blev vistnok, da Inkvisitionen begyndte sin forfærdelige Virksomhed imod dem, kvalte i Blod, men forinden var dog fra dem Paavirkningen udgaaet til Neapel. Og den Mand, som hertil var Redskabet, var en Spanier, en Adelsmand, Juan Valdéz. Vi ved i det Hele taget ikke meget om ham, men næsten Intet om hans Ungdom. Han kom til Neapel som Sekretær for den nysudnævnte Vicekonge, Don Toledo, og var allerede da kjendt med Reformationen og en Ven af den. Han samlede sine Venner, der hørte til Byens fornemste Folk, hos sig for at samtale med dem om religiøse Gjenstande, og han var her netop den rette Mand paa den rette Plads. Hans elskværdige vindende Personlighed, hans fine Væsen, hans ædle Anstand maatte paa Forhaand lette hans Ord Indgang i Kredse, der pleje at se meget paa det Ydre. Hans indre Gaver stod i Forhold dertil. Naar han talte, kom hans Overbevisning ikke blot frem gjennem hans Ord; den strømmede ligesom ud af hans hele Væsen og Personlighed; den løftede og bar denne fine, skrøbelige Skikkelse, saa man fik Følelsen af, at her talte en Mand, hvis Overbevisning var et med hans Liv og kunde ikke berøves uden med dette. Disse Sammenkomster bleve besøgte af Mange, Mænd og Kvinder, og vi gjenfinde der gamle Bekjendte, Bernhardine Ochino, Digteren Flaminio, Peter Vermiglio, Galeazzo Caracciolo, som vi nærmere skulle høre om, og mange Andre. Der holdtes Foredrag; man samtalede, fortolkede Skriften, men man kom bestandig under alt tilbage til Reformationens livsfriske Tanker

[1]) Denne Omstændighed, at saa mange Lande vare samlede under een Krone, var ikke uden Betydning for Reformationens Udbredelse. Den livligere Samfærdsel mellem Landene foranledigede ogsaa en stærkere gjensidig Udvikling af aandelige Ideer, og de reformatoriske, som bares af Sandheden, maatte heraf drage mest Nytte.

Digitized by Google

og først og fremst den, at Mennesket ikke ved Gjerninger, men ved Tro og Daab kommer i Samfund med sin Gud. Indflydelsen, som udgik fra Valdéz, blev derfor ikke en overfladisk og saaledes blot forbigaaende; flere af disse Mænd og Kvinder fik senere Lejlighed til at vise, at hvad de havde hørt og erkjendt der, var blevet dem en Livssag, hvorfor de ofrede Alt. Da Valdéz, som var Foreningsbaandet, døde omkring 1540, blev Vennekjæden sprængt, men netop derved udbredtes de Tanker, som der var fostrede, videre; Disciplene bleve selv Lærere, der samlede Elever om sig. Blandt disse maa Ochino først og fremst nævnes. Vi have allerede hørt om ham som Bodsprædikant, som den, der skulde berede Vej for det Større, som skulde komme efter. Efterat han hos Valdéz var kommet til at se klarere paa Meget, end han før havde gjort, optraadte han som Prædikant i Neapel; Kirken var aldeles overfyldt; det var en Trængsel, hvergang han prædikede, som var aldeles uhørt. Men han var meget forsigtig i sine Udtalelser; hans Udtryk var i Stridspunkterne formede saaledes, at der til Nød kunde lægges begge Meninger ind; men hans Tale var gjennemtrængt af en Aand, der maatte føre til en anden Opfatning end den katholske. Og uagtet Myndighederne derfor ikke kunde fange ham i hans Ord, var han dog stadig under Mistanke, fordi man følte, at her var noget Andet, end det sædvanlige, og noget derfra Forskjelligt. Da han forlod Neapel, efterlod han Disciple, hvis Forkyndelse fyldte Kirkerne, medens Modstanderne maatte tale for de tomme Stole. Flere og Flere kom med. B. Ochino fik Indbydelsen fra alle Kanter af Italien om at komme og prædike. I Venedig hørte den før nævnte Kardinal Bembo ham, og hvilket Indtryk han havde faaet af ham, fremgaar af et Brev til den berømte Digterinde, Hertuginde Vittoria Colonna. „Jeg maa tilstaa", skriver han, „at jeg aldrig har hørt nogen prædike med større Virkning eller med mere Salvelse; jeg

Digitized by Google

undres ikke længere over, at Deres Naade synes saa godt om ham; han taler ganske anderledes, med mere Inderlighed og Kjærlighed og forkynder bedre og glædeligere Budskab". Dette glædeligere Budskab var Retfærdiggjørelsen af Troen og hvad dermed stod i Forbindelse. Kardinalen, der før ingen kirkelig Interesse havde havt, i det Hele ingen Interesse udenfor de klassiske Sprog, fik ved Omgang med Ochino et ganske andet Syn paa sit Kald. I et følgende Brev til Hertuginden udtaler han en ydmyg Erkjendelse af, at han ikke havde tjent Gud, som han burde. „Jeg taler til Dem", skriver han, „som jeg gjorde imorges til den ærværdige Broder Bernhardino, for hvem jeg lagde mit hele Hjerte og mine Tanker frem, som jeg vilde gjort for Jesus Christus". I et senere Brev siger han om Samme: „Baade Kvinder og Mænd løfter ham til Skyerne med Lovtaler. Hvilken en Skat er han ikke, hvilken en Fryd, og hvor han opbygger os". Den samme henrivende Magt øvede hans Veltalenhed, hvor han kom hen og gjentog sig, da han anden Gang kom til Venedig. Men Pavehoffet fulgte hans Bevægelser med mistænkelige Blikke, og det pavelige Sendebud i Venedig fik hemmelig Paalæg at bevogte Bernhardino's Skridt og tage vare paa hans Optræden. Sendebudet kaldte ham ogsaa engang, da han i Talens Strøm var henreven til en dristig Ytring, for sig, men kunde ikke faa Noget paa ham, og han vedblev at prædike. I Verona begyndte han en Forelæsningsrække over Pauli Breve. Men Sendebudet havde imidlertid indberettet hans Ytring og Forhøret derover til Paven, og nu blev han stævnet til Rom. Han forstod, at Afgjørelsen var kommen. Gik han til Rom, vidste han, at Forhøret vilde blive saa skarpt, at han enten maatte rent ud fornegte sin Overbevisning eller aabent vedkjende sig den. I sidste Tilfælde vilde han ikke blive spared; at besmitte sin høje Stilling — han var nemlig bleven Kapucinerordenens General — med Kjætteri var en utilgive-

Digitized by Google

lig Forbrydelse; han maatte dø. Det stod ham ellers ingen anden Udvej aaben, end at gjøre, som saa Mange før havde gjort, forlade Italien, opgive sine Venner, sin Virkekreds, sin Berømmelse og gaa i Landflygtighed til et fremmed Land. Endelig bestemmer han sig. Han flygter til Schweitz. Men bag ham opstod der ved Efterretningen herom et Skrig af Forbauselse, Bedrøvelse og Raseri. At en saa hellig Mand kunde begaa en saadan Dødssynd, som at skille sig fra „den hellige Kirke", at en Mand, som stod saa højt, kunde synke saa dybt, var Noget, man ikke kunde anskueliggjøre bedre, end at ligne ham ved Lucifer, den faldne Engel, en Lignelse, man oftere saa sig nødt til at gribe til. Men hos Mange af de alvorligere Katholiker var denne Forbauselse blandet med Bedrøvelse, en Bedrøvelse man føler ved en Vens Fald. Hos Andre gik Forbauselsen over til Raseri. Paven var saa opbragt over, at Ochino var undsluppen, at han foreslog Ophævelsen af hele den Munkeorden, hvis Øverste Kjætteren havde været. Men medens Forbauselsen lystes over ham i hans Fædreland, fik han i det Fremmede et varmt Velkommen. Han opholdt sig en Stund i Genf, i Basel og blev i Augsburg Præst for en italiensk Menighed. Herfra blev han fordreven af Kejser Karl V. og drog til Strasburg, hvorfra han paa Indbydelse gik til London. Men da den katholske Maria kom paa Thronen, maatte den gamle Mand med Familie (thi han var bleven gift) atter tage Vandringsstaven og begynde paany sit omflakkende Liv. I Schweitz blev han atter Præst for en italiensk Menigh.d, bestaaende af Flygtninge fra det før omtalte Locarno ved Lago maggiore. Her skulle vi foreløbig slippe ham, thi nu begynder det sidste i alle Maader sørgelige Afsnit af hans Liv, men som bedst fortælles paa et andet Sted.

Bernhardino Ochino's Ven og ogsaa en af de berømteste Navne i Italiens Reformationshistorie var den før nævnte

Digitized by Google

Pietro Martyr Vermiglio. Han var af en gammel og velhavende Familie. Forældrene, der havde mistet flere Sønner, troede at bevare denne, deres yngste, ved at give ham en berømt Helgens Navn. Han voxte ogsaa op og fik en omhyggelig Opdragelse; navnlig havde han sin Moder meget at takke. Hun gav ham ogsaa hans første Undervisning, læste Latin, ja gjennemgik Terents's Komedier med ham. Der blev Intet sparet paa ham; da han blev ældre, blev hans Undervisning fortsat af de dygtigste Lærere, og hans Evner og Fremskridt berettigede til de skjønneste Forhaabninger. Det var derfor en stor Sorg for Forældrene, da deres eneste Søn, som var dem bevaret, valgte sin Fremtidsvej og valgte — Klosteret. Han troede, som saa mange alvorlige Katholiker, at denne trange Vej netop derfor var den sikre Vej til Himmelen. Han var kun 16 Aar gammel, da han traadte ind i et Augustinerkloster ikke langt fra Florents. Han var imidlertid med Hensyn til Valget af den Munkeorden, han sluttede sig til, aldeles ikke uheldig. Augustinerordenen var bekjendt for den Vægt, den lagde paa Lærdom, og dette Kloster for den Flid, det anvendte paa Uddannelse i Veltalenhed og paa Bibelkundskab. Begge Dele skulde senere komme Vermiglio til Nytte. Efter tre Aars Ophold i dette Kloster sendtes han af sine Overordnede til et andet i Nærheden af Padua, for at han ved Byens Universitet kunde fuldende sin videnskabelige Uddannelse. Her tilbragte han otte Aar i flittige Studier dels af Filosofi dels af det græske Sprog. Hans Iver for at tilegne sig Kundskaber heri var saa stor, at det hændte mere end een Gang, at Morgenen overraskede ham, der, fordybet i sine Studier havde glemt Alt: Tiden, Træthed og Søvn. — Efterat hans Universitetsstudier vare endte, blev den unge, lærde Augustinermunk valgt til at prædike, en Udmærkelse, der faldt i de Færrestes Lod. Paa mange Steder af Italien træder han op og samler mange Tilhørere om sig, medens han paa samme

Digitized by Google

Tid fortsætter sine Studier, der nu forlader Filosofien og Aristoteles og udbreder sig over Theologien og Skriften. For at kunne læse det gamle Testamente i Grundsproget, begyndte han at studere Hebraisk, og skjønt han manglede de fleste Hjælpemidler, overvandt hans Udholdenhed alle Vanskeligheder. Som hans Navnkundighed steg, steg han ogsaa i udvortes Stilling. Han blev Abbed og tre Aar efter Prior for St. Pietro-Klosteret ved Neapel, en Stilling af høj Anseelse. Her blev han bekjendt med nogle af Reformatorernes Skrifter, som han læste med stor Opmærksomhed, og som gjorde et dybt Indtryk paa ham. Med et Hjerte, der allerede var sat i Bevægelse mod Sandheden, deltog han i Sammenkomsterne hos Valdéz. Dennes Ord øvede en mægtig Indflydelse paa ham. Hvad der før havde været ham ufatteligt, faar han nu Rede paa, hvad der havde staaet dunkelt for ham, gives der ham Oplysning om. Ikke som ved en Lynstraale, der med en Gang tegner Alt i Lys, men som en gryende Dag, der bestandigt, men umærkeligt voxer i Klarhed, skred hans Erkjendelse frem, indtil det hele Sandheds Omraade laa i Forstaaelsens Lys for ham. Og sit Lys satte han ikke under Skjæppen. Han begyndte en Række Foredrag over Paulus's 1ste Brev til Korintherne, og hans store Veltalenhed, hans glimrende Lærdom og de nye Anskuelser, som glimtede frem, tiltrak en Mængde Tilhørere, og den almindelige Interesse var saa stor, at de, som ikke vare tilstede, bleve anseede som lunkne i sin Christendom. Vermiglio var som Ochino meget forsigtig i sine Udtalelser, naar det gjaldt Stridsspørgsmaal, — men det kunde dog nok skimtes, hvor han vilde hen, og Mistanken, der i de Dage altid kun sov med det ene Øje, blev vakt. Vicekongen i Neapel forbød Forelæsningerne. Vermiglio vilde ikke adlyde og appellerede til Paven. Da han ved Pavehoffet havde mægtige Venner, blev Vicekongens Forbud ophævet, og han vedblev med sine Foredrag i næsten

Digitized by Google

tre Aar. Ved de samme formaaende Venner blev han ogsaa opbøjet til Ordensgeneral, og som saadan udfoldede han megen Virksomhed for at reformere Klostrene, navnlig at bringe dem tilbage til sin oprindelige Simpelhed og Renhed. Paa samme Tid havde han sin Opmærksomhed henvendt paa Uddannelse af Novitsene. Hvad han i denne Henseende gjorde i Lucca, er før nævnt. Den Tid, han kunde afse fra sine øvrige Embedspligter, anvendte han til Prædiken og Foredrag over Pauli Breve. Men det kunde ikke undgaaes, at hans Reformbestræbelser vakte megen Uvilje hos mange Mennesker, der ikke ønskede at forandre sit gamle, tøjleløse Liv, og de sørgede derfor trolig for, at Rygterne om hans Kjætteri altid bleve holdte friske. Det kom dem derfor meget belejligt, at Opmærksomheden og Forholdsreglerne mod Kjætterne skjærpedes; der blev hemmelig sendt Breve til Rom; i Klostrene vævedes Intriger mod ham; Spejderne bevogtede alle hans Bevægelser; man iagttog, hvilke Bøger han læste, man lurede paa hans Ord, og kun Frygt for Folket, hvis Yndling han var, kunde afholde dem fra at skride til strængere Forholdsregler. Hans Fiender satte et Møde i Genua, hvortil Vermiglio blev indstævnet. Men Biskopen af Lucca advarede ham for at tage derhen; hans Venner opfordrede ham til at flygte. Han fulgte deres Opfordring, forlod Lucca, skjulte sig en Stund i Pisa, hvor han opsatte nogle Breve til Kardinal Pole og sine Venner og udtalte i disse sin Mening om Vildfarelserne i den romerske Kirke, der vare saa store, at han ikke længere med frelst Samvittighed kunde blive staaende i den. Disse Breve skulde overleveres en Maaned efter at han havde forladt Italien. Fra Pisa rejste han til Florents, hvor han traf sammen med Ochino, netop som denne kjæmpede med sig selv, hvad han skulde bestemme sig til. Vermiglio hjalp ham til at overvinde sine Betænkeligheder, og ad forskjellige Veje, for at det ikke skulde vække Mistanke, ilede

Digitized by Google

de til Schweitz. Derpaa drog han til Strasburg, hvor han blev udnævnt til Professor i Theologi. Ved Edvard VIs Thronbestigelse i England blev Vermiglio indbudt did og udnævntes til Professor i Oxford. Der virkede han meget ved Forelæsninger og Prædiken og var navnlig ivrig i at bekjæmpe Katholicismen. Men da den katholske Maria ved Edvards tidlige Død blev regjerende Dronning, var et Ophold i England ligesaa farligt som i Italien, og Vermiglio maatte skyndsomst søge sin Redning i Flugten og overtog igjen sin gamle Stilling i Strasburg. Den var ikke længere behagelig. Vermiglio var reformeret, og i Byen var Flerheden af Befolkningen Lutheraner. Derved blev han indviklet i mange Stridigheder, der lidet stemmede med hans fredelige Natur og gjorde ham Opholdet i Strasburg pinligt. En Kaldelse til Zurich var ham derfor overmaade kjærkommen. Zürich blev Enden paa hans Omflakning; der lærte han; derfra fulgte han Bevægelserne i England, Frankrige og navnlig i Italien. Efterretningerne fra Fædrelandet om Forfølgelserne og Frafaldene bedrøvede ham paa det Dybeste. Ikke megen Glæde havde han heller af en Religionssamtale i Poissy, hvori han deltog. Striden drejede sig især om Opfatningen af Herrens Nadvere. Hvad der mest oprørte Katholikerne, og som gjorde en Forsoning umuligt, var Vermiglio's og de Reformertes Benegtelse af Herrens virkelige Tilstedeværelse i Sakramentet. Da Udgangspunkterne saaledes vare saa rent forskjellige, skildtes Deltagerne ad, mere forbitrede og skarpere adskilte end nogensinde. — Her staa vi ved Enden af hans Løbebane. Et Aars Tid efter sin Tilbagekomst fra Poissy blev han syg; i Begyndelsen nærede man ingen Frygt; men saa tog Sygdommen en alvorlig Vending, og det blev snart Alle klart, at den blot kunde faa *een* Udgang. En Nat, strax før han døde, medens hans Venner vaagede ved hans Seng, henvendte han sig til dem med disse tydelig udtalte Ord: „Jeg tror, at Liv og Frelse

Digitized by Google

er af Gud Fader givet Menneskene ved Christus alene; han er min eneste Frelser; dette er min Tro; i denne dør jeg". Derpaa rakte han sin Haand til hver Enkelt af dem og bød dem Farvel. Ikke længe efter sov han ind og saa stille, at de Omstaaende i Begyndelsen ikke kunde tro, at han var død, men mente, at han endnu levede og saa paa dem. Han døde 12 Novbr. 1562. — Foruden ved sine Prædikener og Forelæsninger virkede ogsaa Vermiglio ved sine Skrifter for Reformationen. Han udgav en Forklaring til den apostoliske Trosbekjendelse, Kommentarer til flere af de bibelske Skrifter og sit reformerte Standpunkt udtalte han i et Arbejde over Herrens Nadver, som han udgav i England og i en Dialog, hvori han bekjæmper Lutheranernes Lære om Christi Legemes Allestedsnærværelse.

Ved disse tre Mænd, Valdéz, Ochino og Vermiglio udbredtes Reformationen i Neapel. Hvilken Fremgang de havde med sine Bestræbelser, viser den Modtagelse, deres Lære fik, den store Tilhørerkreds, de samlede om sig, de ikke Faa, der afgjort traadte over uden at ræddes for de Følger, som de udsatte sig for. Det Samme fremgaar ogsaa af den Anstrængelse, det kostede at faa Bevægelsen undertrykt, de Kræfter, som i dette Øjemed maatte hidkaldes. Bevægelsen indskrænkede sig heller ikke blot til Neapel og det Neapolitanske, men udbredte sig ogsaa i Calabrien, ja paa Sicilien og navnlig i Palermo, hvor den blev forkyndt af Benedetto fra Locarno.

De Mænd, som hidtil ere omtalte, ere skildrede nærmest paa Grund af den Betydning, de have havt for Reformationen og Udbredelsen af dens Grundsætninger. Til Fuldstændiggjørelse af Skildringer af de reformatoriske Bevægelser i Syditalien, skal vi betragte en Mand vakt ved Vermiglio, og hvis Betydning ikke ligger i, hvad han har gjort for Reformationen i Italien, men i, hvad denne har gjort ham til; han kan tjene til at vise, med hvilket Alvor den evangeliske Sandhed om Ret-

Digitized by Google

færdiggjørelsen af Troen omfattedes og hvilken Kraft den ejede til at gjøre Hjertet stærkt til at opgive endogsaa det, som det af Naturen er fastest bundet til. Galeazzo Caraccioli var eneste Barn af en af de fornemste Adelsmænd i Neapel og Arving til store Rigdomme. Han havde faaet den omhyggeligste Opdragelse og besad i fuldt Maal de ridderlige Egenskaber og Fuldkommenheder, som krævedes af unge Adelsmænd paa den Tid. Saa blev han gift, og Alle maatte finde Partiet passende. Den glimrende Adelsmand ægtede en Hertugs Datter, af stor Skjønhed og megen baade hjertelig og aandelig Udvikling, og som bragte ham en Formue i Medgift. Hos Kejser Karl V. blev han Kammerherre og ansaaes for en af Hoffets fineste Kavallerer. Saaledes syntes Lykken at have drysset alle sine Gaver i hans Skjød, og med Rette kunde hans Fader være stolt af ham og vente i ham sin Alderdoms Glæde og Trøst. Hans Liv var ellers som Folks i Almindelighed; han følte sig ikke særlig dragen til det Religiøse, uagtet det var meget i Tiden, som kunde opfordre dertil. Da fik han tilfældigvis høre et Foredrag af Pietro Vermiglio, og en Ytring af denne slog an og slog igjennem hos ham. Vermiglio havde sagt: „Naar Nogen i Frastand saa Mænd og Kvinder dandse uden at høre en Tone af Musiken, vilde han anse dem for gale, men traadte han nærmere og hørte Musiken, der fremkaldte deres Bevægelser, vilde han snart føle sig oplivet, ja selv faa Lyst til at deltage. Saaledes mener ikke sjelden den, som iagttager den Forandring, som foregaar med den Christnes Løvnet, at de have mistet Forstanden, men lærte han Grunden nærmere at kjende, den Guds Kraft, som virker Forandringen, vilde han ikke længer spotte, men slutte sig til dem, der saaledes forsage Verdens Forfængelighed og leve i Overensstemmelse med Evangeliet". Caraccioli omtalte ofte senere hvorledes denne Lignelse havde kastet Lys i hans Sjæl og bevæget hans Hjerte. Fra nu af

Digitized by Google

var han stadig at se ved Valdé'z Vennemøder, og han begyndte samtidigt at granske i Skriften til sin Troes Befæstelse. Den Forandring, som foregik med ham, kunde ikke længe blive ubemærket; hans Stilling, hans omfattende Bekjendtskaber rettede dertil for mange Øjne paa ham. Det blev naturligvis anseet for en topmaalt Galskab, at en Mand, der havde saa fuldtop af Livets Goder, og hvis Udsigter var saa glimrende, kunde kaste sig saaledes bort. Men foruden Spot og Drillerier fra hans Bekjendtes Side, forestod der ham tungere Prøvelser i hans Hjem. Han havde altid været en kjærlig Søn og en god Ægtefælle. Hans Fader havde store Planer med ham; hans Ærgjærrighed havde samlet sig i denne Søn; han skulde virkeliggjøre sin Faders Ungdomsdrømme. Hvilken Skuffelse maatte det da ikke være for Faderen at se disse stolte Luftslotte truede med Undergang, og hvilken Sorg at maatte se sin elskede Søn som Kjætter, det Værste næsten, han i hans Øjne kunde blive. Men Sønnen led dog den største Pine; han kjendte godt sin Faders stolte Forhaabninger om ham, og før havdé det ogsaa været ham en Glæde at nære disse; men nu maatte han høre sin Faders vrede Ord og strænge Trusler. Men maaske endnu tungere vare de blide, men stadige Bebrejdelser der kom fra hans Hustru, som udlagde hans Fastholden ved sin Overbevisning trods hendes Bønner, som om hans Kjærlighed til hende var kjølnet. Han kunde ikke rokke hende i denne Tro; det var umuligt at faa hende til at forstaa ham. Hans udvortes Stilling var ogsaa meget pinlig. Hans store Omgangskreds nødte ham at være tilstede og deltage i mange af de Fester, som afløste hinanden i en By, som allerede dengang var bekjendt for sin Forlystelsessyge. Hans Stilling ved Hoffet var ligeledes vanskelig, ved det Hof, som ansaa det for sin Opgave at udrydde Kjætteri. Men han forblev fast og urokkelig. Rejser til Tydskland, som han paa Embedsvegne foretog, gav ham Anledning til at komme sam-

Digitized by Google

men med Ligetænkende, i hvis Omgang han hentede Styrke og Trøst. I Strasburg besøgte han Peter Vermiglio. For ham aabnede han sit Hjerte og bad om Raad, hvad han skulde gjøre. Vermiglio raadede ham til at bryde overtvers med Forhold, der udsatte ham for Fristelser og let kunde bringe ham til Frafald. Han vendte tilbage til sit Hjem, og skjønt han fandt, at han ikke uden at tage Skade kunde leve under der vante Forhold, faldt det dog ham saa forfærdeligt tungt at bringe Offeret. Det gjaldt jo ikke blot at opgive en anseet Stilling i Samfundet, Rigdom og gode Dage, ikke blot Fædreland og gode Venner, men det gjaldt at overskjære de Rødder, hvortil Hjertet naturlig var bundet; det gjaldt at ofre en elsket Fader, en dyrebar Hustru og sine sex Børn. Og for de Sidstes Vedkommende var ogsaa den Tanke usigelig bitter, at maatte overlade dem til Forsørgere, der med Flid vilde holde dem borte fra, ja lære dem med Afsky at betragte det, hvori deres Fader havde fundet Fred. Vi kan faa et lidet Indblik i disse haarde Kampe, samt hvor han søgte Styrke i en Bøn af ham, som er optegnet: „O, Herre, Du som har draget mig fra Vankundighedens Dybder og oplyst min Forstand ved din hellige Aand, lær mig at følge mit himmelske Kald og at hengive mig ganske til hans Tjeneste. Hverken Fader, Hustru eller Børn, hverken Fædreland, Fornøjelser eller Hædersposter kan holde mig tilbage, hvor Du befaler mig at gaa. Du, o Herre, ser min Villighed til at adlyde Din Helliggaands Bud, men Du ser ogsaa, Herre, de Vanskeligheder og Prøvelser, som ligge paa min Vei". I saadanne Bønner søgte han Styrke til at gjøre det afgjørende Skridt. Hans Familie troede, at han rejste til Kejserens Hof, men Caraccioli tog Vejen til Genf, hvor han ikke havde en eneste Bekjendt. Efterretningen herom var et Tordenslag for hans Familie og Venner; især var den gamle Fader fortvivlet. Det blev opbudt alt for at bringe ham tilbage. En Fætter af Caraccioli

Digitized by Google

og hans fortrolige Ven, rejste til Genf med Breve, der gribende udmalede Sorgen og Fortvivlelsen i hans Hjem. Han fandt ham, der var vant til næsten fyrstelig Pragt, i et tarveligt Hus i Genf. Caraccioli svarede, da han havde læst Brevene, at han ikke havde handlet, som han havde, af et Indfald, men efter lang og alvorlig Overvejelse. Den guddommelige Sandhed, som Gud havde oplyst ham om, kunde han ikke opgive for Verdens Fornøjelser og Nydelser, og selv ikke hans Hustrues og Families Kjærlighed, der var ham saa usigelig dyrebar, var Intet for ham sammenlignet med Frihed til at dyrke Gud efter sin Overbevisning. Han havde fulgt hans Opfordring til at tage vort Kors paa og følge ham, og han foretrak langt sit ringe Tag og tarvelige Hus for at være Herre i en Verden, hvor han ikke kunde høre Guds rene Ord eller bruge Sakramentet. Hans Beslutning var altsaa fast, og det følte ogsaa Vennen og trængte ikke mere ind paa ham, men rejste sig for at tage Afsked. Da kom de hidtil tilbageholdte Følelser til Udbrud og saameget heftigere, som de begge troede, at det var sidste Gang, de mødtes. Man kan forestille sig den Bedrøvelse, det vakte, da Budet vendte tilbage med uforrettet Sag. Hidtil havde man dog havt et lidet Haab om, at han dog tilsidst vilde gaa i sig selv og komme tilbage; det var jo saa Meget, som maatte trække ham hjem; men nu syntes dette Haab udslukt. Foruden de almindelige, var der ogsaa her særegne Grunde til at føle Bitterheden i Tilintetgjørelsen af dette Haab. Følgerne af hans haardnakkede Kjætteri vilde nemlig ikke blot gaa udover ham selv, men ogsaa over hans uskyldige Børn. De vilde som Børn af en Kjætter blive af Inkvisitionen erklærede udygtige til at arve eller besidde nogensomhelst Eiendom, ja vilde endogsaa berøves deres borgerlige Ære. Han saa ingen anden Udvej heraf end at ile til Kejseren, kaste sig for hans Fødder og bede om Naade for sine Børnebørn. Men endnu vilde han prøve det Sidste, personlig at søge at

Digitized by Google

virke paa sin Søn. Han skaffede ham frit Lejde og fik ham til at møde sig i Verona. Han opbød Alt for at vinde Sønnen tilbage til den katholske Tro, appellerede til hans ømmeste Følelser og forestillede ham Alt, hvad han udsatte sine Børn for ved sin Haardnakkethed. Sønnen svarede, at hans Samvittighed forbød ham at tilbagekalde sin Tro. Havde det været muligt, sagde han, at tjene Gud uden dette uhyre Offer, vilde han skatte sig lykkelig ved at følge enhver anden Fremgangsmaade end den, han nødtvungen havde fulgt. Af det Alvor og den Fasthed, hvormed han sagde dette, skjønte den gamle Greve, at han var ubevægelig, og de skiltes. To Aar randt nu hen; Caraccioli havde imidlertid vundet mange Venner og megen Anseelse i Genf; da fik han igjen Brev fra sin Fader om under frit Lejde at møde ham i Mantua. Han var strax villig. De mødtes, og Faderen dennegang med et fornøjet Aasyn. Han havde af Paven, deres Slægtning, fortalte han, udvirket Tilladelse for ham at bo i det Venetianske uden Forulempelse paa sin Overbevisning. Den stakkels gamle Mand havde levet sig ind i dette Haab, hvorledes han og hans Familie da vilde kunne omgaaes sin Søn og maaske, naar denne var skilt fra sine Venner, bringe ham paa andre Tanker. Caraccioli følte det Pinlige i atter at maatte give Afslag paa Faderens Bøn, men han spurgte sin Fader, om han turde forsikre ham, om ikke Inkvisitionen, trods Pavens Løfte, alligevel vilde bemægtige sig ham (thi det var jo en velbekjendt Sag, at Rom ikke troede at burde holde Tro og Love mod en Kjætter), og om ikke da det Sidste for dem alle vilde blive værre end det Første. Hertil kunde Faderen intet svare, men tog bedrøvet Afsked. Caraccioli troede, at man nu vilde opgive alle Forsøg paa at omstemme ham, men heri tog han fejl; det der skulde blive ham det Tungeste, stod endnu tilbage. Hans Hustru havde hele Tiden sendt ham Brev paa Brev og Bud paa Bud om at vende tilbage til dem.

Digitized by Google

Da hun endelig indsaa, at hun ingen Vej kom hermed, bad hun ham tilsidst i de mest rørende Udtryk om at møde hende et bestemt Sted paa den venetianske Kyst. Dette troede han ikke at kunne undslaa sig for og rejste. Men ankommen til Stedet, ventede han Dag fra Dag paa hende, men forgjæves; hun kom ikke, og skuffet og bedrøvet maatte han vende tilbage. Da han kom hjem til Genf, fik han Brev fra hende med Undskyldning, fordi hun ikke havde mødt og med Bøn om igjen at komme til det aftalte Sted. Han rejste atter den lange, besværlige Vej og atter blev han skuffet. Hun var ikke fremmødt; derimod kom igjen en Undskyldning. Caraccioli var fortvivlet — og hellere end atter at rejse tilbage med uforrettet Sag, besluttede han, skjønt som Fredløs han derved vovede sit Liv, at rejse lige til Familiegodset Vico, hvor Familien netop opholdt sig. Han blev modtagen som den tilbagevendende Søn, den tabte men gjenfundne, og i Triumf blev han ført til Slottet. Alt var Glæde, Jubel og Henrykkelse. Det var haardt igjen at maatte bibringe en Skuffelse, maaske den bitreste af alle, at maatte sige, at de aldeles havde misforstaaet Hensigten med hans Komme. Alligevel havde han Styrke nok til at oplyse dem derom. Som med et Slag var Billedet af den glade, lykkelige Familie forsvunden og istedet saaes kun nedslagne, bedrøvede og fortvivlede Ansigter. Caraccioli havde foretaget denne farefulde Rejse, fordi han haabede at kunne bevæge sin Hustru til at følge ham; han lovede, at hun frit skulde faa følge sin Overbevisning og udøve sin Religion. Men hendes Skriftefader havde faaet for stor Indflydelse over hende, saa dertil var hun, trods sin store Kjærlighed til ham, ikke at formaa. Hans Mission var dermed endt, og ængstelig for at Inkvisitionen skulde bemægtige sig ham, værgeløs og fredløs, som han var, skyndede han paa Afrejse. Da han skulde bede Farvel med sin Fader, gjorde Greven endnu en sidste Anstrængelse for at omstemme

Digitized by Google

sin Søn, men da han saa, at det var forgjæves, brød en Strøm af Lidenskab løs over den Gjenstridige, en Flom af de bitreste Bebrejdelser, der endte med, at han jog ham bort fra sine Øjne. Saadan var det sidste Møde mellem Fader og Søn. I Forværelset fandt han sin Hustru, deres sex Børn, sin Fætter og Tjenerne i Taarer. Hans Hustru klyngede sig til ham og besvor ham med Ord, som Kjærlighed og Fortvivlelse indgav hende, at have Medlidenhed med hende og blive. Børnene knælede rundt om ham, og den Yngste, en Pige paa 12 Aar, kastede sig paa Jorden, omslyngede hans Fødder og vilde ikke slippe ham. Med overmenneskelig Sjælsstyrke rev han sig løs og styrtede ud, men han sagde ofte senere, naar han saa tilbage paa hin skrækkelige Dag, at hans Sind var i saa frygtelig Bevægelse, at kun Styrkelse fra Himlen gjorde ham det muligt at tømme Kalken ud. Hans Børn og Tjenere fulgte ham grædende til Stranden, og saalænge han kunde øjne dem, stod de endnu og vinkede ham tilbage. Engang til, mange, mange Aar efter og kort før hans Død, gjorde man fra Familiens Side endnu et Forsøg, det var ikke det sidste, men blev det for ham; thi da et andet Bud, en berømt Taler, kom for at forsøge Magten af sin Veltalenhed paa den gamle Kjætter, traf det ham ikke i Live. Han var bleven trofast til Enden, havde stridt den gode Strid, fuldendt Løbet og bevaret Troen. Han var 69 Aar, da han døde 7 Mai 1586. — Skjønt han var en af de Menige i Kampen for Reformationen i Italien og ikke havde faaet Kald til at føre an eller lede en større eller mindre Skare gjennem Striden til Sejren, saa vil dog hans Navn og Eftermæle ikke dø, saalænge Mindet om Reformationen i Italien lever; thi han kan med Rette regnes blandt de christelige Daadshelte, som det er givet at forlade Alt og følge Christus efter, og hvis Liv kan bære det Ord af Frelseren til Overskrift: „Der er Ingen som haver forladt Hus eller Forældre eller Brødre eller Hustru eller

Digitized by Google

Børn for Guds Skyld, som jo skal annamme det mangefold igjen i denne Tid og i den tilkommende Verden et evigt Liv".

III.

Vi have hidtil betragtet Reformationens Opkomst, Gang og Udbredelse i Italien, samt de Mænd, der i en eller anden Forbindelse stode i Forhold til den; der skal nu paavises de Skyggesider, der klæbede ved den; derpaa den Modstand, den vakte, som ledede til dens Undertrykkelse.

Luther skal have sagt, at naar Vorherre bygger en Kirke, saa bygger Djævelen et Kapel ved Siden. Dette gjælder om alle aandelige Retninger, som komme frem, og det stadfæster sig ogsaa i den reformatoriske Bevægelse, der paa Luthers Tid gik igjennem Italien. Eftersom Lyset udbredte sig her, fulgtes det paa sin Gang af Skygger, der paa sine Steder faldt temmelig stærkt. Hvad der i denne Henseende først springer i Øjnene, er de opdukkende Stridigheder inden Retningen selv. Det var navnlig Striden om Nadveren, og hvad dermed stod i Forbindelse, der, født i Tydskland, forplantede sig til Italien, hvor de paa flere Steder førtes med stor Voldsomhed. Uagtet det var en Følge af Udviklingen, maa det dog for den italienske Reformations Vedkommende betegnes som meget uheldigt, ikke saa meget, at disse Stridigheder førtes, som Maaden, hvorpaa de førtes. Den Lidenskabelighed, som gjennem dem kom til Udbrud, bragte tildels Reformationen i Vanrygte hos dem, der stod udenfor, og i ethvert Fald ødtes derved de Kræfter, der skulde have været anvendte mod den fælles Fiende. Navnlig i Venedig, men ogsaa paa andre Steder saaledes Modena, Bologna, delte Reformationens Tilhængere sig i Lutherske og Reformerte. De Sidste fik Overhaand paa Grund af den nære, ydre og indre Forbindelse, hvori Italien stod i til Schweitz og den schweitziske Reformation.

Digitized by Google

I Venedig førtes Striden med stor Lidenskabelighed; tydske Theologer forsøgte at mægle; men Modsætningerne stod for skarpt overfor hinanden til, at en Forsoning kunde tilvejebringes. Vi faar et Indblik i Tilstanden af et Brev fra Bal. Altieri til Luther. Han klager over, at Stridsspørgsmaalet om Herrens Nadvere truede deres Menigheder med Undergang; det havde givet Anledning til stor Forargelse og beredt Christi Kirke store Tab. Med dyb Vemod beklager han endvidere Brodersamfundets Opløsning; Enhver skabte sig nu sin Kirke for sig selv og handlede efter eget Godtykke; Alle vilde hellere være Lærere end Disciple; det gik forvirret og uordentligt til paa alle Maader. De ønskede en Erklæring fra Luther om Nadveren til Bilæggelse af deres Strid, da hans Autoritet gjaldt mere end noget andet Menneskes. Luthers Svar var en bestemt Protest mod Zwinglis Anskuelse, men dette bidrog kun til at udvide Kløften mellem de stridende Synsmaader.

Nadverstridigheder var dog ikke den eneste svage Side i den italienske Reformation; den Forstandsretning, der i det Hele taget deri gjorde sig gjældende, ytrede sig ogsaa paa andre Punkter og ledede til værre Vildfarelser. Benegtelse af Treenighedslæren og af Christi Guddom hørte ikke saa ganske til Sjeldenhederne. Til disse Fornegtere hørte saaledes Fausto og Lælio Socino, Lægen Blandrata o. fl. — Og i denne Forbindelse komme vi for sidste Gang tilbage til Bernhardino Ochino. Sidst hørte vi om hans Omflakning fra Sted til Sted. Dette skyldtes rigtignok ydre Omstændigheder, men det afspejler ogsaa hans Aands Uro, dens Flakken om fra det Ene til det Andet. Saalænge hans Ven Pietro Vermiglio levede, hørte man nok ymte om, at han var tilbøjelig til usunde Spekulationer, men ogsaa, at Vermiglio forstod at holde dem indenfor de rette Skranker. Men da denne var død, kunde han frit følge sine Tilbøjeligheder. Han udgav i Basel nogle Afhandlinger i Samtaleform, der omhandlede saadanne Emner som

Digitized by Google

Treenigheden, Christi Guddom m. m., og han anbragte sine stærkeste Beviser paa den Side, der ikke var den sande. Der kom Advarsler mod ham til Zürich, hvor han boede, og Byen fandt det ikke foreneligt med sin Ære at have en saadan Mand boende i sin Midte. Skjønt det var Midtvinters, og han bad om at maatte blive til en lidt gunstigere Aarstid, blev det ham dog ikke forundt; den 75aarige Mand med Familie maatte rejse og rejse strax. Det er et sørgeligt Træk i Reformationen, som her træder frem, Mangel paa Syn for Troesfriheden, en Mangel, der igjen bundede i Mangel paa Tro paa Sandheden og dens Magt. Man kan derfor ikke forundre sig saa meget over, at Katholikerne for saa vildt frem og kjæmpede med Haand mod Aand, naar Blindheden var saa stor paa den Side, hvor man havde Ret til at vente en bedre Oplysning. Det er dog bekjendt, hvorledes Luther ogsaa i dette Punkt saa videre end sine Troesfæller; han hævdede vistnok Kamp mod Usandheden, men kun med Guds Ord. — Som en Fredløs flakkede Ochino omkring fra Sted til Sted uden Rast og Hvile. Fra Zürich gik han til Basel; fordreven herfra, tog han til Mühlhausen og senere til Polen, hvor han aabent vedkjendte sig sin Fornegtelse af Treenighedslæren. Ogsaa herfra blev han forjagen, tog nu sin Tilflugt til Mæhren, hvor han og hans Familie bortreves af Pesten, 1564. Han var da 76 Aar gammel. — Saadanne Fremtoninger indenfor Reformationen maatte nødvendigvis virke uheldigt paa Udenforstaaendes Betragtning, der, overfladisk som den er, let sammenblander Udskejelserne med Retningen, uden at tænke paa, at hvor Hveden voxer, der kan ogsaa Klinten gro, medens der, hvor der ikke kan voxe noget Ugræs, spirer heller intet Korn.

En Omstændighed, som bidrog til at svække Reformationens Stilling udad til var Mangelen paa udvortes Sammenhold mellem de enkelte Menigheder. Disse stod adspredte og isolerede og evnede ikke at samle sig til en Magt, der

Digitized by Google

kunde byde Katholicismen Spidsen. Det var heller ikke Tilfælde her som i Tydskland, at der gik Fyrster over til den nye Lære og saaledes med udvortes Magt kunde værge den mod Forulempelser af de verdslige Myndigheder. Tvertimod rakte Fyrsterne Pavemagten villig Haand til med Staal og Baal at tilintetgjøre alle Livsrørelser i reformatorisk Aand og Retning. Og her staar vi ved Indgangen til den blodige Slutning af Reformationens Drama i Italien, hvori Pavemagten og Fyrstemagten spiller Bøddelrollerne overfor dem, der med al Skyld og alle Mangler alligevel var Tidens bedste Børn og bar Landets Fremtid i sig.

Paverne havde i Begyndelsen staaet overfor Reformationen i Italien som de, der gjerne vilde gjøre Noget imod den, men ikke kunde. Selv kunde de som Børn af sin Tid ikke holde sig ganske uberørt af den Luftning, som blafrede gjennem Aarhundredet, og de famlede derfor med Forsøg paa at stille den Trang til en Kirkeforbedring, som laa i Tiden, og som var Reformationens frugtbare Jordbund. De vilde gjøre Noget, og de begyndte med at gjøre Indrømmelser. Der var virkelig Mangler kommet frem, Misbrug, som havde indsneget sig, men de mente nok at kunne afhjælpe Manglerne, afskaffe Misbrugene, rette det Krogede og udjevne det Knudrede. Men de mærkede snart, at dette var et sent og vanskeligt Arbejde, der gav lidet i Forhold til Kravet. Det er allerede talt om den Kommission med Kontarini til Formand, som Pave Paul 3 havde ladet nedsætte, men ogsaa hvor lidet den kunde udrette. I det Hele taget var det ligesom der ingen Velsignelse var i deres Bestræbelser. Og det kunde jo ikke være anderledes, saalænge de med sin Stræben saa mere paa sin Interesse end paa det Heles Tarv, mere paa sin Baade end paa det Heles Brøst. De forstod snart, at de ved sine Reformer ikke kunde overflødiggjøre Reformationen; deres Indrømmelser gjød tvertimod Olje i Ilden. Det blev dem for strængt med Aand at

Digitized by Google

kjæmpe med Aand, især naar Kampen bar saa liden Frugt, nej, da var det baade mageligere og frugtbarere at gribe til de gamle Vaaben, der før i Tiden havde staaet sin Prøve og vist sig som ypperlige Redskaber til at undertrykke alle Livsrørelser, der ikke vilde bøje sig for Pavemagten. Men det gjaldt ogsaa om at faa bragt disse Ødelæggelsesredskaber i Virksomhed mod saa mange Kjætterhalse som muligt, og her savnede Paven et kraftigt Middel i Italien. Men saa henledes hans Øjne paa den spanske Indretning, der under Navn af Inkvisitionen har selv i Katholikers Øren en saa skrækkelig Klang. Det slog ham øjeblikkelig, at her var Tingen fundet, der med Blodstrømme kunde slukke den Ild, der havde oplyst Sjæle og varmet Hjerter i Italien. Ved en Bulle af 21de Juli 1542 oprettede Paul III. „den hellige Inkvisitions Kongregation mod Kjætteriets Fordærvelse paa denne og hin Side Alperne med uindskrænket Magt til efter Godtykke overalt at drage Enhver til Ansvar uden Hensyn til Stand, Værdighed eller Kjøn, at kaste de Mistænkelige i Fængsel, straffe de Skyldige med deres Godsers Inddragelse og selv med Døden, paa det at alt Kjætteri maa udryddes med Rod". — Men en saadan Rædsel stod der af Inkvisitionen, at det kostede Møje at faa den indført, ja paa enkelte Steder var det umuligt. Saaledes i Neapel. Der modsatte Befolkningen sig dens Indførelse med største Enstemmighed; og da intet Andet hjalp, ringedes der med Stormklokken; Borgerne kaldtes til Vaaben; der kom til blodige Kampe i Gaderne; men der var en saadan Enighed og Sammenhold i Modstanden, at Kejseren, efterat have anvendt alle Midler, blev nødt til at opgive sit Forsøg paa at indføre Inkvisitionen. Men hvor den blev indført, sparede den ingen Midler for at opnaa sit blodige Formaal. — Endogsaa Bøger bleve inddragne under dens ødelæggende Virksomhed. Fra 1543 maatte ingen Bog trykkes eller sælges uden dens Tilladelse. Hvor saadanne ikke autorise-

Digitized by Google

rede Bøger fandtes, bleve de under Trusel af skrækkelige Straffe over Udgiverne inddragne og opbrændte. Denne Skjæbne ramte ogsaa Palearios omtalte lille Skrift „Om Jesu Christi Velgjerning", og dets Skjæbne kan træffende oplyse den umaadelige Ihærdighed og uhyre Magt, som Inkvisitionen raadede over. Bogen var spredt rundt om i Italien i det uhyre Antal af 40,000 Exemplarer, og dog viste Inkvisitionen at finde dem frem og sanke dem sammen. I Rom blev brændt Baal af den saa høje som Huse. Hvor grundigt man gik tilverks, skjønnes, naar man hører det næsten Utrolige, at der af disse 40,000 Exemplarer fandtes der efter nogle Aars Forløb ikke et eneste, og man ansaa lige til den seneste Tid Bogen for haabløst tabt. Da fandt man for endel Aar siden et Exemplar i Cambridge, som var blevet tilbage af den almindelige Ødelæggelse.

Under Paul III. udkom endnu en anden Forordning, hvis Hensigt ogsaa var at modarbejde Reformationen. Forordningen var et Forbud mod at fortolke Bibelen paa Højskolerne. — Den Mand, som var den egentlige Ophavsmand for og Leder af Inkvisitionens Virksomhed var Kardinal Peter Caraffa. Det vil erindres, at han var en af Stifterne af „Oratoriet for den guddommelige Kjærlighed", hvis Beskjæftigelse var gudelige Øvelser, og hvis Maal udad var at virke for Reformer i den katholske Kirke. Ved samme Lejlighed omtaltes disse Mænds Forhold til Reformationen. De vare komne den Skridt inøde, men standsede paa Halvvejen og vaklede mellem det Gamle, som de ved Traditionen vare bundne til, og det Nye, som de sympathetisk følte sig dragne imod. Men et saadant vaklende Standpunkt kan ikke holdes i Længden, og det Farlige derved bestaar i, at det ved en saadan Balanceren ofte beror paa tilfældige Omstændigheder, til hvilken Side man falder. Peter Caraffa faldt helt tilbage til det gamle Standpunkt, og den Omstændighed, at han havde arbejdet i en

Digitized by Google

Retning, der nærmede sig Reformationen, synes, efterat han havde afkastet Broen med sin Fortid, kun at have skjærpet hans Had til den. Mindet om sit tidligere Forhold var det Eneste han tog med sig paa sit Tilbagetog, men dette var en Braad, der altid stak ham og sporede ham mere og mere frem paa hans blodige Bane. Da han 79 Aar gammel blev Pave, lod han sig kalde Paul (IV.), men Saul havde været mere passende; thi som en saadan forfulgte han i fanatisk Forblindelse, med altid usvækket Had Guds Menighed. Han betragtede det som et Kald fra Gud at udrydde Reformationen i Italien til sidste Gnist. Det gik imidlertid en Stund hen, før han kunde bringe sine Planer til Udførelse. Efter Ordet: Herretjeneste gaar foran Gudstjeneste, maatte han først opnaa sine verdslige Formaal og fremme sine krigerske Foretagender mod Kejser Karl V. og Spaniernes Herredømme i Italien. Han kom saa langt bort fra sin Manddoms reformatoriske Hensigter, at han som Pave gjorde sig skyldig i de samme Fejl, han som Kardinal havde fordømt. Han havde ivret mod at besætte de højeste gejstlige Embeder med Saadanne, der udenfor sine høje Forbindelser manglede alle Forudsætninger dertil. Men som Pave gjorde han sin Brodersøn Karl Caraffa, en vild ryggesløs Soldat, „hvis Arm var dyppet i Blod til Albuen“, til Kardinal. Ved saadanne Foreteelser føler man Aabenbarelser af en guddommelig Gjengjældelse. Han havd faaet et Pund: et alvorligt Sindelag og Øre for Aandens Röster i Tiden, og havde han forrentet dette, vilde han ad Erkjendelsens Vej være skredet frem fra Klarhed til Klarhed og have vundet den Fred og indre Tilfredshed, som en fuld Sandhedens Tilegnelse giver. Men fordi han blev utro mod sit Pund, standsede paa Halvvejen, lukkede sit Øre for Sandheden og lænkebandt sin Udvikling, bleve til Straf Resterne af bedre Erkjendelse ham fratagne, og af den alvorlige, sandhedssøgende Kardinal fremkom en verdsligsindet og fanatisk Pave. —

Digitized by Google

Da han havde styret sin krigerske Lyst, kom han tilbage til sine Planer mod Reformationen. Han udvidede Inkvisitionens Virksomhed, skjærpede dens Love og tillod den Benyttelsen af Tortur for at udpresse Tilstaaelser, hvor de ikke gaves frivillig. Han gjorde ingen Persons Anseelse; de Simpleste som de Fornemste vare ligemeget udsatte for Forfølgelse. En Mistanke var tilstrækkelig til at føre selv de mest højststaaende Gejstlige i Fængsel. Dette blev saaledes Tilfældet med to Kardinaler (den føromtalte Pole samt Morone), flere Bisper etc. Han udstrakte sin Virksomhed ligesom sin Forgjænger ogsaa til Bøger og Skrifter. 1559 udgaves en „Fortegnelse over forbudne Bøger", og efter den bleve de kjætterske Skrifter opsporede og brændte, og ve den, som skjulte dem. Et Øjenvidne fortæller: „Der blev overalt opbrændt en saa stor Mængde Bøger, at de, samlede i Masse, havde kunnet forestille Trojas Brand". Uhyre Værdier bleve paa den Maade et Rov for Luerne; mange Boghandlere bragtes derved til Betlerstaven. Saa almindelig forhadt var denne Pave og hans Skabning, Inkvisitionen, at da han døde, satte den romerske Almue Ild paa Inkvisitionens Fængsel, og det var med stor Vanskelighed, at den kunde afholdes fra at gjøre det Samme med Minervas Tempel, der var Dominikanernes, Inkvisitionens Tjeneres, Kirke; derimod kunde ingen Magt holde dem fra at slaa Hoved og højre Arm af en Marmorstatue, oprejst til Minde om Paven, og drage den i Smudset gjennem Byens Gader. — Under hans Eftermand, Pius IV., fik Inkvisitionen en Bygning, der betegnende nok kaldtes „det lutherske Fængsel" og skal have staaet paa samme Sted som Neros Circus, hvor de første Christne kastedes for de vilde Dyr. Ved Valget af denne Plads til Pinested for lutherske Christne, kom Paven selv til at paanøde en Sammenligning mellem hans Hellighed og den blodtørstige Hedning Nero. Altsaa mange Aarhundrede efter den første Christenforfølgelse træder „Kir-

Digitized by Google

kens Overhoved" i den romerske Kejsers Fodspor og fortsætter værdigen sine Fædres Gjerning, for Troens Skyld at myrde christne Mennesker. Under ham var der ellers nogen Ro; men da Pius V. besteg Pavestolen 1566—1572, brød Forfølgelsen løs med fornyet Raseri, der overgik Alt, hvad man tidligere havde været Vidne til. Ethvert Spor af evangelisk Christendom skulde udryddes. „I Rom", hedder det i en Beretning fra 1568, „bliver der daglig brændt, hængt og halshugget Adskillige. Alle Fængsler og Huller ere opfyldte; man er nødt til at bygge nye. Den store Stad afgiver ikke Fængsler nok til den Mængde fromme Mennesker, som stadigt gribes". Oftere hændte det, at Bekjendere forsvandt, uden at efterlade sig Spor. Det skede, fordi man havde gjort den generende Erfaring, at Martyrdøden saa langt fra at afskrække Andre, havde været en Opfordring for dem til nærmere at gjøre sig bekjendt med en Tro, der kunde indgive en saadan Standhaftighed.

Det kunde naturligvis ikke undgaaes, at i den store Høst, som Reformationen havde gjort i Italien, var der ogsaa Adskilligt, som, da det gjaldt, ikke bestod Prøven. I Lucca, hvor Vermiglio havde virket, havde man Mod nok paa Frastand; de vilde ikke engang fly, fast besluttede paa at besegle sin Tro med sit Blod; men da de stod Ansigt til Ansigt med Inkvisitionen og dens Rædsler, svigtede deres Tro, og de afsvor i Masse, og Vermiglio klager over, „at en saa skjøn Guds Have, som denne evangeliske Menighed har været, er bleven saaledes ødelagt af den gruelige Storm, at der neppe er bleven Spor tilbage". I Istrien, hvor Brødrene Vergerio havde virket, blev det Samme Tilfældet; for at slippe Inkvisitionen, angav man hverandre gjensidigen, Ægtefæller, Søskende og Venner. Saadanne Frafald, som jo ogsaa fandt Sted under de første Christenforfølgelser, maa dog regnes til Undtagelser; men i det Store og Regelen blev dog, at Be-

Digitized by Google

kjenderne foretrak at gaa i Landflygtighed eller Døden fremfor at afsværge. Vi finde i Italiens Nabolande, der vare vundne for Reformationen, en Mængde italienske Flygtninge. Mange berømte Navne fandtes mellem dem. Italienere, som theologiske Professorer, Filologer, Læger, Jurister finder man i Genf, Zürich, Basel, Strasburg, Tübingen, Hejdelberg, Amsterdam, London, Oxford. Mange, der ikke fik Anledning til at flygte, se vi villigt underkaste sig Pinsler og Død. Paleario er allerede omtalt som Martyr. Fra Ferarra høre vi om en anden, en Lægmand ved Navn Fannio. Han havde prædiket Reformationens Sandheder, var derfor bleven kastet i Fængsel, men havde i en svag Stund, overvundet ved sin Familjes Overtalelser, tilbagekaldt, og var sat i Frihed. Da angrede han paa det Bitreste sin Afsværgelse og begyndte igjen, som før, at drage om og prædike. Det varede da ikke længe, før han atter sad i Fængsel. Nu var det forgjæves at rokke hans Standhaftighed, og i Ord og Gjerning aflagde han et saa gribende Vidnesbyrd om sin Tro, at selv hans Bøddel fældte Taarer. Paven tilbød at spare hans Liv, hvis han vilde gjenkalde, men han svarede smilende, at han ikke ønskede at slippe for at dø. Han blev da dømt til at dø ved Hængning. Da man udtalte sin Forundring over, at han var saa glad ved at gaa bort, da dog Christus led megen Angest før sin Død, sagde han: Christus tog, skjønt han ikke selv kjendte Synd, vore Synder paa sig og bar vore Skrøbeligheder. Dette var Grunden til hans Bedrøvelse, før han døde. Men jeg, som i Troen nyder de Velsignelser, som Christus har kjøbt til os ved sin Død, er glad, vis paa, at ved mit Legemes Død skal jeg gaa ind til det evige Liv. Ja, hvorfor skulde jeg ikke være glad og juble af Fryd? Sin Frimodighed beholdt han til sit Sidste. Han lagde selv Rebet tilrette, som skulde hænge ham; med fornøjet Aasyn bad han Bøddelen gjøre sin Pligt, og blev kvalt med Jesu Navn skjælvende paa sine Læ-

Digitized by Google

ber. Hans Legeme blev brændt, men da Levningerne af Benene skulde skaffes bort, vovede hverken Magistraten eller Inkvisitionen eller Biskopen at tage dem bort; Alle sagde: „De, som have lagt dem der, kunde skaffe dem væk"; Andre hørtes sige, at det var dem umuligt at tro, at en saa from Mand fortjente at dø. — Ved hans og de andre betydeligste Menighedslemmers Død eller Landflygtighed blev Menigheden i Ferarra opløst.

En af dem, der navnlig i det Venetianske havde været et af de kraftigste Redskaber til Udbredelsen af Reformationens Sandheder, Pietro Carnesecchi, led ogsaa Martyrdøden. Af Paul III. var han bleven kaldet til Rom, men var dengang bleven frikjendt; af Paul IV. blev han indstævnet for Inkvisitionen, men unddrog sig ved Flugten. Saa blev han lyst i Ban og erklæret for Kjætter, og der blev givet Befaling til at paagribe ham, hvor han fandtes. Under den milde Pave Pius IV. blev Banlysningen hævet, og Carnesecchi levede aabenlyst i Florents ved Hertugens Hof, ved hvilket han stod i høj Gunst paa Grund af sin Lærdom og Dannelse. Men da den rasende Kjætterforfølger Pius V. besteg Pavestolen, blev der grebet Forholdsregler mod ham. Som han sad ved Hertugens Bord, traadte Pavens Haandlangere ind, og han blev arresteret. Han sad femogtyve Maaneder i Fængsel i Rom; man underkastede ham Tortur for at udpresse Tilstaaelser om, hvem der var hans Troesfæller, men intet Ord kom over hans Læber. Hertugen søgte at frelse ham, men hvor gjerne Paven end vilde gjøre denne en Villighed, kunde han dog ikke spare ham, og han svarede, at om det havde været en Morder, ja en, der havde dræbt hundrede Mennesker, kunde han benaades, men ikke en Kjætter, som han. Hvem mindes ikke ved denne Pavens Ytring om de Ord, som de jødiske Præster indgav Folket: „Korsfæst ham, men giv os Barrabas løs". Carnesecchi maatte dø; iført sine Højtidsklæder gik han til

Digitized by Google

Retterstedet som til en Fest, og døde med stor Frimodighed. Ikke som flere andre af de betydeligste Reformationsmænd i Italien, der havde sluttet sig til den reformerte Lære, var han afgjort luthersk. — I Modena opløstes Menigheden ved dens fremragende Medlemmers Flugt. — Den reformatoriske Bevægelse i Venedig og det Venetianske blev ogsaa i en forholdsvis kort Tid undertrykt. Ogsaa her gik man frem som sædvanligt; man sikrede sig Hovederne for Reformationen og opnaaede derved, at den store Mængde, der mistede sine Støtter, som de højlig trængte, ogsaa faldt fra. Franciskaneren Baldo Lupetino, der indtog en høj Stilling indenfor sin Orden og en betydningsfuld indenfor Reformationen, blev ført i Fængsel, hvor han sad i fulde tyve Aar. Men da man ikke kunde rokke hans Tro, blev han dømt til at druknes. I en mørk Nat hentede man ham og flere andre Bekjendere ud af deres Fængsel. En Gondol laa færdig; der blev bunden dem Stene ved Fødderne, og Gondolen styrede med dem fra Kanalerne ud paa det aabne Hav. Her kommer en anden Gondol dem imøde og lægger sig ved Siden; ved et Bræt forbindes begge Baade, og paa dette maa Sandhedsvidnerne ud; paa et givet Tegn rykke Gondolerne fra hinanden, og med Frelserens Navn paa Læberne synke de i det dybe Vand. Paa denne Maade skilte man sig i Venedig for det Meste fra de reformatoriske Mænd. — Giovanni Mollio, den før omtalte Forkynder af Reformationen i Bologna, blev ogsaa greben af Inkvisitionen, og da han med stor Frejdighed bekjendte sin Tro, blev han domfældt, hængt og derpaa brændt.

I det sydlige Italien rasede ogsaa Forfølgelserne haardt. I selve Hovedstaden var det dog ikke stærkt, da Mange her fornegtede lige saa let sin Overbevisning, som de vistnok havde vundet den. Derimod udenfor Neapel, og navnlig i Calabrien, skede der formelig Jagt paa Pavedømmets Modstandere, som her mest bestode af Valdensere, men som hadedes endnu

Digitized by Google

mere end Lutheranerne og de Reformerte. Derfor var Raseriet størst mod dem. Indbyggerne i San Sisto, der ikke vilde efterkomme Inkvisitionens Opfordring at overvære Messen, og som derfor bleve anklagede i Neapel som Oprørere, forlode de Gamle og Børnene og flygtede til Bjergene, hvor de skjulte sig i Skovene. Soldater bleve sendte mod dem; de bleve jagede som vilde Dyr; Enhver, de traf paa, blev nedhugget uden Barmhjertighed. De Øvrige bad fra deres utilgjængelige Tilflugtsteder sine Fiender om Tilladelse til at udvandre af Landet blot med det Nødvendigste til Rejsen; al sin Ejendom gav de gjerne Slip paa. Men deres Fiender vilde ikke stilles tilfreds med noget Mindre end deres Blod. Hvem der ikke blev myrdet, lod de omkomme af Hunger i Klippehulerne. Paa en Dag blev 88 Fanger henrettede og 100 Kvinder dømte til at lægges paa Pinebænken og derpaa dræbes. Resten af Mændene bleve sendte til de spanske Galejer, og deres Hustruer og Børn solgte som Slaver.

Paa denne Maade og med dette Held gik Inkvisitionen frem. Men ved Siden af den, arbejdende med andre Midler til det samme Maal, gik dens Tvillingbroder Jesuitismen. Medens Inkvisitionen søger ved Voldsmagt at udrydde det Nye, stræber Jesuitismen med alle aandelige Midler, gode og onde, udad og indad at styrke og befæste Katholicismen og udvikle den i dens Modsætning til Protestantismen. Inkvisitionen er blot nedrivende; den vil rydde alle Hindringer afvejen og jævne Jorden, for at Jesuitismen kan opbygge den sande Katholicisme, d. e. den, der i Alt danner den skarpeste Modsætning til Reformationen. Men begge forene sig om det Samme: Undertrykkelse af alle Livsbevægelser i reformatorisk Aand. Det lykkedes dem ogsaa. Hist og her fastholdt og nærede vel Enkelte i al Hemmelighed sin Overbevisning; men højt turde Ingen tale derom, og disse svage Levninger, henviste blot til Mørket og det Skjulte, døde ogsaa for det Allermeste bort

Digitized by Google

uden Spor og uden Minde. Pavemagten kunde glæde sig over, at den ved Hjælp af sine Haandlangere, Inkvisitionen og Jesuitismen, i Løbet af et Snes Aar havde faaet Held til at undertrykke en Bevægelse, der, hvad aandelige Kræfter angaar, var den stærkeste af de mange, der i Tidens Løb havde rejst sig imod den. Men fordi en Bevægelse er standset og undertrykt, derfor er ikke den Kraft, hvoraf den er en Yttring, tilintetgjort; fordi en Sandheds Aabenbarelse for en Tid er umuliggjort, derfor er den evige Sandhed selv lige ubesejret, og det vil altid blot være et Tidsspørgsmaal, naar den skal indtræde i sin Ret til at være den herskende og paa samme Tid i Sandhed frigjørende Magt. Og der er virkelig nu, da Samvittighedsfriheden igjen har aabnet de stængte Døre i Italien, Tegn til, at dette Land ogsaa i religiøs Henseende gaar en Udvikling imøde, der kan blive af stor Betydning for dets Fremtid*).

*) I det 1ste Stykke (sidste Hefte af 2det Bind) er der indlöbet en Trykfejl, der gjör hele Punktumet meningslöst. L. 9 f. o. staar: Interesse, hvilket bedes rettet til: Interesser.

Digitized by Google

Det manasseske Tidsrum eller Israels syttiaarige indre, aandelige Exil.

Af Forelæsninger over Jeremias's Liv og hans Tids Historie.
Af
C. P. CASPARI.

Hiskias's Dage, denne i alle Maader store og mærkelige Epoche i det gammeltestamentlige Pagtesfolks Historie, vare, som vi have seet, den ældre israelitiske Tids Aftenstund, dens skjønne Aftenstund. Efter dem indtræder en ny Tid, den nyere israelitiske, og denne bliver indledet ved et Tidsrum, der i alle Henseender kan betegnes som et natligt, idet det er det mørkeste, som hele den israelitiske Historie kjender til, — hvorved Hiskias's Regjerings Character som Aftenstid endnu skarpere og klarere fremtræder. Nærmere bestemt var det Tidsrum, som jeg har for Øje, et Overgangsstadium, et Overgangsstadium fra den ældre til den nyere israelitiske Tid eller, bestemtere talt, fra den hebraiske (hvis jeg tør bruge denne Betegnelse) til den jødiske; thi Israeliternes, de judæiske Israeliters, Forvandling fra Hebrære til Jøder begyndte ialfald eller forberedtes dog stærkt i Judarigets sidste Dage, under Josias og hans Sønner, for derefter at fortsættes og fuldendes i det babyloniske Exil og i det første Aarhundrede efter samme, Serubabels og Josvas og Esra's og Nehemias's Tider. Her, i det paa den hiskianske Epoche følgende Tidsrum, fandt det Sted, som man kan kalde den negative Grundlæggelse af den jødiske Tid og i Særdeleshed af denne

Digitized by Google

Tids første Stadium eller ogsaa Forstadium, Perioden mellem Josias's Reformation og Jerusalems Ødelæggelse, i hvilken Periode selv den jødiske Tids positive Grundlæggelse falder. Den rædsomme Afgudstjeneste, det fuldstændige Hedenskab, den før uhørte Krænkelse og Træden under Fødder af alle Moselovens Bud, der herskede i hint Tidsrum eller under Manasse og Amon og i Josias's første elleve Aar, frembragte nemlig under den sidstnævnte Konge et meget stærkt Omslag, en særdeles kraftig Reaction, ved hvilken Moseloven begyndte at faa en ulige større Magt over Israel end nogensinde tilforn, eller snarere ved hvilken den begyndte at faa saa at sige fuldstændig Bugt med Folket og herved at give det et Præg, der var ikke lidet forskjelligt fra det tidligere, at gjøre det — forstørstedelen dog kun udvortes — til et Lovens Folk, en Forandring, som derefter blev fortsat i og ved den babyloniske Landflygtighed og fik sin Fuldendelse i de første Tider efter den, i de Tider, hvori den israelitiske Menighed blev reconstrueret paa Moselovens Fundamenter. Men ikke alene den negative Grundlæggelse af Perioden mellem Begyndelsen af Josias's Reformation og Judarigets Undergang blev lagt i Tidsrummet fra Manasses Thronbestigelse indtil Josias's elleve Aar, men i dette Tidsrum ligge overhovedet alle hin Periodes Rødder, saa at det derfor i alle Henseender kaster et Lys paa den, og den ikke kan forstaaes uden nøjagtigt Kjendskab til det. Josias's og hans fire Efterfølgeres Folk og disse Efterfølgere selv, Tilstandene under de fem Konger og (middelbart) Josias's, Jeremias's og deres Medhjælperes Bestræbelser og Kampe, disse Kampes ejendommelige Skikkelse og Jeremias's Skjæbne, alt dette var for en meget stor Del frembragt og bestemt af Tidsrummet mellem Manasse og Josias. Og selv der, hvor den nye Tids Aand og Bestræbelser trængte udvortes igjennem, var ikke alene selve den Omstændighed, at dette kun skede udvortes, en Virkning af hint Tidsrum, men

Digitized by Google

blandede de sig ogsaa oftere paa en forunderlig Maade med dets Væsen og Færd. Josias's og hans Sønners Periode var et Produkt af to Factorer, der kjæmpede med hinanden om Sejren, og den ene af dem var den hedenske fra den forangaaende Tid; to Tidsaldre eller to Aander brødes i hin Periode i den haardeste Conflict, og den gamle sejrede forsaavidt, som den ikke kunde overvindes og derfor voldte den jødiske Stat dens Undergang. Det hedenske Tidsrum, der var gaaet foran, havde knækket Folket i det Hele taget i den Grad, at det dels slet ikke mere kunde løsrive sig fra det hedenske Væsen, dels kun kunde gjøre dette for at hengive sig til en udvortes, hykkelsk Dyrkelse af Herren, en Læbe- og Gjernings-Tjeneste, der ikke var bedre end hint og kun en anden Form af Ugudelighed, og derfor maatte friste den haarde Skjæbne, der rammede det under Zedekias.

Det er mærkeligt, at Tidsrummet mellem Manasses Regjeringstiltrædelse og Begyndelsen af Josias's Reformation og Jeremias's Optræden som Prophet, hvilket vi kunne kalde det manasseske Tidsrum, efter den Konge, hvis Regjering indtager den største Del af det, hvis Væsen og Færd har paatrykt det dets Stempel, og i hvis Fodspor de, som efter ham hengave sig til det samme Væsen og den samme Færd, kun vandrede, det er mærkeligt, at dette Tidsrum just varer i sytti Aar. Saa mange Aar eller dog paa det Nærmeste, saa godt som saa mange Aar ligge nemlig imellem de angivne Punkter, idet Manasse regjerede i fem og femti Aar, hans Søn Amon i to, Josias i det tolvte Aar af sin Regjering begyndte at reformere og Jeremias i hans trettende, nøjagtigt sytti Aar efter Manasses Thronbestigelse, blev kaldet til Prophet. Naar man lægger Mærke til, hvorledes ikke alene de prophetiske Røster fra selve Manasses Tid, men ogsaa Jeremias og Kongernes Bøgers Forfatter, en Mand, der var en aandelig Discipel af denne Prophet og skrev Kongetidens

Digitized by Google

Historie fra Salomo indtil Zedekias aldeles i hans Aand og paa hans Vis, erklære, den sidste tvende Gange, Manasses Synder for det, som vilde gjøre eller havde gjort Jerusalems Undergang og Judas Forkastelse uundgaaelige [1]), og naar man fremdeles betænker, at det — ganske i Overensstemmelse med disse Erklæringer — var Manasses Tid, hvori det jødiske Folk blev i den Grad aandeligt brudt, at det var umuligt, at selv de Bedre iblandt det, de, som Jeremias i en af sine Spaadomme kalder de gode Figener [2]), kunde føres tilbage til Herren, uden først at vandre i Landflygtigheden, — naar man lægger Mærke hertil og betænker dette, saa vil det vel ikke synes for vovelig at kalde det syttiaarige manasseske Tidsrum et indre, aandeligt Exil, det indre, aandelige, der blev straffet med det ydre, egentlige, ligeledes syttiaarige, og at bringe endog Jeremias's Spaadom om dette i Sammenhæng med hint, eller at antage, at Herren, for at lade det ret klart fremtræde, at det manasseske Tidsrum var Exilets Aarsag, bestemte, at Jøderne just i sytti Aar skulde leve i den babyloniske Landflygtighed. Ja, som et syttiaarigt indre, aandeligt Exil, en indre, aandelig Boen langt borte fra Hjemmet hos Herren i et fremmed Land under fremmede Magters tyranniske Herredømme, og som et indre, aandeligt Exil, der blev straffet med det ydre, egentlige, er det manasseske Tidsrum at betragte; og det Tidsrum, som skiller de tvende Exiler fra hinanden, det omtrent fyrgetyve Aar lange Tidsrum imellem Josias's Reformations Begyndelse og Jeremias's Optræden som Prophet paa den ene Side og Jerusalems Ødelæggelse paa den anden Side, var den Tid, hvori Herren gjorde det sidste forgjæves Forsøg paa at bringe Israel til Omvendelse og derved at forhindre, at det blev ført i Landflygtighed, og hvori Han samlede den lille Skare, hvoraf Nogle i Landflygtigheden skulde

[1]) Jer. 15, 4; 2 Kgb. 23, 26 og 24, 3. 4.
[2]) Jer. 24, 5.

Digitized by Google

være Hans Naades Redskaber for de Øvrige (man tænke paa en Ezechiel og Daniel), medens disse ved Landflygtigheden skulde bringes til Omvendelse eller lutres, paadetat Pagtesfolket ikke skulde blive aldeles forkastet og i den af Gud ved Jeremias's Mund forudbestemte Tid kunde vende tilbage til Hjemmet.

Vi ville efter disse almindelige Bemærkninger nu gaa nærmere ind i det manasseske Tidsrum eller det indre, aandelige Exils Tid og give en Fremstilling deraf.

Kilderne til denne Fremstilling ere foruden Kongernes Bøger, hvis Forfatter, ligesom greben af Rædsel over de gyselige Ting, hvorom hans Kilder berettede, iler hen over Manasses Regjering og kun giver et kort, sammentrængt, almindeligt Billede af den, et Billede, som dog indeholder alle Hovedtræk, og Krønikebøgernes Forfatter, der er noget udførligere og meddeler os enkelte betydningsfulde Efterretninger, som vi ikke finde hos hans Forgjænger, — Propheterne Zephanias, Jeremias og Ezechiel, af hvilke den midterste i sine ældste og ældre Taler ikke sjelden sigter til den forfærdelige Tid, som man nylig havde tilbagelagt.

I.

Manasse, der ikke var ældre end tolv Aar, da han kom paa Thronen, og altsaa var født i den før skildrede anden Halvdel af Hiskias's Regjering, i de Aar, som Herrens Naade havde skjænket denne Konge paa hans Bøn i hans dødelige Sygdom, og tre Aar efter Herrens store, vidunderlige Dom over den assyriske Verdensmagt foran Jerusalem, — Manasse forlod strax fra sin Regjerings første Begyndelse af de Veje, hvorpaa hans fromme Fader Hiskias havde vandret, for at betræde sin ugudelige Bedstefader Ahas's Veje. Denne slette-ste iblandt alle jødiske Konger, der døde i Forhærdelse, kom i ham ligesom igjen paa Thronen. Vistnok maa vi paa Grund af Kongens store Ungdom ved hans Regjeringstiltrædelse antage, at han er bleven forført af daarlige Raadgivere, et ugu-

Digitized by Google

deligt Parti iblandt de jødiske Store, som vi senere skulle se, men han overtraf dog snart langt sine Læremestere og blev efter de historiske Bøgers Fremstilling hin Tids Aands fornemste og egentlige Bærer. Men det var dog ikke nok for ham at gjøre, hvad Ahas havde gjort; han overgik ham endnu. Hans Fader Hiskias havde afskaffet den ulovlige og farlige til Afguderi forledende og til den ofte misbrugte Gudstjeneste paa Højderne; Manasse indførte den paany. Naturligvis førte den under ham strax til Afgudstjeneste. Dette var dog det Ringeste af hvad han gjorde. Han hengav sig til den syro-phœniciske Gudedyrkelse, idet han oprettede Altere for Baal, den mandlige avlende Naturkrafts Repræsentant, og lig den israelitiske Konge Ahab gjorde et Astartebillede, et Billede af den Gudinde, der repræsenterede den kvindelige, undfangende Naturkraft, og idet han ofrede sin Søn til Moloch, hvori han havde Ahas til Forgjænger. Og med denne Afgudstjeneste forbandt han en anden, hidtil i Israel ukjendt, som han havde hentet fra Landene hinsides Euphrath, Assyrien eller Chaldæa, nemlig Himmelhærens, Solens, Maanens og Stjernernes Dyrkelse, den rene, billedfrie Stjernetjeneste, for hvilken den Tro laa til Grund, at Himmellegemerne vare ikke alene Aarsagen til al Tilbliven og Forgaaen paa Jorden, men ogsaa de Magter, som ordnede og styrede de sublunariske Forhold, idet de, medens alle Ting paa Jorden vare Tilblivelsens og Tilintetgjørelsens Kredsløb underkastede, bestandig forbleve de samme og vandrede den samme Bane og ved sin regelmæssige Opgang og Nedgang ordnede Tiden og derved baade de Foreteelser i Naturen, som ere knyttede til den, og det borgerlige Livs, Agerdyrkningens, Kvægavlens og Skibsfartens, Sysler[1]). Manasse drev denne Stjernetjeneste paa den Maade, at han holdt hellige Heste og Vogne for Solen[2]), Himmelens Dronning, som

[1]) Se Movers, Die Phönizier B. I S. 161.
[2]) 2 Kgb. 23, 11.

Digitized by Google

den kaldtes [1]), og med dem kjørte den opgaaende Sol i højtidelig Procession imøde, og at han byggede Altere dels paa Tagene, dels endog i Templets tvende Forgaarde, den ydre, Folkets store Forgaard, og den indre, Præsternes Forgaard, og paa dem med Ansigtet vendt mod Øst bragte Solen, Maanen, Dyrkredsens Tegn og hele Himmelhæren Røgoffere [2]), paa hvilken Maade Stjernetjenesten overhovedet blev dreven. Allerede ved det Sidstnævnte vanhelligede den afgudiske Konge Herrens Helligdom paa det Forfærdeligste. Men endnu værre, paa den grueligste, gyseligste Maade vanhelligede han den derved, at han lod det Astartebillede, han havde gjort, sætte i det Hellige, — Toppunktet af hans afgudiske Vederstyggeligheder, som Kongebøgernes Forfatter og Chronisten, hvilke begge berette om hans Afguderi paa den Vis, at de trinvis stige op fra Ondt til Værre, derfor ogsaa nævne sidst, og det med Ord, som give tilkjende, at de kun med den dybeste Smerte og med bævende Hjerte formaaede at fortælle derom. „Og han satte det Astartebillede", siger Kongebøgernes Forfatter, „som han havde gjort, i det Hus, hvorom Herren havde sagt til David og til Salomo, hans Søn: I dette Hus og i Jerusalem, som jeg har udvalgt blandt alle Israels Stammer, vil jeg sætte mit Navn evindelig, og jeg vil ikke mere lade Israels Fod vandre bort fra det Land, jeg gav deres Fædre, kun at de tage Vare paa at gjøre efter Alt, hvad jeg har budet dem, og efter hele den Lov, som min Tjener Moses har budet dem" [3]). Manasse gik i dette Stykke og deri, at han opstillede Afgudsaltere i Templets Forgaarde, endnu langt videre, end hans Bedstefader Ahas var gaaen; thi denne Konge havde dog kun flyttet Brændofferalteret i Forgaarden fra sit Sted og sat det udaf Brug, for at opstille et andet efter af-

[1]) Jer. 7, 18. 44, 17—19. 25.
[2]) 2 Kgb. 21, 5. 23, 12., sml. Zeph. 1, 5.
[3]) 2 Kgb. 21, 7—8; sml. 2 Chr. 33, 7. 8.

Digitized by Google

gudisk Mønster forfærdiget Herrens Alter paa dets Plads og bruge det i dets Sted [1]), og senere, i Slutningen af sin Regjering, lukket Templet [2]). — Og med denne sin brogede Afgudstjeneste forenede Manasse, ganske naturligt og nødvendigt, den med samme forbundne ligesaa brogede hedenske Mantik. Han gav sig af med at spaa af Skyernes Flugt eller efter en anden Opfattelse af Ordet עוֹנֵן i 2 Kgb. 21, 6 med at hexe formedelst Øjet, det onde Øje, og med Tegnsudlæggelse, beskikkede Dødningemanere og Sandsigere [2]) og drev det Stjernetyderi og Horoskopi, der fulgte med Stjernedyrkelsen. — Og ikke blot han selv samt hans Omgivelsers udvalgte Kreds hengav sig til alt dette Afguderi og alle disse Troldomskunster, men ogsaa Folket, Folkets Masse, blev forført dertil. Jeremias siger os gjentagne Gange, at Folket under Manasse i Hinnoms Sønners Dal eller i Topheth, d. v. s. Udspytningens Dal, det afskyelige Sted, i Syd og Sydvest for Zions Bjerg, slagtede og opbrændte sine Sønner og Døtre for Moloch [3]). Og de israelitiske Kvinder vævede dengang i de Telte eller Hytter, der vare oprejste i Templets Forgaard for de cana'anitiske Gildinger, som der prisgave sig til Ære for Astarte, smaa Templer for denne Gudinde [4]). Det var en uhyggelig, rædsom Tid, endnu rædsommere end Ahabs Tid i Israels Rige havde været. Templet var blevet til et Slags Pantheon eller snarere Pandæmonion, og Israel stod i Fare for at blive til et rent hedensk Folk. Dets Afgudstjeneste var endnu værre end Amoriternes, som før havde boet i Canaan, og som Herren havde tilintetgjort for dets Skyld.

Den israelitiske Afgudsdyrkelse var ingen original, og den kunde heller ikke være det; thi Israel var jo ikke noget af

---

[1]) 2 Kgb. 16, 9—16.
[2]) 2 Chr. 28, 24. 29, 3.
[3]) Jer. 7, 31 f., 19, 5. 6. 32, 35; sml. 2 Kgb. 23, 10 og Ez. 16, 20. 21.
[4]) 2 Kgb. 23. 7.

Digitized by Google

Gud til sig selv overladt Hedningefolk, der kunde og maatte danne sig sine Guder af sin egen Aand og efter sit eget Væsen, sit eget Billede, men, udvalgt af Herren, havde det faaet aabenbaret af Ham Troen paa og Dyrkelsen af Ham selv, den sande Gud, hvilken Tro og Dyrkelse saaledes heller ikke vare originale, heller ikke fremgangne af dets egen Aand. Hvad denne havde kunnet frembringe, vilde kun have været en egen Art Afgudsdyrkelse, en Afgudsdyrkelse, lig den, der fandtes hos dets Stammefrænder hinsides Euphrath. Naar det nu faldt fra Herren og hengav sig til Afguderiet, saa maatte det, uselvstændigt, ja ubehjælpeligt paa dette Gebet og uselvstændigt paa det religiøse Gebet overhovedet, som det var, ty til fremmede Folk og laane af dem. Men derved opstod hos det en famlende Griben efter Gudedyrkelser tilhøjre og tilvenstre, nært og fjernt, en famlende Griben, der var forbunden med en umættelig Higen og Søgen efter stedse nye Guder og Gudetjenester, en afgudisk Brynde, som Propheterne kalde det [1]). Sjælene, der havde mistet Herren og med Ham det, som alene kunde fylde og mætte dem, gjennemsøgte ligesom hele Verden for at tilfredsstille sin Trang, en „fuga vacui", der aldrig førte til Maalet, men snarere frembragte en stedse større Tomhed og derfor pirrede til stedse nye Forsøg. Og begge Dele, hin famlende Griben og denne Higen og Søgen, i Forening førte til en Samlen og Sammendyngen af de forskjelligste Afgudstjenester og bevirkede, at Jerusalem og Juda bleve opfyldte med en broget Vrimmel af Gudedyrkelser, en Vrimmel, som derved blev endnu større, at man ikke ophørte at dyrke Herren, om hvem man dog naturligvis nærede afgudiske Forestillinger, og som man saaledes gjorde til en Afgud lig de andre Afguder, som man tilbad. I det Højeste havde Israels naturlige, semitiske Ejendommelighed, dets se-

[1]) S. f. Ex. Jer. 2, 23 f.

Digitized by Google

mitiske Naturgrund noget Bestemmende ved dets Valg af fremmede Guder — det valgte helst semitiske, ligesom det jo ogsaa for en stor Del var omgivet af semitiske Folk — og den satte en vis Skranke for dets Afguderi. Manasses Tid var nu den, saa at sige, classiske Tid for Israels Afgudstjeneste. Aldrig tilforn havde denne faaet en saadan Magt over Folket, aldrig havde dettes Tørst efter fremmede Gudedyrkelser været saa umættelig, aldrig Afgudernes og deres Tjenesters Vrimmel i Jerusalem og Juda saa broget. Det var, som om Israels Tilbøjelighed til Afguderi først skulde naa sin fulde Styrke, og dets Afgudsdyrkelse først sin fulde Højde, førend de skulde blive knækkede for bestandig. Thi strax efter den manasseske Periode og noget senere i det babyloniske Exil fik de saa vældige, tilintetgjørende Slag, at de saa godt som aldrig vendte tilbage. Just deres største og heftigste Udbrud under Manasse fremkaldte deres Ende, — paa en lignende Maade, som det græsk-romerske Hedenskabs sidste, mest rasende og fortvivlede Angreb paa den christelige Kirke under Diocletian og Galerius førte til dets Undergang.

Naar man ved Læsningen af Kongernes Bøger og Chronikebøgerne gaar over fra de Afsnit, som handle om Hiskias's Regjering, til det, som beretter om Manasses Tid, saa faar man Følelsen af et brat Fald fra en stor Højde ned i et svælgende Dyb eller af en pludselig, uformidlet Overgang fra den lyseste Dag til den mørkeste Nat. Man begriber ikke, hvorledes umiddelbart ovenpaa en saa herlig Tid, som den hiskianske var, en Tid, hvori ved Siden af en from, gudfrygtig Konge, der endog havde sat Afskaffelsen af Herrens Dyrkelse paa Højderne igjennem, Propheter, som Micha og især Jesaias, udøvede en mægtig Virksomhed, og som havde seet en Herrens Frelse, der lignede Forløsningen fra Ægypten, — hvorledes umiddelbart ovenpaa en saa rædsom Tid, som Manasses, kunde følge. Men en nærmere Betragtning af

Digitized by Google

den hiskianske Tids Historie, saaledes som især Jesaias's Spaadomme lære os den at kjende, viser os dog, at Overgangen fra den ene Tid til den anden ingenlunde var saa brat og uformidlet, som den efter de to historiske Bøgers Fremstilling synes at have været. Vi erfare nemlig ved en saadan Betragtning, at hin Tid snarere allerede bar alle Spirer til denne i sig, hvorhos der forøvrigt endnu maa bemærkes, at Kongernes Bøger og Chrønikebøgernes Forfattere formedelst sit Formaal, at give et kort, sammentrængt, afsluttet og afrundet Billede af Manasses Regjering slet ikke kunde tale om Aarsagerne til den store Forandring, der indtraadte med Manasses Thronbestigelse.

Vi vilde højligen tage Fejl, naar vi mente, at hele det jødiske Folk omvendte sig under Hiskias med en Hjertets Omvendelse. Det var snarere kun forholdsvis Faa af det, om hvilke dette kan siges. Massens Omvendelse var kun en udvortes, den var kun en Omvendelse fra Afgudstjeneste til en ydre, død Herrens Tjeneste, ved hvilken Tilbøjeligheden til Afguderiet ikke blev oprykket af Hjertet og heller ikke kunde blive det. „Dette Folk holder sig nær til mig", kunde Jesaias i en af sine under Hiskias udtalte Spaadomme sige om hin Tids Israel, „ved at ære mig ved sin Mund, men holder sit Hjerte langt borte fra mig, og deres Frygt for mig er et Menneskebud, som de have lært" [1]). Men især deleshed gaves der under Hiskias et meget talrigt Parti af fordærvede Stormænd, der kun med Modvillie, ja med dyb indre Forbitrelse og derfor naturligvis ogsaa alene paa Skrømt efterhaanden havde fulgt den nye, fra oven befordrede religiøse Strømning, medens de i sit Hjerte bevarede Kjærligheden til det Afguderi, som de havde drevet under Ahas's Regjering, hvori de havde hersket og angivet Tonen. Dette Parti, der bestod af

[1]) Jes. 29, 13.

Digitized by Google

røverske Rigmænd, som undertrykkede de Fattige, af uretfærdige Dommere, som hjalp dem heri, af Præster, som havde glemt Herren sin Gud, og af falske Propheter, der smigrede for Folket og for et Stykke Brød spaaede det Guld og grønne Skove, allesammen hengivne til Svir og frække Spottere, havde i Begyndelsen af Hiskias's Regjering mødt Kongens og især Jesaias's og Michas reformatoriske Bestræbelser med den største Uvillie og den sejgeste Modstand. De to Propheter skildre dem i Ord, som disse: „Men ogsaa disse rave af Vin og tumle af stærk Drik, Præst og Prophet rave af stærk Drik, ere overvældede af Vin, tumle af stærk Drik; de rave i Synet, vakle i Dommen. Thi alle Borde ere fulde af væmmeligt Spy, der er ikke en Plet, som er ren. (Propheten taler baade om egentlig og aandelig Drukkenskab og om begges Følger). Hvem vil han (Propheten) lære Kundskab, og hvem vil han undervise i det Hørte? Mon Folk afvendte fra Melken, borttagne fra Brystet? Thi Bud paa Bud, Bud paa Bud, Regel paa Regel, Regel paa Regel, Lidt her, Lidt der“ [1]). Vi ere ikke Pattebørn, mene de, vi ere myndige, vi trænge derfor ikke til at blive belærte ved, hvad du foregiver at have hørt af din Gud, vi ere trætte og kjede af din evindelige smaalige Dadlen, dine uophørlige smaalige Formaninger og Forskrifter. „Thi et gjenstridigt Folk er det, løgnagtige Børn, Børn, som ikke ville høre Herrens Ord, som sige til Seerne: I skulle ikke se, og til Skuerne: I skulle ikke skue for os, hvad ret er; taler Smigrerier til os, taler bedragerske Ting, viger af fra Vejen, bøjer af fra Stien; skaffer bort fra vort Ansigt Israels Hellige“ [2]). „Prædiker ej! prædike de; de skulle ikke prædike herom, der bliver ingen Ende paa Smædelserne. — Hvis en Mand kom og med Vind og Bedrag løj (og sagde): Jeg vil prædike for dig om Vin og stærk Drik, han skulde

[1]) Jes. 28, 7—10.
[2]) Jes. 30, 9—11.

Digitized by Google

være en Prædikant for dette Folk“ [1]). Senerehen bøjede og føjede disse Mennesker sig (til hvilke iblandt Andre Kongens Hushovmester, Sebna, hørte, mod hvem Jesaias maatte udtale en overordentlig skarp Spaadom [2]), fordi den bedre Tidsstrømning blev dem for stærk, men de gjorde det dog, som allerede sagt, kun med indre Modstræben og med et forbitret Hjerte, knurrende og skjærende Tænder — og ventende paa, at deres Tid atter skulde komme. Og den kom, og det snart. Allerede i den anden Halvdel af Hiskias's Regjering forberedtes den. Paa Frelsen fra den assyriske Verdensmagt fulgte meget hurtigt Velstand, ja Rigdom (Hiskias kunde jo ganske kort efter Sanheribs Nederlag anse sine Skatte og Herligheder for saa betydelige, at han kunde falde paa at vise dem frem for de babyloniske Sendebud [3]); men Rigdommen havde strax Stolthed af og Tillid til den, saavelsom ogsaa Overdaadighed til Følge (hvor svag viste sig ikke ifølge af den endog den ellers saa fromme Hiskias! [4]). Og ligesaa avlede den Fred, hvoraf man nu efter de tidligere Storme kunde glæde sig, aandelig Tryghed. Tiden blev efterhaanden slap, og Hjerterne fjernede sig mere og mere fra Herren. Der indtraadte i den anden Halvdel af Hiskias's Regjering det samme, som før var indtraadt i den salomoniske Tid, hvis svagere Afbillede den i Grunden var. Den alderstegne Jesaias, som dengang skrev den sidste Del af sin Bog (Jes. 40—66), sit prophetiske Testamente, har vist med Bekymring seet paa Tidens Tegn og klart erkjendt, at et nyt Frafald forestod. De ugudelige Stormænd, om hvilke der ovenfor har været Tale, bleve vel allerede i Kongens sidste Aar, i Følelsen af, at en

[1]) Mich. 2, 6 11.

[2]) Jes. 22, 15 ff.

[3]) 2 Kgb. 20, 13. Jes. 39, 2.

[4]) Chronisten udtaler Dommen om hans Færd i de Ord: „Men Hiskias gjengjældte ikke den Velgjerning, som var bevist ham, thi hans Hjerte ophøjede sig“, 2 Chr. 32, 25.

Digitized by Google

ny, dem gunstig Tidsaand var i Frembrud, dristigere. Muligt, at de endog allerede dengang have forstaaet at forskaffe sig Adgang til den vistnok da endnu meget unge Thronarvings Øre og fordærvet ham. Skulde dette ikke have været Tilfældet, saa have de dog ialfald bemægtiget sig af ham, saa snart hans Fader havde lukket sine Øjne, en Begivenhed, om hvilken forøvrigt Enhver i Juda vidste, naar den vilde indtræde (Jesaias havde jo forkyndt Hiskias i hans fjortende Aar, at han endnu skulde leve i femten Aar[1]), og paa hvilken de sikkert have ventet med Utaalmodighed. Og de fandt et kun altfor villigt Øre hos den ungdommelige Konge, der, som allerede før sagt, snart overgik sine Læremestere. Der gjentog sig saaledes dengang det, som var skeet tidligere under den jødiske Konge Joas efter hans Opdragers og Vejleders, Ypperstepræsten Jojadas, Død[2]). Hine Stormænds Tid var nu fuldstændig kommen, og de søgte at holde sig skadesløse for den Tvang, de havde maattet paalægge sig under den afdøde Konge, ved en saa meget større afgudisk Tøjleløshed. Man faar, naar man læser de historiske Bøgers Beretninger om den manasseske Tids Afgudstjeneste, ligesom en Fornemmelse af denne Tids Opposition imod den foregaaende Tid. Især fremtræder denne Opposition i Gjenindførelsen af den af Hiskias afskaffede Højdetjeneste, sikkert en af den nye Konges første Forholdsregler. Massen, den viljeløse, store Masse af Folket, fandt sig ligesaa let i den nye Regjerings Retning og Bud, som den før havde fundet sig i den gamles, eller snarere den fandt sig i hine endnu langt lettere, end den havde fundet sig i disse, thi de stemte overens med dens egen Tilbøjelighed. Paa Commando havde den dyrket Herren under Hiskias, paa Commando ovenfra dyrkede den nu, under Manasse, Afguderne, og det hjertensgjerne. At Israel saa snart

[1]) 2 Kgb. 20, 6. Jes. 38, 5.
[2]) 2 Chr. 24, 17 ff.

Digitized by Google

havde glemt Frelsen fra Sanheribs Haand, at det allerede i Begyndelsen af Manasses Regjering kunde hengive sig til den forfærdeligste Afgudstjeneste, derover vil Ingen kunne forbauses, som tænker paa, hvad det havde gjort i Ørkenen kort efter Frelsen fra Ægypten og Herrens Aabenbarelse paa Sinai, og, kunne vi tilføje, som kjender det menneskelige Hjerte. — Overhovedet ere saadanne Omslag, som det, der indtraadte ved Manasses Thronbestigelse, aldeles ikke forunderlige. Det jødiske Folks Omvendelse var siden Salomos Dage aldrig en grundig og sand. Fordærvelsen, der i hine Tider fornemmelig havde Afgudstjenestens Form eller den sadducæiske Form, som man kan kalde den, blev (hos Massen) bestandig kun for en Stund bunden og tilbagetrængt for tidligere eller senere under forandrede Forhold at bryde frem paany og saa igjen under atter forandrede Forhold atter at blive bunden og tilbagetrængt. Derfor de idelige Omslag, den idelige Vexel af Frafald fra Herren i Afguderi og Tilbagevenden til Ham, som er saa characteristisk for Judarigets Historie i Tidsrummet mellem Salomo og Jerusalems Ødelæggelse ved Nebucadnezar. — Desforuden maa vi erindre, at det jødiske Folk i Hiskias's og Manasses Tid allerede stod under den i Jesaias's Dødsaar udtalte Forhærdelsesdom [1]), som behersker hele dets Historie fra det Moment af, den blev udtalt, indtil Jerusalems anden Ødelæggelse, ja indtil den Dag idag. Denne Dom og den anden Dom, der var forbunden med den, Ødelæggelsesdommen [2]), samt den Forjættelse, der var knyttet til begge Domme, at der af Pagtesfolket altid „en hellig Sæd" og derfor ogsaa en frelst Rest skulde blive tilovers [3]), havde i Hiskias's fjortende Aar allerede gjennemgaaet den første af den Række af Stadier eller Kredsløb, hvori de i stedse stigende Maal skulde

[1]) Jes. 6, 9. 10.
[2]) Jes. 6, 11—13 *a*.
[3]) Jes. 6, 13 *b*.

Digitized by Google

opfyldes. Under Ahas havde denne Konge og Folket forhærdet sig[1]), og under Hiskias var paa den ene Side en Tilbagevenden til Herren indtraadt, der hos en liden Del af Folket, dets „hellige Sæd", til hvilken selve Kongen hørte, var oprigtig, og var paa den anden Side først næsten hele Landet blevet erobret og herjet af Assyrierne[2]), og saa dets Rest, Hovedstaden Jerusalem, blevet frelst ved Sanheribs Nederlag[3]). Nu begyndte de tre Spaadommes andet Kredsløb med Forhærdelsen under Manasse, der i Forfærdelighed langt overgik den under Ahas.

II.

Det var ganske naturligt og lader sig derfor paa Forhaand vente, at en Afgudstjeneste, som Manasses, ikke kunde gjøre sig gjældende og vinde Sejr uden at støde paa Modsigelse og Modstand hos alle dem, der vilde forblive Herren tro, ja uden den heftigste Brydning, den haardeste Kamp mellem denne Del af Folket og det afgudiske Parti. Det nye Afguderi var jo ikke alene overordentlig udstrakt, men ogsaa tildels af en saa overvættes forfærdelig Art, at det maatte oprøre enhver nogenlunde troende og from Israelits Hjerte paa det Yderste og drive, ja tvinge ham til af alle Kræfter at modsætte sig det. Talrige Børneoffere bragte Moloch, og Herrens Tempel paa en gyselig Maade vanhelliget ved Afgudsaltere i Forgaardene og fremforalt ved et Astartebillede i selve Helligdommen, i det Hellige! Og i den nylig forløbne hiskianske Tid, en indre, aandelig Opløftelses Tid, hvis Sjæl Mænd, som Micha og den store Jesaias, havde været, og en Tid, hvori Herrens Dyrkelse i det jerusalemiske Tempel var bleven hævdet med en saadan Kraft og Strenghed, at den

[1]) Jes. 7. 2 Kgb. 16, 2—4. 10 ff. 2 Chr. 28, 1—4. 22—25. 29, 3.
[2]) 2 Kgb. 18, 13. Jes. 36, 1. 33, 8 f.
[3]) 2 Kgb. 19, 30. 31. Jes. 37, 30. 31.

Digitized by Google

fortrængte ej alene enhver Afgudstjeneste, men endog den lovstridige Herrens Tjeneste paa Højderne, havde den israelitiske Gudsbevidsthed hos den vistnok forholdsvis ikke talrige Del af Folket, hvis Tro var en levende, og som tilbad Herren i Aand og Sandhed, vundet en ikke ringe Styrke. I Spidsen for Oppositionen imod det nye, hidtil i Israel uhørte Hedenskab stode uden Tvivl fromme Præster og Leviter — Mænd, som Forfatterne af Ps. 46 og 47 og Ps. 75 og 76 [1]) —, hvilke især maatte blive krænkede ved Vanhelligelsen af Helligdommen, men fornemmelig dog Propheter — det var jo Propheternes Opgave at værne om Israels Tro —, og iblandt disse Jesaias, der dengang endnu levede som en højtbedaget, ærværdig Olding. I den Kamp, som opstod imellem begge Partier, og som havde Lighed med den, der under Akab af Israel var bleven ført mellem Elias og Herrens Propheter og mellem Ahab og Jesabel samt Baalspropheterne, brugte de, som forbleve Herren tro, hovedsagelig Ordets Vaaben — Propheterne, deres Forkjæmpere, formanede, advarede og forkyndte Manasse og dem, som holdt med ham, Folkets Masse, Folket, Guds Straffedomme — det hedenske Parti derimod brugte Sværdet. Med Afguderiets Aand forbandt sig hos Manasse og dem, der stode paa hans Side, en Morderaand „Ogsaa uskyldigt Blod", siger Kongernes Bøgers Forfatter, „udøste Manasse saare meget, indtil han havde opfyldt Jerusalem fra Ende til Ende" [2]). Og paa et andet Sted siger han: „Kun efter Herrens Befaling kom dette over Juda for at bortfjerne dem fra Hans Ansigt formedelst Manasses Synder, efter Alt, hvad han havde gjort; saa ogsaa (formedelst) de Uskyldiges Blod, som han havde udøst, saa han fyldte Jerusalem med uskyldigt Blod" [3]). Og Jeremias siger i sin ældste

[1]) Disse fire Psalmer ere digtede i den sanheribske Epoche.
[2]) 2 Kgb. 21, 16.
[3]) 2 Kgb. 24, 3. 4.

Digitized by Google

Spaadom, hvori han kaster et Tilbageblik paa hele Israels Historie fra Begyndelsen af indtil Josias's Tid og isærdeleshed paa det umiddelbart forangaaende manasseske Tidsrum: „Der fandtes endog paa dine (det jødiske Folks) Kjortelflige Blod af uskyldige Fattiges Sjæle; ikke greb du dem i Indbrud (saa du efter Loven havde en Ret til at slaa dem ihjel); men formedelst alt dette", formedelst al den af mig revsede Afgudsdyrkelse, som de modsatte sig, udøste du deres Blod [1]). Om „uskyldigt Blod, de Uskyldiges Blod, Blod af uskyldige Sjæle" tale de to hellige Forfattere, fordi de fromme, troende Israeliter, som ikke vilde forlade og fornegte Herren ved at deltage i Afguderiet, og som straffede dette og i Gjerning modsatte sig det, bleve anklagede for at negte Kongen den skyldige Lydighed, for at være Oprørere.

Det er paa Forhaand højst rimeligt, at det fortrinsvis har været Propheterne, som bleve dræbte af Manasse og det afgudiske Parti, thi de vare jo Modstandens Sjæl. Men Jeremias siger os dette ogsaa udtrykkelig i den nylig nævnte Spaadom i de stærke Ord: „Forgjæves slog jeg Eders Børn, Tugt annammede de ikke; Eders Sværd fortærede Eders Propheter som en ødelæggende Løve" [2]), Ord, ved hvilke Propheten vistnok ikke alene, men dog ogsaa og det fornemmelig har havt Manasses Tid for Øje. Og det samme fortæller senere Josephus, omend med Overdrivelser. Efter ham slog nemlig Manasse alle retfærdige Israeliter ihjel, og dræbte han daglig nogle Propheter, saa at Jerusalem flød af Blod [3]). — Iblandt de Propheter, som han lod henrette, var efter et gammelt synagogalt og kirkeligt Sagn ogsaa Jesaias. Dette Sagn, efter hvilket Kongen befalede at gjennemsave Propheten, en hos Israeliterne ikke ganske ubekjendt Dødsstraf [4]), er i og for

[1]) Jer. 2, 34.
[2]) Jer. 2, 30.
[3]) Jos. Antiq. 10, 3, 1.
[4]) 2 Sam. 12, 31.

Digitized by Google

sig selv troværdigt nok og bliver stadfæstet af Ebræerbrevets Forfatter, som i det ellevte Capitel af sit Skrift, i de Ord: „de bleve gjennemsavede“ [1]) sigter til Jesaias's Skjæbne. Manasses Tid var saaledes en prophetmordersk Tid og overhovedet en blodig Forfølgelses Tid og en Martyrtid, den midterste af det gamle Testamentes tre store Forfølgelses- og Martyrtider (Ahabs og Jesabels Tid, Manasses Tid og Antiochus Epiphanes's Tid).

Dermed, at Manasse slog sin Tids Propheter ihjel, staar det mærkelige Faktum i Sammenhæng, at vi ikke have en eneste prophetisk Bog af hele hans lange (femogfemtiaarige) Regjering, hvori dog efter Kongernes Bøger's Forfatter og Chronisten en Flerhed af Propheter var optraadt [2]), og af hele det manasseske Tidsrum overhovedet, thi Habakuk virkede og skrev ikke allerede under Manasse, men først i Begyndelsen af Josias's Reformation. Mellem ham og hans tvende Samtidige, Zephanias og Jeremias, paa den ene Side, og Jesaias og Nahum, der forfattede sin prophetiske Bog umiddelbart efter Sanheribs Nederlag, paa den anden Side, ligger et stort paa Spaadomsbøger aldeles tomt Tidsrum, en paafaldende Kjendsgjerning, naar man betænker, at dette Tidsrum falder midt ind i de skrivende Propheters Tid, og tillige, hvor rig paa prophetiske Skrifter baade det foregaaende og det efterfølgende Tidsrum have været, men dog en Kjendsgjerning, der lader sig tilstrækkelig forklare af Manasses Tids prophetmorderske Character. Manasse har gjort de Propheter, der optraadte mod ham, stumme, og maaske ogsaa tilintetgjort deres Skrifter, paa samme Vis, som vi senere se Kong Jojakim sønderskjære en Samling af Jeremias's Spaadomme og kaste den paa Ilden [3]). De eneste prophetiske Udsagn fra Manasses Tid, som bleve Efterverdenen over-

[1]) Hebr. 11, 37.
[2]) 2 Kgb. 21, 10. 2 Chr. 33, 10. 18; sml. ogsaa Jer. 2, 30.
[3]) Jer. 36, 22. 23.

Digitized by Google

leverede ere de, som bleve optagne i tvende prophetisk-historiske Skrifter, de af en Række Propheter skrevne Annaler af Judas Konger, og det Skrift, hvori disse Annaler og de ligeledes af en Række Propheter skrevne Annaler af Israels Konger bleve sammenarbejdede til eet Verk. Summen af disse Udsagn har Kongernes Bøgers Forfatter, der har øst sin Fremstilling af Manasses Regjering af det første af de to nævnte Verker, medens Chrønikebøgernes Forfatter har øst sin af det andet og vel ogsaa endnu af et specielt ved en Prophet Hosai forfattet Skrift over den manasseske Tid[1]), — Summen af Manasses Tids prophetiske Udsagn har hin Forfatter sammenfattet i et eneste yderst skarpt Ord, som han derfor ogsaa tillægger Manasses Tids Propheter i Almindelighed, og som lyder saaledes: „Efterdi Manasse, Judas Konge, har gjort disse Vederstyggeligheder, gjort, hvad der værre er, end Alt, hvad Amoriterne, der vare før ham, have gjort, og ogsaa forført Juda til at synde ved sine væmmelige Afguder: derfor, saa siger Herren, Israels Gud: Se, jeg fører Ulykke over Jerusalem og Juda, saa Enhver, der hører derom, paa ham skulle begge hans Øren klinge. Og jeg vil udstrække over Jerusalem Samarias Maalesnor og Ahabs Huses Blylod, og jeg vil bortviske Jerusalem, som man afvisker Fadet; man afvisker det, og saa vender man det om. Og jeg vil forlade Resten af min Arv og overgive dem i deres Fienders Haand, og de skulle vorde til Bytte og til Rov for alle sine Fiender, efterdi de have gjort, hvad ondt er i mine Øjne og opirret mig fra den Dag, deres Fædre gik ud fra Ægypten, lige til denne Dag“[2]).

III.

Herren bragte dog omsider den ligetil Raseri afgudiske og af de Helliges Blod drukne Konge til Besindelse ved en

[1]) 2 Chr. 33, 19.
[2]) 2 Kb 1, 21. 11—15.

Digitized by Google

Straffedom, som var paa een Gang et Forspil til og et Forvarsel om den Straf, som Propheterne havde forkyndt Jerusalem og Juda for hans Synders Skyld.

Det assyriske Verdensrige, som ved Sanheribs Nederlag foran Jerusalem i Hiskias's fjortende Aar havde faaet et Stød, hvoraf det under hele den øvrige Del af hin Konges Regjering ikke havde kunnet komme sig, tog under hans Søn Asarhaddon, der omtrent i Begyndelsen af Manasses Regjering besteg den assyriske Throne, igjen et kraftigt Opsving. Den nye Verdensrigskonge, en vældig Krigsmand og Erobrer, der iblandt Andet underkastede sig Babylon, som strax efter den store Ulykke, der var overgaaet hans Fader, havde afkastet det assyriske Aag, paany, gjenoprettede ogsaa det assyriske Herredømme i selve de Egne, hvor det tidligere havde faaet det Knæk, der havde svækket det for en Stund, Palæstina. Bortførelsen af de ti Stammer ved Salmanassar havde ikke været nogen grundig og total. Ikke faa af Landets Indbyggere vare nemlig i Ulykkestiden flygtede over Grændsen dels til sine jødiske Brødre, dels til andre Nabofolk, og andre havde dengang søgt og fundet et Skjul paa de Bjergtoppe og i de Kløfter, hvorpaa Palæstina var saa rigt. Alle disse eller dog de Fleste vendte, efter at Assyrierne havde forladt Landet og især efter den sanheribske Katastrophe, ved hvilken Alt, hvad der hedte Assyrier, forsvandt fra Palæstinas Grund, tilbage til sine Boliger. Israels Land blev saaledes paany befolket, omend tarveligt, og kom nu naturligvis til at staa under Hiskias, der allerede tidligere, ganske kort før Israels Riges Undergang i Begyndelsen af sin Regjering, havde grebet ind i dette Riges Forhold, idet han havde indbudt de ti Stammer til at komme til den Paaskefest, som han agtede at højtideligholde, en Indbydelse, som ogsaa mange Israeliter havde fulgt, og som havde tilfølge, at disse i Forening med Judæerne efter Festen ødelagde Afgudsstøtterne og Astarte-

Digitized by Google

billederne, Højene og Alterne i hele Ephraim og Manasse [1]). Paa denne Tilstand gjorde Asarhaddon en Ende derved, at han sendte en Hær til Palæstina, der bragte Resterne af de ti Stammer til det Indre af det assyriske Rige, hvor deres tidligere bortførte Brødre boede, og bosatte hedenske Colonister af forskjellige Folkeslag (de senere Samaritanere) i deres Sted [2]), en Begivenhed, hvorved først de ti Stammer, i Overensstemmelse med en af Jesaias i Begyndelsen af Ahas's Regjering udtalt Spaadom [3]), ophørte at være et Folk. Den samme Hær var dog ogsaa bestemt til at bringe det jødiske Rige, hvortil Israels Rester jo egentlig kun vare et Anhang, igjen under det assyriske Aag og vel tillige ogsaa til at hevne Sanheribs Ulykke, en Bestemmelse, der maaske har været den hovedsageligste. Opgaven var ingen vanskelig; thi Judariget var yderlig forstyrret og svækket ved den lange religiøse Splid og Strid, som Manasses Afguderi havde fremkaldt; Propheterne og alle de, der med Energi havde modsat sig Kongen, Israels sande Ryttere og Vogne, vare ryddede afvejen; og Fyrste og Folk manglede, aldeles vantro og ved sin lange Afgudstjeneste berøvede al Forstand og gjorte blødagtige, baade Raad og Kraft. Omstændighederne vare i alle Maader ganske andre, end under Hiskias. Manasse blev, som Chronikebogernes Forfatter fortæller os, af de assyriske Hærførere fangen ved Kroge, det vil sige med List og som et vildt Dyr, og, bunden med dobbelte Kobberlænker, ført til Babylon, som dengang efter det nylig Sagte igjen stod under assyrisk Herredømme og var en af det assyriske Riges Hovedstæder [4]). Her, hvor han blev kastet i Fængsel, kom han i sin store Trængsel og vel ogsaa hjulpen ved Barndomsmin-

[1]) 2 Chr. 30, 1 ff. 31, 1. 2.

[2]) 2 Kgb. 17, 24. Esr. 4, 2. 9. 10.

[3]) „I endnu femogsexti Aar skal Ephraim blive sønderbrudt, saa det ikke mere er et Folk", Jes. 7, 8.

[4]) 2 Chr. 33, 11.

Digitized by Google

der (Hiskias havde vist ladet ham give en from Opdragelse) endelig til sig selv. Han kom til en klar og gjennemtrængende Bevidsthed om sit dybe, forfærdelige Fald og sine talløse og over al Beskrivelse svære Synder — han havde ikke alene selv begaaet de grueligste Misgjerninger, men ogsaa forført og tvunget sit Folk til dem og udgydt deres Blod, som modsatte sig ham, de Retfærdiges, i Strømme —; han erkjendte, at det, der var overgaaet ham, var en velfortjent, retfærdig Straf for, hvad han havde gjort; og han ydmygede sig paa det Dybeste for Herren og bønfaldt ham om Naade og Forbarmelse, om Syndstilgivelse og om Frelse fra hans ydre Nød. Og Herren bønhørte ham — et af de betydningsfuldeste, trøsteligste Beviser for den guddommelige Barmhjertigheds bundløse Dyb — og bragte ham — et Pant paa Tilgivelsen — tilbage til Jerusalem og til hans Rige [1]). Manasse maa være bleven bortført til Babylon omtrent i det enogtyvende eller toogtyvende Aar af sin Regjering. Hvor længe han sad fangen der, og hvad der var Aarsagen (den menneskelige Aarsag) til hans Frigivelse og Restitution, det lader sig ikke sige med Bestemthed. Det er muligt, at Asarhaddon eller ogsaa hans Efterfølger skjænkede Manasse hans Frihed og sendte ham tilbage til Judæa, fordi han var forvisset om, at de assyriske Interesser i dette vigtige Land vilde være bedre tjente med den svage og desforuden, hvis han gav ham fri, ved Taknemmelighed til Assyrien bundne Mand, end med hvilkensomhelst anden jødisk Fyrste. Rimeligere er det dog, at Manasses Frigivelse og Tilbagesendelse har staaet i Sammenhæng med den politiske Omvæltning, der strax efter Asarhaddons Død var indtraadt i Babylon. Babylonierne, som, altid rede til at afryste det forhadte assyriske Aag, øjeblikkelig benyttede den kraftige Overherres Død til at befri sig fra

[1]) 2 Chr. 33, 12. 13.

Digitized by Google

det, have nemlig vel for ogsaa derved at svække det assyriske Rige, aabnet den jødiske Konges Fængsel og ladet ham vende tilbage til Hjemmet. Denne Politik var ikke ny i Babylon. Man erindre, at den babyloniske Konge Merodach Baladan havde, efterat have løsrevet sig fra det assyriske Herredømme, skikket Sendebud til Manasses Fader, Hiskias, i den ostensible Hensigt at ønske ham til Lykke med hans Helbredelse og i den hemmelige at gjøre sig bekjendt med hans Magt, og, ifald de fandt den betydelig nok dertil, at afslutte et Forbund med ham mod Assyrien.

IV.

Efter sin Tilbagekomst til Jerusalem, hvor under hans Fraværelse, som ikke kan have varet meget længe, da Kongernes Bøger ellers ikke havde kunnet tie om den, et eller andet Medlem af det davidiske Hus maa have styret Riget, lod Manasse optegne og offentliggjøre den Bøn, hvormed han i sin Nød havde anraabt Herren, eller ogsaa, ifald han allerede i Babylon egenhændig skulde have optegnet den, blot offentliggjøre samme. Han gjorde dette, fordi han vilde aflægge for det hele af ham forførte Folk en Bekjendelse af sin Synd eller gjøre, saa at sige, offentlig Kirkebod, saa at hans Bøn kan betragtes som et Sidestykke til hans Stamfaders, Davids, enogfemtiende Psalme og i en vis Henseende ogsaa som et Sidestykke til hans Fader, Hiskias's, af Propheten Jesaias os overleverede Takkesang for hans Frelse fra Døden. Manasses Bøn blev derefter optagen i Judas Kongers Annaler, i det af disse og de israelitiske Kongers Annaler sammenarbejdede historiske Skrift og i Propheten Hosais Chrønike. I de sidste to Verker har Chrønikebøgernes Forfatter, der ikke færre end tre Gange nævner den[1]) — et Vidnesbyrd om, at den maa være forekommet ham meget mærkvær-

[1]) 2 Chr. 33, 13. 18. 19.

Digitized by Google

dig — læst samme. — Den meget vakre og kun i eet Punkt (maaske) mindre bibelske Manasses Bøn, som vi finde iblandt de apokryphiske Bøger, er ikke den, som Manasse virkelig har bedet (denne gik tabt med de tre nævnte historiske Bøger), men, som man kan se af den Omstændighed, at den ikke er en Oversættelse fra Hebraisk, men en græsk Original, et Produkt af en græsk-dannet Jøde, der dog allerede maa have levet før Christi Fødsel.

Fra den Tid af blev overhovedet Manasse, der nu, som Chronikebøgernes Forfatter siger, erkjendte, at Herren (og ikke nogen af hans Afguder) var Gud [1]), en helt anden Mand. Han bortfjernede Afguderne, han skaffede i Særdeleshed det Astartebillede, som han havde opstillet i det Hellige, ud af Templet, og ligesaa bortskaffede han alle de Altere, som han havde bygget paa Tempelbjerget og i Jerusalem [2]). Alt dette blev som urene, vederstyggelige Ting enten blot kastet udenfor Staden eller kastet udenfor den og der ødelagt [3]). Han blev dog ikke staaende ved det Negative, Afguderiets Afskaffelse, men restituerede ogsaa Herrens Dyrkelse. Han lod Brændofferalteret, som han før havde ladet forfalde, idet han kun var betænkt paa at sørge for sine Afgudsaltere og udsmykke dem, restaurere og bragte selv Takoffere og Lovoffere paa det [4]), og han bød ogsaa sit Folk, som han før havde forført og tvunget til Afgudsdyrkelse, at tjene Herren [5]), — det stærkeste Vidnesbyrd om hans Omvendelses Oprigtighed. Og virkelig adlød Folket ham. Kun een Ting formaaede han ikke at tilvejebringe: Helligdommens Enhed. Folket vedblev at dyrke Herren foruden i det jerusalemske Tempel ogsaa paa Højene [6]).

[1]) 2 Chr. 33, 13; sml. 1 Kgb. 18, 39.
[2]) 2 Chr. 33, 15.
[3]) P. s. St.
[4]) 2 Chr. 33, 16.
[5]) P. s. St.
[6]) 2 Chr. 33, 17.

Digitized by Google

Ogsaa paa et andet Gebet udviklede Manasse efter sin Tilbagekomst en ikke ringe Virksomhed. Erfaringen havde belært ham om, at der ikke var sørget nok for Judarigets og i Særdeleshed Jerusalems Sikkerhed mod fiendtlige, især plud-selige fiendtlige Angreb. For at forskaffe sit Rige og sin Hovedstad større Sikkerhed imod saadanne Angreb, lod han opføre en saare høj ydre Mur omkring næsten hele Jerusalem, og forsynede han alle Judas Fæstninger med Befalingsmænd [1]).

Man vilde dog tage meget Fejl, naar man vilde tro, at Manasses Bestræbelser for at føre Folket tilbage til Herren frembragte en egentlig Omvendelse, en Hjærternes Omvendelse hos dette. Kongen maatte erfare, at det var langt lettere at nedrive end at bygge op igjen, at han ikke kunde gjøre godt igjen, hvad han havde gjort ondt. Folket dyrkede vistnok paa hans Befaling nu igjen Herren med Offere og Deslige, og det afholdt sig ogsaa fra ydre Afgudsdyrkelse, men de Allerflestes Tanker og Sind vare og forbleve dog aldeles bortvendte fra Gud, deres Hjerte var og forblev opfyldt med afgudisk Attraa, og deres Sæder og hele Liv vare forfærdelige. Hvis det ikke havde forholdt sig saaledes, saa havde ikke Kongernes Bøgers Forfatter kunnet tie saa aldeles om Manasses Omvendelse og reformatoriske Bestræbelser og om det, som havde fremkaldt begge Dele, Kongens Bortførelse til Babylon, og ikke kunnet givet et Billede af hans Regjering, hvori der ikke findes et eneste Lysglimt. At han gjør dette, viser, at han ikke tillagde den Forandring, der i Manasses senere Tid indtraadte i Riget, nogensomhelst Betydning, end ikke den ringeste, for Guds Riges Historie i Israel, hvis Fremstilling fra Salomos Dage indtil Jerusalems Ødelæggelse ved Chaldæerne var hans Formaal. For Guds Riges Historie var efter ham kun Manasses Regjerings første Tidsrum af

[1]) 2 Chr. 33, 14.

Digitized by Google

Betydning, idet det var dette, som aandelig knækkede det jødiske Folk og voldte det den babyloniske Landflygtighed, eller snarere: for ham gaves der kun eet Tidsrum i Manasses Regjering, idet der i det andet Stadium af samme ingen Forandring, der var værd at nævnes, foregik med Folket. Og Manasse maatte, trods sin senere oprigtige og alvorlige Omvendelse, formedelst de gruelige Synder, som han havde begaaet i den første Del af sin Regjering, og fordi han i den havde ødelagt sit Folk i aandelig Henseende, være Repræsentant for hele sin Tids, ogsaa dens senere Dels, Fordærvelse. Delte han end ikke denne sidste, men søgte han snarere at raade Bod paa den, saa var han dog dens Ophavsmand, og hans Forsøg paa at raade Bod paa den mislykkedes og maatte mislykkes. Han selv blev formedelst sin Omvendelse frelst, men hans Navn vedblev at være et Navn, hvormed Exilets Straf var uadskilleligt forbunden, man kan i en vis Henseende sige, et forbandet Navn. Naar Chronikebøgernes Forfatter har givet os en Beretning om Manasses Bortførelse og Omvendelse og om hans Reformation, Noget, hvorfor alle Tiders ængstede Syndere maa være ham og have været ham taknemmelige, saa har dette sin Grund deri, at hans Formaal var et ganske andet end Kongernes Bøgers Forfatters. Han vilde fremstille det jerusalemske Tempels og den Gudstjenestes Historie, der fandt Sted i det, og i Særdeleshed vilde han berette om, hvorledes Herren altid havde velsignet dem, som med et oprigtigt Hjerte havde dyrket ham, og straffet dem, som vare affaldne fra ham og havde dyrket Afguderne. Da kunde han jo umulig tie om den Straf, der havde rammet Manasse, den værste Afgudsdyrker iblandt alle Israels Konger. Men heller ikke om hans Omvendelse og om dennes Følge og Frugter, hans Befrielse fra Fangenskabet i Babylon og hans Afskaffelse af Afgudstjenesten og Restitution af Herrens Dyrkelse efter hans Tilbagekomst, kunde han da und-

Digitized by Google

lade at berette. Med eet Ord: Han maatte da fortælle Alt det, han har fortalt.

V.

Hvor rigtigt Kongernes Bøgers Forfatter har bedømt det jødiske Folks Væsen og Færd i det andet Stadium af Manasses Regjering, det kan man se af dette Folks Adfærd under hans ugudelige Søn, Amon.

Denne Konge gik ikke i den gamle, men i den unge Manasses Fodspor. De Tilstande, som i den første Halvdel af hans Faders Regjering havde hersket i Juda, vendte under ham strax i alt Væsentligt tilbage. Vistnok slog han ikke, som hin, de Fromme, som modsatte sig den fornyede Afgudsdyrkelse, ihjel, men han undlod at gjøre dette fornemmelig vel kun, fordi han ikke fik Tid dertil. Derimod restituerede han, som baade Kongebøgernes Forfatter og Chronisten fortælle os[1]), og som vi i Særdeleshed kunne se af den Førstes Beretning om Josias's Reformation[2]), hele det afgudiske Apparat og hele den Afgudstjeneste, som hans Fader havde afskaffet. Saaledes fik t. Ex. det Hellige paany et Astartebillede[3]), enten det gamle, ifald Manasse kun skulde have ladet dette skaffe ud af Templet, uden at lade det ødelægge, eller et nyt, ifald han ogsaa skulde have ladet det tilintetgjøre. Snart var ethvert Spor af den mellem Manasses ældre Tid og Amons Regjering liggende Periode udslettet, og fremstillede denne sig kun som en nu aldeles forbigangen Episode. Man ser heraf, at Folkets Omvendelse i Manasses senere Tid kun havde været en meget overfladisk eller snarere slet ingen. Det afgudiske Parti i Folket, d. v. s. den største Del af dette, havde dengang kun nødig nogenlunde givet efter for den ydre

[1]) 2 Kgb. 21, 21. 2 Chr. 33, 22.
[2]) 2 Kgb. 23, 4 ff.
[3]) 2 Kgb. 23, 6.

Digitized by Google

Tvang, i den sikre Forventning, at dets Tid eller Afgudstjenestens Tid tidligere eller senere vilde vende tilbage, og det havde, i denne Forventning, i Mellemtiden bevaret sin Kjærlighed til Afguderne og hele sit hedenske Sind usvækket i sit onde Hjerte.

Amon var værre end Manasse; thi han vidste, hvorledes Manasse for sit forfærdelige Afguderis Skyld var bleven straffet af Herren, og fornyede desuagtet dette Afguderi, som hans Fader havde afskaffet, idet han tog sig Herrens Straf til Hjerte; og Manasse havde ydmyget sig for Herren, Amon derimod gjorde dette ikke, men dyngede, som Chrønikebøgernes Forfatter udtrykker sig, Skyld paa Skyld [1]). Derfor rykkede Herren ham ogsaa bort midt i hans Ungdoms og i hans Synders Blomst. Ligesom tidligere Prophetmorderen [2]) Joas [3]) og den forfængelige Afgudsdyrker [4]) Amazias [5]), saa blev ogsaa han — i sit fireogtyvende Aar efter kun at have regjeret i to Aar — myrdet i sit eget Paladsaf sine Tjenere, d. v. s. af en Del fornemme Hofbetjente, som af en eller anden Grund, maaske for tyranniske Handlingers Skyld, som han havde begaaet mod En af dem, havde sammensvoret sig mod ham [6]). Mordet var en Forbrydelse, som Judas Folk hevnede ved at slaa Morderne ihjel [7]), men tillige en Lykke for Israel.

I Amons Sted gjorde Folket paa samme Vis hans otteaarige Søn Josias til Konge, som det tidligere engang havde gjort den sextenaarige Usias til Konge i hans Faders Amazias Sted, der ligeledes var bleven myrdet af Sammensvorne [8]).

---

[1]) 2 Chr. 33, 23.
[2]) 2 Chr. 24, 20—22.
[3]) 2 Kgb. 12, 21 f. 2 Chr. 24, 25 f..
[4]) 2 Chr. 25, 14—16. 2 Kgb. 14, 8 ff. 2 Chr. 25, 17 ff.
[5]) 2 Kgb. 14, 19. 2 Chr. 25, 27.
[6]) 2 Kgb. 21, 23. 2 Chr. 33, 24.
[7]) 2 Kgb. 21, 24. 2 Chr. 33, 25.
[8]) 2 Kgb. 14, 21. 2 Chr. 26, 1.

Digitized by Google

Maaske at Mange iblandt Folket dengang ved Omstændighedernes slaaende Lighed bleve mindede om Usias's glimrende Regjering og fattede det Haab, at det Barn, som nu blev sat paa Davids Throne, vilde blive en ny Usias, en Gjenopretter af det sunkne jødiske Riges Magt og Glands. Andre — Saadanne, som vare forblevne Herren tro og agtede paa Hans Ord og Tidernes Tegn -- knyttede dog et andet Haab til den unge Konge. Dengang, da Stifteren af Tistammeriget, Jerobeam, Nebats Søn, var i Færd med at bringe det første Røgoffer paa det Alter, som han havde rejst for Guldkalven i Bethel, var en Prophet fra Juda kommen til ham og havde udtalt den Spaadom, at der engang skulde fødes Davids Hus en Søn med Navnet Josias (d. e. den, som Gud støtter), som skulde ofre paa dette Alter selve de Højenes Præster, som der havde bragt Røgoffer, og gjøre det urent ved at brænde Dødningeben paa det[1]). Nu traf det sig saa, at Amons unge Efterfølger førte Navnet Josias, hvilket Navn vel hans Moder havde givet ham, enten af egen Drift eller opfordret dertil af en eller anden Prophet eller Herrens Præst eller from Isralit, idet hun, eller idet denne ønskede og haabede, at Barnet skulde blive den Davids Søn, som Propheten paa Jeroboams Tid havde spaaet om, og altsaa, i Lighed med sin Oldefader Hiskias, kraftigen støttet af Herren, foretage en grundig og gjennemgribende Reformation i Judariget; thi en Behandling af Alteret i det til det fordums Tistammerige hørende Bethel, som den, hin Prophet havde talt om, forudsatte og indesluttede jo en fuldstændig Reformation i selve Juda[2]). Intet Under da, at alle de, som her vare forblevne Herren tro, ventede denne Reformation, som de saa inderligen længtes efter, af den otteaarige Davidssøn, der nylig havde besteget sin Stamfaders Throne, — og det saa meget mere,

[1]) Kgb. 12, 33—13, 2.

[2]) Sml. 2 Chr. 31, 1. 2 med c. 29.

Digitized by Google

som dette var skeet under Omstændigheder, ved hvilke Herren syntes dem ligesom at have tilraabt det afgudiske Parti og hele dets hedenske Uvæsen et „Hertil skal du komme og ikke længer". Amons unge, kraftige Alder havde jo nemlig for kort Tid siden stillet Afguderiet endnu et langt, endeløst Herredømme i Udsigt, og se, nu havde dets nidkjære Ven efter en Regjering af kun to Aar taget en Ende med Forfærdelse. Josias's Navn var for de fromme Israeliter en Spaadom om en nærforestaaende stor Reformation og et Tegn paa en snar Frelse fra al den Jammer, som saa længe havde tynget paa dem og endnu trykkede dem. Og deres Haab bedrog dem ikke, om det end endnu varede en Række af Aar, førend det opfyldtes. Thi i Josias's tolv første Aar gik det paa Grund af hans unge Alder i det Hele taget endnu som under Amon og i Manasses første Periode[1]). Det afgudiske Parti sad endnu ved Roret og havde endnu Magten. Og ikke førend i det attende Aar af Kongens Regjering indtraadte det afgjørende Vendepunkt[2]), der var Maalet for alle fromme israelitiske Hjerters Længsel. Indtil dette Vendepunkt kom, og især indtil Josias's tolvte Aar, da denne Konge begyndte at reformere, har vel Mangen en spurgt, som Edomiterne hos Jesaias: „Vægter, hvor langt paa Natten? Vægter, hvor langt paa Nat?"[3]) og udraabt som Israel i Davids Psalme: „O, at der maa komme Frelse for Israel fra Zion! Naar Herren lader sit Folks Fangenskab ophøre, da vil Jakob fryde sig, da vil Israel glæde sig"[4]).

[1]) 2 Chr. 34, 3.
[2]) 2 Kgb. 22, 3 ff. 2 Chr. 34, 8 ff.
[3]) Jes. 21, 11.
[4]) Ps. 14, 7. 53, 7.

Digitized by Google

מִקְוֵה i 1 Kon. 10, 28 och 2 Krön. 1, 16.

Af

AUG. TÖTTERMAN,

Docent i Helsingfors.

Ofvanstående ord, som äfven skrifves מִקְוֵא i de flesta handskrifter till den med 1 Kon. 10, 28 likalydande 2 Krön. 1, 16, anses, såvidt jag har mig bekant, af alla nyare bibelöfversättare och exegeter för ett genom ett förutsatt מ bildadt substantiv, för miq-vē. Så förstådt lämpar det sig dock svårligen till den massorethiska texten[1]). Kan det derföre uppvisas, att מִקְוֵה icke nödvendigtvis måste fattas såsom miq-vē[2]) och vidlåder den nya uppfattningen inga betänkligheter med hänsyn till den massorethiska vokalisationen och accentuationen af ordet och versen, så torde denna tolkning förtjena all uppmärksamhet. Kommer dertill, att de flesta äldre bibelöfversättare följa just denna uppfattning, så torde icke tvifvel kunna råda om denna uppfattnings afgjorda företräde framför alla miq-vē-förklaringar. Att ådagalägga att en sådan tolkning af מִקְוֵה är möjlig, är ändamålet med närvarande uppsats.

At nu מִקְוֵה äfven kan läsas mi-qevê, d. v. s., att מ icke nödvändigtvis utgör en bildningsbokstaf, utan äfven kan be

[1]) Jfr. Keil till 1 Kon. 10, 28.

[2]) I denna fråga yttrar sig Bertheau till 2 Krön. 1, 16: Unsere masorethische Punctation hat das Wort מקוא nicht als Stadtnamen aufgefasst; nach ihr ist es ein durch das praefigirte מ gebildetes Substantiv, über dessen Bedeutung die verschiedensten Ansichten herrschen.

Digitized by Google

teckna en praeposition (מִן), framgår tillräckligt tydligt ur exempel sådana som מִקְצֵה[1]), מִקְצָת[2]), מִבְּצִיר[3]), מִלְּמַעְלָה[4]), jfr. Ewald § 242. I detta fall lyder vår vers i svensk öfversättning: och hvad beträffar utgången af hästarna, hvilka voro åt Schelômô (Salomo), från Egypten och från Qevê, så mottogo kunglige köpmän dem från Oevê för betalning. Denna uppfattning gör, såvidt jag förmår inse, i intet afseende våld på den massorethiska versen.

De äldre bibelöfversättningar, hvilka, enligt mitt förmenande, öfversätta mi-qevê, äro Lxx och Jonathans Targum till 1 Kon. 10, 28, den syriska Peschito öfversättningen och den i londonpolyglotten befintliga arabiska till 2 Krön. 1, 16 samt Vulgata på hvardera ställen. I sättet att återgifva קְוֵה dela sig dessa öfversättningar i två grupper. Den ena — Lxx, Vulgata, Jonathans Targum — bibehåller nomen proprium קְוֵה med eller utan någon modifikation i uttalet, den andra, hvartill höra Peschito och den arabiska öfversättningen, öfversätter den appellativa betydelsen af קְוֵה dels omedelbart (Peschito), dels medelbart genom Peschito (den arabiska öfversättningen). Jag går nu till jemförande af קְוֵה med den förstnämnda gruppens öfversättning deraf.

Lxx's äldsta läsart är *Κουέ, Κωέ*[5]). Denna kan sålunda förklaras från Qevê, att halfvokalen e bortföll framför den svaga konsonanten v, till följe hvaraf v, för att bibehålla sig, förvandlades till *ου* (ו), *ω* (ו). Analoga exempel på halfvokalens bortfallande erbjuda t. ex. orden *Συηνη* (סְוֵנֵה), *Καδ* (קְדֵת), *Ἰούδα* (יְהוּדָה).

Vulgatas Coa öfversättning åter har uppstått från Qevê

---

[1]) Gen. 8, 3; 1 Kong. 9, 10 och oftare.
[2]) Dan. 1, 5. 15. 18.
[3]) Dom. 8, 2.
[4]) Gen. 7, 20.
[5]) se Keils anm. till Kon. 10, 28.

Digitized by Google

på följande sätt. Qevê är, enligt min mening, ursprungligen ett arabiskt ord: قَوٌ, hvars till qivâ sammandragna nominativ i hebreiskan lydde Qevâ (= Lxx.s *Κεύα*, en läsart, hvilken Schindler anför[1]) och efter halfvokalens bortfallande Quâ, Qoâ (*Κουά, Κωά*) d. ä. Coa. Uttalet Qevê hänför sig deremot till ordstammen qivai.

I Jonathans Targum är מִקְוֵה bibehållet oförändradt. Deraf kan man sluta till att Jonathan ansåg, att deri ingick ett egennamn, en slutledning, hvilken äfven redan R. Jacob Abendana gjorde[2]), ehuru han för öfvrigt synes tolkat מִקְוֵה med מְלֵאכֶת חַפְּשִׂתָן[3]).

Jag öfvergår nu till den andra gruppen.

Peschito öfversätter קְוֵה med ܩܒܠܝ (ܡܒܣܐ), ett ord, som sannolikt utgör pluralis till adjektivet ܩܒܠ, serotinus. Då det här är förenadt med ܡܒܣܐ (= land, landskap, ort) måste det betyda invånare i ett land, der vexterna äro sentida, långsamt vexa, invånare i ett terra serotina; eller med andra ord ܩܒܠ bör, eftersom terra serotina enligt semiterne är liktydigt med öken[4]), fattas i betydelsen ökeninvånare. Detta är nu en metonymisk öfversättning af קְוָא d. ä. قَوٌ öken.

Den arabiska öfversättningen öfversätter ܩܒܠ (ܡܒܣܐ) med القبليّين (مدينة) och القبليّة (المُدن), sydlänningarnes land, de sydliga orterna.

De olika skrifsätten קְוֵה och קְוָא hafva sin motsvarighet i det äfvenledes ursprungligen arabiska אגלה och אגלא[5]).

Det återstår at bestämma läget af Qevê. Derom heter

---

[1]) se Beck, Paraphr. Chald. II. libri Chronicorum, sid. 9.

[2]) Beck, dersammastädes sid. 10.

[3]) dersam. sid. 8.

[4]) Jfr. Jerem. 2, 31: אֶרֶץ מאפלית, hvilka ord Vulg. återger med terra serotina.

[5]) 4 Mos. 32, 3. 37.

Digitized by Google

det hos Eusebius[1]): *Καώδ, πλησίον Αἰγύπτου* och enligt Hieronymus: Coa, quae est juxta Aegyptum. Hvad beträffar sjelfva skrifsättet *Καωδ* så är det, att sluta af det ofvananförda och af Hieronymi öfversättning, utan tvifvel en förderfvad läsart i st. f. *Καωᾶ, Καωά,* uppkommen deraf, att *α* och accenten sammanskrefvos, hvarigenom *ᾶ* fick utseendet af ett *δ*. För tillfället kan jag icke, till bestyrkande af mitt påstående, uppvisa fullt lika, men väl liknande fall af bokstafvens sammankrifning med accenten. Jfr. t. ex. utseendet af det andra *τῳ* i londonpolyglottens 2 Sam. 24, 18. Jfr. äfven det följande ordets *α* och *υἱοῦ* i 2 Sam. 14, 11. För att nu återkomma till frågan om Qevê's läge, så synes mig, utom Eusebii utsago, ordets ursprung och betydelse och den, om också icke omedelbara, arabiska öfversättningen deraf härvid lemna ledning. På grund deraf förlägger jag Qevê till öknen söder om Palestina mellan Edom och Egypten, de arabiska Amaleqiternas boningsplats[2]), den hebreiska bibelns, Lxx's och Vulgatas הַמִּדְבָּר, *ἡ ἔρημος,* desertum, men äfven stundom i hebreiskan betecknad som sydland, נֶגֶב, قبلة i londonpolyglottens arabiska text[3]). Till detta läge af Qevê passar äfven textens uppgift, att de kungliga köpmännen i Qevê mottogo de hästar, hvilka från Egypten fördes till Schelômô. Ty denna öken förmedlade från urminnes tider förbindelsen mellem Egypten och Palestina[4]) och Schelômô egde, genom att Edom var underkufvadt, handelsvägarna derstädes i sitt våld[5]). Att åter مصر och مدينة kunna fattas i be-

[1]) Onom. opera Bonfrerii rec. Jo. Clericus.

[2]) Jfr. Zeitschrift d. D. M. G 3 B. sid. 150.

[3]) Jfr. 1 Mos. 13, 1; 20, 1; 24, 62. Jfr. äfven נֶגֶב i Jesajas 30, 6 = *ἡ ἔρημος* i LXX.

[4]) 1 Mos. 46, 1. 5.

[5]) Jfr. Zeitschr. d. D. M. G. 1 B. sid. 187: Der Besitz von Ael-Paran einerseits und von Qadesch andrerseits entschied also die Herrschaft über die Wüste und den Verkehr in derselben.

Digitized by Google

betydelsen „land“, „landskap, „ort“ bevisa ställen, der dessa ord stå i st. för אֶרֶץ [5]).

De skilda Qevê-orterna afse troligen orden כל-הארצות i 2 Krön. 9, 28.

---

[5]) t. ex. i 2 Krön. 9, 12. 28; 17, 10; 20, 29; 32, 13.

Digitized by Google

Et utrykt Exemplar af det apostoliske Symbol i et Haandskrift fra det ottende Aarhundrede.

Credo Deum patrem omnipotentem creatorem coeli et terræ. et in jesum christum filium ejus unicum dominum nostrum qui conceptus de spiritu sancto natus ex maria virgine passus sub pontio pilato crucifixus mortuus et sepultus discendit ad inferna tertia die resurrexit a mortuis. ascendit ad cælos sedet ad dextram dei patris omnipotentis Inde venturus judicare vivos ac mortuos Credo et in spiritum sanctum sanctam ecclesiam. sanctorum communionem remissionem peccatorum carnis resurrectionem vitam æternam amen.

Den Codex, hvori det ovenstaaende Exemplar af Apostolicum, et af de ældste haandskrevne Exemplarer af dette Symbol, ja maaske det ældste, findes, en Codex membr. i 4. sæc. VIII tilhører Hofbibliotheket i Carlsruhe og er Nr. CXCV iblandt Codd. fra Klosteret Reichenau (Augia dives, stiftet i 724 af den frankiske Abbed Pirminius). Exemplaret staar paa Haandskriftets næstsidste Blad og er skrevet med irsk Skrift af en anden Haand end alt det Øvrige i Cod., der indeholder „Tres libri soliloquiorum, Ad Dardanum de præsentia Dei, De immortalitate animæ, Hymni quidam ecclesiastici, Liturgica quædam". Til disse sidste hører Exemplaret af Symbolet, som ovenfor er aftrykt med Bibeholdelse af dets Interpunction og smaa og store Begyndelsesbogstaver, men ikke af dets overordentlig mange og meget stærke Abbreviaturer.

Mangelen af *„in"* foran *„Deum"* hidrører neppe fra Skjødesløshed, men er vel at opfatte som en Slags Abbreviatur. At Nedskriverens Symbol i den første Artikel skulde have manglet *„in"*, er utænkeligt Præpositionerne *„in"* og *els* mangle forøvrigt paa det samme Sted ogsaa ellers undertiden i Haandskrifterne (s. Theol. Tidsskr. B. II S. 198 Anm. 125 ny Række og „Quellen" B. III S. 104 Anm. 189). — Den anden Artikels andet og tredje Led fremstille sig som participialisk underordnede Ledet om Nedfarten. Sml. *„qui crucifixus et sepultus descendit"* etc. i det irske Symbol i „Antiphonarium Benchorense" og *„passus sub Pontio Pilato, crucifixus et sepultus, tertia"* etc. i Symbolet i den mozarabiske Liturgi. — *„Et"* mellem *„mortuus"* og *„sepultus"* staar i Haandskriftet over Linjen. — *„Discendit"* istedetfor *„descendit"* findes oftere i Haandskrifterne fra hin Tid og tilhører dens Udtale af Latinen. — Slutningsledet af den anden Artikel er det foranstaaende Led participialisk underordnet. I Exemplaret af Apostolicum i Cod. Sessor. 52 (fra Nicolaus I Tid, 858—67) optræder det derimod som et selvstændigt Led (*„inde venturus est"*). — I det samme Led staar over *„ac"* det sædvanlige *„et"*, som det synes, af en anden Haand. *„Ac"* finde vi forøvrigt ogsaa i det irske Symbol i „Antiph. Bench." — I Ledet om Kirken mangler *„catholicam"*. Dette Ord savnes ogsaa i flere oldengelske Oversættelser af Symbolet (s. Heurtly, Harm. symb. 91, 94, 98 og 99). *„Sanctam ecclesiam"* blev i Middelalderen til en Slags Abbreviatur af *„sanctam ecclesiam catholicam"*. Det forstod sig af sig selv, at den hellige Kirke var den katholske. „Catholica" var indesluttet i „sancta ecclesia". — *„Vitam æternam"* forbindes ikke med *„carnis resurrectionem"* ved *„et"*. I Exemplaret i Cod. Sessor. 52 staar derimod Conjunctionen. *„Carnis resurrectionem, vitam æternam"* er den ældre, strengere, stærkere occidentalske Form (s. „Quellen" B. III S. 178 ff.).

Digitized by Google

Gregor den Stores Troesbekjendelse.

Efter „Greg. M. Opp. T. I p. 895 og T. III p. 1327—29 ed. Mig. og to Haandskrifter, en Cod. Madrit. saec. XII og en Cod. Sorb. saec. XIII aut. XIV.

Credo in unum Deum, Patrem et Filium et Spiritum sanctum, tres personas, unam substantiam, Patrem ingenitum, Filium genitum, Spiritum vero sanctum nec genitum, nec ingenitum, sed coæternum (Cod. Sorb. „æternum"), de Patre et Filio procedentem.

Confiteor unigenitum Filium consubstantialem et sine tempore natum de Patre, omnium visibilium et invisibilium conditorem, lumen ex lumine, Deum verum de Deo vero, splendorem gloriæ, figuram substantiæ; qui manens Verbum ante sæcula, perfectus homo creatus est juxta finem sæculorum, conceptus (Cod. Sorb. „et conceptus") ex Spiritu sancto et (Mig. p. d. første af de to anf. Stt. „et de") Maria virgine; qui naturam nostram suscepit absque peccato, et sub Pontio Pilato crucifixus est et sepultus; tertia die resurrexit a mortuis, die autem quadragesimo ascendit in coelum; sedet (Mig. p. d. første af de to anf. Stt. „et sedet") ad dextram Patris, unde (Cod. Sorb. „inde") venturus est judicare vivos et mortuos, posturus ante oculos omnia omnium occulta singulorum, daturus sanctis perpetua præmia regni coelestis, iniquis autem supplicia ignis æterni, innovaturus sæculum per ignem in carnis resurrectione (saaledes Mig. p. d. første af de to anf. Stt., p. d. andet mangle Ordene „in resurrectione"; Cod. Madrit. og Sorb. have „in resurrectionem").

Confiteor unam fidem, unum baptisma, unam apostolicam et universalem ecclesiam, in qua sola possunt (Mig. p. d. andet af de to anf. Stt. „possint") laxari peccata in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (i Cod. Madrit. og Sorb. tilføjes „Amen").

Et af de talrige symbolske Documenter, om hvis Existens de nyere Symbolikere ingen Anelse have, vigtigt ikke alene formedelst dets Ophavsmands ganske overordentlige Betydning, men ogsaa, og det endnu mere, fordi han var romersk Biskop i en forholdsvis gammel Tid. Han aflagde denne Bekjendelse efter al Rimelighed dengang, han blev Pave. Benedictinerne bemærke p. d. andet af de to anf. Stt. hos Mig.: „Reperitur initio Registri Gregoriani ante omnes epistolas, in omnibus fere Codicibus manu exaratis (dette er ogsaa Tilfældet i Cod. Madrit.); referturque a Joan. Diacono, lib. II Vitæ c. 22" (d. første af de to anf. Stt. hos Mig.). Den betegnes i Overskriften som Symbolum fidei „dictatum a beato Gregorio Papa" (Mig. p. d. andet af de to anf. Stt.) og som „Symbolum, quod dictavit sanctae memoriæ Dominus Gregorius Papa Romanus" (Cod. Madrit.). I et Haandskrift paa det mediceiske Bibl. i Florenz (Plut. IV Cod. XII) citeres Begyndelsen af en græsk Oversættelse af den som Gregorius Dialogus's Bekjendelse (Gregorius Dialogus er Gregor den Stores Navn hos Grækerne, som disse have givet ham som Forfatter af Dialogerne, der hos dem staa i høj Anseelse). Denne Begyndelse blev uden Tvivl anført af Latinerne paa Conciliet i Florenz i 1439 som Bevis for, at Gregor havde lært den Helligaands Udgang fra Faderen og Sønnen. — Bekjendelsen hviler forøvrigt paa Nicæno-Constantinopolitanum og paa det romerske Daabssymbol og minder mest om dettes oldromerske Form („sub Pontio Pilato crucifixus et et sepultus, sedet ad dextram Patris, unde venturus est"). Til dets senere Form viser kun et svagt og mindre sikkert Spor tilbage („conceptus et natus ex Spiritu sancto et Maria virgine").

Digitized by Google

Anmeldelser.

Britiske Tidskrifter.

[Hensigten med disse Meddelelser, der agtes fortsatte, er den, at give Læserne et lidet Indblik i, hvad Spörgsmaal der bevæge den theologiske Verden i Storbritannien, og hvorledes de behandles og besvares. Meddelelserne ere anlagte paa at være simpelthen refererende, ikke kritiserende, og Indblikket, de ere mente at skulle give, er kun „lidet", meget lidet; men Tid og Evne og, vi kunne tilföje, Rum rækker ikke længer. De 2 Tidsskrifter, som for det förste skulle være Gjenstande for Meddelelsen, ere: *„The British & Foreign Evangelical Review"*, edited by the Rev. J. Oswald Dykes, D. D., London, James Nisbet & Co., Edinburgh, Oliver & Boyd., et Kvartalsskrift paa c. 200 Sider hvert Hefte, der kan ansees som Organ for Presbyterianerne inden hele det britiske Omraade; — dernæst *The Contemporary Review*, London, Henry King & Co., Edinburgh John Menzies & Co., Dublin W. H. Smith & Son, et Tidsskrift af blandet videnskabe igt Indhold, der henter sine Bidrag fra alle Hold uden Hensyn til kirkelige eller andre Forskjelle og, baade paa Grund heraf og fordi Forfatterne ere fremragende Mænd, maa ansees for vel skikket til at vise, hvad der er oppe i Tiden. Det udkommer 1 Gang hver Maaned med c. 162 Pagina].

The British & Foreign Evangelical Review for Juli d. A. begynder med en Artikel af Presten James Murdoch om Richard Hooker, hvilken tænkes fortsat i et senere No. Hooker fødtes 1553 i Exeter af fattige Forældre. Velstaaende Slægtninge hjalp ham frem, og 15 Aar gammel kom han til Oxfords Universitet, hvor han vandt formaaende Venner i nogle af Biskoperne. 28 Aar gammel fik han den Udmærkelse at prædike ved St. Pauls Kors i London. Did var det nemlig Sædvane hos Biskoperne af London at kalde fremragende Prædikanter for offentlig at forkynde Ordet i Hoffets, Magistratens og den store Mængdes Nærværelse. Denne Rejse gav Anledning til, at han giftede sig og flyttede fra Oxford til et fattigt Landsbykald. Her besøgte hans gamle Elev, en Søn af Erkebiskopen af York, ham en Dag og fandt ham i saa ynkelige Omstændigheder, at han bad sin Fader hjælpe ham

Digitized by Google

til en bedre Virkekreds. Paa dennes Anbefaling fik Hooker Ansættelse som „Master of the Temple" i London, en Plads, som just var ledig. Menigheden bestod her af Jurister, som plejede med stor Interesse at lytte til sine Presters Prædikener. Men for at skaffe Hooker Pladsen blev Walter Travers, en af de mest fremragende Puritanere, skudt til Side, og Enden blev en uhyggelig Strid mellem begge, hvori Hooker fik Anledning til at vise sin store Evne i Debatten uden dog at kunne fortrænge Travers fra den Plads, han havde vundet som Aftensangsprædikant i mange af Menighedens Hjerter. Hooker selv, hvis rette Plads var Studerkamret heller end Prædikestolen, fandt sig heller ikke i Længden vel i the Temple Church og ombyttede derfor efter 5 Aars Forløb sin Virksomhed der med en Sogneprests Gjerning ude paa Landet. I 4 Aar var han Sogneprest i Boscum ved Salisbury, derpaa i 5 Aar i Bishopsbourne i Kent, og her døde han den 2den Novbr. 1600 i sit 46de eller 47de Aar. Hans Liv herude synes at have været et Mønster paa et ydmygt, fromt og virksomt Sjelesørgerliv, paa samme Tid som det bar stor Frugt for Literaturen. Thi det var her at han skrev eller ialfald fuldendte sit Hovedverk: „Ecclesiastical Polity", i hvilket han i 8 Bind har samlet sammen alle de Forsvarsmidler, han kunde finde for den engelske Statskirke, og gjort det, efter den almindelige Mening, med stor Skarpsindighed og Skrivekunst. Hookers Plads og Karakter som Theolog og kirkelig Jurist vil Forf. beskrive i et følgende No., og vi nøjes derfor her med at have givet dette korte Omrids af Mandens ydre Historie; Forf. klager forøvrigt over, at Hookers Biografer have gjort sin Gjerning paa en meget skjødesløs Maade og ligesaa Udgiverne af hans Arbejder, paa Mr. Keble nær, som i 1865 besørgede en ny Udgave af dem. Det er endog tvivlsomt, hvorvidt de 3 sidse Bøger af „Eccl. Polity" ere helt og holdent ægte.

„En Sogneprest" skriver om „den skotske Kirkes Ombyggelse og Gjenforeningen af de presbyterianske Kirker paa Reformations- og Revolutions-Grundlagene af 1560 og 1690". Hans Forslag samler sig i 5 Punkter: 1) Afskaffelsen af Lord Aberdeens Akt og Dr. Annas Patronatslov. 2) En ny Erklæring i den Akt, der afskaffer disse Love, om den skotske Kirkes aandelige Uafhængighed overensstemmende med de gamle Statuter. 3) En aarlig Indsamling af Tienden i et Hovedfund i Edinburgh, ud af hvilket hver presbyteriansk Prest skulde faa en passende Del af sin Lønning udbetalt, medens Menigheden havde at betale Resten ved frivillige Ydelser. 4) Ny Sogneinddeling. 5) En Sanktion fra Parlamentet af denne reformerede Kirke paa Grundlag af Lovene fra 1560 og 1690, som Skotlands legale nationale Protest mod Rom. I Begrundelsen af hans Forslag forekomme blandt Andet følgende betydningsfulde Oplysninger: „I Edinburgh og Leith har man beregnet, at over 50,000 ikke besøge nogen Kirke; i Glasgowover 100,000", og atter: „I 1872 forbrugtes i Skotland paa berusende Drikke c. 13½ Million Pund Sterling mere end i 1871, medens den aarlige Udgift for det Offentlige paa Skolevæse-

Digitized by Google

net kun ere £ 100,000 og paa Opretholdelsen af Statskirken £ 300000, og paa de Fattige c. 1 Million. Selv den engelske Statskirke koster Nationen ikke mere end c. 3½ Million £ St. om Aaret.

Dr. Paton J. Gloag har en interessant Artikel om „Wickliff og hans Tid", bygget paa Leipziger-Professoren Gotth. Lechlers nylig udkomne, 1370 Sider store Bog „Johan von Wiclif und die Vorgeschichte der Reformation", for hvilken de bedste ældre Biografier (Lewis's fra 1720 og Dr. Vaughans i 1828 og 1853) nu maa træde i Skyggen. En Sammenligning mellem denne Artikel og Kurtz's Lærebog i Kirkehistorien for Studenter foranlediger følgende Bemærkninger: Wickliffs Navn skrives paa over 20 forskjellige Maader, og det er haabløst at søge efter den retteste. Han blev født i Landsbyen Spreswell i Yorkshire og før 1324, desværre nævnes ikke Aaret nøjagtigt. Han hørte til en god Familie. Flere Gejstlige af samme Familienavn omtales i den samme Tidsalder, og megen Forvirring er fremkommen derved, at en af disse ogsaa hed John de Wickliff. Da W. laa ved Oxfords Universitet, havde dette kun 5 à 6 colleges, men Studenternes Antal opgives af, som det synes, paalidelige Vidner at have naaet op til 30,000 — tredivetusind — paa en Gang. Ved Sortedøden (1348) indtraadte dog heri en stor Forandring. Studietiden strakte sig idetmindste over 10 Aar. W. synes ikke at have været Fellow af Queens College, som Dr. Vaughan siger, men i sin Studentertid at have hørt til Baliols College. I 1361 blev han for sin Lærdom valgt til Master for dette. Efter Lechlers Fremstilling optraadte W. først som politisk Reformator dengang, da Urban den 5te i 1365 havde fornyet Fordringerne paa Lensafgift af den engelske Krone til Kurien. Da erklærede W., at Paven overhovedet slet ingen borgerlig Jurisdiktion besad, men hans Magt var en ren aandelig. Dette skede i et lidet Skrift, der fremtraadte under Formen af en Debat i Overhuset. W. blev nu en af de Underhandlere, der sendtes i 1374 til Brügge til Forhandling med de Pavelige, og under disse Forhandlinger vandt han Hertugen af Lancasters, John of Gaunts Yndest. Denne Mand, 3dje Søn af Edvard 3dje og dengang Englands virkelige Styrer samt Hovedet for Reformpartiet, understøttede en lang Tid Wickliff, men kun af politiske Grunde. Da W. senere, fornemmelig i sine sidste 4 Leveaar, begyndte at angribe Kirkens Lærdomme, unddrog John of Gaunt ham sin Beskyttelse. Denne Mands Indflydelse skaffede W. i 1375 Sognekaldet Lutterworth i Grevskabet Leicester. Men W. havde en Hovedmodstander i Lederen af Kirkepartiet, den fornemme, modige og dygtige William Courtenay, Biskop of London, en hæderlig Repræsentant for Datidens Romanisme. I 1377 stevnedes W. paa denne Mands Opfordring for Biskoperne, som vare samlede i St. Pauls Kirke i London, men W. ledsagedes til Mødet af sine mægtige verdslige Venner og deres Svende, og Enden blev en voldsom Tumult, under hvilken Biskop Courtenay var den, som optraadte paa den værdigste Maade. Imidlertid udstedte Paven sine 5 Banbuller mod W. i det samme Aar. Den gamle Konge Edvard døde 21de Juni (1377);

Digitized by Google

Sønnesønnen Richard den 2den blev kronet, endnu umyndig, Hertugen af Lancaster mistede sin Indflydelse, og atter stevnedes W. til London. Men nu tog Johanne, Prindsessen af Wales, Kongens Moder, ham under sin Beskyttelse og ligesaa Folket i London, skjønt det forrige Gang havde holdt med Biskopen, og uskadt kunde W. aflægge sin Bekjendelse, der i endnu stærkere Udtryk end før frakjendte Paven al politisk Myndighed. Kort efter udbrød Bondeoprøret under Walter Tyler, og, skjønt det i det højeste kun stod i en fjern og løs Forbindelse med W.s Optræden, bidrog det dog ganske naturligt til at styrke Pavens Parti. Imidlertid var en stor Forandring indtraadt i W.s religiøse Anskuelser, rimeligvis fremkaldt ved hans Læsning i Bibelen, som han paa den Tid besluttede at oversætte. Denne Forandring fremtraadte ikke aabenlyst før i 1381, 3 Aar før hans Død, medens han holdt Forelæsninger i Oxford som theol. Professor. I disse angreb han den romerske Transsubstantiationslære, men hans Theologi er i dette Punkt — efter Dr. Gloags Mening — meget uklar og i Hovedsagen mere nedrivende end opbyggende. Samtidigt paastod han, at Staten burde indrage Kirkens Ejendomme, og nu var det ogsaa, at hans Kamp begyndte med Tiggermunkene, ikke allerede i 1360, som Kurtz siger efter Dr. Vaughan. Deres Plads som Rejseprædikanter søgte han at udfylde ved at udsende først Prester og siden Lægmænd som Vækkelsesprædikanter Landet over. Nu forlod hans gamle Venner ham. Universitetet i Oxford fordømte hans Sætninger om Transsubstantiationen og forviste ham. Courtenay, som nu var bleven Erkebiskop af Canterbury, stevnede ham for et Concilium. W. mødte ej, men det excommunicerede ham og hans Tilhængere, og fik Kongen til at udstede en Ordre, der dømte dem til Bøder og Fængsel, ved Hjelp af hvilken Hierarkiet rammede mange af W.s Tilhængere. Men han selv sad trygt i Lutterworth den hele Tid. Der prædikede han, der oversatte han Bibelen fra Vulgata, der skrev han mod Paven og kaldte ham Antichrist med voxende Mod. Religionsforfølgelse var endnu i det hele ukjendt i England og lidet yndet paa den Tid. Kongen vilde ikke gjerne begunstige Hierarkiet, Dronningen, Anna af Bøhmen, mistænktes for at synes om Wickliff, og Reformpartiet samlede Kræfter og truede med i det snart mødende Parlament at protestere mod, at den kgl. Ordre var udstedt uden Underhusets Billigelse. Saa fik da W. sidde hjemme i Ro. At han ved denne Tid blev stevnet til Rom af Paven, tvivler Lechler paa. Tiltrods for at han rammedes af et Slagtilfælde, vedblev han rastløst at arbejde i sine 2 sidste Aar. Tilsidst ramtes han for 2den Gang af Slag under Gudstjenesten i sin Kirke den 29de Dec. 1384 og udaandede paa Aarets sidste Dag. 40 Aar derefter fik de Pavelige fat paa hans Lig, grov det op og brændte det. „Wickliffs Aske", siger en gammel Forfatter, Fuller, „kastedes i Swift, Swift førte den til Avon, Avon til Severn, Severn til Fjordene, Fjordene til Havet. Og saaledes er Wickliffs Aske et Billede paa hans Lære, som nu er udbredt over hele Verden."

Dr. Gloag forsvarer W. mod dem, der beskrive ham som i Hoved-

Digitized by Google

sagen kun en politisk Agitator. Uden at gaa saa vidt som Lord Macaulay, „der kalder ham den største af Reformatorerne", hævder han hans Plads som en sand religiøs Reformator og er villig til at underskrive Dr. Lechlers Dom, at han var den største af Reformationens Forgjængere, som udtrykte sin Tids Stræben og varigt indvirkede paa Kirkens Fremtidshistorie. Mod Melanchthons Anke, at der i hans Skrifter ikke findes nogen Anerkjendelse af den store Lære om Retfærdiggjørelsen af Troen, paastaar Dr. G., at W.s Grundsyn var afgjort evangelisk, skjønt hin Lære ikke forekommer hos ham i de tekniske Udtryk eller er saa fremtrædende som hos Luther. At hans Reformation slog feil havde efter hans Formening blandt andet sin Grund deri, at den var for politisk dels ogsaa i W.s Karakter, i hvilken den kolde Forstandsmæssighed havde Overvegten og Luthers Genialitet manglede. W.s Bibeloversættelse er den første engelske. Oversættelsen af N. T. synes helt at være fra hans Haand, medens Størstedelen af G. T. oversattes af hans Medhjælper, Nicolas de Hereford. Kort efter W.s Død revideredes hans Bibeloversættelse, rimeligvis af hans Kapelan John Purvey.

Prof. Hammerich har i sin „den kristne Kirkes Historie" fremstillet W.s Liv og Gjerning udførligere og bedre end Kurtz. Naar H. imidlertid siger, at Græsken ikke var fremmed for W., saa betvivles dette i nærv. Artikel. Fortællingen om Tiggermunkene, som besøgte ham paa Sygelejet, anser Dr. Lechler for en Mythe. H.s Hentydning til „Jordskjælvsmødet", Conciliet i London 1382, som excommunicerede W. og hans Tilhængere, kunne vi supplere med følgende Oplysning: Neppe var det samlet, før et Jordskjelv forfærdede Forsamlingen. Men Courtenay lod sig ikke forskrække. „Vide I ikke, sagde han, at de skadelige Dampe, som fange Ild i Jordens Skjød og fremkalde denne Foreteelse, som forfærder Eder, miste al deres Magt, naar de bryde frem. Paa samme Maade skulle vi, ved at kaste de Ugudelige ud af Samfundet, gjøre en Ende paa Kirkens Rystelser."

I „Det Ubetingedes Filosofi" leverer Presten Johannes Marais fra Capetown et Indlæg i Sagen: Tro og Viden. Hans Standpunkt er Biskop Martensens, af hvis Dogmatik han citerer, med fuld Tilslutning til hans Ytringer. Hans Argumenter ere rettede mod den Filosofi, som den skotske Tænker Sir Wm. Hamilton lagde Grunden til, Dean Mansel førte videre og Mr. Herbert Spencer, „Skolens enfant terrible", har draget de yderste Consequenser af. Opført for at støtte Sandheden, — thi de to førstnævnte vare begge Theister — har Systemet efter Forf.s Paastand med Nødvendighed ledet til en faktisk Fornegtelse af det Uendeliges Tilværelse.

Prestèn John Gibb anstiller ved Hjelp af „Augustins Breve" Betragtninger over denne Kirkefaders Liv og Gjerning efter hans Tilbagekomst til Afrika i Aaret 388.

En Afhandling om „Presbyterianismen i Nord-Amerika"

Digitized by Google

af Presten James Cameron i Canada vil interessere britiske Læsere mere end norske. Den giver omstændelige statistiske Data.

I „Guds Forhold til Mennesket i Skabelsen og Gjenløsningen" forsøger Presten John Macpherson at paavise Guds Søns evige Midlerstilling mellem Gud og Mennesket baade i Skabelsesverket og i Gjenløsningsverket. Et Omrids af Tankegangen i Afhandlingen vil maaske interessere vore Læsere. 1. Mennesket bærer Hans Billede i sig, som er det udtrykte Billede af Faderens Person, og denne Guds evige Søn er Midleren for den første Skabelse, den, ved hvem Gudsbilledet er overført paa Mennesket. Kun med dette for Øje kan Mennesket med Sandhed kaldes et Guds Barn ifølge sin Skabelse allerede. Delitzschs og Andres Mening, at Udtrykket „Guds Sønner" i den H. S. ogsaa er anvendt om Englene, maa ansees for uheldig. 2. Ogsaa efter Adams Fald vedbliver Mennesket at være Guds Barn, skjønt et forvildet. Som Adam selv, saa skabes alle hans Efterkommere ligefremt i Guds Billede. Creatianismen har Ret mod Traducianismen. Delitzsch handler ilde med Hebr. 12, 9. Stedet lærer, at i sin Aand, i det, som er fundamentalt Mennesket selv, er Mennesket endnu Guds Afkom. Gen. 5, 3: „Adam avlede en Søn i sin Lignelse, efter sit Billede" osv. taler kun om det menneskelige Element, som var med i Frembringelsen af Seth, og Intet om den Rolle, Gud havde i denne. Gud skaber Aanden i hvert Menneske, som fødes til Verden, og, fri fra Synd, bærer denne Aand Guds klare Billede. Men forenet med Sjel og Legeme i det faldne Adamsbarns Person, er Aanden ikke længer saadan, som da den alene stod i aandeligt Forhold til Gud. Synden har sin Oprindelse hverken fra Aanden eller fra Kjødet, men fra deres indbyrdes Forhold. Gjennem hele sin jordiske Tilværelse er Aanden, eftersom den tilhører det naturlige Menneskes Natur, nedtynget af den Synd, som er menneskelig, men beholder ikkedestomindre, om end kan hænde dybt begravet, Gudfaders herlige Billede. Først naar Gudsbilledet i Mennesket taber sin Identitet og ikke længer kan skjelnes fra den Lignelse, som med Eftertryk kaldes Menneskets egen, er Mennesket blevet en Djævel. 3. I Gudmenneskets Person er et Legeme og den levende Sjæl, de samme, som findes i hvert Menneske, forenet med det absolute Billede af Gud, som er den guddommelige, uskabte Søns Aand. Selve Gjenløsningen er „Gjenoprettelsen i vor Bevidsthed af Gudsbilledet, hvis Indtryk holdt paa gradevis at forsvinde, Gjenopvækkelsen af den fulde Kundskab om vort Barneforhold den forlorne Søns Indførelse igjen for sin Faders Aasyn, paa det at han igjen kan vandre i Guds Samfund i Paradisets Have."

Det er Skik i dette Tidsskrift at gjenoptrykke Artikler fra amerikanske Tidsskrifter. I dette No. er der 3 saadanne: 1. en kritiserende Anmeldelse af den skotske Prof. Dr. Tullochs: „Rational Theology", som behandler den latitudinariske Retning i det 19de Aarh. i England. Anmelderen er Prof. Gillett i Ny York. 2. „Den kronologiske Værdi af Genealogien i Genesis V" og en biografisk Skizze ved

Digitized by Google

Prof. M'Cosh (af Princeton College) af den ikke længe siden afdøde Præst, Dr. R. Burns af Canada, nær beslægtet med saa mange dygtige Mænd af dette Navn i Skotland og selv født der. Indholdet af den 2den Artikel, forfattet af Prof. Dr. Frederick Gardiner, skal angives i Korthed: Det første Indtryk af Genesis V. er i Almh. det, at hver af de der nævnte Patriarker var den Førstefødte af sin Fader. [Han var, siger t. Ex. Keil, „ohne Zweifel immer der erstgeborne"]. Men allerede v. 3: „Adam levede 130 Aar og han avlede en Søn i sin Lignelse, efter sit Billede, og han kaldte hans Navn Seth", viser, at det er galt. Kain og Abel fødtes længe før Seth, rimeligvis ogsaa hun, som blev Kains Hustru, og maaske mange baade Sønner og Døtre. Paa hint falske Indtryk hviler de nugjeldende kronologiske Systemer for Tiden mellem Adam og Syndfloden. Det ser saa sikkert ud. Læs t. Ex. v. 3—5 og regn: 930—800 = 130! Prøve er gjort og Tallene stemme. Altsaa, man bygger paa det og siger [som til Ex. Keil]: „regner man Avlingsaarene" (ɔ: hver Patriarks Leveaar, inden han begyndte at avle) „sammen, og lægger dertil de 100 Aar fra Sems Fødsel indtil Syndflodens Begyndelse, saa faar man ud 1656 Aar som Varigheden af den 1ste Verdensperiode". Men: den gamle Historie har — lader det til — i sin yderlige Korthed søgt at sige 2 Ting i Et — 1) Alderen i hvert Tilfælde, da Paterniteten begyndte; 2) Navnet paa den særskilte Søn, ved hvem Linjen fortsattes, og denne behøvede ingenlunde at være det først fødte Barn, saalidt som den Førstefødte altid behøvede at være en Søn, og det en Søn, som levede længe nok til selv igjen at blive Fader og det Fader, ovenikjøbet strax til en Søn. Vers, som 6—8, bør eller kan ialfald forstaaes, som om der stod: „Seth levede 105 Aar og avlede Børn, blandt dem Enos, og Seth levede, efter at han var begyndt at avle Børn, 807 Aar og avlede baade Sønner og Døtre, og alle Seths Dage vare 912 Aar og han døde". Dette ser højst urimeligt ud og stik imod Texten. Alligevel tillader usus loquendi i Cap. 5 og 11 denne Fortolkningsmaade. Thi den samme Udtryksmaade kræver den paa to Steder. Cap. 5, v. 32 siger nemlig: „Noah var 500 Aar gammel, og da avlede Noah Sem, Cham og Japheth". Cap. 10, 21 viser, at Japheth var den ældste. Sammenlign saa 5, 32 med 7, 6 og 11, 10, og alt forliges saa godt, naar man antager, at Sem, skjønt først nævnt (ligesom Abram foran Nachor og Haran), faktisk ikke avledes, før idetmindste 2 Aar eller — naar Hensyn tages til Syndflodens Varighed — 3 Aar senere. 5, 32 bliver altsaa = Noah var 500 Aar gammel, da han begyndte at faa Børn, blandt dem Sem; Cham og Japhet vare hans Brødre." Cap. 11, 26 siger: „Tharah levede 70 Aar; og han avlede Abram, Nachor og Haran." Ifølge v. 32 blev Tharah 205 Aar gammel. Læses nu Genealogien efter gammel Vane, vilde Abram været 135 Aar gammel, da hans Fader døde (205 —70 = 135). Men 12, 4 siger, at Abram var 75 Aar, da han forlod Haran, og da var Tharah død (Act. 7, 4 og Philo. de Migr. Abr.) Deraf sees, at da Abram fødtes, var Tharah idetmindste 130 Aar gam-

Digitized by Google

mel (205—75 = 130). Cap. 11, 26 bliver altsaa = „Tharah var 70 Aar gammel, da han begyndte at faa Børn, blandt dem Abram; Nachor og Haran vare hans Brødre." Abram fødtes omtrent 60 Aar, efter at Tharah først blev Fader. Haran maa have været meget ældre end Abram, hvis Josephus har Ret, naar han kalder Sarai, som kun var 10 Aar yngre end Abram (Gen. 17, 17), hans Broderdatter (Antiq. I, c. 6, § 5). Anvendes disse Resultater paa Genealogien før Syndfloden, finder man, at, ligesom Tharah siges at have avlet Abram, da han var 70 Aar gammel, medens han i Virkeligheden gjorde det, da han var 130 Aar, og Noah siges at have avlet Sem ved 500 Aars Alderen, medens han virkelig var 502 Aar gammel, saa kan enhver af Patriarkerne, som omtales, være bleven avlet til hvilkensomhelst rimelig Tid i deres Fædres Liv efter den Dato, som er given for Begyndelsen af deres Paternitet. Regn nu saaledes:

7625 = Totalsummen af alle Patriarkers Alder indtil Noah (excl.).
÷ 1056 = Totalsummen af alles Alder inden Paterniteten.
6569 = Alle Patriarkers samlede Levealder efter Paterniteten.

Træk herfra 100 Aar for hver af dem, undt. Enoch, som Oldingsaar, hvori de rimeligvis ikke fik Børn, og vi faa 5769 Aar. Læg hertil Adams Alder før Seths Fødsel (130 Aar) og Noahs ved Syndflodens Begyndelse (600 Aar), og Resultatet er 6499 Aar som den yderste mulige Tidslængde mellem Skabelsen og Syndfloden, ifølge Tallene i den hebr. Text. Den kortest mulige Tidslængde er naturligvis den i den almindelige Kronologi antagne: 1656 Aar.

The Contemporary Review. I Nummerne for Juni og Juli 1873 er der kun 1 Artikel af theologisk Indhold. Den er af Prof. Frohschammer i München og handler om Strauss's Bog om den gamle Tro og den nye. („Strauss on the old and the new faiths", er Artikelens Overskrift). I Fortalen til sin „Bekjendelse", den som en særskilt liden Bog efter hin udgivne: „Ein Nachwort als Vorwort" osv., roser Strauss sig af, at han ikke har betænkt sig paa ogsaa at vende sine Vaaben mod „Protestantforeningen" i Tydskland og derved berøvet sig den Støtte, han ellers kunde havt i dem overfor de Orthodoxe. Denne Bemerkning har sin Anvendelse ogsaa paa Prof. F., som klarlig helder mere til Schenkels Side end til Hengstenbergs. „Den rimeligste Løsning af de Vanskeligheder, som findes i Aabenbaringen", siger Prof. F., „er den, at tilskrive det Væsentlige i Religionen en dybere psychologisk Kilde, at anerkjende en Aabenbaring af Gud i Menneskeaandens væsentlige Natur, af hvilken Jesus maa erkjendes for den højeste og reneste Fremtoning. Han virkeliggjorde fuldstændigst denne Gudsgave til Mennesket som Gudsbevidsthed og inderlig Forening med det guddommelige Væsen, og han maa derfor æres som den højeste Aabenbarelse af Gud for Mennesket." Det er da rimeligt nok, at han finder den 1ste Del af S.s Bog den bedste, den hvori han benegtende besvarer det Spørgsmaal: ere vi endnu Kristne? medens han paa samme

Digitized by Google

Tid bestrider S.s gode og gyldige Paavisning af, at de, som staa paa Prof. F.s Standpunkt, ikke har Ret til at kalde sig Kristne. Prof. F. kan nok have nogen Ret i sin Klage, at S. vedholdende „fremstiller som Kristendommens Væsen, hvad der er meget grove Forvanskninger af de kristelige Lærdomme", men endmere Ret har S., naar han kalder det en Vildfarelse at mene, at „Jesu blotte Moral, med Tillæg kanske af Guds- og Gjengjeldelseslæren, endnu skulde være Kristendommen." Med alt dette er der dog noget at lære i Prof. F.s Kritik af S. nyeste Bog. Som Theist i ethvert Fald kan han med bedre Fodfæste bekjæmpe Strauss's anden Benegtelse, den, han giver paa Spørgsmaalet: har vi endnu en Religion? S. har endnu — det paaviser han af hans Bog — en Levning af Religion i sin Athængighedsfølelse af „das All". Kun fejler han i at udlede Religionens Oprindelse fra Menneskets Svaghed og Hjelpeløshed overfor Naturens Magter, og i med Schleiermacher at sætte Religionens Væsen i den blotte Følelse af Athængighed. S. har forsøgt at fremsætte ligefremme Beviser paa, at der ikke kan være en personlig Gud. F. viser, at det Første kun vilde have nogen Mening, naar man turde forestille sig Gud siddende som en Østens Despot paa sin Trone i sanselig Magtfylde; thi for en saadan Trone har ganske vist Astronomien ikke fundet nogen Plads; og den anden Paastand, at Begrebet „Personlighed" indeslutter Begrebet Begrænsning, benegter og gjendriver han med det Tillæg, at den guddommelige absolute Personlighed ikke ganske kan sammenlignes med den menneskelige Personlighed. S. gjør Ende paa Sjælens Udødelighed med nogle faa overfladiske Bemerkninger. F. nøjes derfor i Hovedsagen med paa sin Side at paastaa, at „Sjælens Udødelighed ikke kan siges, strengt taget, at være tilstrækkelig bevist; men heller ikke er den bleven videnskabelig gjendrevet", en Sætning, som vistnok de Fleste ville give Medhold. Som Svar paa sin Bogs tredje Spørgsmaal: Hvad er vor Forestilling om Verden? har S. opstillet den naturalistiske Positivisme. Menneskets Sjælsytringer ere kun Resultatet af complicerede mekaniske Kræfter, og Darwins Theori er ham da højst velkommen, men han er langt modigere end denne. Meget passende kalder han da ogsaa sin nye Lære „den nye Tro" ikke Viden, ikke Sandhed. Prof. F. minder ham om, at der i de videnskabelige Kredse i de senere Aar har aabenbaret sig en Reaction mod den Materialisme, som mener at kunne forklare Alt, fysiskt og aandeligt, ved „Stof og Kraft". „Strauss har kun dii minorum gentium blandt Videnskabsmændene til Støtte for sine Anskuelser og maa supplere sig med Tro". Selv maa S. erkjende, at Darwins Theori lader Mangt ubesvaret, men han haaber og tror, at „Natural selection" vil greje Alt, ogsaa Oprindelsen til Menneskets intellektuelle, moralske og æsthetiske Evner. Om denne Sag har Prof. F. en Del gode Bemerkninger. I den fierde Del af sit Skrift, der besvarer det Spørgsmaal: Hvorledes skulle vi ordne vort Liv? fremtræder S. som Talsmand for et passeligt liberalt Bourgeoisie. Hans Anmelder undrer sig over hans Inconsequense. Hvorfor ikke radikal her ogsaa? hvorfor en ideal

Digitized by Google

Bygning paa en ren materialistisk Grundvold? hvorfor hævde „Fornuftens“ Overvegt over Sanseligheden, naar Fornuften dog kun er Resultatet af bare Mekanisme? hvorfra overhovedet, naar dette er Tilfældet, nogen Strid mellem hine to, og hvorfor skal ikke Fornøjelsen eller Nytten regjere os heller end Fornuften, og hvad er det for en Fornuft? Altets Idé? Raceideen? men det er magtløse Abstractioner“.

„Strauss's Bog — siger Prof. F. — er en stor Sjæls Bekjendelse og har en Interesse som Udtryk for vidt udspredte Anskuelser. Men den bidrager Intet til Løsningen af vor Tids store Problemer, hverken i Naturvidenskaben eller i Filosofien“.

Af disse Hefters øvrige Artikler indskrænke vi os til kun at nævne: „Sociologiens Studium No. 12: den theologiske Fordom; No. 13 „Disciplin“, af Herbert Spencer, og „Om Indflydelsen at John Stuart Mills Skrifter“ af Edith Simcox. A. H.

Digitized by Google

De nyeste Undersögelser i og omkring Palæstina [1]).

Af

ANDR. HANSEN,

Sognepræst til Etne.

1. Indledning.

I 1865 stiftedes der i London et Selskab, kaldet „Palestine Exploration Fund". Dets Formaal er at fremme Kjendskabet til det hellige Land, dets Bygning og Beskaffenhed, dets Tilstande i Fortid og i Nutid. Efterhvert som Selskabets Arbejder skred fremad, fik Flere og Flere Øjnene op for, at her var funden en i højeste Maade interessant, vigtig og længe forsømt Mark for Oldgranskningen saavelsom for Undersøgelser i mange andre Retninger, og for at samle saa mange, det kan, til Arbejdet, har Selskabet offentliggjort Udbyttet af sine Efterforskninger, foruden i de hvert Fjerdingaar udkommende Beretninger [2]), i et stort Skrift: „The Recovery of Jerusalem" [3]), udgivet ved en af Bestyrelsens Medlemmer i Slutningen af 1870, og i et mindre Skrift: „Our Work in Palestine", der iaar ved Nytaarstid har forladt Pressen [4]). I disse Skrif-

[1]) Sml. Luth. Kirketid. 12te Bind, No. 25—27, 1869, hvor de i Aarene 1864—69 anstillede Undersögelser ere kortelig beskrevne.

[2]) Quarterly Statements of the Palestine Exploration Fund London, Bentley & Son, 1869—72.

[3]) The Recovery of Jerusalem, a Narrative of Exploration and Discovery in the City and the Holy Land by Cpt. Wilson & Cpt. Warren etc. etc. edited by Walter Morrison M. P. XXVII og 554 Sider 1871, hos samme Forlæggere.

[4]) Our Work in Palestine, being an account of the expeditions sent out to the Holy Land by the Committee of the Palestine Exploration Fund etc. Issued by the Committee 1873, 343 Sider. Samme Forlæggere som de to ovenfor anførte Skrifter.

Digitized by Google

ter meddeles ikke blot omstændeligt, hvad Selskabet selv har gjort, men man faar ogsaa en Oversigt over, hvad der er gjort af Andre, før Selskabet stiftedes, og hvad det og Andre ere ifærd med at gjøre, for at det hellige Land kan blive fuldeligen kjendt. Det sidst omtalte Skrift burde næsten oversættes. Men kunde det, i Mangel af Tid og Lyst til et saadant Arbejde, lykkes ialfald at give en samlet, nøjagtig, klar og heller ikke altfor knap Oversigt over, hvad det nævnte Selskab har udrettet i de 7 Aar, hvori det har været til, og hvad der, gjennem dets Skrifter, er meddelt om de nyeste Undersøgelser i det Hele taget i og omkring Palæstina, da var dog noget gjort, som gode Bibellæsere i Norge kunde have Glæde af.

Et Forsøg i denne Retning er det, som nu følger.

Palæstina, Landet med de mange Navne, indtil Geografen Ptolemæus 161 Aar efter Christus fæstede dette Filisterlandets Navn paa det; Landet, som har været i mange Folks Eje og er fuldt af Ruiner i hver Dal og paa hver Fjeldtop, kananitiske, israelitiske, herodianske, romerske, christne, saracenske, atter christne og saa tilsidst muhamedanske; Landet, som ikke er saa stort som Hedemarkens Amt og ikke meget større end Christians Amt, hvis den Beregning er rigtig, der sætter dets Størrelse til 460 geogr. □ Mile; dette Land, Bibelens Land, som inden sine snevre Grændser har seet Verdens mægtigste Begivenheder foregaa, er endnu saa forunderlig lidet kjendt af Videnskaben. Josephus har fortalt om det, og han kjendte det; Eusebius skrev en Afhandling om det, som Hieronymus oversatte og som kaldes Onomasticon. En lang Række af Pilgrimme fra Vesten har givet Beskrivelser af, hvad de saa der; saaledes Pilgrimmen fra Bourdeaux 330 efter Chr., Biskop Arculf 700 efter Chr., Willibald 720 efter Chr., Bernard den Vise 867 efter Chr., Sæwulf 1103 efter Chr., Benjamin af Tudela 1163 efter Chr. I „Tabulæ Peutingerianæ“, et Atlas

Digitized by Google

over Romerriget, der fandtes 1753 i Bibliotheket i Wien, men formodes at skrive sig fra Aaret 393 efter Chr., har man ogsaa et Kart over Strækningen Ægypten til Jødeland, begge inclusive, hvorpaa Vejene med Vejlængderne ere nøjagtigt angivne, og hvor Jerusalem endnu kaldes Ælia Capitolina[1]). Over Jerusalem har man, næst efter Arculfs Kart (det ældste), et fra det 12te Aarh., atter et fra Begyndelsen af det 14de Aarh., ved en Mand kaldet Marinus Sanutus, og derefter mellem 14de og 19de Aarh. en hel Hoben Karter, men alle unøjagtige. Ogsaa den arabiske Literatur har givet Bidrag i gamle Dage til Palæstinas Beskrivelse. Bedst kjendte er Edrisis's Beretning om Jerusalem i det 12te Aarh. og Mejr ed Dins om Haram fra det 13de Aarh. De findes i Mr. Williams's Bog: „The Holy City" sammen med en anonym Beretning, der kaldes „den Normanniske Krønike" og skreves efter Stadens Erobring ved Saladin. Ogsaa Abulfeda skrev c. 1300 en Beskrivelse af Syrien, og mere venter man vil kunne findes, naar denne Literatur bliver fuldstændigen undersøgt. Senere Aarhundreder har frembragt mangfoldige Bøger om Palæstina. Mærkeligst blandt dem, som ikke tilhøre det 19de Aarh., er Quaresmius's „Terræ Sanctæ Elucidatio", som udkom 1639, og Relands „Palæstina ex Monumentis veteribus illustrata" 1714. Men først i dette Aarhundrede begyndte hvad man kan kalde videnskabelige Rejser at foretages i Palæstina. Seetzen rejste i Aarene 1805 til 1807 baade vesten- og østenom Jordan for at samle Oldsager og Naturgjenstande for det østerlandske Musæum i Gotha. Han var den Første, som besøgte Hauran, Gohr og Ajlun-Bjergene, og rejste helt rundt det døde Hav. Hans Beretninger bevirkede Dannelsen i England af et Selskab, som kaldte sig „Palestine Exploration Society", en Forløber alt-

[1]) Kartet findes i „Our Work in Palestine".

Digitized by Google

saa til det nuværende „Palestine Exploration Fund“, men det gik snart i Stykker, og al den Frugt, som findes af dets Virksomhed, er et tyndt Foliobind med Rejsebeskrivelser. I 1822 offentliggjordes Burckhardts Rejser. Hans Arbejder hinsides Jordan er det mærkeligste. Egne, som hidtil havde været ganske ukjendte, beskrev han meget fuldstændigt og nøjagtigt. Paa samme Tid rejste Irby og Mangles i Palæstina og i Moabs Land. Men det kraftigste Stød til en videnskabelig Undersøgelse af det hellige Land kom, da Amerikaneren Dr. Robinson begav sig did, efter først i 15 Aar at have grundigt sat sig ind i Alt, hvad der var skrevet om det. Han vidste saaledes, da han drog did, hvad han skulde se efter og hvad der alt var blevet fundet. Han gjorde to Rejser, en i 1838 og en i 1852, begge Gange ledsaget af en Landsmand, Dr. Eli Smith, som var vel hjemme i Arabisk og forstod at bruge sine Øjne. Dr. Robinsons Bøger om Palæstinas Geografi gjælde endnu for de værdifuldeste, der haves om denne Gjenstand. Næst efter en tydsk Boghandler Korte i det 18de Aarhundrede var han den første, som dristede sig til at betvivle Nøjagtigheden af de kirkelige Traditioner om de hellige Steder i og udenom Jerusalem og andetsteds i Palæstina. Han skal ogsaa først have været opmærksom paa den vigtige Hjælp, som de nuværende arabiske Navne give den, som søger efter de bibelske Stæders og Pladses rette Beliggenhed. Den ovenfor nævnte Mr. Williams, en Præst, som i 1843 udgav et mærkeligt Skrift, kaldet „The Holy City“, er den vigtigste af Dr. Robinsons Modstandere i Spørgsmaalet om de hellige Steders Beliggenhed. I denne Bog, „Frugten af dybe Studier“, har man ogsaa faaet Jerusalems Historie fra de ældste til de nyeste Tider [1]). Saa kom i 1848 den amerikanske Lieutn. Lynchs og hans Følges

[1]) Hverken Mr. Williams' Bog eller Dr. Robinsons: „Biblical Researches in Palestine“ findes længer i Boghandelen.

Digitized by Google

Rejse nedover Jordan i to aabne Baade fra Genesarets Sø til det døde Hav. Det sidstnævnte blev omhyggeligt undersøgt og opmaalt. Af senere amerikanske Skrifter om det hellige Land udmærke sig især Dr. Barclay's: „City of the great King" (1858) og Beirut-Missionæren Dr. Thomsons Bog: „The Land and the Book", (London 1870). Blandt franske Forskere nævnes Grev de Vogüé, Ms. de Saulcy („Voyage autour de la Mer Morte" 1853 m. m.), Renan (Undersøgelser i Foenicien), Lartet (i Geologi) og Clermont Ganneau, bekjendt i Forbindelse med den moabitiske Stens Opdagelse og en anseet Kjender af Jerusalems Oldtidslevninger. Tydskland har bl. Andre Schwartz („Sepher Tebuoth"), Tobler („Topographi von Jerusalem und Seine Umgebungen" 1854) og Ritter, af hvis „Vergleichende Erd Kunde" 6 Bind ere helligede Sinai, det hellige Land og Syrien. Den hollandske Sølieutnant Van de Velde har givet det bedste Kart, man endnu har over Palæstina, ledsaget af hans Bog „Syrien og Palæstina" (2 Bind, 1854) og hans „Memoire" (1858), hvori der skal findes værdifulde Oplysninger.

Af endnu nyere Rejsende er Dean Stanley („Sinai and Palestine"), Canon Tristram („The Natural History of the Bible" o. fl. Skrifter) Cpt. Burton og Tydskeren Wetzstein maaske de mest bekjendte. Ogsaa Norge har, som bekjendt, i den seneste Tid faaet selvstændige Arbejder over det hellige Lands Geografi af Professor Christ. Holmboe og Overlærer Volr. Vogt, den sidstes støttede til egne Iagttagelser i Landet.

II. Jerusalem.

Vor Opmærksomhed retter sig naturligén først mod Jerusalem. Der begyndte Capt. Wilson af den engelske Hærs Ingenieurkorps om Høsten 1864 de grundige Undersøgelser, der gav Stødet til Oprettelsen af „The Palestine Exploration Fund".

Digitized by Google

Hans nærmeste Formaal var at undersøge Terrainet i og omkring Jerusalem, for at man kunde vide, hvorledes der bedst kunde sørges for Jerusalems Vandforsyning. Foranledningen til hans Rejse var nemlig den, at den rige Miss (nu Lady) Burdett Coutts i London havde besluttet at hjælpe de Fattige i Jerusalem til mere og bedre Vand. Frugten af Wilsons Arbejder, der strakte sig over 10 Maaneder, var betydelig. I det Følgende vil der blive Lejlighed til at nævne Et og Andet deraf. Her skal kun dette fremhæves, at han har skaffet tilveje det første fuldstændigt nøjagtige Kart, som haves over Staden, og dertil føjet yderst værdifulde „Noter". Hans, eller om man vil, det engelske Opmaalingskontors Kart over Jerusalem udkom med tilhørende Planer i 1866; det er udført i samme Maalestok og med samme Nøjagtighed som den, der følges ved Optagelsen af Sognekarterne i England, for Harams og de vigtigste Bygningers Vedkommende endog i endnu større Skala. Det kaldes „The Ordnance Survey Map of Jerusalem". En Kopi af det i formindsket Maalestok findes i det ovenomtalte Skrift „The Recovery of Jerusalem", i hvilket Capt. Wilson ogsaa har beskrevet sine Undersøgelsers Gang, og blandt Andet leveret en fuldstændig Oversigt over Jerusalems Vandforsyning i ældre og nyere Tider samt en Fremstilling af Stadens Kartlægnings-Historie fra de ældste Dage indtil nu. Af denne fremgaar det, at der først fra 1833 af var begyndt at komme nogen Nøjagtighed i Kartlægningen af Jerusalem. Sieber's Kart fra 1818 var endnu meget unøjagtigt; men i 1833 gav Catherwood en nøjagtig Plan af Haram eller Tempelpladsen og Bygningerne derpaa. Det var dengang under Dødsstraf forbudt at betræde dette hellige Sted, men under Paaskud af at udføre nogle nødvendige Reparationer, lykkedes det ham og to andre Herrer at udføre en Del Skisser og Maalninger derinde. Endnu bedre var — efter Wilsons Dom — Dr. Robinsons Kart fra 1838

Digitized by Google

og Schultz's og Præsten Williams's strax derefter. Ingenieurlieutnanterne Aldrich's og Symons's Karter fra 1849 ere overmaade nøjagtige, hvad Murene og Stadens Omgivelser angaar, men har mange Fejl med Hensyn til det Indre. Samme Aar udkom Dr. Toblers, bedre end de ældre. Nye Forbedringer skede ved Thrupp i 1855 og Robinson og Barclay i deres Karter fra 1856. Det ypperligste af alle blev imidlertid det, som Lieutn. Van de Velde udgav i 1858, ledsaget, siger Capt. Wilson, af „Dr. Toblers fortræffelige Memoir". Saa kom Pierottis løgnagtige Kart i 1864 med alskens Cisterner og underjordiske Gange paa Haram, som ikke findes der. Dermed vildledede han blandt Andre de Vogüé, som i samme Aar udgav et overmaade smukt Kartværk over Haram og dets Bygninger. Nu er da endelig denne Betingelse for med Sikkerhed at kunne føre Forskningerne i Jerusalem videre tilvejebragt saa godt, som det er muligt, ved det Kart, der er udgaaet fra Capt. Wilsons Hænder. Hvad Capt. Wilson havde begyndt i Jerusalem, fortsattes af Capt. Warren, ogsaa af den engelske Hærs Ingenieurkorps. Udsendt af det imidlertid dannede Selskab „The Palestine Exploration Fund", landede han i Jaffa i Februar 1867, tog strax fat paa Arbejdet og har siden med faa Afbrydelser fortsat dem indtil April 1870. Da ansaa han sit Arbejde for efter Omstændighederne fuldendt, og aflagde en fuld Redegjørelse for det i det kort efter udkommende Skrift „Recovery of Jerusalem". Arbejdet var blevet gjort under slemme Indskrænkninger; thi det var ham forbudt at gjøre Udgravninger paa Tempelpladsen og andre Steder, som ere hellige enten for Mahumedanerne eller Christne. Men han gik djervt og klogt frem, hjulpen af medbragte engelske Underofficerer af Ingenieurkorpset, deriblandt hans højst priste højre Haand Sergeant Birtles. En Arbejdertrop uddannede han sig paa Stedet af Indfødte. Magthaverne i Staden voldte ham idelig Plage og Forhindring med deres Indblanding. Her

Digitized by Google

er en Prøve paa, hvad Slags Vanskeligheder han havde at overvinde fra denne Side. Han havde neppe begyndt at grave udenfor Murene af Haram, før der kom Ordre fra den militære Pascha om at stoppe Arbejderne, da Muren ellers kunde tumle ned. Captain Warren gjorde i den Anledning Visit hos Paschaen. Den gamle Herre lod ham da vide, at det var aldeles urimeligt af ham at komme til Jerusalem for at grave. De musselmanske Traditioner gav al fornøden Underretning, mente han, og begyndte saa at forklare for Capt. Warren hele Bygningen af Tempelpladsen. Den hellige Klippe, Sakhra, hviler, endte han, paa Toppen af et Palmetræ, fra hvis Rødder alle Jordens Floder udspringe. En Frankers Forsøg paa at kige ind i disse Materier vilde kun bringe en eller anden stor Ulykke over Landet. Men det lykkedes ligefuldt Frankeren at faa kige ind i Mangt og Meget, som man vilde holde ham borte fra, skjønt ikke i Alt, som han og Oldgranskningen kunde ønske. Hans Undergrundsarbejder var ikke blot meget anstrængende, men ofte livsfarlige. Han maatte grave sig gjennem dybe Masser af Grus for at naa ned til Fjeldet i Bunden. Dette Grus fandtes at bestaa af Lag af smaa Stenfliser („stone-chippings"), som dem, der falde af ved Tilhugning af Stene; mellem disse Lag er der sønderbrudte Stene og stundom et Lag af Jord. Denne „shingle", som Cpt. Warren kalder Gruset, var yderst farlig; thi den randt som Vand, naar den først fandt Udløb nogensteds, f. E. til hans Skakter. Dertil kom daarlig Luft, Uvorrenhed hos de indfødte Arbejdere og mangt Andet, som satte Liv og Helse paa Spil. Man havde ventet at finde baade Oldsager og Skatte i Dybet under Jerusalems nuværende Gader; men hidtil er Lidet fundet, og det ser ikke ud til, at Meget skal kunne findes herefter. Desto mærkeligere topografiske Opdagelser er der gjort, og det er dem, vi nu skulle faa Rede paa. Men for des lettere at kunne dette, vil det være tjenligt at kaste et Blik paa Jeru-

Digitized by Google

salem, som det nu er, mindes dets omskiftningsrige Historie, flygtigt betragte den Flor af Legender, som er voxet frem paa denne villige Jordbund, se, hvad de Lærde strides om med Hensyn til Jerusalem, og mærke os, hvad Spørgsmaal det er, som det fornemmelig gjælder om at faa løste ved Undersøgelser som Capt. Warrens. Det truer med at blive en lang Indledning, men vi skulle prøve paa at gjøre det saa kort og grejt, som det er muligt, og gaa Alt forbi, som ikke for Øjeblikket strengt taget kommer os ved. Saa tage da Læseren det bedste Kart, han ejer over Staden, og følge med — for det Første til en Betragtning af

Det nuværende Jerusalem [1]).

Jerusalem er en Bjergstad. Det ligger paa Rygraden af Landet, paa Højden af det Fjeldstrøg, som gaar fra Nord mod Syd gjennem Palæstina[2]). Kun paa vilde Fjeldveje kan man komme til det. Staden er bygget paa Sydenden af en Fjeldflade, der omsluttes af to Kløfter. Disse begynde tæt ved hverandre oppe ved Vandskjellet 2650′ over Middelhavet. Den østlige Kløft kaldes Kedrons eller Jehoshaphats Dal. Den gaar først østerover 1½ Mils Vej (engelske) og bøjer saa skarpt sydover. Den vestlige kaldes Hinnoms Dal [3]). Den gaar først næsten ret mod Syd 1½ engl. Mils Vej, bøjer saa østover og møder derpaa Kedron ved Bir Eyûb, en dyb Brønd sønden om Staden. Et Stykke før den naar denne Brønd, er Kløften meget dyb. Bir Eyûb ligger 670′ lavere end Vandskjellet, hvor Kløfterne begynde og hvor de kun ere lave Sænk

---

[1]) Sml. „Recovery of Jerusalem“ pp. 3—32; tildels ogsaa „Our Work“ etc. pp. 20—46.

[2]) 2500′ over Middelhavet, 3700′ over det döde Hav. Her, som overalt i det Følgende, er det de engelske Maal, som anföres.

[3]) Capt. Warren (og Monsieur Ganneau) har udtalt den Formening, at Navnet Hinnoms Dal ogsaa er bleven brugt om Kedrons Dal. W. henviser til Jer. 19, 11 og arabiske Beretninger.

Digitized by Google

i Jordsmonnet. Saa stærkt sænke de sig i deres Løb. En tredje Kløft, som kaldes Tyropoeon (Ysternes eller ogsaa kanske Tyrernes Dal), gaar tvertigjennem Staden og deler den i to ulige store Dele, hvorpaa den forener sig med Kedron ved Siloams Kilde, som er nordenfor Bir Eyûb. Østenom Tyropoeon er den Del af Fjeldfladen, som kaldes Moriah Bjerg. Der stod fordum Salomons, Zerubabels og Herodes's Templer. Vestenom den er den Del, hvorpaa Herodes's Palads laa og de tre store Taarne Hippicus, Phasælus og Mariamne samt hvad Josephus kalder „Øvrebyen". Denne Del er 120′ højere end Moriah.

Dalsiderne i Kedron og Hinnom ere nu bedækkede med Grus; alligevel ere de endnu saa stejle, at de ere vanskelige at komme opover. Her og der har man med Kunst forøget Stejlheden. Den eneste Side, hvorfra man i gamle Tider kunde tænke paa at angribe Staden, var Nordsiden. Men her, siger Josephus, var Staden forsvaret af tre stærke Mure. Den nuværende By er ganske omringet af en fast velbygget Mur med mange Taarne, og nordpaa har den tillige til sit Værn en Murgrav, som tildels er hugget ud i Klippen. Der er 10 Porte, men kun de 5 holdes aabne; af disse vender Jaffa-Porten mod Vest, Damascus-Porten mod Nord, St. Stephans mod Øst, Sions og Møgporten (Bab al Maghâribe [1]) mod Syd. Af de lukkede Porte er der en paa Østsiden, som kaldes den gyldne Port. Hele Fladen, hvorpaa Byen er bygget, helder jevnt mod Sydost og bestaar af tertiær Kalksten. De øverste Lag levere en overmaade haard og tæt Stensort, som Araberne kalde „mezzeh"; de lavere derimod, hvori de fleste gamle Grave og

[1]) Dette er, siges der, af samme Rod, hvorfra Navnet Marocco er kommet, og betyder: Vestlændingernes Port. Det skrives ogsaa Mughâribeh. Mögporten kalde Frankerne den. Den findes lidt SV for Sydvesthjörnet af Tempelbjerget imellem dette og Höjen vestenfor, i Tyropoeons sydlige Del.

Digitized by Google

Brønde ere huggede, bestaa af en blød, hvid Sten, der kaldes „melekeh".

Paa Moriah Bjerg findes der nu et stort aabent Rum, der kaldes Haram esh-Sherif og er særdeles helligt for alle sande Musselmænd. Overfladen af denne aabne Plads er besat med Cypresser og Oljetræer, og dens Sider for en Del omringet af det vakreste Murværk, som Verden kan opvise. Ved Sydenden findes Moskeen El Aksa og en Hoben Bygninger, som tidligere bleve brugte af Tempelherrerne; omtrent i Midten er der en ophøjet Flade, som er brolagt med Stene, og paa den rejser sig den velbekjendte Bygning Kubbet es-Sakhra med sin skjønt formede Hvælving. Indenfor denne hellige Plads's Grændser stod Jødernes Tempel. Alle Spor af det ere længst forsvundne. Ikke Sten er levnet paa Sten, og man har stridt i mange Aar om, hvor paa Haram det egentlig har staaet. Spørgsmaalet er endnu ikke afgjort, og man venter paa nye Udgravninger indenfor Harams Mure, for at kunne faa det endelig afgjort. „Om en Ting ere dog Alle enige" — siger Capt. Wilson — „at den pragtfulde tredobbelte Buegang, Stoa Basilica, som Herodes byggede, stod paa Toppen af den sydlige Mur, og Synet af denne, da den var i fuld Stand, maa have været mere storartet end nogetsomhelst af hvad vi ellers kjende til. Det er næsten umuligt at forestille sig den Virkning, som en Bygning maatte frembringe, der var længere og højere end Yorks Kathedral og stod paa en fast Masse af Murværk, der næsten var saa høj som det højeste af vore Kirkespir, og dertil maa vi føje den blændende Hvidhed af Stenen, da den endnu var ny, kommen fersk fra Murerens Hænder".

Den vestlige Høj er tæt bedækket med Huse, undtagen paa Vestsiden, hvor der er en aaben Plads, som optages

[1]) Hovedsagelig efter „Recovery of Jer." p. 3–32. Jfr. „Our Work in Palestine" p. 20—46.

Digitized by Google

af det armeniske Klosters Haver. Paa Nordvesthjørnet er Citadellet med sine Taarne, og op til det, paa Sydsiden af det, ligge den tyrkiske Garnisons Barakker. Et af Taarnene paa Citadellet, nu kjendt under Navnet „Davids Taarn", staar paa en Masse fast Murværk, der efter Wilsons Mening afgjort hører til Herodes's Tid, og dets Maal skulle stemme godt med Phasælus-Taarnets, som Josephus har opgivet. Et andet Taarn, som beskytter Jaffa-Porten, der er lige ved Citadellet, er mindre, og Wilson er tilbøjelig til at tro, at det er Hippicus-Taarnet. Paa denne vestlige Høj, Sions Høj, som den kaldes, men paa dens sydlige Skraaning staar ogsaa den Bygning, der kaldes „Coenaculum", under hvilken Sagnet siger, at Davids Grav findes.

Langs Nordsiden af Højen løber der en Gade vestenfra Jaffa-Porten østover mod Haram. Gaden synes at følge en liden Sidegren af Tyrpoeon-Dalen. Nordenfor denne Linje strækker Stadens christne Kvarter sig med stadig Stigning mod Nordvest, indtil det naar Hjørnet af den nye Mur ved Kalat Jalûd (Goliaths Slot), en Ruin, som Nogle mene er Josephus's Taarn Psephinus. Næsten midt i dette Kvarter ligger den hellige Gravs Kirke, inden hvis Mure Herrens Grav siges at være. Paa Korsfæstelsens Tid var Graven udenfor Murene; nu er den et godt Stykke indenfor dem. Nogle forklare dette ved at sige, at, efterat Constantin havde bygget sin Opstandelses-Kirke, udvidede Byen sig og omringede den, medens Andre føle sig ligesaa forvissede om, at den nuværende Beliggenhed maa have været indenfor Grændserne af den gamle By, og at vi maa søge andensteds efter Graven, ja endog efter selve Constantins Kirke. Løsningen af dette vanskelige Spørgsmaal beror paa, hvad Løb den anden Mur havde, som omgav Byen. Løb den østenom Kirken, er der ingen Grund til at betvivle Rigtigheden af den nuværende Overlevering; men løb den vestenfor, maa denne være gal.

Digitized by Google

Ingen har til denne Stund seet nogen Del af denne Mur. Man er lige uvidende om, hvor den begyndte og hvor den endte.

Endnu er der en fjerde Høj, nordenfor Haram og 100′ højere end denne Plads. Den synes at svare til Josephus's Bezetha. Nu bo der mest Musselmænd der, men „les Soeurs de Sion“ har bygget sig et Konvent paa dens nordlige Skraaning, og paa Vestsiden af den ere de britiske og østerrigske Konsulater. Strax østenfor denne Høj er der en liden Dal. Paa Dalens østre Side staar St. Annas Kirke, og i dens Elveseng har den Dam dannet sig, som Traditionen kalder Bethesda, et Navn, som minder om Bezetha.

Vi vende atter tilbage til Haram esh Scherif, denne mærkeligste Del af Jerusalem. „Den ædle Helligdom“, som Navnet skal betyde, hæver sig 2419 Fod over Middelhavet. Dens Overflade er næsten jevn, naar man undtager den ophøjede Terrasse i Midten, en dyb Sænkning foran den gyldne Port og en liden Stigning mod det nordvestlige Hjørne. Pladsen er bleven dannet ved at hugge Fjeldet væk paa nogle Steder, bygge Hvælvinger til Støtte paa andre og udfylde Hulningerne med Grus og store Stene. Det nordostlige Hjørne synes at være dannet paa det Vis, at man har fyldt op en Del af den Dal, som løber ned mellem St. Annas Kirke og Højen Bezetha. Meget af dette Arbejde maa være bleven gjort, efterat den gyldne Port var bygget; thi dennes Nordside er bedækket med Grus op til en Højde af 26 Fod. Den nævnte Dal, har man nu opdaget, munder ud i Kedron-Dalen noget søndenfor det nordøstlige Taarn paa Haram. Ligeledes har det vist sig, at „Bethesda Dammen“ (lige udenfor Nordsiden af Haram) er gravet tversover Dalen, ikke langsefter den, og at Grusets Dybde i det nordostlige Hjørne af

[1]) Her paa denne vestlige Höj, Sions Höj, som den kaldes, men paa dens sydlige Skraaning, staar ogsaa den Bygning, der kaldes „Coenaculum“, under hvilken Sagnet siger, at Davids Grav findes.

Digitized by Google

Haram er over 100 Fod. Hvoraf denne Grusdynge bestaar, eller om der maaske gaar en Række Hvælvinger over denne Kløft, vides ikke. I det nordvestlige Hjørne, hvor der staar tyrkiske Barakker, ligger den naturlige Klippe enten bar, eller den har kun et let Dække af Jord over sig. Overfladen er bleven jevnet med Kunst. Mellem dette Hjørne og den ophøjede Platform eller Terrasse midt inde paa Haram maa Moriahs Aasryg paa et Sted have været meget smal. Her findes ogsaa, som Capt. Warren har paavist, Tørv istedetfor Fjeld og andre Tegn til, at der her en Gang har været en i Fjeldet huggen Grav eller et naturligt Dalføre. Paa Terrassen midt paa Haram staar Klippe-Domen, Kubbet es-Sakhra, der er bygget over den hellige Klippe, hvorfra Muhamed siges at have steget op til Himlen. Under denne Klippe er der en Hule, som ganske ligner de andre i Byens Nærhed. Dens Sider ere nu tildækkede med et tykt Lag af Gibs. Den kredsrunde Aabning i Hulens Loft ligner Aabningen af en Cisterne, men har ikke de sædvanlige Mærker efter Tougene, hvormed man drog Vandkarrene op. Man stiger ned i Hulen ad Trappetrin i dens sydøstlige Del. Dens Gulv er brolagt med Marmor, og midt i det er der en liden Marmorsten, som bedækker den saakaldte „Aandernes Brønd" (Bû el Arwah). Musselmændene tro, at den er Paradisets Port. Hin lille Marmorsten er aldrig bleven løftet fra sin Plads. Ved det sydøstlige Hjørne er Jevnheden i Overfladen bleven frembragt ved de Hvælvinger, der kaldes „Salomons Stalde". Disses Alder er meget omtvistet. Som de nu staa der, skulle de bære kjendelige Spor af at være gjenopbyggede. Ved det sydvestlige Hjørne har Capt. Wilson fundet en af de Opgange, som Josephus omtaler har ledet til Vestsiden af Templet fra Byens Udkanter. Opgangen staar i Forbindelse med den Port, der kaldes „Profetens" eller „Muhameds" eller „Barclays" Port, det sidste Navn efter Amerikaneren Dr. Barclay,

Digitized by Google

som i sin Bog: „City of the great King“ først gjorde Folk ret opmærksomme paa den. Capt. Wilsons Navn er paa en endnu mere fremtrædende Maade knyttet til en anden mærkelig Opdagelse paa denne Kant af Haram. Nordenfor den bekjendte „Grædeplads“, over en stor Dam kaldet El Burak, har han fundet Levningerne af en stor Bue, der sprang ud fra Ydersiden af den mægtige Mur, som omgiver Haram paa denne Side, og dannede Begyndelsen til en Viadukt, som førte op til den vestlige Høj. Den kaldes nu af Geograferne „Wilsons Bro“ eller „Wilsons Bue“, og maa ikke forvexles med en lignende Buelevning, som Dr. Robinson i sin Tid fandt sønden for Grædepladsen, og som efter ham kaldes „Robinsons Bue“ eller „Robinsons Bro“. Længere nord endnu ved en Port paa Harams Vestmur, der heder Bab el Mathara, er der en Cisterne, som gaar gjennem den store Mur og er lodret paa den. Ogsaa den tror Wilson kan have været en gammel Opgang til Tempelpladsen ligesom Cisternen, som han fandt ved Muhameds Port. Under Haram er der en Mangfoldighed af Krypter eller „Cisterner“, som Capt. Wilson kalder dem, med Tanken fæstet paa Vandforsyningen. Disse „Cisterner“ ere udhuggede i Fjeldet. Nogle se ud, som om man havde udmineret den bløde Sten (melekeh) og levnet et Tag af den haarde Sten (mezzeh), som ligger over den. Andre ere dannede derved, at man har gjort en aaben Fordybning ligesom en Vandbeholder og saa muret Buer over den. Det første Slags ansees for de ældste. Sandsynligvis har man gjort dem, før man var bleven vant til at overhvælve store Aabninger. Mærkelig nok findes ingen store Cisterner af dette Slags paa Haram nordenfor Klippe-Domen. Cisternerne synes at have været indbyrdes forbundne ved et Net af Kanaler, som have været udhuggede i Fjeldet, saa at, naar en var fuld, randt det overflødige Vand ind i den næste og saa fremdeles, indtil det endelige Overskud ad en Kanal førtes ud til Ke-

Digitized by Google

dron. En af Cisternerne, det saakaldte „Store Hav", vil have rummet 9,400000 Potter. Sandsynligvis have over 47 Millioner Potter kunnet gjemmes i disse Cisterner, siger Capt. Wilson. Nogle af dem, tilføjer han, ere fra 25 til 50 Fod høje, og Formen af dem er i nogle Tilfælde saa særegen, at man neppe kan tvivle om, at de oprindelig have været gjorte for noget andet Øjemed. Dette gjælder navnlig en lang, korsdannet Cisterne ved det sydøstlige Hjørne af den ophøjede Terrasse og en anden, nogle faa Alen søndenfor den, som har et stort Kammer, der ligger nogle Fod højere end Bunden ellers. Hvorvidt, og i saa Fald, hvorledes de stod i Forbindelse med Tempeltjenesten, kan neppe afgjøres, førend man faar fjernet Gibsen, som nu i tykke Lag bedækker dem.

En Oversigt, afpasset efter vort Øjemed, over det nuværende Jerusalem, vilde ikke blive fuldstændig, dersom man ikke tog Stadens Vandforsyning lidt i Øjesyn. Denne beror fornemlig paa de to Cisterner, der samle det Vand, som falder paa Husenes Tage og Terrasser. Nogle af dem synes at være meget gamle. De ere blevne gjorte paa den Maade, at man sænkede dybe Skakter ned i Fjeldet og saa lavede en flaske- eller retort-dannet Udhulning ved Bunden af dem, der skulde tjene til Vandsamler. Næst dem i Alder komme de, der, som „det Store Hav" paa Haram, ere Udhulninger med Tag af naturlig Klippe; derefter de, som ere blevne dannede ved at hugge lodret ned i Fjeldet og saa bygge Hvælv over Hulningen, og tilsidst de nymodens, som ere byggede i Gruset og cementerede. „I gamle Dage" — siger Capt. Wilson — „synes Jerusalem at have faaet sit Vand fra Kilder, Brønde, Opsamlinger af Regnen i Damme og Cisterner samt fra fjerne Steder gjennem Vandledninger. De betydelige Levninger af Cisterner, Damme og Vandledninger vise, at man ikke har stolet synderlig paa nogen naturlige Kilder, som kunne have været i eller tæt ved Staden, og, at dømme fra Jord-

Digitized by Google

bundens Dannelse, er det tvivlsomt, om der har været nogen saadanne undtagen Jomfruens Kilde i Kedrons Dal. Kan være, der har været en Kilde i Tyropoeon-Dalen, men den kan ikke have været stor eller af megen Varighed". Den eneste egentlige Brønd, som man nu kjender, er Bir Eyûb (Joabs Dam eller Brønd), lidt nedenfor Mødestedet for Kedrons og Hinnoms Dale, 125 Fod dyb og overbygget. Traditionen gjør den til Et med Kilden En Rogel, som var et Grændsemærke mellem Judæ og Benjamins Stamm r, medens Andre mene, at En Rogel og Jomfruens Kilde er det samme. Man har Levninger af 6 Damme udenfor og 2 Damme indeni Staden, samt sikker Tradition om tre andre. De 6 udenfor ere: Birket-Mamilla og Birket es Sultan, begge vestenom Staden, den ene ovenfor den anden i Hinnoms Dal, og begge i forfalden Stand, skjønt den første endnu har noget Vand, de to Siloams Damme[1]), søndenfor Staden ved Enden af Tyropoeon-Dalen, Birket Sitti Miriam i Øst ved St. Stephans-Porten og en Dam tæt ved Kongernes Grave, et Stykke ovenfor Byen i Kedrons-Dalen. De to Damme indeni Staden ere Birket Israil, som ogsaa kaldes „Bethesda Dam", og Ezechiæ Dam. Hin ligger lige udenfor Nordsiden af Haram i den Dal, som løber ned forbi St. Annas Kirke; skjønt delvis fyldt med Grus, har den dog endnu en Dybde paa 40 Fod. Den er istykker og holder ikke Vand nu. Ezechiæ Dam[2]) i

[1]) I den mindste af disse strömmer det Vand ind, som kommer fra Jomfruens Kilde (se nedenfor). Den störste er nu næsten fyldt op. Capt. Warren mener, at denne er den Dam, som Kong Ezechias grov, og som hos Josephus (i „Krigene" V, 10, 4) gaar under Navn af Siloam, men i Nehemiæ 1ste Kap. kaldes „Kongedammen".

[2]) Capt. Warren tror, at det er „Gihon i Dalen", ved hvilket Sted Salomon salvedes til Konge. Ved Dalen er da ment den, som löber fra Jaffa-Porten til Haram, men nu er opfyldt. Gjennem denne Dal tror han, at det overskydende Vand er ført først östover og saa langs Vestsiden af Haram gjennem de der fundne Kanaler under Robinsons Bue sydover, nedad Tyropoeon-Dalen til Siloams Damme, hvor det mödtes med Vandet fra Jomfruens Kilde.

Digitized by Google

Stadens vestlige Del noget indenfor Jaffa-Porten forsynes med Vand fra Birket Mamilla, men er forøvrigt i daarlig Stand. Af Vandledningerne, som førte Vand til Byen fra det Fjerne, kan der indenfor Byen paavises Spor af „den lave" („the low level aqueduct" i Engelsk). Den overskjærer Hinnoms Dal lidt ovenfor Birket es Sultan og slynger sig rundt om den sydlige Skrænt af det nuværende Sion, hvorpaa den gaar ind i Staden ved de jødiske Fattighuse, og løber saa langs Østsiden af Sion og videre over Wilsons Bue ind til Haram. Den fik sin Forsyning fra „Salomons Damme" og fører endnu Vand saa langt som til Bethlehem. Hele Længden er 40 engl. Mile, „hvilket er næsten saa langt som den Vandledning, Pontius Pilatus fik istand ifølge Josephus's Fortælling". Den høje Vandledning (the high level aqueduct) er Navnet paa en anden, som ogsaa førte Vand fra Stregt omkring Salomons Damme til Jerusalem. Det sidste Spor af denne sees paa Rephaim-Sletten ved Jerusalem, hvor den ligger højt nok til at levere Vand ved Jaffa-Porten og saaledes forsyne den øvre Del af Staden. Af Kilder maa nævnes Jomfruens Kilde søndenfor Staden i Kedron-Dalen. Altimellem stiger Vandet i den med nogen Kraft og løber ned til Siloams Damme gjennem en i Fjeldet huggen Kanal. Af slige Stigninger kan der være flere om Dagen, stundom igjen kun en i Løbet af nogle Dage. De ere meget uregelmæssige og formodes at afhænge af Regnfaldet.

Ikke Naturens Omskiftninger alene, men ogsaa Menneskehaand har gjort meget til at udslette Jerusalems Træk Gang efter Gang og skrive saa at sige en ny Skrift over den gamle. At dette er skeet langt hyppigere, end man i Almindelighed tænker paa, vil vise sig ved et flygtigt Overblik over

Digitized by Google

Stadens Historie [1]).

Den første Gang Jerusalem nævnes under dette Navn i Bibelen, fortælles der, at Judas Børn strede mod Staden og indtoge den og sloge den med Sværdets Eg og satte Ild paa den. (Dom. B. 1, 8). Dette er den første af de 27 Belejringer, som Jerusalem vides at have undergaaet. Den fandt Sted c. 1400 Aar før Christus [1]), altsaa c. 700 Aar før Rom blev grundlagt. Vi behøve nu kun at regne op denne lange Række af Belejringer, for at faa den Side af Stadens Historie frem, der baade viser, hvor sammenviklet Oldgranskerens Opgave er bleven, og tildels giver Vink om, hvad han skal søge og ikke søge efter.

Den 1ste Belejring skede altsaa c. 1400 Aar f. Chr. ved Juda Stamme. Staden var dengang i Jebusiternes Hænder og rimeligvis en befæstet Plads af liden Udstrækning, om end sandsynligvis af ikke ringe Ælde alt dengang.

Den 2den Belejring fandt Sted c. 1046 f. Chr., da David tog Staden (2 Sam. 5, 6—10 og 1 Krøn. 11, 4—9).

David byggede en Mur og et Slot og begyndte paa Kongehaven. „Han blev begravet i Davids Stad". Hans Grav omtales i Nehem. 3, 16 og dens Beliggenhed vidste man, indtil Staden ødelagdes af Titus.

Salomon byggede Templet og sit eget Palads og en stærkere Mur rundt Staden, samt sørgede for Vejene til den.

Den 3dje Belejring, om man saa vil, skjønt ingen Modstand fandt Sted, er den ved Sisak, Kongen af Ægypten, som plyndrede Templet (2 Krøn. 12, 9. 1 Kong. 14, 25 f.). Det var faa Aar efter Salomons Død.

---

[1]) Jfr. „Our Work" etc. p. 58—67, hvoraf simpelthen gjøres Uddrag, uden at opholde sig ved kritiske Tvivl om et og andet Punkt. Her er samlet, hvad den britiske Videnskab synes enig om med Hensyn til disse Ting.

[2]) Her anføres overalt, hvor ej anderledes angivet, den Chronologi, som er fulgt i „Our Work in Palestine", — til Sammenligning med Andres Beregninger.

Digitized by Google

Den 4de Belejring skede under Joram, som kom til Styret c. 887 f. Chr., og ledsagedes af Plyndring af Kongepaladset (2 Kron. 21, 16. 17).

Den 5te Belejring skede i Kong Amazias Tid (838—810 f. Chr. efter Kurz's Angivelse i hans „hellige Historie"), idet Kong Joas af Israel tog Staden, plyndrede Tempel og Palads og rev ned 400 Alen af Murens nordlige Del (2 Kong. 14, 13 f.). Det er første Gang, at en saadan Nedrivelse omtales.

Usia gjenopbyggede Muren og styrkede den med Taarne og Stenslynger (balistæ). I hans Dage skede et stort Jordskjælv, hvorved Templet fik en Revne og Kongehaven begroves under et Jordskred, som fandt Sted i Højen ved En Rogel.

Den 6te Belejring skede ved Rezin af Syrien og Pekah i Israel, da Achas var Konge i Juda (742—727 f. Chr. — Kurz). Dog toges ikke Staden den Gang, saavidt sees kan.

Den 7de Belejring er den bekjendte under Kong Ezechias ved Assyrerne, som ikke fik Staden i sin Vold. (2 Kron. Kap. 32. Ezechiæ Regjeringstid var 727—696 efter Kurtz).

Manasse byggede meget i Jerusalem, „en ydre Mur for Davids Stad vestenfor Gihon i Dalen og til Indgangen gjennem Fiske-Porten og førte den omkring Ophel og gjorde den meget høj". (2 Kron. 33, 14). Jotham havde begyndt Værkerne paa Ophel. (2 Kron. 27, 3).

Den 8de Belejring var den, ved hvilken Nebukadnesar erobrede Jerusalem i Jojakims Tid (2 Kron. 36, 7). — c. 606 f. Chr. (efter Kurz).

Den 9de Belejring skede under dennes Eftermand Jojakin, (599 f. Chr. efter Kurz).

Den 10de Belejring under Zedekias, den længste og værste af alle hidtil stedfundne Belejringer. Efter 18 Maaneders Modstand stormedes Staden gjennem en Bresche i den

Digitized by Google

nordlige Mur, Templet brændtes, Kongepaladset ødelagdes, og Murene nedreves af Nebukadnesar c. 586 f. Chr. (Kurz: 588). Endnu faste Jøderne til Minde om dette Ulykkens Aar, siges der.

I 50 Aar laa Staden urørt i sine Ruiner. Saa kom en Flok af de Landflygtige tilbage, og et nyt Tempel rejstes. I Aaret 516 f. Chr. var det færdigt. Men først 140 Aar efter den store Ødelæggelse begyndte man at bygge Murene om Staden op igjen. Det var, da Nehemias kom (445 A. f. Chr.).

Omtrent 100 Aar efter (332 f. Chr.) drog Alexander den Store ind i Jerusalem, men uden Sværdslag, ja som en Ofrende, efter hvad der fortælles.

Den 11te Belejring indtraf 10 Aar derefter, da Ptolemæus Soter af Ægypten bemægtigede sig Staden uden Modstand paa en Sabbat og tog med sig mange Jøder til Ægypten.

Den 12te Belejring skede 203 f. Chr., da Syrerkongen Antiochus den Store tog Jerusalem.

Den 13de Belejring i 199 f. Chr., da Scopas, en ægyptisk General, erobrede Staden, men Aaret efter aabnede Jøderne deres Porte frivilligt for Antiochus igjen.

Den 14de Belejring foretog Antiochus Epiphanes 168 f. Chr. Han tog Staden og plyndrede den, ødelagde Murene, brændte de smukkeste Bygninger, ofrede Svin paa Alteret i Templet og forbød Jødernes Gudsdyrkelse. Saa begyndte Makkabæernes Kamp, som førte til

Den 15de Belejring An. 162 f. Chr., da Judas belejredes af Antiochus, men sluttede Forlig, mod at Murene delvis ødelagdes. Disse repareredes dog snart, og Befæstningerne styrkedes af Jonathan. Acra var endnu i Hænderne paa en macedonisk Besætning, men belejredes nu i 3 Aar af Jonathan og efter hans Fald af Simon. Da Besætningen tilsidst overgav sig, blev Acra-Højen i Le-

Digitized by Google

bet af 3 Aar jevnet, saa den kunde blive lavere end Tempelhøjen. Da det var gjort, byggedes Fortet Baris, siden kaldet Antonia, nordenfor Templet. Simon myrdedes An. 135 f. Chr.

Den 16de Belejring indtraf under dennes Eftermand Johannes Hyrkanos, som imidlertid sluttede Forlig med Belejreren, Antiochus Sidetes af Syrien, ved hvilken Lejlighed han tog 3000 Talenter ud af Davids Grav. Efter Johannes Hyrkanos kom Sønnen Aristobulus (107 f. Chr. — efter Gerlach), som forenede Kongetitlen med Ypperstepræstens. Ham fulgte Broderen Alexander Jannæus (105 f. Chr. — Regjeringstid efter Gerlach: 106—79 f. Chr.), hvis Grav laa udenfor Templets nordlige Mur. Dennes Sønners Hyrkans og Aristobulus's Tvist ledede til

Den 17de Belejring An. 65 f. Chr., der hævedes af Scaurus, en af Pompejus's Underbefalingsmænd. Aristobulus's Parti vilde imidlertid ikke overgive Templet. Dette voldte

Den 18de Belejring An. 63 f. Chr., da Pompejus tog Templet efter en ordentlig Belejring, hvorunder han benyttede Jødernes Sabbatshvile til at flytte sine Maskiner. 12000 af de Belejrede skulle være blevne dræbte. Romersk Besætning lagdes i Øvrestadens faste Pladser. „Baris" omtales ikke. Templet lodes urørt, skjønt Pompejus gik ind i det Allerhelligste. Hyrkanus bekræftedes i sit Ypperstedømme og blev boende i Jerusalem, som An. 40 f. Chr. toges ved Overrumpling af Aristobulus's Søn Antigonus, der blev hjulpen af en Parthisk Hær.

Den 19de Belejring indtraf Aaret efter, An. 39 f. Chr., da Idumæeren Herodes med Titel af Judæas Konge viste sig i Spidsen for en romersk Hær for Staden og tog den efter 5 Maaneders Kamp, for saa at begynde sin lange Regjering.

Han byggede Templet om. 2 Aar gik hen med For-

Digitized by Google

beredelser (An. 19—17). Selve Helligdommen fuldendtes i 1½ Aar. An. 9 f. Chr. var det hele Tempel fuldendt. Han byggede derhos et Palads for sig selv og fuldendte Fortet Antonias Opførelse paa det gamle Baris's Tomt. Han døde 4 Aar f. Chr. (ɔ: faa Maaneder efter Christi Fødsel).

Den 20de Belejring var den af Herren varslede, An. 70 efter Christus, da Titus erobrede Staden, og Templet gik op i Luer. En romersk Besætning efterlodes i Staden for at fuldende Ødelæggelsesværket. „For 50 Aar forsvinder Staden af Historien". Da kom Bar Cochebas's Oprør (132—135 efter Christus), hvorunder Jøderne fik Staden i sin Magt, nedrev Hadrians Jupitertempel, der var bleven rejst paa Templets Tomt, og forsøgte paa at gjenoprette Templet. Da kom

Den 21de Belejring, „hvorom intet Andet vides, end at Kampen var saa fortvivlet, efter Jerusalems Fald, ved Bether, hvor den sidste Modstand forsøgtes, at Hadrian undlod de sædvanlige Lykønskningsord, idet han meldte Senatet Krigens Slutning". Derefter søgte Romerne at udslette ethvert Spor af Staden. De plantede en romersk Koloni i den, byggede et Tempel for Jupiter Capitolinus paa Templets Tomt, forbød Jøderne at besøge Staden og forandrede dens Navn til Ælia Capitolina. Dertil kom et Theater og Markedspladse samt en Statue af Hadrian paa det Allerhelligstes Grund. I 200 Aar var det Jøderne forbudt at betræde Staden, og derefter forundtes det dem kun en Gang hvert Aar at græde over Ruinerne.

Her er da et langt Glemselens Gab igjen i Jerusalems Historie. Imidlertid var der dog hele Tiden en Række christne Biskopper i Staden, og „Pilgrimmen af Bourdeaux" (330 efter Chr.) og Hieronymus bevidne, at hverken Jøder eller Christne havde glemt, hvor Templet havde staaet". Der er ogsaa en Fortælling om, at Maxi-

Digitized by Google

minus Daza, Galerius's Neveu (c. 306 efter Chr.), en af Medbejlerne til Kejsermagten efterat Diocletian havde takket af, skal have bygget et Tempel over Jupiter-Billedet paa Tempeltomten i Jerusalem, hvilket Tempel var en Efterligning af et Jupitertempel, som Diocletian havde rejst i Spalatro. Dette var ottekantet og i korinthisk Stil, havde en Hule under sig og stod i Midten af en retvinklet Platform, i hvis Mur der var en gylden Port, hvorigjennem man fik Adgang til Templet — Omstændigheder, som paa mærkelig Maade fører Tanken til den nuværende Klippedom paa Haram.

Constantin den Store byggede blandt Andet en Basilica paa det Sted, hvor man havde fundet Korset, østenfor den hellige Gravs Sted.

Julian gav An. 362 Jøderne Tilladelse til at gjenopføre Templet; men Forsøget gjordes til Intet ved Flammer, som slog ud af Ruinerne og ødelagde de paabegyndte Arbejder. „Ingen historisk Kjendsgjerning synes at være bedre godtgjort end denne, hvad saa Aarsagen kan have været til Flammerne".

Saa kom Pilgrimsstrømmen i voxende Omfang. Hele Syrien fyldtes med Klostre og Eremitboliger. Kirken fik Palæstina helt i sine Hænder. I An. 529 byggede Justinian en pragtfuld Basilica, hvoraf Levninger af Nogle formodes at findes i Moskeen el Aksa paa Haram. Mange andre Bygninger rejstes, og i 400 Aar og mere var Jerusalem i Ro for Krigsrædsler. Da kom pludselig

Den 22de Belejring, idet Perseren Chosroës brød ind i Landet, tog Jerusalem, dræbte Tusinder af Munke og ødelagde den hellige Gravs Kirke. 14 Aar derefter drog Kejser Heraklius i højtideligt Optog ind i Staden efter sin Sejer over Perserne. (Slaget ved Ninives Ruiner 627 efter Chr. — jfr. Webers Weltgeschichte).

Digitized by Google

Den 23de Belejring indtraf 9 Aar derefter. Da faldt Staden efter 4 Maaneders Modstand i Kalifen Omars Hænder. Han fandt Haram fuld af Grus og Skarn, som de Christne med Flid havde dynget op der i Aarhundreder. Han ryddede Pladsen og byggede en Moske af Tømmer paa den, og saa blev Haram eller Davids Masjid (Davids Bedested), som de kalde det, næst Mecca det helligste Sted i Muhamedanernes Øjne. 684 efter Christus byggede Abdel Melek Kubbet es Sakhra eller Klippedomen, som kun er en hvælvet Bygning til at forherlige et af Traditionen udpeget Sted, i Skikkelse som en musselmansk Helgengrav, og ingen egentlig Moske. Den samme Herre byggede Moskeen el Aksa og flere andre Bygninger paa Haram.

Den 24de Belejring skede 1098, da Afdal, en Visir hos Kalifen af Ægypten, belejrede Staden;

Den 25de, da den første Korsfarer-Hær erobrede Jerusalem 1099.

Imidlertid var den hellige Gravs Kirke bleven delvis eller ganske ødelagt c. 980 under en Christenforfølgelse. Korsfarerne fredede Klippe-Domen og brugte den til Kirke og kaldte den Templum Domini i Henhold til Traditionen, at den stod paa Herodes's Tempels Tomt. Moskeen el Aksa kaldte de Templum Solomonis eller Palatium Solomonis, fordi en Tradition sagde, at der var Salomons Palads. Tempelherrerne fik den i Brug. Det vigtigste af de mange Bygverker i Jerusalem, som skrive sig fra Korsfarertiden, er Levningerne af Johanniternes Bygninger i det saakaldte Muristan tæt ved den hellige Gravs Kirke.

Den 26de Belejring er den i Aaret 1187, da Saladin erobrede Staden efter 7 Ugers Kamp. 1219, da Jerusalem afstodes til Kejser Fredrik, ødelagdes Murene og alle Befæstninger, undtagen „Davids Taarn".

Digitized by Google

Den 27de Belejring, den sidste, skede 1244, da Kharesmiernes Horder tog og plyndrede den og slagtede Præsterne og Munkene.

De nuværende Mure byggedes af Soliman den prægtige i Aaret 1542.

Altsaa, her ere mange Jerusalemer, det ene ovenpaa Gruset af det andet. „Der var en Stad der før Davids Tid. Den anden Stad kan kaldes Salomons, fra 1000 til 597 før Christus, et Tidsrum af 400 Aar. Derefter have vi Nehemiæ Stad, som varede omtrent 300 Aar og veg Pladsen for en pragtfuldere og græciseret Stad, som gradevis voxte frem i Herodes's og hans nærmeste Eftermænds stormfulde Tidsalder. Denne Stad, ødelagt af Titus 70 Aar efter Christus, fulgtes, efter et Mellemrum, hvori Alt var i Ruiner, af en ren romersk By fra den senere Kejsertid, der bestod til Mahumedanernes Tidsalder. Godfreds og Balduinernes christne Stad kan kaldes den syvende Stad, og den nuværende Stad — Resultatet af 6 Aarhundreder af Musselmansk Styrelse — kan passende kaldes den ottende. Grus og Levninger dække hver Fod af Grunden, undtagen hvor Fjeldet her og der stikker op . . . . . Naar Ødelæggelsens Haand har faldt saa tungt og saa ofte, hvad Under, om Lidet er blevet fundet, der kan kaste Lys over Salomons, Nehemiæ og Herodes's Stæder? — hvor forbausende, at saa Meget er blevet bevaret!"

Fra et Steds Historie vender Tanken sig uvilkaarlig til

Sagnene,

som knytte sig til det. Et Sted som Jerusalem maa af mange Grunde være en yppig Jordbund for saadanne. Der er tre store Grupper af Traditioner, som have fæstet sig ved denne for tre Religioners Bekjendere hellige Stad, en jødisk, en muhamedansk og en christelig Gruppe.

De jødiske Sagn findes fornemmelig i Talmud. Efter

Digitized by Google

dem er Jerusalem Jordens Midtpunkt. Adam blev skabt i Nærheden af den hellige Stad. Nær den, men ikke paa dens Tomt, blev det første Blod udgydt. Adams Hoved er begravet i Jerusalem, paa Bakken Golgatha. Noah havde nemlig taget Adams Lig med sig i Arken og delte det siden ud mellem sine Sønner. Sem fik Hovedet og gav det til sin Søn Melchisedek, som grundlagde Jerusalem og begrov det der. Paa Moriah Bjerg var Abraham i Færd med at ofre sin Søn Isak. Naar Landflygtighedens Tider ere endte, vil Jerusalem paany blive Hovedstaden for et herligere Rige end nogensinde før og Sædet for et nyt og herligere Tempel.

Muhamedanernes Sagn have en endnu eventyrligere Skikkelse. De samle sig mest om Haram. Selve Klippen, sige de, hænger i Luften. Fra den steg Muhamed op til den syvende Himmel. Man viser endnu Sporene af hans Fødder, og tæt derved Mærket af Englen Gabriels Haand, der greb fat i Klippen og hindrede den fra at fare op med Profeten. Her er Salomons Grav og her findes Profetens Muldyr, Buraks Sadel. Et andet Sted den Ring, hvortil Burak var fastbunden, medens Muhamed var borte paa sin Rejse til Himmelen. I Moskeen el Aksa viser man blandt Andet ogsaa Fodspor af Jesus. Ligeledes af Enoch findes Fodspor paa Haram, hvor man tillige har Salomons, Davids og andre hellige Mænds Bedesteder.

Sammenlignede med disse tvende Grupper have de christne Sagn en sædruelig Karakter i det Hele taget. Men i højeste Grad mistænkeligt er det, at Jerusalem er saa at sige fuldpakket med christne Traditioner. Der findes nok neppe en Plet i Staden, uden at der klynger sig et Sagn til den; i ethvert Fald er der ingen nok saa liden Begivenhed omtalt i Bibelen i Forbindelse med Jerusalems Navn, uden at Traditionen ved at fortælle med det samme, paa hvad Sted i Staden den skede. Tager man den til Vejleder, kan man faa se

Digitized by Google

mange mærkelige Steder i kort Tid. Gaa ind i den hellige Gravs Kirke, og der ser du den Sten, hvorpaa Herrens Legeme laa, da det salvedes med Olje; Stedet, hvor Herrens Moder stod, medens dette gik for sig; selve den hellige Grav; Stedet, hvor Herren aabenbarede sig for Maria Magdalene; Søjlen, hvortil han var bunden, da han blev hudstreget [1]); Herrens Fængsel; Jordens Centrum; Stedet, hvor Korset blev fundet, og det, hvor det blev gjenkjendt; Melchisedeks Grav; Revnen i Klippen; et Stykke af Golgathas Klippe osv. osv. Den gamle Legende om Adams Grav er ogsaa holdt ilive der ved Adams Kapel. Christi Blod, heder det, dryppede fra Korset ned paa Adams Hjerneskal og vakte ham til Live Andetsteds i Staden er der ligeledes nok at se, naar man betror sig til Traditionen. Da ser man Stephanus's Martyrsted og Caiphas's Palads, Stedet, hvor Simon Peter fornegtede Herren, og Stedet, hvor Hanen gol. Da vandrer man paa Via Dolorosa med dens otte Stationer, en Vej, som selv Korsfarerne endnu ikke havde opdaget, og da kan man faa se det Hus, hvori den rige Mand i Lignelsen boede. Da ser man i en og samme Bygning Stedet, hvor Herren holdt sin sidste Nadver, og Stedet, hvor Apostlerne sade sammen paa Pinsedagen; derhos det Sted, hvor Jomfru Maria døde, og endelig Davids Grav. Ja der siges, at man endog kan faa de Stene at se, som vilde raabt, dersom Disciplene havde tiet.

Saadan Overflod af Viden har, som alt anført, vakt Mistanke, der har taget saaledes til, at man helst stryger en Streg over hele Traditionen, bange for at vildledes istedetfor at vejledes af den under sin Søgen efter Fortids Minder. Betydende Røster, f. Ex. Præsten Williams's, har dog talt for ikke udenvidere at kaste Vrag paa den. Enkelte mærkelige Sagn,

[1]) Denne Söjle staar paa en Grusdynge, som skal skrive sig fra Ödelæggelsen, som Titus bragte over Staden.

Digitized by Google

der synes at give nogen Vejledning, findes anførte i „Our Work in Palestine“ S. 70 og S. 74 f. og i „Recovery of Jerusalem“ S. 207 f., men ere for vidtløftige til her at meddeles.

Det samme gjælder om

de historiske Vidnesbyrd,

der indeholde Vejledninger for dem, som forske i disse Ting. En Del findes samlede i „Our Work etc.“ S. 82–91. Andre anføres lejlighedsvis i „Recovery of Jerusalem“. I det første af disse Skrifter opsummeres de historiske Vidnesbyrd i følgende Ord: „Ezechiel nævner i sit Syn, som det lader til, Templets virkelige Maal. Josephus giver en detailleret Beretning om Jerusalem, som det var i hans Tid. Eusebius beskriver Constantins Bygværker. En samtidig Christen [1]) beskriver Staden, som den var den Gang, Fra Tid til anden have forskjellige Pilgrimme fortalt om deres Rejser og beskrevet Stederne, de besøgte. Muhamedanerne have bevaret adskillige Beretninger om Staden, saa gamle som det 10de og 12te Aarhundrede. Vi have nøjagtige Beretninger fra Korstogstiden og nedover. De store christne Bygherrer vare Constantin og Justinian. De store romerske Bygherrer vare Hadrian og, i Henhold til Mr. Lewin, Maximinus Daza. Alle Bygninger paa Haram skyldes, ifølge de muhamedanske Historieskrivere, Abdel Melek og hans Efterfølgere“.

Endnu skulle vi med faa Ord omtale

De Lærdes Theorier

med Hensyn til Tomter og Bygninger i Jerusalem. Der er megen Uenighed mellem dem. Noget er allerede lejlighedsvis berørt i det Foregaaende; Noget vil komme paa Tale senere. Her faa kun de vigtigste Tvistepunkter omtales. Derom siges Følgende i „Our Work in Palestine“ S. 92—95:

---

[1]) Pilgrimmen fra Bourdeaux.

Digitized by Google

„Ifølge Dr. Robinson, som, saa vidt Tempelpladsen angaar, har Medhold af de Hrr. Kraft, Barclay, Kiepert og Porter, indtog Herodes's Tempel hele den sydlige Del af Haram-Indhegningen — et Rum af omtrent 925 Fod. Dr. Robinson mener, at der ikke kan være Tvivl om, at den nuværende Beliggenhed af den hellige Grav er den samme som den, Constantin valgte for Basilicaen.

Mr. Williams mener, at den sydlige Del hovedsagelig er Justinians Værk. Tomten for hans store Kirke, der er beskrevet af Procopius, tror han er den, som nu optages af Moskeen el Aksa. I den sidste Formening samstemmer Grev de Vogüé og Andre, som i Bygningsmaaden finde Beviser paa, at Moskeen oprindelig har været en christelig Bygning. Mr. Williams anser ogtaa den traditionelle Beliggenhed af den hellige Grav for den sande. Deraf, at der var en ubrudt Række af christne Biskopper, og at det sandsynligvis kun var en kort Tid, i hvilken de Christne vare ude af Staden, slutter han, at det er overmaade usandsynligt, at man nogensinde skulde have glemt, hvor Christi Grav var. Chateaubriand har udtalt sig paa samme Maade i sin „Itineraire". Mr. Williams lader den anden Vold løbe omtrent saaledes, som Capt. Warren har den i sit Kart. Men hans tredje Vold har et langt større Omfang.

Ifølge Sir Henry James, Grev de Vogüé og Ms. de Saulcy, indtog Templet hele Haram, idet Antonia var føjet til paa det nordvestlige Hjørne og kanske stak lidt ud i den ydre Forgaard. DHrr. Tobler og Rogers holde for, at der var et Tempel paa c. 600 Fods Længde paa hver Kant, omtrent dækkende den nuværende Platform.

Mr. Fergusson mener, at Templet stod i det sydvestlige Hjørne. Han anser den østlige Mur for en Tilføjelse af Agrippa, Hulen under den hellige Klippe for Frelserens Grav, hvis Beliggenhed var fuldkommen vel kjendt af de Christne paa Constantins Tid, og Klippe-Domen, forandret og udvidet af Mu-

Digitized by Google

hamedanerne, for — i Hovedsagen, som den nu staar der — en Kirke, som Constantin har bygget over Graven. Antonia sætter han lige i Nord for Templet o: lige ved Wilsons Bue. Moskeen el Aksa er Abdel Meleks Værk. Hvad den nuværende hellige Gravs Kirke angaar, saa var den oprindelig en Kirke, bygget af de Christne i Efterligning af deres virkelige Kirke, da det var blevet dem forbudt at komme til den mere, og de Traditioner, som hørte til den gamle Kirke, bleve helt og holdent, dels ved Bedrag, dels af Uvidenhed, overførte til den nye Tomt. Han lægger dernæst den anden Vold saaledes, at den nuværende Kirke maa have været indenfor den .... Hans Grunde hvile fornemmelig paa arkitektoniske Vidnesbyrd. Efterat have dannet sig sin Mening om Alderen af Kubbet es Sakhra, ved at undersøge Bygningens Stil, har han videre søgt at styrke sig med historiske Vidnesbyrd.

Mr. Lewin og Mr. Thrupp ere enige med ham i Henseende til Templets Beliggenhed. Men Mr. Lewin er aldeles uenig med ham, hvad Klippe-Domen angaar. Han indrømmer, at Bygningen er af den Alder, Mr. Fergusson giver den, men paastaar, at den var bygget af Maximinus Daza, en af Diocletians Efterfølgere, i Efterligning af det Tempel, som Diocletian byggede i Spalatro, og hvoraf Ruinerne endnu findes. Han tror fremdeles, at Hulen i Klippen er Alexander Jannæus's Grav. Antonia vil han skille fra Templet ved Buegange, og Salomons Palads vil han lægge lige sønden for Haram-Muren ved dens Vestende. Saa vidt om Striden i vore Dage. Traditionens Røst lægger Herodes's Tempel, den anden Vold, den hellige Grav og Sion der, hvor Mr. Williams vil have dem".

Men nu haste vi fra Theorierne til Kjendsgjerningerne.

Digitized by Google

Captain Warrens Opdagelser

findes vidtløftigt beskrevne i „The Recovery of Jerusalem" (S. 35—334), men Beskrivelsen fremkommer hovedsagelig i Form af Arbejdsrapporter, der ere affattede, efterhvert som Arbejdet skred fremad. Ud af disse at samle Materialet til en let overskuelig Fremstilling af de skede Opdagelser, er ingenlunde saa simpel en Sag, selv med den Hjælp, det andet tidt omtalte mindre Skrift giver. Nedenstaaende Fremstilling var i det Væsentlige færdigskreven, inden „Our Work in Palestine" udkom. Ved Hjælp af dette Skrift er det nu blevet muligt end yderligere at forvisse sig om Nøjagtigheden af, hvad her meddeles, og dette omtales, for at Læseren med desto større Tryghed skal kunne følge Fortællingen.

Capt. W.s Opdagelser have fornemmelig fundet Sted omkring Harams Mure, tildels ogsaa indenfor dem. Det vil erindres, at Haram er omgivet af faste Mure, der siges at rage 50—60 Fod over Grunden. Capt. W.s første større Arbejder begyndte paa Vestsiden af Haram, og vi ville derfor ogsaa først omtale hans Opdagelser

a. ved den vestlige Haramsmur.

Denne Mur ligger i en lang Strækning gjemt bag Huse og har derfor ikke kunnet underseges overalt med den Nøjagtighed, som man ønskede. 39 Fod nordenfor det sydvestlige Hjørne findes den ovenfor omtalte „Robinsons Bue", d. e. en Række fremstaaende Stene, som vise, at der engang maa have været en Bue eller Bro her. Højere oppe er Bâb el Maghâribé (Maurer-Porten [1]) og ovenfor den „Jødernes Grædeplads" med sit mærkelige Murværk samt „Wilsons Bue".

[1]) En Port, som ikke antages at være synderlig gammel. Den maa ej forvexles med Mög-Porten, som er længere SV. og hörer til Stadsmuren. Under Maurer-Porten findes den för omtalte Profetens eller Barclays Port.

Digitized by Google

Ialt er der otte Porte paa denne Side, som føre til Haram. Josephus omtaler fire.

1. Under „Wilsons Bue" sænkede Capt. W. sin første Skakt i November 1867, idet han brød igjennem Gulvet af den gamle ubrugte Dam, som er under den. Skakten fulgte Haramsmuren nedover. Paa 44 Fods Dybde traf han paa rindende Vand. Det lykkedes ham at fortsætte sin Skakt endnu omtrent 10 Fod dybere ned, indtil hvor Haramsmuren fandtes hvilende med sit nederste Lag af Stene paa det haarde Fjeld. Arbejdet foregik her under stadig Øsning, og her er altid under Arbejderne fundet Vand. Stundom stiger det nogle Fod, saa falder det igjen, og det har en svag Bevægelse mod Syd. Det synes saaledes, at der endnu rinder en Vandstrøm gjennem Tyropoion-Dalen, enten den nu har sin Oprindelse fra Regnfald eller fra en Kilde. Dog er intet Spor af en saadan Strøm fundet søndenfor ved Udgravningerne under Robinsons Bue. Der skal være en Tradition blandt Jøderne, som siger, at naar rindende Vand er blevet fundet trende Gange under Telpelmurene, er Messias nær for Døren. Da det to Gange før skal være fundet, er dette altsaa den tredje Gang, og Rabbierne kom derfor ogsaa ned for at se paa dette med Glædesraab.
2. Efter et forgjæves Forsøg paa at sprænge en Gang fra Bunden af denne Skakt langs Fjeldets Overflade tversover Tyropoiondalen mod Vest begyndte Capt. W. paa 25 Fods Dybde i Skakten en Gang, som gik ud fra denne i sydlig Retning langsefter Haramsmuren. Kommen 23 Fod sydover, traf han paa en Mur, der gik fra Vest til Øst og stødte op til Haramsmuren. Over Toppen af denne Mur grov han sig videre frem og fandt en Brolægning, som strakte sig 11 Fod langt, og saa en ny Mur lige imod sig. Hensigten var at se efter, om der fandtes no-

Digitized by Google

get Spor af en Port, som Fergusson har antaget skulde findes søndenfor Wilsons Bue, Magen til Barclays Port, en altsaa, der som denne skulde lede fra Templet til Udkanten af Staden. Men ingen saadan fandtes, og man opgav derfor at føre Gangen videre. Heller ikke fandt man Noget ved at sænke en 17 Fod dyb Skakt ned c. 18 Fod søndenfor det Punkt, hvor Gangen blev standset.

Ved disse Udgravninger opnaaede man imidlertid at faa se Haramsmuren helt ned til Grundvolden. Der er 21 Lag af Stene, paa Kanterne fint tilhugne, af det Slags, som sees paa „Grædepladsen"; „Marginal drafted stones", kaldes de i Beretningerne. Hver Sten er gjennemsnitlig 3′ 8″ til 4′ høj. Den sammenlagte Højde er omtrent 75′ 6″ over Fjeldet. Lagene have holdt sig bedre end de paa Grædepladsen.

3. Den næste Undersøgelse gjaldt Pillen, hvorpaa Vestenden af „Wilsons Bue" har hvilet. Man havde beregnet, hvor den skulde være, og sænkede saa en Skakt ned langsefter den. Fjeldet fandt man her paa c. 44″'s Dybde under Buens Begyndelse. Da man grov paa den modsatte Side langs nedefter Haramsmuren, havde man omtr. halvvejs (paa 24 Fods Dybde) stødt paa hvad man antog for at være Levninger af en nedstyrtet Buehvælving. Nu traf man ogsaa paa denne Side og paa samme Dybde lignende Levninger. Ovenfor dette Punkt er Pillen bygget af store firkantede Stene, og i de tre nederste Lag af disse er der hugget en Fordybning, som bærer Spor af i Fortiden at have tjent som Port eller Kammer. Herfra nedover er Pillen bygget af svære raa Klippeblokke. Deraf lader sig slutte, at der, hvor hin Fordybning findes, altsaa henved halvvejs ned til Fjeldet, hvorpaa Haramsmuren er bygget, var Grundens Overflade, dengang denne Bropille

Digitized by Google

byggedes, og at derfor Pillen og Buehvælvingen opførtes lang Tid, efterat Haramsmuren rejstes.

Fjeldet, hvorpaa denne Pille hviler, fandtes, som sagt, allerede paa 44 Fods Dybde, altsaa 10 Fod højere oppe end paa den modsatte Side, ved Haramsmuren. En Gang blev graven fra denne Skakt ved Pillen over mod den ved Muren langsmed Overfladen af Fjeldet. Det var livsfarligt Arbejde, men man opdagede derved, at Fjeldet skraanede fra Pillens Grundvold østover et Stykke og blev saa næsten vandret henimod Haramsmuren.

4. Nu fyldtes Skakten ved Pillen op til Bunden af hin Fordybning, og man borede et Hul i Pillen for at se, hvor tyk den var, og hvorledes der saa ud paa den anden Side. Dette ledede til den Opdagelse, at „Wilsons Bue" var Begyndelsen af en Viadukt, som førte fra Haram op til den vestlige Høj. Man fandt nemlig to ved Siden af hinanden løbende Rækker af Hvælvinger, hvorpaa Vejen, som er ovenover, hviler. Denne Vej er omtrent 25 Fod over den nuværende Overflade af Tyropoion, omtrent 53 Fod over hvad der var Overfladen, da Bropillen til Wilsons Bue byggedes, og omtrent 84 Fod ovenover Bundfjeldet. Hvælvingerne have ikke saa stort Spand som Wilsons Bue, hvis Spand eller Længde er 42 Fod og hvis Bredde er 43 Fod. Den sydlige Rækkes Hvælv har en Bredde af $23\frac{1}{2}$ Fod, den nordliges 21 Fod, tilsammen $44\frac{1}{2}$. Man slutter sig da til Følgende: den oprindelige Viadukthvælving over Dammen el Burak var $23\frac{1}{2}$ Fod bred. Den styrtede engang sammen, Saa repareredes den paa den Maade, at Vejen udvidedes ved Tilføjelsen af et nyt Sæt Hvælvinger nordenfor det gamle, og det tomme Rum over Dammen el Burak blev paany hvælvet over, med den nuværende „Wilsons Bue" nemlig, som fik lige saa stor Bredde, som de tvende Rækker Hvælv til-

Digitized by Google

sammen. Det lader til, at disse Hvælvinger, med Undtagelse af Wilsons Bue, aldrig have været synlige i Dagen, og at man har brugt dem — paa samme Vis som Jernbanebuer nuomstunder bruges — som (hemmelige) Kamre til at gjemme Varer og Vand i. Under nogle af disse Hvælvinger har man fundet et nyt Sæt af Hvælvinger, med andre Ord: mellem hvert Sæt af Bropiller er der i disse Tilfælde to Sæt af Hvælvinger og følgelig ogsaa af Kamre.

Man formoder, at den nuværende Bue, Wilsons Bue, og dermed altsaa den ovenomtalte Reparation af Viadukten skriver sig enten fra Herodes-Tiden eller fra Hadrians Dage.

5. Paa sin Vej vesterover gjennembrydes den sydlige af de ovenfor omtalte to Rækker af Viadukthvælvinger af et stort Kammer, der ligger omtrent i Retningen Nord til Syd og er bygget af meget gammeldags Murværk paa Hvælvingen nær, som er lagt over det og som er meget yngre end Væggene. Capt. W. har kaldt det „The Masonic Hall“ (Frimurersalen) med Henspillen paa en Omstændighed, som fandt Sted ved Opdagelsen af det. Man kommer ned til det nordenfra gjennem en liden Gang, som findes i en af Hvælvingerne i den nordlige Række. Kamret er retvinklet og gibset, og Gibsen har bevaret noget af det oprindelige Omrids af de udskaarne Stene. Midt i Kamret stikker Stumpen af en Søjle op. Lignende Søjler har der været ved hvert af Kamrets Hjørner. Kun en af disse er endnu i god Stand og er prydet med et ejendommeligt Kapitæl. I det sydøstlige Hjørne findes der en dobbelt Indgang med Dørkamre over, og Spor af Prydelser paa disse og Dørstolperne. Væggene i Kamret ere gjorte af firkantede Stene, der ere særdeles vel sammenføjede og det, som det synes, uden

Digitized by Google

Kalk. Bredden er 23 Fod, Længden (fra Syd til Nord) noget over 30, men deraf ere de 10 Fod i den sydlige Ende en senere Tilføjelse. Hin Søjle i Midten formodes at have tjent til at skulle skjule, at Hvælvingen over denne sydlige Tilføjning er nyere end den øvrige Hvælving. Capt. W. mener, at dette Kammer er noget af det ældste Murbygningsværk, som er bragt for Dagen i Jerusalem, og maaske lige saa gammelt som Haramsmurene.

6. Den tidt omtalte Viadukt er nordenfor den nuværende „Davidsgade". Lige under denne har Capt. W. fundet en Løngang, som han har undersøgt saa langt som 250 Fod vestover fra Haramsmuren. Den er 12 Fod bred [1]) og overdækket med en halvkredsformet Hvælving, hvis Top er 8 à 10 Fod under Gaden. Sandsynligvis vil Løngangen med Tiden kunne eftervises lige op til Jaffa-Porten. Der er ingen Tvivl om, at det er denne Løngang, som omtales af Araberen Mejr-ed-Din i det 13de Aarhundrede med følgende af Capt. W. citerede Ord: „Davidsgaden skal have faaet sit nuværende Navn af en underjordisk Gang, som David lod gjøre fra Lænke-Porten [i Haramsmuren, lige bag Wilsons Bue] til det Citadel, som kaldes Davids Mihrab. Den er endnu til, og altimellem opdages der Stykker af den. Den er overalt overhvælvet med fast Sten". Løngangen skal efter dette have været brugt til i Stilhed at føre Tropper fra Citadellet til Templet i Opløbstilfælde, lig den, Herodes byggede mellem Slottet Antonia og Templet. Capt. W. betvivler dog, at Løngangen kan være saa gammel som fra Davids Tid. Neppe nok er den, efter hans Mening, saa

[1]) I „Our Work" siges den dog at være 14 Fod bred og 10 Fod høj.

Digitized by Google

gammel som fra Herodes's Tid, og det samme gjælder Gaden over den.

7. Han har nemlig c. 4 Fod søndenfor denne Løngang, men $13\frac{1}{2}$ Fod under Bunden af den og $40\frac{1}{2}$ Fod under Davidsgaden fundet en hvælvet Gang, som staar i Forbindelse med en Bagdør, der fra Staden har ledet ud til Tyropoion-Dalen, og det bliver da vanskeligt at forstaa, hvorledes denne gamle Udgang har kunnet været benyttet, hvis Gaden var til paa samme Tid.

8. Den berømte amerikanske Rejsende Dr. Robinson havde, som før berørt, endnu en rum Tid, før Capt. Wilson fandt sin Buelevning paa Harams vestlige Mur, opdaget en lignende længere i Syd paa samme Mur og gjættet paa, at den var Levning af en Bro, som i fordums Dage havde forbundet Haram med Øvrestaden tversover Tyropoion-Dalen. For at forvisse sig herom, sænkede Cap. W. syv Skakter tversover Dalen fra Vest til Øst lige imod „Robinsons Bue" og fandt fuld Bekræftelse paa den amerikanske Forskers Formodning. Den første Skakt, som sænkedes 285 Fod fra Harams vestlige Mur og lige ved Østsiden af Øvrestaden, bragte ham paa 21 Fods Dybde i Berøring med Hovedrøret i Stadens Kloak. Herfra løber denne videre forbi Møg-Porten mod Siloam, indtil den munder ud paa Bakkeheldet ovenover Kedron, kun nogle faa Fod søndenfor Jomfruens Kilde. Indholdet anvendes til Vanding og Gjødsling af Kaalhaverne i dette Nabolag. Gjennem den anden Skakt, 250 Fod fra Haramsmuren, opdagedes lige under Overfladen Levningerne af en Kolonnade og en Brolægning, liggende i Retningen Vest til Øst. Den sidste bestod af firkantede Heller af Kalksten. Igjennem den tredje Skakt, fremdeles længere mod Øst, traf man paa Fortsættelsen af de samme Levninger, ligesaa i den 4de Skakt. Her fandt man og-

Digitized by Google

saa under disse paa 22 Fods Dybde en i Klippen huggen firkantet Cisterne, der antages at have været brugt i gamle Dage til at gjemme Korn i, da der ingen Aabning findes i den til at slippe Vand ind. En Cisterne, fuld af Kamelben, var ogsaa funden i den anden Skakt. I Skakt No. 5 fandtes paa 13½ Fods Dybde Væggene af et gibset Kammer, som igjen længere nede hvilede paa en anden stærk Mur, der atter igjen var bygget paa en tredje Mur, der hviler paa Fjeldet i Bunden, som her er 30 Fod under Overfladen. I Skakt No. 6 mødte man atter, hvad man antog for Levningerne af en Kolonnade. Under disse fandtes igjen en Vandbeholder af nymodens Bygningsmaade. Her var Fjeldet 41 Fod under Overfladen, og man befandt sig, som man antog, paa Østsiden af den anden Bropille regnet fra Haramsmuren. Fra dette Punkt aabnedes nu en Gang langsefter Bundfjeldet trinvis nedover i østlig Retning, og 54 Fod fra Harams Mur stødte man saa paa Vestsiden af den Bropille, der hørte til Robinsons Bue. For at undersøge denne fra en anden Side sænkedes en ny Skakt, den 7de, med tilhørende Galleri. Bropillen er lidt over 12 Fod tyk og 51½ Fod lang. Klippen, hvorpaa den hviler, er 42 Fod under Buens Begyndelse ovenover. Stenene ere af meget haard Mezzeh, aldeles lignende dem i Muren paa Sydvest-Hjørnet af Haram. Paa Vestsiden af Bropillen er der to Lag af Stene, paa Østsiden tre in situ. Hvert Lag er 3—4 Fod højt. Den staar nøjagtigt ligeoverfor Levningerne af Robinsons Bue. Dennes Spand har været c. 41½ Fod.

Fra Bropillens Grundvold gaar der en Brolægning med en svag Heldning mod Øst henimod Haramsmuren, og paa den fandt man de nedstyrtede Stene af Robinsons Buehvælving. Denne Brolægning hviler paa en

Digitized by Google

uhyre Masse af Grus; man mener at have fundet andre Dele af den samme Brolægning sønden for ved Sydvest-Hjørnet af Haram, og at den har strakt sig nordover op til Profetens Port (paa Haramsmuren), omtrent 16 Fod nedenunder dens Tærskel. At arbejde sig igjennem de nedfaldne Brudstykker af Hvælvingen henover denne Brolægning var et møjsomt og farefuldt Arbejde, men det lykkedes dog. Imidlertid havde man nordenfor Bropillen opdaget en Vandbeholder, ikke meget gammel og bygget op imod Levningerne af Pillens nordlige Ende, som for at spare paa Murarbejde. Gjennem denne grov man sig i østlig Retning ind i en lav Gang, som løb østover, nogle faa Fod ovenover Brolægningen. Den ledede lige imod Haramsmuren og forgrenede sig saa langs denne mod Nord og Syd. I den førstnævnte Retning kunde man følge den saa langt nord som henimod Profetens Port. Her maatte man krybe paa Knæerne, gjennem Dynd og i en saa daarlig Luft, at Lysene ikke vilde brænde. Men ved Hjælp af denne Gang fik man se, at Haramsmuren strækker sig i en ubrudt Linje fra Robinsons Bue op til Profetens Port, Noget, som ikke kan iagttages oven Grunde, fordi nogle Bygninger her staa ivejen.

Capt. Warren trængte ned igjennem den nævnte Brolægning og fandt Fjeld i 23 Fods Dybde. Ved at følge Fjeldet østover, traf han paa en i Fjeldet huggen Kanal, der løb fra Nord til Syd i 12 Fods Afstand fra Haramsmuren, men ikke parallel med den. Den er her 12 Fod dyb og 4 Fod bred samt dækket med en Bue. Dens Bund er 74 Fod under Begyndelsen af Robinsons Bue. To Stene (voussoirs) af en Buehvælving har i sin Tid styrtet ned og brudt igjennem Loftet paa Kanalen, dog ikke helt; thi de findes nu der hængende i Luften, fastklemte i Loftet. Det tog lang Tid at undersøge denne

Digitized by Google

Kanal, hvilket skede baade i sydlig og nordlig Retning fra det Punkt, hvor man først havde stødt paa den, nemlig lige i Øst for Bropillens Midte og omtrent 12 Fod fra Haramsmuren. Sydover fulgte man den forbi Sydvesthjørnet af Haram, hvor den forlader Fjeldet og fortsættes i Murværk først sydost med raskt Fald mod Tyropoions Dalseng og saa sydover i et nymodens udseende Dræn, der tilsidst blev saa trangt og saa fuldt af Mudder, at man ikke kunde trænge videre. Højde og Bredde vexler altimellem. Snart er man i en Gang, snart igjen i et Kammer, saa i en Cisterne og saa atter i en Gang. Nordover er det lige ens. I denne Retning kunde man følge den indtil lidt søndenfor Davids-Gaden, hvor den var skaaret over af en Husvæg. Nogle Lamper, Vægter, Krukker og en Jernstang bleve fundne i Kanalen, men det mærkeligste Fund var Ruller af Sten til at rulle Tagene flade med, Magen til dem, som bruges paa de flade Tage paa Libanon, hvoraf Capt. W. slutter, at engang har idetmindste eet Hus i Jerusalem været bedækket med et fladt Tag, dannet af Tverbjelker af Træ samt af Ler, og han er tilbøjelig til at tro, at dette har været den almindelige Bygningsmaade for Tagene, indtil Staden ødelagdes af Titus, da Træ blev dyrt og hvælvet Loft derfor kom i Brug.

Haramsmuren nedenfor Robinsons Bue blev undersøgt under disse og nye Gravninger. Det viste sig, at den op til Brolægningen var bygget af Stene med raa Flader, men ovenover Brolægningen vare disse glatte, hvoraf kan sluttes, at denne Del af Haramsmuren ikke blev bygget, førend Jorden havde fyldt Dalen op saa højt som til Brolægningen, og at den følgelig ikke er saa gammel som Haramsmuren ved Wilsons Bue.

Digitized by Google

Ved disse og andre Udgravninger synes følgende Ting at være beviste, siger Capt. Warren:

„*a.* Den bugtede Vandledning blev hugget i Fjeldet.

b. Templet og Salomons Palads byggedes, og en Bro, der gik tversover Tyropoion-Dalen, forbandt Paladset med Nedrestaden paa Plateauet under og østenfor Øvrestaden.

c. Broens Buehvælving styrtede sammen (to voussoirs findes endnu), og sønderbrød tildels Vandledningens Taghvælving[1]).

d. Templet ombyggedes af Herodes, som byggede det nuværende Sydvesthjørne af Haram, og da den nye Mur overskar Dele af den i Fjeldet huggede Kanal, tilvejebragtes nye Forbindelser ved Hjælp af Murværks-Gange. Paa denne Tid havde Grus begyndt at fylde Dalen paa dette Punkt til en Højde af 23 Fod, og Muren blev til denne Højde opført af Stene med ry Flader, medens den Del, som var højere oppe, gjordes lige med de ældre Dele af Muren. En Brolægning lagdes paa Gruset, og Robinson-Buens Hvælving og Bropille samt Viadukt byggedes, For i en Fart at skaffe Vand, byggedes Skakter (som endnu findes) i visse Mellemrum fra Brolægningen ned til Kanalen og Cisterne nedenunder.

e. Buehvælvingen styrtede ind og ligger nu paa Brolægningen.

f. Ruiner begyndte at opfylde Dalen, og for at den ikke skulde hindre Bebyggelsen, fjernede man den opstik-

---

[1]) I „Our Work" p. 113 gjættes paa, at disse Brolevninger nede i Vandledningens Loft ere Levninger af den Bro, som ødelagdes af Aristobulus's Tilhængere under Pompejus's Belejring. I saa Fald vilde der have været en Mur længere mod Öst, hvoraf nu intet Spor findes oven Jorde.

Digitized by Google

kende Pille, paa hvilken Buehvælvingen havde hvilet — paa de tre nederste Lag nær.

g. Da Wilsons Buehvælving med dens Pille blev bygget, lavede man en ny Brolægning langs Harams vestlige Mur, i Linje med Tærskelen paa Profetens Port og nogle faa Fod ovenover Brolægningen ved Robinsons Bue. Den rak ud til Møg-Porten. Denne Vej omtales i „Normannernes Krønike" og Dele af den findes endnu, saavelsom et Dræn under den og Huse byggede ved den.

h. Da Husene og Murene faldt i Stykker, fyldte de Dalen op til dens nuværende Højde, som paa dette Punkt er 45 Fod over den nederste Brolægning".

9. I den vestlige Haramsmur, omtrent 270 Fod fra Sydvesthjørnet og lige under Maurer-Porten, er der en uhyre Portkarm. Dens Højde er næsten 7′, dens hele synlige Længde lidt over 20′. Bunden af den er c. 3½′ ovenover Jordsmonnets Overflade paa det Punkt. I 1866 gjorde Capt. Wilson et forgjæves Forsøg paa at finde Tærskelen til den Port, som klarlig maatte være her. Han grov 25′ dybt ned i Jorden, men fandt den ikke. Saa tog Capt. Warren fat i Marts 1869. I 23′'s Dybde under Overfladen fandt han Tærskelen. I 31′'s Dybde traf han paa en Mur af vel bearbejdede firkantede Stene, Lag paa Lag. Den stod lodret paa Haramsmuren, til hvilken den støttede sig med sin østlige Ende. Langs den nordre Side af denne Mur grov Capt. W. sig videre ned og fandt dens Grundvolde ved c. 66½′'s Dybde under Overfladen. Under videre Efterforskninger i Dybet fandt han Bundfjeldet , hvorpaa Haramsmuren hviler med sit nederste Lag af Stene indlagte i Fjeldet, som er hugget aabent i horizontal Retning, paa omtrent 73½′'s Dybde. Den Port, som saaledes er funden og hvis Rum er tilbygget af raa

Digitized by Google

Rullesten med her og der en huggen Sten imellem, kaldes Profetens Port, og det viser sig nu, at Vejen til den fra Tyropoion-Dalen rimeligvis har gaaet paa en Chaussé, der har været rejst 46′ over Bundfjeldet. Om den har været solid eller bygget paa Buer, kan ikke sees. Under disse Gravninger er den vestlige Haramsmur blottet til en Dybde af 78½ Fod under Karmen paa den nævnte Profetens Port. Stenene her under Jordsmonnets Overflade har holdt sig bedre, end de paa Jødernes Grædeplads. Som en Mærkelighed anføres, at mange af dem ere i god Stand ved Toppen, men beskadigede ved Bunden.

10. Det er før fortalt, at Capt. Wilson nordenfor Wilsons Bue og 20′ søndenfor Badeporten (Bab el Mathara) havde fundet en Cisterne, som han antog kunde være en af Portgangene, der ledede fra Haram til Byens Udkanter, lignende til den, han havde fundet i Cisternen østenfor Muhameds eller Profetens Port, som den ovenfor er kaldet. Saavidt Capt. Warren har kunnet se, og han har fundet en ny Cisterne, som danner en Fortsættelse udad fra Muren af den første, er Capt. Wilsons Formodning sandsynlig nok. I saa Fald havde man nu Rede paa alle de fire af Josephus omtalte Porte paa Harams vestlige Mur med dertil hørende Op- eller Udgange til Staden. Længst i Nord den nysnævnte Udgang i Nærheden af den moderne Badeport, dernæst en Port indenfor Wilsons Bue med denne og dens Fortsættelse til Viadukt, saa Profetens Port med sin Opgang og længst mod Syd en Port indenfor Robinsons Bue, med en Vej eller Bro over denne. Hvad den førstomtalte Portopgang angaar, saa benegter vel Mr. Fergusson, at Templet nogensinde har været nordenfor Wilsons Bue, men Warren paastaar det modsatte. Noget Spor af gammel Port er heller ikke

Digitized by Google

fundet mellem Wilsons Bue og Profetens Port. Om Wilsons Bue er talt udførligt ovenfor, nok til at vise, at her har vi en gammel Viaduct, som rimeligvis har ledet op til Herodes's Palads, hvis dette har ligget paa Østsiden af Citadellet. Om Profetens Port kan der heller ikke længer være Tvivl. Hvad Robinsons Bue angaar, kan der være Spørgsmaal om, hvorvidt det er den eller en af de andre Josephus har tænkt paa, hvor han taler om en Port, hvorfra Vejen gik ned til Dalen med mange Trin og saa op igjen ad Skraaningen. Der er kun den ene Pille ved Robinsons Bue og ingen Spor af Broens Fortsættelse over Hvælvinger som ved Wilsons Bue. Der spørges da: har „Trinene" begyndt ved denne Bue?

Vi komme saa til Captain Warrens Opdagelser

b. ved den sydlige Haramsmur.

Harams sydlige Mur er 922′ lang og rager op over den sydlige Tunge af Moriahs Bjerg, der kaldes Ophel eller Ophla. Der er tre Porte paa den: Dobbelt-Porten i Vest (ogsaa kaldst Huldah-Porten), Trilling-Porten længer Øst og Enkelt-Porten længst i Øst. Ved de to første deles Muren i tre omtrent lige store Dele.

Enkelt-Porten er langt henne mod det østlige Hjørne og ser ganske nymodens ud i Bygningsmaaden. Dobbelt-Porten er 42 Fod bred og deles i to Dele ved en retvinklet Pille. Denne saavelsom Portens Poster i Øst og Vest er opført af Stene med tilhugne Kanter. Indenfor er der en underjordisk Gang, der førte op til Overfladen af Haram. Trilling-Porten bestaar af tre halvkredsformede Hvælvinger 25 Fod høje og 13 Fod brede. Mons. de Vogüé fandt, at Hvælvingernes Sider vare Monolither. Ogsaa indenfor denne Port er der en underjordisk Gang, som førte op til Overfladen af Haram. Under

Digitized by Google

Porten er der tre mærkelige Gange, som først opdagedes af de Saulcy.

1. Nu løber Jordens Overflade næsten i lige Linje fra Sydvesthjørnet til Tærskelen paa Trilling-Porten og skraaner saa nedover 22′ mod Sydvesthjørnet. Men i gamle Dage var det anderledes. Fjeldet, som man støder paa i en Dybde allerede af en Fod under Trilling-Porten, skraaner derfra stærkt nedover mod Sydøsthjørnet. Vestover fra samme Port er Fjeldets Skraaning svagere. Ved Dobbelt-Porten, hvis Tærskel er paa lige Linje med Trilling-Portens, er Fjeldet rimeligvis paa 30 Fods Dybde under den. Derfra skraaner det hastigere mod Vest, indtil man kommer til omtrent 90 Fods Afstand fra Sydvesthjørnet, der hvor Dalbunden af Tyropoion synes at være. Dybden er her c. 90 Fod under den nærværende Overflade. Fra dette Punkt rejser Fjeldet sig igjen hastigt mod Vest, saa at det ved Sydvesthjørnet kun er 60 Fod under Overfladen.
2. Her i denne sydlige Mur om Haram har man fundet den tungeste Sten, som hidtil er opdaget i Harams Murgjerde. Den vejer 100 Tons. Det er en Hjørnesten paa Sydøsthjørnet og findes i en Rad af svære Stene, som gaar fra Dobbelt-Porten østover til Trilling-Porten, videre derfra til Sydøsthjørnet og rundt om dette nordover langs den østlige Mur indtil 24 Fod fra Hjørnet, medens intet Spor findes af, at den har været fortsat vestenfor Dobbelt-Porten. Stenene i dette Lag har næsten den dobbelte Højde af hvad der er det vanlige Maal i lignende Lag i Haramsmurene. De ere omtrent 6 Fod høje. Laget findes omtrent 1 Fod over det højeste Punkt af Moriah-Højens Fjeld, det vil sige i Linje med Trilling-Portens Tærskel og er følgelig det første Lag i denne Front, som kan løbe uden Afbrydelse fra Øst til Vest.

Digitized by Google

Det gjør det ogsaa i en Længde af 600 Fod. Men som sagt, vestenfor Dobbelt-Porten findes ikke Spor af det. Den længste hidtil fundne Sten er imidlertid en, som er opdaget i det sydvestlige Hjørne 4 Fod ovenover Højden af hint Lag og altsaa intet Tegn paa, at dette har været fortsat saa langt mod Vest. Denne Sten er 38′ 9″ lang, men dens Højde rækker ikke over 3½′.

Foruden denne Omstændighed med hint Lag af store Stene, er der andre Iagttagelser af Murens Bygningsmaade ved det sydvestlige Hjørne saavelsom af dettes Omgivelser, der bekræfte den Slutning, Capt. Warren kom til ved Undersøgelserne under Robinsons Bue, at nemlig den Del af Muren, som er vestenom Dobbelt-Porten og gaar rundt om Sydvesthjørnet op til Profetens Port, er bleven opført, efterat Tyropoion-Dalen var begyndt at fyldes op, og at den nedre Del af Muren, som naar op i Højde med den Brolægning, der her er funden under den nærværende Overflade, og som er opført af raat tilhugne Stene, aldrig har været synlig i Dagen, hvilket stemmer med Josephus's Ord i „Krigene" V, V. 1.

3. 20 Fod ovenover den nævnte og før beskrevne Brolægning ved det samme Sydvesthjørne og i en Strækning af mindst 90 Fod langs den sydlige Mur, har man fundet en anden yngre Brolægning omtrent 23 Fod under den nuværende Overflade. Den er i Linje med Tærskelen af Profetens Port og synes at have været brugt, efterat Robinsons Bue var bleven ødelagt og førend den nuværende Wilsons Bue byggedes. Under denne Brolægning fandt man i 1867 et lidet Signet af haard tætkornet sort Sten. Indskriften er i gamle hebraiske Bogstaver, ordnede i to Linjer, den ene under den anden, og giver Ejerens Navn: Haggai, Søn af Shebniah. Noget Pottemagerarbejde, deriblandt græske Lamper, som sy-

Digitized by Google

nes at tilhøre det tredje eller fjerde Aarhundrede efter Christus, fandtes ogsaa ikke langt derfra under den samme Brolægning. Warren formoder, som før meddelt, at paa denne Højde har i sin Tid gaaet en Vej, der omtales i „Normannernes Krønike“ og gik under Wilsons Bue samt gjennem den nederste Møg-Port.

4. Gaa vi fra Sydvesthjørnet østover langs den sydlige Mur indtil en Afstand af 90′ fra Hjørnet, komme vi til det Punkt, hvor vi sandsynligvis have den egentlige dybeste Bund af Tyropoion-Dalen lige under vore Fødder. Her sænkede Capt. W. en Skakt, fandt først Dele af den omtalte yngre Brolægning, dernæst paa 22′'s Dybde det omtalte Signet (Lamperne fandtes i en anden Skakt længere vest lige ved Hjørnet), og tilsidst paa c. 90 Fods Dybde Dalbunden og i den Lævningerne af en Vandledning, som synes at være overskaaren, da man byggede denne sydvestlige Del af Haramsmuren, og som viste sig at løbe langs Bunden af Tyropoion-Dalen i en Strækning af flere hundrede Fod.

5. Tæt henne ved det sydøstlige Hjørne findes, som før meldt, en enkelt Port paa den sydlige Mur, som synes at være af nyere Oprindelse end de to andre: Trilling-Porten og Dobbelt-Porten. Den staar noget lavere end disse, men dog endnu over Jordens Overflade. Udgravninger i Dybet under denne Port har vist, at der lige under den, i 20 Fods Dybde, findes en Indgang gjennem Muren af 3 Fods Vidde og 12—18 Fods Højde. Indenfor det sydøstlige Hjørne ere de før omtalte „Salomons Stalde“, et Sæt af Hvælvinger under Jorden, og mellem Pillerne, som bære disse Hvælvinger, gaar den omtalte Indgang. Taget af denne er 20′ under Gulvet af Harams Hvælvinger eller omtrent 60′ under Jordens Overflade paa Haram. Sandsynligt er det da, at der under de nærværende

Digitized by Google

Hvælvinger har været et Sæt af endnu ældre Hvælvinger engang.

Ogsaa paa denne Kant er saaledes vigtige Kjendsgjerninger bragte for Lyset. Støttet til dem, forkaster Capt. Warren bestemt den Theori, som Mr. Fergusson har fremsat og Andre bifaldt, at Jernsalems Tempel stod ved det sydvestlige Hjørne af Haram. Dette er umuligt, paastaar Capt. Warren. Den Del af Harams sydlige Mur, som er vestenfor Dobbelt-Porten, er nyere og af en anden Bygningsmaade end den Del, som er østenfor den nævnte Port. Læg Mærke til denne Rad af store Stene, som løber fra det sydøstlige Hjørne vestover i Muren til Dobbelt-Porten og standser pludselig der! Læg fremdeles Mærke til, at Stenene ved Vesthjørnet har rye Flader op til en vis Brolægning eller Gade, som rimeligvis skriver sig fra Herodes's Tid! Læg ydermere Mærke til, at den vestlige Mur om Haram her ved dette Hjørne ikke er bygget paa Østsiden, men paa Vestsiden af Tyropoion-Dalen, at dennes dybeste Del med andre Ord er østenfor Harams Sydvesthjørne, og at Muren her maa være yngre end Vandledningen i Bunden af Dalen, siden den er bygget tvertover den! Den eneste Forklaringsgrund, jeg finder til alt dette, bestaar i den Antagelse, at den Del af Muren, som er østenfor Dobbelt-Porten, har dannet den sydlige Væg af Salomons Palads, og at den, som er vestenfor, er bleven tilføjet af Herodes, da han udvidede Templets Forgaarde.

Det er ikke Ord til andet, hvad Capt. W. siger; men det er Meningen af, hvad han har sagt om dette Punkt. Vi skulle nu se, hvad han har fundet

c. ved den østlige Haramsmur.

Denne Mur er 1530 Fod lang. SO-Hjørnet danner ikke nøjagtigt en ret Vinkel. Fra dette til den gyldne Port er der 1018 Fod. Ved det nordøstlige Hjørne er der et Taarn

Digitized by Google

eller rettere et Fremspring paa Muren, der gaar under Navnet „Antonia“, uden dog at være det gamle berømte Antonia eller nogen Levning deraf. Muren bærer oven Jorde mange Spor af at være en Nybygning, tildels med Brug af gammelt Materiale. Store Stene og Stykker af Søjler ere byggede ind i Muren. Paa en af disse Søjler vil Muhamed tage Sæde, heder det, paa Dommens Dag. Om den gyldne Port samler sig megen Interesse. De Vogüé siger, den er meget gammel. Fergusson, at den er af sildig romersk Datum, rimeligvis fra Constantins Tid. En Forfatter i Edinburgh Review for Jan. 1873 tror, at det er den Port, der er tænkt paa i Talmud, i den Afhandling, som kaldes „Middoth“, hvor der tales om Processionen, som med Ypperstepræsten i Spidsen drager ud gjennem Øst-Porten paa Husets Bjerg over den hvælvede Viaduct til Oljebjerget for at ofre den røde Kvie. En Tradition blandt Musselmændene siger, at Jerusalem ikke bestandigt vil forblive i deres Hænder, og at de christne Sejerherrer gjennem denne Port ville drage ind og tage Staden i Besiddelse. Derfor have de tilmuret Porten og ville ikke lade Nogen røre ved den.

1. En Række Forsøg begyndtes alt i Sommeren 1867 og fortsattes i de to følgende Aar for at finde den sande Bund af Kedrondalen østenfor det sydøstlige Hjørne af Haram. I 240 Fods Afstand fra dette ret Øst er den funden i en Dybde af 38½ Fod under den nuværende Dalbund og noget i Vest for denne. Der er Tegn til, at der i Regntiden endnu løber Vand i den oprindelige og rette Dalbund. Dalens Vestside op imod Haramsmuren er bedækket til en betydelig Højde over Bundfjeldet med Smaagrus. Idet man grov sig op fra Dalbunden langs Fjeldet under dette Grus, stødte man paa nogle Murvægge, som har været brugte til at bære Terrasser langs

Digitized by Google

Bredden af Kedron. Stigningen af Fjeldet opimod Haramsmuren er brat.

2. Paa 53''s Dybde under Overfladen og omtrent 6 Fod nordenfor Syd-Ost-Hjørnet af Haramsmuren opdagedes i September 1868 paa en af Stenene i denne tre Bogstaver i rød Farve; strax efter en fjerde lidt længere nede. Stenen med de tre Bogstaver findes i det femte Lag fra Bunden af Muren og er den anden fra Hjørnet. Disse Stene ere endnu i fortræffelig Stand. Bogstaverne synes at være malede paa Stenen med en Pensel. De største ere 5 Tommer høje. Der findes nogle faa røde Flekker her og der, som om Malingen var dryppet fra Penslen. Det ser ud, som om disse Bogstaver eller Tegn har været Stenbruds-Mærker, og at de var blevne gjorte, før Stenene lagdes paa sin nuværendr Plads. I saa Fald maa disse have været tilhuggede, førend de bragtes hid fra Stenbruddene[1]). Farven af Malingen er Kochenille, den gaar let af, naar man berører den med en vaad Finger. — Andre Tegn og Figurer ere senere fundne ikke langt derfra.
3. Den nederste Hjørnesten paa det sydøstlige Hjørne af Haramsmuren er indfældet i Fjeldet med omtrent sin halve Højde, 2 Fod. Fjeldet er her 79 Fod under Jordens nærværende Overflade og øverst oppe meget blødt. 3 Fod i Øst for Hjørnet har man fundet et lidet Hul i Fjeldet og deri en liden Lerkrukke staaende.

---

[1]) Jfr. 1 Kg. 6, 7: „Og Huset blev, da det byggedes, bygget af hele Stene fra Stenbruddet, og hverken Hammer eller Øxe eller noget Jærredskab blev hört i Huset, da det byggedes", hvilket Sted de fundne Bogstaver, som den lærde Emanuel Deutsch har erklæret for at være fönikiske, leder til at gjöre gjældende ogsaa for Murene om Haram. At disse Bogstaver ere Stenbrudsmærker, finder den omtalte Forfatter i Edinburgh Review rimeligt deraf, at Beth findes i den anden Rad af Stene, Daleth paa den fjerde osv.

Digitized by Google

I Nærheden af samme Hjørne fandtes en Ansamling af fed Jord, en Dynge paa 10 Fods Højde, der har været til og er bleven gjennemskaaret, da Murens Grundvold lagdes. Paa og i den fandtes der fuldt op af Pottemagervarer, men saa sønderbrudne, at man ikke kunde faa nogen Skikkelse ud af dem. Der fandtes ogsaa en lang rusten Jernnagle. Det er forøvrigt kun Lidet, som — mærkeligt nok — er bragt for Lyset af deslige Sager ved disse Udgravninger. Paa nogle Krukkehanker, som fandtes paa hin Jorddynge, er der dog fønikiske Bogstaver[1]), en Omstændighed, som kan kaste Lys paa Ælden af Haramsmuren paa dette Sted.

4. Den „gyldne Port" findes paa den østlige Haramsmur noget nordenfor Midten af den. Da der er mahomedanske Gravsteder langs denne Del af Muren, og det var forbudt at grave der, var det vanskeligt at gjøre alle de Undersøgelser paa dette vigtige Punkt, som vare ønskelige. Følgende Udbytte er dog faaet af de mejsommelige Udgravninger, som gjordes her i 1869: „1) Det er nu næsten sikkert, at Haramsmuren ved den gyldne Port naar ned til en Dybde af 30—40 Fod under den nuværende Overflade af Jordsmonnet udenfor den. 2) Det synes, som om Fjeldet helder nedover mod Nord tæt ved Porten. 3) En massiv Mur er funden i Jorden c. 50 Fod i Front af den gyldne Port". Den synes derfra at løbe

---

[1]) Ordene paa en af disse Hanke har man tydet saaledes: le melek Zepha, Ordene paa den anden: Melek Shat. Paa hver af 6 Hanke findes der et Billede, der har nogen Lighed med en Fugl, men som ansees for at skulle forestille en vinget Sol, maaske Solgudens Tegn eller ogsaa kun Kongemagtens Mærke. Paa en anden Hank, som er funden paa samme Sted, er der et Kors, der formodentlig er Pottemagerens Mærke. De enkelte Bogstaver lade formode, at Krukkerne ere gjorte i et kongeligt Pottemageri, skjønt ikke det i Jerusalem, som omtales i 1 Krön. 4, 23.

Digitized by Google

nordover og gradevis bøje mod Vest. Den bestaar af store Stene og var saa tyk, at det ikke lykkedes at bryde igjennem den, skjønt man gjorde et Hul paa den, som var 5½ Fod dybt. Arbejdet var begyndt i 148 Fods Afstand fra Portens Sydende lodret paa dens Front og paa en Dybde af 81 Fod under Overfladen, for derfra at grave sig langs Bundfjeldet op til Porten, men det lykkedes ikke at naa saa langt, saa farligt var det.

5. Udgravningerne ved det nordøstlige Hjørne af Haram har givet følgende Udbytte:
   a. Der er et Taarn, det falskelig saakaldte Antonia, paa det nordostlige Hjørne af Haram. Det udgjør en Del af den østlige Hovedmur, og, nede ved Bunden af Taarnet, gaar Muren og Taarnet i én Linje.
   b. Muren er bygget op fra Fjeldet af svære hugne Stene; men op til en vis Højde (næsten den samme som ved Robinsons Bue) har Stenene raa Yderflader.
   c. Fjeldet, som kun er 20 Fod under Overfladen ved St. Stephans-Porten (ogsaa kaldet Fru Maries) falder stærkt sydover forbi Taarnet, saa at Muren ved dettes sydlige Hjørne er tildækket med Grus til en Dybde af ikke mindre end 110 Fod og den hele Højde af Muren er over 150 Fod.
   d. Al Tvivl er hævet om, at Dalen mellem St. Annas Kirke og Højen Bezetha (se ovenfor i den almindelige Skildring af Haram) gaar ned gjennem Birket Israil („Bethesda-Dammen") ind i Haram og derfra ud paa Østsiden mellem Taarnet paa NO-Hjørnet og den gyldne Port, og at Terrassen, hvorpaa „Klippens Dôm" hviler, rager idetmindste 165 Fod ovenover én Del af Dalen i den nordlige Del af Haram.
   e. Nogle Bogstaver i rød Farve er blevne fundne paa

Digitized by Google

Bundstenene af Haram-Muren under Sydenden af hint Taarn i NO-Hjørnet.

f. Det synes rimeligt, at de fire Lag af Stene i dette Taarn, som ere synlige over Jorden, ere in situ, og det samme gjælder Muren søndenfor Taarnet.

g. Stenenes Overflader, skjønt rye nedenfor en vis Linje, ere dog forskjellige fra de utilhugne Overflader paa Stenene i det sydvestlige Hjørne.

h. Den Sten, som er brugt her, synes ikke at være saa tæt og haard, som den i det sydostlige Hjørne, og Mejsel-Arbejdet er ikke saa omhyggeligt udført.

i) De første 48 Fod ovenover Fjeldet er Muren og Taarnet i Et som en eneste Mur; først derefter begynder Taarnet at skille sig ud fra Muren som en fremspringende Del paa denne. Der ere Antydninger paa SO-Hjørnet til, at et lignende Taarn har begyndt ogsaa her paa samme Højde (nu for Tiden lidt under Jordsmonnets Overflade paa dette Hjørne).

Det nordostlige Hjørne af Haram er ved en Mur forbundet med St. Stephans-Porten, som findes længere nord paa. Denne Mur er en Del af Stadsmuren, og det har vist sig ved disse Udgravninger, at nordenfor Stephans-Porten er Grusdyngen langs Østsiden af Stadsmuren kun faa Fod høj, og ofte er der ingen, medens strax søndenfor den nævnte Port og i Virkeligheden hele Vejen nedover til SO-Hjørnet er Grusdyngen fra 50 til over 100 Fod dyb. Deraf kan sluttes, at der nordenfor denne Port kun har været liden Ødelæggelse af gamle Mure. Den nærværende Stadsmur gaar ved denne Port ikkun 10 Fod ned under Overfladen og hviler der paa 10 Fod af Konkret, som igjen hviler paa Fjeldet. Der er intet Spor af en ældre Mur, og det synes at vise, at St. Stephans-Porten maaske ikke staar paa den gamle Murs Linje. Der er noget søndenfor denne Port fundet store tilhugne Stene under Jorden, som

Digitized by Google

synes at vise, at den gamle Mur paa det Sted har drejet mod Vest.

Under Jordens Overflade har man fundet Harams østlige Mur at fortsætte sig nordover fra NO-Hjørnet vel ikke helt op til St. Stephans-Porten, men dog idetmindste 64 Fod. Lige nordenfor Hjørnet er Dammen Birket Israil. Paa Haramsmurens nordlige Fortsættelse, 8 Fod nordenfor Hjørnet, paa 48 Fods Dybde under Jorden har man nu fundet en mærkelig Gang af store Stene, 46 Fod lang, som fra Østenden af Birket Israil har ledet det overflødige Vand i denne Dam østover ud igjennem selve Haramsmuren. Da denne Aqueduct udgjør en Del af den gamle Haramsmur, leder dette i Forbindelse med andre Omstændigheder til den Antagelse, at da det nuværende NO-Hjørne og NO-Delen af Haramsmuren byggedes, kan Vandet i Birket Israil ikke have steget højere end til c. 25 Fod over den nuværende Bund og 60 Fod under den nuværende Top af Dammen. Der er ogsaa Spor til, at Birket Israil har været halv fuld af Vand og flydt over endnu i den ældste christne Tid, og at Vandet har været ledet bort til Kedron-Dalen gjennem en Aqueduct, som har gaaet ret øst fra Haramsmuren.

Kedrondalens gamle Bund er noget søndenfor NO-Hjørnet af Haram funden saa langt nede som paa 2278 Fods Højde over Havet, det vil sige c. 125 Fod under den nuværende Overflade af Dalen paa dette Sted.

Vi komme saa til Undersøgelserne

d. ved den nordlige Haramsmur.

1. Birket Israil er, som nys berørt, Navnet paa en Dam, der ligger paa Nordsiden af Haram henne ved det nordøstlige Hjørne. Fra denne Dam og til Barakkerne paa det nordvestligste Hjørne af Haram, som ere byggede paa Fjeldet selv med Skrænt mod Syd paa 23 Fod, mod Nord

Digitized by Google

paa henved 10 Fod, kan man nu ikke se Muren og Fjeldet, fordi der sammesteds findes saa mange Huse i Højde med Haram. Birket Israil er 360 Fod lang og 130 Fod bred. I Nord for Dammen er den Vej, som fra St. Stephans-Porten leder ind i Staden vestefter, og endnu længere i Nord er St. Annas Kirke. Det er før sagt, at Birket Israil ligger tvertover det, nu opfyldte, Dalføre, som gaar ned mellem denne Kirke og Højen Bezetha, ind i Haram og derfra østover ud i Kedrondalen. Udgravningerne har nu vist, at Bunden af Birket Israil er i fuld god Stand (paa ét Punkt idetmindste), at Dammen er henved 80 Fod dyb og fyldt med Stene, Affald og Skarn til en Højde af 35 Fod i Gjennemsnit. Noget Vand fandtes endnu paa Bunden. Nordenfor og sønden-for Dammen er der ikke Fjeld, men derimod paa Østsiden og mod Vest. Fra Dammens Vestside gaar der to hvælvede Gange, som allerede før var blevne delvis undersøgte af de Saulcy o. Fl. Capt. W. har fortsat disse Undersøgelser. Hvælvingernes Kroner ere i Linje med Toppen af Dammen. 40 Fod under dem møder man Fjeldet, paa hvilket der er lagt et Gulv af Konkret paa 3—4 Fods Tykkelse. Den sydlige af de to Gange er 134 Fod lang; der standser den ved en Mur. Den nordlige er 118 Fod og ender i en nymodens bygget liden hvælvet Gang, som løber fra Nord til Syd. Denne Birket Israil siges nuomstunder, med tvivlsom Ret, at være den gamle Bethesda Dam.

2. Sandsynligere er det, mener Capt. W., at søge den gamle Bethesda-Dam i de to Tvilling-Damme, som man nylig har fundet i Jorden ved det nordvestlige Hjørne af Haram, men udenfor dette paa et Stykke Jord, som tilhører Sion-Søstrenes Konvent. De løbe parallelt fra SO mod NV, og begges Sydøst-Ende er afskaaret i lige

Digitized by Google

Linje af en Fjeldskrænt. Begge ere nemlig huggede i Fjeldet. Den vestlige („Souterrain No. 1", som Capt. W. kalder den) er 165 Fod lang og c. 50 Fod bred; den østlige kun 127 Fod lang og 20—26 Fod bred. En omtrent 5 Fod tyk Murvæg er imellem dem, men der er en stor Aabning i den og gjennem den Forbindelse mellem begge. Dammene ere overhvælvede, saa de danne to underjordiske Kamre. Vand kommer ind ved det nordvestlige Hjørne i temmelig stor Mængde; dog er det ikke drikkeligt. Capt. W. antager, at baade Eusebius i „Onomasticon" og Pilgrimmen fra Bourdeaux temmelig tydeligt i deres Omtale af Bethesda-Dammen henvise til disse Tvilling-Damme, men at efter deres Tid flyttede Traditionen Bethesda-Navnet fra disse hen til en Dam, som synes at have været i Nærheden af St. Annas Kirke, og efter Ødelæggelsen af denne Dam til Birket Israil.

3. Fra Sydvesthjørnet af hine Tvilling-Damme gaar der en stor Gang ret sydover til ned langs Harams vestlige Mur. Nu bruges den som Kloak, og med stor Møje har Capt. W. og hans tro Hjælper Sergeant Birtles banet sig Vej gjennem den, sejlende saa at sige paa nogle gamle Døre. Den er hugget i Fjeldet, har paa nogle Steder en Højde af 30 (eller 36?) Fod og er bleven undersøgt i en Længde af lidt over 200 Fod fra det Sted, hvor den begynder. Den ender, nogle faa Fod sønden for Harams nordvestlige Hjørne, med en skarp Vending østover og standser saa nogle faa Fod fra Vendepunktet ved en 8 Fod tyk Mur af hugne Stene, der løber langs Vestsiden af Haram.

Har denne Gang havt noget med Byens Vandforsyning at gjøre i gamle Dage eller har den ledet ind til Antonia eller hvad? Ingen ved det, og vi skynde os videre, for at se, hvad Capt. W. har fundet

Digitized by Google

e. i det Indre af Haram.

Om den Overflod af underjordiske Gallerier eller „Cisterner", som findes under Overfladen af Haram, er der blevet talt i den indledende Oversigt. Efter Capt. Wilson har Capt. Warren nøjagtigt undersøgt disse og tilføjet nye Oplysninger. Ialt er der 33 beskrevne af Capt. Warren i „The Recovery of Jerusalem". Af selvstændige Fund, som han har gjort paa dette Felt, mærke vi os Følgende:

1. Oppe ved den nordlige Side af Haram, lige indenfor det sydvestlige Hjørne af Birket Israil har Capt. W. fundet en stor Cisterne, hvortil Nedgangen er i en Privatmands Have, som her stikker ind i Haram. Det første Indtryk, han fik af den, var det af en stor Kirke; thi der var Hvælv paa Hvælv over den. Cisternen, thi den bruges nu som en saadan, er næsten firkantet, 63 Fod fra N. til S. og 57 fra V. til Ø. Dens nordlige Væg er 23½ Fod fra Sydsiden af Birket Israel. 4 Piller staa i Midten, og fra dem springe Buer dels fra Pille til Pille, dels fra disse til Væggene. De dele Rummet i 9 Kvadrater, der alle ere overhvælvede. I Sydvæggen er der en Trappe, som fører op paa Haram. Paa Nordvæggen findes der en Aabning af omtrent 2 Fods Højde og 1 Fods Bredde, og den synes aabenbart at staa i Forbindelse med et Gitter, som er fundet, netop ligeoverfor denne Aabning, paa den sydlige Væg af Birket Israil. Om der findes noget nyt Rum mellem hin Aabning og dette Rum eller om altsammen er tyk Mur mellem begge, er endnu ikke blevet undersøgt. Disse Hvælv eller dette hvælvede Rum er ganske forskjelligt, siger Capt. W., fra de andre Cisterner, som ere fundne i Jerusalem, og ligesaa fra Underbygningerne i SO-Hjørnet af Haram. Han tror ikke, at Rummet oprindelig var bestemt til Cisterne; men har Meningen alene været, at det skulde støtte den nuvæ-

Digitized by Google

rende Overflade af Haram, maa der rimeligvis være mere af samme Slags at finde søndenfor og østenfor det. Man erindre, at der her er en dyb Dal, som er fyldt op.

2. Langs Nordsiden af den Terrasse, hvorpaa „Omars Moske“ (Klippe-Domen) staar, har Capt. W. i Decbr. 1868 fundet en fra Ø. til V. løbende Buegang under Jordens Overflade, som her er c. 8 Fod under Terrassens Niveau. Det øverste af Buegangen fandtes kun 2 Fod under Overfladen. Den er bleven undersøgt i en Længde af 70 Fod. Buerne synes at være saraceniske. Mod Syd er den bygget op til Fjeld; paa dette Fjeld hviler Moskeens Terrasse, og var Buegangen og Mulden borte, vilde dennes nordlige Kant fremtræde som en stejl Klippe. Det har ikke lykkedes Capt. W. at undersøge Grunden nordenfor denne Buegang, men han antager, at baade er den bygget for at give Haram en jevn Overflade overalt, og lignende Hvælv maa findes hele Vejen langs Terrassens Nordside. Denne Opdagelse har stor Betydning for Løsningen af Spørgsmaalet om Templets sande Beliggenhed; thi dette Dyb, som her er fundet, indskrænker jo den Grund, hvorpaa Templet kunde have staaet.

3. „Salomons Stalde“ er, som før bemærket, Navnet paa nogle Hvælvinger under Harams Overflade i det sydostlige Hjørne, ved Hjælp af hvilke denne har faaet en jevn Højde med det Øvrige. Gulvet i „Staldene“ er 107 Fod over Murens Grundvold og Staldene selv (40 Fod høje) aabenbart forholdsvis nye. De oprindelige Hvælv have været mere mægtige og faste, at dømme efter Levningerne af en Bue paa SO-Hjørnet. Ikkun ved selve dette Hjørne synes Stenene at have ligget uforandret paa samme Plads, siden Muren blev bygget, og her formoder Capt. W., at den saakaldte „Tempeltinde“ har været.

4. Den mindst farlige Nedgang for Tiden til disse „Stalde“

Digitized by Google

er følgende: Man gaar fra Overfladen af Harams Indre gjennem en Skakt paa c. 31 Fods Længde ned til en Cisterne, som findes indenfor Trilling-Porten (paa Herams sydlige Mur) noget tilvenstre for denne. Fra Cisternens Top maa man atter 24 Fod ned til dens Bund. Den er hugget ud i Fjeldet. Fra Bunden maa man op igjen 18 Fod til et Hul, gjennem hvilket man kommer i en i Fjeldet hugget Kanal, som gaar under Trilling-Porten, og gjennem den kan man komme til Staldene. Undersøgelserne af denne Kanal har vist, at der vistnok oprindelig har været en Vestibule indenfor Trillingporten, Mage til en, som ogsaa findes ved Dobbelt-Porten. Derfra gaar en Gang indover fra Muren i skraanende Retning op mod Platformen eller Terrassen paa Haram. Ved Portens Tærskel er den 38' under Harams Overflade. 192 Fod fra Trilling-Porten opherer den oprindelige Gang og fortsættes af mere nymodens Hvælvinger og Vægge [1]).

Fergusson har ment, at Vestsiden af denne Gang har været den østlige Væg af Herodes's Tempel; men det kan ikke være rigtigt, da denne Vestside er af forholdsvis ny Bygningsmaade.

Undersøgelserne i det Indre af Haram ere ellers blevne hindrede ved Forbud af den muhamedanske Øvrighed, og har derfor kun fundet Sted stykkevis under rask Benyttelse af heldige Anledninger.

f. Undersøgelser i selve Staden.

Disse har fundet Sted paa forskjellige Punkter, uden dog endnu at føre til særdeles mærkelige Resultater. Saameget er imidlertid blevet godtgjort ved dem, at der løber en Dal

[1]) Denne Gang skal have ledet til „Vand-Porten" i den indre Helligdom og været den, gjennem hvilken Præsterne paa Løvsalsfesten

Digitized by Google

ned fra Citadellet til Haram gjennem Bade- og Muristan-Dammene og saa ned i Tyropoion nær ved Wilsons Bue. Den synes at begynde faa Fod nordenfor Citadellet.

Spor efter den anden Mur har man forgjæves søgt efter. Man troede en Tid at have Levninger af denne i nogle Ruiner nærved den saakaldte „Gennath-Port", en gammel Bue ved Sydenden af Basarerne, men Undersøgelserne paa dette Sted har vist, at Porten er forholdsvis ny og hine formentlige Levninger Ruiner af en Kirke. Heller ikke fandt man noget Spor af den anden Mur paa Pladsen Muristan, hvor Johanniternes Kirke og Huse stod i fordums Dage, og hvor Mr. Williams o. Fl. have ment, at den har gaaet. Men Undersøgelserne her har ikke været udtømmende.

Ved Damaskus-Porten, som i det 12te Aarhundrede synes at have gaaet under Navnet St. Stephans-Porten, er der skeet Udgravninger. Porten viser nu to Slags Murværk, hvoraf det ældste formodes at være i Alder med visse Dele af Haramsmuren. En gammel Mur er funden nordenfor Porten. Den formodes at være bygget af Korsfarerne og ødelagt, da de nødtes til at forlade Jerusalem.

Ved den britiske Kirkegaard paa Sydenden af Sion, der vender ud mod Hinnoms-Dalen, er der fundet og udgravet nogle Trin, der ere huggede i det faste Fjeld, som her synes at have udgjort en Del af Sions gamle Mur. Nogle har ment, at disse Trin vare „Profeten Nehemiæ", Andre, deriblandt Capt. W., tror, at nogle Trin ved Siloam svare bedre til Beskrivelsen af dem.

I „Dalgaden", som løber fra Damaskus-Porten til Domshallen, fandtes Fjeld i Bunden 40 Fod under den nuværende

---

bragte det Vand, som hentedes i gyldne Kar fra Siloam og udöstes over Alteret, en Skik, hvortil Herren maaske har sigtet i Joh. 7, 37. Trinene, som ledede til „Vand-Porten", skulle endnu findes paa Haram. Jfr. Edinburgh Review Jan. 1873 p. 15 og 32.

Digitized by Google

Overflade og en Kanal, enten for Vand eller Skarn, løbende under Jorden og følgende, som det synes, Dalens naturlige Løb sydover.

g. Ophel.

Navnet Ophel synes, siger Capt. W., oprindelig at have været det, hvorunder Salomons Palads gik, en Bygning, der formenes at have ligget i den sydostlige Del af det nuværende Haram og behersket det nedenfor liggende Dalføre med en Mur — i Judæ senere Kongers Dage — af 150 Fods Højde, hvilken Kong Herodes forhøjede til 200 Fod ved Opførelsen af de kongelige Buegange. Men nuomstunder bruges Navnet Ophel almindeligvis til at betegne Sydenden af Moriah Bjerg mellem Templet og Siloam, begrændset mod Øst af Kedron, mod Vest og Syd af Tyropoiondalen, der ved Siloam støder sammen med hin. Ophel i denne Betydning skraaner jevnt nedover mod Syd, indtil den 2000 Fod fra Harams sydlige Mur taber sig i det øvrige Land ved Siloam. Dets højeste Punkt er tæt ved Trilling-Porten paa den sydlige Haramsmur og 300 Fod over Siloam-Dammen. Skraaningen mod Kedron er meget stejl (30°), og Fjeldets naturlige Overflade er bedækket med Ruingrus fra 10 til 50 Fod i Højde.

En Række Udgravninger har her fundet Sted, der lade formode, at Skraaningen har været bebygget i gamle Dage; thi der er fundet Levninger af Huse, Vandrør m. m. i 20—40 Fods Dybde under Overfladen. Etsteds har Grunden Formen af et Theater, saa det Spørgsmaal er blevet rejst af Capt. Warren, om Hadrians Theater muligens kan have ligget her, saasom intet andet Sted nær ved Jerusalems Mure viser lignende Beskaffenhed. En Hule er funden i Jorden sønden-for Trilling-Porten, der bærer Mærker af at have været brugt som en Stald, men det kan ikke have været dens oprindelige Bestemmelse, da Hulens rette Gulv ikke, som det nuværende,

Digitized by Google

er 2 Fod, men 11 Fod under Krybberne eller Trugene, som findes i den. Capt. W. formoder, at her oprindelig har været en Valkerbod og minder om Jacob den Retfærdiges Martyrdød, hvorom Eusebius fortæller, at da han var styrtet ned fra Templets Tinde, „tog en af Hoben, en Valker af Haandtering, en Banketærskel, som man banker Klæder med, og den drev han i Hovedet paa den Retfærdige" (Kirkens Historie af Euseb., oversat v. Munn, II, 23, p. 100). Klippen over denne Hule er 4½ Fod tyk, og i Mulden over den er der et Drainrør fuldt af Glas og Pottemagersager, der antages at høre til den tidligere christne Tid. Det maa da have været nogen Tid tilbage, at denne Hule brugtes som Stald, og endnu tidligere, at den brugtes for sit oprindelige Øjemed, hvad nu dette har været.

I en Cisterne i Nærheden af det nævnte Drainrør har man fundet et stort Kors formet paa Gibsen samt nogle Hieroglyfer. Enten er den da bleven gibset, synes det, i Korsfarernes Tid eller i de gamle Christnes Dage.

Det mærkeligste Fund paa Ophel er imidlertid Opdagelsen af en mægtig Mur (14 Fod tyk), som begynder ved SO-Hjørnet af Haram og gaar som Forlængelse af Harams østlige Mur sydover i en Strækning af 76 Fod, hvor der er et Taarn med en Front af 23 Fod 9 Tommer; derfra bøjer den i sydvestlig Retning, men ender 700 Fod fra Taarnet ganske pludselig. Det formodes, at den har gaaet i samme Linje sydvestover endnu 200 Fod til en Fjeldknold, som findes der med kun 12 Fod Jord paa, at den her har endt med et Taarn (3 smaa Taarne ere fundne paa det 700 Fods Stykke), og at den derfra har bøjet op imod Møg-Porten. Det er ikke urimeligt, at Stenene i det Stykke af Muren, hvoraf der nu mangler Spor, ere blevne solgte og bortførte til Brug ved andre Bygværker, noget, som endnu fortvæk sker, og Jorden er her ikke dyb, inden man træffer Fjeldgrunden. Denne Mur

Digitized by Google

er ikke som Harams bygget umiddelbart paa Fjeldet, men paa et haardt Lerlag, der hviler paa dette. Denne og flere andre Omstændigheder vise, at den er bygget en god Del senere end Haramsmuren ved SO-Hjørnet. Mange af Stenene ere polerede, især ved Taarnvinklerne. Murens nuværende Højde er c. 70 Fod. Foruden de alt nævnte Taarne, er der fundet et „extra Taarn" 312 Fod fra det Sted, hvor Muren bøjer mod SV., og fra dette Taarn gaar der en „extra Mur" først nedover mod Kedron og saa sydvest og vest igjen mod Ophel-Muren. Denne extra Mur er 66 Fod høj, og hint extra Taarn stikker mere ud fra Hovedmuren, end noget af de øvrige Taarne. Ophelmurens nuværende Skikkelse er ikke dens oprindelige. Hvem byggede den, og hvem opførte den paany? Jotham og Manasse, har vi hørt, byggede meget paa Ophel.

Foruden disse Fund har vi endnu at omtale nogle andre Opdagelser

h. i Byens nærmeste Omegn.

1. Vi har alt omtalt Jomfruens Kilde i Kedron-Dalen og den Kanal, som fører Vand gjennem Fjeldet fra denne Kilde ned til Siloams Damme. Denne Kanal blev i sin hele Længde af 1708 Fod undersøgt af Capt. Warren og Sergeant Birtles i Decbr. 1867. Capt. W. mener, at den første Oprindelse til denne Kanal skriver sig fra den Tid, da Kong Ezechias, forventende Assyrernes Angreb, tilstoppede Kilderne udenfor Staden og ledede Vandet ind i denne. Thi fra Kilden gaar der en i Fjeldet huggen Kanal ret vestover, indtil den er vel inde under Ophelhøjen. I denne er der saa en Skakt, som fører ned til denne Kanal, med en Udhulning i Bunden for en Vandsamling og en Jernring ved Toppen til at binde Bøttens Reb i. Fra denne Skakt gaar der igjen en stor i Fjeldet huggen Korridor, fra hvilken en Trappe leder

Digitized by Google

opover, indtil den naar op under et hvælvet Tag med Udgang paa Ophel-Højen, faa Fod fra Aasryggen og næsten ganske sikkert indenfor de gamle Mure. Efter nogen Tids Brug har man da rimeligvis fundet denne Anordning utilstrækkelig og derfor hugget den 1708 Fod lange Kanal gjennem Højen for at føre Vandet ned til Siloams Damme. Opdagelsen af hin Skakt har bevist, at Øjemedet med hin Kanal fra Jomfruens Kilde til Siloams Damme ikke kan have været den, at lede Affald og Blod bort fra Templet.

2. Brønden Bir Eyûb er ogsaa før omtalt. I dens Nærhed har Capt. W. fundet og undersøgt en Vandledning, som er hugget dybt nede i Fjeldet, 70—90 Fod under Overfladen af det. Den gaar fra et Punkt i Nærheden af den nævnte Kilde nedover Kedron-Dalen under Vestsiden af denne. 1800 Fod i sydlig Retning er bleven undersøgt af den. Dens Udseende minder om den, som er bleven fundet under Robinsons Bue. Den er to Gange saa bred og meget højere end Kanalen fra Jomfruens Kilde til Siloams Dam. Ogsaa nordenfor Bir Eyûb er der fundet Spor af denne Vandledning, men der ender den brat, saa det synes, at det store Værk aldrig har været fuldendt.

Et Tilbageblik

paa de Kjendsgjerninger, Capt. Warrens Opdagelser har bragt for Lyset, vil hjælpe til end yderligere at overbevise os om, at hans Arbejde i Jerusalem har været betydningsfuldt.

Ved Harams vestlige Mur er Tyropoion-Dalen bleven undersøgt til Bunden paa flere Steder. Rindende Vand er fundet i den. Tre af de fire Portopgange, som omtales af Josephus, ere fundne, og hvad der synes at være Spor af den fjerde. Wilsons Bue er paavist at være idetmindste den an-

Digitized by Google

den, som er bleven opført paa det Sted. Det samme gjælder om Robinsons Bue. Under den første har man fundet Stenene af én Hvælving, som før har været der; under den anden Stenene af to, som til forskjellige Tider har hvælvet sig der over Dalen. Profetens Port er bleven nøje undersøgt, og den fjerde Port, som man tror at have fundet nordenfor Wilsons Bue, har man i alle Tilfælde ikke kunnet finde søndenfor denne paa den Del af Haramsmuren, som findes mellem den og Robinsons Bue. Selve Haramsmuren er nøje bleven undersøgt lige til Bunden. En Vandledning i Fjeldet, ældre end denne Mur, har man fundet. Dertil en mægtig Longang vestenfra Staden til Haram, gamle Gader, Kammere og Hvælvinger m. m. under Jorden. Haramsmuren nede ved SV-Hjørnet er funden at have et yngre Udseende, end den har oppe ved Profetens Port.

Undersøgelserne ved Harams sydlige Mur har vist, at Tyropoions Dalbund maa søges østenfor SV-Hjørnet af Haram paa en Dybde af 90 Fod under Jordens nuværende Overflade, og at den vestlige Del af Muren har alle Mærker af at være yngre end den østlige, naar der sees bort fra det meste af den øverste i Dagen liggende Del af denne, der er senere Tiders Værk. Trilling-Porten er funden at hvile paa Fjeldet, som derfra skraaner ned til begge Sider. Den tungeste Sten og den længste Sten i Haramsmuren er fundne paa denne Kant. I Jorden nedenfor Muren har man fundet Gade over Gade. Her fandtes ogsaa et Signet og Lamper, som kunne hjælpe til at udfinde Tiden for de forskjellige Bygværkers Tilblivelse. En Indgang til Hvælvinger under de saakaldte „Salomons Stalde" er funden i Jorden under Enkelt-Porten.

Paa den østlige Mur har man fundet fønikiske Skrifttegn. Dens Grundvolde nede ved SO-Hjørnet ere blevne undersøgte, og Ting fundne der i en Tilstand, som synes i det

Digitized by Google

Væsentlige uforandret fra den Tid, da Grundvolden lagdes. „Den gyldne Port" ved man nu staar 30—40 Fod over Murens Grundvold i Fjeldet. En massiv Mur er opdaget foran den. Ved NO-Hjørnet er det derværende Taarn „Antonia" og Murene nøje undersøgte og beskrevne. Man ved nu, at en Dal munder ud i det nordlige Hjørne af Haram nedenfor hint Taarn. Man har fundet en Fortsættelse af Haramsmuren i nordlig Retning fra Hjørnet og i den en mærkelig Aqueduct, som staar i Forbindelse med Dammen „Birket Israil".

Kedronsdalens rette Dybde er funden, og Haramsmurens forbausende Højde over Dalen godtgjort. Ved Harams nordlige Mur er „Birket Israil" bleven undersøgt og to Damme, der muligens ere den rette Bethesda-Dam. Derhos er en mærkelig underjordisk Gang bleven undersøgt.

I det Indre af Haram ere 33 „Cisterner" undersøgte, Fjeldets hele Bygning, saavidt muligt, udfundet, Tilværelsen af en dyb Dal nordenfor Platformen paavist, ligesaa af en Vestibule og Gang fra Trillingporten indover, samt at „Salomons Stalde" i deres nuværende Skikkelse ikke ere de oprindelige Hvælvinger. Spor af den gamle „Tempeltinde" har man maaske i enkelte Levninger, som findes der i Nærheden.

I Staden selv er det bleven godtgjort, at „den anden Mur" ikke findes paa to Steder, hvor Nogle havde ventet at finde den.

Forbigaaende mindre Fund, erindre vi endnu kun om Muren, som er funden paa Ophel, om de mange Levninger, som sammesteds ere bragte for Lyset og vidne om Bebyggelse af Højen i gamle Tider, om Kanalen mellem Jomfruens Kilde og Siloams Damme og den ufuldendte Vandledning ved Bir Eyûb. Saa vil det sees, at Capt. Warrens Undersøgelser har tilvejebragt et stort Maal af nyt Materiale for Oldtidsforskningen i Jerusalem.

Captain Warren har til sine Rapporter ogsaa føjet en

Digitized by Google

Redegjørelse for de Slutninger, han under Arbejdets Fremadskriden er kommen til med Hensyn til en Del omstridte Punkter i Jerusalems Topografi. Nogle af disse har han nedlagt i et Kart, han har gjort istand, og som viser os Jerusalem paa Kong Herodes's Tid, saaledes som han tænker sig det saa ud den Gang. Det er højst interessant; men det faar erindres, at han ikke gjør Fordring paa, at det skal ansees for mere end en Sum af mer eller mindre grundede Formodninger, som han er rede til at omforme eller opgive, saasnart han bliver bedre undervist. Det vigtigste Punkt, hvorom der er Uvished, er, som vi alt vide,

Templets Beliggenhed.

Capt. Warrens Udgravninger har leveret vigtige Bidrag til Afgjørelsen af dette omstridte Spørgsmaal. Af de Slutninger, han selv er kommen til, ville vi give en kort Fremstilling her.

Haram eller „den ædle Helligdom" er et ophøjet Plateau, c. 1500 Fod fra N. til S. og c. 900 Fod fra Ø. til V. Det støttes af en fast Mur, som paa Udsiden hæver sig 50—80 Fod over Jordens nuværende Overflade. Plateauets almindelige Højde over Havet er c. 2420 Fod, men mod Øst, ved den gyldne Port, mangler der c. 20 Fod paa denne Højde.

Næsten i Midtpunktet af dette Plateau er der en uregelmæssig brolagt Firkant, en Platform eller Terrasse, der hæver sig c. 16 Fod over Plateauets almindelige Højde, og over Midtpunktet af denne Terrasse igjen stikker den hellige Klippe op, over hvilken den berømte „Klippens Dôm" er bygget.

At Herodes's Tempel har staaet indenfor det nuværende Haram, og at en Del af den Mur, som endnu findes, stod der, hvor den ydre Forgaards Mur fordum stod, eller virkelig udgjør en Del af denne gamle Mur, derom ere Alle enige.

Digitized by Google

Men hvor Templet forresten stod, derom er der Strid. Nogle holde for, at hele Haram har været optaget af Templets Gaarde og at det saakaldte Antonia (Slot eller Taarn) var knyttet til det paa det nordvestlige Hjørne eller skudt et lidet Stykke ud i den ydre Forgaard. Ifølge en anden Mening optoges Harams nordlige Del i et Omfang af c. 950 Kvadratfod af Templet og dets Tilbehør. Atter Andre (deriblandt Dr. Robinson) har ment, at det stod paa den sydlige Del af Haram og optog et Kvadrat paa c. 925 Fod. Saa sætte nogle Forfattere det igjen midt paa Haram, men lader det kun dække et Rum af c. 600 Kvadratfod, der omtrent falder sammen med den nuværende Terrasse. Endelig henlægger Mr. Fergusson og Flere det til det sydvestlige Hjørne af Helligdommen; ogsaa disse mene, at det kun har optaget et Omraade af 600 Fod paa hver Kant.

Capt. Warrens Mening slutter sig nærmest dog ikke ganske til Dr. Robinsons. Salomons Tempel med tilhørende Forgaarde har, ifølge Warren, staaet omtrent i Midten af Haram. Herodes's Tempel har staaet paa dets Tomt, men under dette Navn har tillige to andre Tomter været indesluttede, nemlig Salomons Palads's i den sydøstlige Del af Haram og en Tomt paa c. 300 Kvadratfod, som Herodes selv har tilvejebragt ved Opbygning af det sydvestlige Hjørne af Haram. Slottet Antonia har staaet paa NV-Hjørnet af Haram, men været forenet ved en Buegang med Taarnet Antonia, som har staaet ved NV-Hjørnet af den nuværende Terrasse.

Grundene for denne Antagelse ere i Hovedsagen følgende:

1. Jerusalem har i gamle Dage aabenbart været bygget paa en Række Fjeldskraaninger, her og der bedækkede med nogle faa Fod Jord. Tænkes nu alt det Grus borte, som danner Harams store Plateau, kan man, ved Hjælp af de talrige Højdemaalinger, som ere gjorte for Fjeldets Vedkommende i Harams mange Cisterner, danne sig en nøj-

Digitized by Google

agtig Forestilling af Moriahfjeldets Udseende i Kong Davids Tid. Moriahs Aasryg viser sig da at løbe fra NV-Hjørnet næsten i en lige Linje SSO, indtil den naar Trillingporten i den sydlige Mur. Aasen falder stejlt af paa begge Sider af Rygningen mod NO og SV, saa at et Punkt af Fjeldet tæt ved NO-Hjørnet er ikke mindre end 162 Fod under „den hellige Klippe", og et andet Punkt paa SV-Hjørnet ikke mindre end 150 Fod under samme, og atter igjen et ved SO-Hjørnet ikke mindre end 163 Fod. Det er da i højeste Maade uantageligt, at en Bygning som Templet skulde være blevet lagt i en Hulning eller endog blot paa en Fjeldside istedetfor oppe paa Aasryggen, som er noget flad ovenpaa og just har Rum nok for det.

2. Det er en velbekjendt Sag, at Tærskepladserne i Palæstina i Almindelighed ere lagte paa Aasrygge og høje Steder, hvor den mindste Vind kan hjælpe til Avnernes Adskillelse fra Kornet. Thi endnu som i gamle Dage (Dan. 2, 35) renses Kornet paa den simple Maade, at Korn og Avner, efterat være vel traadte, kastes op i Luften, hvorved Avnerne bortvejres. Deroppe har da højst sandsynligt ogsaa Aravnas Tærskeplads været.
3. Templet kan hverken have staaet paa SV-Hjørnet af Haram, thi der er Tyropœons Dalbund, heller ikke paa NO-Hjørnet; thi derunder er en anden Dalbund. Det kan ikke have staaet paa NV-Hjørnet; thi Josephus siger, at der nordenfor Templet var en Dal, som Pompejus, da han i Aaret 65 f. Chr. angreb Templet, var nødt til for en Del at udfylde (Krigene I, 7, 3), og den eneste Dal, som findes deromkring, er den, over hvilken den nordlige Ende af Klippedomens Terrasse hæver sig.
4. Da Herodes's Tempel stod paa Tomten af Salomons Tempel og skal have ligget i NV-Hjørnet af sin Indhegning,

Digitized by Google

saa maa Salomons Tempel have ligget etsteds i Nærheden af „den hellige Klippe".

Han formoder af flere Grunde, at Brændofferalteret har staaet et lidet Stykke i SO for „den hellige Klippe" over Vestenden af en der værende stor Cisterne; at Hulen under den hellige Klippe er Porten Nitsots, som tilhørte den indre Forgaard, og hvorfra der gik en underjordisk hvælvet Gang, 130 Fod lang, til Porten Tadi paa den nordre Del af Terrassen, over hvilken Port de Taarne vare, som Pompejus angreb, da han tog Templet. Denne Port blev siden Citadellet (Exhedra, Baris, Antonia), indtil Befæstningerne paa dette Punkt udvidedes end mere og Slottet Antonia byggedes paa NV-Hjørnet af Haram. Fremdeles formoder Warren, at Salomons Tempel med dets Gaarde har bedækket en Firkant paa c. 900 Fod fra Øst til Vest og 600 Fod fra Nord til Syd, og at Sydenden af denne Firkant har været 300 Fod nordenfor Harams sydlige Mur. Muren ved Wilsons Bue og Grædepladsen maa i saa Fald være bygget af Salomon eller en af Judas Konger og ligesaa den tilsvarende Del af Haram paa den østlige Side. Paa denne sidstnævnte østlige Mur findes ogsaa fœnikiske Tegn eller Bogstaver. Paa den maa Salomons Buegang have staaet, fra hvilken man i Herodes's Dage kunde overskue Kedron (Josephus Ant. XV, 11, 5), og hvorom det udtrykkelig siges, at den stod paa Salomons Mur, der var 600 Fod lang (Ant. XX, 10, 7). Den har ogsaa ganske Udseende af at høre til den ældste Del af Murene, siger Warren, og at begynde 300 Fod nordenfor Harams SO-Hjørne og gaa i en Strækning af 600 Fod nordover til et Punkt, hvor der er et Bræk i den østlige Mur, hvorfra saa Juda Kongers Mur, „den gamle Mur", som Josephus kalder den, begynder, der løber op til NO-Hjør-

Digitized by Google

net af Haram og drejer mod Vest ovenfor Birket Israil og dannede den anden Mur op til Herodes's Tid, da Slottet Antonia byggedes. Indenfor denne anden Mur vil det da have været, at Pompejus slog sin Lejr, da han angreb Nordsiden af Templet.

5. Efter denne Anskuelse om Salomons Tempels Beliggenhed bliver der mellem Sydsiden af dettes Indhegning og den nuværende sydlige Mur af Haram et Rum paa 900 Fods Længde (Ø-V) og 300 Fods Bredde (N-S). Den østlige Del af dette Rum (600 Fod langt og 300 Fod bredt) har været optaget af det saakaldte Salomons Palads, som altsaa har ligget søndenfor og lavere end Salomons Tempel, og Levningerne af dette Palads har Herodes indlemmet i sit Tempel-Bygværk. Under den Tomt, det optog, findes de nu saakaldte „Salomons Stalde" og „den dobbelte Gang", som Traditionen gjør til en Del af Salomons Værk; over dets Rester strakte sig „de kongelige Søjlegange", som Herodes byggede, og i det østlige Hjørne fandtes „Tempeltinden".

Den vestlige Del af hint Rum (et Kvadrat paa 300 Fod) har Herodes bygget op sammen med Robinsons Bue og Vejen over til Øvrestaden. Denne Del af Haram begynder ved „Dobbeltporten". For at faa sit Tempel til at dække en Grund paa 900 Fod hver Kant, føjede Herodes dette Stykke til det gamle Tempel sammen med Salomons Palads og det af Josephus saakaldte Exhedra, paa Nordsiden af Templet, hvor Taarnene, der beskyttede denne Side, fandtes, og som ved en dobbelt Række Haller vare forbundne med Hovedslottet Antonia.

Bevisførelsen for dette er for vidtløftig til at gjengives, men er tildels indeholdt i det, som forhen er meddelt.

6. Beskaffenheden af Murene om Haram bekræfter, hvad ovenfor er fremsat.

Digitized by Google

7. Talmud siger, at Alteret, Buegangen, Templet og det Allerhelligste laa i Benjamins Del af Jerusalem, men Mesteparten af Forgaardene i Judas. Dette stemmer med den Plads, Capt. W. giver Salomons og Herodes's Templer og med det af ham antagne Løb af Grændselinjen mellem Judas og Benjamins Stamme gjennem Jerusalem. Thi han mener, at den gik fra Klippen Zoheleth[1]) i Siloam til Jomfruens Kilde, derfra op Kedrons Dal indtil næsten tversoverfor Harams SO-Hjørne, saa henover Moriah ved Sydsiden af Templet, derfra op Tyropoion-Dalen til Jaffa-Porten og videre til Lifta.

Hvis nu Læseren ikke er bleven altfor træt og kanske forvirret af at føres saaledes uden Kart og Kompas, saa at sige, gjennem en Mangfoldighed af Detaljer, vilde jeg gjerne, inden vi forlade Jerusalem, tilføje nogle

Slutningsbemærkninger.

Der er nemlig meget, som ikke har kunnet tages med i den ovenfor givne Fremstilling, naar denne skulde holdes nogenlunde klar og overskuelig. Af dette meget kan noget nu maaske finde en passende Plads. Og der er Andet, som fortjener ogsaa at tilføjes her, for end yderligere at vise Betydningen af de skede Opdagelser. Lad os begynde med det sidste.

En ovenfor nu og da i Anmærkningerne nævnt Forfatter i Edinburgh Review for Januar 1873 har vist, hvor mange uløste store Spørgsmaal der er til med Hensyn til Jerusalems Fortid, og hvor mange af disse nu kunne ventes afgjorte.

---

[1]) Denne Klippe, bekjendt fra Adonias, Davids Søns, Historie (1 Kong. 1, 9), var tæt ved En-Rogel, og En-Rogel laa paa Grændselinjen mellem Juda og Benjamin (Josva 15, 7 og 18, 16). Den nuværende Tradition gjör En-Rogel til ét med Bir Eyûb, skjönt dette er en Brönd og ikke en Kilde. Mr. Clermont Ganneau har imidlertid paavist, at Zoheleth-Klippen rimeligvis er en Klippe i Siloam, som af de Indfödte kaldes Ez Zchweile, og deri er Capt. Warren enig med ham.

Digitized by Google

Han nævner som saadanne: Enheden, Planen og Tilblivelsestiden for den store Mur om Haram; det hellige Huses og det store Altars Beliggenhed, Niveau og Orientering; Tempelforgaardenes Størrelse, Skikkelse og Forhold til den ophøjede Terrasse eller Platform paa Haram; Antoniaslottets Plads og Skikkelse; Paavisningen af de tre Grupper af Porte, som omtales i den jødiske Literatur, nemlig Stadens Porte, Husets Bjergs Porte og den egentlige indre Helligdoms Porte; Betydningen af Krypterne paa Haram; Meningen af de fønikiske Skrifttegn paa Haramsmurens Grundvolde; Betydningen af de ejendommelige Forskjelligheder i Udseendet af mange af Haramsmurenes Stenblokke, af de Brolægninger med mellemliggende Lag af Grus, som ere fundne ved Sænkningen af Skakterne og endelig af Trinene paa Haram og Hulen under den hellige Klippe. Hans Artikel i Review'en har til Hensigt at give Bidrag til disse Spørgsmaals Besvarelse ved Hjælp af Udbyttet af Capt. Wilsons og Capt. Warrens Undersøgelser sammenholdt med de Oplysninger, som navnlig Talmud har givet ham i Tillæg til hvad der er bekjendt fra andre lettere tilgjængelige Kilder. Vi ere nu altsaa inde paa Slutningernes og Beregningernes Omraade og skulle ikke anmasse os nogen Dom om Afhandlingens Værd. Men det kan dog interessere at se, hvad Forfatteren tror at have godtgjort. Han har — mener han — fundet den fuldkomneste Enhed og Planmæssighed i den store Mur omkring Haram, som i det hele Bygværk paa Moriah. Af Bygningsforholdene i Herodes's tredobbelte Søjlegang og Muren, hvorpaa den stod, har han beregnet sig til Maalsenheden for Templet og fundet den at være $\frac{1}{5\,5}$ af Søjlegangens hele Længde eller 17,4 Fod. Salomon har oprindelig bygget Muren, men Stenenes Beskaffenhed bære ogsaa Mærker af Chaldæernes Ødelæggelser og den hastige Gjenopførelse ved Nehemias, ligesom vi i Brolægningerne udenfor Muren har Spor af to Restaurationer, først efter Chaldæernes

Digitized by Google

og saa efter Romernes Storm. I Sakrah, den hellige Klippe, som rager nogle Fod op over „Omar-Moskeens" Gulv, ser han Nøglen til Tempelbygværkets hele System. Der antager han — i dette Stykke uenig med Capt. Warren — at Salomons Altar har staaet, og at Hulen under Klippen har tjent som en Skakt til at bringe en stadig Luftstrøm til Altarets Ildsted. Den østlige Front af Platformen finder han er lagt i en Linje, der falder sammen med Meridianen, saa nøjagtigt, som det lader sig bestemme ved Hjælp af Capt. Wilsons Kart. Forlænget deler denne Linje Bjergets sydlige Mur nøjagtigt i tvende Dele. En Linje dragen midt igjennem den midterste Port paa Tempelbjergets vestlige Mur, Hulen under Sakrah og den store Østport paa Platformen, danner en Vinkel paa 79° 51′ med Meridianen og gaar i en Retning af 10° 9′ NØ. Efter den jødiske Kalender lagdes Templets Grundvold paa den 7de Ziv i Salomons 4de Aar. Men Solens Vinkelafstand fra Horizontens Østpunkt paa den Dag er for Jerusalems Vedkommende funden at være 10° 48′ 30″ NØ. En Grad vilde imidlertid tabes paa Grund af Oljebjergets Højde. Der kan derfor — mener Forfatteren — være liden Tvivl om, at Solopgangslinjen paa den Dag, da Salomon grundlagde Templet, bestemte dets Orientering, medens Meridianen bestemte Platformens østlige Frontlinje. Salomon har, efter dette, i selve Planen for sit Bygværk for alle Tider givet Datoen for sit Tempels Grundlæggelse. Dagen var en Søndag. Tempelforgaardenes Størrelse, Skikkelse og Beliggenhed søger Forfatteren ogsaa temmelig udførligt at bestemme, ligeledes Portenes Plads. Skuepladsen for idetmindste tvende af N. T.'s Begivenheder, mener han, kan bestemt paavises. Paa Østsiden af Platformen er nu synlige de i Fjeldet hugne Trin, som førte til „Nicanors-Porten" [1]), en af den indre Helligdoms Porte, den, som i „Apostlernes Gjerninger" kaldes „den skjønne"

[1]) Arbejdet af en Nicanor i Alexandrien.

Digitized by Google

(Act 3, 2). Den Port laa midt i Templets Solopgangs-Linje. Der fremstillede Maria sig til sin Renselse, inden hun kunde gaa ind i Gaarden indenfor. Der holdtes Gudsdommen med Skinsygsvandet, ifølge Talmud. Der fik den rensede Spedalske Lov til at stikke sine Tommelfingre og Stortæer ind i Helligdommen. Paa Sydsiden af Platformen, lidt vestenfor Nicanorsporten, findes Trinene til „Vandporten". Vestenfor denne er der Spor af „Førstegrødeporten", lige i Linjen mellem „Dobbeltporten" paa Harams sydlige Mur og det store Altar. Paa denne Ports 15 Trin sang Leviterne de 15 „Sange paa Trapperne", og i denne Port eller tæt ved den var det, at den gamle Simon mødte Jesusbarnet. Sønden for Trinene til „Vandporten" og „Førstegrødeporten" var den Forgaard eller Plads, hvor Esra læste Loven (Neh. 8, 3) og hvor der illumineredes paa Løvsalsfesten, saa det lyste over hele Jerusalem. Den af Capt. W. i 70 Fods Længde undersøgte underjordiske Buegang langs Nordsiden af Platformen har efter Forfatterens Mening alle Tegn paa at have været en Krypte, som hørte til den nordlige Buegang, som løb omkring det indre Tempel. Uenig med Capt. Warren med Hensyn til Hulen under Sakrah, gjætter han paa, at den Tunnel paa 130 Fods Længde, som Capt. anser for en Forbindelsesgang mellem Portene Nitsots og Tadi, er en i Josephus omtalt Gang, som ledede fra Antonia til det indre Tempel. Om Antonias Beliggenhed synes han at være enig med Capt. W. Forf. har anstillet en Sammenligning mellem Tempelbjerget i Jerusalem og den store Pyramide i Gizeh, hvoraf det yderligere fremgaar, hvilket storartet Bygverk der var rejst paa hint Bjerg. Regne vi fra Haramsmurens Grundvolde, er Bjergets Masse tre Gange saa stor som Pyramidens. Længden af Harams østlige Mur er mere end det Dobbelte af Længden af en Side af Pyramiden, og Højden af den samme Mur fra Grundvolden paa Fjeldet ved det sydlige og det nordlige Hjørne er næsten

Digitized by Google

en Tredjedel af Pyramidens. Højden er nemlig 152 Fod fast Mur. Fra Grundvolden ned til Kedronsdalen er der 114 Fod. Lægges til disse to Tal 160 Fod for Buegangen om Templet, bliver den samlede Højde 426 Fod, det vil sige kun 59 Fod mindre end Pyramidens. Fladeindholdet af den østlige Murs Front er mere end det Dobbelte af en Side paa Pyramiden. Saaledes overgik Tempelbjerget i Jerusalem ethvert andet Tempel langt i Størrelse. To Amphitheatre som Coliseum kunde faaet Rum indenfor Harams Murhegn, uden helt at udfylde Pladsen, og Forfatteren regner ud, at der paa Haram har kunnet rummes mere end 210,000 Mennesker.

En Forfatter, Mr. Greville Chester, har gjort de i og omkring Jerusalem fundne Pottemagervarer og andre Oldsager til Gjenstand for en egen Afhandling i „The Recovery of Jerusalem". Det er allerede omtalt, at faa Ting af meget høj Ælde eller Værdi ere blevne opdagede under disse Undersøgelser. De Krukkehanker, som Capt. Warren fandt paa 79 Fods Dybde under Jorden ved Harams SO-Hjørne, bære paa sig Mærkerne af deres foenikiske Oprindelse. I den samme Jorddynge, ovenpaa hvilken disse Krukkehanker fandtes, traf man paa nogle sønderbrudte Lamper af rødt eller brunligt Stentøj, der synes mer egnede til at brænde Fedt end Olje i. Lignende Lamper er i stort Antal fundne paa Cypern og Malta, og ansees for at være græsk-foenikisk Arbejde, gjort i foenikiske Kolonier, som stod under Indflydelse af græsk Kultur. Den Lerkrukke, som fandtes i et Hul i Nærheden, er ogsaa af en almindelig græsk-foenikisk Sort. De omtalte Lamper, har man ment, ere ikke ældre end det 2det Aarh. f. Chr. Under denne Forudsætning kan man forklare sig deres Forekomst i hin Jorddynge saaledes, at de bleve kastede paa Dyngen og nedtraadt i den, inden hine gamle Krukkehanker kom der, som maaske ere bleve fundne ved en gammel Udgravning indenfor Haramsmuren og kastet

Digitized by Google

ud over den ned paa Dyngen, hvor de saa siden bedækkedes med det løse Grus til saadan Højde. Mange lignende Kar ere fundne andetsteds, især i Huler omkring Oljebjerget. Rimeligvis ere de indførte fra Cypern eller og fra Rhodos, hvorfra meget af denne Vare vides sendt til Alexandria. En Del Krukkelevninger af samme Klasse ligner meget Kabylernes og det marokkanske Riff-Folks. Andre ligne dem, man har i den ægyptiske Samling i British Museum. Fem af disse, fundne en i Sidon, som det synes, Resten i Birket Israil, Muristân og paa Ophel, har Skikkelse af en Thyrsus eller Grankongle, Dionysus's Symbol. Man formoder disse Kar brugtes til at bevare Kviksølv i. Meget lidet romersk Stentøj er blevet opgravet. Et Stykke har Formen af en Fodsaale og bærer Indskriften Canri. Paa en Levning af en stor Amphora har man et Monogram og Ordet Barnæ, som ansees for Fabrikantens Mærke. Af Stentøj fra den christne Tid har man fundet mange Lamper. De ere alle simple og billige Varer, men har tildels Figurer og Indskrifter, som ere interessante. De sædvanlige Symboler ere Korset, den syvarmede Lysestage og Palmegrenen. Indskrifternes Sprog er et barbarisk Græsk, ofte fejlagtigt bogstaveret. En af Indskrifterne er blevet tydet saaledes: „Christi Lys skinner ud" eller „giver Lys til Alle". Paa nogle Lamper er det almindelige Vinranke-Mønster anbragt til Forsiring. Af arabisk Stentøj er der neppe fundet noget af Betydenhed. Foruden Pottemagersager har man faaet en stor Mængde Brudstykker af gamle Glasvarer ved disse Udgravninger. Ingen af disse Sager kan med Bestemthed kaldes foenikiske; en dobbelt bleggrøn Vase med to Hanker er funden sammen med græsk-foenikisk Stentøj i en Gravhule paa Oljebjerget. Den er ejendommelig og smuk. Til den romerske Tid hører noget Glas-Mosaik af det almindelige Slags. 2 Lamper af arabisk Glas lig dem, som endnu kan findes i nogle af de ældste koptiske Konven-

Digitized by Google

ter og i Kairos Moskeer, fandt Capt. Warren i en Gang, der leder ned til Jomfruens Kilde. Af andre Oldsager i Selskabets Besiddelse mærke vi os endnu kun det før omtalte jødiske Signet, der fandtes ved SV-Hjørnet af Haram[1]), et Stentrug, maaske fra Romertiden og til at støde Korn i, fundet paa 27''s Dybde paa Ophel, Flinte- og andre Stenkugler, fundne nærved Siloams Dam, uvist til hvad Brug, Steuvægter, tildels fundne paa Ophel og under Robinsons Bue, et Stempel, lig dem, der brugtes ved Tillavningen af Altarbrød, fundet i en Gang ovenover Jomfruens Kilde, og Gravkister fra den christne Tid, fundne i Omegnen af Jerusalem. Man fandt i disse Hjerneskaller og Ben af voxne Folk; de maa være blevne lagte der, efter at Legemerne vare forraadnede andetsteds; thi Kisterne ere for smaa til at have kunnet rumme det hele Legeme af et voxent Menneske. De ere af hvid eller rødlig Kalksten og smukt arbejdede. Kunne hine menneskelige Levninger være Martyrers? Af Metalsager er der fundet en Dolk, en Skjoldknap med mere af Bronce og en Lampefod af Kobber. Den sidste fandtes i den Hule paa Ophel, som synes først at have været en Valkers Bod og siden en Stald.

En Mand, som Capt. Warren synes at have megen Agtelse for som Oldgransker, er den før omtalte Franskmand, Mr. Ganneau, oprindelig Sekretær ved det franske Konsulat i Jerusalem. Flere interessante Opdagelser tilskrives ham, saaledes den alt omtalte Paavisning af, hvor En Rogel rimeligvis maa søges. I Josva 15, 6 og 18, 17 omtales „Bohans, Rubens Søns, Sten". Ganneau anser dette for en fejlagtig Oversættelse og gjengiver Originalen med „Bohan, Tommelfingerens Sten", som han anser for et med Hajar-el-asbah, „Fingerens Sten", som Beduinerne kalde et Sted tæt ved

[1]) Man gjætter, at det kan være fra det 6te Aarh. før Chr.

Digitized by Google

hvor Wady Daber munder ud paa den snevre Slette, der skiller den fra det døde Hav. Bahurim, hvor Husais Sendebud skjultes (2 Sam. 17, 18), og hvor Simei var fra (1 Kong. 2, 8), har han gjenfundet i Fakhoury, et ubeboet Sted mellem Oljebjerget, Siloam, Bethania og Abou Dis. Ikke langt fra Harams nordvestlige Hjørne, tæt ved Via Dolorosa, ligger der en liden muhamedansk Kirkegaard. Her, indfældt i Væggen af en Port, fandt han en Dag en Sten, som bar en græsk Indskrift saalydende, naar den oversættes: „Ingen Fremmed har Tilladelse til at komme indenfor Balustraden (τρυφακτος) rundt Templet og Forgaarden. Hvo der paagribes, vil have sig selv at takke for sin paafølgende Død". Josephus fortæller, at der om en af Forgaardene var en statelig Mur med Piller, der dels i græsk dels i romersk Sprog advarede Udlændinge mod at komme indenfor. Det antages for givet, at Hr. Ganneau har fundet en af disse Piller fra Herodes's Tempel, og denne Indskrift bliver saaledes baade den ældste og mærkeligste, som hidtil er funden i Jerusalem.

Meget, ville vi haabe, kan endnu findes i Jerusalem; men hvad der alt er fundet, har hjulpet os til bedre end før at forstaa, med hvilke Følelser det engang blev sagt til Mesteren, der Han gik ud af Templet: Se, hvilke Stene og hvilke Bygninger!

Digitized by Google

Dr. Sören Kierkegaards Christendomsforkyndelse.

Af
FREDRIK PETERSEN,
Residerende Kapellan i Skien.

II.

Kierkegaards Virksomhed som Forfatter[1]).

Tre Taler

ved tænkte Lejligheder af S. Kierkegaard. — Disse Taler udkom Aaret efter de sidste af de „Atten opbyggelige Taler" og udgjør i alle Maader en Fortsættelse af disse. Hvad der er sagt om de atten Taler, og hvad der i vor Afhandlings sidste Del vil blive sagt om „Religiøsiteten A", som dette religiøse Standpunkt vil blive kaldet, gjælder derfor fremdeles om disse „Tre Taler ved tænkte Lejligheder". De tjene til yderligere Belysning af denne Religiøsitet.

Den første Tale handler „Ved Anledningen af et Skriftemaal" om det at søge Gud. Thi Skriftemaalet er Vejen til Salighed, idet Mennesket kun i Syndernes Bekjendelse kan søge Gud. Og paa Salighedens Vej er atter Skriftemaalet et Bedested, hvor der standses, hvor Besindelsen samler Sindet[2]). Talen udvikler nu, hvorledes Gud ikke er at søge udenfor Individet, men alene i hans eget Indre. „Han skal ikke finde Stedet, hvor Gud er, han skal ikke stræbe derhen; thi Gud er lige hos ham, ganske nær, nær allevegne, i ethvert Øjeblik allesteds nærværende; men han

[1]) Fortsættelse fra Bind III. p. 1 figg.
[2]) p. 13.

Digitized by Google

skal forandres, at han selv kan blive Stedet, hvor Gud er i Sandhed“ [1]). Men da vil han gjøre den sørgerlige Opdagelse, at han er en Synder, ja saa dybt sunken i Synd, at han end ikke kan blive sig selv „gjennemsigtig“ i Syndens Erkjendelse. Uden Renhed kan Ingen se Gud, men nu er Syndens Absoluthed traadt i Renhedens Sted. Saa fordres Oprigtighed af ham, at dog Angeren kan blive sand [2]). Saaledes kræves af den Skriftende, at han søger Gud i Syndernes Bekjendelse, da vil og, naar Sjelen har siddet beklemt, Frydens Harpe vorde stemt — men først, naar den Søgende har gjennemlevet Vejen hen til Gud; thi ved Viden er Ingen hjulpen af Livets Nød [3]).

Anden Tale „Ved Anledningen af en Brudevielse“ fremstiller Beslutningens Velsignelse, hvorledes den alene kan bevare Ægtefællernes Kjærlighed. Kun naar de Unge med en virkelig Forestilling om Livet og en virkelig Forestilling om Gud mistvivler om sig selv og knytter sig i den ægte Beslutning til Gud, vil det kunne ske, at Kjærligheden, hvormed de gik ind i Ægteskabet, vil kunne overvinde Alt. Beslutningen „er ikke en kummerlig Opfindelse mod Livets Kummerlighed, men Saliggjørelsens Klædebon, og den Besluttede pyntet dermed til værdigen at bære gode Dage, og den Besluttede stærkt bevæbnet deri til at sejre paa den onde Dag. Og dog er Dragten den samme“ [4]).

Tredje Tale: „Ved en Grav“. Den vil til Nytte for de Efterlevende tale om Dødens Afgjørelse. Den er afgjørende, den er den Nat, der kommer, da der ikke længer

---

[1]) p. 22. [2]) p. 32. 33.

[3]) Denne Tales Betydning i denne Religiösitet fremgaar klart af Uv. Efterskr. p. 403 flg. § 3.

[4]) p. 65. „Beslutningen“ har vi allerede seet fremstillet ganske med samme Opgave som her i de „Atten Taler“, hvortil derfor henvises.

Digitized by Google

kan arbejdes; med Døden er Alt forbi, og derfor hedder det at benytte Dagen „endnu idag", medens man har den. Dødens Afgjørelse er ubestemmelig, naar den kommer, men da tager den al menneskelig Forskjellighed bort, ingen Stand, intet Vilkaar, ingen Alder er sikker; og naar Døden er der, da viser det sig, at Alle ere lige for Gud, og den vil derfor lære ethvert Menneske at betænke i sin hele Vandel, at for Gud er der ingen Forskjel Menneske og Menneske imellem. I denne Betragtning vil den ydmyge ham, og naar han erindrer, at den kunde komme i dette Øjeblik, da vil den og ydmyge ham derved, at han mindes, hvor langt han er fra at have naaet Maalet, og styrke ham til anstrengt Arbejde, da Ingen ved, hvor mange Dage der er ham forundt. Men Dødens Afgjørelse er ogsaa uforklarlig. Der ved Ingen at forklare Dødens Gaade. „Uforklarligheden er Grændsen, og Udsagnets Betydning kun at give Dødens Tanke tilbagevirkende Kraft, gjøre den fremskyndende i Livet, fordi det med Dødens Afgjørelse er forbi, og fordi Dødens Uvished ser efter hvert Øjeblik. Uforklarligheden er derfor ikke en Opfordring til at gjette Gaader, en Indbydelse til at være sindrig, men Dødens alvorlige Formaning til den Levende: jeg behøver ingen Forklaring, betænk Du, at det i denne Afgjørelse er forbi, og at den hvert Øjeblik kan være forhaanden; se, dette er vel værd for Dig at betænke" [1]).

Stadier paa Livets Vej.

Det udkom Aaret efter „Philosophiske Smuler", i 1845. Dette Skrift falder i tre Hoveddele, der hver fremstiller

[1]) p. 98. Dödens Betydning indskrænker sig til at være fremskyndende for dette Liv, hvorfor dette erkjendes ogsaa i det Afsnit af Uv. Efterskrift, der taler om Forskjellen mellem „Religiositeten A" og den „christelige" Religiösitet. Smlg. ogsaa om de Atten Taler Bd. II p. 230: Afgjörelsen for det evige Liv ligger dog ikke i et Menneskes Forhold her i Tiden.

Digitized by Google

et af de Stadier, som de tidligere Skrifter havde udviklet. „In vino veritas“ er det æsthetiske Stadium, „Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser“, det ethiske, og „Skyldig? — Ikke-Skyldig“ det religiøse. Ved de to første Afdelinger viser „Stadierne“ tilbage til „Enten—Eller“; de ere en Reproduktion af de Livsstadier, vi saa der; ved den sidste Afdeling fremstiller det det Religiøse, som vi allerede kjender, fra en ny Side. Det faar en ny Belysning derved, at det stilles i et bestemt Forhold til det Ethiske, og hvad der er det Nye, til det nærmest foregaaende Stadium, Humoret, og tillige derved, at den Religiøse, som føres frem for os, heller ikke denne Gang er korrekt, men opviser en Afvigelse.

„Stadierne“ belyse disse forskjellige Livs-Standpunkter paa en anden Maade, end det hidtil var skeet. Æsthetikeren i Enten—Eller havde slet ikke noget Forhold til det Ethiske; det var endnu slet ikke gaaet op for ham. Derfor kunde ogsaa Ethikeren i anden Del haabe at bringe ham til at opgive sit æsthetiske Liv, saasnart han blot fik gjort ham klart, hvor fordærveligt det var. Her fremtræder de Personligheder, som leve æsthetisk, ganske anderledes deciderede. At formane „A“ i Enten—Eller lod sig vel høre. Men „at formane mod en afgjort æthisk Existens, er for sildig, at ville formane“ de Personer, som optræde her, „er at gjøre sig selv latterlig“ [1]). Det ethiske Livs Fortabthed træder derfor ogsaa her frem paa en anden Maade end i Enten—Eller. Der var det Ethikeren, altsaa en Anden, som forklarede, at det var fortabt. Her sees det paa selve de æsthetiske Individer. De ere traadte i Forhold til det Ethiske. „A“ i Enten—Eller havde ikke selv levet efter nogen af sine Ideer, disse føre sit Liv, som de tale. Derfor have de maattet støde an mod det Ethiske i sig og træde det under Fødder. Det æsthetiske Liv er altsaa her belyst i sin Kamp mod det Ethiske.

[1]) Uv. Efterskr. p. 223.

Digitized by Google

Ligesaa er det Ethiske fremstillet ikke blot, som i Enten—Eller, i Kampen mod det æsthetiske, men ogsaa afværgende mod det Religiøse. Vi have nok i de tidligere Skrifter faaet Uklarheden i Enten-Eller hævet, forsaavidt vi have faaet Forskjellen fremstillet mellem det Ethiske og det Religiøse (Frygt og Bæven). Men hvorledes Ethikeren stiller sig til det Religiøse have vi ikke seet. Det sker her. Det viser sig, at Ethikeren og den Religiøse saa langt fra har fælles Standpunkt, at Ethikeren meget mere værger sig mod, at det skulde fordres af ham, at han skal leve religiøst [1]).

Til Forstaaelse af Værkets to første Hoveddele, vil ikke videre tiltrænges. En udførligere Gjengivelse af deres Indhold vil være overflødig, da det falder ind under Tanke-Indholdet af Enten—Eller. „In vino veritas" er et moderne Symposion, dannet i Lighed med Platos. Deltagerne repræsentere hver en Side af det æsthetiske Liv, der har forhærdet sig mod det Ethiske. De holde hver sin Tale til „Kjærlighedens" Pris. Og strax deres Opfattelse Kjærligheden angiver dem tilstrækkelig. „Kjærlighed" er for dem alle kun erotisk Nydelse. At Kjærligheden har en Forpligtelse i sig, er fjernt fra dem at anerkjende. Kvinden er derfor for dem alle kun en underordnet Skabning, som Opgaven er at suge den mest mulige Nydelse af. Gjæstebudets Deltagere ere: et ungt Menneske, Constantin Constantius, Victor Eremita, en Modehandler og Johannes Forføreren. Det unge Menneske taler først. Han er mest lig „A" i Enten—Eller. Han er endnu ikke begyndt at leve i strengere Forstand. Hans Verden er Tankens Verden. Idet han derfor skal tale om Kjærligheden, ved han ikke, hvad han skal sige om den. Selv kjender han den ikke; han har forsøgt at sætte sig ind i den ved at gjøre den til Gjenstand for sin Tænkning. Men baade forekom Kjærligheden selv ham da at være det Latterligste af

[1]) Herom se Uv. Efterskr. p. 222 flg.

Digitized by Google

Alt, og de Elskende bestyrkede ham i denne Opfattelse; thi saa han, hvor forunderlig de gebærde sig, da maatte han vel atter le. Derfor havde han forsaget al Elskov, for ikke at blive latterlig, og derfor, skulde han tale om Kjærligheden, da vidste han kun at tale om det Komiske, der var i at være forelsket.

I dette unge Menneske falder der endnu en mildere Belysning over det æsthetiske Liv; han er endnu „en Mulighed", og det er, som kunde han gribes af Livets alvorlige Magter og forandres. Hvad der er hans Svaghed, at han vilde holde borte fra sig Livets Magter, saalænge han ikke først med sin Tanke kunde gjennemtrænge dem, det Samme kan give Haab om hans Redning. Livs-Kræfterne ere her endnu nogenlunde ufortærede, og de kunne pludselig gribe ham, og i et Øjeblik forvandle ham: naar han erfarede deres frelsende Kraft, og bagefter undrende og beundrende forstod, at Livets Magter ere højt ophøjede over den endelige Forstands vidtløftige og dog saa tomme Raisonneren. Han er en Tanke-Idealist, fuld af Tro paa sin Tanke, begejstret for Tænkningens Storhed. Men derfor er der og Haab, at Livet kan helbrede ham. Anderledes med de øvrige Gjæster. Efter det unge Menneske taler Constantin Constantius. Vi kjende ham allerede tilstrækkelig fra „Gjentagelsen". Han har forhærdet sig, som Pseudonymerne kalde det, i sin Forstandighed. Han ligner deri det unge Menneske, at Forstanden har hele Magten i hans Livs-Anskuelse; men han er deri forskjellig, at han er meget ældre, har selv erfaret Elskovens Magt, og har ikke ladet sig helbrede af den. Hans vildledede Forstandighed har slaaet Vrag paa den høje sædelige Fordring, som ligger i Forelskelsen. Han har ikke anerkjendt den og bøjet sig under den, men han har vendt sin hele tørre Forstandigheds Kritik mod den Kvinde, hvis Billede fødte Elskoven i hans Sjel. Begejstret alene for den aandrige Storhed, har han ofret sit Hjer-

Digitized by Google

tes sædelige Fordring, og er han gaaet Glip af den personlige Storhed, som et kjærlighedsfuldt varmt Pigehjerte ejer. Idet han derfor skal tale om Kjærligheden, taler han ikke om denne selv, men om Kvinden, og om Kvinden ved han intet Højere at sige, end at hun er at opfatte som „Spas". Men derfor er det ogsaa komisk, at nogen Mand kan give en Kvinde saa megen Betydning, at han kan blive jaloux paa hende. Derfor er selv Othello komisk i sin rasende Lidenskab. Det Komiske er, at det er en Kvinde, som kan være Aarsag til den.

Efter Constantin taler Victor Eremita. Hans Tale om Kvinden røber, at ogsaa han er gaaet tabt af Forelskelsens sædelige Sundhed. Dog er det ikke her en overspændt Fordring til Kvinden, at hun skal være Aand i Mandens Betydning, som lader hende synke ned til en Ubetydelighed. Victor Eremita søger at afvinde hende den Betydning, hun kan have. At hun er et lavere Væsen, deri er han enig med Constantin. Hun er noget saa Besynderligt, saa Blandet, saa „Meningsløst", saa „Fantastisk", at han takker Guderne for, at han er bleven Mand og ikke Kvinde. Betragtet i og for sig er Kvinden Intet. Hun er en Illusion. Og enhver Illusion er i sig Intet. Dog er det ikke sagt, at den er ganske uden enhver Betydning. Saaledes ogsaa med Kvinden; hun kan begejstre Manden; hun kan lokke det bevingede Ord af Digterens Læbe; hun kan opflamme Helten til Daad. Men kun saalænge hun holder sig, eller rettere, Manden holder sig paa den Afstand fra hende, at hun kan virke som Illusion. Bliver hun til Virkelighed, bliver der Ægteskab, saa er Alt forbi. Da endeliggjør hun Manden efter den størst mulige Maalestok. Opfatter man Kvinden anderledes, saa afstedkommer hun idel Forvirring, hvorpaa Ægteskabet selv er det bedste Bevis: det er et umiddelbart Skridt, og dog er det mere bindende end noget andet. — Det er ret Synd paa Kvin-

Digitized by Google

den, at hun er sligt et Væsen. Men saa har og Naturen udrustet hende med den lykkeligste Uvidenhed derom. Hun tror, hun er Noget i sig, og Galanteriet strømmer over i at bestyrke hende i denne salige Indbildning. Derfor er og Galanteriet den sande Omgangstone med Kvinden. Galanteriet har i sine fantastiske Overdrivelser al den Ironi, som et saadant Væsen maa fremkalde hos Manden; men det har tillige den Sympathi, der uvilkaarlig maa gribe ham, naar han betænker hendes ynkelige Tilværelse.

Derpaa taler Modehandleren. Han er en „dæmonisk" Begejstret; en Begejstret, fordi han fastholder sin Ide med en Inderlighed og Udholdenhed, saa at han endog sætter sin Formue til for den; dæmonisk Begejstret, fordi hans Ide er Kvindens Undergang. Han er blevet grebet af Modens Magt over hendes Sjæl. Dette Syn har han ikke taalt, og han har valgt ikke at elske hende og gjøre hvad han formaaede for at redde hende fra denne Trældom, men hans ideale Begejstring forlokkede ham til at foragte hende. Og nu mætter han sin Foragt ved at faa enhver Kvinde udstafferet som en Nar for Moden. „Opdager jeg engang en Pige, der nøjsom og ydmyg ikke er fordærvet ved uanstændig Omgang med Kvinder, hun skal dog falde. Jeg bringer hende i mine Garn, nu staar hun paa Offerpladsen, d. e. min Butik. Med det haanligste Blik, som fornem Nonchalance kan væbne sig med, maaler jeg hende; hun forgaar af Skræk, en Latter fra Naboværelset, hvor mine afrettede Haandlangere sidde, tilintetgjør hende. Naar jeg da har faaet hende udmajet paa Moden, naar hun ser vanvittigere ud end et Daarekistelem, saa vanvittig som En, der end ikke kunde blive optagen i en Daarekiste, da gaar hun salig fra mig. Intet Menneske, end ikke en Gud, kunde forfærde hende, thi hun er jo paa Moden". — „Alt i Livet er for Kvinden en Modesag, Gudsfrygt er Modesag, og Kjærlighed og Fiskebensskjørtet og en Ring i Næsen". „Har

Digitized by Google

Kvinden reduceret Alt paa Moden, saa vil jeg ved Modens Hjælp prostituere hende, som hun har fortjent".

Sidst taler Johannes Forføreren. Han er os tilstrækkelig kjendt fra Enten—Eller; hans Væsen er „Fortabelse i Kulde", en „mærket og uddøet Individualitet" [1]). Jeg vil nyde, det er hans Tale. Til at nydes af Manden skabte Guderne Kvinden, til at svække Manden derved, at hun fanger ham i sine Garn. Hendes Skjønhed er derfor størst i Forførelsens Øjeblik, og er forsvunden med dette. Og Gudernes List lykkedes. Dog lykkes den ikke altid. Der var til alle Tider nogle Mænd, ganske enkelte, som bleve opmærksomme paa Bedraget. „Disse kalder jeg Erotikere, og tæller mig selv til deres Tal, Mændene kalde dem Forførere, Kvinden har intet Navn for dem, en Saadan er for hende unævnelig". „De andre Mænd gribe til og spise Lokkemaden... og blive fangede. Kun Erotikeren ved at vurdere Lokkemaden, at vurdere den uendeligt. Dette aner Kvinden, derfor er der en hemmelig Forstaaelse mellem ham og hende" [2]). „Hun vredes [derfor] egentlig aldrig paa sin Forfører", thi „hun vil forføres" selv.

Mod de Anskuelser, som disse „Æsthetikere" lægge til Grund for sit Liv, strider nu Ethikeren, Assessor Vilhelm, som vi kjende fra Enten—Eller. Det er Skriftets anden Hoveddel: „Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser". Som det æsthetiske Liv i sin sædelige Fortabthed er paa sit Højeste i Johannes Forføreren, saa er det først og fremst hans Betragtning af Kvinden, der hos Ethikeren finder sin Gjendrivelse. Kvindens Skjønhed er ikke paa sit Højdepunkt i et enkelt Tidsøjeblik af hendes Pigeliv; Kvindens Skjønhed er at være Moder, og den tiltager derfor med Aarene jo mere hun udfolder sin Moder-Kjærlighed. Her er Kvinden

[1]) Uv. Efterskr. p. 225.
[2]) Stadierne p. 52 flg.

Digitized by Google

seet under et ethisk Synspunkt. Det Sædelige, Ethiske, som ligger i Forelskelsen, er gjort Fyldest alene i Ægteskabet. Dette bygger et sædeligt Forhold mellem to jevnbyrdige Personligheder. At det er et afgjørende Skridt, er sandt, men selvmodsigende usandt. Thi Ægteskabet hviler paa fri Beslutning fra hendes ikke mindre end fra hans Side; dette er dets sædelige Karakter. Beslutningen betager Skridtet dets Umiddelbarhed, og den Frihed, de begge have i Beslutningen, hævder Mandens og Kvindens væsentlige Jevnbyrdighed, og gjør det som et frit Forhold til et sædeligt Forhold. Da faar og Kvinden, om Ulykken skulde ramme, Betydning nok til at være det værd, at Manden bliver skinsyg paa hende.

Det Nye ved Ethikerens Udvikling her var imidlertid den Maade, hvorpaa han vender sig mod det Religiøse i strengere Forstand, for at holde sig dette fra Livet. Han erkjender, at det ethiske Liv, der ligesom samler sig paa Ægteskabet, ikke er det Højeste. Der gives et religiøst Liv, der er højere. Men det er kun for Undtagelserne. Der kan gives mange Undtagelser: en Aandrighed, som vil hæve sig over de Krav, der ere bestemte for Menneskene, og være, som Gud, reen Aand; et Tungsind, som gjør Mennesket til en Byrde for baade sig selv og Andre, og derfor ikke tør gjøre et Menneske ulykkeligt ved at knytte hende til sig. Men ikke enhver Undtagelse er berettiget, fordi den er en Undtagelse, og disse ere det ikke. Kun Lidelserne kunne vise, om han er berettiget, De nævnte Undtagelser holdt sig isolerede paa Afstand fra Livet; de mangle „at have erfaret". Den Berettigede maa have fuldt ud Erfaring for Livets bindende Magt, bindende baade ved den Lykke, det kan skjænke, og ved Pligtens evig-gyldige Krav. Først, for at holde os til Ægteskabet, først maa han være virkelig forelsket, saa maa han være lykkelig ved at besidde sin Elskede som Hustru, lykkelig ved de Børn, Gud har skjænket dem. Gjennem hende og

Digitized by Google

dem er han knyttet til Fædreland og Stad. Nu kan han bryde disse Baand. Han har da brudt med Guds Orden; thi Gud er det, der har knyttet dem, han har bragt „Elendighed ikke blot over sig selv og over dem, hvem han elsker, men han bringer Tilværelsen i Modsigelse med sig selv, han bringer Gud i Modsigelse med sig selv". Han staar alene i Verden, Ingen kan forstaa ham; om han end talte, han kunde ikke gjøre sig forstaaelig. Dette er Lidelsernes første, umiddelbare Side: al den Elendighed, som styrter ind over ham udenfra. Hertil svarer de Lidelser, som komme indenfra: Ansvaret ved at have gjort dem ulykkelige, hvis Vel var betroet hans Omsorg, Smerten ved ikke at finde et Hjerte, der kan forstaa ham, og Ansvarets Lidelse ved ikke af Gud at kunne faa Visheden for sin Berettigelse. Brudets Efterveer falder som Straflidelse paa ham, uagtet hans Forstand arbejder forgjæves efter at erkjende, hvad Skyld han egentlig har begaaet. Og dog maa han under alle disse Lidelser elske Gud og Livet, „Fortvivlelsens Begejstring i ham maa endnu finde sin Glæde i at bringe Gud den Æreserklæring, i at underskrive den samme Haandfæstning som den Lykkelige, at Forsynets Vej er idel Visdom og Retfærdighed". Saaledes maa den være beskaffen, som skal være den berettigede Undtagelse; først han kan blive Religiøs i strengere Forstand [1]).

Saaledes har Ethikeren taget Stilling mod det Religiøse i strengere Forstand. Han bliver i sin Sfære, glad ved sin Lykke og tryg ved at have Gud ogsaa i den. Han kan ikke nægte, at Fordringen kan skrues højere op. Men han føler intet Kald til selv at vove sig derud, og han vil vel efterse Enhver, som vil kalde sig Religiøs, om han virkelig er det, eller om han blot skulde være en uberettiget Undtagelse, der er at kalde til Orden ved Hjælp af det Ethiske. „Stadierne"

[1]) Stadierne p. 126—137.

Digitized by Google

have derved skarpt afgrændset fra hinanden, hvad Enten—Eller endnu lod flyde sammen.

Det religiøse Stadium, den „berettigede Undtagelse", belyses nu ved Bogens tredje Afdeling:

„Skyldig?" — „Ikke-Skyldig?" „En Lidelseshistorie, psykologisk Experiment af Frater Taciturnus".

For Korthedens Skyld vil vi i vor Fremstilling her afvige lidt fra den Plan, efter hvilken vor Afhandling er anlagt. Vi ville ikke fremstille det unge Menneske, som er Lidelseshistoriens Helt, Quidam, netop i det Lys, hvori Frater Taciturnus vil have ham opfattet. Vi ville gjengive Historiens Fakta, og siden fremstille, hvorledes Forfatteren vil have dem opfattede. Vi maatte ellers senerehen gjentage den hele Historie, for at kunne begrunde vor egen Opfattelse, der afviger temmelig betydelig fra Fraterens. Saa meget mere mene vi ved dette Skrift at kunne tillade os denne Afvigelse, som neppe nogen videnskabelig Fremstilling vilde falde paa at gjengive det i den Tanke, at Læseren derved skulde faa noget Indtryk af Skriftets Ejendommelighed.

Det er altsaa et ungt Menneske, henved 25 Aar gammel[1]); Quidam kalder Frateren ham, for ved dette Navn at betegne Experimentets rent almindelige Natur. Dette unge Menneske er vel opdragen i den Dannelse, som paa hans Tid var den moderne. Han ligner i den Henseende fuldstændig A i Enten—Eller. Han er ogsaa ligesom A af Gemyt „tungsindig", som Taciturnus kalder det. Hans Dannelse har gjort ham „gjennemreflekteret", som jo Reflexion var den Tids Ideal. Quidam bliver nu forelsket i en Pige paa 17 Aar[2]). Hans æsthetiske Uddannelse har udviklet en overspændt Ridderlighed i hans Sjæl. Han ser hende, han elsker hende. Enhver Tanke paa, at han dog burde lære hende lidt at kjende, er

[1]) Stadierne p. 201. [2]) p. 181.

Digitized by Google

ham ikke fjern [1]), dertil er han for „reflekteret". Men han afviser den som en Fornærmelse mod hende. Hun er den Elskede, det er nok [2]). Derimod kunde det, hvad ham angaar, være en betænkeligere Sag. Hvor tør en Tungsindig gifte sig? Vil han ikke gjøre Pigen ulykkelig? Hun er ung, livsglad, har en „uhyre Fordring til Livet" [3]); at lænke hende for Livstid til sit mørke Tungsind, er det ikke en forfærdelig Mesalliance? Han tør derfor ikke forsøge paa at vinde hendes Hjerte, førend han har prøvet, hvor fuldkommen han er istand til at skjule sit Tungsind. Thi kan dette end falde let nok ligeoverfor enhver Anden, for en Hustru er det ingen let Sag i Aarenes Længde at holde en virkelig Gemytsbeskaffenhed skjult. Til i denne Henseende at anstille de fornødne Prøver med sig selv, bestemmer Quidam et Aar. Og han anstiller i denne Tid de „mest anstrængte Øvelser" med sig, for at se, hvor langt han kan drive det i at synes lykkelig og livsglad, uagtet han er mørk og „tungsindig". „Hende havde jeg ikke bekymret mig om at prøve eller, som det hedder, lære at kjende. Det Ord rinder mig bestandig ihu: Martha, Martha, Du bekymrer Dig om saa Meget. Et er fornødent. Dette Fornødne er der, hun er den Elskede. Saaledes tænker jeg, vi passe for hinanden: er jeg god nok, hun er det altid. Farer frygter jeg ikke, Opofrelser ikke heller,

---

[1]) Dette havde jo været baade smukt og naturligt. Det er jo dog en spidsborgerlig Elskov, hvis første Virkning ikke er den, at lære den unge Pige at kjende for at glæde sin Sjæl ved hendes Omgang, men den, at lære hende at kjende, for at man ikke skal tage fejl, naar man frier. Det er derfor jeg kalder Quidams Ridderlighed overspændt, fordi Reflexionen har kastet Spidsborgerlighedens Forsigtighed ind i hans Sjæl, og han nu ikke overvinder den paa den eneste Maade, den kan overvindes, ved at söge hendes Omgang og lade dens Lys beskjæmme Tvivlen; men han vil med et Kommando-Ord og med en Triumf, „at hun er den Elskede" o. desl. nedtordne den.

[2]) p. 156.

[3]) Smlg. det poetiske Stykke p. 260: „Hvilken er den lykkeligste Existens?"

Digitized by Google

saa langt fra, at jeg næsten finder en Glæde i det absurde Ønske, at hun var ulykkelig. Sandelig, det Eneste jeg frygter, er, at hun uden mig skulde blive langt lykkeligere" [1]).

Først efter Prøve-Aarets Udløb kan Quidam tillade sig at fatte en Beslutning. Og sin Ridderlighed tro, har han ogsaa i denne Tid afholdt sig fra enhver Tilnærmelse til hende. „Det er dog uforsvarlig, at en Mand misbruger den friere Omgang med det andet Kjøn, som vore Forhold tillade, til, som det hedder, at gjøre Cour. Det er aldeles uberegnelig, hvorvidt og hvorledes denne Gjøren-Cour kan virke forstyrrende paa en Pige eller virke forstyrrende paa den, hvem hun engang skal tilhøre" [2]). Øvelses-Aaret udløber og giver ham et tilfredsstillende Resultat. Han fatter nu sin Beslutning, anholder med „besluttet Sjæl" om hendes Haand, og faar hendes Ja. I sin Lykke herover tror han, at Tungsindet er veget eller dog væsentligen helbredet. „En Pige glad i Hu, lykkelig i Ungdom! Og hun er min! Hvor ere alle mine mørke Tanker og Indbildninger kun et Spindelvæv, og Tungsindet kun en Taage, der flygter for denne Virkelighed, en Sygdom, der er helbredet og helbredes ved Synet af denne Sundhed, denne Sundhed, der jo er min, da den jo er hendes, mit Liv og min Fremtid" [3]).

Nu, da de vare blevne forlovede, kom det af sig selv med den „Prøven" af hende, han hidtil havde afvist. Uvilkaarlig maatte han lære hende at kjende. Og deres store Forskjel i Alder, Udvikling og Interesser og Gemyt kunde ikke undgaa at gjøre sig gjældende. Hun en ung Pige paa 17 Aar; man fristes af hele Bogen til at antage endnu halvt et Barn, med en ung Piges hele uforsøgte Livsglæde fuld af de Smaa-Interesser, der beskjæftige Pigebørn i de Aar, aaben, kanske aabenmundet, som saadan et Barn ofte er det: hvad

[1]) p. 156. Se endvidere p. 149 frg. og 153.
[2]) p. 151. [3]) p. 159.

Digitized by Google

hun netop føler, hvad der netop falder hende ind, det siger hun frem, i det Hele en ganske almindelig, ubetydelig liden Pige, men kanske gjerne lidt vakker, ialfald i hans Øjne, — hun bliver nu Quidams daglige Omgang, den, hvis Besiddelse skulde forvandle hans „Tungsind" til en Taage, der flygter for Solens varmende Skin. Man tænke sig hende dagligen nu i al sin Naivitet omgaaes dette Menneske, der er saaledes fæstnet i sin reflekterede Indesluttethed, at han har kunnet falde paa den Ide, at byde hende en fremexperimenteret Lystighed istedetfor Sandhed.

Som man kunde vente, vare de ikke mange Dage sammen, førend han levende følte, at hun i al sin „Elskelighed" dog kun var et Barn, og, hvad værre var, følte, at det Barnlige forstaar han ikke. „Meget forstaar jeg; enhver Reflexion, som jeg hører eller læser, er jeg saa fortrolig med, som tilhørte den mig. Men dette [hendes] Liv forstaar jeg ikke. At tænke paa ingen Ting, og dog være saa elskelig! At leve Visdom og Daarskab mellem hinanden, uden at vide Forskjel!" [1]). Men Quidam forstod ikke hendes Liv ikke blot i den Forstand, at han ikke begreb, hvorledes et Menneske kunde være saaledes beskaffet. Der fandtes end ikke saa meget af Lighed med hende i hans Sjæl, at han kunde sympathisere med hendes Væsen, naar han saa det udfolde sig for hans Øjne. Der formaaede ikke at udvikle sig Noget i hans Sjæl, som var hende ligt. Og det viste sig næsten strax for hans aarvaagne „Reflexion", at for hans dybere Personlighed kunde hendes ungdommelige, om end nok saa skjønne Barnlighed ikke faa nogen Betydning. Han ser paa hendes Lykke med en Ældres overlegne Vemod, der selv har opgivet Haabet, og mener, at dette er Visdom. Den hele Herlighed er, mener han, af saare skrøbelig og forgjængelig Natur. „Var hun ulyk-

[1]) p. 163.

Digitized by Google

kelig, det vilde hjælpe. Men denne barnlige Lykke, denne Lethed i Verden, som jeg ikke kan forstaa, og ikke dybt og ikke væsentlig sympathisere med (fordi min Sympathi derfor er gjennem Vemod, hvilket netop viser Modsigelsen) — og min Kjæmpen, mit Mod, for at nævne noget Godt hos mig, min Lethed i at danse over Afgrunde, hvorom hun slet ingen Forestilling har, og hvormed hun kun uvæsentlig kan sympathisere, som med en angstfuld Fortælling, man læser, hvis Virkelighed man ikke tænker, d. e. gjennem Fantasien — hvad skal dette blive?[1]). At han ikke hverken er eller kan blive helbredet ved hende, bliver ham ganske klart. „Jeg troede, jeg skulde være sluppen, at jeg skulde være forvandlet, at jeg havde seet mig forelsket, og ved at se forelsket paa hende skulde se mig frelst, saa jeg var bleven som hun en Fugl paa Kvisten, en Frydesang i Ungdommen, at vi skulde være opvoxede sammen", at vort Liv skulde skjænket os en Lykke, der baade kunde bundet os til hinanden og været forstaaelig for Andre[2]). Men hvor anderledes blev det ikke! „Elskende bør jo intet Mellemværende have. Ak, ak, vi have for kort været forenede til at have noget Mellemværende — vi have Intet mellem os, og da have vi en Verden mellem os, netop en Verden". Og ved Tanken paa, at de To nu skulle være uopløseligen forbundet med hinanden for hele Livet, begynder allerede nu „en Anelse at sammenknuge" ham[3]). Men denne Anelse, hvad betyder den? Saa meget, siger han, er ham klart, at det er ikke det, han behøver at frygte for, at Forelskelsen skulde kjølne end sige forsvinde. „Det er religiøse Kriser, der trække sammen over mig. Min Livs-Anskuelse er bleven mig selv tvetydig, hvorledes kan jeg endnu end ikke sige"[4]).

Klart er det da blevet Quidam, at i det Verdslige, Jor-

[1]) p. 168. [2]) p. 163. [3]) p. 164. [4]) p. 164.

Digitized by Google

diske[1]) kunne de ikke forstaa hinanden, end ikke sympathisere med hinanden. Men det var med „besluttet Sjæl", han begjærede hendes Haand. Det var et ethisk Skridt og bandt et ethisk Baand. Men Ethiken skal gjøres Fyldest, at bryde et ethisk Baand er Synd. Og det være langt fra Quidam at gjøre saadant. Hans Kjærlighed var og skulde være tro og udholdende. Kan de ikke leve sammen i det „Æsthetiske", saa kan de det maaske i det „Religiøse". Og da gjør han glad og begejstret efter Ethikens Bud, han ægter hende og skjuler sit Tungsind, at hun ikke skal lide derunder. „Saa har jeg valgt det Religiøse; det ligger mig nærmest, min Tro er til det. Lad saa Dejligheden staa hen, Himlen bevare hende den. Vinder jeg et fælles Udgangspunkt [med hende] ad denne Vej, saa kom Du smilende Sorgløshed, jeg vil glæde mig med Dig saa oprigtig, jeg kan; saa flet unge Roser i Dit Haar, jeg vil tage saa let paa Dig, som det er mig mulig, som det er den mulig, der er vant til med Tankens Lidenskab med Livsfare at gribe efter det Afgjørende[2]).

Quidam prøver da, om de kunne have sit fælles Liv i det Religiøse. Han læser en Prædiken for hende. „Hvilken Bevægelse! Aldrig har min Sjæl saaledes været rystet; Taarer trænge sig frem i mine Øjne, en anet Forfærdelse er over mig, dybere og dybere synker Bekymringens mørke Sky over mig; jeg kan neppe se hende, skjønt hun sidder hos mig. Hvad mon hun tænker, stakkels Pige! Og dog, lad der ad denne Vej komme, hvad der komme vil. Hvad mon hun tænker? Hun er taus, stille, men ganske rolig. Mon hun skulde tilskrive Forelskelsen denne Virkning, at jeg følte mig saaledes overvældet af hende? Det er umulig; det var i mine Øjne det Uskjønneste, jeg kan tænke mig. Naar jeg ydmyger mig under Gud, da at tro, at det var under hende. Nej, saaledes virker hun ikke paa mig.

[1]) Efter Kierkegaardsk Udtrykssæt: det Æsthetiske.
[2]) p. 168.

Digitized by Google

Jeg har kunnet, jeg kan endnu bære at leve uden hende, naar jeg blot beholder det Religiøse. Men jeg aner, at det er det Religiøses Krise for at bringe det ind i, hvad jeg her har begyndt".

„Religiøse Forudsætninger synes hun slet ikke at have". Men saa kan der jo foregaa en Forandring med hende. „Og dog, hvad skal min Smule Paavirkning være i Sammenligning med en Barndommens Oprindelighed. Blot jeg heller ikke faar for megen Magt over hende. Blot nu ikke det Uskjønne, der ad denne Vej kan hænde, indtræder, at jeg bliver Religionslærer istedetfor hendes Elskede, at jeg bliver Selvhersker istedenfor hendes Elskede, at jeg bliver hende overlegen og faar tilintetgjort det Erotiske, at jeg barbarisk slaar en Streg over hendes kvindelige Elskelighed, og hævder mig selv. At det maatte lykkes mig at løfte hende, eller rettere, at hun maatte svinge sig selv over i den religiøse Frihed, hvor hun vil føle Aandens Magt og føle sig religiøst sikret og sikker, saa gaar det vel. At hun ikke uforsvarlig kommer til at skylde mig Noget; at hun ikke, meningsløst, kommer til at indbilde sig, at hun gjør det!" Kan jeg da end ikke gjøre hende lykkelig, „nu vel, jeg betragter hendes Kjærlighed som et Offer, hun bringer. Kan Kjærlighed vurderes eller betales højere! I aandelig Henseende vil jeg jo dog altid kunne være Noget for hende" [1]).

Hvorledes søger nu Quidam at virke til, at hun maatte vinde „den religiøse Frihed?" Sandsynligvis sker det blot ved nu og da at læse for hende. Om nogen dybere Paavirkning gjennem Sandheden kan der vel neppe være Tale [2]).

---

[1]) p. 171.

[2]) Jeg er betræffende dette for hans Bedömmelse saa höjst vigtige Punkt henvist til Slutninger, da hverken Quidam eller Frateren ytrer noget derom. At han ikke söger at paavirke hende gjennem Samtaler, der have mindste Kraft, slutter jeg af hans netop anförte Ytringer. Man vil ogsaa finde dette aldeles i Overensstemmelse med Kierkegaards egen Livsanskuelse. Smlg. Afhandlingens förste Del (Theol. Tidsskrift

Digitized by Google

Der gaar saaledes en Uge hen. Han holder sig ogsaa i denne Tid erotisk noget fjern fra hende; han vil ikke skade hende, om hans bange Anelse skulde gaa i Opfyldelse [1]). Men han finder hende fremdeles at være „stille og tilbageholden i Forhold til ethvert religiøst Indtryk; vil han derimod berøre hende lidt digterisk og i en lettere Konverseren, synes hun at finde Behag deri".

Han synes ogsaa at opdage, at hun er stolt. „I saa Fald maa hun aldeles misforstaa mig". „Hun har seet mig overvældet under det Religiøses Magt, men hun har ikke Øje for det Religiøse. Hun har kjendt mig længe før vor Forlovelse, hun er ofte nok Vidne til min Optræden som et koldt Forstands-Menneske, næsten som en Spotter. Hun tror jeg spotter over Alle, kun ikke over hende — hvis hun nu var stolt; det gyser i mig, det var jo en forførerisk Føde for Stolthed: at være tilbedet (og saaledes kunde hun maaske misforstaa den religiøse Sindsbevægelse) af den, der spotter alt Andet" [2]). Hvorledes det hermed forholdt sig, kunde han meget ønske at faa Vished om. Men en Tilbageholdenhed hos hende gjør det meget vanskelig. „Det er langtfra, at jeg begjærer nogen overdreven Forelskelsens Ømhed. Men jeg vilde nok have hende til at ytre sig noget mere, for at se, hvad der foregaar i hende. Trods alle mine Bestræbelser, tror jeg egentligen, hun anser mig for en skarp Kritikus, og dette kvæler hendes Ytringsfrihed [3]).

Under disse hans Forsøg paa at forhjælpe hende til at

Bd. X p. 578 flg.). At han af og til læser for hende, sees af en Ytring tre Uger efter denne Beslutning: „Hun hører ikke uden Opmærksomhed, naar jeg læser i et eller andet religiöst Skrift for hende". Hertil vil altsaa den religiöse Paavirkning fra hans Side have indskrænket sig, hvortil vel endnu tör været kommet glimtvise Antydninger, en og anden stemningsfuld Udtalelse; men Alt saa tilbagetrængt og svagt, at han ikke skulde resikere at „overvælde" hende.

[1]) p. 174. 183. [2]) p. 174. 178. [3]) 179.

Digitized by Google

blive „religiøs“, gaar Tiden nu hen. „Jeg selv“, siger han, udvikles [herunder] stærkere og stærkere i Retning af det Religiøse. Endnu kan jeg ikke vinde Sorgløshed nok til at udtrykke Forelskelsen mere erotisk, jeg nænner det heller ikke“. Da paakommer Quidam en Tvivl: „Blot jeg dog ikke har lagt det Hele for stort an; blot det Hele ikke er hende for alvorlig!“ „Saa taler jeg ogsaa lidt lettere med hende, jeg samtaler“. Han beskriver dette nærmere, at han fornøjer sig over hendes Bemærkninger og leger med dem. „Hun kan nu ikke begribe, hvor saadant et Ord af hende kan more mig saa meget; imidlertid ser hun ret fornøjet ud af Glæde over den anede Oprømthed, der hersker i Samtalen. Hende tilfredsstiller det at ytre sig, derpaa forundrer hun sig over at se sine Ytringer som Gjenstand for en saa stor Opmærksomhed, saa forstaar jeg lidt Reflexion under, føjer den til, glæder mig over hende — og saa ere vi begge fornøjede“ [1]). Men, som man ser, er det Hele, at de lege som en Voxen med et Barn. At Quidam paa denne Maade kun bliver mere bestyrket i den sørgelige Vished, at de ikke forstaa hinanden, er klart. „Dog har jeg begyndt derpaa, saa holder jeg ud“; „jeg vil naa det Religiøse med hende“. „Jeg vil tilstaa hende, at jeg betragter hendes Forbindelse med mig som et Offer fra hendes Side, jeg har bedet hende om Tilgivelse, at jeg har revet hende med ud paa Strømmen. Sandelig, jeg havde aldrig drømt, at jeg nogensinde skulde ydmyge mig saaledes for et Menneske. Nu, det forstaar sig, det er vel ikke hende jeg ydmyger mig for, det er Forholdet og den ethiske Opgave“. „I Grunden hjælper det ikke stort; thi da hun ikke faar et Ord at vide, saa kan hun ikke forklare sig det; men her er jo igjen Misforholdet“. „Forøvrigt kan jeg gjøre Alt med, og udvikler mere og mere Færdighed. Hendes Ungdom kræver enhver

[1]) p. 183.

Digitized by Google

Anstrengelse fra min Side, og jeg er saa ungdommelig, som det er mig mulig. Jeg tror det lykkes. Bedraget lykkes, som det da altid lykkes for mig. Thi at udtrykke mig ligefrem, lykkes sjeldent, men indirekte og svigagtig over al Maade. Det er som en Natur-Disposition hos mig, en Reflekterethed, jeg er født med. Men jeg lærer tillige noget Andet, jeg lærer det Komiske fra Grunden af: en ung Forlovet (jeg) — paa et kunstigt Ben! Dog er denne Komik, min Hemmelighed, ikke til at spøge med" [1]).

Quidam forekommer sig selv komisk i sin Forlovelse med denne unge Pige, og dog søger han med fuld Pathos at fuldføre den, fordi Ethiken vil det saa, og Ethikens Fordring er hans Liv. „Det er da Følgen af min ideale Forestilling om Pligt. Kunde det blive mig klart, at jeg i strængere Forstand havde Pligt mod alle Mennesker, saa var jeg den mest plagede Mand i hele Landet. Jeg har en ideal Forestilling om ethvert Pligtforhold, og da min uafhængige Stilling har gjort, at jeg ikke er indtraadt i noget, saa har denne Forestilling endnu en Barndommens Oprindelighed, en Ungdommens Begejstring, en Tungsindets Bekymring, der gjør Forestillingen selv maaske til det Bedste jeg har, men ogsaa forpligter mig til den mest hensynsløse Anstrengelse" [2]).

Efter en halvanden Maaneds Tid beslutter han at prøve, hvorledes det staar sig med hende. Hendes uforandrede, „forsigtige Tilbageholdenhed" [3]) gjør, at han ingen „Symptomer" [4]) har kunnet opdage, der kunde give ham nogen Vished. Saa lang Tid havde han ladet gaa, fordi han ikke vilde „forhaste sig med nogen Exploration" [5]). Nu finder han Tiden at være kommet. Han fortæller herom [6]): „Jeg skulde da til at efterse, hvor vi vare. Jeg lagde en Anledning og en Situations

---

[1]) p. 186. 189. [2]) p. 211. [3]) p. 191.
[4]) p. 190, 194, 196. [5]) p. 194. [6]) 204.

Digitized by Google

Spørgsmaal tilrette for at give hendes Følelse Lejlighed til at ytre sig. Hvad sker? Paa den uforbeholdneste Maade af Verden, ja med en uskjøn Heftighed, der næsten grændsede til Arrighed, erklærer hun: „at hun brød sig aldeles ikke om mig, hun havde taget mig af Medlidenhed, og kunde overhovedet ikke begribe, hvad jeg vilde hende". Det var maaske kun en uoverlagt Ytring, et heftigt Udbrud, maaske er hun irriteret, skjønt jeg ikke fatter hvorved". „Saa meget er vist, at Giftermaal er og bliver mig den vanskeligste Opgave; jeg har forstaaet nu saa meget, at hvis jeg havde forstaaet mig selv saaledes før, havde jeg ikke begyndt derpaa". „Explorationen blev en Explosion, og jeg fik Sublimatet lige i Ansigtet. Som den, der har siddet længe i Mørke, naar et skarpt Lys falder ind, ikke strax kan se, saaledes gik det mig: uagthun sad ved min Side, kunde jeg neppe se hende. Denne ideale Skikkelse, som jeg omfavnede med en evig Forpligtelses bekymrede Ansvar, hun blev jo rigtignok noget mindre, saa uanselig, at jeg knap kunde opdage hende. Mit Tungsind er som blæst bort, jeg ser, hvad jeg har for mig: Død og Pestilence, saadan en lille Jomfru".

Da hun imidlertid ikke ledsager sin aabne Erklæring til ham med et Opslag, saa „savner han en Handlingens Konsekvens" [1]), og finder det fornødent at underkaste hende en ny Exploration, for at se, om dette var alvorlig ment. Det skede allerede tre Dage derefter. „Jeg fik idag Erklæringen og den sidste Vilje til Vitterlighed konfirmeret af — min lille Konfirmandinde; thi netop dette Indtryk gjør hun paa mig, saadan en lille Jomfru. Og dog vil hun ikke handle, hun synes snarere at ville hidse sig, at jeg maatte blive en Tilbeder. Men det er noget af det Latterligste, jeg har oplevet. Hvorfor skulde hun da bringe mig Latteren ind i dette Forhold?

[1]) p. 205.

Digitized by Google

Brød hun sig virkelig ikke om mig, nu vel, jeg er rejsefærdig; jeg har været religiøst sønderknust, og bliver det maaske igjen, saasnart jeg overtager Ansvaret, men erotisk knuses jeg ikke.

Nu var der da spændt Forhold mellem dem. Quidam siger: „Hun er ikke til at styre; hun slaar op og slaar op, og dog slaar hun ikke op. Død og Helvede, skal Partiet staa saaledes, skulle vi slaaes; nu vel, saa begynde vi imorgen“ [1]).

„Krigen var nu erklæret“, og vi hidsætte et Par Exempler paa, hvorledes Quidam førte den. „Med et Hop traadte jeg ind til hende, omhyggelig paaklædt [!], blev staaende med Hatten i Haanden i en let, konverserende Stilling, kyssede med tjenstvillig og høflig Fornemhed hendes Haand i Forbigaaende og ilede ind i Salen, hvor jeg vidste, der var Besøg, da det var en Familjefest. Det traf sig ret heldig. Spydigheder, Satire, Kulde tage sig slet ikke ud under fire Øjne; der maa lidt Selskab til, hvis det skal virke. En Frue af Selskabet var saa god at indbyde os til den følgende Aften. Jeg plejer ellers at overlade alt Sligt til hende; men her ilede jeg med i de forbindtligste Udtryk at takke for Invitationen paa begges Vegne. Det var hurtig afgjort og mit Udtryk havde været saa smigrende, at hvis min Konfirmandinde vilde have sagt et Ord derimod, havde hun prostitueret sig. Hun gjorde det heller ikke. Idet jeg forlod hende og havde sagt Farvel og allerede var halvt ude af Døren, vendte jeg pludselig om og sagde til hende: hør, det er sandt, ved Du hvad, skulle vi ikke slaa op? Derpaa svingede jeg omkring og hilste til Afsked med Haanden“.

I dette Selskab kjedede han sig over al Maade. „Men hvad gjør man ikke for sin Forlovede, at hun kan komme i Selskab — og man selv faa hende en lille Smule manerlig.

---

[1]) p. 225.

Digitized by Google

Hun forstaar mig meget godt, det kan jeg vel se. Dersom det nu hang rigtig sammen med Opslaget, saa havde jeg det in optima forma“ [1]).

„Alt gaar ypperlig. Med den yderste Høflighed fjerner jeg hende fra mig, skjønt vi sees mere end sædvanlig. Man benytter Fordelen af at ansees for ondskabsfuld: jeg kan være temmelig sikker paa, at jeg ikke bliver overhørt, naar vi ere ude sammen, hun kommer let til at blive tilovers. Hvorfor har hun hidset mig!“

„Men min Stemning er borte, der er noget Ominøst i det Hele . . . Jeg plagede hende sandelig ikke med Fordringen paa, at hun skulde gebærde sig som Ideal . . .[2]). En Tredjemand vilde maaske finde det betænkelig, at jeg, der kan være saaledes, tillige vil være en religiøs Individualitet“. Spørgsmaalet, mener Quidam, er imidlertid ikke det, hvorledes et Menneske vilde baaret sig ad, som ikke kunde bære sig ad som han, men om En, der kunde det, i hans Sted vilde have gjort det af gyldige Grunde. „Jeg holder paa Ideen, hun er komisk, det er egentlig det, jeg udtrykker. Og jeg tror, hun vederfares mere Ret end, om jeg i et erotisk Forhold formastelig vilde være den Formanende. Den frelsende Ligelighed maa jeg bestandig have; her er det den æsthetiske Ide, der dømmer os imellem. Jeg ved ikke at handle anderledes“ [3]).

Quidams Hensigt var altsaa at ydmyge hende, hun, som havde taget ham, ham Quidam, af Medlidenhed, som vovede at ville gjøre en Tilbeder af ham. Havde det nu været sandt, at hun ikke brød sig om ham, da vilde hun ikke ladet sig saaledes behandle og slaaet op. Hvorledes „Krigen“ vilde have endt, kan man ikke godt vide. Men en liden Begivenhed kom Quidam til Hjælp. Under [4]) en Fægteøvelse faar han

[1]) p. 227.

[2]) Læseren vil erindre Quidams Ytring, at hun vilde gjöre ham til en Tilbeder.

[3]) p. 228. [4]) p. 230.

Digitized by Google

et ubetydeligt Strejfsaar; han besøger hende i den Anledning ikke den Aften. Hun faar en overdreven Beretning om det Passerede, tror ham i Livsfare, glemmer strax Alt, hvad der var dem imellem. Hun faar en søvnløs Nat af Uro, søger ham strax den næste Dag med sin Fader paa hans Værelse. Hun vil bede ham, at han tilgiver hende [1]). Han lader hende ikke faa sagt dette, men er synlig fornøjet over hendes Besøg. Hun forstaar dette saaledes, at den Sag er nu afgjort mellem dem, og gaar fra ham fuld af Forsoningens glade Lykke, med hele den Skjønhed over sig, som Lyksalighedsfølelsen lader udstraale af hendes Væsen. „Saa megen Elskelighed, en saadan Pige, — ogsaa en saadan lille Jomfru!"

Ydmygelsen lykkedes altsaa Quidam: „jeg tør tro, jeg er elsket". „Og Smerten over, at hun kunde bære sig saa forkjert ad, giver hende en Blidhed, som jeg ikke havde anet". „Kun frygter jeg, at hun tager sig den hele Sag for nær". „Ulykken r: hun har slet ikke religiøse Forudsætninger. I den Henseende har jeg fegtet i Luften [2]). Jeg har mærket paa mig selv, at der nok var Uro i hele mit Væsen, at der var noget Forfærdeligt i Gjære, jeg har ikke sovet hele Natten, og nu ser jeg Gangen, ak, ikke i Sagen, men til Tilintetgjørelsen. Hun giver sig hen efter en Maalestok, som ængster mit hele Væsen, og dog er hun elskelig i mine Øjne og bevæger mig dybt. Men denne Hengivelse og min Bevægethed piner mig. Jeg kan ikke forstaa denne Hengivelse, og kan ikke give mig saaledes hen, Jeg faar al Magt over hende, hun slet ingen over mig. Er et saadant Forhold et Ægteskab? Det er jo som en Forførelses-Historie. Vil jeg da forføre hende? Afskyeligt. Og gives der dog ikke en højere Art Forførelse, værre end Lystens? Hun siger, hun har aldrig følt sig lykkeligere end nu; hun bryder sig om Intet uden

[1]) Kfr. ogsaa p. 237. [2]) p. 237.

Digitized by Google

om sin Extase. Er det fra min Side at elske, at se et saadant Misforhold? Og jeg ved med mig selv, at jeg er indesluttet; jeg har nok seet, at jeg kan skjule min Indesluttethed. Men hendes Hengivelse bliver Fordringen, der vender op og ned paa mit Væsen" [1]).

En liden Begivenhed forvissede Quidam om det fuldt Begrundede i hans Frygt. „Idag bad hun mig sætte mig hen paa en Stol. Jeg gjorde det, uden at ane Noget. Da gik hun et Par Skridt tilbage, nærmede sig og kastede sig paa Knæ. Vistnok var der lidt Skjælmeri deri, men væsentligen var der Vemod, og saa da en Lyksalighed, ja jeg maa kalde det en vanvittig Lyksalighed over at have fundet et rigtigt Udtryk for sin Lidenskab. I samme Sekund greb jeg hende og rejste hende op. — Har jeg forlangt dette! Sandeligen hun har aldrig forstaaet mig! Selv har jeg aldrig bøjet Knæ for noget Menneske". „Sligt er for mig ingen Narrestreg, ingen overdreven Gestus". Vel ved jeg, at en Pige er anderledes end en Mand, men dog glemmer jeg det aldrig, det har bragt en Angst i min Indesluttethed, en Fortvivlelse i min Beslutning, en Susen for Ånelsens Øre, der for mig er Forbud og Ilbud om det Yderste" [2]).

Hun har kunnet bøjes, det ser han klart, men tillige noget Andet: hun har slet ingen Forestilling om, ja end ikke Evnen til at faa nogen Forestilling om, at et Menneske først og fremst skal leve for en Ide og ubetinget leve, som denne Ide kræver af ham. „Og hvad vil dette sige? Det vil sige,

---

[1]) p. 239.

[2]) p. 240. Vi vil for Kortheds Skyld her med det samme anføre en senere Ytring af Quidam, der viser, at han for Alvor fastholder den Anskuelse, at hun virkelig bedrev Afguderi med ham, hvilket da var en uoverstigelig Hindring for Ægteskabet mellem dem. Det hedder (p. 288) mer end et Aar efter den Begivenhed, her er fortalt: „Idet jeg ydmyget ved at se hende kaste sig hen for mig osv. Hendes Ulykke var, at hun intet Højere havde end et Menneske".

Digitized by Google

at hun slet ikke har Modtagelighed for de Motiver, som jeg anser for de højeste. Der er en Sprogforskjellighed imellem os, en Verden imellem os, hvis Afstand nu viser sig i hele sin Smerte“ [1]).

De maa altsaa skilles. Dog krymper Quidam sig ved at gjøre det, især nu i disse Dage, hvor hun viser en saa ubegrændset Hengivelse. Dette forandrer sig imidlertid i Løbet af en knappe fjorten Dage. „Hun skummer ikke mere over i Hengivelsens Udtryk. Maaske var det Hele en Overgang. Men jeg har seet hint ængstende Tableau, jeg glemmer det aldrig. Mit Tungsind har dog sejret“.

Og Dagen efter hedder det: „Er det muligt! Hun blev forlernet over en Uopmærksomhed af mig. Ja, jeg nægter det ikke, det var en Uopmærksomhed. Hun byder mig næsten Spidsen. Nu eller aldrig! Godt, at det Ord Adskillelse har været bragt frem mellem os i hin lille Altercatio. Det gjør det altid lettere at faa Ordet frem igjen [2]).

„Det er skeet. I to Dage har jeg allerede faaet hint forfærdelige Ord anbragt i Samtalens Løb“. „Pathetisk har Ordet endnu ikke lydt imellem os, men det forekommer atter og atter, indblandet i det Forskjelligste [!], for at udforske Stemning. — Hvad mig angaar, da har jeg jo overtaget Ansvaret for dette Skridt. I min Opfattelse betyder dette, at jeg gjør et andet Menneske ulykkeligt. For billigere Kjøb faar jeg det ikke, naar jeg handler med mig selv. Saaledes er jeg besluttet til at handle; jeg har tænkt mig det Værste, Virkeligheden kan ikke forfærde mig. Hvad jeg lider i mig selv, hvor Alt er forvirret og rystet, hvad jeg lider ved Tanken om hendes Smerte [3]), ved Tanken om, at jeg vel al-

[1]) p. 241. [2]) p. 246.

[3]) Man sammenligne en foregaaende Ytring p. 246: „Jeg elsker hende, har aldrig elsket nogen Anden, vil det heller ikke“, en Ytring blandt de mange, hvorved Quidam vil betegne sin Kjærligheds Sandhed og Trofasthed.

Digitized by Google

drig forvinder dette Indtryk, fordi min hele Bygning er bragt til at vakle, min Anskuelse af Livet, af mig selv, af mit Forhold til Ideen rejiceret, og jeg aldrig vil kunne opføre nogen ny Bygning, uden at mindes hende og mit Ansvar, — det er min Del. En Broderpart er dette, eller rettere, Sorgen er saa stor, at der bliver nok til os begge" [1]).

Ordet anbringes nu fremdeles i nogle Dage. „Det gaar bedre og bedre; det faar mere og mere pathetisk Betydning imellem os. Hun synes rolig. Min Sjæl er betynget, min Tanke besværet; dog den, der har en Anden at være bekymret for, faar ikke Tid til at føle den egne Smerte".

„Øvelsen er [nu] kommet saavidt, at det næsten var som en General-Prøve. Skulde det i Virkeligheden gaa ligesaa godt af, saa forlanger jeg Intet mere. Hvad mig angaar da føler jeg en Hjemve efter mig selv. Det er sønderslidende at have en Indbildning og en Virkelighed saaledes mod hinanden. Min bekymrede Indbildning er forfærdelig; skulde jeg nu paa en ligesaa tragisk som komisk Maade atter finde Virkeligheden lettere. O, at jeg maatte faa Lov at beholde mine Indbildninger, dem er jeg vant at tumles med" [2]).

Quidam synes altsaa at se, at hun med forholdsvis Ro vil kunne tage mod Opslaget, og sender hende Dagen efter „General-Prøven" følgende Billet: „For ikke oftere at gjøre Prøve paa, hvad der dog maa ske, hvad der, naar det er skeet, vel vil give Kræfter, som disse behøves: saa lad det være skeet. Glem fremfor Alt den, der skriver dette; tilgiv et Menneske, der, om han end formaaede Noget, dog ikke formaaede at gjøre en Pige lykkelig".

„Hvad sker! Store Gud, hun har været paa mit Værelse, medens jeg var ude. Jeg finder en Billet, affattet med

---

[1]) p. 248 flg.
[2]) p. 253: d. 6te og 7de Maj.

Digitized by Google

en fortvivlet Lidenskab, hun kan ikke leve uden mig, det bliver hendes Død, hvis jeg forlader hende; hun besværger mig for Guds, for min Saligheds Skyld, ved ethvert Minde, der binder mig, ved det hellige Navn, som jeg kun sjelden nævner, fordi min Tvivl har forhindret mig fra at tilegne mig det, om end netop derfor min Veneration er for det, som for intet Andet". „Erotisk har hun Uret, det er vist. En Pige har ikke Lov til at bruge saadanne Midler. At hun bruger dem, viser i Grunden, hvor liden Forstand hun har paa dem. Men min Kapital-Uret giver hende den frieste Konto. — Men hvilken Uforsigtighed at gaa op paa mit Værelse. Nogen kunde faa vide, at hun den Dag har været paa mit Værelse. Og hvor er hun saa gaaet hen, da hun gik herfra? Maaske er hun løben bort i Vildelse, fortvivlet over, at hun ikke er god nok. God nok, det er det Eneste, tror jeg, der ikke er Tale om.

Adskillelsens Terminus er altsaa udsat, om ikke af andre Grunde, saa for hendes Æres Skyld, og fordi den hele Sag har antaget en forfærdelig Skikkelse: jeg har faaet et Menneskeliv paa min Samvittighed og et evigt Ansvar[1]). Nu vel, jeg vil ikke skulke mig fra Noget; hun skal faa mig at se. Har hun letsindigen fæstet mig paa Livstid til dette Forhold, fæstet mig ved Baand, som hun vel kan binde, men ikke løse, saa kan det blive slemt for hende; jeg skal nok holde ud. Deraf følger dog ikke, at hun bliver min, eller jeg hendes. Men hvis hun tror at kunne gjøre noget Indtryk paa mig, hvis hun har et Argument, som jeg maaske ikke har betænkt, vel, jeg skulker ikke fra Noget. Adskilte ere vi, men jeg skal gjøre, hvad et Menneske formaar, for at hjælpe hende. Saa grib mig da med al Din Magt, Du vældige Lidenskab,

[1]) Læseren fatter maaske, at det Menneskeliv, Quidam saa pludselig har faaet paa sin Samvittighed, er den Ytring i hendes Billet, at Skilsmissen bliver hendes Død, — og det evige Ansvar Billettens efterfølgende Besværgelser.

Digitized by Google

Du Falskner, der er Sandhedens Skifting, men i Bedraget ikke til at skjelne fra denne. Styrk mig i to Maaneder, det er Tiden, ikke en Dag mere; men saa længe punktligt og samvittighedsfuldt. Forvandl al Kval i mit Bryst til Fjas paa Læberne, al Pathos derinde til Vrøvl, naar det gives ud. Tag det bort, tag det bort, skjul hvert Træk, hver Mine, hver Følelse, hvert Vink om en Følelse, der kunde behage hende, saa sikkert, at ingen Sandhed glimter gjennem Bedraget. Skab mig om, lad mig sidde, naar jeg sidder hos hende, som en nikkende Pagode, med et tankeløst Smil om Læben, omdunstet af Vaas". „Det, jeg nu vil vove, er om muligt at fravriste hende mig selv, forvirre Billedet af mig i lutter Nonsens, og konfundere hende fra Grunden af. Al Sympathi for mig maa tilintetgjøres, og hun maa tillige løbes træt i Reflexion. Efter menneskelig Sandsynlighed vil hun da overstaa den værste Lidelse med mig, og, menneskelig talt, vil hun ikke være disponeret til at begynde forfra i det Øjeblik, jeg forlader hende" [1]).

Efter denne Beslutning handler Quidam nu. Naar han besøger hende og sidder hos hende, saa „forsager han hver Ytring af sin Kjærlighed, hver Antydning af sin Deltagelse, hvert fristende lille Ønske, som, hvis deres Forhold var betrygget, vilde begjære at glæde hende ved en Ubetydelighed". „Saa begynder den evindelige Væven op og ned ad Stolperne, bestandig sammenblandende det Fysiske og det Moralske, vrøvlende Alt mellem hverandre, bestandig passiarende om vor Forelskelse og vor Forelskelse og andet Saadant. Det er en kvalfuld Straf over mig, saa kvalfuld, som var Scenen i Tartarus: at skulle sidde saaledes og vrænge af mig selv. Men det maa være saaledes. Ved denne Fremgangsmaade haaber jeg, at hele vort Forhold, naar Afbrydelsens Øjeblik

[1]) p. 255 flg.

Digitized by Google

kommer igjen, slet intet Tiltrækkende skal have for hendes Tanke, end ikke Forførdelsens Fristelse, men at hun er led og kjed og væmmelig derved. Skulde hun da senere ved sig selv kunne give Forholdet Idealitet, saa er hun en ganske anden Individualitet, end jeg har troet, og behøver langtfra mig [1]).

Saaledes bliver han ufortrøden ved Dag efter Dag. „Latteren er og bliver dog det bedste Explorationsmiddel. Hun ler med, men saa kan hun ikke mere, saa brister Latteren for hende. Altsaa har hun dog ingen uendelig Lidenskab, men kun til en vis Grad. Da gyser det i mig, thi jeg ved, hvad der kommer, saa kommer Bønner og Taarer, indtil hun igjen er bleven træt. Men mit Vrøvl er ikke blevet træt, det fortsætter sig ufortrødent. — Hvor de fineste Nerver ligge, at blive stukket der, er forførdelig; men endnu forførdeligere er det, ikke engang at turde forandre en Mine, medens det sker; men at skulle sidde ganske rolig og passiare. — Kun i ti Minutter var jeg idag alvorlig. Jeg agter at bære mig saaledes ad hver ottende Dag. Med Rolighed sagde jeg til hende: „Hold op, bryd af, Du holder det ikke ud med mig i Længden". Men saa blusser Lidenskaben stærkest, hun erklærer, hun vil hellere alt dette, end ikke at se mig. Dette er kun et lidenskabeligt Udbrud, og dets Heftighed viser mig netop, at min Fremgangsmaade vil bidrage til at arbejde hende flot" [2]).

Hvorfor er det da ikke muligt, at de kunde ægte hinanden? „Det, jeg er strandet paa, er, at min hele Livsanskuelse, der ikke var greben ud af Luften, men netop væsentlig for min Individualitet, er rejiceret. Vort Forhold kan intet Ægteskab blive. Hvorfor ikke? Fordi jeg er indeslutet i mit Tungsind. Det vidste jeg oprindeligen, og troede, Opgaven var at skjule det. Saaledes havde jeg forstaaet det; men saaledes er Ægteskabet ikke. Men naar hun dog nu vil

[1]) p. 259 ff. [2]) p. 270.

Digitized by Google

finde sig i, saa godt som at vies til min venstre Haand? Men jeg vil ikke finde mig deri, fordi det er en Fornærmelse mod hende. Skal man da ogsaa spørge, om man kan finde sig i Noget, og ikke om, hvad dette Noget er, om det er sandt, om det er skjønt, om det er i Ideens Medfør? Dette spørger hun slet ikke om, hun som dog engang var stolt. — Til et Ægteskab fordres en Vielse. Hvad er en Vielse? Det er en Eds Aflæggelse, der gjensidigen forpligter. Men til en gjensidig Forpligtelse fordres dog vel gjensidig Forstaaelse. Men hun forstaar mig slet ikke. Hvad bliver saa min Ed? Nonsens. Er det en Vielse? Nej, det er en Profanation. Om vi ti Gange bleve viede, saa bliver jeg ikke viet til hende, hun derimod til mig". Og naar hun ikke bryder sig derom, saa viser det blot, med hvilken Lidenskabelighed hun hengiver sig til sit Ønske. „Eller er jeg derfor viet til hende, fordi hun bor i mit Hus, fordi jeg ikke ønsker nogen anden Kvinde — saa er jeg væsentligen viet til hende; thi hun bliver dog hos mig, og jeg skal vide at ære mig selv og hende ved ikke at søge nogen ny Elskov, som om jeg havde vraget hende, hvad hun vel indbilder sig og atter viser, at hun ikke forstaar mig. — En Kvinde er dog et forunderligt Væsen, og Elskov en besynderlig Magt. At elske hende kan jeg ikke lade være, og dog er hendes Troskab af tvivlsom Art. Er det at elske saaledes, som hun elsker i dette Øjeblik, er det en Kunst? Nej det er en Svaghed. Er det skjønt? Nej, thi det er ufrit. Er det en Kraft? Nej, det er en Afmagt. Er det Sympathi? Nej, det er Selvkjærlighed. Er det Troskab? Nej, det er Naturunderfundighed" — og dog taber hun Intet derved i mine Øjne! [1]).

Smerten [2]), som Quidam kalder det, ved at se hende lide,

---

[1]) p. 274 flg. [2]) p. 277.

Digitized by Google

og Frygten [1]) for at faa et Mord paa sin Samvittighed, bringer ham til i denne Mellemtid atter og atter at overveje og forsøge ,om det ikke kunde gaa an, at de ægtede hinanden. Og paa samme Tid tilbyder han hende det Vilkaar, der for hende var det lykkeligste, for ham det mest ydmygende: at hun viser sig højmodig mod ham og selv giver ham hans Frihed. „Havde hun Uendeligheden i sin Sjæl, da laa Opgaven let, at være højmodig mod mig (o misundelsesværdige Vilkaar), at give mig min Frihed, at tage Smerten og faa en religiøs Transport paa den, og saa gjøre mig til sin Debitor, en Debitor i Forhold til Højmodighed. Det Vilkaar er budt, jeg har ikke turdet negte hende det, men sandeligen, det havde været en forfærdelig Straf over mig. Hvad er al hendes Vrede og Foragt i Sammenligning med Højmodighed!“ [2]). Hun lader imidlertid ikke til at finde paa det af sig selv, ialfald mærker ikke Quidam Noget dertil. Han „henkaster derfor Vink derom“, thi, som han siger, „med Stemme og fuld Lidenskab tør jeg ikke tale derom, saa vilde hun opdage, hvor meget hun beskjæftiger mig, og saa vilde hun forsøge alle Midler forfra. Derfor maa jeg tale med halv Stemme og falsk Lidenskab“ [3]).

Alle Quidams Overvejelser viser ham kun fra nye Sider Umuligheden af et Ægteskab med denne Pige. „Forøvrigt er og bliver hun uden Resignation. Hun byder under og byder under, men at fatte Opgaven sympathetisk, falder hende slet ikke ind. Naar hun er villig til at kaste sig hen som en Slavinde, som et Intet, som en Byrde, saa synes hun at drive Resignationen til det Yderste. Derimod enten kan eller vil hun ikke forstaa, hvad hun skulde gjøre, og at hun paa en uretfærdig Maade piner mig, da der dels aldrig har været Strid om hen-

[1]) Smlgn.: „Var jeg ikke sikker paa mig selv, at jeg lider mere end hun, og vil komme til det, thi det Værste venter mig, naar jeg ene har med mig selv at gjöre, saa vilde jeg ikke holde det ud“ p. 278.
[2]) p. 278. [3]) p. 288.

Digitized by Google

des Elskværdighed, og dels en saadan Adfærd bestyrker mig i min Beslutning netop af Omsorg for hende“ [1]).

Vi ville endnu hidsætte et Par Smaatræk, der ere ganske betegnende for deres Forhold i denne Tid:

„Idag faldt der den mærkeligste Replik af hende, jeg nogensinde har hørt. Det var i en vis Forstand truffet lige i Hjertet. Hun sagde til mig, at hun troede egentligen, jeg var gal“. Men da jeg saa efter, saa var det et tilfældigt Skud. „Der er maaske intet Ord af hende, der tydeligere har vist mig vores Forskjellighed. Ja vist er en Tungsindig i en vis Forstand gal, men der skal megen Dialektik og megen Pathos til for at fatte denne Galskab“. Men hun sagde det omtrent som man siger om en Mand, der gaar lidt latterlig paaklædt: aah, han er gal, d. e. uden at forstaa, hvad hun siger [2]).

„Iforgaars gik Passiaren ufortrødent, som altid. Vi talte om min Afskedigelse, og at det var det Klogeste, hun kunde gjøre, naar jeg skulde raade. Følgen vilde blive, at jeg snart vilde fortryde det, og komme igjen som en vaad Hund. Dette Raad optog hun med det lakoniske Svar: Jo! og med det Tilføjende: Nej, jeg tror Dig ikke over en Dørtærskel“. — „Som Passiaren gaar allerbedst, brister hun i Graad. Den, der er i Fortvivlelsens Nød, har altid overnaturlige Kræfter, og derfor blev min Mine aldeles uforandret. Derpaa sagde hun: Lad mig græde, det lindrer“. „Der er dog en Trøst i, at jeg ikke har unddraget mig Synet af, hvad ellers et Menneske i min Stilling, naar han dog skal træde af som Foragtelig, plejer at fritage sig for. Saa kom Passiaren igjen i Gang, og det betyder vistnok ikke saa meget for hende som for mig“ [3]).

De to Maaneder nærme sig nu sin Ende. „Aldrig i mit

---

[1]) p. 287.

[2]) p. 298. Har Læseren Lyst til at se et Exempel paa Quidams „Vaas“ og „Savl“, saa findes et saadant sammesteds.

[3]) p. 300.

Digitized by Google

Liv har jeg fortrummet Selvmords Fristelser før nu". Men for hendes Skyld! „Hvad skulde et Selvmord hjælpe? Jo, det skulde forhindre, at hun ikke blev krænket; thi da kunde hun jo leve hen som min, hvis hun saa vilde. Men sæt, hun engang fik det at vide, det vilde jo være forfærdeligt. Havde hun Forstand, vilde hun jo indse, at hun dog aldrig burde bragt mig til den Yderlighed, og saa havde jeg jo gjort hende skyldig". Altsaa for hendes Skyld maa Quidam modstaa disse Fristelser til Selvmord[1]).

Dagen kommer. Quidam gjør sit Regnskab op: „Min Livs-Anskuelse var, at jeg i min Indesluttethed gjemte mit Tungsind. Det var min Stolthed, at jeg kunde gjøre det, min Beslutning, af yderste Evne at blive ved dermed. Jeg er strandet. Hvorpaa? Paa vor Forskjellighed og paa Vielsen som en Protestation i Kraft heraf. Hvilken er mit Livs Forvirring? At den Sætning blev mig meningsløs: ultra posse nemo obligatur. Hvilken er min Skyld? At have vovet mig ind i, hvad jeg ikke kunde realisere. Hvilken er min Brøde? At have gjort et Menneske ulykkeligt. Hvorledes ulykkeligt? I Muligheden saaledes, at jeg har et Mord paa min Samvittighed ifølge hendes Udsagn, og i Kraft af Muligheden. Hvilken min Straf? At holde denne Bevidsthed ud. Hvilket mit Haab? At en barmhjertig Styrelse vil i Virkeligheden gjøre Straffen mindre ved at hjælpe hende. Hvad siger min Forstand om hende? At der ikke just er Sandsynlighed for det Værste. Hvad følger deraf for mig? Slet Intet. En ethisk Forpligtelse kan ikke udtømmes ved nogen Sandsynlighedsberegning, men kun ved at paatage sig Ansvarets yderste Mulighed"[2]).

Han gik til hende. „Ualmindelig glad traadte jeg hende imøde, erklærede, at det lod sig gjøre, som hun ønskede det.

---

[1]) p. 302. [2]) p. 305.

Digitized by Google

Jeg mente at burde forsøge dette Yderste, om hun ikke, bevæget ved at have sejret, skulde besluttet sig til at give mig Friheden. Nej, hun tog imod det, men intet Ord i Retning af Sympathi; hun tog endog temmelig koldt derimod, det glæder mig, thi det beviser, at hun er træt. — Jeg gik. Ved Middagstid kom jeg igjen. En absolut Beslutning giver Rolighed, en Beslutning, der har gjennemgaaet Forfærdelsens Dialektik, gjør uforfærdet. Koldt og bestemt forkyndte jeg, at det var forbi. Hun vilde hengive sig i de heftigste Ytringer af Lidenskab, men første Gang i mit Liv talte jeg befalende. Det er forfærdelig at skulle vove det, og dog var det det Eneste. Min Ubevægethed hjalp hende, og hvad der var det dumdristigste Foretagende, gik af i al Orden. Endnu et Forsøg gjordes der paa sympathetisk at bevæge mig; det blev uden Virkning. Endelig bad hun mig stundom at tænke paa sig; det blev lovet i en skjødesløs Tone. Maaske mente hun det ikke stort, til Gjengjæld mente jeg det for Alvor.

Saa er det forbi. Vælger hun Skriget, saa vælger jeg Smerten. Af at skrige bliver man træt; hun er det maaske allerede. Smertens Tour vil komme til mig og atter komme“ [1]).

Det udvortes Forhold mellem Quidam og hans Forlovede er hermed til Ende. Men nu begynder en ny Bevægelse i hans Sjæl. Hun er nemlig fremdeles hans Kjærlighed, hans Hjerte har ikke forladt hende; hans Trofasthed er uforanderlig og derfor til enhver Tid uforandret, hans Kjærligheds Varme uformindsket. Han kan derfor ikke slippe hende, hun fylder fremdeles alle hans Tanker. Hvorledes han har tilbragt det første halve Aar efter det endelige Opslag, tør man vel slutte af den Maade, hvorpaa han det næste Aar tilbringer den samme Tid, som „Dvale-Tid“, nemlig „i Henseende til

[1]) p. 306.

Digitized by Google

hende“ [1]). Den 3dje Januar var det, han saa hende første Gang, „det vil da sige første Gang med besluttet Sjæl“ [2]). Den 3dje Januar Aaret efter begyndte Troskaben mod hende at vække ny Uro i hans Sjæl. Og fra denne Dag af gjennemlevede han i Erindringen paany Alt, som var foregaaet mellem dem, Alt, hvad han i den Tid havde reflekteret, sagt og gjort. Heraf er den Dagbog fremgaaet, som ligger til Grund for vor Fremstilling. Disse Erindringens Stykker ere overskrevne „Morgen“ og begynde alle med de Ord: „Idag for et Aar siden“; derpaa følger da, hvad paa denne Dag for et Aar siden foregik. Ved Siden af disse Stykker indeholder Dagbogen en anden Række Stykker, der ere overskrevne „Midnat“. De indeholde hans Tanker og Gjerninger (sit venia verbo; thi han gjør Intet) i „det løbende Aar“ [3]). Quidam kalder dem et Redningsforsøg, de ere en fortsat Arbejden fra hans Side paa at frigjøre hende fra sig.

Gjengive disse sidste Stykker er os en Umulighed. Vi maa indskrænke os til exempelvis at udtage lidt, der kan give Læseren en liden Forestilling om Quidams tungsindige reflekterende Væsen.

„Noget maa der gjøres for hende. Mit Hoved spinder lutter Intriguer fra Morgen til Aften. Var min Adfærd, før hun blev min, i al Oprigtighed, ved den ængsteligste Undgaaen af Alt, hvad der kunde synes List, saa er jeg nu bleven desto intriguantere. Hvo vilde ikke anse mig for en Daare, hvis jeg sagde til ham, at hun nu i dette løbende Aar beskjæftiger mig mere end nogensinde Og dog er Vanskeligheden den, at jeg ikke tør foretage mig Noget. Thi den fjer-

[1]) p. 307. Frater Taciturnus siger p. 328: Jeg har ladet et halv Aar ligge imellem, og antager, at han i den Tid har levet i en Slags Bedøvethed, indtil Lidenskaben vaagner pludselig med den 3dje Januar.

[2]) p. 147.

[3]) p. 164. Quidams Mening med Dagbogens Anordning se p. 201 (den 27de Marts).

Digitized by Google

neste Anelse om, hvorledes hun beskjæftiger mig, vilde være det absolut Farligste. Det kunde maaske lokke hende ud ved et Haab i det Ubestemte, og lade hende frelses d. e. omkomme i Halvhed. — At ville betale enhver Oplysning, ethvert Ord med Guld, og ikke at turde det, fordi det er livsfarligt, da det kunde vække hendes Mistanke og forstyrre hende i at hjælpe sig selv! At maatte ad tusinde Krumninger tiltrygle sig en Ytring en passant, naar man kunde have Meddelelse til Overflod, men ikke tør det, ikke tør det for hendes Skyld! Dersom jeg vilde iagttage absolut Taushed mod mine saakaldte Nærmeste, kunde det ogsaa let vække en Mistanke. Derfor har jeg lavet en Formular, jeg siger til dem; kun siger jeg den ikke som en Formular, men afdeklamerer den . . . Det Modsatte er ogsaa meget brugeligt, at tale derom ad modum: Deres meget Ærede af 25de styli novi rigtig modtaget. Der er Intet, der bedre gjør Lidenskab ulgjennemsigtig end Kontor- og Bogholder- og Forretnings-Stil . . . Kunsten er at tale lidt om det, man vil skjule (thi aldeles Taushed er uklogt), og saa at holde en fortærende Lidenskab smidig paa Konversationens Tømme, saa man, lig en Rytter, kan styre den med en Sytraad, og, lig en Kjøresvend, svinge i et Ottetal“ [1]).

Sine natlige Skriverier tør han da heller ikke lade Nogen ane: „For at holde min natlige Syssel saa skjult som muligt, bruger jeg den Forsighed at gaa i Seng Kl. 9. Kl. 12 staar jeg op igjen. Det tænker Ingen paa, end ikke de Deltagende, der have Deltagelse nok til at opholde sig over, at jeg gaar saa tidlig i Seng“ [2]).

Quidams „Redningsforsøg“ bestaar altsaa i denne første Tid deri, at han aldeles Intet gjør. Og dog er det fra hans Side et meget anstrengt Redningsforsøg, naar man nemlig be-

[1]) p. 164. 165. [2]) p. 160.

Digitized by Google

tænker, at al hans Tid anvendes og alle hans Tanker kun drejer sig derom, hvorledes hans mindste Bevægelse, hans mindste Ord, maaske kan opfattes. Han faar derved en yderst vanskelig Opgave, naar han nu skal frembringe den Opfattelse hos Andre, at han Intet gjør. At være ligegyldig, vilde være Utroskab, men at synes det, er hans store Gjerning af Kjærlighed til hende.

Det træffer sig nu saa uheldig, at de mødes tre Onsdage efter hinanden paa samme Klokkeslet paa en af Byens Pladse. Det er altsaa klart, at hun „søger" ham. Altsaa maa Redningsforsøgenes Methode forandres. Han maa gjøre ikke „Intet" længer, men „Noget". Han opfinder da en Korrespondence, der foregiven skal være ført mellem ham og en Ven paa Landet, og udtænker en fin Udvej til at spille hende en Kopi deraf i Hænderne. Denne Korrespondence skal til Fuldkommenhed tilintetgjøre den Sympathi, som han af Møderne paa Pladsen ser, hun fremdeles nærer for ham. Paa samme Tid skal de derved tillige hjælpe hende til at leve for Ideen. Han saa jo helst, fremdeles af Kjærlighed, at hun paa den Maade blev helbredet. Gik ikke dette, hvad hans Forstand jo mente, saa maatte al Sympathi for ham dog aldeles udslettes, for at hun derved kunde gjengives til Verden, hvor hun hørte hjemme. Endnu mere bestyrkedes han i sin Tro om Sympathi hos hende for ham ved et senere Møde i en af Byens Kirker:

„Langsynet er hun som en Fugl og har destoværre en stor Forestilling om min Iagttagelses-Evne. Hun fik fat paa mig med Øjnene og kunde meget godt se, at jeg saa". Hun gik til sin Plads, „hun saa, derpaa nikkede hun med Hovedet. Hurtig trak jeg mit Blik tilbage, slog om i min Psalmebog, som havde jeg slaaet fra Psalmen, og frembragte ved denne Bevægelse tillige en Rysten med Hovedet. Ak, jeg frygtede for, at der i denne Hilsen skjulte sig et Haab. Idet jeg saa op, vexledes der igjen et Øjekast, hun syntes at have

Digitized by Google

forstaaet Meningen af min Hovedbevægelse, og derpaa nikkede hun igjen. Ak, Udtrykket var et ganske andet, det var mig, som fordrede hun blot en Indrømmelse, opgivende Haabet. Jeg havde jo fundet Psalmen og fulgte nu ivrig med i Sangen, og som en Kirkesanger stundom gjør det, løftede jeg Hovedet med Stemmen, og lod det atter synke ned, en Bevægelse, der ogsaa ligner dens, som byder paa en Auktion og siger: ja. — Saa har jeg da talet. Nej, talet har jeg ikke, jeg har end Intet gjort, uden at jeg kunde fragaa det"[1]).

Altsaa, hans Adfærd i Kirken i Forbindelse med Brevvexlingen, skulde nu borttage ethvert Haab og Resten af al Sympathi for ham. Han fremstiller sig nemlig i Brevvexlingen selv i et megetslet Lys, ligesom han ogsaa samtidig glæder sig ved at faa slet Omtale af sine Omgivelser — af Kjærlighed til hende, for at hun skal blive fri.

Dette være nok om Redningsforsøgene. Allerede dette vil være tilstrækkeligt til at give Læseren en Forestilling. Hvad Dagbogen yderligere indeholder, som kunde henregnes hertil, er kun gjentagne, tildels yderst vidtløftige Reflexioner over alle de Muligheder, som hans Fantasi er istand til at opfinde, især faa de ny Næring for hver Gang, han paany har seet hende paa Gaden. Disse Reflexioner eller rettere de mange urimelige Muligheder, som de indeholde, indser hans Forstand meget vel ere latterlige. Men uforstyrret deraf, ja netop tiltrods herfor driver han dem med al mulig baade Vidtløftighed og Pathos. Det er hans religiøse Udvikling, hans Troskab mod hende, som fordrer dette. Han udtrykker sin Stilling meget betegnende ved at sige, at han ønskede i Forhold til hende at „afskaffe Skjæbnen og Tilfældet".

Kjærlighed til hende, det er den Grund, som altid vender tilbage, hvorpaa al Quidams Adfærd skal hvile.

---

[1]) p. 230 sq.

Digitized by Google

„Det er ikke Reflexionssyge hos mig; thi min Hovedtanke under det Hele er mig klar som Dagen: at gjøre Alt for at arbejde hende løs, og at holde mig selv paa Ønskets Spidse. Jeg hitter ikke paa nye Forsæt hver Dag, men vel kan min Reflexion hitte paa noget Nyt i Forhold til Forsættet. Mon den Mand, der vil være rig i Verden, er reflexionssyg, naar han urokkelig holder dette fast, men i Kalkulens Form beregner Alt, uden at forandre sin første Plan".

Skulde jeg virkelig ikke have elsket hende? „Maaske er jeg for reflekteret til overhovedet at kunne elske? — Jeg skulde slet ikke have elsket hende? Men, min Gud, hvorfra alle disse Lidelser? Er det ikke Kjærlighed, at jeg tænker paa hende Nat og Dag, at jeg tærer paa mit Liv blot for at frelse hende, at det aldeles ikke falder mig ind, om det ikke vil vorde forfærdeligt med mig selv, fordi jeg blot tænker paa hende? Og dog har jeg Sproget, har hende, har Menneskeslægten, har ethvert udvortes Vidnesbyrd imod mig, har Intet at beraabe mig paa, Intet at støtte mig ved. Elsker jeg hende ikke? Er det at elske, svarer hun og Sproget og Slægten, at forlade hende? Se, denne Samtale har jeg ikke kunnet, den kan jeg ikke holde ud. Derfor søger jeg til Dig, Du Alvidende. Er jeg saaledes skyldig . . . saa oplys min Forstand, at jeg maa se min Vildfarelse og min Fordærvethed". Lad mig aldrig blive saaledes helbredet, at jeg i Utide holdt op at sørge, udslukk ikke Ilden derinde, om den end maa lutres, lad mig aldrig lære at prutte; jeg maa dog sejre, om end Maaden er uendelig forskjellig fra, hvad jeg kan tænke [1]).

Paa saadan og lignende Maader forvisser Quidam sig om, at denne Side af hans Kjærlighed er i sin Orden. Og nu den anden, at hans højeste Ønske er at ægte hende, „er denne Ønskets Lidenskab ganske uforandret? Det er vanskeligt at

[1]) p. 175 sq.

Digitized by Google

prøve sig selv i Muligheden. Hidtil forgjæves har jeg mange Gange spekuleret paa at finde et Middel til at kunne kontrollere sig selv i Muligheden. Imidlertid tror jeg, at Lidenskaben er den samme". I udvortes Henseende er alting færdig, om Ideens Samtykke til vort Ægteskab skulde gives. „Hos en Marchandiser har jeg staaende for min Regning det kompletteste Indbo; mine Værelser ere bragte i Orden, Alt beregnet paa vort Bryllup — blot Øjeblikket kommer. Mistænkelig mod mig selv har jeg indrettet min personlige Existens aldeles som en Ægtemands. Punktlighed og Orden hersker overalt. Da jeg ikke tør betro mig til noget Menneske, maa jeg have i mig selv en Paaminder. I min hele Existens frembringer jeg en Halvhed, der er et Memento. Alt, hvad jeg kjøber, kjøbes dobbelt; mit Bord dækkes til To, Kaffen serveres til To; naar jeg ridet, rider jeg altid, som havde jeg en Dame ved min Side" [1]).

For at holde Ønsket paa Lidenskabens Spidse, bruger Quidam en Del „Øvelser" og Forsigtighedsregler. Vi ville kun anføre Slutningen af et længere „Midnats"-Stykke.

„Klokken mangler 5 Minutter i To; min Arbejdstid er forbi. Med al Lidenskab skal jeg tænke paa hende fra Midnattens Begyndelse, men ikke et Minut længer end til dette Klokkeslet. Det gjælder at holde ud, og efter Kl. 2 er enhver Tanke om hende en Anfægtelse, et Bedrag mod hende. Thi nogen Søvn maa der til, for at holde Lidenskaben i Længden, hvad jeg vil" [2]).

Hermed kan sammenlignes Dagbogen Midnatsstykke [2]), hvor det blandt Andet hedder:

„Se, nu hører jeg op for denne Gang. Min Dvaletid i Henseende til hende begynder, jeg takker af. Uroens Tid er det halve Aar, der atter og atter kommer igjen, indtil jeg bliver fri. Godt, at det ikke var et helt Aar!"

[1]) p. 226. [2]) p. 236.

Digitized by Google

Et meget klart Billede af Quidams Indre faa vi af følgende Udtalelser: „Ethvert Ord, hun har sagt, enhver Mine kan jeg huske saa tydelig, som var det igaar, og ethvert det mest intetsigende Vink om hende bliver strax sat i Cirkulation mellem de delibererende Tanker. Det Ubetydeligste bliver Gjenstand for de enormeste Anstrængelser. Der var i Oldtiden Nogle som antoge, at Tilværelsens Princip var en Hvirvel. Saaledes er mit Liv. Det, der stundom frembringer Hvirvlens Kog, er et Atom, som ikke kan sees med blotte Øjne, et Intet. Min Stolthed forbyder mig at forsmaa det Mindste, min Ære gjør det. Og naar man er saa ene om den, som jeg, saa maa man være nøieregnende. Hvad jeg ellers vilde lade gaa ind ad det ene Øre og ud ad det andet, skal nu have Betydning, absolut Betydning. Dersom en religiøs Sværmer kun havde et eneste tvivlsomt Bibelsted at beraabe sig paa, hvilke Anstrængelser vilde han ikke gjøre for at bevise dets Ægthed, at han kunde faa Systemet opført paa denne sikre Grundvold. Og et Bibelsted er dog altid Noget. Men et Ord af hende, en Bemærkning om Thevand, som hun ikke vidste, hun gjorde, det er Lidet. Dog var det jo muligt, at deri laa en Hemmelighed, det var muligt. Hvo forstaar det, uden jeg? Men jeg har ogsaa en Hjælp i mig selv; thi hvo vilde falde paa, at jeg kunde være saaledes, som jeg er. Ergo, det er rigtig, absolut rigtig: det er mulig. Det er mulig, at hun var netop lige saa udlært i Reflexion som jeg. Ja, skruede min Ære og min Stolthed mig ikke mit Tungsind ind i disse Tommeskruer, saa følte jeg neppe Syllogismens Kraft. Men jeg vil det ikke anderledes . . . Min Lidelse er en Straf. Jeg tager den af Guds Haand; jeg har fortjent den“ [1]).

„Min stridende Forstand har tidt nok villet hvirvle mig den hele Sag hen i Latter. Men ud af denne Hvirvel har

[1]) p. 170 sq.

Digitized by Google

netop min tragiske Lidenskab viklet sig stærkere. Saaledes forstaar jeg mig selv bedre, og forstaar, at jeg netop har holdt mig paa Alvoren i mit Forhold til hende. Havde det ikke været saaledes fra Begyndelsen, havde jeg ikke Skridt for Skridt seet det Komiske, og under dets Opsyn bevaret mig det Tragiske, da vilde formodentligen, hvis det sker, at hun bliver en Andens, enten en vis Lidenskab eller Latteren (paa en ubeføjet Maade i sin Separation fra det Pathetiske) have faaet Magt over mig. Det er nemlig komisk, at jeg er en Skurk, og hun den, som vil dø, nu, da det viser sig omvendt. Men dette Sted kan jeg vel udholde; thi min Pathos er frelst lige fra Begyndelsen. Min Pathos stammer ikke fra hende eller fra hendes heftige Udbrud; den er min Sjæls Inderlighed. Derfor kan Omskiftelsen ikke spille med mig; jeg holder Ideen fast, og det Komiske udenfra har ingen Magt over mig. At jeg har troet Alt, hvert et Ord af hende saa alvorlig, som det er et Menneske mulig; at jeg føler mig bunden derved saa fast, som et Menneske kan det, er slet ikke komisk. Om hun slet ikke mente det, gjør her aldeles Intet til Sagen. Om hun, ligesom Jacob von Thyboe, siger: wir haben uns bedacht, gjør her aldeles Intet hverken fra eller til. Ja, havde jeg troet . . . i Tillid til hendes Vederheftighed, saa var jeg komisk. Men jeg har troet hende, fordi hun stod i det ethiske Forhold til mig, saa det var min Pligt at tro; jeg har ved mig selv givet hendes Ord Evighedens Vægt for mig, fordi jeg respekterede Forholdet; hendes Ord og Kjole har jeg ikke lagt mit Liv an paa. Derfor har jeg seet det Komiske ligefra Begyndelsen, og netop derfor kan jeg i al Evighed ikke blive komisk. Jeg kan frembringe det Komiske hvad Øjeblik jeg vil. Men jeg vil det ikke, og dette er Kontrollen for min Pathos, at den ikke er heftig og blind — og derved komisk“ [1]).

[1]) p. 284.

Digitized by Google

Hvor finde vi nu Quidam ved Enden af denne nye Bevægelse? Han har vundet en klarere Forstaaelse af sig selv, og er blevet, hvad han kalder religiøst udviklet. Vi saa dette Sidste allerede i det Stykke af hans Dagbog, hvor han følte Livet og Menneskene mod sig og kun havde Gud at støtte sig til [1]). Følgende Udtalelser skulle yderligere vise os, hvorlangt han er naaet frem.

„Glemme hende? Det er umulig. Min Bygning er styrtet sammen. Tungsindig var jeg; men i dette Tungsind var jeg en Sværmer, og hin min Ungdoms trøsteløse Tanke, at jeg duede til Intet, var maaske kun Sværmeriets Form, fordi jeg fordrede en Idealitet, under hvilken jeg segnede. Denne Hemmelighed vilde jeg gjemme i mig selv og i denne Hemmelighed en Gløden, som vel gjorde mig ulykkelig, men da ogsaa ubeskrivelig lykkelig. Tidlig, kun altfor tidlig troede jeg at have seet, at den Begejstring, man finder paa Gader og Stræder, er af en saadan Art, at jeg ikke vilde have Lod og Del i den. Da vilde jeg danne mit Ydre koldt og hjerteløst, for intet Fællesskab at have med det Sminkede eller Selvbedragerske. Det var en stolt Ide, som en Tungsindig kan hitte paa den. Men om man end skreg højt imod mig, at jeg var en Egoist, jeg vilde, at Ingen maatte have Ret imod mig. Alt dette er forstyrret, jeg er afvæbnet. Det Skin, jeg vilde fremkogle, er jeg bleven fanget i. Jeg har jo handlet lumpent mod et Menneske. Og om end jeg forstaar det anderledes, og om end jeg er vis paa, at som Solen altid staar op i Østen, saa vil jeg altid have Sværmeriet [og deri Idealet] paa min Side, hvad jeg saa end gjør — jeg kan ikke gjøre mig forstaaelig for noget Menneske. Styrelsen har fanget mig. Mit Livs Ide var stolt, jeg er knuset". „Kun religiøst kan jeg nu blive mig forstaaelig for Gud, i Forhold til

[1]) Se ovenfor p. 263. Hans Stilling er lig Abrahams i „Frygt og Bæven".

Digitized by Google

Menneskene er Misforstaaelse det udenlandske Sprog, jeg taler. Jeg vilde have det i min Magt, at kunne udtrykke mig i det Almene, hvad Øjeblik jeg vilde; nu kan jeg det ikke.

O, salig er Forstaaelsen med Gud! Men at Styrelsen eller jeg har sat saaledes Misforstaaelsen om mig, at jeg bestandig kun nødes tilbage i den ensomme Forstaaelse, har dog sin Smerte. Hvo vilde betænke sig paa at vælge Guds Fortrolighed? Men mit Valg er ikke frit. Friheden deri fornemmer jeg kun, idet jeg hengiver mig i Nødvendigheden, og i Hengivelsen glemmer den. Jeg kan ikke sige, til hvem jeg skulde gaa, uden til Dig. Thi jeg kan jo ikke gaa til Nogen, da man jo ikke kan betro sig til Misforstaaelsens Fortrolighed. Jeg kan ikke gaa til Nogen; thi jeg er en Fange. Og Misforstaaelse og atter Misforstaaelse og atter Misforstaaelse ere de svære Jernstænger for mit Vindu; og jeg vælger ikke at gaa til Gud, thi jeg er nødsaget. Men saa kommer Forstaaelsens Øjeblik, og da er det dog igjen saligt, at der er Jernstænger for Vinduerne. Thi det gjør, at Forstaaelsen ikke kan være en Skuffelse, ikke noget Tillært, ikke Udbytte paa anden Haand, og at den ikke kan blive nogen snaksom Udplapren, thi til hvem skulde jeg tale? — Min Ide var at lægge mit Liv ethisk an i mit Inderste, og skjule denne Inderlighed i Bedragets Form. Nu er jeg trængt end længere tilbage i mig selv; mit Liv er lagt mig religiøst an, og saa langt tilbage i Inderligheden, at jeg vanskelig naar Virkeligheden“[1]).

„Nu indser jeg det tydeligen, at mit Tungsind gjør mig det umulig at have en Fortrolig, og jeg ved jo, at det Vielsen vilde fordre af mig, var, at hun skulde være det. Men det var hun aldrig bleven, selv om jeg havde aabnet mig nok saa meget; thi vi forstaa ikke hinanden“. Hun vil betragte mig som „afsindig“. „Sindssvag er jeg ikke, thi jeg kan godt

[1]) p. 271 sq.

Digitized by Google

hjælpe mig selv. Jeg behøver ingen Fortrolig, jeg bebyrder Ingen med min Ulykke; det forstyrrer mig heller ikke i mit Arbejde. I enhver Retning opsøger mit Tungsind det Forfærdelige. Nu griber det mig med hele sin Rædsel. Undfly kan og vil jeg ikke, jeg maa holde Tanken ud; da finder jeg en religiøs Beroligelse, og da først er jeg fri og lykkelig som Aand. Uagtet jeg har den mest begejstrede Forestilling om Guds Kjærlighed, har jeg tillige en Forestilling om, at Han ikke er en Peermittengryn, der sidder i Himlen og føjer En, men at man i Tiden og Timeligheden maa være forberedt paa at lide Alt". Den, der i religiøs Henseende vil frem, „han skal netop have Modtagelighed for Forfærdelsen; han skal aabne sig for den, og har kun at agte paa, at han ikke bliver paa Halvvejen, men at den fører ham ind i Uendelighedens Tryghed. Lidt efter lidt lever han sig ind i, at netop denne Forfærdelse vil træffe ham, men bliver samtidig øvet i at bringe denne Tanke i Samklang med sin Forestilling om Guds Kjærlighed. Naar da den tunge Tanke kommer, er han snart igjen religiøst orienteret. Men saa kommer der en anden Forfærdelse, og han vrøvler ikke med Menneskene derom; men passer sin Gjerning, og det lykkes ogsaa med denne, — og saa fremdeles".

„Dersom jeg havde en Fortrolig, saa vilde jeg spørge ham saaledes: Er det ikke en Skam, naar en Mand, der er tungsindig, martrer sin Kone med sine tungsindige Ideer? Og han vilde svare og med ham maaske Alle: Jo, en Mand skal betvinge sig og derved vise, at han er Mand. Vel, vilde jeg svare, det er hvad jeg kan, jeg kan se ud som et smilende Haab. Og dog er det, netop det, jeg er strandet paa; thi det er et Bedrag, som Ægteskabet ikke taaler". „Tale med en Fortrolig kan jeg ikke. En Fortrolig vil ikke tænke min tungsindige Ide med den Lidenskab, som jeg, og altsaa heller ikke forstaa, at den bliver mig et religiøst Udgangspunkt...

Digitized by Google

Jeg vil nu tænke mig, at det var den tungsindige Ide, at jeg vilde blive levende begravet, der plagede mig, og at det var i Lidelsens Tid, inden jeg havde faaet mig perfektioneret. Jeg vilde altsaa tale, og indvie min Kone deri. Egentligen vilde hun nu vel le, thi det vilde være hende ubegribeligt, hvorfra et Menneske kunde faa saadanne Ideer. Dersom nu mit Tungsind ikke for mig bestandig var Udgangspunktet for en religiøs Satisfaktion, dersom det var et tomt Grillefængeri, hvoraf Intet resulterede, saa vilde maaske netop denne uskyldige Latter være det mest Helbredende. Men den religiøse Fyldestgjørelse er mig mere værd end al Ungdommelighed, og derfor vilde det ikke hjælpe uden til, at jeg vemodigt glædede mig over hendes Lykke, som jeg dog ikke begjærer. Men tale skal jeg. Saa vilde hun vel blive bekymret, og nu skulde hun da forsøge sig i de fornuftige Grunde. Lad hende nu udtænke 5 Forsigtigheds-Midler, og det skal nu være hendes Dialektik, der skal tage Luven fra min. Hun vilde da nævne de 4 Forsigtigheds-Midler, og saa vilde hun sige: „og endeligen har Du jo mig, jeg, som da vilde gjøre Alt for Dig, tro mig, om det kan forjage de mørke Tanker, tro mig, jeg lover det, det skal ikke ske, der skal blive gjort Alt, som var min Sjæls Frelse afhængig af denne Sag — og vær saa glad igjen! — Den stakkels Hustru, hun har tænkt Alt, hvad hun kan hitte paa Siger jeg hen e imod, saa tror hun, at jeg ikke har den Tillid til hende, at hun er den, som hun vil synes, og det bedrøver hende Og paa den anden Side: dette er altsaa den Dialektik, der skal binde mig. Selv den simpleste Indvending, der da vil falde Enhver ind, at hun jo kunde dø, før jeg, vilde hun ikke forstaa . . . Hun vilde sige: hvor kan Du dog tro det, nu da jeg ved, hvor meget det er Dig magtpaaliggende, at jeg saa skulde dø før Dig . . . Dette er altsaa den Dialektik, som skal binde den,

Digitized by Google

der i 15 Aar[1]) Dag og Nat har perfektioneret sig i at tumle Tanker dialektisk, som Araberen den fnysende Ganger, som Jongløren spiller med den skarpe Kniv. Hvad vilde saa Enden blive? At jeg ikke kunde udholde at se hende bekymret, ikke nænne at lade hende gaa hen i den Krænkelse, at jeg ikke havde Tillid til hende. Og hvad saa? Saa lod jeg en Dag gaa imellem, saa iførte jeg mig Bedraget, saa saa venlig ud som mulig og sagde til hende: ja, min Kjære, det er som Du sagde, jeg har jo Dig, og Du har dog overbevist mig, om ikke ved Dine Grunde, saa ved, hvad Du sagde om Dig selv. Og saa ser hun saa lykkelig og fornøjet ud, hun mit Øjes elskede Lyst — og jeg har bedraget hende". Ikke heller kan jeg opgive mit Tungsinds sære Ideer; var det om et Theaterstykke hun havde en Mening jeg en anden, — det gjorde ingen Ting. „Og hvis det kom derpaa an, skulde jeg med Glæde opgive min Mening for hendes Skyld. Men Tungsindets sære Ideer opgiver jeg ikke. Thi disse, hvad maaske en Tredjemand vilde kalde Nykker, disse, hvad hun deltagende maaske vilde kalde sørgelige Indfald, kalder jeg Rykkere: naar jeg blot følger dem og holder ud, da føre de mig til Uendelighedens evige Vished. I min Ensomhed ere disse Ideer mig derfor kjære, om de end forfærde mig. De have stor Betydning for mig og lære mig istedetfor at ville lykønske mig selv og lyksaliggjøre Menneskeheden i mageløse Opdagelser paa det religiøse Gebet, isteden derfor til min store Forundring ligesom at opdage og uendelig tilfredsstillet at nøjes med det Allersimpleste": istedetfor spekulativt at gjøre Gud til et reduceret Subjekt og revidere Guds Regnskab, eller profetisk at ride Herredage ind i Verdenshistorien — isteden herfor i Ensomheden personligen at lære Gud at kjende. Dette skylder jeg mit Tungsind. De tungsindige Ideer ere „et Bud

[1]) Quidam er, da han skriver dette, højst 26 Aar.

Digitized by Google

fra, hvad der var min første Kjærlighed, fra hvad der altid maa blive mig den eneste". Om de end forførde mig, have de dog aldrig faaet Lov af Ham, som sendte dem, til at svække min Aand; „de have ført mig hen til den saligste Vished — og saa kan det jo være det Samme med Befordringen, om man kommer hinkende, kommer linkende, uden Skinnets forlystende Pragt [1]).

Idet Quidam endnu en Gang ser tilbage, opfatter han sin Stilling som før: han er skyldig, nemlig derved, at han overhovedet begyndte og knyttede Forbindelsen. Alt Senere kunde han ikke gjøre om igjen, om det tillodes ham. Men ogsaa i denne hans Skyld har Gud forsaavidt havt Sin Haand, som Han derved har ført Quidam ind i en Selverkjendelse, der ydmygede ham og førte ham fra hans naive Barneforhold til Gud til et nyt, dybere og sandt Forhold, et Forhold paa første Haand. „Og hvilket er Dit Haab?" sporger han sig selv. „At det kan tilgives, om ikke her, saa dog i Evigheden". Der var nok den Mislighed ved denne Tilgivelse, at han maatte savne hendes Tilgivelse. Men den kunde han jo her i Tiden ikke faa i Sandhed, da hun ikke forstod, hvad der handledes om, og derfor ikke kunde tilgive i Sandhed. „Dette er Sagens Stilling i Tiden. Hvad Evigheden angaar, da er det mit Haab, at vi der ville blive hinanden forstaaelige, og at hun der vil tilgive mig" [2]).

„Min Beslutning er: i Troskab til hende at blive Ideens og min Aands-Existens tro af yderste Evne, at jeg overhovedet maatte forvisses om, at det er Aanden, som gjør levende, at det udvortes Menneske kan forsmægte og Aanden sejre, Skabningen sukke og Aanden juble; at jeg maatte trøstes og vorde glad ved Aanden, forsagende alle Endelighedens Trøstegrunde. Jeg havde været fuldkommen, om jeg kunde

[1]) p. 289—294 [2]) p. 295—297.

Digitized by Google

være bleven hende tro; om min Aands-Existens var gaaet med til daglig Brug i et Ægteskab, det havde været større, og jeg havde forstaaet Tilværelsen sikrere og lettere. Saaledes rangeres der. Næst det kommer, hvad jeg gjør" [1]).

Vi have nu fulgt Quidam, saalangt hans Dagbog rækker. Det staar endnu tilbage at fremstille hans Betydning i Forfatter-Virksomheden. Det Fornødne i denne Henseende giver Frater Taciturnus i et Efterskrift til Læseren. Allerede Ægteskabets begejstrede Forsvarer, det ethiske Standpunkts Repræsentant, Assessor Wilhelm, havde jo i vort Skrifts anden Del erkjendt, at der gaves et højere Standpunkt end hans, men tillige skarpt udhævet, hvor høje de Fordringer vare, som maatte fyldestgjøres, for at Menneskene med Rette og altsaa i Sandhed kunde naa frem til det. Vi maa bede Læseren paany gjennemse Fremstillingen p. 252 flg., og det vil vise sig, hvorledes den Træk for Træk passer paa Quidam [2]). Kun betræffende Tonen, hvori Assessor Wilhelms Udtalelser er holdt, maa det erindres, at han jo ikke selv er en saadan berettiget Undtagelse, ja ytrer en vis Mistillid til dem, der ville udgive sig derfor, og derfor fremstiller Fordringen i sin nøgne Skarphed, men naturligvis Intet kan sige om den Salighed, som en saadan Undtagelse har i sit Forhold til Gud. Derved faar hans Fordring til det religiøse Standpunkt noget Haardt og Koldt, som det ikke har for den Religiøse selv — i Lighed med, at Loven som Fordring ogsaa har noget Haardt og Koldt ved sig, hvilket ikke er saa for den, der i Sandhed lever den.

---

[1]) p. 307.

[2]) Den ubetydelige Forskjel kan vel neppe behöve særskilt Omtale, at Ass. Wilhelm siger, Undtagelsen maa være gift og have Börn, medens Quidam kun er forlovet. Dette Træk hörer til Skildringens Individualiseren hos Ass. Wilhelm, kan baade være og ikke være, det Væsentlige er, at han i fulde Drag har drukket Livets Lykke.

Digitized by Google

Frater Taciturnus orienterer os nu betræffende Quidams Udvikling. Han gjør os opmærksom paa, hvorledes Quidam er ført fra Stadium til Stadium. Han lader os erkjende baade hvorledes Quidam psykologisk er ført frem, og hvorledes ethvert af de Stadier, Quidam har forladt, mangler Evne til at fatte og fremstille ham. Det er altsaa, om vi saa tør sige, ikke blot Quidam, som forlader det Standpunkt, hvorpaa han stod, men Stadiet selv ligesom anerkjender hans Ret hertil ved at lade sin Uformuenhed til at opfatte ham blive aabenbar. Dette er netop i hele Forfatter-Virksomhedens Tankemedfør. Thi ikke om det Standpunkt, hvorpaa man paastaar at man befinder sig, gjælder det, men derom, at dette sker med Rette.

Quidam begynder altsaa med at befinde sig paa det æsthetiske Standpunkt. Han finder Elskovens Lykke, og mener med den virkelig at have fundet Lykken[1]). Her er nu dette Standpunkts Idealitet færdig med ham. Som alle Digtere beviser, kjender dette Standpunkt kun udvortes Hindringer for Elskendes Lykke. Det fordrer af sin Helt Udholdenhed og Kraft til at besejre disse, og Digteren hjælper ham da gjennem alle Gjenvordigheder omsider frem, eller lader ham falde som Helt. Men i den Henseende er her ikke stort at gjøre med Quidam; thi han er meget snart fremme og i Besiddelse af sin Pige.

Lykken, som han troede at have fundet, begynder meget snart at svinde. Men Aarsagen er ikke udvortes Hindringer, som optaarne sig mod Forlovelsens Fuldendelse i Ægteskab. Det er indvortes Hindringer, som skriver sig derfra, at Quidam og hans Forlovede ere grundforskjellige, han ideal og tungsindig, hun livsglad og triviel. Paa Lykken maa der altsaa renonceres. Men Ægteskabet skal naturligvis fremde-

[1]) Læseren smlg. vor Fremstilling p. 256.

Digitized by Google

les realiseres. Thi en Forlovelse er et Ægteskabsløfte og det for Gud, en Forpligtelse, som Evigheden kræver indfriet. Og der er heller ikke fra hans Side noget i Vejen for at indfri det. Thi sit Tungsind kan han skjule for hende, sit Liv kan han ofre hende, hun er hans Øjnes Lyst, han elsker hende, og ønsker derfor Intet inderligere end, at hun maa blive hans. Her er han aabenbarligen ud over det Æsthetiskes Rækkevidde. At de To ikke blive lykkelige, naar de elske hinanden og kan faa hinanden, kan ingen Digter faa i sit Hoved, saa lidt som han raader over en Idealitet, som kan hjælpe her. Et af To, enten elske de hinanden, og da blive de lykkelige ved at faa hinanden, — eller de blive ikke lykkelige derved, ja saa elske de hinanden ikke, og da, siger Digteren, bryder jeg mig ikke om dem; tertium non datur [1]). Æsthetiken bryder sig ikke mere om Quidam, han er passeret ind i det højere Stadium. Det er i Kraft af Pligtens evigt bindende Forpligtelse, at han vover at ægte hende, ja at han skal ægte hende, uagtet han i dybere Forstand ikke gjør sig selv lykkelig derved, og kan være temmelig sikker paa, at ogsaa hendes Lykke vil blive maadelig nok.

Da viser sig en ny Hindring, som driver Quidam ud af ogsaa dette, ethiske Standpunkt. Ethiken fordrer Aabenhed, særlig mellem Ægtefæller. De skal ikke skjule sit Indre for hinanden, men aabenbare det, gjensidigen være hinandens Fortrolige. Dette lader sig nu ikke gjøre mellem Quidam og hans Forlovede, ikke af den Grund, at han ikke heller end gjerne gjorde hende til sin Fortrolige. Men deres Forskjellighed [2]) gjør det umuligt for hende at forstaa ham, — ligesom det havde været umuligt for Sarah at forstaa Abraham [3]).

[1]) Kfr. § 1 p. 314 flg.

[2]) Denne Forskjellighed udfører Frater Taciturnus meget detailleret p. 332—338. Vi antage, at vor Fremstilling har givet Læseren et tilstrækkeligt Indtryk af den.

[3]) I „Frygt og Bæven".

Digitized by Google

Derfor er der en uovervindelig Hindring, som gjør det umuligt, at hun kan blive hans Fortrolige, ja overhovedet, at Nogen kan blive det [1]). Men derved har Gud selv forbuden ham ethvert Ægteskab.

Det viser sig her paany, hvorledes det Æsthetiske har sluppet ham. Deres Forskjellighed har bragt Misforstaaelse ind imellem dem. Poesien kjender ogsaa godt til Misforstaaelser, som kommer mellem de Elskende og fjerner dem fra hinanden. Men de maa ligesom Hindringerne være begrundet i Tilfældigheder, som ikke skrive sig fra de Elskendes eget Indre: Poesien lader nu Misforstaaelsen opklares, og de Elskende forstaa hinanden. Denne Poesiens Misforstaaelse er nu tragisk eller komisk, eftersom den sees. Helten opfatter Sagen naturligvis altid tragisk. Den skiller ham jo fra den Elskede. Tilskueren eller Læseren opfatter den ligeledes tragisk i samme Grad, som han helt sympathiserer med Helten. Er Misforstaaelsen derimod i sig en Ubetydelighed, eller der er andre Grunde til at opfatte Misforstaaelsens Aarsag uden Sympathi (Frateren: „Lidenskab"), saa er den komisk. Poesien kan altsaa vistnok fremstille en Misforstaaelse baade tragisk og komisk. Men gjør den det, da lader den den ene Opfattelse afløse den anden. Misforstaaelsen viser sig i et Øjeblik tragisk, i et andet komisk. Og Helten selv vil altid opfatte den tragisk. Idet Poesien lader den komiske Opfattelse træde frem, falder der med det Samme en komisk Belysning over Helten med sin purt tragiske Opfattelse [2]).

Misforstaaelsen mellem Quidam og hans Forlovede kom, som vi nævnte, ikke udenfra. Ingen Digter formaar at hæve den. Poesiens Uformuenhed til at behandle den, vilde ogsaa klarlig vise sig i et Forsøg. Den vilde ikke kunne fremstille

[1]) Se Udtalen p. 286 flg. i vort Referat.

[2]) En Flerhed af Charles Dickens Figurer belyse fortrinligen, hvad Frateren her har udviklet.

Digitized by Google

Quidams Handlesæt, uden at lade en komisk Belysning falde over det. I højeste Pathos søger Quidam at gjøre Alt paa det Bedste for hende, og gjør det Desperateste af Verden. Quidam skulde nu ikke selv kunne se dette komisk, og vilde derved selv blive komisk. Anderledes kan Poesien ikke gjøre det, fordi den mangler den fuldstændige Gjennemreflekterethed, der er Betingelsen for, at Helten skal kunne i et og samme Øjeblik staa over sin Pathos som Betragter, og dog staa i den som Handlende. Dette gjør imidlertid netop Quidam. Han har jo, som vi saa, netop været opmærksom paa det Komiske i deres Forhold; han ser selv, hvorledes han i sin Pathos tager sig komisk ud. Og dog virker dette hverken til at ophæve hans Pathos, ja end ikke til at lamme den. Det virker endog aldeles modsat. Hans Pathos uhyre Styrke viser sig klarest heri, „at han pathetisk styrker sig ved at se det Komiske". Men derved er han ogsaa hævet over at hjemfalde til det Komiske. Thi den, som selv ser, at han handler komisk og dog af højere Grunde vælger at gjøre det, han er ikke komisk [1]). For min Del, føjer Frater Taciturnus til, forstaar jeg rigtignok ikke, hvor Quidam faar Kraften fra hertil. At Poesiens Umiddelbarhed kan hæves, saa Individet selv kan se sin Pathos komisk, det forstaar jeg godt. Det er mit eget Standpunkt. Men deraf følger ganske naturligen, at Pathosens Lidenskab svinder, og Individet bliver fra en pathetisk Helt en lidenskabsløs, beroliget Betragter. Men hvorledes der ud af denne lidenskabsløse Enhed af det Tragiske og det Komiske kan fremgaa en ny Lidenskab, der trods det Komiske griber det Tragiske, det forstaar jeg ikke. Jeg tror det er mulig, min Iagttagelse har vist mig det, experimentere det kan jeg derfor, men gjøre det selv ikke.

---

[1]) Stadierne p. 323—328. Et Sidestykke hertil er Kierkegaards personlige Handlesæt i samme Aar, som dette Skrift udkom, for at komme i „Corsaren". Se Synspunktet for min Forf.-Virks. p. 44.

Digitized by Google

Atter denne Betragtning viser, at Quidam er langt højere end det Æsthetiske, ligesom den Strid, hvori det Ethiske kom med sig selv, idet det fordrer Ægteskab og dog tillige forbyder det, idet Aabenheden er umulig, hæver ham ud over ogsaa dette Standpunkt. Men hvorledes kommer han ud over det Ethiske? Ikke uden Skyld. Og anderledes kommer man aldrig ud over det Ethiske. Thi det Ethiske er kort i sin Dom; det er enten opfyldt, og glæder da med den gode Samvittigheds Bevidsthed [1]); eller det er ikke opfyldt, og da er der evig Skyld. Thi det Ethiske er selv det Evige. Men den, som har faaet evig Skyld at bære, hvorledes er hans Forhold? Det er angrende. Og jo mere et Menneske har Forestilling om, at han selv har handlet, desto dybere opfatter han Skylden og desto sandere bliver Angeren. Og hans Storhed vil nu netop bestaa deri, at han holder Angerens Pine ud og ikke søger at skulke sig fra Noget. Angeren staar derfor paa Grændseskjellet mellem det ethiske og det religiøse Standpunkt, og er derfor ogsaa det ethiske Standpunkts højeste Udtryk. Ethikens Fordring er i sin Idealitet saa uendelig, at ethvert Menneske maa senere eller tidligere „gaa Fallit", maa faa Skyld paa sin Samvittighed, og nu angrende

[1]) Dette er Assessor Wilhelms Standpunkt, anden Del af Enten—Eller. Ogsaa han kjender „Skyld" og „Anger" (se vor Fremst. N. R. Bd I p. 261. 262, 301—303). Dog sees Stemningen hos ham at være en ganske anden end her hos Quidam. Det er i Begejstringens Glæde over at være bleven sin egen Herre i Evighedens Betydning, at Ethikeren opdager Skylden. Denne føler han mere som det Urigtige, han har gjort i sit Hjertes Uvidenhed, og forsaavidt det er Fædrenes Bröde, der ligger paa ham, ligeledes som Uvidenhedens Fejltrin. Glæden over det Lys, som nu har gjengivet ham til sig selv, opsluger den egentlige Braad i Skyldbevidstheden. Og Angeren er derfor heller ikke den knusende og ydmygende Følelse af hans hele Persons Fordömmelighed, men den oprigtige Sorg over, hvad der er gjort ilde, og den begejstrede Følelse af, at han skylder at gjöre Alt godt igjen fra nu af. Paa Ethikerens Standpunkt föder ikke Angeren Sönderknuselse, der driver til Syndernes Forladelse, men föder den begejstrede Beslutning, at vie sit Liv til Gjældens Afbetaling.

Digitized by Google

synke sammen under dens Dom. Den brudte Forlovelse var nu Quidams Fald, en Anden vilde faldet i et andet Stykke; Resultatet bliver for Alle det Samme: Skyld, og naar denne, i Sandhedens Medfør, personlig føles: Anger. Det Ethiske som Stadium for et virkeligt levende Menneske er derfor ogsaa kun en „Gjennemgangsfære“ [1]).

Vi staa nu ved Dørtærskelen til det Religiøse. Dets ene Side have vi gjentagende seet, det bestaar deri, at Mennesket adlyder Gud endog mere end det Ethiske. Saaledes hævede Quidam i Lydighed mod Gud sin ethiske Forpligtelse. Dets anden Side træder her frem: at Grundvolden for et saadant umiddelbart Forhold til Gud er Syndsforladelsen. Angeren er jo netop en Gjennemgangs-Port. Man skal ikke evig forblive der, om dette end ikke er saa at forstaa, at man bliver færdig med sin Skyld engang for alle, og saa lader det Hele gaa i Glemmebogen. Men Angeren maa dog beroliges i Syndsforladelsens salige Forvisning. Hen til dette Punkt er Quidam kommet. Hvad han behøver for at blive fri, er netop Syndsforladelsens Forvisning. Men denne Forvisning er ikke saadan at springe i. Og netop derfor har Frater Taciturnus her ladet Quidam standse paa Halvvejen. Personligen har han tillige en anden Grund til ikke i Quidam at løse dette Problem; det overstiger hans, Humoristens, Forstand og Evner [2]). Men dog mener han, at Quidams Ufuldkommenhed her kan tjene til at belyse den religiøse Fuldkommenhed. I Almindelighed lader man det gaa saa aldeles let med Synds-

---

[1]) Stadierne p. 370. Assessor Wilhelm maa vi efter dette vel tænke os at være i en vis Uklarhed betræffende Skylden, som vi af Enten—Eller se, han kjender. Han har vel maattet berolige sig uden Forsoningens og Syndsforladelsens Bevidsthed. At dette alene kan være begrundet i en mindre ideal Opfattelse af Skyldens Uendelighed, altsaa af det Ethiskes egen Uendelighed, er uimodsigelig, og Fraterens Anskuelse ganske rigtig, at Ethikens Højeste er Angeren.

[2]) p. 376.

Digitized by Google

forladelsen. Man har Syndsforladelse frisk væk, umiddelbare Mennesker, endog Børn. Men den Umiddelbare opfatter Synden som noget Enkelt, og Forladelsen tager saa dette Enkelte bort. „Men dette er ikke Syndsforladelse. Et Barn [og i Klasse dermed staar den Umiddelbare] ved saaledes ikke, hvad Syndsforladelse er. Thi Barnet tror om sig selv, at han i Grunden er et rart [godt] Barn, naar bare det igaar ikke havde været. Og Forladelsen tager det bort, og Barnet er et rart Barn. Men skal Synden være gjennemgribende, hvilken Opdagelse skyldes Angeren, som altid gaar foran Forladelsen, saa vil dette jo netop sige, at Umiddelbarheden er seet som den, der ikke er gyldig. — Men for at den skal kunne sees saaledes, maa den jo dog vel være hævet".

Men hvorledes bærer man sig ad med at leve i Kraft af en saadan Ide? Det, der er det Vanskelige ved Syndsforladelsen, naar den ikke skal afgjøres paa Papiret eller være afgjort ved et levende Ords Forsikringer, snart bevægede i Fryd, snart i Graad, er at blive sig selv saaledes gjennemsigtig, at man ved, at man ikke paa noget Punkt existerer i Kraft af Umiddelbarhed, ja endog saaledes, at man er bleven et andet Menneske. Thi ellers er Syndsforladelsen, siger Frater Taciturnus, mit Standpunkt: Enheden af det Komiske og det Tragiske.

Men da Umiddelbarheden vel er noget Enkelt, men ogsaa noget højst Sammensat, saa er med denne ene Vanskelighed (at den er ophævet) samt med den anden, der er ligesom denne (at Umiddelbarheden endog er hævet som Synd) Signalet givet til de vanskeligste Spørgsmaal, som alle indbefattes i det ene: hvorledes en Umiddelbarhed kommer igjen, (eller om det, at Umiddelbarheden er hævet for det virkelige Menneske, maaske skulde betyde, at han slet ikke mere er til); hvorledes en saadan ny Umiddelbarhed er forskjellig fra den tidligere; hvad der er tabt, og hvad der er vundet; hvad

Digitized by Google

den første Umiddelbarhed kan gjøre, som den anden ikke tør; hvad den første Umiddelbarhed elsker, som den anden ikke tør; hvilken der er den første Umiddelbarheds Vished, som den anden ikke har; hvilken dens Glæde, som den anden ikke har osv.; thi det er en saare vidtløftig Sag [1]). Alt dette burde jo Filosofien kunne svare paa, siden den jo længst har ophævet Umiddelbarheden. Men den lader til at mene, at man blot behøver at sige, man er Noget, saa er man det, ligesom man i Eventyret ved at sige visse Ord bliver en Fugl.

For Frateren var altsaa dette Problem om Syndsforladelsen altfor vanskelig; og hans Experiment Quidam naaede derfor heller ikke saa langt i den Tid af sit Liv, i hvilken han fremstilles af Frateren. Quidam har vistnok faaet Skyld paa sin Samvittighed, og synes ogsaa at opfatte denne i hele dens Uendelighed. Og dog er dette ikke ganske saa, hvorfor Angeren heller ikke bliver fuld og klar, og Syndsforladelsens Vished selvfølgelig heller ikke kan være tilstede hos ham. Dette opfattes som en Hovedaarsag til Quidams Uro, der altid vender tilbage. „Fri" bliver han først da, naar han har Syndsforladelsens fulde, rolige, salige Vished. Og først da vilde han være den normalt Religiøse.

Hans Fejl er, at han ikke ser udelukkende paa det Forhold, hvori han ved Skylden er kommet til det evige Væsen. Udelukkende, det vil ikke sige, at han skulde glemme Pigen eller dræbe Sympathien for hende, men at dette Forhold til Gud bliver det udelukkende bestemmende i hans Liv. Herved vilde hans Anger faaet Kraft til at lægge hele Skylden paa hans Skulder, og drevet ham med hele hans Person ind i Bønnens Strid med Gud om Syndernes Forladelse [2]). Som det nu er, holder „Virkeligheden", „Pigens Virkelighed" igjen paa ham. Han har endog opfattet det som

[1]) p. 373—375. [2]) p. 339.

Digitized by Google

Pligt, ikke at høre op at bekymres for hende, at angre sin Skyld mod hende. Og dog er det jo klart, at skal et Menneske helbredes for Skylden, saa maa Syndsforladelsen tage den og dermed Angeren ogsaa bort, ikke begrave den i Glemsel, men give Fred i Visheden om Forladelsen. Han derimod mener at hædre hende ved ikke at ville opgive Angeren, „en forførerisk Tanke, netop fordi den er smuk". Til hans Undskyldning anføres Skyldens indviklede Natur, og hans „storslagne" [1]) Trofasthed og Kjærlighed. Denne sidste bringer ham til stadig at se hen til hende, om han ikke kunde faa gjort Noget for hende, og dette i den Forstand, som kunde hans Skyld blive lidt mindre derved, at det i Virkelighedens Verden gik Pigen bedre end muligt havde været. Han faar for travelt hermed til at faa Ro til at angre fuldt ud. Skyldens egen indviklede Natur bidrager nu hertil Sit. Det brudte Forhold til hende kan jo nemlig maaske bringe ham et Mord paa Samvittigheden. Og dog har hans Hensigt jo været en ganske anden. Frater Taciturnus hidsætter til Belysning Davids Forhold til Urias. Han tænker sig, at David angrer sit Skridt, idet han har afsendt Befalingen til Joab. Han afsender et Ilbud for at tage Befalingen tilbage. Men i Mellemtiden, inden det viser sig, hvilket Bud der kom først, inden det viser sig, om David faar et Mord paa Samvittigheden, — hvorledes er David stillet i denne Mellemtid? Det er jo, som om han ikke kan komme til at angre, fordi han ligesom endnu ikke ved, hvad han skal angre. Og dog er Davids Stilling langt simplere, og Angeren har lettere for at faa Magten; David havde jo virkelig havt den Hensigt at rydde Uria af Vejen. Men Quidam havde den hele Tid kun været besjelet af de ædleste Motiver ligeoverfor Pigen. Hvorledes skal han da angre, naar Alt er gjort i ædleste Hensigt, Alt af Kjærlighed?" [2]).

[1]) kfr. p. 311. [2]) p. 347—353.

Digitized by Google

Med denne Ufuldkommenhed fremstiller Quidam, efter Frater Taciturnus, det Religiøse. Det Religiøses og det Æsthetiskes forskjellige Stilling til det at være Helt, til Heltens Lidelse, og som Følge deraf deres forskjellige Maade at virke paa, kan yderligere tjene til at belyse det Religiøse. Begge Stadier har det fælles, at et Ide-Forhold er det Bestemmende. Den æsthetiske Helt er Helt netop derved, at han tjener en Ide, og ofrer den hele den store Kraft og Ædelhed, hvormed han er udrustet. Æsthetisk Helt kan derfor heller ikke ethvert Menneske blive, men kun de faa Begunstigede. Ogsaa dette er en væsentlig Forskjel fra det Religiøse. Det Æsthetiske vil nu virke paa de andre Mennesker ved at rense deres Interesser og deres Sympathi saaledes, at de søge at efterligne Helten. Men dette kan dog kun gjælde dem, som ere i nogenlunde lignende Forhold. Alt i Æsthetiken hører Udvortesheden til, og kan derfor ikke undgaa at gjøre en udvortes og dermed i dybeste Forstand uretfærdig Forskjel paa Menneskene. Det Religiøse tilhører netop den modsatte Verden, den indvortes. „Det er Egoisme, siger Digteren, om Du ikke kan glemme Skjæbnens Slag, som rammede Dig, naar Du ser den tragiske Helt; det er Egoisme, naar Du ved at se Helten bliver en Skrædder, der gaar angst hjem". „Men at dvæle ved sin egen Skyld, siger den Religiøse, at frygte for den egne Skyld er ikke Egoisme, thi netop derved er man i et Gudsforhold". Hermed begynder det Religiøse, istedetfor at vende Menneskenes Blik udefter at se paa Andre, vender det hans Blik indefter at se paa sig selv. Den æsthetiske Helbredelse bestaar i, at Individet ved at stirre sig ind i den æsthetiske Svimlen, forsvinder for sig selv som et Athom, som et Støvgran, der gaar med i Kjøbet, med i hvad der er alle Menneskers, Menneskehedens fælles Lod, forsvinder som en uendelig liden Brøks-Medlyden i Tilværelsens sfæriske Harmoni. Den religiøse

Digitized by Google

Helbredelse bestaar omvendt i at forvandle Verden og Aarhundreder og Generationer og Millioner Samtidige til et Forsvindende, Jubel og Akklamation og æsthetisk Helteære til en forstyrrende Adspredelse, det at være færdig til et gjøglende Sandsebedrag, saa det Eneste, der bliver tilbage, er Individet selv, dette enkelte Individ sat i sit Gudsforhold under Bestemmelsen: skyldig — ikke-skyldig.

Forskjellen mellem det Æsthetiske og det Religiøse er den mellem Retningen udefter og Retningen indefter. Medens den æsthetiske Helts hele Inderlighed og Kraft vender sig udad mod Verden og hans Lidelse kommer derfra, saa vender den Religiøse sig indad alene mod sig selv. Her forsvinder det Æsthetiskes Forskjel mellem Begunstigede og Ikke-Begunstigede. Naar et Menneskes væsentlige Virkefelt er ham selv, da har den Ene ikke mere Noget forud for den Anden. Det Religiøse er derfor den sande, humane Ligelighed. Naar den Religiøse taler, er det kun Monolog; alene beskjæftiget med sig selv, taler han højt, det kaldes at prædike. Er der Nogen, som hører, saa ved han Intet om sit Forhold til dem uden dette, at de Intet skylde ham; thi det han skal udrette, er at frelse sig selv. „En saadan højærværdig Monolog, der vidner christeligt, naar den i sin Bevægethed bevæger den Talende, den Vidnende, fordi han taler om sig selv, kaldes en Prædiken. Verdenshistoriske Udsigter, systematiske Resultater, Gestikulationer og Svedens Aftørrelse, Stemme-Styrke og Nævekræfter, samt sammes vel overvejede Anvendelse for at udrette Noget, ere æsthetiske Reminiscenser . . . Den religiøse Taler gjør ikke det Forbausende, at han i Talens Løb river Skyerne til Side for at vise Himlen aaben, Dommens Dag for Haanden, Helvede i Baggrunden, sig selv og de Udvalgte triumferende. Han gjør det Simplere, Enfoldigere, det fattige Kunststykke, der skal være saa saare let: han lader Himlen være lukket, mener i Frygt

Digitized by Google

og Bæven ikke sig selv færdig, bøjer sit Hoved, medens Talens Dom er over Tanke og Sind". Han regner ikke paa Tilhørerne; thi han har altid sit Hovedøjemed, sig selv. „Om Du derfor saa ham afsides paa et ensomt Sted, forladt af Alle og sikker paa, at han ikke udrettede Noget ved at tale, om Du saa ham der, Du vilde se ham ligesaa bevæget som nogensinde, om Du hørte hans Tale. Du vilde finde den mægtig som altid, uden Svig, uden Beregning, uden travl Udretten. Du vilde fatte, at der var En, der maatte opbygges: Taleren selv". Enhver anden Virkemaade viser, at Taleren selv ikke kjender det Religiøse, og bringer kun Forvirring ved at bringe halv æsthetiske Kategorier frem: Taleren gjør den æsthetisk vigtig og Tilhørerne hjælpe den til at svimle hen i en æsthetisk Fortabelse i noget Almindeligt [1]).

Denne Stadiernes Forskjellighed viser sig paany i deres Opfattelse af Selvplageri. Æsthetisk er den at betragte som en Selvplager, der istedetfor at vende sig udefter i Virksomhed og Kamp, vender sig indefter med Overvejelser og Bebrejdelser sig selv betræffende, og nu lader sig mere eller mindre fange af disse. Denne Tilstand kan Æsthetiken ikke anerkjende, fordi den i sin Umiddelbarhed ikke har Reflexion nok, fordi dens hele Retning er udefter. Poesien gjør en saadan Selvplager latterlig. Ogsaa religiøst er Selvplageri at forkaste, og er derfor ikke længer latterligt, men fordømmeligt. Den religiøse Helbredelse naaes ikke ved Latteren, men ved Anger: at Selvplageriet er en Synd som andre Synder.

Men det Religiøse anerkjender ikke det samme for Selvplageri som det Æsthetiske. Hvad det Æsthetiske gjør latterligt som Selvplageri, fordrer netop det Religiøse. Quidam er æsthetisk seet komisk, fordi han hengiver sig til alle de „Forfærdelser", som hans Fantasi og Tungsind lader opkomme

[1]) p. 360 flg. Kfr. hele § 5.

Digitized by Google

i hans Sjæl. Men dette fordømmer det Religiøse saa langt fra som Selvplageri, at han uden dette overhovedet ikke var religiøs. Det er opsminket Religiøsitet, naar et Menneske ikke selv vil kalde Farerne frem, men vente, som han siger, indtil Gud sender dem. Hvorledes kan dog et Menneske se al Livets Elendighed hos sine ulykkeligere Medmennesker, uden sympathetisk at fornemme, at han selv er samme Vilkaar underlagt og med fuld Rette! Det gjælder derfor, at han ser den under Øjne med den Bevidsthed: de te fabula narratur. Dette kalder Æsthetiken Selvplageri, men er sand og sund Religiøsitet [1]). Men Fuldkommenheden er endnu ikke naaet. Det Fuldkomne er, naar Faren har grebet Hjertet, da at opbygges ved Troens Vished. Den skaber hans Hjerte om, saa han midt i Faren har en uendelig Tryghed: den Religiøse er altid glad. „Dette er det stolteste Ord, der er sagt i Verden, dersom det nemlig er saa, at Ingen, Ingen paa Jorden eller i Himlen ved saaledes, hvad Farer er, og hvad det er at være i Fare, som den Religiøse, der ved, at han altid er i Fare . . . Det gjælder altsaa om, at man ikke er bleven glad paa urette Sted. Og hvor er det rette Sted? Det er: i Faren. Paa 70,000 Favne Vands Dyb mange, mange Mile fra al menneskelig Hjælp at være glad: ja det er stort! At svømme paa Lavden i Selskab med Vadere er ikke det Religiøse" [2]).

Hvad er da altsaa, religiøst betragtet, Selvplageri? Aabenbarligen ikke det Første, at bringe sig selv ud i Faren, men dette, naar Individet ikke formaar at trænge igjennem til Glæden. „Og dette er ikke komisk, det er ej heller til at vække æsthetiske Taarer. Thi det er fordømmeligt, og man skal igjennem. Enhver der ikke kommer igjennem, har selv forskyldt det og næst ham, men uendelig langt derfra, den [saa-

[1]) p. 363. [2]) p. 364. 365.

Digitized by Google

kaldte religiøse] Taler, som vil vejlede ham til at lade det være, istedetfor at det Eneste, han kan gjøre, er at hjælpe ham ud paa Dybet, hvor der er 70000 Favne. Og naar dette er skeet, og Taleren nu indser, at han ikke kan mere, ikke hjælpe den mere, han elskede højere end sit Liv (som man kan det i Skuespillets Fabel), men kun i denne Bekymring opdage, at han selv har faaet 140000 Favne under sig, da kan han dog Et endnu, han kan raabe til den Elskede: „Dersom Du nu ikke bliver glad, saa vid, saa vid, at det er Din egen Skyld".

Dette betræffende Selvplageriet. Man vil nu let se, at hvad der i religiøs Forstand gjør Quidam til Noget af en Selvplager, er dette, at han „bliver liggende i Udfaldet" med Pigen. „Han faar sig ikke hurtig nok tilbage i Glæden, for da atter at gjentage denne Bevægelse". Quidam kan naturligvis senerehen tænkes ogsaa i denne Henseende at blive mere *fuldkommen*. Men Frater Taciturnus har nu opfattet ham i netop dette Tidspunkt af hans Liv. Og herom handles der altsaa i dette Skrift[1]).

Stadiernes psykologiske Side sees ogsaa i Quidams Udvikling. Paa det æsthetiske Stadium greb han udefter: han havde med Menneskene at gjøre, reflekterede paa sit Forhold til dem; saaledes se vi og baade „A" i Enten—Eller, og Personerne i „In vino veritas" som Naturkræfter gribe ud efter. Selv den „reflekterede Sorg", hvor Mennesket kun sysler med sig selv, maa fra det Standpunkt, hvortil vi nu er naaet, betegnes som en umiddelbar Griben ud efter. Thi vistnok sysler Individet med sig selv, d. e. med sin Sorg, men han er ikke gaaet ind i sit evige Selv; Sorgen er kommet udenfra; den er ikke i dybere Forstand hans egen Gjerning[2]).

---

[1]) p. 366 flg.

[2]) Læseren vil maaske erindre, hvad herom er sagt ved Enten-Eller.

Digitized by Google

En højere Grad af Inderlighed vinder Personligheden allerede paa det ethiske Standpunkt; eller rettere: her begynder han at leve med Inderlighed; thi her lever og handler han efter Beslutninger, som udspringe deraf, at han har erkjendt og vundet sig selv efter sit evige Væsen. Det var Pligtens Bud, der nu var Quidams Lov, fordi han elskede det som et Udtryk for hans evige Væsen. Men saa brast dette. Nu har han ikke længer et ethisk Forhold til Menneskene, thi dette har han sveget, men han har alene med Gud og sig selv at gjøre. Hans Liv er vendt endnu engang ind ad for at finde en dybere Opfattelse af sig selv og af Gud. Og hvad han nu lever, det lever han (eller rettere skulde han levet, hvis han havde været korrekt Religiøs) betinget alene af et umiddelbart personligt Forhold til Gud. Hvilken Grad af Inderlighed dette Liv besidder, har vist sig paa en dobbelt Maade: paa den ene Side deri, at han kan bære og virkelig, naar det gjælder Handling, handle uforstyrret af Menneskenes Fordømmelsesdom, hvilken han vel at mærke selv anerkjender som fuldt berettiget, da den er det Ethiskes egen Dom over ham. Og ved Bruddet med det Ethiske udelukket fra Menneskenes Omgang holder han ud at leve alene med Gud, med Alle mod sig. Han har jo ikke et eneste Menneske, hvem han kan gjøre sig forstaaelig og støtte sig til. Paa den anden Side viser Inderligheden sig deri, at den overvinder det, umiddelbart bedømt, Komiske, som han selv ser, der knytter sig til hans Liv. Det er ham ret en religiøs Tilfredsstillelse at være, hvad Menneskene kalder komisk, naar han i Samraad med Gud har erkjendt, at saa bør han gjøre.

En saa enorm Grad af Inderlighed besidder det religiøse Liv.

De Skrifter af den foregaaende Forfatter-Virksomhed, hvortil „Skyldig?“ „Ikke-Skyldig?“ nærmest staar i et Forhold, er „Enten—Eller“, „Frygt og Bæven“ og „Gjentagelsen“.

Digitized by Google

Ligesom disse beskjæftiger den sig udelukkende med Skildringen af de psykologiske Tilstande. Quidam udviser umiskjendelige Paraleller med Abraham saavelsom med „Gjentagelsens“ unge Menneske. Fra Abraham er han forskjellig deri, at Abraham ikkun er fremstillet i det Øjeblik, Gud prøver ham. Abraham bestaar Prøven. Abraham sees derfor heller ikke at have nogen Skyld; han er ikke fremstillet angrende [1]). Fremstillingen har derfor i Quidam medtaget et Mere af det Religiøse, dets første Betingelse: Syndserkjendelsen og Angeren. Saaledes maatte dette ogsaa være efter Skriftet: Begrebet Angest. Fra „Gjentagelsens“ unge Menneske er Quidam deri forskjellig, at det unge Menneske vistnok havde Skyld, men ikke opfattede den religiøst, som hovedsagelig mod Gud, men følte den især mod Pigen, og da han troede at have hendes Tilgivelse, intet videre Udestaaende følte med Gud. Han blev jo derfor ogsaa kun Digter, ikke *Religiøs*.

En anden væsentlig Forskjel er den, at Lidelse nu er

---

[1]) Dette kan nu efter Kierkegaards Tankegang ikke være ganske rigtig. Thi Abraham er ligesaa skyldig som Quidam. Ethikens Dom om Abraham er efter Kierkegaard, at han vil myrde sin Søn. Og dette er i enhver Henseende en ligesaa stor Synd, som det at oplöse en Forlovelse. Skal Abraham være angerlös, fordi det er paa Guds Befaling han handler, saa synes Quidam ogsaa at skulle være det, da han mener sig i lige Maade at handle efter Guds Befaling. Vilde man sige, at Abrahams Anger er umuliggjort derved, at her kun handles om en Gjerning, der baade selv og i sine Følger var öjeblikkelig forbi, medens Quidams Anger skulde være blivende, fordi den gjaldt et blivende Forhold til et Menneske, — saa var dette temmelig tankelöst sagt. Thi saadant har Intet med Angeren at gjöre. Denne Mangel i Opfattelsen af Abraham, Mangel nemlig fra Kierkegaards Standpunkt, maa forklares deraf, at Forfatter-Virksomheden i „Frygt og Bæven“ endnu ikke var skredet saa langt frem, at „Skyld“ og „Anger“ kunde fremdrages. Havde Kierkegaard imidlertid selv tænkt over denne Sag, da var han kommet temmelig i Forlegenhed med Abraham. Her synes saaledes at foreligge en ikke væsentlig Tankelöshed fra Kierkegaards Side.

Digitized by Google

bragt i et uopløseligt Forhold til det Religiøse. Abrahams Lidelse var forbigaaende, fordi den var knyttet til Prøvelsen, og denne var jo forbigaaende. Ligeledes blev Lidelsen forbigaaende hos det unge Menneske, den ophørte, da Pigens Tilgivelse gjengav ham til Livet. Her er den blivende, hvilket ogsaa har fundet sit Udtryk i Afdelingens Titel, hvor dens Indhold betegnes som en „Lidelses-Historie“ [1]). Ogsaa dette svarer til den Inderlighed, som det religiøse Liv er. Thi „selv i daglig Tale plejer man jo, naar der siges om et Menneske, han har vist lidt meget, strax dertil at knytte Forestillingen om Inderlighed“.

Hvori bestaar nu denne Lidelse? At den ikke kommer udenfra, er klart efter det Foregaaende, ikke heller kunde den da antages at vare ved. Lidelsen kan heller ikke være, hvad Quidam føler af Smerter, inden han naar den religiøse Klarhed over sit Liv. Thi vistnok kommer denne Lidelse heller ikke udenfra. Men den er, lig Prøvelsens Lidelse i Abraham og det unge Menneske, dog forbigaaende. Den er Quidams „Prøvelse“, gjennem hvilken han naar det Religiøse. En religiøs Mands Historie er en Lidelses-Historie baade i den Forstand, at det er gjennem Lidelse han bliver religiøs, og i den Forstand, at han er i Lidelse uafbrudt, saalænge han vedbliver at være religiøs. Lidelsen er de 70000 Favne Vand, det at være paa det Fuldstændigste forladt af Alt at støtte sig til af saadanne Ting, der ere forstaaelige for det menneskelige Sind. Den Religiøse føler sig i det svimlende uendelige Dyb, hvor intet menneskeligt Væsen, ingen menneskelig Forestilling kan yde ham den ringeste Haandsrækning; han er ene ikke blot med Gud, den Uendelige, men og med sine Forestillinger om Ham og sit Forhold til Ham. Dette er den Religiøses *blivende* Lidelse, selv om han ikke stedtes i flere

[1]) Uvidensk. Efterskr. p. 217.

Digitized by Google

„Prøvelser" end den, gjennem hvilken han naaede det Religiøse: han kan ingensomhelst Vished faa, der skulde være forstaaelig for hans menneskelige Forstand, hverken om Gud, ej heller om Guds Velbehag, ej heller om sit eget Handle- og Levesæt, hvorledes det er i Guds Øjne. Thi vistnok har Mennesket naturlige Guds-Forestillinger, i hvilke han hviler med umiddelbar Tryghed. Saalænge han hviler i dem, har han meget at støtte sig til, og fremfor Alt Menneskenes Forstaaelse og deres Hjælp; saalænge befinder han sig ikke paa Dybden, hvor der er 70000Favne under ham, men paa det lave Vand med Vaderne. Men de naturlige Gudsforestillinger er netop gaaet under for ham, da Ethiken brast; de kunde ikke holde Stand for den Selvfordybelse („Reflexion" vilde Frateren kalde det), som nu blev fornøden. Tvertimod ere den Religiøses nye Guds-Forestillinger saa forskjellige fra de første, som Uforstand fra Forstand, som Paradox fra det Rimelige. Hans Lidelse bestaar derfor ikke alene deri, at han ingen menneskelig Støtte kan faa for det, hvorpaa hans hele Liv nu hviler, men deri, at han til yderligere Bekræftelse heraf altid og uafladelig faar baade Menneskene, Verden ja sin egen Forstand og sit eget hele menneskelige, timelige Væsen mod sig. Enhver som ved, hvad dette er, han ved ogsaa, at et saadant Liv er et Liv i Lidelse, og at det ligger i Sagen selv, at denne Lidelse aldrig kan hæves, før Timeligheden er hævet, d. e. aldrig her paa Jorden. Saaledes er Lidelse det væsentlige Kjendemærke paa det religiøse Standpunkt, ligesom det Æsthetiskes Væsen er „Nydelse", det Ethiskes „Kamp og Sejer" [1]). Naturligvis gjælder her atter, hvad vi tidligere udhævede, at dette kun er den ene Side af det Religiøse. Foruden Lidelsen, der følger den Religiøse, har

[1]) Uv. Efterskr. p. 217.

Digitized by Google

han en anden Følgesvend: Glæden i Gud, Saligheden, som Hans Samfund bereder ham. „Den Religiøse er altid glad".

Endnu maa vi spørge, hvorledes blev Quidam da religiøs? Frater Taciturnus siger os udtrykkelig, at den egentlige Grund hertil var hans „Tungsind" [1]). I dette Tungsind dæmrede allerede det Religiøse, og ventede blot paa Anledningen, for at arbejde sig frem. Anledningen blev Forlovelsen. Hans „Tungsind", saa vi, havde givet ham en ualmindelig stolt og selvgod Stilling til Verden og Menneskene [2]): der skulde Ingen vide, hvor god og fortrinlig han var. En saadan Ide har jo sin egentlige Rod i Hovmod, hvad Fraterен ikke siger, men kan dog ogsaa paa en Maade tilskrives „Tungsindet", som det kaldes. Thi dette bidrager væsentlig til, at han overhovedet slutter sig inde i sig selv, og derved unddrager sig en saadan Berøring med Andre, der kunde bidrage til at helbrede ham. Saaledes voxede han sammen med denne Ide, saa den blev hans Kjærlighed. Forlovelsen knuste de stolte Ideer, det er Fraterens Mening. Gjennem Ydmygelsen søgte han Gud. „Tungsindet" er altsaa den egentlige Grund til, at Quidam blev religiøs, fordi „Tungsindet" udviklede Selvgodheden saa stærkt, at Ydmygelsens Fald blev desto dybere. (Læseren vil forstaa, at vi paa dette Punkt kun halvt tale med Frater Taciturnus).

Men ogsaa fra en anden Side seet er „Tungsindet" den egentlige Aarsag til Quidams Religiøsitet. Det Religiøse ligger i hans Tungsind, ligesom Digtergeniet ligger i Digterens Tungsind [3]). Tungsindet er saaledes fremkaldt deraf, at Quidams Natur var skabt til at være religiøs, og laa nu over ham, indtil han blev religiøs. Dette kaldes i Fraterens Sprog, at Tungsindet var det Religiøses Krise. Quidam er saaledes

---

[1]) Stadierne p. 334.
[2]) se p. 488, 505—507.
[3]) Stadierne p. 334.

Digitized by Google

en oprindelig religiøs Natur, og vi have her seet den Vej, ad hvilken han naaede sig selv, blev, hvad han var bestemt til. Tungsindet er saaledes saavel i den ene som i den anden Forstand af Frater Taciturnus opfattet som Religiøsitetens Grund: det er dens dybestliggende Aarsag (ikke Kilde), fordi det prædisponerede Quidam for den; det er dens nærmereliggende, dens subjektive Foranledning, fordi dets Indesluttethed gav den ydre Foranledning en Kraft til at knuse og ydmyge Quidam, som denne hos et andet Menneske ikke vilde havt.

En Vejledning til at forstaa Fraterens Opfattelse af Tungsindet hos Quidam, afgiver Kierkegaards Ord om sig selv i „Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed“ [1]): „Fra Barn af var jeg i et uhyre Tungsinds Magt, hvis Dybde finder sit eneste sande Udtryk i den mig forundte ligesaa uhyre Færdighed i at skjule det under tilsyneladende Munterhed og Livslyst osv. [Læseren kan her fortsætte Tegningen efter Quidam i vort foreliggende Skrift]. Naar dette nu er givet (en saadan Smerte og en saadan Skjulthed), beror det paa en Individualitetsforskjel, hvorledes der svinges af, om denne ensomme, indre Kval dæmonisk finder sit Udtryk og sin Tilfredsstillelse i at hade Mennesker og forbande Gud, eller lige omvendt“. Disse Ord belyse, hvorledes Frateren har tænkt sig „Tungsindet“ som Aarsag til Quidams Religiøsitet. Hans Mening er ikke, at den udenvidere resulterer af Tungsindet. Et højt aandeligt (i kierkegaardsk Forstand) Standpunkt vil nødvendig blive Følgen af Tungsindet, det mener han klarligen. Men enten det bliver et højt Standpunkt i det Gode (det Religiøse) eller et højt Standpunkt i det Onde (det kvalificeret Dæmoniske), det afhænger ikke af Tungsindet, der indeholder en lige Mulighed til begge, men af den personlige

[1]) p. 61.

Digitized by Google

Afgjørelse. Overser man dette, vilde man misforstaa Frateren, som naaede man det Religiøse gjennem den Naturdisposition „Tungsind".

Frater Taciturnus selv er imidlertid, hvad ligeledes er antydet i det Foregaaende, ikke religiøs. Han er „Humorist" og han siger selv, at hans Standpunkt er den ubevægede, beroligede Sjelstilstand, hvor det Komiske har kjølnet den tragiske Pathos. Hans hele Livsbetragtning kan ikke paa noget Punkt naa frem til en kraftigt bevægende Pathos med dens Begejstring for et virkeligt Livsmaal; thi overalt hvor en saadan vilde begynde at bemægtige sig ham, møder det Komiske ham og lammer ham. Han er netop heri forskjellig fra Constantin Constantius. Denne sidste er „Ironiker", uden Sympathi lader han det Komiske helt beherske sig. Han er et koldt Forstandsmenneske; han bevæges uden Sympathi for nogen Personlighed ene af det Komiske, der viser sig ved den Modsigelse mellem Uendeligheds-Ideerne og Endeligheden, som hans Forstandsidealitet ved at fremkalde [1]). Denne upersonlige Forstandsbegejstring med den Kulde, som den føder, er ikke over Frater Taciturnus. Han er en mere beroliget Personlighed. Det Komiske hersker ikke over ham, han er ikke begejstret for det Komiskes Idealitet, beroliget i sig selv nøjes han med at se den. Ironikeren føler ikke for det Tragiske, han ser det blot komisk. Humoristen føler tragisk for det Tragiske, men fornemmer samtidig det Komiske i det Tragiske. Derfor kalder han sit Standpunkt „Enheden af det Komiske og det Tragiske" [2]). „Saaledes ser jeg [f. Ex.] i Armod

[1]) Om Forholdet mellem Humor og Ironi se p. 383, Uvidenskabeligt Efterskrift.

[2]) Man sammenligne hermed Ytringen i Uv. Efterskr. p. 425: „Netop fordi der i Humor er en skjult Smerte [Følelsen af Livets Tragik], er der ogsaa en Sympathi. I Ironien er der ingen Sympathi; den er Selvhævdelse, og dens Sympathi er derfor aldeles indirekte sympathiserende ikke med noget Menneske, men med Selvhævdelsens Ide som

Digitized by Google

det Tragiske, at en udødelig Aand lider, det Komiske i, at det drejer sig om 2 Mark. Videre gaar jeg ikke end til Enheden af det Komiske og det Tragiske i Aands Ligevægt. Jeg har en Formodning om, at jeg, hvis jeg gik videre og begyndte paa det Religiøse", nok skulde faa vide, at jeg var skyldig; „derfor holder jeg mig udenfor. Jeg er ingen Forarget, langtfra, men jeg er heller ikke religiøs. Det Religiøse beskjæftiger mig som Fænomen, og som det Fænomen, der beskjæftiger mig mest" [1]).

„Den Religiøse er efter min Anskuelse den Vise. Men den, som indbilder sig at være det uden at være det, er en Daare; men den, som ser en Side af det Religiøse, er en Sofist. Af disse Sofister er jeg en: jeg ser det Religiøse fra alle Sider. Men det, som ikkedestomindre gjør mig til en Sofist, er, at jeg ikke bliver den Religiøse. Den Mindste i Religiøsitetens Sfære er uendelig større end den største Sofist. Sofisterne ere at henføre til tre Klasser. 1) De, der fra det Æsthetiske faar et umiddelbart Forhold til det Religiøse. Religionen bliver her Poesi, Historie. Sofisten selv er begejstret for det Religiøse, men digterisk begejstret; i denne Begejstring er han villig til at bringe ethvert Offer, sætter endog vel Livet til, men bliver derfor ikke den Religiøse. I Maximum af Anseelse forvexler han sig selv og lader sig forvexle med en Profet og en Apostel. 2) De, som fra det umiddelbar Ethiske træde i et umiddelbart Forhold til det Religiøse. For dem bliver Religionen en positiv Pligtlære, istedetfor at Angeren er det Ethiskes højeste Gjerning og netop negativ. Sofisten bliver uforsøgt i den uendelige Reflexion, et Dydsmønster i et positivt Indbegreb. Her ligger

---

ethvert Menneskes Mulighed. Hos Kvinden finder man derfor ofte Humor, men aldrig Ironi. Gjöres der noget Forsög, da klæder det hende ilde, og en ren kvindelig Natur vil betragte Ironi som en Art Grusomhed".

[1]) Stadierne p. 359.

Digitized by Google

hans Begejstring, og uden Svig gjør han sig en Glæde af at begejstre Andre til det Samme. 3) De, som sætte det Metafysiske i et umiddelbart Forhold til det Religiøse. Religionen bliver her Historien, som er færdig. Sofisten er færdig med Religionen, og bliver i sit Maximum Opfinder af Systemet". Dette ved jeg; jeg ved, hvad det Religiøse er; „men jeg ved det i Aandens Ligevægt, og er derfor en Sofist som de Andre. Thi denne Ligevægt er en Forsyndelse mod det Religiøses hellige Lidenskab . . . Saaledes forstaar jeg mig selv. Nøjet med det Mindre — haabende, at det Større muligens engang skal forundes mig . . . er jeg glad ved Tilværelsen, glad ved den lille Verden, der er min Omgivelse", idet jeg mener, at den har hvad der til min Udvikling tiltrænges [1]).

Grunden, hvorfor i dette Skrift Standpunktet „Humor" er saa udtrykkelig skilt fra det Religiøse, angives i Uvidenskabeligt Efterskrift [2]). „I den moderne Videnskab er Humor blevet det Højeste efter Troen. Troen er nemlig det Umiddelbare, og gjennem Spekulationen, der gaar ud over Troen, naaes Humor. Dette er en General-Konfusion i hele den systematiske Spekulation, forsaavidt den vil tage sig af Christendommen. Nej, Humor slutter Immanensen af indenfor Imanensen, og først da begynder Troen og Paradoxerne. Humor er det sidste Stadium i Existens-Inderlighed foran Troen. Den maatte [altsaa] avanceres, at intet Stadium bagved lodes upaaagtet, som bagefter kunde rejse Forvirringen. Humor er ikke Troen. Selv naar den vil forsøge sig paa Paradoxerne, er den ikke Troen. Humoren medtager nemlig ikke den lidende Side af Paradoxet, og ikke den ethiske Side af Troen, men blot den morsomme Side". Dette gjælder den ægte Humor, den umodne Humor derimod naar ikke op til

[1]) Stadierne p. 376—378.
[2]) P. 219 flg., cfr. ætter p. 345.

Digitized by Google

det Ethiske; den er et Slags Friskfyreri, et æsthetisk Raffinement, der springer det Ethiske forbi.

Frater Taciturnus staar lavere end Quidam, sit Experiment. Dette er ogsaa begrundet i Modsætningen til Filosofien. Den mener, at man nødvendig selv maa være, hvad man kan tænke. Kierkegaard vil ganske tvertimod gjennem sine levende Figurer faa oplukket Menneskenes Øjne for, at man meget godt kan tænke, hvad man ikke er selv. Man kan godt vide og tænke det Gode, uden selv at være den Gode; man kan ligeledes vide og tænke det Christelige, uden selv at være Christen. Saaledes kan ogsaa Frater Taciturnus meget godt tænke en christelig, religiøs Personlighed uden selv at være Christen.

Med dette Skrift har Kierkegaards Forfatter-Virksomhed naaet en Afslutning. Hvor lang Afstanden var mellem det umiddelbare Liv til det christelige, var nu gjort kjendelig ved den Række af Livs-Stadier, der var tegnet, som alle ikke havde naaet den virkelige christelige Fuldkommenhed. Og samtidig var i Begrebet Angest og Philosphiske Smuler de fornødne Begrebsbestemmelser afgivne til at erkjende det Christeliges Forskjellighed fra Immanensen. Der stod nu nærmest tilbage at samle det Indvundne og i en positiv Fremstilling at tage Stilling mod de Tidsretninger, der ikke tilstrækkelig havde kunnet behandles i de foregaaende Skrifter, de theologiske Retninger i Danmark, og Filosofien selv. Dette sker i Kierkegaards næste Skrift.

Digitized by Google

Troesregelens Benævnelser

hos det andet og tredje Aarhundredes kirkelige Forfattere.

En Studie.

Af

C. P. CASPARI.

Nærværende Opsats er et Forsøg paa en ordnet Udsigt over „Troesregelens" forskjellige Benævnelser hos de kirkelige Forfattere fra det andet og tredje Aarhundrede, som paa en eller anden Maade have omtalt eller berørt den: Hegesippus, Polykrates af Ephesus, Irenæus, Cajus af Rom, Tertullian, Clemens af Alexandrien, Hippolytus, Origenes, Novatian, Cyprian, Firmilian af Cæsarea, Dionysius af Rom, Victorinus af Petabium og Forfatteren af de apostoliske Constitutioners sex første Bøger.

En saadan Udsigt er af ikke ringe Interesse. Thi ikke alene erfare vi af den, fra hvilke Sider man i den angivne Tid betragtede det, som sædvanlig betegnes med det anførte Navn, men de forskjellige Benævnelser ere for en Del heller ikke uden Betydning for Bestemmelsen af det med dem Betegnedes Indhold, Begreb og Forhold til Daabsbekjendelsen.

Til den givne Udsigt vil jeg endnu knytte nogle oplysende Bemærkninger angaaende de forskjellige Sider, fra hvilke Troesregelen i Hovedbenævnelserne er opfattet, og de enkelte Siders Forhold til hverandre, — fremdeles en (foreløbig) Bestem-

Digitized by Google

melse af, hvad Troesregelen er hos det andet og tredje Aarhundredes kirkelige Forfattere, en Bestemmelse, som jeg vil tilvejebringe derved, at jeg i Korthed sammenfatter de opførte Benævnelser samt en Række af Udsagn om „regula fidei", som jeg ved hines Opførelse vil komme til at meddele, — endelig ogsaa en særskilt Betragtning af de hos de enkelte kirkelige Forfattere forekommende Benævnelser, ved hvilken Betragtning det vil vise sig, at disse Benævnelser for en Del ere meget characteriske for de Mænd, som have betjent sig af dem.

I. Udsigt over Troesregelens forskjellige Benævnelser.

Troesregelen betegnes,

1. som: a. *κηρυγμα*, prædicatio, præconium, Forkyndelse.
   b. *διδαχη, διδασκαλια*, doctrina, Lære og
   c. *παραδοσις*, traditio, Overlevering

og det igjen som Apostlenes *κηρυγμα* o. s. v. og som Kirkens *κηρυγμα* o. s. v.

a. *Τουτο το κηρυγμα παρειληφυϊα (παρα των Ἀποστολων και των ἐκεινων μαθητων) και ταυτην την πιστιν* (den af Irenæus i Adv. haeress. 1, 10, 1 meddelte Forkyndelse og Tro) *ἡ ἐκκλησια ἐπιμελως φυλασσει* Iren. Adv. haeress. 1, 10, 2; — „Si ergo incredibile est, vel ignorasse Apostolos plenitudinem prædicationis, vel non omnem ordinem regulæ omnibus edidisse" Tert. De praescriptt. haerett. c. 27; — *ὡσπερ ὁ ἡλιος — ἐν ὁλῳ τῳ κοσμῳ εἰς και ὁ αὐτος, οὑτω και το κηρυγμα της ἀληθειας* (Sandhedens Forkyndelse „sensu objectivo", den Forkyndelse, som har Sandheden til sit Indhold) *πανταχη φαινει και φωτιζει παντας ἀνθρωπους κ. τ. λ.* Iren. Adv. haeress. 1, 10, 2 og *τῃ αὐτῃ taξει και τῃ αὐτῃ διδαχῃ ἡτε ἀπο των Ἀπο-*

Digitized by Google

στολων ἐν τῃ ἐκκλησιᾳ παραδοσις και το της ἀληθειας κηρυγμα κατηντηκεν εἰς ἡμας Iren. Adv. haeress. 3,3,3[1]); — ὁ ἱερος και εὐθυς λογος της εὐσεβειας ὑπο των Αποστολων κηρυσσομενος Constitt. apost. 6, 11[2]) — „omnes, qui quoquo modo adulterant veritatem et præconium ecclesiæ lædunt" Iren. Adv. haeress. 1, 27, 4; — „manifestato præconio ecclesiæ, quod prophetæ quidem præconaverunt, — perfecit autem Christus, Apostoli vero tradiderunt, a quibus ecclesia accipiens, per universum mundum sola bene custodiens, tradidit filiis suis" Iren. Adv. haeress. 5, præf.; — „ecclesiastica prædicatio per successionis ordinem ab apostolis tradita et usque ad præsens in ecclesiis permanens" Orig. De princip. L. 1 præf. n. 2; — „prædicatio ecclesiastica undique constans et æqualiter perseverans et testimonium habens et a prophetis et ab apostolis et ab omnibus discipulis" Iren. Adv. haeress. 3, 24, 1; — „Et ecclesiæ quidem prædicatio vera et firma, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur" Iren. Adv. haeress. 5, 20, 1; — „qui ergo relinquunt præconium ecclesiæ" Iren. Adv. haeress. 5, 20, 2; — „Est et illud definitum in ecclesiastica prædicatione,

---

[1]) Paa begge Steder er το κηρυγμα της ἀληθειας baade ἀποστολικον (se, hvad det første Sted angaar, Begyndelsen af Adv. haeress. 1, 10, 1, og, hvad det andet betræffer, Ordene ἡ τε ἀπο των Ἀποστολων ἐν τῃ ἐκκλησιᾳ παραδοσις og de i Texten af Adv. haeress. 3, 3, 3 citerede Ord) og ἐκκλησιαστικον. — Sml. endnu: Ἐστι δε ἐπιστολη Πολυκαρπου —, ἐξ ἡς και τον χαρακτηρα της πιστεως αὐτου και το κηρυγμα της ἀληθειας οἱ βουλομενοι — δυνανται μαθειν Iren. Adv. haeress. 3, 3, 4.

[2]) Sml. endnu: Ἐξηγησις ἀποστολικου κηρυγματος i Overskriften over Relationen af Troesregelen i Constitt apost. 6, 11: τινες οἱ κηρυξαντες την καθολικην διδασκαλιαν και τινα τα δἰ αὐτων eller αὐτης παραγγελματα i Overskriften over Relationen af Troesregelen i Constitt. apost. 6, 14 og Ordene: „Species vero eorum, quæ per prædicationem apostolicam manifeste traduntur, istæ sunt" Orig. De princip. L. I præf. n. 4.

Digitized by Google

omnem animam rationalem esse liberi arbitrii et voluntatis", „De diabolo et angelis ejus contrariisque virtutibus ecclesiastica prædicatio docuit, quoniam sunt quidem hæc", „Est præterea et illud in ecclesiastica prædicatione, quod mundus iste factus sit et a certo tempore coeperit", „Est etiam illud in ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam et virtutes bonas, qui ei ministrant ad salutem hominum consummandam", *Ἐπει δε ἐν τῳ κηρυγματι τῳ ἐκκλησιαστικῳ περιεχεται ὁ περι κριδεως δικαιας θεου λογος,* „Verum quoniam in ecclesiastica prædicatione inest etiam de futuro Dei justo iudicio fides" Orig. De principp. L. I præf. n. 1. 5. 6. 7. 10. L. IV n. 1 [1]); — *και συμφωνως ταυτα* (Troesregelen i Adv. haeress. 1, 10, 1) *κηρυσσει ἡ ἐκκλησια* Iren. Adv. haeress. 1, 10, 2. [2]).

b. „Intendentes — Apostolorum doctrinæ" Iren. Adv. haeress. 3, 14, 4; — „adhærere vero his, qui et apostolorum — doctrinam custodiunt" Iren. Adv. haeress. 4, 26, 4; — „apud quos (presbyteros ecclesiæ) est apostolica doctrina" Iren. Adv. haeress. 4, 32, 1; — *Γνωσις ἀληθης ἡ των Ἀποστολων διδαχη και το ἀρχαιον της ἐκκλησιας συστημα κατα παντος του κοσμου* Iren. Adv. haeress. 4, 33, 8; — *αὐτη γαρ ἐστιν ἡ ἐπιλογη της ἀποστολικης διδασκαλιας και της ἁγιωτατης πιστεως της ἡμιν παραδοθειδης, ἡν οἱ ἰδιωται δεχονται και οἱ ὀλιγομαθεις ἐδιδαξαν, οἱ τοις γενεαλογιαις ταις ἀπε-*

---

[1]) Sml. endnu Stederne: „quod utique in prædicatione nostra non satis manifeste distinguitur" Orig. de principp. L. I præf. n. 9 og „non satis manifesta prædicatione distinguitur" p. s. Sted n. 5.

[2]) S. endnu Ordene: *και ιετηρησθαι* (sige Artemoniterne) *την ἀληθειαν του κηρυγματος μεχρι των Βικτορος χρονων* Cajus af Rom hos Euseb. Hist. eccl 5, 28, og Ordene: *ὑμων ἐστιν* (*ἡ βασιλεια των οὐρανων*), — *ἐαν θελησητε πιστευσαι μονον και τη συντομια του κηρυγματος ἑπεσθαι, ἡ ὑπακουσαντες οἱ Νινευιται κ. τ. λ.* Clem. Alex. Admon. ad gentes p. 62 ed. Sylb. Colon. 1688.

Digitized by Google

ραντοις μη προσεχοντες κ. τ. λ., det første af de af Pfaff udgivne Fragmenter af Irenæus[1]); — „dehinc in orbem profecti (Apostoli) eandem doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgaverunt" Tert. De præscriptt. haerett. c. 20; — „Superest ergo, ut demonstremus, an nostra doctrina, cujus regulam supra edidimus (De praescriptt. haerett. c. 13), de apostolorum traditione censeatur" Tert. De praescriptt. haerett. c. 21; — και συμφωνως ταυτα (den af Iren. Adv. haeress. 1, 10, 1 meddelte Troesregel) — διδασκει (ἡ ἐκκλησια), ὡς ἑν στομα κεκτημενη Iren. Adv. haeress. 1, 10, 2.[2]).

c. „Ecclesia autem omnis per universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem" Iren. Adv. haeress. 2, 9, 1; — „Quum autem ad eam iterum traditionem, quæ est ab Apostolis, quæ per successiones presbyterorum in ecclesiis custoditur provocamus eos (Gnostikerne), adversantur traditioni" Iren. Adv. haeress. 3, 2, 2; — „Traditionem itaque Apostolorum in toto mundo manifestatam in omni ecclesia adest respicere omnibus" Iren. Adv. haeress. 3, 3, 1; — „in qua (ecclesia Romana) semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quæ est ab Apostolis traditio" Iren. Adv. haeress. 3, 3, 2; μαρτυς ἀληθης ἐστι της Ἀποστολων παραδοσεως Iren. 3, 3, 4; — „et interpretatio consonat Apostolorum traditioni" Iren. Adv. haeress. 3, 21, 3; — πιστευομεν γαρ — κατα παραδοσιν των Ἀποστολων Hippol. Ctr. haeresin Noëti c.

---

[1]) Sml. endnu ogsaa Ordene: τινες οἱ κηρυξαντες την καθολικην διδασκαλιαν i Overskriften over Relationen af Troesregelen i Constitt. apost. 6, 14.

[2]) Sml. endnu Steder, som: ἐτι γαρ πολλοι ὑπελειποντο τοτε ἀπο των Ἀποστολων δεδιδαγμενοι (da Clemens Romanus saa Apostlene, kom sammen med dem og havde den dengang endnu lydende apostoliske Forkyndelse og Traditionen for Øje) Iren. Adv. haeress. 3, 3, 3, og som: ταυτα διδαξας Πολυκαρπος — ἀει, ἁ και παρα των Ἀποστολων ἐμαθεν p. s. St. samt flere Stt. i Tertullians Skrift De praescriptt. haerett. c. 20. 21. 29. 32.

Digitized by Google

17 i Gallandi Bibl. Patrr. II, 463; — „Hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab ecclesiis annuntiari ex ipsa scriptura (af Clemens Romanus's Brev til Corinthierne), qui velint, discere possunt, et apostolicam ecclesiæ traditionem intelligere" Iren. Adv. haeress. 3, 3, 3; — *τῃ αὐτῃ ταξει και τῃ αὐτῃ διαδοχῃ ἡ τε ἀπο των Ἀποστολων ἐν τῃ ἐκκλησιᾳ παραδοσις — κατηντηκεν εἰς ἡμας* p. s. St.; — „Quid autem, si neque Apostoli scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quem tradiderunt eis, quibus committebant ecclesias?" Iren. Adv. haeress. 3, 4, 1; — „Cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento scriptam habentes in cordibus suis salutem et veterem traditionem diligenter custodientes, in unum credentes fabricatorem coeli et terræ" etc. Iren. Adv. haeress. 3, 4, 2; — „Sic per illam veterem Apostolorum traditionem ne in conceptionem quidem mentis admittunt (illæ gentes barbarorum) quodcunque eorum (Gnosticorum) portentiloquium est" p. s. St.; — „Traditione igitur, quæ est ab Apostolis sic se habente in ecclesia et permanente apud nos" Iren. Adv. haeress. 3, 5, 1; — „Eorum autem, qui ab ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab Apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem" Iren. Adv. haeress. 5, 20, 1; — *ἀνθρωπος εἰναι του Θεου και πιστος τῳ Κυριῳ διαμενειν ἀπολωληκεν ὁ ἀναλακτισας την ἐκκλησιαστικην παραδοσιν* Clem. Alex. Stromm. Lib. VII p. 757 ed. Sylb. Colon. 1688; — „illa sola credenda est veritas, quæ in nullo ab ecclesiastica et apostolica discordat traditione" Orig. De princip. L. 1 præf. n. 2 [1]); — *και συμ-*

[1]) Sml. endnu de to tertullianske Steder: „Superest ergo, ut demonstremus, an haec nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de Apostolorum traditione censeatur" De praescriptt. haerett. c. 21, og:

Digitized by Google

φωνὼς ταυτα (Troesregelen i 1, 10, 1) — *παραδιδωσιν (ἡ ἐκκλησια), ὡς ἐν στομα κεκτημενη. Και γαρ αἱ κατα τον κοσμον διαλεκτοι ἀνομοιαι, ἀλλ' ἡ δυναμις της παραδοσεως μια και ἡ αὐτη. Και οὐτε αἱ ἐν Γερμανιαις ἱδρυμεναι ἐκκλησιαι ἀλλως πεπιστευκασιν, ἡ ἀλλως παραδιδοασιν* Iren. Adv. haeress. 1, 10, 2.

Troesregelen betegnes:

2. som: *πιστις*, „fides", Tro „sensu objectivo".

Ταυτην την πιστιν (Troesregelen i 1, 10, 1) — *ἐπιμελως φυλασσει (ἡ ἐκκλησια)* Iren. Adv. haeress. 1, 10, 2; — *Μιας γαρ και της αὐτης πιστεως οὐσης, οὐτε ὁ πολυ περι αὐτης δυναμενος εἰπειν ἐπλεονασεν, οὐτε ὁ το ὀλιγον ἠλαττονησε* p. s. St.; — *της οὐσης ἐκκλησιας πασης μιαν και την αὐτην πιστιν ἐχουσης εἰς παντα τον κοσμον* Iren. Adv. haeress. 1, 10, 3; — *των μη εὐτονον την πιστιν, ἣν ἀπ' ἀρχης δια της ἐκκλησιας παρελαβον, φυλασσοντων* Iren. Adv. haeress. 1, 13, 4; — *εἰς πασης της πιστεως ἀποθεσιν ὑποβεβληται το εἰδος τουτο ὑπο του Σατανα* Iren. Adv. haeress. 1, 21, 1; — „sola vera ac vivifica fides, quam ab Apostolis ecclesia percepit et distribuit filiis suis" Iren. Adv. haeress. 3, praef.; — „unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in ecclesia ab Apostolis usque nunc sit conservata et tradita in veritate" Iren. Adv. haeress, 3, 3, 3; — „hanc fidem (Troesregelen i 3, 4, 2) qui sine literis crediderunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt, quantum autem ad sententiam et consuetudinem et conversationem propter fidem perquam sapientissimi sunt" Iren. Adv. haeress. 3, 4, 2; — „Eorum autem, qui ab eccle-

„Quodsi post Apostolorum tempora adulterium veritas passa est in tempore suo circa regulam Dei, ergo iam apostolica traditio nihil passa est in tempore suo circa regulam Dei, et non alia agnoscenda erit traditio Apostolorum, quam quæ hodie apud ipsorum ecclesias editur" Adv. Marc 1, 21.

Digitized by Google

sia sunt, semita, circumiens mundum universum — videre nobis donans unam et eandem esse fidem, omnibus unum et eundem Deum Patrem præcipientibus" etc. Iren. Adv. haeress. 5, 20, 1; — „fides nostra, quam perceptam ab ecclesia custodimus" Iren. Adv. haeress. 3, 24, 1; — „fugientes fidem ecclesiæ" p. s. St.; — „neophytorum quoque sensum confirmare, ut stabilem custodiant fidem, quam bene custoditam ab ecclesia acceperunt — illorum (Gnosticorum) quidem sententias per cælestem fidem velut stercora abiiciens" Iren. 5, praef. [1]); — „non est novum, si usque ad periculosa descendunt, qui fidem legitimam reliquerunt" Novat. De Trinitate s. de regula fidei c. 20; — „Latius potuerunt porrigi et propensiore disputatione produci, quandoquidem ad testimonium, et quod ita se habeat fides vera, totum et vetus et novum Testamentum possit adduci. Sed quia obluctantes adversus veritatem semper hæretici sinceræ traditionis et catholicæ fidei controversiam solent trahere" etc. Novat. De Trinitate s. de regula fidei c. 30; — „Haec est arundo et mensura fidei (den anførte Relation af Troesregelen), et nemo adorat [ad] aram sanctam, nisi qui hanc fidem confitetur" Victorini Petavionensis Scholia ad Apocalypsin til c. 10 v. 1 [2]).

Troesregelen betegnes

3. som „sacramentum", hellig (og hemmelighedsfuld?) Lære, Tro.

„Sic omnes (ecclesiæ) primæ et omnes apostolicæ, dum una omnes probant unitatem: communicatio pacis et appellatio fraternitatis et contesseratio hospitalitatis, quæ jura non

---

[1]) Sml. endnu det ovenf. S. 319 f. af det første Pfaffske Fragment anførte Sted.

[2]) Sml. endnu de Ord: *Πως οὐν ἐκ τοσουτων ἐτων καταγγελλομενου του ἐκκλησιαστικου φρονηματος* (den kirkelige Tænkemaade, Tankegang, Anskuelse) Cajus af Rom hos Eus. Hist. eccl. 5, 28.

Digitized by Google

alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio“ (hvilke Rettigheder have sin Grund alene i den samme hellige og hemmelighedsfulde [?] Læres eller Troes Overlevering) Tert. De praescrippt. haerett. c. 20; — „Traditum est — nobis, quod sit unus Deus et unus Christus et una spes et fides una et una ecclesia et baptisma unum nonnisi in una ecclesia constitutum, a qua unitate quisquis discesserit, cum haereticis necesse est inveniatur; quos dum contra ecclesiam vindicat, sacramentum divinæ traditionis impugnat“ Cypr. ep. 74 c. 11; — „Dominus palam edixit sine ulla significatione alicujus taciti sacramenti; ipse præceperat, si quid in tenebris et in abscondito audissent, in luce et in tectis prædicarent —; ipse docebat, lucernam non sub modium abstrudi solere —. Hæc Apostoli aut neglexerunt, aut minime intellexerunt, si non adimpleverunt, abscondentes aliquid de lumine, id est Dei verbo, de Christi sacramento. Neminem, quod scio, verebantur, non Judaeorum vim, non Ethnicorum; quo magis utique in ecclesia libere prædicabant, qui in synagogis et in locis publicis non tacebant; imo neque Judæos convertere neque ethnicos inducere potuissent, nisi, quod credi ab eis volebant, ordine exponerent; multo magis jam credentibus ecclesiis nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsim demandarent, quamquam etsi quædam inter domesticos, ut ita dixerim, diserebant, non tamen ea fuisse credendum est, quæ aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi, quam catholice in medium proferebant, ut alium Deum in ecclesia dicerent, alium in hospitio, et aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto, et aliam spem resurrectionis apud omnes adnuntiarent, aliam apud paucos“ Tert. De praescriptt. haerett. c. 26; — „Hoc prius capite (I Hedninger) et omnem hinc sacramenti nostri ordinem haurite, repercussis ante tamen opinionibus falsis“ Tert. Apol. c. 15; — „Omnes itaque substantias, origines etc. unius interim pro-

Digitized by Google

phetæ (Mosis) scrinium (hans Bøger) sæculis vincit, in quo videtur thesaurus collocatus totius judaici sacramenti et inde jam nostri" Tert. Apol. c. 19; — „Hic (Christus) interim acceptum a Patre munus effudit, spiritum sanctum, tertium nomen divinitatis, unius prædicatorem monarchiæ, sed et οἰκονομίας interpretatorem, si quis sermones novæ prophetiæ ejus admiserit, et deductorem omnis veritatis, quæ est in Patre et Filio et Spiritu sancto secundum Christianum sacramentum. Ceterum judaicae fidei res est, sic unum Deum credere, ut Filium adnumerare ei nolis et post Filium Spiritum. Quid enim inter nos et illos, nisi differentia ista? quod opus evangelii? quæ est substantia novi testamenti, statuens legem et prophetas usque ad Joannem, si non exinde Pater et Filius et Spiritus, tres crediti, unum Deum sistunt? Sic Deus voluit novare sacramentum, ut nove unus crederetur per Filium et Spiritum" etc. Tert. Adv. Prax. c. 30 s.; — „Cum igitur et status temporum ultimorum scripturæ notent et totam Christianæ spei frugem in exodio sæculi collocent: apparet, aut tunc adimpleri totum, quodcunque nobis a Deo repromittitur, et vacat, quod hic iam ab hæreticis vindicatur, aut, si et agnitio sacramenti, resurrectio, salva utique illa creditur, quæ in ultimo prædicatur; et sequitur, ut eo ipso, quo hæc spiritalis vindicetur, illa corporalis præiudicetur" Tert. De resurr. carnis c. 25; — „Igitur cum omnibus modis constet, alium Deum in regula sacramenti istius non fuisse a Christo usque ad Marcionem, quam creatorem, satis iam et probatio nostra munita est" Tert. Adv. Marc. 1, 21; — „Secundum sacramentum Dei gratiæ coelestis (den hellige Lære om Guds himmelske Naade), quod accepimus, unum baptisma, quod est in ecclesia, credimus" Theogenes af Hippo regius paa Conciliet i Chartago 256, Cypr. Opp. T. II p. 269 s. ed. Leop.; — „Unde hæc, oro vos, philosophis aut poëtis tam consimilia (Domstolen i Underverdenen, Pinestedet og de elisiske Mar-

Digitized by Google

ker der)? Nonnisi de nostris sacramentis. Si de nostris sacramentis, ut de prioribus, ergo fideliora sunt nostra magisque credenda, quorum imagines quoque fidem inveniunt. Si de suis sensibus, iam ergo sacramenta nostra imagines superiorum habebuntur, quod rerum forma non sustinet. Nunquam enim corpus umbra aut veritatem imago præcedit" Tert. Apol. c. 47; — „Nec enim, si nos per Dei gratiam intellectum consecuti sacramentorum eius, hoc quoque nomen (Navnet Jesus) agnoscimus Christo destinatum, ideo et Judæis, quibus ademta est sapientia, nota erit res" Tert. Adv. Marc. 3, 16[1]).

---

[1]) Sml. endnu Tert. Ctr. Gnosticos scorpiace c. 9, De pudic. c. 10 og 19, De resurr. carnis c. 22 og 63 o. a. Stt.

Forskjellig fra Brugen af „sacramentum" i Betydningen af „hellig (og hemmelighedsfuld?) Lære, Tro" om Troesregelen er Brugen af Ordet i Betydningen „Forpligtelsesformel" om Troesbekjendelsen ved Daaben eller om Forsagelsen og Troesbekjendelsen ved den, en Betydning, hvori det ligeledes ofte forekommer hos Tertullian og andre latinske Kirkelærere. S. Stt., som: „Vocati sumus ad militiam Dei vivi iam tunc, quum in sacramenti verba respondimus" Tert. Ad. mart. c. 3; — „Si nulla lex Dei prohibuisset idola fieri a nobis, si nulla vox Spiritus sancti fabricatoribus idolorum non minus, quam cultoribus comminaretur: de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis adversas esse fidei eiusmodi artes. Quomodo enim renuntiavimus diabolo et angelis eius, si eos facimus?" Tert. De idolol. c. 6; — „Ita clementia illa Dei malearis poenitentiam peccatoris, quam mortem, ad ignorantes adhuc et adhuc incredulos spectat, quorum causa liberandorum venerit Christus, non qui iam Deum norint et sacramentum didicerint fidei" Tert. De pudic. c. 18 (i det samme C. bruges tre Gange „fides" i den samme Betydning); — „Non est enim immunis a scelere, qui, ut fieret, imperavit, nec est alienus a crimine (libellaticus), cuius consensu, licet non a se admissum crimen, tamen publice legitur; et cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum, qui fallaces in excusatione præstigias quærit, negavit" Novat. Ep. ad Cypr. nomine cleri Romani scripta" c. 3; — „non apud haereticos (est baptisma), ubi — sacramentum interrogat, cuius os et verba cancer emittunt, fidem dat infidelis" Cæcilius af Bilha paa Conciliet i Chartago i 256, Cypr. Opp. T. II p. 266 ed. Leop.

Digitized by Google

Troesregelen betegnes

4. som ἡ ἀλήθεια, veritas, Sandheden.

„Si hæc ita sunt, constat, — omnem — doctrinam de mendacio praeiudicandam, quæ sapiat contra veritatem Ecclesiarum et Apostolorum, Christi et Dei" Tert. De praescriptt. haerett. c. 20; — Ὅς (Polycarp) — *πολλους ἀπο των προειρημενων αἱρετικων ἐπεστρεψν εἰς την ἐκκλησιαν του Θεου, μιαν και μονην ταυτην ἀληθειαν κηρυξας ὑπο των Ἀποστολων παρειληφεναι, την ὑπο της ἐκκλησιας παραδεδομενην* Iren. Adv. haeress. 3, 3, 4; — *Τοσαυτην οἱ Ἀποστολοι και οἱ μαθηται αὐτων ἐσχον εὐλαβειαν, προς το μηδε μεχρι λογου κοινωνειν τινι των παραχαραξοντων την ἀληθειαν*, „qui adulteraverant veritatem" p. s. St.; — „Etenim Dominus omnium dedit Apostolis suis potestatem evangelii, per quos et veritatem, hoc est Dei Filii doctrinam cognovimus" Iren. Adv. haeress. 3, præf.; — *και ἐκ τουτου γαρ ἀκριβως συνιδειν ἐσται, και προς της ἀποδειξεως, βεβαιαν την ὑπο της ἐκκλησιας κηρυσσομενην ἀληθειαν* Iren. Adv. haeress. 1, 9, 5; — *ἑν ἑκαστον δε των εἰρημενων ἀποδους τῃ ἰδια ταξει και προσαρμοσας τῳ της ἀληθειας σωματειῳ* (et aptans veritatis corpusculo) *γυμνωσει και ἀνυποστατον ἐπιδειξει το πλασμα αὐτων* Iren. Adv. haeress. 1, 9, 4; — „Habentes itaque regulam ipsam veritatem" Iren. Adv. haeress. 2, 28, 1; — „quæ autem sunt ecclesiæ cum summa diligentia diligere et apprehendere veritatis traditionem (oportet)" Iren. Adv. haeress. 3, 4, 1 [1]); — „Nobis etsi quæ-

[1]) Sml. endnu de Ord: „non oportet adhuc quærere apud alios veritatem, quam facile est ab ecclesia sumere; quum Apostoli — plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis", p. s. St., saavelsom ogsaa Betegnelsen „veritatis prædicatores" om Apostlene Iren. Adv. haeress. 3, 15, 3 og „erroris discipuli" i Modsætning til „veritatis discipuli" Iren. Adv. haeress. 3, 16, 8.

Digitized by Google

rendum est adhuc et semper, ubi tamen quæri oportet? Apud hæreticos, ubi omnia extranea et adversaria nostræ veritati, ad quos vetamur accedere?" Tert. De praescrippt. haerett. c. 12. Sml. endnu το κηρυγμα της ἀληθειας ovenf. 1 *a* og ὁ κανων της ἀληθειας nedenf. 7, saavelsom ogsaa Steder, som: ταυτα κηρυξας ἀει (ὁ Πολυκαρπος), ἁ και παρα των Ἀποστολων ἐμαθεν, ἁ και τῃ ἐκκλησια παραδιδωσιν, ἁ και μονα ἐστιν ἀληθῃ Iren. Adv. haeress. 3, 3, 4, „resistes eis pro sola vera et vivifica fide, quam ab Apostolis ecclesia percepit et distribuit filiis suis" Iren. Adv. haeress. 3 præf. og: „Latius potuerunt porrigi —, quandoquidem ad testimonium, quod ita se habeat fides vera, totum et vetus et novum Testamentum possit adduci" Novat. De Trinitate s. de regula fidei c. 30.

Troesregelen betegnes

5. som elementa ac fundamenta, den kirkelige Troes simpleste Bestanddele, dens Grundbestanddele og de til dens Grundvold hørende Punkter, τα ἀναγκαιοτατα, necessariæ assertiones, necessaria, magna et maxima, de Satser, Punkter, som maa troes af dem, der ville blive salige, de store og største Punkter i Troen.

„Oportet igitur elementis ac fundamentis ejusmodi uti (de i den kirkelige Forkyndelse eller Troesregelen indeholdte Punkter, som Origenes har meddelt i L. I præf. n. 4—10), secundum mandatum, quod dicit: „„*Illuminate vobis lumen scientiæ*"" (Hos. 10, 12), omnem qui cupit seriem quandam et corpus ex horum omnium rationeper ficere ut manifestis et necessariis assertionibus de singulis quibusque quid sit in vero rimetur", Orig. De princip. L. 1 præf. n. 10[1]); — οὐ λελῃθεν δε με και τα

[1]) Sml. med dette Sted Ordene: Ἀποστολος — την κοινην

Digitized by Google

θρυλλουμενα προς τινων, ἀμαθως φοφοδεων, χρηναι λεγοντων περι τα ἀναγκαιοτατα και συνεχοντα την πιστιν καταγινεσθαι. τα δε ἐξωθεν και περιττα ὑπερβαινειν, ματην ἡμας τριβοντα και κατεχοντα περι τοις οὐδεν συμβαλλομενοις προς το τελος Clem. Alex. Stromm. Lib. I p. 278 ed. Sylb. Colon. 1688; — „Illud autem scire oportet, quoniam sancti Apostoli fidem Christi prædicantes, de quibusdam quidem, quæcunque necessaria crediderunt, omnibus, etiam his, qui pigriores erga inquisitionem divinæ scientiæ videbantur, manifestissime tradiderunt" Orig. p. s. St. n. 3; — „Quoniam ergo multi ex his, qui Christo credere se profitentur, non solum in parvis et minimis[1]) discordant, verum etiam in magnis et maximis, id est vel de Deo, vel de Domino Jesu Christo, vel de Spiritu sancto, non solum autem de his, sed et de aliis creaturis, id est vel de Dominationibus vel de Virtutibus sanctis" etc. Orig. p. s. St. n. 2.

Troesregelen betegnes

6. som „manifestæ assertiones", „manifeste, manifestissime tradita, per prædicationem apostolicam tradita, in ecclesiis prædicata", de Paa-

---

πιστιν πη μεν θεμελιον (1 Cor. 3, 10 ff.) *λεγει, πη δε γαλα* (1 Cor. 3, 2.) Clem. Alex. Stromm. L. V p. 557 ed Sylb. Colon. 1688. Ligesom Clemens her taler om *κοινη πιστις*, saa tale Tertullian, Hilarius af Poitiers og Rufin om „communis fides" („Si subtiliter tentes — Hæretikerne —, per ambiguitates bilingues communem fidem affirmant" Tert. Adv. Valentinianos c. 1; — „communis fidei conscientiam" Hilar. Lib. de Synodis n. 65; — „Sive ergo caro secundum communem fidem — Troesbekjendelsen ved Daaben —, sive corpus secundum Apostolum dicitur" etc. Ruf. Præf. in Apologeticum Pamphili pro Origene). *Κοινη πιστις*, „communis fides" er den for alle Christne fælles, den almindelige Tro. (Stromm. L. VII p. 758 ed. Sylb. bruger Clemens *το κοινον της πιστεως*.)

[1]) Sml. „modica et minora" Orig. Tom. III in Matth. p. 852 og Ordene: *οὐτως και ἡμας κατα μηδενα τροπον τον ἐκκλησιαστικον παραβαινειν προσηκει κανονα, και μαλιστα την περι μεγιστων ὁμολογιαν ἡμεις μεν φυλαττομεν, οἱ δε παραβαινουσι* Clem. Alex. Stromm. L. VII p. 753 ed. Sylb. Colon. 1688.

Digitized by Google

stande, Satser, som aabenbart, utvivlsomt, klarligen høre med til Troen, de aabenbart, utvivlsomt, klarligen, ganske aabenbart o. s. v. overleverede, ved den apostoliske Forkyndelse overleverede, i Kirken forkyndte Troeslærdomme.

„Oportet igitur elementis ac fundamentis hujusmodi uti — omnem, qui cupit seriem quandam et corpus ex horum omnium ratione perficere, ut manifestis et necessariis assertionibus (θεσεσιν δηλαις και ἀναγκαιαις?) de singulis quibusque, quid sit in vero, rimetur" Orig. De princip. L. I, præf. n. 10; — „Illud autem scire oportet, quoniam sancti Apostoli — de quibusdam quidem — omnibus manifestissime (προδηλως eller ἐκ προδηλου?) tradiderunt, rationem scilicet assertionis eorum relinquentes ab his inquirendam, qui Spiritus dona excellentia mererentur" Orig. De princip. L. I præf. n. 2; — Species vero eorum, quæ per prædicationem apostolicam manifeste (δηλως?) traduntur, istæ sunt" Orig. De princip. L. I præf. n. 4; — „Sane quod iste Spiritus unumquemque sanctorum, vel Prophetarum, vel Apostolorum inspiraverit, et non alius Spiritus in veteribus, alius vero in his, qui in adventu Christi inspirati sunt, fuerit, manifestissime in ecclesiis prædicatur" p. s. St. — Sml. endnu Steder, som: „In hoc (Spiritu sancto) jam non manifeste discernitur, utrum natus, an innatus, vel Filius etiam Dei habendus sit, nec ne" p. s. St.; — „De anima vero, utrum ex seminis traduce ducatur —, an vero aliud habeat initium —: non satis manifesta prædicatione distinguitur" p. s. St. n. 5; — „quæ autem sint, aut quomodo sint (diabolus et angeli eius contrariæque virtutes) non satis clare (σαφως) exposuit (ecclesiastica prædicatio)" p. s. St. n. 6; — „Quid tamen ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, jam non pro manifesto multis innotuit. Non enim evidens de his ecclesiastica prædicatione sermo profer-

Digitized by Google

tur" p. s. St. n. 7; — „Deus quoque ipse, quomodo intelligi debeat, inquirendum est, corporeus et secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturæ, quam corpora sunt, quod utique in prædicatione nostra manifeste non designatur" p. s. St.; — „sed quando isti (angeli Dei et virtutes bonæ) creati sunt, non satis in manifesto designatur".

Troesregelen betegnes endelig

7. som κανων, regula (linea, lex, mensura), Regel (Rettesnor, Lov, Maal), og det fornemmelig
   a. som κανων της πιστεως, regula fidei, d. e. enten Regelen for Troen „sensu objectivo", den Regel, Norm, som bestemmer, hvad Menighederne, Lærerne og alle de enkelte Christne have at tro, eller ogsaa Troen „sensu objectivo" som Regel (for Menighedernes o. s. v. Tro) eller ogsaa Regelen, som har Troen „sensu objectivo" til sit Indhold[1]), forkortet „regula sc. fidei";
   b. som ὁ κανων της ἀληθειας, regula veritatis, d. e. neppe den Regel, hvorefter man har at bedømme, hvad, hvilken Lære er Sandheden, sand, men Sand-

[1]) For den første Opfattelse, som unegtelig ligger nærmest, kunne Steder anføres, som: „Unum et certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omnino debeant nationes" Tert. De praescriptt. haerett. c. 9 og: „Si homo tantummodo Christus, quare nobis credendi talem regulam posuit" Novat. De Trinitate s. de regula fidei c. 25, for den anden kan derimod Udtrykket „Symboli lex" om Daabsbekjendelsen hos Cypr. Ep. 69 c. 7, Analogien af ὁ κανων της ἀληθειας (s. den følgende Anm.) og den Omstændighed, at πιστις, fides er en af Troesregelens Benævnelser (s. n. 2) gjøres gjældende. Maaske har den anden Opfattelse, der indeslutter den første (Troen som Regel for de Enkeltes Tro og Lære) været den oprindelige, men er den for det Meste gaaet over i den første.

Digitized by Google

heden („sensu objectivo"; s. n. 4) som Regel eller ogsaa Regelen, som er Sandheden, har den til sit Indhold, den sande Regel[1]), forkortet „regula sc. veritatis"; endelig

c. som ὁ κανων της εὐσεβειας, regula pietatis, d. e. Regelen for Fromheden, hvorefter Fromheden har at rette sig, eller som Fromheden følger, eller Fromheden („sensu objectivo"), den fromme Lære, selv, som Regel eller ogsaa den Regel, der har Fromheden, den fromme Lære, til sit Indhold.

a. Μηδεν παρεκβαινοντες, ἀλλα κατα τον κανονα της πιστεως ἀκολουθουντες Polycrates af Ephesus hos Euseb. Hist. eccl. L. V c. 24; — „Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis et irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum omnipotentem" etc. Tert. De virgg. vel. 1; — „Quæramus ergo in nostro et a nostris et de nostro, idque dumtaxat quod salva regula fidei potest in quæstionem devenire. Regula est autem fidei, ut jam hinc, quid defendamus profiteamur, illa scilicet, qua creditur, unum omnino Deum esse" etc. Tert. De praescriptt. haerett. c. 12. 13; — „quamquam, etsi quædam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant (Apostoli), non tamen ea fuisse credendum est, quæ aliam fidei regulam superducerent, diversam et contrariam illi, quam catholice in medium proferebant" p. s. St. c. 26: — „Simplices enim quique, ne dixerim impru-

[1]) Mod den første Opfattelse taler Artikelen της ἀληθειας (for Sandheden gives der ingen Regel, den er selv Regel), og at ἡ ἀληθεια, „veritas" er en af Troesregelens Benævnelser (s. n. 4); for de to andre taler det netop anførte Factum, for den anden desforuden Stedet: „Habentes itaque regulam ipsam veritatem" Iren. Adv. haeress. 2, 28, 1, og for den sidste desforuden den Omstændighed, at ὁ κανων της ἀληθειας Iren. 3. 16, 2 modsættes Gnostikernes blasphemе Regler.

Digitized by Google

dentes et idiotæ, quæ major semper credentium pars est, quoniam et ipsa regula fidei a pluribus diis sæculi ad unicum et verum Deum transfert, non intelligentes unicum quidem, sed cum sua *οἰκονομίᾳ* esse credendum, expavescunt ad *οἰκονομιαν*" Tert. Adv. Prax. c. 3; — „Adversarius enim Spiritus ex diversitate prædicationis apparet, primo regulam adulterans fidei et ita ordinem adulterans disciplinæ, quia cuius gradus prior est, eius corruptela antecedit, id est fidei, quæ prior est disciplina" Tert. De monog. c. 2; — *παντα οὐν ὁσα ποιειτε, εἰς δοξαν θεου ποιειτε. ὁσα ὑπο τον κανονα*[1]) *της πιστεως ποιειν ἐπιτετραπται* Clem. Alex. Stromm. L. IV p. 513 ed. Sylb. Colon. 1688; — *γραφας μεν θειας ἀφοβως ῥεᾳδιουργηκασι, πιστεως δε της ἀρχαιας κανονα ἠθετηκασι* Cajus af Rom hos Euseb. Hist. eccl. 5, 28.

Quid ergo, si episcopus, si diaconus, si vidua, si doctor, si etiam martyr lapsus a regula (sc. fidei) fuerit, ideo hæreses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probabimus fidem, an ex fide personas?" Tert. De praescriptt. haerett. c. 3; — „Hæc regula (den i det Forangaaende meddelte „regula fidei") a Christo, ut probabitur, instituta, nullas habet apud nos quæstiones, nisi quas hæreres inferunt et quæ hæreticos faciunt" p. s. St. c. 13; — „Fides in regula posita est, habens legem et salutem de observatione legis. — Adversus regulam nihil scire omnia scire est" p. s. St. c. 14; — „Si ergo incredibile est, vel ignorasse Apostolos plenitudinem prædicationis, vel non omnem ordinem regulæ omnibus edidisse" etc. p. s. St. c. 27; — „Si hæc ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, quicunque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo tra-

[1]) „*A* mavult *κατα τον κανονα*, *secundum regulam*, vulgatæ lectionis sensus est, quæcunque regulæ fidei subjicere permissum est" Sylb.

Digitized by Google

didit, constat ratio propositi nostri" p. s. St. c. 37; — „Hanc regulam (den i det Forangaaende meddelte Troesregel) ab initio evangelii decucurisse, etiam ante priores quoque hæreticos, nedum ante Praxean hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium hæreticorum, quam ipsa novellitas Praxeæ hesterni" Tert. Adv. Prax. c. 2 (sml. endnu: „Videamus —, ad quam regulam Galatæ sint recorrecti" Tert. Adv. Marc. 4, 5).

„Regula fidei" og „regula" bruges af Tertullian ogsaa oftere om enkelte Punkter i Troesregelen; s. f. Ex. Ordene: „Ili paracleto controversiam faciunt, propter hoc novæ prophetiæ recusantur, non quod alium Deum prædicent Montanus et Priscilla et Maximilla, nec quod Jesum Christum solvant, nec quod aliquam fidei et spei regulam evertant, sed quod plane doceant sæpius jejunare, quam nubere" Tert. De jejuniis c. 1; — „Bene autem quod apostolis et fidei et disciplinæ regulis convenit" Tert. De pudic. c. 19; — „Denique apud nos vis rationis istius ipso termino plures Deos credi non sinit, quod nec duos illa regula, unum Deum sistens, qua deum id esse oporteat, cui nihil adæquetur, ut summo magno, unicum autem sit, cui nihil adæquetur" Tert. Adv. Marc. 1, 5; — „Quod si post Apostolorum tempora adulterium veritas passa est circa Dei regulam (Regelen, den kirkelige Troesregel om Gud, at Han er een, og at denne ene Gud har skabt alle Ting), ergo jam apostolica traditio nihil passa est in tempore suo circa Dei regulam" p. s. St. c. 21; — „Igitur cum omnibus modis constet, alium Deum in regula sacramenti istius (den „regula sacramenti", der har Gud til sin Gjenstand) non fuisse a Christo usque ad Marcionem, quam creatorem" p. s. St. Sml. endnu Stedet: „Si homo tantummodo Christus, quare nobis credendi talem regulam posuit, quo diceret: *„Hæc est autem vita æterna"* etc. (Joh. 17, 3) Novat. De Trinitate s. de regula fidei c. 25.

b. *Οὕτω και τον κανονα της ἀληθειας ἀκλινη*

Digitized by Google

ἐν ἑαυτῷ κατεχων, ὃν δια του βαπτισματος εἰληφε κ. τ. λ. Iren. haeress. 1, 9, 4; — „Quum teneamus autem nos regulam veritatis" Iren. Adv. haeress. 1, 22, 1; — „sic enim apud nullum erit regula veritatis" Iren. Adv. haeress. 2, 27, 1; — „Unusquisque enim ipsorum omnimodo perversus, semetipsum, regulam veritatis depravans, prædicare non confunditur" Iren. Adv. haeress. 3, 2, 1; — „Omnia igitur circumscribere volens discipulus Domini et regulam veritatis constituere in ecclesia" Iren. Adv. haeress. 3, 11, 1; — „Secundum hunc igitur sermonem apud neminem erit regula veritatis" Iren. Adv. haeress. 3, 12, 6; — „regulam veritatis adulteratam habentes" Iren. Adv. haeress. 3, 15, 1 [1]); — *σφαλλεσθαι γαρ ἀναγκη μεγιστα τους μεγιστοις ἐγχειρουντας πραγμασιν, ἠν μη τον κανονα της ἀληθειας παρ' αὐτης λαβοντες ἐχωσιν της ἀληθειας* Clem. Alex. Stromm. L. VII p. 756 ed. Sylb. Colon. 1688; — „Regula exigit veritatis, ut primo omnium credamus in Deum Patrem et Dominum omnipotentem" etc. Novat. De Trinitate s. de regula fidei c. 1; — „Eadem regula veritatis docet nos, credere post Patrem etiam in Filium Dei, Christum Jesum, Deum Dominum nostrum" etc. p. s. St. c. 9; — „Regulam veritatis per omnia custodientes" Novat. De cibis judaicis c. 9.

„Non enim regula (sc. veritatis) ex numeris, sed numeri ex regula" Iren. Adv. haeress. 2, 25, 1; — „nusquam transferentes regulam" (sc. veritatis) Iren. Adv. haeress. 2, 25, 2 [2]); — „Aut cum definitio regulæ (sc. veritatis) ab

[1]) Sml. endnu de Ord: „Nos autem solum verum Deum doctorem sequentes et regulam veritatis habentes ejus sermones" Iren. Adv. haeress. 4, 35, 4.

[2]) Vi supplere paa de Steder, hvor Irenæus bruger det blotte „regula", Ordet „veritatis", ikke som paa de Steder, hvor Tertullian bruger „regula" uden Tilsætning, Ordet „fidei", fordi hin kun kjender til Benævnelsen „regula veritatis" og aldrig betjener sig af Benævnelsen „regula fidei", medens hos Tertullian det Omvendte er Tilfældet.

Digitized by Google

ipso Christo collocatur et dicitur: „„*Hæc est autem*““ etc. (Joh. 17, 3) Novat. De Trinitate s. de regula fidei c. 21.

Som Tertullian oftere bruger „regula fidei“ og „regula (sc. fidei)“ om enkelte Punkter i Troesregelen, saa bruger ogsaa Novatian undertiden „regula veritatis“ og „regulæ (sc. veritatis“) om enkelte Dele af den. S. Steder, som: „Quid si Moyses hanc eandem regulam veritatis exsequitur et hoc in principio suarum nobis tradidit literarum, quo discamus, omnia creata et condita esse per Dei Filium, hoc est per Dei verbum?“ De Trinitate s. de regula fidei c. 25[1]); — „Aut cum definitio regulæ (sc. veritatis) ab ipso Christo collocatur et dicitur: „*Hæc est autem*““ etc. (Joh. 17, 3) p. s. St. c. 21. (Sml. ogsaa det ovenf. af Iren. Adv. haeress. 3, 11, 1 anf. St.[2]).

---

[1]) Sml. endnu Ordene: „Si ergo conversi ad Dominum venire voluerint, habemus utique regulam veritatis, quam Dominus præcepto divino mandaverit Apostolis, dicens: „„„*Ite in nomine meo manum imponite*““ etc. (Marc. 16, 18). Et alio loco: „„„*Ite et docete gentes*““. (Matth. 28, 19) Vincentius af Thibari paa Conciliet i Carthago 256 hos Cyprian II, 273 ed. Leop.

[2]) Irenæus bruger meget ofte „regula“ og „regulæ“ (paa enkelte Steder ogsaa „sententiae“ og „argumenta“) om Gnostikernes til den kirkelige „regula“ („veritatis“) svarende Læresummer eller Læresystemer og disses enkelte Bestanddele. S. Stederne: „sicut ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos (qui a Valentino sunt)“ Adv. haeress. 1, 31, 3; — „secundum suam regulam“ p. s. St. 2, 7, 2 og 2, 18, 7; — „Instabilis autem universa eorum regula“ p. s. St. 2, 12, 8; — „Et de eo quidem. quod sit regula ipsorum infirma et instabilis —. — ea, quæ sunt maxime continentia regulæ ipsorum, resolventes capita“ p. s. St. 2, 19, 8; — „Basilides autem et ipse super hæc, quæ dicta sunt, cogetur dicere, secundum suam regulam“ p. s. St. 2, 35, 1; — „Etenim hæc est ipsorum regula, — ut alterum quidem Christum fuisse dicant, qui ab Unigenito ad correctionem Plenitudinis præmissus est, alterum vero Salvatorem esse“ etc. p. s. St. 3, 16, 1; — „providens (Joannes) has blasphemas regulas, quæ dividunt Dominum (scripsit, quæ leguntur Joh. 20, 31)“ p. s. St. 3, 16, 5; — „Eum autem, qui velit eos convertere, oportet diligenter scire regulas sive argumenta ipsorum. — Quapropter hi, qui ante nos fuerunt et quidem multo nobis meliores non tamen satis potuerunt contra-

Digitized by Google

c. „Nos vero consequenter respondebimus, observantes regulam pietatis" Orig. De princip. 3, 5, 3[1]); — „Verum in his omnibus sufficiat nobis sensum nostrum regulæ pietatis aptare" Orig. p. s. St. 4, 1, 26; – „Et si quidem hic solummodo, qui de Deo Patre aliter sentit, quam regula pietatis exposcit, hæreticus habendus esset" Orig. til Tit. 2, 10 i Pamphilus's Apologia pro Origene[2]).

Naar Origenes i De princip. L. IV n. 9 siger: *ἐχομενοις του κανονος της Ἰησου Χριστου κατα διαδοχην των Ἀποστολων οὐρανιου ἐκκλησιας*, til Joh. 4, 21 (Opp. T. II p. 27 ed. Lomm.): *τον δε κανονα κατα τους πολλους της ἐκκλησιας, ὁν και αὐτος ὁ τελειος και ἁγιος ὑπεραναβησεται κ. τ. λ.* og til Tit. 2, 10 (i Pamphilus's Apologia pro Origine c. IX): „cum de ea (humana anima) neque quod ex seminis traduce ducatur, neque quod honorabilior et antiquior corporum compage sit, tradiderit ecclesiastica regula": saa tænker han ved „Kirkens Regel" og „den kirkelige Regel" vel efter de tre netop an-

---

dicere his, qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum, quam nos cum omni diligentia in primo libro tibi tradidimus; in quo et ostendimus, doctrinam eorum recapitulationem esse omnium hæreticorum. — Super omnes est enim blasphema regula ipsorum: quandoquidem factorem et fabricatorem, qui est unus Deus — de labe sive defectione eum emissum dicunt" p. s. St. 4, præf. 2 og 3.

[1]) Foruden om „regula fidei, veritatis" og „pietatis" tales der engang om „regulæ (fidei et) spei" (det ovenf. S. 334 af Tertullians Skrift „De jejuniis" c. 1 anf. Sted, med hvilket de bekjendte Ord i Hieronymus's Skrift Ctr. Joannem Hierosolymit. n. 28: „In Symbolo fidei et spei nostræ" etc. kunne sammenlignes) og om „regulæ sacramentorum" (s. det p. s. St af Tertullians Skrift Adv. Marc. 1, 21 anf. St.). — Naar Tertullian i De praescriptt. haerett. c 21 siger: „Superest ergo, ut demonstremus, an nostra doctrina (d. e. Kirkens Lære), cujus regulam supra (c. 13) edidimus, de Apostolorum traditione censeatur", saa har han dermed betegnet Troesregelen som „regula doctrinæ, regula doctrinæ ecclesiæ".

[2]) Hieronymus, som har oversat det Sted, som begynder med disse Ord, har dog Intet om „regula pietatis". Han har kun: „Nobis autem placet". S. Origenes ed. Delarue T. I p. 149.

Digitized by Google

første Steder paa Regelen som „regula pietatis“. Derimod kan Clemens af Alexandrien i Ordene: *οὐτως και ἡμας κατα μηδενα τροπον τον ἐκκλησιαστικον παραβαινειν προσηκει κανονα* paa det ovenf. S. 220 Anm. 1 anf. St. og i Ordene: *οὐ γαρ χρη ποτε, καθαπερ οἱ τας αἱρεσεις μετιοντες ποιουσιν, μοιχευειν την ἀληθειαν οὐδε μη κλεπτειν τον κανονα της ἐκκλησιας* Stromm. L. VII p. 764 ed. Sylb. Colon. 1688 ved „den kirkelige Regel“ og „Kirkens Regel“ have tænkt baade paa „Troens“ og paa „Sandhedens“ Regel (s. ovenf. S. 333 og S. 335). Paa „Sandhedens Regel“ har vel ogsaa Hegesippus tænkt i de Ord: *Ἐπι τουτοις ὁ αὐτος ἀνηρ* (Hegesippus i sit Skrift *Ὑπομνηματα ἐκκλησιαστικων πραξεων*), *διηγουμενος τα κατα τους δηλουμενους, ἐπιλεγει, ὡς ἀρα μεχρι των τοτε χρονων παρθενος καθαρα και ἀδιαφθορος ἐμεινεν ἡ ἐκκλησια, ἐν ἀδηλῳ που σκοτει φωλευοντων εἰσετι τοτε των, εἰ και τινες ὑπηρχον, παραφθειρειν ἐπιχειρουντων τον ὑγιη κανονα του σωτηριου κηρυγματος* Eus. hist. eccl. 3, 32. Thi kort efter siger Hegesippus *τῳ της ἀληθειας κηρυγματι την φευδωνυμον γνωσιν ἀντικηρυττειν ἐπεχειρουν* (*οἱ ἑτεροδιδασκαλοι*). Dog er det ikke ganske sikkert, om vi paa begge Steder i alle Stykker have hans egne eller Eusebius's Udtryk, da denne ikke egentlig citerer hans Ord, men kun refererer, hvad han har sagt, og slutter sin Relation med de Ord: *και ταυτα μεν οὐτος περι τουτων διαλαβων, ὡδε πως ἐλεγεν.* — Udtrykket „ecclesiastica regula“ finde vi endnu ogsaa i Firmilian af Cæsareas Brev til Cyprian (Cypr. Epp., Ep. 75 n. 10): „ut nihil discrepare a regula ecclesiastica videretur“, men i den samme vide, ogsaa Kirkeskikkene omfattende Forstand, hvori Udtrykket „regula fidei“ bruges af Polycrates af Ephesus p. d. ovenf. S. 332 anf. Sted.

Hvad de med „regula“ synonyme Benævnelser „linea“,

Digitized by Google

Rettesnor, „lex“, og „arundo“, Maalestok, og „mensura“ Maal betræffer, saa forekommer den første hos Origenes De princip. L. I præf. n. 2 i de Ord: „propter hoc necessarium videtur prius de his singulis certam lineam manifestamque regulam ponere“, den anden hos Tertullian i De virgg. vel. c. 1 i de Ord: „Hac lege fidei“ (den i det umiddelbart Forangaaende anførte og med de Ord: „Regula quidem fidei una omnino est“ etc. indledede Troesregel) Hac lege fidei manente, cetera iam disciplinæ et conversationis admittunt novitatem correctionis“ [1]), endelig den tredje og fjerde hos Victorinus af Petavium (Pettau i Steiermark, † som Martyr 303) i hans Scholia in Apocalypsin til XI, 1 i de Ord: „Hæc (den i det Foregaaende anførte Troesregel) est arundo et mensura fidei, et nemo adorat ad aram sanctam, nisi qui hanc fidem confitetur“. De singulære Betegnelser af Troesregelen som „arundo fidei“ („fidei“ hører ogsaa til „arundo“) og „mensura fidei“ paa dette Sted ere fremkaldte ved Textordene i Apoc. 11, 1: *„Et ostensa est mihi arundo virgæ, et stabat angelus, dicens: Surge et metire templum Dei et altare et eos, qui adorant in illo“.*

Foruden alle de anførte Benævnelser finde vi endnu hos Origenes nogle temmelig singulære Benævnelser, nemlig Benævnelserne „ordo ecclesiasticus“ (*τάξις ἐκκλησιαστική*), d. v. s. „series articulorum fidei ecclesiasticæ“, „ecclesiastica observantia“ (*τηρήσις*?), „ecclesiasticæ observationes“ (*τηρήσεις*?) og „ecclesiasticæ definitiones“ (*ὅροι*).

[1]) Sml. ogsaa Ordene: „Fides in regula posita est, habens legem et salutem de observatione legis“ i Tert. De præscriptt. haerett. c. 17 og Ordene: „sciat — primum, non esse unam nobis et schismaticis Symboli legem“ i Cypr. ep. 69 c. 7. — Naar Tertullian i De præscriptt. haerett. c. 21 siger: „Superest ergo, ut demonstremus, an nostra doctrina (d. e. Kirkens Lære), cuius regulam supra (c. 13) edidimus, de Apostolorum traditione censeatur“, saa har han dermed betegnet Troesregelen som „regula doctrinæ, regula doctrinæ ecclesiæ“.

Digitized by Google

S. Stederne: „Sit (al. Sic) autem in ecclesiastico ordine etiam de peccatorum suppliciis fides“, „Habeatur nihilo minus in ecclesiastico ordine etiam de diabolo ratio“, „Designatus — nobis est — et descriptus, quis et qualis esset hæreticus, et quæ vel in quibus ejus dogmata falsæque opiniones habeantur, et quæ sit ecclesiasticæ observantiæ puritas“, — „Habendum est autem in ecclesiasticis observationibus, quod neque hominum quis in perditionem traditus est, sed unusquisque pereuntium sua negligentia pereat et culpa, qui habens arbitrii libertatem, eligere quod bonum est et potuit et debuit“ til Tit. 2, 10 (i Pamphilus's Apologia pro Origene c. 1), — „Post hæc iam quoniam quidem de ecclesiasticis definitionibus unum habetur præcipue secundum historiæ nostræ fidem, quod mundus hic factus sit et ex certo tempore coeperit“ De principp. Lib. III c. 5 n. 1.

II. Bemærkninger angaaende de i den forangaaende Udsigt opførte Benævnelser.

1. Den første af de syv Klasser af Benævnelser af Troesregelen, som jeg har opført i den forangaaende Udsigt, den Klasse, der dannes af Benævnelserne κηρυγμα, „prædicatio“ eller „præconium“, διδαχη eller διδασκαλια, „doctrina“ og παραδοσις, „traditio“, refererer sig til Troesregelens Meddelelse og betragter denne fra tre forskjellige Sider, som Forkyndelse eller Prædiken, som Lære og som Overlevering, og de to mere specielle Benævnelser, hvori enhver af de tre anførte Benævnelser atter falder, κηρυγμα o. s. v. των 'Αποστολων og κηρυγμα o. s. v. της ἐκκλησιας, referere sig til de Meddelende eller til Meddelelsens personlige Kilder og sætte en dobbelt Klasse af disse, en oprindelig, middelbar, Apostlene (Christus, Gud[1]) og en afledet, umiddelbar, Kirken og dens Bisko-

[1]) S. Steder, som: „Hæc regula a Christo, ut probabitur, instituta“ Tert. De præscriptt. haerett. c. 3, —„(doctrinam) id sine du-

Digitized by Google

per [1]). — Hvad angaar de tre Benævnelsers Forhold til hverandre, saa er Benævnelsen *παραδόσις*, „traditio", den almindeligste og mest abstracte, den mest farveløse, saa at sige. Den udtrykker nemlig blot Overgivelsen af Troesregelen og dens Gaaen fra Haand til Haand, dens Forplantelse, uden endnu at udsige Noget om den Maade, hvorpaa, eller det Middel, hvorved den blev og bliver overgiven og forplantet. Dette gjøre først de to andre Benævnelser, som ere hinanden coordinerede og danne tilsammen et Par. *Κηρυγμα* er herved den hyppigere og betegner Troesregelen efter dens første, nærmeste, mest umiddelbare Meddelelsesform. Alle tre Benævnelser optræde paa een Gang og i den Orden, hvori vi have opført dem i vor Udsigt, i de irenæiske Ord: *και συμφωνως ταυτα* (den i 1, 10, 1 anførte Troesregel) *κηρυσσει, διδασκει και παραδιδωσιν* (*ἡ ἐκκλησια*) i Adv. haeress. 1, 10, 2. — Til *παραδόσις*, „traditio" svarer *παραλημψις*, „acceptio", som dog, mig bekjendt, ikke forekommer hos Kirkefædrene i Betydningen „Modtagelse af Noget, som overleveres, af en Overlevering, det Modtagne, Overleveringen" [2]), hvorimod Verberne *παραλαμβανειν*,

---

bio tenentem, quod ecclesiæ ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo accepit — quæ (doctrina) sapiat contra veritatem ecclesiarum et Apostolorum et Christi et Dei" Tert. p. s. St. c. 21; — „quicunque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit" Tert. p. s. St. c. 37 (sml. overhovedet hele Fremstillingen i „De præscriptt. haerett." c. 20 ss.); — „Si homo tantummodo Christus, quare credendi nobis talem regulam posuit, quo diceret" etc. Novat. De Trinitate s. de regula fidei c. 21; — „Aut cum definitio regulæ (sc. veritatis) ab ipso Christo collocatur" Novat. p. s. St. c. 21.

[1]) Kirken kan forsaavidt betegnes som Meddelelsens (Troesregelens) umiddelbare Kilde, og Apostlene (Christus, Gud) som dens middelbare Kilder, som de Kirkelærere, der betjene sig af Benævnelserne *κηρυγμα* o. s. v. *των Ἀποστολων* og *κηρυγμα* o. s. v. *της ἐκκλησιας*, have modtaget den umiddelbart af hin, middelbart, gjennem hin, af disse.

[2]) Efter Passow har *παραληψις* Arr. Epict. 2, 11, 2 Betydningen Overlevering, Lære.

Digitized by Google

„accipere", „modtage Noget, som overleveres, en Overlevering", af dem meget ofte bruges som correlate med παραδιδωμι, „tradere" (s. f. Ex. Stederne: Ἡ μεν γαρ ἐκκλησια — παρα — των Ἀποστολων και των ἐκεινων μαθητων παραλαβουσα την εἰς ἑνα Θεον κ. τ. λ. πιστιν, — Τουτο το κηρυγμα παρειληφυια — ἡ ἐκκλησια Iren. Adv. haeress. 1, 10, 1 og 2 og: „id sine dubio tenentem, quod Ecclesia ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo accepit" Tert. De præscriptt. haerett. c. 21). — Alle tre Benævnelser, κηρυγμα, διδαχη eller διδασκαλια og παραδοσις, have forøvrigt sine Forløbere og Tilknytningspunkter i en Række Steder i de apostoliske Skrifter: κηρυγμα i Steder, som Rom. 16, 25: το κηρυγμα Ἰησου Χριστου, 1 Cor. 1, 21: δια της μωρας του κηρυγματος, 1 Cor. 2, 4 og 14, 15: το κηρυγμα μου, ἡμων og 2 Tim. 4, 17: ἱνα δι ἐμου το κηρυγμα πληροφορηθῃ, — διδαχη, διδασκαλια i Steder, som Ap. Gj. 2, 42: ἡσαν δε προσκαρτερουντες τῃ διδαχῃ των Ἀποστολων, Rom. 6, 17: ὑπηκουσατε ἐκ καρδιας εἰς ὁν παρεδοθητε τυπον διδαχης, Rom. 16, 17: παρα την διδαχην, ἡν ὑμεις ἐμαθετε (sml. endnu Joh. 7, 16 f.), 1 Tim. 1, 10. 2 Tim. 4, 3. Tit. 1, 9 og 2, 1: ἡ ὑγιαινουσα διδασκαλια, 1 Tim. 4, 6: ἐντρεφαμενοι τοις λογοις της πιστεως και της καλης διδασκαλιας, 1 Tim. 6, 1: ἱνα μη — ἡ διδασκαλια βλασφημηται, 1 Tim. 6, 3: προσερχεται — τῃ κατ' εὐσεβειαν διδασκαλιᾳ og Tit. 2, 10: την διδασκαλιαν την του Σωτηρος ἡμων, endelig παραδοσις i Steder, som 1 Cor. 11, 2: τας παραδοσεις κατεχετε, 2 Thess. 2, 15: κρατειτε τας παραδοσεις, ἁς ἐδιδαχθητε, εἰτε δια λογου, εἰτε δι ἐπιστολης ἡμων, 1 Cor. 15, 3: παρεδωκα γαρ ὑμιν ἐν πρωτοις, ὁ και παρελαβον, ὁτι ὁ Χριστος ἀπεθανεν ὑπερ των ἁμαρτιων ἡμων κατα τας γραφας, και ὁτι ἐταφη, και ὁτι ἐγηγερται τῃ ἡμερᾳ τῃ τριτῃ κατα τας γραφας og

Digitized by Google

Jud. 3: *παρακαλων ἐπαγωνιζεσθαι τῃ ἅπαξ παραδοθεισῃ τοις ἁγιοις πιστει* [1]) (sml. endnu ogsaa 1 Cor. 11, 23 og 2 Pet. 2, 21 [2]). — Endnu vil jeg bemærke, at Benævnelserne *κηρυγμα*, „prædicatio, præconium" og *διδαχη, διδασκαλια*, „doctrina", især den første, vise, at de Kirkelærere, der have betjent sig af dem, i sin Tale om Troesregelen ikke have havt en Formel for Øje, men et ikke formuleret og ikke skarpt bestemt og begrændset Complex af Troespunkter, thi en Formel overleverer man vistnok, men man forkynder og lærer den ikke.

Troesregelens anden Hovedbenævnelse, *πιστις*, „fides", refererer sig til det Organ, hvis Object Troesregelen danner, for hvilket den er bestemt, og ved hvilket den bliver optaget og tilegnet, Troen, og betegner den som det, som baade Apostlene have meddelt Kirken som Noget, der skulde optages og tilegnes af den ved dette Organ, og som Kirken efter ved dette at have gjort det til sin indre Ejendom atter rækker sine Medlemmer eller dem, som ville blive Medlemmer af den, som Noget, de skulle gribe og tilegne sig ved det. —

---

[1]) Sml. med dette Sted Ordene: *ἐπι τον ἐξ ἀρχης ἡμιν παραδοθεντα λογον ἐπιστρεψωμεν* i Ep. Polyc. c. 7. Polycarps Ord gaa maaske tilbage til Jud. 3.

[2]) Jeg vil her endnu anføre et Par ovenf. S. 317—19 udeglemte Ytringer af Dionysius af Rom, hvori en principal Del af Troesregelen, Guds, det guddommelige Væsens Enhed (*ἑνα θεον*), betegnes som *κηρυγμα της ἐκκλησιας*. Dionysius siger nemlig hos Athanasius De decretis Nicænæ Synodi n. 26 paa et Sted: *ἐξης δ' ἀν εἰκοτως λεγοιμι και προς διαιρουντας και διατεμνοντας και ἀναιρουντας το σεμνοτατονκ ηρυγμα της ἐκκλησιας του Θεου, την μοναρχιαν, εἰς τρεις δυναμεις τινας και μεμεριδμενας ὑποστασεις και θεοτητας τρεις* og paa et andet: *Οὐτ' οὐν καταμεριζειν χρη εἰς τρεις θεοτητας την θαυμαστην και θειαν μοναδα, οὐτε ποιησει κωλυειν το ἀξιωμα και το ὑπερβαλλον μεγεθος του κυριου, ἀλλα πεπιστευκεναι εἰς Θεον πατερα παντοκρατορα και εἰς Χριστον Ἰησουν τον υἱον αὐτου και εἰς το ἁγιον πνευμα, ἡνωσθαι δε θεῳ των ὁλων τον λογον —. Οὐτω γαρ ἀν και ἡ θεια τριας και το ἁγιον κηρυγμα της μοναρχιας διασωζοιτο*, Athan. Opp. T. I P. 1 p. 231 s. ed. Montf.

Digitized by Google

Medens Benævnelserne *κηρυγμα, διδαχη, διδασκαλια, παραδοσις* betegne Troesregelen efter dens objective Side og første, oprindelige Form, som noget Frembudt og Meddelt, betegner Benævnelsen *πιστις* den efter dens subjective Side, og anden, afledede Form som noget i det Indre Optaget og Tilegnet eller dog som noget til Optagelse i det Indre og Tilegnelse Bestemt. — Ogsaa Benævnelsen *πιστις* har sine Forløbere og Tilknytningspunkter i nytestamentlige Steder, nemlig i Stederne: *ἀναγκην ἐσχον γραψαι ὑμιν, παρακαλων ἐπαγωνιζεσθαι τη ἁπαξ παραδοθειση τοις ἁγιοις πιστει* Jud. 3 og: *ὑμεις δε, ἀγαπητοι, ἐποικοδομουντες ἑαυτους τη ἁγιωτατη ὑμων πιστει* Jud. 20[1]), til hvilket sidste Sted Ordene *αὐτη γαρ ἐστιν ἡ ἐπιλογη — της ἁγιωτατης πιστεως της ἡμιν παραδοθεισης* paa det ovenf. S. 319 f. af det første af de af Pfaff udgivne irenæiske Fragmenter anførte Sted synes at gaa tilbage. Sml. desforuden endnu ogsaa Ordene: *Εἰ οὐν οἱ κατα σαρκα ταυτα πρασσοντες ἀπεθανον, ποσῳ μαλλον, ἐαν [τις] πιστιν Θεου ἐν κακῃ διδασκαλιᾳ φθειρῃ, ὑπερ ἡς Ἰησους Χριστος ἐσταυρωθη* Ignat. Ep. ad Ephes. c. 16 og Ordene: *Οὐδεις πιστιν ἐπαγγελλομενος ἁμαρτανει,* hvor *πιστιν* synes at betegne Troesbekjendelsen (s. Zahn, Ignatius von Antiochien S. 590).

Den tredje Hovedbenævnelse „sacramentum" er beslægtet med „doctrina" og „fides" „sensu objectivo", idet den kun til dem føjer Hellighedens Moment, dog saa, at dette Moment i „sacramentum" træder i Forgrunden. Benævnelsen kan saaledes sammenlignes med *ἡ ἁγιωτατη πιστις* i Jud. 20 og i det første af de af Pfaff udgivne irenæiske Fragmenter[2]).

[1]) Om ogsaa Stedet: *εἰτε προφητειαν κατα την ἀναλογιαν της πιστεως* Rom. 12, 6 kan betragtes som en Forløber og et Tilknytningspunkt, er mere end tvivlsomt.

[2]) Sml. endnu ogsaa *ἡ παραδοθεισα ἁγια ἐντολη, det christelige*

Digitized by Google

Der kan dog spørges, om der ikke ligger endnu noget Andet og Mere i „sacramentum". — Det nytestamentlige μυστηριον er, som bekjendt, i Itala paa en hel Række Steder (og i Vulgata en og anden Gang) gjengivet ved „*sacramentum*". Saaledes Rom. 16, 25: *ἀποκαλυψιν μυστηριου, revelationem sacramenti*"; Eph. 1, 9: *γνωρισας ἡμιν το μυστηριον του θεληματος αὐτου*, It. hos Sabbatier: „*ut ostenderet nobis sacramentum voluptatis* (skal uden Tvivl være „*voluntatis*") *suæ*", Vulg.: „*ut notum nobis faceret sacramentum voluntatis suæ*", Tert. Adv. Marc. 5, 17: „secundum boni existimationem, quam proposuerit in sacramento voluntatis suæ"; Eph. 3, 3. 4. 9: *ὁτι κατα ἀποκαλυψιν ἐγνωρισθη μοι το μυστηριον, — νοησαι την συνεσιν μου ἐν τῳ μυστηριῳ του Χριστου, — τις ἡ οἰκονομια του μυστηριου του ἀποκεκρυμμενου ἀπο των αἰωνων ἐν θεῳ*, „*Secundum revelationem cognitum mihi factum est sacramentum*", — „*intelligere prudentiam meam in sacramento Christi*", — „*quæ sit dispositio sacramenti absconditi a sæculis in Deo*", Tert. Adv. Marc. 5, 18: „*quæ dispensatio sacramenti occulti ab ævis in Deo*"; Eph. 5, 32: *το μυστηριον τουτο μεγα ἐστιν*, „*Sacramentum hoc magnum est*" It. Vulg. Tert. Adv. Marc. 5, 18, sml Tert. De anima c. 11: „Nàm etsi Adam statim prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam; Eph. 6, 19: *γνωρισαι το μυστηριον του εὐαγγελιου*, „*notum facere sacramentum evangelii*", Tert. Adv. Marc. 5, 18: „constantiam manifesfandi sacramenti in apertione oris" (endnu to andre Stt. s. nedenf. S. 348). — Ligesaa bruger Tertullian „sacramentum" undertiden i Betydningen „*Hemmelighed*". S. Steder, som: „Sed næ ego temerarius, qui tantum sacramentum etiam illudendo prodiderim!" Adv. Valentinianos c. 32, „etiam

Livs overleverede hellige Lov i 2 Petr. 2, 21 og *ὁ μεν νομος ἁγιος και ἡ ἐντολη ἁγια* i Rom. 7, 12.

Digitized by Google

sacramentorum agnitionem ieiunia de Deo merebuntur. Aspice Danielis exemplum!" (i Dan. 2) De ieiuniis c. 7, — „Dedit enim Deus adolescentulis (Daniel og hans tre Staldbrødre ifølge deres i Dan. 1 omtalte „xerophagia") scientiam et intelligentiam in omni literatura et Danieli in omni verbo et in somniis et in omni sophia, qua hoc ipsum quoque saperet, quibus modis de Deo impetraretur agnitio sacramentorum" p. s. St. c. 9 (sml. Ordene: „Ita xerophagiarum miseratio et humiliatio — occultorum compotes faciunt" i samme C.) og: „Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in ecclesia inter dominica sollemnia per exstasin in spiritu patitur; conversatur cum angelis, aliquando etiam cum Domino, et videt et audit sacramenta (sml. Steder, som 2 Cor. 12, 4, hvor Vulg. har: „*et audivit arcana verba*"), et quorundam corda dignoscit, et medicinas desiderantibus submittit" De anima c. 9. — Fremdeles har „sacramentum" hos den samme Kirkelærer og i den kirkelige Latinitet overhovedet oftere Betydningen „en hemmelighedsfuld Lære". Dette er f. Ex. Tilfældet i Ordene: „Nimirum cum animae de corporibus excesserint et per singula tabulata coelorum de recepto (al. de receptu) dispici coeperint et interrogari arcana illa hæreticorum sacramenta, tunc confitendum" etc. Tert. Ctr. Gnosticos scorpiace c. 10 (Prædicatet „arcana" fremhæver her kun stærkere, hvad der allerede ligger i „sacramenta"), — i Ordene: „dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare" (Nemesianus, Dativus, Felix og Victor i sit Brev til Cyprian, Cypr. Epp., Ep. 77 c. 1), — i Ordene: „Hic (Spiritus sanctus, discipulis promissus) est enim, qui ipsorum animos mentesque firmavit, qui evangelica sacramenta distinxit, qui in ipsis illuminator rerum divinarum fuit" etc. Novat. De Trinitate s. de regula fidei" c. 29, og i Ordene: „Quo fidei sacramento Eutyches iste — est vacuus, qui naturam nostram in unigenito Dei nec per humilitatem mortalitatis nec per gloriam resurrectionis agnovit" Leo den

Digitized by Google

Store Ep. dogm. ad Flav. c. 5. — Endelig betegner Tertullian Guds Aabenbarelse i Christo overhovedet, hvorved den usynlige Fader er bleven synlig, saavelsom ogsaa Alt, hvad han har gjort for at begrunde Menneskenes Frelse, som „sacramentum salutis humanæ („totum denique Dei mei, penes vos dedecus, sacramentum est humanæ sallutis" Adv. Marc. 2, 27) og Christi Lidelse til Menneskenes Frelse, forsaavidt som den store Hob iblandt Jøderne ikke havde ventet den og ikke forstod dens Betydning, „sacramentum passionis" („et utique sacramentum passionis ipsius figurari in prædicationibus oportuerat" Adv. Judæos c. 10[1]). — Alt dette lægger unegtelig den Tanke meget nær, at „sacramentum" som Betegnelse af Troesregelen indeslutter foruden Helligheds ogsaa Hemmelighedsfuldhedens Begreb, omend maaske kun som Bibegreb. Skulde dette virkelig være Tilfældet, saa vilde Troesregelens tredje Hovedbenævnelse referere sig til det Organ, hvis Gjenstand den ikke er, den menneskelige Fornuft, og betegne den, som Noget, der er skjult for denne, som Noget, den ikke kan naa, begribe, udgrunde. Da vilde ogsaa Troesregelens anden og tredje Hovedbetegnelse correspondere med hinanden. Medens nemlig hin (πίστις, „fides") betegner Troesregelen efter dens Forhold til det ὄργανον λῆπτικον, for hvilket den er bestemt, og hvormed den modtages og tilegnes, saa vilde denne („sacramentum") betegne den efter dens Forhold til det Organ, for hvilket den ikke er bestemt, og hvormed den ikke kan fattes. I Forhold til Troen πίστις, „fides", vilde „regula fidei" i Forhold til Fornuften være „sacramentum". Troesregelens Benævnelse „sacramentum" vilde være den til dens positive, thetiske Benævnelse πίστις, „fides" trædende og til den svarende negative,

[1]) S. Hahn, „Sacrament im Sinne der alten Kirche" i hans „Theologisch-kirchliche Annalen" B. I S. 158 ff.

Digitized by Google

antithetiske. — Forøvrigt vilde hin Benævnelse heller ikke i det Tilfælde, at den skulde indeslutte Hemmelighedsfuldhedens Begreb (*„hellig og hemmelighedsfuld Lære, Tro“*), mangle Tilknytningspunkter og Forløbere i de nytestamentlige Skrifter. Se fornemmelig Steder, som 1 Tim. 3, 9: *ἐχοντας το μυστηριον της πιστεως* („sensu subjectivo“) *ἐν καθαρᾳ συνειδησει*, *„habentes sacramentum fidei in conscientia pura“* It. (efter Mscr. Reg. seu Claram. hos Sabbatier) og i 1 Tim. 3, 16: *στυλος και ἑδραιωμα της ἀληθειας και ὁμολογουμενως μεγα ἐστιν το της εὐσεβειας μυστηριον*, *„columna et firmamentum veritatis et manifeste magnum est pietatis sacramentum“* (ligeledes efter Mscr. Reg. seu Claram. hos Sabb.; sml. ogsaa de af Sabb. anførte Citationer af Stedet hos Hilarius De Trinitate Lib. XI c. 9: *„Et quidem confessione omnium magnum est pietatis sacramentum“*, og hos Africanerne Augustin, Vigilius af Thapsus og Fulgentius af Ruspe). Paa det sidstanførte Sted angives i de paa *το της εὐσεβειας μυστηριον* følgende Ord: *ὃς ἐφανερωθη ἐν σαρκι — ἀνελημφθη ἐν δοξῃ* Indholdet af „pietatis sacramentum“, og dette Indhold falder sammen med en stor Del af Troesregelens og Daabsbekjendelsens Indhold, nemlig med den anden Artikels andet til næstsidste Led (*ὃς ἐφανερωθη ἐν σαρκι, ἐδικαιωθη ἐν πνευματι, ὠφθη ἀγγελοις, ἀνελημφθη ἐν δοξῃ*) og med den tredje Artikels andet Led *ἐκηρυχθη ἐν ἐθνεσιν, ἐπιστευθη ἐν κοσμῳ*) og minder os uvilkaarlig om disse Led [1]).

Troesregelens fjerde Hovedbenævnelse, *ἡ ἀληθεια*, „veritas“, Sandheden, den sande Lære, Tro, refererer sig til dens Væsen og det til den Side af dette, som svarer

[1]) *Ἐφανερωθη ἐν σαρκι* og især *ἀνελημφθη ἐν δοξῃ* minde os endog i Udtrykket om den anden Artikels andet til næstsidste Led, saaledes som disse lyde i enkelte græsk-kirkelige Relationer af Troesregelen og Daabsbekjendelser.

Digitized by Google

til den som Erkjendelse og correspondere med dens første, oprindelige Former, Forkyndelsens, Lærens og Overleveringens. — Ogsaa denne Benævnelse er forberedt og har sine Tilknytningspunkter i det nye Testamente. S. johanneiske Steder, som Joh. 16, 13: *το πνευμα της ἀληθειας ὁδηγησει ὑμας εἰς πασαν την ἀληθειαν* (Lachm. *εἰς την ἀληθειαν πασαν* efter A. B. Or. Eus., Tischd. *ἐν τῃ ἀληθειᾳ πασῃ* nach D. L. Minusk. Verss.) og paulinske, som Gal. 5, 7: *τῃ ἀληθειᾳ μη πειθεσθαι* og 2 Thess. 2, 12: *οἱ μη πιστευσαντες τῃ ἀληθειᾳ.*

Den femte Klasse af Troesregelens Hovedbenævnelser, „elementa ac fundamenta", *τα ἀναγκαιοτατα*, „necessariæ assertiones", „magna et maxima" characteriserer den efter den Betydning, den Vigtighed, som dens Indhold har for de Christnes, for Kirkens Medlemmers Tro og for deres af denne betingede Frelse, og det i Sammenligning med den Betydning og Vegt, som i denne Henseende tilkommer alt det, som ikke hører med til dens Indhold („parva et minima", „modica", „minora"), og den tillægger alle dens Satser som den christelige Troes simpleste Bestanddele, som dens Grundbestanddele, den højeste Betydning og absolut Vigtighed, og det dem alene, i Modsætning til Alt, hvad der gaar ud over dem og blot er Gjenstand for enkelte Christnes Forskning og Aandsøvelse [1]) (de nødvendige Satsers Grunde, det til ethvert stort „At" hørende „Hvorfor" og „Hvorledes" og tildels ogsaa „Naar" [2]) og derfor er uden eller dog af ringe Betydning for Troen og Sjælens Frelse. — Som nytestamentlige Tilknytningspunkter for denne Klasse af Benævnelser kunne Steder betragtes, som Hebr. 5, 12: *παλιν χρειαν ἐχετε του δι-*

[1]) For de Christnes Forskning og Aandsøvelse, som ere besjælede af Kjærlighed til Visdommen og besidde Visdommens (*σοφια*) og Erkjendelsens (*γνωσις*) Gaver, eller de christelige Gnostikeres.

[2]) S. de ovenf. S. 330 anf. Stt.

Digitized by Google

δασκειν ὑμας τινα τα στοιχεια της ἀρχης (Begyndelsesgrundene) των λογιων του Θεου, som 1 Cor. 3, 10—12: ὡς σοφος ἀρχιτεκτων θεμελιον τεθεικα, ἀλλος δε ἐποικοδομει — θεμελιον ἀλλον οὐδεις δυναται θειναι παρα τον κειμενον, ὁς ἐστιν Χριστος Ἰησους — εἰ δε τις ἐποικοδομει ἐπι τον θεμελιον τουτον χρυσον κ. τ. λ., og især som Hebr. 6, 1. 2: Διο ἀφεντες τον της ἀρχης του Χριστου λογον ἐπι την τελειοτητα φερωμεθα, μη παλιν θεμελιον καταβαλλομενοι μετανοιας ἀπο νεκρων ἐργων και πιστεως ἐπι Θεον, βαπτισμων διδαχης ἐπιθεσεως τε χειρων, ἀναστασεως τε νεκρων και κριματος αἰωνιου. Paa det sidste Sted optræder en Del af Troesregelens Indhold (πιστις ἐπι Θεον, ἀναστασις νεκρων, κριμα αἰωνιον[1]) som herende

[1]) S. Stt., som: ἀναστησαι πασαν σαρκα πασης ἀνθρωποτητος, ἱνα — κρισιν δικαιαν ἐν τοις πασι ποιησηται, τα μεν πνευματικα πονηριας κ. τ. λ. εἰς το αἰωνιον πυρ πεμψῃ, τοις δε δικαιοις κ. τ. λ. ζωην χαρισαμενος ἀφθαρσιαν δωρησηται και δοξαν αἰωνιαν περιποιησῃ i Troesregelen hos Iren. Adv. haeress. 1, 10, 1, — „venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitæ æternæ et promissorum coelestium fructum et ad profanos judicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione" i Troesregelen hos Tert. De praescriptt. haerett. c 13, — ἀναστασεως αἰτιον και κρισεως και ἀνταποδοσεως δι αὐτου γινομενων —. Ἀναστασιν γινεσθαι ὁμολογουμεν δικαιων τε και ἀδικων και μισθαποδοσιαν i Troesregelen i Constitt. apost. 6, 11, — ἀναστασιν πιστευειν και κρισιν και ἀνταποδοσιν προσδοκαν Troesregelen i Constitt. apost. 6, 14 (sml. endnu ogsaa Orig. Ctr. Cels. 1, 7), — Πιστευομεν — εἰς ἀναστασιν νεκρων και κρισιν δικαιαν ψυχων και σωματων Epiphanius's længere Daabsbekjendelse, — πιστευομεν — εἰς ἀναστασιν νεκρων, εἰς κρισιν αἰωνιον ψυχων τε και σωματων Ἑρμ. εἰς το Συμβ. — Paa en Maade er ogsaa μετανοιας ἀπο νεκρων ἐργων og βαπτισμων διδαχης i Hebr. 6, 1. 2 en Del af Troesregelen. Sml. nemlig med dem Stt., som: και εἰς ἐν βαπτισμα μετανοιας εἰς ἀφεσιν ἁμαρτιων i den jerusalemiske Kirkes Daabsbekjendelse, — και εἰς ἐν βαπτισμα μετανοιας i Epiphanius's længere Daabsbekjendelse og i Ἑρμ. εἰς το Συμβ. og ὁμολογουμεν ἐν βαπτισμα εἰς ἀφεσιν ἁμαρτιων i Epiphanius's kortere eller den cypriske Daabsbekjendelse og i Nicæno-Constantinopolitanum.

Digitized by Google

med til ὁ θεμελιος, ὁ της ἀρχης του Χριστου λογος og τα στοιχεια της ἀρχης των λογιων του Θεου [1]). Clemens af Alexandrien erklærer p. d. ovenf. S. 328 f. Anm. 1 anf. St. det paulinske θεμελιον i 1 Cor. 3, 10—12 ligefrem ved ἡ κοινη πιστις, den for alle Christne fælles, den almindelige christelige Tro.

Hvad angaar den sjette Klasse af Troesregelens Hovedbenævnelser, „manifestæ assertiones", „manifeste, manifestissime tradita, per prædicationem apostolicam tradita, in ecclesiis prædicata", saa refererer den sig til Visheden af, at dens Bestanddele høre med til den apostoliske og kirkelige Forkyndelse og Overlevering [2]), og betegner dem i denne Henseende som saadanne, der aabenbart, klarligen og sikkert maa regnes med til disse, i Modsætning til de Lærepunkter, angaaende hvilke det er mere eller mindre uklart og uvist, om de kunne siges at være Dele af den. — Denne Klasse af Benævnelser er aabenbart nær beslægtet med den foregaaende, forsaavidt som Troens Elementer og Fundamenter, de Punkter i den, som maa troes til Salighed, de store og største Punkter i Troen, just som saadanne ogsaa med fuldkommen Vished ere blevne forkyndte og overleverede af Apostlene og med den samme Vished forkyndes og overleveres af Kirken (som hines og dennes „publica doc-

[1]) Sml. endnu ogsaa 1 Cor. 15, 3. 4: παρεδωκα γαρ ὑμιν ἐν πρωτοις, ὁ και παρελαβον, ὁτι Χριστος ἀπεθανεν ὑπερ των ἁμαρτιων ἡμων κατα τας γραφας, και ὁτι ἐταφη, και ὁτι ἐγηγερται τῃ ἡμερᾳ τῃ τριτῃ κατα τας γραφας. „Quæ maximi momenti sunt in primis doceri debent" Bengel til St., — Ἐν πρωτοις „bezeichnet die vorzugsweise *Wichtigkeit*. Mit Chrys. es von der Zeit zu fassen (ἐξ ἀρχης) widerräth der Pragmatismus, nachdem es vielmehr auf die *Wichtigkeit* der folgenden Lehren ankommt" Meyer til St., — Ἐν πρωτοις „bezeichnet — das *dignitate prius*, welches zugleich aber das *tempore prius* hier gewesen sein kann, die Grundlehren, die Hauptartikel des Glaubens" Osiander til St.

[2]) Troesregelen opfattes nemlig ved denne Benævnelse som Forkyndelse og Overlevering.

Digitized by Google

trina"), medens dette ikke gjælder om de underordnede Punkter, om Bipunkterne og om de store Punkters „Hvorfor", „Hvorledes" og „Naar". Vi se derfor ogsaa ikke alene, at begge Klasser af Benævnelser forekomme hos een og den samme Kirkelærer, Origenes, men ogsaa, at denne Kirkelærer bruger dem i eet og samme Parti af sit Skrift „De principiis", nemlig i L. 1 præf., ja at han her paa et Par Steder, n. 10 og n. 3, endog sætter dem i den engeste Forbindelse med hinanden, idet han paa det ene taler om „necessariæ et manifestæ assertiones" (s. ovenf. S. 328 og 330) og paa det andet siger, at Apostlene overleverede alle de Troespunkter, som de ansaa for nødvendige („necessaria"), paa det Klareste („manifestissime"; s. ovenf. S. 329).

Endelig den syvende og sidste Klasse af Troesregelens Hovedbenævnelser, den Klasse, der kan betegnes som den fornemste, og hvoraf Troesregelens nu sædvanlige Navn „regula fidei" er taget, κανων, „regula" („lex, linea, mensura") betragter den baade som den Norm og Lov, hvorefter de Christne have at rette og forholde sig med Hensyn til sin Tro og Lære (som „norma credendi et docendi"), og som den Norm, hvorefter alt det er at bedømme, der optræder med Krav paa at gjælde for christelig Tro og Lære, og hvorefter man har at skjelne imellem hvad der kan og hvad der ikke kan gjøre Krav herpaa eller imellem hvad der hører og hvad der ikke hører med til den christelige Tro og Lære (som „norma judicandi et discernendi"). Herved betegnes Troesregelen snart som Tro (i Navnet ὁ κανων της πιστεως, „regula fidei" [1]), snart som Sandhed (i Navnet

[1]) Forudsat, at denne Forbindelse egentlig betegner Troen („sensu objectivo") som Norm, og forsaavidt som den gjör dette (se ovenf. S. 331 Text og Anm. 1).

Digitized by Google

ὁ κανων της ἀληθειας, regula veritatis), snart endelig som Fromhed (i Navnet ὁ κανων της εὐσεβειας, „regula pietatis“[1]). — Som apostolisk Tilknytningspunkt for Benævnelsen κανων, „regula“ kan alene Gal. 6, 16: και ὁσοι τῳ κανονι τουτῳ στοιχουσιν κ. τ. λ. betragtes, forsaavidt som her den i Ordene: ἐν γαρ Χριστῳ Ἰησου οὐτε περιτομη τι ἐστιν οὐτε ἀκροβυστια, ἀλλα καινη κτισις i V. 15 udtalte Grundsætning, Sandhed, som hviler paa og viser tilbage til hele Læren om Christus og derfor kan siges implicite at indeslutte den[2]), betegnes som Rettesnor for den christelige Vandel[3]).

Benævnelsen „ordo ecclesiasticus“ hos Origenes (s. de ovenf. S. 339 anf. Stt.) fører paa Forestillingen om en Række af Troespunkter, der følge paa hverandre i en vis eller i en bestemt Orden og tilsammen udgjøre et Helt. Den samme Forestilling bliver ogsaa antydet paa de to tertullianske Steder: „Hoc prius capite et omnem inde sacramenti nostri ordinem haurite“ Apol. c. 15 og: „Si ergo incredibile est — Apostolos — non omnem ordinem regulæ omnibus edidisse“ De praescriptt. harett. c. 27 og paa det irenæiske: „Quid autem, si neque Apostoli scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis?“ Adv. haeress. 3, 4, 1. Som et organiskt Helt, en Organisme, et Legeme bliver Troesregelen opfattet og betegnet af Irenæus i de mærkværdige Ord: ἐν ἑκαστον δε των εἰρημενων (af Gnosti-

[1]) Ligeledes forudsat, at denne Forbindelse egentlig betegner Fromheden, d. v. s. den fromme Tro („sensu objectivo“) som Norm, og forsaavidt som den gjör dette (s. ovenf. S. 332).

[2]) I V. 14, der hænger nöje sammen med V. 15, siger Paulus: ἐμοι δε μη γενοιτο καυχασθαι εἰ μη ἐν τῳ σταυρῳ του κυριου ἡμων Ἰησου Χριστου, d. v. s. at Christi Kors er Gjenstand for min Prædiken.

[3]) I Phil. 3, 16 er κανονι rimeligvis ægte og hentet fra Gal. 6, 16 og i εἰτε προφητειαν κατα την ἀναλογιαν της πιστεως staar της πιστεως efter al Rimelighed „sensu subjectivo“.

Digitized by Google

kerne) *ἀποδους τῃ ἰδιᾳ ταξει και προσαρμωσας τῳ της ἀληθειας σωματειῳ*[1]) („reddens suo ordini et aptans veritatis corpusculo" den gamle lat. Overs.) *γυμνωσει και ἀνυποστατον ἐπιδειξει το πλασμα αὐτων*[2]). Sml. endnu ogsaa de Ord, som Origenes har tilføjet til sin Fremstilling af den kirkelige Forkyndelses eller Troesregelens Indhold: „Oportet igitur elementis ac fundamentis hujusmodi uti secundum mandatum, quod dicit (Hos. 10, 12): *illuminate vobis lumen scientiæ*, omnem, qui cupit seriem quandam et corpus ex horum omnium ratione perficere, ut manifestis et necessariis assertionibus de singulis quibusque, quid sit in vero, rimetur et unum, ut diximus, corpus efficiat exemplis et affirmationibus, vel his, quas in sanctis scripturis invenerit, vel quas ex consequentiæ ipsius indagine ac recti tenore repererit" De princip. L. 1 præf. n. 10. Her er der dog mere Tale om en af Gnostikeren eller Dogmatikeren paa Troesregelens og Skriftens Grund frembragt Erkjendelses- eller Lære-Organisme eller om et saadant Erkjendelses- eller Læresystem.

2. Fatte vi alt det, som er udsagt om Troesregelen i de ovenf. S. 317—40 anførte Benævnelser af og Ytringer om den, kortelig sammen, saa maa vi sige, at den efter dette er:

a. Indbegrebet og Summen af, hvad Apostlene, efterat de selv havde faaet det meddelt af Christus, der igjen havde modtaget det af Gud, aabenbart og utvivlsomt have forkyndt og lært som Gjenstand for Troen, som hellig Troeshemmelighed, som Sandheden, som Christendommens til Salighed ned-

---

[1]) „Petavius legi vult *σωματι*, Grabius cum int. *σωματιῳ*; Stieren til St.

[2]) Foran gaa de Ord: *Οὐτω δε και ὁ τον κανονα της ἀληθειας ἀκλινη ἐν ἑαυτῳ κατεχων, ὃν δια του βαπτισματος εἰληφε, τα μεν ἐκ των γραφων ὀνοματα και τας λεξεις και τας παραβολας ἐπιγνωσεται, την δε βλασφημον ὑποθεσιν ταυτην* („blasphemum autem illorum argumentum" den lat. Overs.; sml. ovenf. S. 336 Anm. 2) *οὐκ ἐπιγνωσεται.*

Digitized by Google

vendige elementære og fundamentale Troeslærdomme og som Rettesnor og Lov for Troen og Læren og den Norm, hvorefter alle i og udenfor Kirken optrædende Lærdomme ere at bedømme, og hvad de herved have overleveret som Saadant nærmest til de af dem selv stiftede Menigheders Biskoper, deres umiddelbare Efterfølgere, og dernæst gjennem dem til de øvrige Menigheders Biskoper og hele den christelige Kirke med den Anvisning, at de og deres Efterfølgere til enhver Tid, troligen skulde bevare det og forplante det fra Slægt til Slægt, og

b. Indbegrebet og Summen af, hvad Kirken paa sin Side igjen aabenbart og utvivlsomt forkynder og lærer som Gjenstand for Troen, som hellig Troeshemmelighed, som Sandheden o. s. v. og, idet den har tilegnet sig det i Troen, ogsaa som sin, den kirkelige Tro, og hvad den efter Apostlenes Anvisning gjennem Rækkefølgen af sine Biskoper, fornemmelig de apostoliske Menigheders [1]) Biskoper [2]), trolig og uforfalsket overleverer og meddeler alle sine Lemmer og i Særdeleshed alle dem, som ved Daaben ville blive Lemmer af den.

3. Rette vi endelig vor Opmærksomhed paa Troesregelens Benævnelser hos de enkelte Kirkelærere, som omtale den, saa møde vi hos Irenæus de fleste af dem — kun Benævnelserne „sacramentum" („sacramenta"), elementa ac fundamenta, necessaria, necessariæ et manifestæ assertiones" og „regula (lex) fidei" [3]) mangle hos ham — og altsaa en temmelig alsidig Betragtning af Troesregelen; ligesom jo Irenæus er den Kirkelærer, der hyppigst og mest indgaaende omtaler den, Klassikeren, saa at sige, paa dens Omraade. — Tertullian betjener sig fornemmelig af Benævnelserne „regula (lex) fidei"

[1]) „Sedes apostolicæ".

[2]) Den af Petrus og Paulus grundede og opbyggede romerske Menigheds Biskoper i Særdeleshed. S. Iren. Adv. haeres. 3, 1, 1 og 3, 3, 2 og 3.

[3]) Ogsaa „regula pietatis" er en ham ubekjendt Benævnelse.

Digitized by Google

og „sacramentum“ og opfatter altsaa Troesregelen fornemmelig som Troesnorm og Troeslov og — forudsat, at „sacramentum“ skulde være „hellig og hemmelighedsfuld Tro, Lære“ — som Troeshemmelighed, ganske i Overensstemmelse med hans juristiske Tankegang og hans skarpe indre Modsætning mod og heftige Bekjæmpelse af Gnostikernes speculative Rationalisme. „Sacramentum“ røber Tertullian som Antignostikeren. -- Hos den med Tertullian aandsbeslægtede Novatian finde vi fornemmelig Navnet „regula veritatis“, hvilket Navn ogsaa hyppig antræffes hos Irenæus, hos hvem Troesregelen, forsaavidt som han betragter den som Regel, bestandig er ὁ κανων της ἀληθειας. — Hos Origenes møde vi ved Siden af de fleste andre Benævnelser — vi finde hos ham en ligesaa mangsidig Betragtning af Troesregelen, som hos Irenæus —, iblandt hvilke han især ynder Benævnelserne „prædicatio apostolica“ og (i endnu højre Grad) „prædicatio ecclesiastica“ de for ham ejendommelige (ihvorvel ikke ganske ejendommelige [1]) elementa ac fundamenta, magna et maxima, necessaria, necessariæ assertiones“ og „manifestæ assertiones, ea, de quibus sancti Apostoli manifestissime tradiderunt“ o. s. v. Disse Benævnelser vare fremkaldte ved Origenes's videnskabelige, speculative Tilbøjelighed og Begavelse, hans Lyst og Gave til at udgranske de overloverede Troessandheders „Hvorledes“ og „Hvorfor“, en Lyst og Gave, der vare ledsagede ikke alene af et meget godt Kjendskab, men i det Hele taget ogsaa af en oprigtig Hengivenhed til den almindelige, christelige Tro, — eller, med andre Ord, de anførte Benævnelser vare fremkaldte ved den store Kirkelærers Bestræbelse, at modsætte Gnostikernes antichristelige Systemer et paa den almindelige kirkelige Tro opbygget christeligt Erkjendelses- og

[1]) De findes nemlig for en Del ogsaa hos Clemens af Alexandrien. S. nedenf. S. 357.

Digitized by Google

Læresystem. De røbe den christelige Gnostiker, Theologen, Dogmatikeren, Kirkens første Dogmatiker. — Han havde forøvrigt med Hensyn til den en Forløber i Clemens af Alexandrien, hans Lærer og hans Forløber overhovedet, thi Clemens kjender til Betegnelserne *τα μεγιστα* (s. ovenf. S. 329 Anm. 1) og *ἀναγκαιοτατα* (s. ovenf. S. 329) og taler om, at Apostelen Paulus betegner den almindelige Tro som *θεμελιον* og *γαλα* (s. ovenf. S. 328 f. Anm. 1). — I de apostoliske Constitutioner møder os fornemmelig Benævnelsen *κηρυγμα των Ἀποστολων*.

Digitized by Google

Παντοδυναμος, παντοκρατωρ, omnipotens.

Af

C. P. CASPARI.

Παντοδυναμος, som findes hos Scholiasten til Aesch. Sept. 172, i Visdommens Bog (Sap. 7, 23, 11, 18 og 18, 15) og hos Kirkeskribenterne (Greg. Nyss. *λογ. κατηχ. ὁ μεγ.* c. 2; Theodoret. Quæst. 56 og 63 i III Reg. *το παντοδυναμον του θεου, ὁ παντοδυναμος κυριος* o. o.; Dionys. Areop. De div. nomm. c. 8 § 6; Jobius i Phot. Bibl. Cod. 222; o. s. v.), og i hvis Sted Dionys., p. anf. St. § 13, ogsaa bruger *ἀπειροδυναμος*, refererer sig, naar det prædiceres om Gud, til Hans Gjøren og betegner Ham som den, der har Kraften eller Magten til at gjøre Alt (*ὁ παντα δυναμενος* 2 Macc. 11, 13, *Εἰ παντοδυναμος ἐστιν ὁ θεος, πως λεγεται τι μη δυνασθαι;* Dionys. p. d. anf. St., Luk. 1, 37 og Matth. 19, 26), hvad Han vil (s. Ps. 115, 3 og 135, 6 og Visd. 12, 18, og sml. Jobius, p. d. anf. St., og Aug. i Serm. 213 n. 1). Virkninger af, at Gud er *παντοδυναμος*, er Verdens Skabelse og Undergjerningerne (s. 1 Mos. 18, 14. Jer. 32, 17. Luk. 1, 37).

Παντοκρατωρ derimod, hvilket Ord i LXX, som bekjendt, ofte optræder i Forbindelse med *Κυριος* som en Oversættelse af יְהוָה צְבָאוֹת og i Jobs Bog ikke sjelden som en Oversættelse af שַׁדַּי i det nye Testament foruden i det gammeltestamentlige Citat 2 Cor. 6, 18 syv Gange forekommer i Apocalypsen, hvor det svarer til אֱלֹהֵי צְבָאוֹת, og endelig fra de ældste Tider af (s. Iren. Adv. haeress. 1, 10. 1) møder os i Daabssymbolets (de græske Symbolers) første Artikel (før Irenæus findes det som en Betegnelse af Gud foruden i det nye Testament endnu ogsaa hos Clem. Rom. 1 Cor. 2 og i Overskriften over Polycarps Brev), — *παντοκρατωρ* derimod betegner Gud som den, der har alle (skabte) Ting i sin Haand og kan gjøre med dem, hvad Han vil, som Universets ubetingede, absolute Herre og Hersker, som den Alherskende, Alherskeren, Alherren. Saaledes er det ogsaa fra Arilds Tid af blevet opfattet i den græske Kirke. Theophilus af Antiochien siger Ad Autolyc. I, 4: *παντοκρατωρ δε (ἐστιν ὁ θεος), ὁτι αὐτος τα παντα κρατει και ἐμπεριεχει. Τα γαρ ὑψη των οὐρανων και τα περατα της οἰκουμενης ἐν τῃ χειρι αὐτου ἐστιν* (efter Ps. 95, 4), *και οὐκ ἐστιν τοπος της καταπαυσεως αὐτου* (efter Jes-

Digitized by Google

66, 1 og Ap. Gj. 7, 49). I Relationen af Troesregelen i Constitt. apost 6, 11 heder det: *Παντοκρατορα: πανταρχην, παντεξουσιον.* Cyrillus af Jerusalem forklarer Katech. VIII n. 3 *παντοκρατωρ* ved *ὁ παντων κρατων, ὁ παντων ἐξουσιαζων.* Endelig Athanasius siger De decretis Nicænæ Synodi. n. 36: Propheterne have givet Gud Navnet *παντοκρατωρ, ὁτι παντων, ὡν δια του υἱου πεποιηκεν, αὐτος κρατει, τουτων τε την ἐξουσιαν τῳ υἱῳ δεδωκε* (Matth. 28, 18 sml. 11, 27), *και, δεδωκας, παλιν αὐτος δια του λογου κυριευει.* (Sml. endnu ogsaa Suicer, Thes. under *παντοκρατωρ*). At Gud er *παντοκρατωρ*, forudsætter og indeslutter, at Han er *παντοδυναμος*, og ligesaa forudsætter det den første Virkning af, at Han er *παντοδυναμος*, Skabelsen af alle Ting ved Ham. I Skriften bliver *το παντοκρατορον του Θεου* udtalt i Ps. 103, 19, 1 Chron. 29, 12 og Ps. 95, 4, paa hvilket sidste Sted tillige Skabelsen optræder som dets Forudsætning. Ogsaa i Gudsnavnet יְהוָה צְבָאוֹת ligger det udtalt, forsaavidt som det forstaar sig af sig selv, at de himmelske Magters, Englenes og Stjernernes, Herre ogsaa er Jordens og alle jordiske Magters Herre, hvorfor LXX heller ikke med Uret har gjengivet hint Gudsnavn ved *παντοκρατωρ*.

Den latinske Kirke har fra Arilds Tid af gjengivet *παντοκρατωρ* i sine Bibeloversættelser, i sine Oversættelser af græske Symboler (specielt i sin Oversættelse af det kirkelige Daabssymbols græske Urtext) og i sine Oversættelser af græsk-kirkelige Skrifter overalt mindre træffende ved *omnipotens*, fordi det latinske Sprog ikke ejede noget Ord, der fuldkommen svarede til det. *Omnitenens* nemlig, som efter de latinske Lexica Tertullian skal have brugt i Adv. Marc. lib. V (jeg har her ikke kunnet finde Ordet; kun *mundi tenens* har jeg fundet i Adv Marc. 5, 18. Adv. Valent. 22 og De fuga 12 som Oversættelse af *κοσμοκρατωρ*), og hvoraf efter Pearson, Exposition on the Creed, lat. Overs. af J. S. Arnold p. 74 Not. u, ogsaa Augustin skal have betjent sig, er mindre godt Latin. *Omnipotens* svarer snarere til *παντοδυναμος*, hvilket Ord ogsaa Visd. 11, 18 og 18, 15 er gjengivet ved det (ikke ogsaa Visd. 7, 23, hvor det er udtrykt ved *omnem habens virtutem*). Rufin, som i sin Commentarius in Symbolum Apostolorum c. 5 siger om *omnipotentem*: „*Omnipotens* ab eo dicitur (Gud Fader, i det aquilejensiske Daabssymbol og i de latinske Daabssymboler overhovedet), quod omnium teneat potentatum", forklarer snarere de græske Symbolers *παντοκρατωρ*, end de latinskes *omnipotens* og lægger Betydningen af hint Ord ind i dette, hvad der har sin Grund deri, at han her, som saa ofte, udskriver Cyrillus af Jerusalems Katecheser. Dog er hans Udlæggelse af *omnipotens* forsaavidt ikke urigtig, som dog dette Ord skal være en Oversættelse af *παντοκρατωρ* og kun gjengiver dette Ord mindre træffende.

Den ældste græske Oversættelse af det apostoliske Symbol, den af Usher af en Cambridger Codex fra det femtende og af mig af en Sanct-Gallener Codex fra det tiende Aarh. udgivne, har i den første Artikel gjen-

Digitized by Google

givet *omnipotens* ved *παντοκρατωρ*, i den andens næstsidste Led derimod ved *παντοδυναμος*. Dette har givet Pearson Anledning til den Antagelse, at *omnipotens* paa det førstnævnte Sted har en anden Betydning, end paa det sidstnævnte, idet det paa hint betegner „peculiariter autoritatem dominii", paa dette derimod „magis proprie potestatem operandi" (p. d. anf. St. p. 504). Sagen forholder sig imidlertid ganske anderledes. Den græske Text i Cod. Cantebrig. og i Cod. Sangall. er ikke, som Pearson synes at have ment, den latinskes Original eller dog en med den coordineret Text og derfor en Text, der overgaar den i Autoritet, eller der besidder lige Autoritet med den, men den er kun en, omend gammel og maaske endog meget gammel (i det sjette eller femte Aarhundrede forfattet), Oversættelse af den, hvad foruden selve *παντοδυναμος* i Ledet om Christi Sidden ved Faderens Højre Ordlyden af Ledet om Nedfarten *κατελθοντα εἰς τα κατωτατα* viser, og dens Ophavsmand, sandsynligvis en Græker, har derfor i den første Artikel gjengivet *omnipotens* ved *παντοκρατωρ*, i den andens næstsidste Led derimod ved *παντοδυναμος*, fordi han i Nicæno-Constantipolitanum, der var ham bekjendt, ja hvormed han var fortrolig, hist forefandt hint Ord, her derimod ikke noget til *omnipotens* svarende Udtryk, idet Ledet om sessio ad dexteram i det nævnte Symbol kun lyder: *καθεζομενον ἐκ δεξιων του πατρος* og altsaa mangler Apostolicums *Dei — omnipotentis*. I den første Artikel følte han sig bunden ved Nicæno-Constantinopolitanums *παντοκρατορα*, i den anden Artikels næstsidste Led bandt ham derimod Intet, hvorfor han her oversatte bogstavelig. Det Sidste har han ogsaa gjort i Ledet om Nedfarten, der, som bekjendt, ligeledes mangler i Nicæno-Constantinopolitanum, idet han gjengav *ad inferna* ved det i de græske Symboler aldeles uhørte *τα κατωτατα* (de græske Symboler bruge enten *Ἀιδης* eller *τα καταχθονια*). Over Forskjellen mellem *παντοκρατωρ* og *παντοδυναμος* har han vist ikke videre reflecteret. At antage, at i Apostolicum *omnipotens* i Ledet om sessio ad dexteram skulde have en anden Betydning end i den første Artikel, er aldeles urimeligt. For det Første viser jo nemlig *Dei — omnipotentis* hist øjensynlig tilbage til *Deum — omnipotentem* her og gjentager det kun for ret skarpt at fremhæve, at Jesus Christus ved at sætte sig hos Faderens Højre blev delagtig i det guddommelige Herredømme over alle Ting; og for det Andet staar *omnipotentis* i Ledet om sessio ad dexteram tydelig i Relation til nytestamentlige Steder, som Matth. 28, 18: *ἐδοθη μοι πασα ἐξουσια ἐν οὐρανῳ και ἐπι γης*, *data mihi est omnis potestas in coelo et in terra* It. Vulg. (sml. ogsaa Matth. 11, 27), Ap. Gj. 2, 34—36 og 1 Petr. 3, 22, og det er uden Tvivl ogsaa blevet til under deres Medvirkning, især under Medvirkning af det førstnævnte Sted. Men paa dette og paa de øvrige bliver jo klarlig ganske det samme udtalt, som er udtrykt i *παντοκρατωρ*.

Digitized by Google

Anmeldelser.

Britiske Tidsskrifter.

The Contemporary Review. I August Heftet skriver Prof. Mayor om the „*Ethics of Ritual*" og anvender paa de i den engelske Kirkes Ritual foreliggende Enkeltheder de Grundsætninger, hvorpaa han i en tidligere Artikel har vist, at et Ritual skulde bygges. Afhandlingen har fornemmelig Interesse ved det Lys, den kaster paa den ritualistiske Bevægelse i England. Han fortæller, at der er ritualistiske Præster, som fra Prædikestolen forklarer deres Tilhørere, at medmindre de skrifte for deres Præst, ville de paa Dødslejet plages af Djævle, og at en anglikansk Præst offentlig har skrevet, at han og flere Præster anse en Vildfarelse i Læren for en hæsligere Synd end den mest oprørende Forbrydelse, Vidnesbyrd om, hvorledes Overtroen allerede hos Somme har baaret sin Frugt og bragt dem til at skille Moraliteten fra Religionen. Men vi ville fornemmelig dvæle ved det Billede af det Udvortes ved Gudstjenesten i den engelske Kirke, som fremstaar ved at samle de spredte Træk af samme, som berøres i Afhandlingen. Ritualismen elsker skjønne Kirkebygninger med Symbolik i alle Hjørner og Ender, middelalderlige Billeder, mestendels af mild feminin Skjønhed, farvede Ruder, som kun indlade et dæmpet Lys, Kors og Blomster i Kirken, Lys paa Alteret. Den anvender megen Tid og Bekostning paa at smykke Kirkerne paa en særegen Maade under de store Højtider og ved Høstfesterne, og ombytter gjerne Alterklædernes Farve efter Kirkeaarets forskjellige Tider. I den stille Uge maa de saaledes være sorte. Den elsker daglige Gudstjenester, hensigtsmæssige i de store Byer, hvor de hjælpe de mange enligtboende Mennesker til at give deres Gudsdyrkelse den sociale Charakter, den ellers vilde savne, men vanskeligere at holde i Gang ude paa Landet, hvor Folket bor mere spredt, og hvor Husandagten i Familjerne heller burde fremelskes. Den vil gjerne ved særegne Fastedage og Højtider lede Opmærksomheden hen paa særegne Kjendsgjerninger og Lærdomme, som høre Christendommen til, men har Møje ved at finde passende Helgener inden den protestantiske Kirke, og nytter endnu ikke nok Lejligheden til at erstatte Savnet ved at prædike nu og da over kirkehistoriske Emner. Den lægger stor Vegt paa hyppige og tidlige Communioner. Kirkemænd bør gaa til Alters idetmindste en Gang om Ugen og altid fastende. Naar Troesbekjendelsen

Digitized by Google

læses eller messes, bøjer man sig ikke blot efter Kirkens Forskrift, naar Herrens Navn nævnes, men kaster sig stundom helt ned, og den samme Bøjning finder ofte ogsaa Sted under hele „Troens" og hele „Glorias" Afsyngning, samt ellers, naar det hellige Navn nævnes. Naar „Troen" læses, vende Præsterne sig mod Øst. Naar disse, fulgte af Choristerne, træde ind i Kirken, skal Menigheden rejse sig. Der er en Tilbøjelighed til at opgive det Gode, som Reformationen bragte, idet den gjengav Herrens Tjener hans Plads som Borger og Menneske, og i det Sted afslutte Præsterne som Kaste for sig. Derfor gaa disse nu saa ofte klædte paa en særegen Maade til dagligdags, rage Skjægget helt af og har intet mod en Tonsur og prise Coelibatet. Ligeledes elske de kostbare Messeklæder. Musiken dyrkes i Kirkerne, og af Hensyn til den har Menigheden overdraget Udførelsen af en Del af sine Pligter til et særskilt Sangerkor. Mange nye Salmer og Melodier ere indførte, men de fleste har lidet Værd og minde formeget dels om Amnestuen, dels om Gaden. Nadverens Højtideligholdelse med Faste, Lysenes Tænding paa Alteret og Knæbøjninger imødekommer den grove, sanselige Opfatning af Sakramentet, som for Tiden synes at have saadan Tiltrækningskraft for Mange.

I dette Billede er der baade Lys og Skygger. Forf., som undersøger de enkelte Træk med kritisk Blik, er heller ingen Puritaner, neppe nok en Lavkirkemand. Hans Dom om Ritualismen skinner frem i følgende Ytring: „Meget af den tilsyneladende Sacerdotisme nutildags skyldes rent midlertidige og tilfældige Aarsager, Reactionen mod Evangelicalismen, Angsten i Anledning af „Essays and Reviews", Begjæret efter at organisere Kirken for moralske og religiøse Øjemed, individuel Stridslyst og Kjærlighed til Nyt og Stads". Den Ros giver han Ritualismen, at den dog har gjort et Forsøg paa at organisere Noget, som kunde kaldes socialt Kirkeliv, og nedbryde de Skranker, som ere rejste af den engelske Undselighed og Gentilitet. Forøvrigt trøster han sig til, at med en ægte non-conforming Christendom paa den ene Side og en fri Videnskab paa den anden, vil præstelig Terrorisme eller præstelig Smiger ikke i Længden kunne udøve nogen virkelig Indflydelse paa det teutoniske Sind.

I det samme No. har George H. Darwin[1]) en Artikel „om velgjørende Indskrænkninger i Friheden til at stifte Ægteskab", hvis Indledning er charakteristisk og derfor hidsættes: „Øjemedet med denne Artikel er at udpege, hvorledes de nye videnskabelige Lærdomme kunne ventes i Fremtiden at indvirke paa Individernes personlige Frihed i Ægteskabssager. Indtil den nærværende Periode af Verdens-Historien har Menneskeslægtens sociale Kampe fornemmelig gaaet ud paa at skaffe Individet en altid voxende Frigjørelse fra de Hindringer, andre Medlemmer af Samfundet lægge paa ham. En af Christendommens

[1]) Ikke Charles Darwin, den berömte Grunder af Darwinismen, men, om ret erindres, en Søn af ham.

Digitized by Google

mest fremtrædende Ideer er den, at hvert Menneske er personligt ansvarlig for sin Sjæls Frelse og som Følge deraf, at det er sjælelig uafhængigt af andre — nogen anden Tanke end den, at dets legemlige Skikkelse var fuldstændigt uafhængig, vilde ikke lettelig opkomme, inden Evolutions-Lærdommene havde traadt temmelig stærkt frem. Men disse nye Lærdomme gaa ud paa at vise, at vor sjælelige saavelsom vor legemlige Bygning er det ligefremme Resultat af forudgaaende Slægters, og at vi, den nulevende Slægt, er lig den levende Frynse af Koralrevet, der hviler paa en uddøet Grundvold, som vore Forfædre afgive, for saa, naar vor Tur kommer, atter at danne en Basis for vore Efterkommere. Vi begynde nu at komme paa det Rene med, at et Samfunds Medlemmer danne et Hele, hvis Bestanddele kun er lidet mere uafhængige af hverandre end de enkelte Celler ere i et organisk Væsen, og, ifølge mange store Fysiologers Tro, er hver Celle i Virkeligheden til en vis Grad et særskilt Individ, og store Antal af saadanne Individer ere faktisk forenede til en Kolonі til gjensidig Hjælp og danne tilsammen en levende Organisme. Jeg har i denne Artikel forudsat Rigtigheden af Evolutions-Lærdommene, og Folk, som ikke hylde dem, ville finde Styrken af det, jeg har at sige, enten meget svækket eller ganske tilintetgjort". — Hr. Darwin synes at have god Lyst til med Bismarkisk Strenghed at omdanne hele Verden til en eneste Anstalt for Menneskeavl. „Hvem tror paa Evolutionen", siger han, „og kan tvivle paa, at lige saa overraskende Resultater kan frembringes i Menneskет, som nu sees i vore Heste, Hunde og Kaalhoveder". Høje Idealer for „den nye Tro"!

I September-Heftet er der en Artikel kaldet: „The Statesman turned Theologian" af John Hunt, som dvæler ved den interessante Kjendsgjerning, at fem fremragende engelske Statsmænd i de sidste Aar har optraadt som theologiske Forfattere, alle med stort Alvor, skjønt fra forskjellige Standpunkter. I 1868 skrev den engelske Premierminister Wm. Gladstone om „Ecce Homo", den nylig før udkomne mærkelige Bog om Herrens Liv og Gjerning. Med stor Beundring for Bogen taler den højtstaaende Forfatter den frie Undersøgelses Sag fra et orthodox Standpunkt og forsvarer den Methode, Forfatteren af „Ecce Homo" har fulgt, den han forsøger at paavise, at Herren selv har fulgt i Forkyndelsen af sin Persons Hemmeligheder. I 1870 skrev Hertugen af Argyll om „The Reign of Law". Samme Standpunkt omtrent som den foregaaende Forfatter, men Gjenstanden for Betragtningerne mere den naturlige Religion end den aabenbarede. Christendommen, paastaar han, er overnaturlig kun i den Betydning, at Gud er Ophavsmanden for den. Loven regjerer i den moralske og aandelige Verden ligesaa vel som i den fysiske. Overnaturlig Gjerning er ikke modsat Lov eller ligegyldig for Lov, men følger Lov ligesaa vel som det synlige. Christi guddommelige Missjon førte kun nødvendigvis med sig, at særegne Midler maatte anvendes, passelige for det høje Øjemed. 1872 udkom Hertugen af Somersets Bog: „Christian Theology and Modern Scepticism".

Digitized by Google

Han behandler Skriften, lader det til, uden al Ærefrygt, vil paa en Maade holde sig til Gud og hans Christus, men kan ikke forliges med Apostelen Paulus og farer saa løs paa ham som den formentlige Fader til Dogmatiken og dermed Fordærver af Christendommen, hvorunder han faar glimrende Anledning til at vise, hvorlidet han forstaar baade Herren selv og hans Apostel. Iaar (1873) har den gamle Jarl John Russel vovet sig ud med et Stykke Kirkehistorie, ikke saa lidet endda: „Essais on the Rise and Progress of the Christian Religion in the West of Europe. From the Reign of Tiberius to the end of the Council of Trent". Han er ogsaa vred paa Dogmatiken og fordrer ubegrændset Toleration for theologiske Meninger, men kræver dog lykkeligvis selv Fastholdelsen af nogle Dogmer og det ikke mindre indholdstunge end disse: 1) Gud er en Aand, Himmelens og Jordens Skaber. 2) Christus sendtes fra Gud og forkyndte Menneskene Guds Ord. 3) Christus døde for Menneskeslægten. Endelig har Viscount Stratford de Redcliffe, ogsaa iaar, udgivet en Bog, kaldet „Why am I a Christian"? hvori han med stort Alvor om end ikke altid med de sikreste Grunde siges at forsvare Troen paa vor Frelser. Vi kjende kun de to første Skrifter og maa derfor og af andre Grunde nøjes med denne korte Angivelse af Titler og Indhold. — En Artikel i samme Hefte, kaldet „*Contemporary Evolution*" af St. George Mivart, forsøger at vise, at den hele Nutidsbevægelse, som daterer sig fra Renaissancen, kan betragtes som i det Væsentlige en Tilbagevenden til Hedenskabet. Hverken Mandens Standpunkt i det Hele eller Synsmaader i det Enkelte har vor Sympathi, heller ikke ved vi, hvad Autoritet han taler med; men han har visselig Ret, naar han paastaar, at Menneskeaanden aldrig vil finde Hvile i Strauss's rene Materialisme eller i den af Comte opfundne tomme Tilbedelse af den abstrakte Menneskelighed, og altformegen Ret i sin Paavisning af Tidsaandens hedenske Beskaffenhed. Vi har kun Rum for ét Citat: „Det er ikke umuligt, at en ny hedensk Cultus en vakker Dag, om Trang til en saadan opstod, kunde udvikle sig i Forbindelse med Mr. Spencers egen Filosofi [der benegter at „Humanitetens Religion" kan blive Fremtidens]. Det er klart, at en saadan Evolution er mulig, saasom Mr. Spencer virkelig i det Væsentlige er en Brahman og hans Tro Brahmanisme, som potentielt indeholder et helt Pantheon af kosmiske Guddomme, hvis Tilbedelse lod sig retfærdiggjøre for mange Saadannes Fornuft og Samvittighed, som virkelig tage hans Filosofi for god. Thi Mr. Spencer bliver aldrig træt af at fortælle os, at enhver Ting er en Form af det Ukjendelige, medens vi om denne første Aarsag ikke tør udsige Andet, end at den er til. Selv at tillægge den Fornuft og Vilje, vilde efter hans Mening være at tale forringende om den.

The British & Foreign Evangelical Review for Oktober d. A. aabnes med en Afhandling af the Rev Thom. Croskery om *Romanismen i England*. I Modsætning til mange Protestanters Ængstelse og tiltrods for de Romerskes egne Triumfraab spaar han den ingen glimrende Fremtid i England. Den har mange Gejstlige i England og Wales nuom-

Digitized by Google

stunder (ifjor var der 1824); men ligefuldt er der i disse Landsdele ikke mere end omtrent 1 Million Katholiker, og af disse var der i 1861 kun 179,000 Englændere; Resten var Irlændere og Udlændinge. Fra 1861 har Forholdet mellem Nationaliteterne neppe forandret sig synderligt [1]). Katholikernes Antal har vistnok voxet stærkt i Løbet af de sidste 100 Aar, men Protestantismen har, ialfald siden dette Aars Begyndelse voxet næsten 5 Gange saa stærkt i Forhold til Folkemængden i hele the United Kingdom. Vistnok har Romanismen oversvømmet England med mange Klostre (i 1872 i England og Wales: 236 Nonne- og 59 Munkeklostre); men den Tid er forbi, da disse var Missionens Støttepunkter; Protestantismens Natur og Instinkter forbyde al Sympathi med dem som en religiøs Institution. Maaske det ogsaa mindre er Meningen at bruge dem i Proselytismens Tjeneste; maaske de kun er blevne saa talrige i det frie England, fordi de maatte lukkes paa Continentet paa saa mange Steder, eller fordi de ansees tjenlige til at holde fast paa de irske Masser i de engelske Stæder. Vistnok er der mange katholske Kirker (i 1872 i England og Wales 1227), men de afgav dog i 1851 kun $^1/_{50}$ af de Sæder, som dengang fandtes i England for Kirkegjængere. Romanismen har gjort mange Proselyter blandt Aristokratiet, men Middelklasserne, i hvem Magtens Tyngdepunkt er, kunne ansees for uberørte og kanske upaavirkelige af den. Der opregnes for 1873 i en katholk Almanak 34 katholske Medlemmer af House of Lords, men af dem er kun 7 Convertiter, og der er ialt 477 peers, som høre til Overhuset. Der nævnes sammesteds 28 romersk-katholske Baronetter, men af dem er kun 8 overtraadte fra Protestantismen. I Underhuset har Romanismen 36 Repræsentanter, men det er Irland, som har sendt dem, og der er ialt 658 Medlemmer. Saadan er den faktiske Stilling nu; hvad Fremtidsudsigter er der saa for Romanismen? Forf. mener: ikke saa synderlig store. Den skylder sin overraskende Tilvæxt i dette Aarhundrede fornemlig to Omstændigheder. Først en stærk Indvandring fra Irland, fornemmelig efter den store Hungersnød i 40-Aarene. Dernæst den fra Oxford udgaaende i 1853 begyndte aandelige Bevægelse, som plejer at kaldes efter Dr. Pusey, men maaske med lige saa stor Ret kunde kaldes efter Keble, den fromme Salmedigter, som har givet England Sangbogen „The Christian Year". Denne Aandsretning har, som bekjendt, ledet til Manges Overgang til Katholicismen. Fra 1842 til 1860 gik ikke mindre end 217 Gejstlige og 467 Læge Medlemmer, Mænd og Kvinder, og det fornemmelig af Aristokratiet, over fra den episkopale Kirke til Rom. Og det var ikke blot betydelige Pengemidler, der paa denne Maade kom i den katholske Kirkes Tjeneste, men fremforalt en betydelig intellectuel og moralsk Magt. Vel har enkelte talentfulde Mænd atter vendt tilbage fra Romerkirken, vel har den i Andre f. Ex. Renouf, hvis Bog om Pave Honorius's Kjætterier er kommen paa Index'en, og Lord Acton, som er den ledende „Gammelkatholik" i England, faaet farlige Medlemmer; men i John Henry Newmann har den vundet ee genial og ideal Natur, hvis Ord og Skrifter endnu slaa an videnom i protestantiske Hjerter, i Manning, Erkebiskopen, en fuldblods ultramontan, veltalende, klog og som Newman endnu noget evangelisk sindet Leder, i Ward og Oakley, som sammen med Newmann i 1845 ledede Udtrædelsen af den episkopale til den romerske Kirke, to hver paa sin Vis, den ene som Publi-

[1]) Medens Romanismen er den herskende Religion i Irland og i Skotland har $^1/_{10}$ af Landets Indbyggere, tæller den i England kun $^1/_{20}$ af disse blandt sine Tilhængere. Medens i Tydskland c. $^2/_5$ af Befolkningen og i the United States maaske $^1/_4$ hylde Romanismen, hyldes den i the United Kingdom kun af $^1/_{50}$.

Digitized by Google

cist, den anden som Præst, fremragende Forkjæmpere; flere kunde endnu nævnes. Alligevel er der mange Grunde, som synes at tale imod Romanismens videre Fremgang i England eller ialfald imod, at den kan blive synderlig farlig. Overgangene til den kulminerede omkring 1851, siden har deres Tal stadig sunket. Den ritualistiske Bevægelse har gjennemløbet sin virkekraftige Periode. De Extreme gjør vistnok mest Støj, men inden Højkirkens Rækker findes mange sandt evangeliske Mænd, som f. Ex. Goulbourn og Liddon. Oxford selv begynder at henfalde mer og mer til „Broad Church", Dissenterne faa større og større Udbredelse, Sammenhold og Indflydelse i Landet; de har desuden nu faaet Adgang til Oxforder Universitetet, ligesom de i det Hele udrustede sine Præsteemner med den theologiske Dannelse, hvis Mangel hos Statskirkens Præster i saa høj Grad gav Vækkelsen, som udgik fra Oxford og fornemmelig berørte Gejstligheden, en saa skjæv Retning. Den katholske Presse har liden Udbredelse blandt Mængden. Denne opbygger sig fornemmelig eller udelukkende ved protestantiske Prædikensamlinger som Spurgeons, Guthries, Cairds, Maclarens, Kers og Liddons. Englands ypperste Historieskrivere, Carlyle, Macaulay og Froude, staa afgjort paa protestantisk Grund; ligesaa Dagbladspressen med „Times" i Spidsen. Infallibilitetserklæringen med Syllabus, som rimeligvis har holdt mange Anglicanere fra at følge sin Længsel mod Rom, har i alle Tilfælde fjernet de latitudinariske Forfattere fra Romanismen. Føj dertil Romanismens Nederlag i det øvrige Europa, og, alt vel overvejet, tør det vise sig, at, med alle Romanismens virkelige og betydende Sejre i senere Tider i England, er Tal, Rigdom, Magt, historiske Traditioner endnu paa Reformationens Side, og den Dag er visselig fjern, da den engelske Nation vil bøje sin Nakke under Roms Aag.

Heftet fortsættes med en grei og god Afhandling af Prof. Forbes om „Herrens Tjener hos Esaias". Den er fremkaldt af en tidligere Artikel i Tidsskriftet ved Prof. Davidson (af Free Church College i Edinburgh). D. have ment, at Profetien i Esaias Cap. 53 kun er typisk eller indirekte messiansk. „Profeten taler" — siger D. — „om det troende Element i Israel; han taler om det i den Skikkelse, hvori han kjendte det, men hans Forudsigelser angaaende det ere kun udtømmende og derfor sande om Messias". I Modsætning hertil hævder Dr. Forbes, „at Profeten og de, han henvendte sig til, ved Tjeneren, som er afbildet i Esaias 52, 12—53, 12, først og ligefremt forstod en individuel, personlig Messias, hvis uforskyldte Lidelser skulde sone for Israel og for alle Folkeslag, saaat han skulde blive „Herrens Frelse indtil Jordens Ende" (49, 6). Artikelen giver en interessant Fremstilling af den messianske Ide's progressive Udvikling i det gamle Testamente og særskilt af Tankegangen i den anden Halvdel af Esaias Profetiers Bog (Cpp. 40—66). En Artikel om „Helbredelse ved Bön" af John Kelly fortæller om Dorothea Trudel i Männedorf og Pastor Blumhardt i Bad Boll, men Artiklen indeholder Intet, som kunde være Nyt for norske Læsere. Her er dog en liden Anekdot, som en Ven af Forfatteren har meddelt ham. „En Søndag Eftermiddag traf jeg Prof. Delitzsch paa en af mine Medstuderendes Værelse. Da han, som sædvanligt, naar han mødte Nogen af os, spurgte: Har De Noget at spørge om? bragte jeg dette Emne [om Helbredelse ved Bön] paa Tale. Han hörte taalmodigt paa mig en Stund, medens jeg fremførte Indvendinger. Uden at anse det Umagen værdt at besvare nogen enkelt Indvending, slog han simpelthen Stedet i Jakobs Brev op og bad om en Forklaring under den Forudsætning, at Strømmen af det Overnaturlige var bleven indskrænket til den apostoliske Tidsalder. Derefter fortalte han Tilfælder, som han selv vidste om, baade i Forbindelse med Blumhardt og Dorothea Trudel. Efter hans Mening var Ægtheden og den overnaturlige Charakter af disse Kjendsgjerninger hævet over al Tvivl, og jeg har ogsaa

Digitized by Google

faaet Indtrykket af, at han betragtede den skriftmæssige Grund i Jakobs Brev for tilstrækkelig til at berettige Forventningen om, at Strömmen af det Overnaturlige aldrig har hört op". Prof. Milligan har en interessant Afhandling om *„de theologiske Seminarier i de forenede Stater og de theologiske Højskoler i Skotland.* Deri gives mange Vidnesbyrd om, at den Friskhed og Vækst, som overhovedet udmærker Amerika, ogsaa i fuldt Maal aabenbarer sig paa det kirkelige Livs Omraade. Af de 117 theologiske Seminarier, som fandtes der i 1871, skrev kun 3 sig fra forrige Aarhundrede, og ikke mindre end 54 ere opstaaede efter 1850. Katholikerne have flest, ialt 18; dernæst komme Baptisterne med 17, saa Presbyterianerne og Lutheranerne, hver med 14. Amerikanernes praktiske Sands fornegter sig heller ikke i disse Anstalters Indretning. Der gjöres meget for at fritage de Studerende for at maatte dele sin Tid mellem Studierne og Skolearbejde for Underholdets Skyld. Den Gavmildhed, som dette og meget Andet kræver, er da ogsaa temmelig storartet. En Dommer i Massachusett sagde til sig selv, da han var ung: bliver du Prest, vil du neppe kunne mere end holde Livet oppe; bliver du Jurist, vil du snart være i Stand til hvert Aar at underholde 12 theologiske Studenter. Han blev Jurist, og har i de sidste 20 Aar underholdt 12 theologiske Studenter hvert Aar. Hvad de theol. Højskoler i Skotland angaar, erkjender Prof. M. med Glæde, at den gamle Stolthed over og Kjærlighed til den gejstlige Stand endnu ikke er uddöet i det skotske Folks Hjerte, hvorfor endnu saa mange og saa hæderlige unge Mennesker vælge den theologiske Bane tiltrods for saa meget, indvortes og udvortes, som frister bort fra den. Men han klager over, at Theologerne ikke mere som för le de aandelige Liv i Landet, at der er Mangel paa hjemmevoxen, frisk og god theologisk Literatur, at saa meget af Kirkernes bedste Kraft ödes paa Kirkekommiteer, hvis Rapporter finde deres bedste Prototype i de Mænds, som Moses sendte ind i det forjættede Land, og at der over det meget prisælige og uundværlige Arbejde blandt de Fattige i de store Byers Smuge og Smitter glemmes, at i vor Tid vil Christendommens Hovedslag udkjæmpes ikke der, men i de fine Kvartaler, „in the terraces and squares". Det gjælder derfor om at modarbejde de mange Fristelser, som nu findes til at lægge Theologien paa Hylden, baade for Professorer og Studenter, og opmuntre til en dybere og varigere Beskjæftigelse med den ædle Videnskab. Baade hine og disse burde befries mere, end Tilfældet nu er, for Næriegssorger og deraf følgende Extraarbejde. Studietiden, nu i Almindelighed 7 a 8 Aar, dels ved Universitetet, dels i de theologiske Höjskoler (eller nöjagtigere: dels „in arts", dels „in divinity") burde kortes, men ikke være saa udstykket som nu, Sommersessioner indföres, Privatdocenter ansættes og större Frihed i Studiet gives de Studerende, ved at indskrænke den tvungne Nærværelse ved Forelæsningerne.

For dem, som have kjendt den ikke længe siden hensovede Edinburgherprofessor, Sir James Simpson, en Bagergut fra Bathgate, der ved en Broders Opofrelser og egen Energi, under Guds Velsignelse af hans Arbejde, hastigt arbejdede sig op til en fremragende Plads i Videnskaben og blandt Menneskeslægtens Velgjörere, vil en Artikel, som har hans Navn til Overskrift, være af Interesse. Ikke faa af vore Læger har kjendt ham, ialfald af hans Skrifter. Artikelen giver adskillige Indblik ikke blot i den store Læges eget Christenliv, men ogsaa i de kraftige christelige Livsrörelser, som har givet sig tilkjende i de skotske Lægers Kreds overhovedet.

De övrige Artikler i dette No. ere: 1) *„En ny Analyse af „In Memoriam""*, Tennysons berömte Digtcyklus til Ihukommelse af hans tidligt hen ovede Ungdomsven Arthur Hallam, Historikerens Sön. Forfatteren, Præsten R. M'Cheyne Edgar, söger i sin Analyse at paavise,

Digitized by Google

hvorledes Digteren ved Kjærlighedens Kraft og paa dens Vinger har revet sig ud af Materialismens Masker og tröstigt flöjet over Dødens Skranker og forvisset sig om Tilværelsen af en aandelig og højere Verden. Sin Dom om Digtningen sammenfatter han i følgende Ord: „I „„in Memoriam"" har vi fundet en Afhandling om Affecterne, som er interessantere end John Edwards, et Værk over Sjælens Intuitioner, som inspirerer mere end Dr. M'Cosh's, en Monographi over de indvortes Beviser, som er mere forfriskende end Paley, et Capitel af Selvbiographi, som har større Betydning end Mr. Gladstones, og en Følelsens Theologi, som har mere Magt i sig end Mr. Maurice's". 2) „*Troesbekjendelser, deres Fordele og Mangler, belyste ved Dissenternes Historie og nærværende Tilstand*", et fortjenstfuldt Indlæg i et vigtigt og endnu langt fra uddebatteret Spørgsmaal. Af sine Erfaringer blandt de engelske Dissenter, især Independenterne og Baptisterne, viser den anonyme Forfatter Nødvendigheden af at have en, helst kort og grej Troesbekjendelse, for at samle Menighederne om et fælles Rygstød til store Fællesinteresser i et storsindet Arbejde og forebygge — hvad nu kun altformeget sees, efter hans Erfaring, blandt Dissenterne — en uklar og ubehjælpelig Ængstelse overfor al formentlig eller virkelig Vranglære, Mangelen paa en selvstændig Theologi, aandelig Isolering af Menigheder og Individer og Indførelsen af en hemmelig, traditionel og tyrannisk Troesbekjendelse i de enkelte Menigheder, som baade gjælder Lære og Liv og hvorefter man antager, dømmer og forkaster baade Præster og læge Medlemmer. 3) Heftets sidste Artikel er en Fremstilling af „*Grevinde Ulfeldts Fængselsliv*", bygget paa det i 1869 i Kjøbenhavn udkomne bekjendte Skrift Leonora Christina Ulfeldts „Jammersminde". Forf. er den nu afdøde Præst J. Jeffrey i Gateshead ved Newcastle, „en af de ivrigste og heldigste Forskere i den danske Literatur i England", siger Udgiveren af Reviewen, en Mand, kunne vi tilføje, som derfor ogsaa med Varme interesserede sig for den skandinaviske Kirkes Sømandsmission og med kjærligt Vemod vil blive mindet af de ældste blandt dens Præster.

Af de Skrifter, som omtales i de sædvanlige Oversigter over nye Bøger og nye Hefter af Tidsskrifter, tro vi at burde henlede Opmærksomheden paa: Commentaire sur l'Evangile de Saint Luc. Par F. Godet, Docteur et Professeur en Theologie. 2de edit Paris & Neuchatel, 1872. Første Udgave udkom i 1871. Af den samme Forfatter skal der være udgivet en fortræffelig Commentar over Johannes Evangelium i 2 Bind 1864.

Digitized by Google

Homiletiske Ströbemærkninger.

Af

JULIUS BRUUN.

IV[1]).

Fjerde Søndag efter Hellig 3 Konger.

Texter: Matth. 8, 23—28. Rom. 13, 8—11.

Det tredie Evangelium, der ved at fortælle Underet paa Genezareth Sø fremstiller Jesus som den, hvem baade Vindene og Havet ere lydige, slutter sig saaledes til de foregaaende tvende i Skildringen af Jesu Herlighed, saasom denne skjønner os imøde gjennem Vidnesbyrdene paa hans Almagt. At denne Alnaturens Underdanighed under ham altsaa ogsaa virkelig skal fremlægges i Prædikenen, følger af sig selv, især da det her jo ikke er Tale om den guddommelige Almagt i og for sig, men om dennes Brug i hans Fornedrelses Stand. Det hører til hans Væsen som Gud, at han hersker overalt, at han „hvælver sine Sale i Vandene og gjør de tykke Skyer til sin Vogn, han vandrer paa Veirets Vinger“ (Ps. 104, 3), og Farten over Genezareths Sø er dertil et fyldestgjørende Bevis. Fra ældgammel Tid er det imidlertid Skik at tage dette Evangelium i en allegorisk Betydning, der jo unægtelig baade ligger nær og ogsaa indeslutter hint Vidnesbyrd om

[1]) Fortsættelse fra N. R. II B. P. 123.

Digitized by Google

hans Almagt i sig. Den christne Kirke er et Skib paa Verdenshavet; ofte trues det fra alle Kanter, som om det skulde gaa under, men til rette Tid hæver Christus sin Arm, og Alt er taust og roligt: Christus habet suas horas et moras. Som Allegorie benyttet er den saa almindelig, at vi finde den overalt i Skildringer, Tegninger, Navne og kirkelige Ornamenter samt Skulpturarbeider. Luther siger om den pavelige Kirke: „Der malte de et stort Skib, som skulde være den hellige, christelige Kirke; deri var ingen Lægmand, ikke hverken Konger eller Fyrster, men alene Paven med Kardinalerne og Biskoperne foran under den Hellig Aand, Præster og Munke paa begge Sider ved Aarerne, som om de fore til Himmelen. Lægfolk derimod svømmede i Vandet rundt om Skibet; nogle druknede, andre droges til Skibet med Baand og Reb, som de hellige Fædre af Naade og ved at uddele til dem af sine gode Gjerninger kastede ud, og hjalp dem, at de ikke druknede; men de kom, klyngende sig fast til og hængende ved Skibet, med til Himlen. Der var ingen Pave, Kardinal, Biskop, Præst eller Munk i Vandet, men kun Lægfolk". — Paralelsteder til vor Perikope ere Marc. 4, 35—41. Luk. 8, 22—25. — *Εἰς τὸ πλοῖον* — til Skibet: han havde nemlig allerede før v. 18 givet Befaling, at de skulde rejse over Søen, saa et Skib var i Beredskab for ham. Nu, strax i Begyndelsen af sin Vandring fører Jesus Disciplene ud i allehaande Farer og Angster: det var hans Undervisnings- og Opdragelsesmidler da, som nu. Jesus habet scholam ambulantem; et in ea schola multo solidius instituti sunt discipuli, qvam si sub tecto unius collegii sine ulla sollicitudine atqve tentatione vixissent (B). Ved den Fare prøves Disciplenes Tro: den menneskelige Svaghed, Forsagthed og Modløshed i Farer viser sig her at være aldeles fremherskende hos dem. Faren stiger til det Høieste; da er ogsaa Hjælpen der. *Σεισμος* egentlig Rystelse, altsaa Vindenes Virkning istedetfor at nævne dem: en Havsbevæ-

Digitized by Google

gelse med uhyre Bølgegang. Det er af Rejsende bemærket, at denne Sø paa Grund af sin Beliggenhed ofte er udsat for saadanne pludselige og heftige Bevægelser, der true alle Baade med brat Undergang. Midt i denne Tummel og Nød, da „Skibet næsten skjules af Bølgerne", og, da Alle ere slagne af Forfærdelse og af haabløs, fortvivlet Uro, staar den lille Bemærkning: *αὐτος δε ἐκαθευδε*; „men han sov", med en gribende Virkning. Christus sover efter den lange Arbeidsdag (Kap. 5—8). Det ligger saa nær at trække Sammenligninger netop ved en Begivenhed, som denne: I Kirkens Udvikling gjennem Tiderne finde vi dette samme Forhold. Gregor af Nazianz siger i sin Tale ved Basilius's Død: Kirken er uden dygtige Hyrder, det Gode forgaar, det Onde stiller sig nøgent frem, Farten foregaar ved Nattetider, intetsteds skinner noget Lys; „Christus sover". En Forfatter skildrer det 10de Aarhundrede (det saakaldte „Jernseculum"): Christus laa dengang, som det synes, i en meget dyb Søvn, da Skibet var skjult af Bølgerne; og hvad der var det Slemmeste: idet Herren saaledes sov, var der ingen Disciple, som ved deres Raab havde kunnet vække ham; da ogsaa de vare fast indsovnede. Saadanne Tider har der ofte været, men det har ogsaa vist sig, at Christus kun sov saalænge, som fornødent var, for at Nøden kunde vække Bedere, der opsendte forenede Bønner og saaledes berede Hjerterne til at annamme hans Frelserord. Bønnen er det bedste, det eneste Anker i Farens Stund; i gode Dage er Hjertet trodsigt, i onde forsagt, Jerem. 17, 9. Disciplene ile hen til ham og vække ham, sigende *σωσον, ἡμας, ἀπολλυμεθα*; det Abrupte i Fortællingen fremstiller levende deres Frygt og yderste Raadvildhed. Saaledes vare disse Mænd i Begyndelsen af sin Discipelstand: det er oplysende at tænke sig disse selvsamme Mænd, efter at de have gjennemgaaet Skolen med Christus, annammet den Hellig Aand og ere blevne „Menighedens Søiler". Kun den, som

Digitized by Google

har Tro til Christum, kan forblive rolig under Faren; saalænge man ingen andre Redningsmidler kjender end timelige eller jordiske, plages Hjertet altid af Uro: i Christo alene er der Fred. I skarpeste Modsætning til Disciplenes Uro staar Christi Ro: in omni vita Christi nullus unqvam ullius creaturæ metus in omnibus, qvæ ipsi evenerunt, apparet (B.): men den samme Ro er vor, saasandt vi ere iførte Christum. Han beroliger først Disciplenes Uro — derefter Havets. Han bebreider dem ikke, at de forstyrrede hans Søvn, men deres Frygtagtighed. Ἐπετίμησε, truede: Satanas in hac tempestate, ut credibile est, regnarat (B). Det er ganske vist ikke blot Uret, men ogsaa mod hvad Skriften lærer, naar man paa filantropisk Vis udsletter Forskjellen mellem forsagte og bedrøvede Sjæle, og altsaa i Sjælesorgen møder disse paa samme Maade, hvorved den bliver afsvækket og navnlig for de Forsagtes Vedkommende virkningsløs. Christus trøster de Bedrøvede med blide Ord; mod de Forsagte derimod hæver han sin dømmende og straffende Røst. Naar det hedder, at han „truer" ogsaa Havet — de Dæmoniske — Feberen, da maa saadanne naturlige Fænomener for hans Øine vise sig i en Forbindelse med de Aandens Magter, hvem denne Trudsel kan ramme. Ἄνθρωποι, Menneskene: de vise netop sin menneskelige Natur i den raske Overgang fra ubegrændset Angst til ubegrændset Beundring. At her menes ikke blot Disciplene, synes klart; formodentlig Mandskabet paa Skibet og, da efter Markus flere Skibe fulgte hans, ogsaa de paa disse Forsamlede, der jo ligesaavel som hine bleve frelste af Nøden ved hans Almagtsord. De se kun „Havet og Vindene" og undre sig over, at hans Magt raader over disse; at han ogsaa herved viser sig som den, der er Sejerherre over den Magt, der i Verden fremkalder Nød og Trængsel, det var endnu skjult for deres Øine. Saaledes er det altid med os: vi se og undres over de ydre Virkninger; hvormeget mere ville vi ikke

Digitized by Google

undres, om vi kunde skue Kampen eller Gjerningen selv, der langt overgaar vor Tanke? — Kun den Troende, der har Erfaring fra sit eget Indre, har en Anelse om, at denne Christi Magt og Sejer staar i den allerinderligste Forbindelse med hans Fuldbyrdelse af Frelsen selv.

Homiletisk Anvendelse. Underbar, dog salig er hans Førelse. Ps. 41, 4. 1. Han fører ud i Kampen og drager sig tilbage, for at vi skulle ret føle Kampens Alvor og Hede. 2. Men, naar Kampen er haardest og Nöden störst, er Hjælpen nærmest; thi han fører Kampen ud til Sejer. Med Christum gjennem Vind og Vand. 1. Med ham o: inderlig, i Hjertet forenede med ham. 2. Det fremkalder Anfægtelser og Farer, Forfölgelser og Nöd. 2 Cor. 6, 4. Ps. 73, 23. 91, 14. 15. Es. 43, 2. 42, 16. 3. Men det förer os ogsaa til hans underbare Frelse. Vort Liv en Rejse over Havet. 1. Baaden er skröbelig, Bölgen mægtig, ud gjennem Vind og Vejr gaar det, Bölgerne true med at sluge os. 2. Er Christus med Dig? Han virker og han hviler; men af ham maa Hjælpen söges; han alene har Magten. De Farer, som tilskikkes Dig, have netop til Hensigt at bringe hans Styrelse for Dagen. 3. Til hvilken Havn styrer Du? Farten over Genezareths Sö. 1. Aabenbarende Herrens Magt og Naade ved Siden af Disciplenes Frygtagtighed og Skröbelighed. 2. Et Billede paa alle Guds Førelser: a) af Guds Folk (Arken osv.) b) i Kirkens Tilskikkelser c) og i de Troendes Erfaring. Christus sov. 1. En Sövn efter et underbart Arbejde, en Sabbathsstund fuld af Majestæt og Höjhed. 2. Et Tegn paa dyb Sjælero under det brusende Stormvejr, og en Pröve for de frygtagtige Disciple. 3. Et Forbillede paa hans Hvile i Graven. Christus og det brusende Hav. 1. Han lader det bruse: a) uden at lægge Baand derpaa; b) uden at sörge derover; c) uden at hjælpe derimod. 2. Han gjör det stille Alt. a) den stormende Verden. b) det stormende Liv c) det stormende Hjerte. Christus stiller Stormene. 1. Fortvivlelsens Skrig stilner af til den inderlige Bön. 2. Vind og Hav ere ham lydige. 3. Saaledes skal han engang stille alle Livets Storme i Dödens Fred. Herren er Naturens Herre. 1. Hvorledes han aabenbarer denne Herlighed. 2. Hvorledes han især har og giver denne i den menneskelige Natur. Frels os, vi forgaa! 1. Et Nödraab, der fremgaar af Følelse af egen Uduelighed og af Erkjendelse af, at Herren er den eneste Hjælper. 2. Et Frelseraab, naar det sker i Ydmyghed og med Følelse af Herrens Nærhed. 3. Det skal derfor lyde gjennem alle Livets Trængsler ogsaa

Digitized by Google

den sidste. Hvi ere I saa frygtagtige? 1. Formedelst Eders Vantro eller Svagtro. 2. Fordi I ere Börn af Eders Tid; det var en Frafaldets, hvori Troen havde en svær Kamp og ste e Prøver at gjennemgaa: saaledes er ogsaa vor Tid en svagttroende formedelst Mangel paa Selvfornegtelse, paa Verdensforsagelse og paa Styrke i Troen. Den Troendes Uforfærdethed i Farer. 1. Nödvendigheden deraf. 2. Dens Beskaffenhed: den visse Tro, at vi ikke kunne forgaa, fordi Gud ved Christum beskjærmer os. 3. Midler til at faa den: at rense Hjertet — frigjöre Samvittigheden —, at blive Et med Christo, være vis paa, at han er nær. Jesus og Korsdrageren. 1. Han förer Sine under Korset, er med dem, styrer deres Kors og redder dem ud derfra. 2. Korsdrageren er villig, troende, stille, glad og uforfærdet. Den Troendes Trængsler. 1. Deres Beskaffenhed, 2. Deres Frugt. 3. Deres Udgang. Underbare ere Herrens Veje. 1. Underbart förer han os ned i Dybet. 2. Underbart förer han os ud deraf. Farten paa Genezareths Sö en Troesprøve for Disciplene. 1. Ved Stormen paa Havet. 2. Ved deres egen Afmagt. 3. Ved Herrens Sövn. Nödraabet til Christum. 1. Maa fremgaa af Samfundet med Christus. 2. Maa ske i Tro. 3. Maa være et ydmygt Raab om ufortjent Naade. Troen paa Herren. 1. Aabenbarer sig i a) at vi altid følge ham endog under de vanskeligste Forhold. b) som en Kamp mellem Mod og Forsagthed: Mod i den troende Bön: Herre, hjælp os; Forsagthed i Ordet „vi forgaa". 2. Dens Lön: a) Redning ud af al Fare. b) Bekræftelse af vor Tillid til den mægtige Hjælper.

Epistelperikopen Rom. 13, 8—11. Slutningen af Kapitlet, der er Perikope paa 1ste Søndag i Advent, have vi der omtalt. — Efter at Apostelen i det nærmest foregaaende Vers har indskjærpet Nødvendigheden af at give Enhver hvad man skylder ham, gaar han her til en ny Formaning. Med Hensyn til de bestemte Pligtydelser skal den Christne til alle Tider søge at bevare sig skyldfri; med Hensyn til Kjærligheden, som alle Pligters Grund, skal han derimod være og blive sig bevidst en uendelig, permanent Skyldighed. Pligterne ere efter deres ydre Side et finitivum; Næstekjærlighedens Pligt derimod forbliver et infinitivum: *ἀγαπᾶν* debitum immortale Cant. 8, 7; si amabitis, nil debebitis, nam amor implet legem. Amare libertas est. (B). „Den Christne gjør sig af sig selv til Tje-

Digitized by Google

ner for Enhver", som Paulus siger 1 Cor. 9, 19. Den Skyld fordres vel ikke af nogen menneskelig Lov, straffes heller ikke af den; intet Menneske kan derfor tiltale Nogen; thi Mennesket og al Verden ved ikke, at Kjærligheden er befalet, forstaar heller ikke, hvorledes Enhver skal tjene den Anden, skal være ham underdanig og skyldig. — Derfor er Apostelens Tale ganske som om jeg sagde: „værer Enhver skyldige, paa det at I ikke skulle være Nogen skyldige; værer alleslags skyldige, paa det I Intet skulle være skyldige". — — — Som om jeg vilde sige: „gjører ingen gode Gjerninger, paa det at I kunne gjøre idel gode Gjerninger; værer aldrig fromme og hellige, paa det at I bestandig kunne være fromme og hellige; — thi alt Saadant og Lignende er ment om det forskjellige Slags Regimente" (Luther). *Πεπλήρωκε* har opfyldt Loven. Kjærlighed er Lovens Fylde — legis principium. Matth, 7, 12. Det er Lov og Profeter. 22, 39. „Her rejser sig nu det Spørgsmaal: hvorledes er det sandt, at Kjærligheden opfylder Loven, da dog Kjærligheden kun er en Frugt af Troen? — Svar: som vi ofte have sagt det, Tro og Kjærlighed maa man saaledes adskille fra hinanden, at Troen er rettet paa Personen og Kjærligheden paa Gjerningen. Troen tilintetgjør Synden og gjør Personen behagelig og retfærdig. Men, naar Personen er bleven retfærdig og behagelig, saa vil den Hellig-Aand ogsaa give ham Kjærligheden, at han med Lyst gjør det Gode. Nu er det Lovens Art, at den angriber Personen og fordrer saadanne gode Gjerninger af ham, og vil ikke lade af, før den faar Sit. Men nu formaar Personen uden Aand og Kjærlighed ikke at gjøre saadan Gjerning; saa bliver han ved Loven tvungen til at erkjende, hvad han mangler, og fremdeles at tænke, nemlig, at han ogsaa selv først bliver anderledes, for at han kan gjøre Loven Fyldest. Thi Loven trænger ikke saa haardt ind paa Personen, som paa Gjerningen; ja den fordrer kun Gjerningen, og tier om Personen: lader Personen ved

Digitized by Google

Fordringen paa Gjerningen mærke, at ogsaa han selv maa blive en anden Person. Men, naar Troen kommer, gjør den en saadan Person, der kan gjøre Gjerningen, som fordres af Loven: det kaldes da at opfylde Loven" (Luther). At Apostelen her ikke fremstiller „at opfylde Loven" som retfærdiggjørende, viser sig først deraf, at Apostelen kun holder denne Kjærlighed for mulig paa Grund af Retfærdiggjørelsen i Christo, for det andet deraf, at han fatter det „at elske" emphatisk, som et Ideal, som man ikke har naaet, saalænge man endnu overalt bliver en Skyldner i det Enkelte. Paulus vil sige, Kjærligheden er en Pligt af saa ubegrændset Omfang, at vi aldrig kunne gjøre dens Fordringer Fyldest, men bestandig blive skyldige Noget. Ellers skal den Christne holde sig fri for Gjæld; thi det er særdeles vigtigt for den sædelige Holdning." (Socrates gav Æschines det Raad, at borge af sig selv, at formindske egne Fordringer, indskrænke sig, saa at Indtægt bestandig stemmer med Udgift). — At Apostelen her opregner Budene i en forandret Følge, kommer ligefrem af, at det ikke er hans Hensigt, at ville lægge nogen Vægt paa de enkelte Bud, men kun paa, at alle Bud udspringe af og udmunde i Kjærlighedens Hovedbud. At han blot nævner Forbud, har Hensyn til den ved Synden Mennesket indpodede Hang til at sige eller staa mod Guds Lov. Det er en bestandig Kamp; at bringe det guddommelige „Du skal" og det menneskelige „Jeg vil" i Harmoni, kan kun ske ved Kjærligheden, der forvandler Tvang til Frihed. — *Ἀνακεφαλαιοῦται* — indbefattes i en Hovedsum, Eph. 1, 10. I dette Udtryk ligger den Forestilling, at Alt det, der er udviklet ud af Princípet (som f. Ex. de 10 Bud af Kjærlighedens Bud) ogsaa igjen bliver sammenfattet i Princípets Udfylden til en Hovedsum. Kjærligheden gjør Næsten intet Ondt, thi alt Ondt er Kjærlighedsløshed. Den forhærskende negative Charakter i Loven som forbydende, modsættes den forher-

Digitized by Google

skende positive, bestemte Fuldkommenhed i Evangeliet. Da den Christne aldrig bliver ganske færdig med Kjærligheden, kan han heller ikke nogensinde fuldkommen opfylde Loven. Nil actum reputans, si quid superesset agendum. Som Kjærlighed har Gud givet Loven, som vort Kald til vor Bestemmelse. Som Kjærlighed har Christus opfyldt Loven til vor Forsoning. Som Kjærligheden lever i vor Tro Aandens Lov, der i Christi Samfund udfylder Manglerne i vore Gjerninger, for stedse mere at hæve dem opad i Christi Efterfølgelse.

Homiletisk Anvendelse. Værer Intet og dog Alt skyldige. 1. Den Christne yder Enhver Sit, vogter sig i alle ydre Forhold for at blive i Skyld, afkorter sig sine Fornødenheder og stræber saaledes efter, at Ingen skal have Noget at fordre af ham, at han ikke skal gjöre Uret, og ikke skal komme i et Afhængighedsforhold, der ikke er af det Gode. 2. Derimod driver den ham af Naade meddelte Guds Kjærlighed til bestandig at føle sig som staaende i Kjærlighedens Skyldforhold til Alle; han formaar aldrig at gjöre nok, eller at tilfredsstille denne Fordring, at elske Alle. 3. Denne Skyld bliver derfor en daglig Paaminder og Tilskynder for ham til stedse at søge Guds Naade paany. Det store Bud i Loven. 1. Det at elske er af ubegrændset Omfang; det indeholder saa Meget, at man aldrig kan sige, at man Intet mere har at gjöre. 2. Det er Aanden og Kraften til alle övrige Pligter. 3. Det indeslutter alle övrige Bud i sig: hvo, som vil opfylde dette Bud maa ikke lade det mangle i Noget. 4. Det forbyder alt Ondt; thi alt Ondt er mod Kjærligheden. Kjærlighedens Gjæld til Næsten. 1. Er en stor Gjæld, thi: a) der ere saamange Fordringshavere. b) deres Fordringer udgjöre et saa stort Beløb. c) de kunne aldrig blive fyldestgjorte. 2. Er en söd Gjæld, a) fordi den ikke bliver letsindig indgaaet, b) fordi den stemmer overens med Guds Bud. c) Fordi endog Forsöget paa at afbetale Noget gjör Hjertet saa glad. Kjærlighed, den Christnes eneste Lov. 1. Kjærligheden er Lovens Indhold. 2. Lovens Opfyldelse. 3. Lovens Lön. Kjærlighed er Lovens Fylde. 1. Kjærligheden bestaar ikke i ydre Gjerninger. 2. De enkelte Dyder vise kun, hvormange vi mangle. 3. Uden den bringe vi Offere og höste dog Forbandelse. 3. Ved den kunne vi altid i de betænkeligste Tilfælde yde Næsten det Bedste. 4. Alene i Troen finde vi Næring for Kjærligheden. Hvorfor tilföjer Kjærligheden Næsten intet Ondt. 1. Fordi den fremspirer

Digitized by Google

af Guds evige Kjærlighed til Menneskene. 2. Fordi den vil tjene Gud i Næsten. Kjærligheden er Lovens Opfyldelse; 1. thi Kjærlighed lærer fuldstændigst, hvad vi skulle gjöre, 2. Kjærligheden styrker os kraftigst, at vi kunne gjöre det, 3. Kjærligheden velsigner Alt, hvad vi skulle gjöre. Næstekjærlighedens kongelige Lov. 1. Efter sin höje Nödvendighed. 2. Efter sin indre Beskaffenhed. 3. Efter sin ubeskrivelige Velsignelse. De enkelte Bud og deres Hovedsum. 1. I de enkelte Bud se vi det Syndens Menneske afmalet efter de forskjellige Forhold og Former, hvorunder Kjödet optræder. 2. I Hovedbudet se vi det Guds Menneske, som vi engang tabte, men som vi i Christo have faaet paanyt. Den eneste Lovopfylder. 1. En Christen, thi han har opfyldt Lovens Bud og fyldestgjort for dens Straf. 2. Han er Kjærligheden, der har skrevet Loven. 3. Han skaber derfor Lovopfyldere, idet han fornyer Guds-Billedet i vor Sjæl. Elsk din Næste som dig selv. 1. Den rette Selvkjærlighed viser sig i Omsorgen for vor sande Trang, at vende om og blive forligte med Gud. 2. Paa den samme Maade og efter samme Maal er den rette Næstekjærlighed. 3. Den syndige Egenkjærlighed er derimod til egen Fordærv og kan derfor netop ikke være Billedet paa Næstekjærlighed. Guds Lov er Kjærlighed, Menneskenes Lov er ydre Velfærd. 1. Gud ser til og spörger alene efter Hjertet. 2. Menneskene se til og spörge alene efter det ydre Liv.

Femte Søndag efter Hellig tre Konger.

Texter: Matth. 13. 24—31. Coll 3, 12—18.

Det romerske Missale har efter Alcuins Homiliarium og efter den saakaldte Pamelske Codex — en Udgave af Hieronimi Comes [1]) — som Evangelieperikope Matth. 11, 25—30,

[1]) Af Hieronymi Comes bestdde vi to Udgaver, den ene af Pamel, den anden af Baluzius eller Theotinchus. Hvad Affattelsestiden angaar, synes Begge at skrive sig fra det 9de Aarhundrede. Der findes imidlertid flere ikke ganske ubetydelige Afvigelser i dem, navnlig med Hensyn til Angivelse af Festdage og af Inddelingen af Tiden efter Trinitatis, eller som den hos dem naturligvis hedder post octavam pentecostes. Denne er i den sidstnævnte Udgave delt i flere mindre Perioder: 6 Uger post pentecosten, 6 Uger post natale apostolorum (Petri-Pauli), 5 post Laurentium, endelig dom. menses VI, — en Inddeling, der med mindre betydende Forandringer i Navnene er bleven herskende i den katholske Kirkes Missale.

Digitized by Google

hvilken i vor Alterbog er henlagt til 26de Søndag efter Trefoldighed. At Luther har optaget vor Perikope for denne Dag, kommer af, at han har fulgt Pauli Diaconi Homiliarium (hvorom se Luth. Tidsskr. IV Pag 501), formentlig fordi han med sit skarpe Blik saa, at dette var det Udvalg, der havde holdt sig mest frit for Forvanskninger. Det er forsaavidt ogsaa ret interessant, at den samme Perikope, som vi nu efter Luther have, findes i det Haandskrift, der endnu staar som det ældste, nemlig det capitulare evangeliorum de anni circulo, som er udgivet af Gerbert og fundet i Speyer, tilføjet den ældste Codex Evangeliorum. (Findes aftrykt i Rankes das kirchliche Perikopensystem aus den ältesten Urkunden der Römischen Liturgie, Anhang Pag. XXVII).

Paralelsted er Mr. 4, 26—29. Som Udlæggelse maa naturligvis Frelserens egen (v. 36—43) allerførst bemærkes og gjenlyde i den hele Prædiken. „Han fremsatte, *παρεθηκεν*: ligesom Retterne fremsættes for Gjæsterne" (B). I den samlede Række af Ligneiser, som Herren efter Matthæus har fortalt, er den hele Udvikling af Guds Rige fra Begyndelse til Ende fremstillet efter sine Hovedpunkter. Den første (om de 4 Slags Sædejord) handler om Guds Riges Stiftelse, den sidste (om Voddet, hvoraf Englene udskille de onde Fiske fra de gode) om Forberedelse til Dommen. De fem mellemliggende vise ogsaa en vis Fremadskriden i Tanken: Hveden mellem Klinten, Sennepskornet mellem Træerne, Surdejgen i den øvrige Dejg, Skatten fundet i Ageren, Himmeriges Rige forklaret ved en Perle. At imidlertid enhver Fortælling indeholder et Helt, er særegent for de bibelske Lærestykkers Natur, navnlig for de typiske Steder hos Profeterne (især da Esaias) og i Apocalypsen. Det Hele er der bestandig, men i ethvert nyt Moment seet fra en ny Side i en ny Skikkelse, som altid lader Udviklingen fremtræde fra Begyndelsen til Fuldendelsen. — Af denne af Frelseren an-

Digitized by Google

givne Udviklingsgang kunne vi ogsaa finde væsentlige Træk igjen i den virkelige Udviklingsgang, som Kirken har gjennemgaaet. I den apostoliske Tidsalder finde vi saaledes nærmest Lignelsen om Sædemanden aabenbaret; i den oldkatholske Kirkes Opblomstren mellem de mange Hæresier Lignelsen om Klinten mellem Hveden; i den constantinske Verdenskirke Lignelsen om Sennepskornet o: det voxende Træ, hvori Fuglene bygge sine Reder; i den Gjæring i Middelalderens Kirke, der fremkaldtes nærmest ved Folkevandringen, den om Surdejgen i de tre Maader Mel; i Reformationsperioden den om Skatten i Ageren; i Modsætningen mellem Christendommen og den moderne Verdenskulturs Goder, den skjulte Perle, og i den sidste Dom den sidste Lignelse. Og herfra er det nu let at drage den samme Sammenligning mellem de forskjellige Udviklingstrin, Kirken gjennemgaar saavel inden det enkelte Tidspunkt som inden hvert Menneskehjerte, der virkelig berøres af Ordet. — Ved Himmeriges Rige forstaaes i sin Almindelighed Guds eller Christi Regimente i og over Skabningen saavel i det Hele, Store som i det Enkelte, navnlig i de Hjerter, som han har indtrykt sit Billede; vore første Forældre vare saaledes før Faldet Guds Rige; efter Faldet ere kun de det, der ved Omvendelse og Tro blive Guds Børn, i hvilke han ved sin Hellig Aand forlader Synden, gjenfeder sit Billede og regjerer med en altid voxende Fornyelse. Dette Rige bestaar altsaa nu ved de hellige Naademidler, hvorigjennem Herren bringer Sjælene til sig, og i disse, saasandt de annamme hans Ord og Gaver, vaage over dem og stride ærligt mod Fienderne, der overalt trænge sig ind; dette Naadens Rige eller den christne Kirke er altsaa et Himmeriges Rige, fordi Himmeriges Kræfter ere de virkende, oplæftende og bevarende. Men dette udelukker dog ikke her paa Jorden Satans Magt og Syndens Herredømme, der findes overalt, selv midt i Guds-Riget, om det end der er sat i Baand

Digitized by Google

og Fangenskab. Til Befrielsen fra dette Samkvem arbejder bestandig Kirken og har derfor altid i Haabet Herlighedens Rige som sin egen Forklarelse og Fuldendelse. Denne Benævnelse: *βασιλεια των ουρανων* (Plur. שמים) findes kun hos Matthæus. Da han nærmest skrev for Jøder, har han ved dette Udtryk til Hensigt at modarbejde den blandt dem almindelige Anskuelse om et jordisk Rige. — *Ωμοιωθη* „er ligestillet": Himmeriges Rige er blevet ligt et Menneske; en „Signatur paa dets Lidelsesskikkelse", der er begyndt med dets Stiftelse i Verden. Sædemanden, der efter dette ikke kan hindre Ukruddets Udsaaen, eller at hans Ager bliver gjort uren derved, er Repræsentanten for dette Rige eller for den hele Lignelse. — I Modsætning til ham træder „den onde Fiende", en Mørkets eller Nattens Sædemand; mod den gode Sæd træder den onde: Forførelser og Forargelser som Principer til alt Ondt, der truer med at kvæle det Gode. Sædetiden for den onde Sæd er Natten ɔ: under Beskyttelse af den menneskelige Svaghed trives den djævelske Ondskabs Gjerninger. Søvnen betegner altsaa Svagheden i Menneskenes aandelige Udvikling, hvorved de falske Lærdomme kunne kastes ind mellem Sandheds-Ordene, uden at man mærker dette. Christus har udstrøet kun god Sæd, kun rent Gudsord til Opdragelse og Uddannelse af hellige Gudsbørn: ved Lærdom som ved Gjerning udførte og udfører han fremdeles det Samme; men at Fienden ogsaa fremdeles kan fuldføre sin onde Hensigt, kommer af, at Menneskene s o v e". Derfor bliver ogsaa den første og vigtigste Del af deres Gjerning, der af Herren udsendes som Sædemænd i hans Sted, at vække. *Εχθρος*, Fienden, Djævelen med alle sine onde Redskaber. Hvor Gud bygger en Kirke, vil han ogsaa have et Kapel. *Ζιζανιον*, om derved menes et bestemt Ukrudt (lolium temulentum), et vildt Frugtgræs, der især i Sydlandene naar en betydelig Højde og skal i sin første Spire være meget ligt

Digitized by Google

Hveden (Nydelsen deraf skal virke berusende og skadeligt paa Hjernen og Maven), eller blot Ukrudt i Almindelighed (af det hebr. צִיץ, Blomst), er mindre væsentligt. Ligesaa hyppigt som Ugræs er i Kornmarkerne, uagtet Sæden selv har været renset og ren, ligesaa almindelig er Djævelens Udsæd af onde og farlige Vildfarelser i den af Herren ved Daab og Ord nedlagte himmelske Sæd. *Και ἀπηλθεν* og han gik bort; det er den onde Aands Kunst at holde sig saa skjult som muligt: hvis Folkene saa ham eller forstod ham, vilde de med Forfærdelse fly for ham, og hans Bestræbelse altsaa blive forgjæves. Naar man negter hans Existents eller Virksomhed, gjør man ham den største Tjeneste; thi da kan han netop faa fuldbragt sin Gjerning. — Der Grøden bar Frugt, da blev ogsaa Klinten seet; saaledes har det altid været i Kirken, og saaledes vil det vedblive til Verdens Ende. Det Godes Udvikling, Sandhedens Væxt ægger det Onde til ligeledes at blive stærkt og at udbredes, Kirkens Fremvæxt er ogsaa Aarsag til Udkrudtets Væxt i Kirken. Sammenblandingen maa tjene til bestandig mere og mere at undervise, at øve, at rense, at helliggjøre og at holde de Fromme i Ydmyghed. (1 Cor. 1, 19). Der gives kun to Klasser af Mennesker; en Middelsort, om hvilken man ikke ved, enten den er Hvede eller Ukrudt, kjende ikke de Christne. Den, som har sin Kirke og Herrens Ord kjær, bliver ved Synet af den Ugudelighed og Vantro, der hæver sit Hoved midt inde paa Kirkeageren ofte saa ganske ubehageligt betaget af Sorg og levende Ønske om med gjennemgribende Iver, med Vold og Magt at standse Fordærvelsen, ganske at udstøde eller bortskjære de fordærvede Lemmer af Kirken og saaledes at bevare en ren Kirke; eller de søge ad en anden Vej at komme til Maalet; de skille sig ud fra den store fordærvede Kirke, der er dem et Babel. En saadan Separation skulde være Kirken en alvorlig Advarsels- og Straffeakt; de Sejrende ere ofte skarpe

Digitized by Google

Vidner mod Kirkens Fordærvelse. Men, naar den Christne bliver grebet af en saadan Johanneisk Ildaand, saa gaar han i Lønkammeret og spørger hvad Herren vil; thi det alene bevarer ham fra at blande egen vild Iver ind i den hellige Aandsiver. Herrens Svar er Nei. Han har med Langmodighed og Taalmodighed seet Fiendernes Modstand, og han forbyder at udlnge Ukrudtet; det skal taales indtil Høstens Dag, og det af to Grunde: fordi Tjenerne ville tage Fejl og ikke kunne træffe nogensomhelst endelig Skjelnen mellem Ukrudtet og Hveden, og fordi de ville komme til med hint at oprykke og skade dette. Det Første har sin Grund i, at Mennesket ikke er Hjertekjender, det Sidste i, at hvor heterogene de end ere, saa er dog nu engang Hveden saaledes voxet sammen med Ukrudtet, at ogsaa dette er bleven en Nødvendighed for vor Opdragelse til Guds Rige: i dette Samliv skulle de Fromme vise sin Tro, sin Kjærlighed og sin Standhaftighed, øve sig i at virke paa de Onde til det Gode, selv om de end høste Skjændsel og Trængsel som Løn. Augustin: „Man skal være forsigtig, naar man ikke bestemt erkjender et Kjætteri; men naar denne Frygt ikke er der, men man af de tydelige og sikre Frugter erholder fuld Sikkerhed d. e. naar Ens Brøde er bekjendt og viser sig for Alle at være fordømmelig, da skal ikke den strenge Tugt sove: ved den skal saameget kraftigere Ondskaben forbedres, som Kjærligheden saameget flittigere bevares (Contra Ep. Parm. III, 2. § 13). Saaledes ogsaa Chrysostomus, Luther paa mangfoldige Steder, Melanchton, Gerhard Loci theol. ed, Cotta XIV, 194. — Og desuden staar det ikke til os at dømme, om ikke de Onde kunne blive reddede ved de Frommes Exempel og Formaning, og „Kirken skal være Læge, ikke Bøddel“ (Johan Arndt). Naar Novatianer og Donatister ved en hensynsløs Kirketugt ville fremstille en ren synlig Kirke, og derfor anførte: 1. Denne Lignelse gaar kun paa reos latentes, de hem-

Digitized by Google

melig Skyldige, det, som er i Voddet 13, 47—49 og først aabenbares, naar det trækkes til Land; 2. Ageren er ikke Kirken, men Verden: saa svarer Augustin: a. σκανδαλα høre til Guds-Riget: saalangt Guds Søn udstrør paa Verdens Ager, der betydningsfuldt kaldes hans Ager, den gode Sæd, saalangt rækker ogsaa Kirken. Som Ageren her er Verden, og Kirken det af Guds Søn besaaende Agerfeldt, saa er V. 47 fl. Oceanet Verden, og Kirken Voddet. b. Den gode Sæd er ikke strøet mellem Ukrudet, men omvendt. — Han indskjærper, at, naar det Onde er bleven almindeligt, men der er Haab om Forbedring, naar Formaningens Ord endnu kan frugte Noget: da skal man ikke udelukke: multi enim corriguntur ut Petrus, multi tolerantur ut Judas, multi nesciuntur, donec adveniat dominus (Sermo de poenitentia c. 10). Naar man opkaster Spørgsmaalet om, hvorledes den her af Christi fordrede Taalen stemmer med Budet om Udelukkelse eller Udskillelse af Verdens onde Medlemmer 1 Cor. 5, 13. 2 Thess. 3, 6. Tit. 3, 10., da maa man fastholde, at Christus forbyder at udrydde, altsaa en dømmende Akt, der skal have endelig Afgjørelse, og saaledes anticipere hans egen Dom ved Tidens Ende og viser Mennesket hen ud i Fordømmelsen; Apostelen derimod byder, at der inden Kirken skal findes en broderlig Tugt, idet man udskiller Synden fra det kirkelige Samfund; den broderlige, fortrolige Omgang, for at drive ham til Bod og bevare Andre fra hans fordærvelige Indflydelse; naaes Hensigten, saa ophører ogsaa Udskillelsen. 2 Cor. 2, 6. 2 Thess. 3, 15: Matth. 18, 16—18. — Men Herren siger ogsaa, at denne Skaansel og Taalen engang skal ophøre. I sin Tid ἐν καιρῳ του θερισμου, i den belejlige Stund i Høsten: da Sæden er bleven moden, baade de Fromme og de Onde, Joel 3, 18., da indtræder Skilsmissen paa Christi Befaling ved Englene, der, fra at være skjulte Tilskuere til Menneskenes Handlen, nu træde frem, kjende de Fromme fra

Digitized by Google

de Onde og adskille dem med en evig Skilsmisse. *Πρωτον*: de Fromme se altsaa de Ondes Straf; de Ugudelige derimod ikke de Frommes Salighed. Saaledes tiltaler Herren i Kap. 25 vel først de Fromme, men i det sidste Vers henvises de Ugudelige dog først i den evige Ild. „De skulle bindes", thi de have misbrugt sin Frihed; de skulle brændes sammen: Fasciculos ad comburendum ligare est: eos, qvi æterno igni tradendi sunt, pares paribus sociare, ut qvos similis culpa coinqvinat, par etiam poena constringat (Gregor). Da skal den endelige Skilsmisse indtræde: Hveden samles i Laden, de Onde i Ildovnen, hvor de ville hyle af Pine, og hvor de skulle bide sine Tænder sammen af Smerte og Raseri; de Fromme skulle nu, adskilte fra dem, lyse, straale frem: non ardebunt ut impii, sed effulgebunt singuli et multo magis universi. (B.) En Modsætning til deres forrige skjulte og miskjendte Tilværelse. „De Frommes indre Værd er her endnu skjult og skal saa være; hist blive de først fremtrukne og ville skinne som Solen, Dan. 12, 3. Rom. 8., og ville blive lønnede med den mest straalende Værdighed og Salighed" (Heubner). En saadan Skilsmisse er moralsk nødvendig til en retfærdig Dom over de Onde, der ikke ere værdige til det evige Samfund med de Gode, og til de Frommes Besegling, der ellers aldrig kunde nyde en ren, uforstyrret Lykke. „I deres Faders Rige": Han er den Retfærdige og Hellige. Qvanta justorum differentia a filiis mali! (B.).

Homiletisk Anvendelse. De Fromme og de Ugudelige i Kirken. 1. Oprindelsen til denne Blanding: ikke af Gud eller af Kirkens Stifter, Christus (v. 24); men af Satan (v. 25. 26.). — 2. Hensigten dermed a) at øve de Fromme i Taalmodighed — hvortil vi Alle skulle bruge denne Blanding (v. 27. 28). b) at opholde mangt et Hvedekorn, der nu synes at være et Ukrud, o: at forbedre de Onde (v. 29). 3. Enden, paa hvilken den Christne haaber. a) der forestaar en uigjenkaldelig Dom b) og med denne en afgjørende Adskillelse. Klinten mellem Hveden. I. Dets Beskaf-

Digitized by Google

fenhed efter Skinnet lig, efter Væsen ulig: det er af Djævelen begrundet i Menneskets Svaghed. 2. Dets Indflydelse a) skader, unddrager Hveden megen Kraft og Prydelse, vækker ofte en kjödelig Nidkjærhed, b) gavner, idet det lærer at vaage, at adskille, at lede og at skaane, at vente i Taalmod og Ydmyghed og at sætte Sagen i Guds Haand. 3. Dets Dom: evig Skilsmisse: til Ilden — og til at skinne som Solen i Faderens Rige. — Fienden kom, medens de sov. 1. Altsaa saalænge vi vaage, har han ingen Magt; derfor gjælder det at være aarvaagen! 2. Vi kjende Træet paa Frugten, derfor prøver og randsager Eder selv, dömmer det Onde, men vogter Eder for den kjödelige Iver. 3. Herren alene formaar at udföre Dommen, og han vil ogsaa visselig gjöre det. — Fiendens Væsen. 1. Er lumskt og fejgt (gik bort), taaler ikke Lyset. 2. Kommer först frem i de aabenbare Gjerninger og Forhold. 3. Nedkalder Herrens evige Vrede og Dom. Saaede Du ikke god Sæd? 1. Et Frygtens Spörgsmaal, der opstaar da, naar vi længe have været trygge, men endelig faa Öjnene op for, hvorledes det staar til. 2. Et Tvivlens Spörgsmaal: vi ville kaste Skylden paa Herren, hemmeligt og under falskt Skin, derfor ere vi saa ivrige i at ville selv rydde og rense. 3. Faar af Herren sin Tilrettevisning og sin Bekræftelse. Klinte mellem Hvede og ikke Hvede mellem Klinte. 1. Herren saar först, saa kommer Djævelen. 2. Uagtet alt Skin bliver det dog Sandhed: Herren alene kjender Sagen i dens Sandhed. 3. Dommen skal vise det. — Tjenernes Svar. 1. Beveggrunde: Iver for og Kjærlighed til Sandhed; kjödelig Utaalmod og Mangel paa Erkjendelse. 2. Mödes af Herrens Tilrettevisning, Bud og Forjettelse. Lader det voxe til Hösten's Tid. 1. Har Kirken altid holdt sig dette Frelserens Bud efterretteligt? 2. Er det et ubetinget eller et betinget Bud? 3. Hvorledes fyldestgjöres alene derigjennem saavel Retfærdighedens som Kjærlighedens Lov? Hvad har Tjenerne at gjöre med den voxende Gröde? 1. Lade den voxe; det er en Formastelse af Mennesket at ville oprykke den. 2. At vogte Hveden for Klinten ved at forkynde Ordet, i Tide og Utide at aabenbare Syndens Væsen og Magt, og ved i Gjerning som i Ord at lægge for Dagen Kjærlighed til Sandheden. 3. At omgaaes Klinten, som Herren gjör det, med ægte Kjærlighed, men at minde om, at det kun er for Hvedens Skyld, at den skaanes. Sædetiden og Hösten. 1. Sædetiden var, er og bliver, saalænge Verden staar; derfor opfordres Alle, i hvem Sæden er nedlagt, til at vogte og værne om denne og at benytte Tiden med Flid og Iver i Herren. 2. Naar Hösten kommer, vil Herren sende Englene

Digitized by Google

til Gjerningen; da er vor Arbejdstid forbi, da maa vi lade ske, hvad Herren beslutter: Enhver vil faa efter som han her har saaet: Ps. 126, 6. 7. Den rette Toleranse eller Fordragelighed. 1. At lade dem voxe tilsammen o: uden at ville gribe ind i, hvad alene er Herrens Raad og Magt, at pleje og vogte for Sandheden; ikke at blande Lögn og Sandhed sammen; lade Sandhed blive Sandhed, Lögn Lögn. 2. At bjemstille Alt til Höstens Tid, saa at Hösten bliver forbeholdt Alt som den Tid, da den evige Skilsmisse vil foregaa og da derfor ogsaa Alt, hvad der er Klinte, virkelig vil blive brændt, og kun hvad der er Hvede vil komme i Laden; men det ogsaa for at skinne som Solen i Faderens Rige. Den falske Toleranse. 1. Udrinder ikke af Kjærlighed til Guds Sandhed, men til egne Meninger, der ikke have Kraften til at kunne overvinde Andres, og derfor maa indrömme dem Ligeberettigelse med sine egne. 2. Kjendes derfor ikke i Herrens Rige, hvor det gjælder, at Alt voxer her enten for at bevares i det evige Liv, eller for evig at udskilles ved den evige Död. 3. Gaar ud paa at gjöre Klinte ligt med Hvede, medens Herren vel taaler Klinten, men kun til Hvedens Tjeneste, derimod til Klintens Dom. — Hösten kommer. 1. Med Englene: har Du Samfund med dem, elsker Du dem, eller frygter Du deres Aabenbarelse? 2. Med Baand og Ild. 3. Med Faderens Rige, hans Sol og Fred.

Epistelperikopen Col. 3, 12—18. En mere passende Epistel kunde neppe være valgt. Medens Evangeliet fremstiller Kirken, som bestaaende her paa Jorden af en blandet Skare: baade Onde og Gode, og det for Alle saa nødvendige og betydningsfulde Forbud mod at ville egenmægtigen eller efter den kjødelige Naturs Tilskyndelse spilde sine Kræfter paa at udrydde og udslette hvad Gud i sin Visdom taaler og vil skal blive, indtil den endelige Skilsmissetime engang kommer, da han (og ikke vi) vil selv foretage Udsondringen, saa vender Apostelen sig her til de Troende, eller som han med de ypperligste Hædersnavne benævner dem, „de Udvalgte, Hellige og Elskede", altsaa kun til dem, saasom de ere midt imellem Ukrudet paa Kirkeageren, for at formane dem til at skinne som Lys alt herneden, og nævner derfor for dem de Dyder, hvormed de skulle være smykkede, for at ligne deres

Digitized by Google

Herre og Mester, at han maatte kjende dem som sin Hvede. Ogsaa til Helligtrekongers-Tanken slutter Texterne netop gjennem denne Epistel sig; thi, naar hans Udvalgte, Hellige og Elskede staa saaledes prydede, som her fremstilles, da vises hans Herlighed i dem, da gjenstraaler Kirken af den, og den træder gjennem Kirken aabenbar frem for Verden. — Apostelen taler nu først om de Dyder, der maa findes hos det nye Menneske i dets Omgang med Brødrene, v. 12—14, dernæst om den Stemning, i hvilken denne christelige Kjærlighed øves, v. 15, og endelig om de Hjælpemidler, vi have dertil, v. 16—18. Colossenserne og alle Christne ere eet Legeme, paa hvilket enhver Christen er et Lem; derfor hersker over og mellem dem den Fred, som Christus skjænker. Denne Fred har i sit Følge inderlig Barmhjertighed, Fromhed, Ydmyghed, Sagtmodighed og Langmodighed, at de fordrage og tilgive hverandre indbyrdes efter Christi Forbillede: Syv hellige, ædle Frugter af et og samme Træ, af Kjærligheden. *Ἐνδύσασθε οὖν*: I v. 9 og 10 har Apostelen talt om, at de have afført sig det gamle Menneske, og ere iførte det nye. Dermed følger ogsaa Iførelsen af disse Dyder, hvilket ikke sker af nogensomhelst egen Magt eller Dygtighed, men kun *ὡς ἐκλεκτοι* o. s. v.; at de ere Udvalgte o. s. v., skyldes jo ene Guds Naade; det er en ufortjent Udvælgelse, hvorved de ud af den store Masse af Hedninger ere blevne valgte til at være hans Herligheds Kar, cfr. Es. 42, 1. Eph. 1, 11. Rom. 8, 28. 2 Tim. 2, 10. Ved de brugte Benævnelser vil Apostelen minde dem om, til hvilken Værdighed Gud af Naade har ophøjet dem, for ret at vække deres Ydmyghed og Samvittighedsfuldhed. „Hellige", forsaavidt de have den Hellig-Aand; „Elskelige", fordi Gud har givet sin Søn i Døden for dem. Grundcharakteren hos de Christne er Kjærlighed, virket ved den Hellig-Aand ifølge Guds Naade; det Første, som denne skal komme tilsyne i, er „hjertelig Barmhjertighed", *σπλαγχνα οἰκτιρμου*

Digitized by Google

ɔ: den af Hjertets Inderste strømmende Barmhjertighed eller Medlidenhed, Phil. 2, 1. Luc. 1, 78. Herfra udspringe de fire Dyder: Fromhed, Ydmyghed, Sagtmodighed og Langmodighed, hvilke alle betegne en saadan Gemytsbeskaffenhed, som vil Næstens Bedste uden egne Fordringer, uden kjødelig, sandselig Vilje og uden egenkjærlig Fortrydelse over Næstens Fejl. Disse Dyder kunne derfor ikke øves uden ved *ἀνεχομενοι ἀλληλων* og *χαριζομενοι ἑαυτοις* (tolerando et condonando, B.). Hvor det endnu mangler paa den rette Fordragelighed (*ἀνεχομενοι*) og Forsonlighed (*χαριζομενοι*), der er Hjertedøren lukket for den rette christelige Barmhjertighed. I Colossæ var det saameget nødvendigere at trænge paa et saadant fordrageligt Forhold, da her paa Grund af Vranglærerne en Spænding synes at være indtraadt og have givet enkelte Menighedslemmer Anledning til Klagemaal. For at stemme de Forargede til at vise Forsonlighed mod Fornærmerne, erindrer Apostelen om Christi tilgivende Kjærlighed; han, der var uendelig dybere krænket, end Nogen kan være det af sin Næste. Kjærligheden er Fuldkommenhedens Baand — amor complectitur virtutum universitatem (B.) Kjærligheden er det Baand, som forener Alt; hvor dette Baand mangler, der mangler Fuldkommenheden: selv om der er nok saa mange enkelte Dyder, ere de dog uden det, der gjør dem behagelige for Gud. Ved Kjærligheden her menes derfor den virksomme Broderkjærlighed, 2 Petr. 1, 7. Qvi habet amorem, ei nil deest: non tenetur elementis mundi. Ex hoc fonte derivantur etiam officia particularia, v. 19, 21. — Christi Fred i Hjertet og Christi Ord i Menighederne ere de to nødvendige Betingelser for en sund Udvikling af det christelige Menighedsliv. Uden det Første er Menigheden prisgiven Splid og Tvivl, Opløsning og Tilintetgjørelse; den har i Hjemsøgelsen intet Hold, i Nøden ingen Trøst. Uden det Andet mangler Menigheden Sikkerhed, Klarhed, Liv i Erkjendelsen: den trælbindes under det

Digitized by Google

døde Bogstav, den reformatoriske Aand viger bort og Alt stivner og dør. Lære og Formaning bør, som det vækkende Salt og det belivende Lys i Menigheden intet Øjeblik mangle, og det er allerede et Tegn paa Slappelse og Lammelse, naar Menigheden lader sig nøje med de embedsmæssige Læreindretninger, naar de gjensidige frie Meddelelser om de højeste Sandheder stedse blive sjeldnere eller, hvad der er slemmest, embedsmæssig undertrykkes. Derfor maa ogsaa de øvrige gudstjenstlige Former være levende ɔ: Menigheden maa med Hjertet være tilstede, ellers bliver Gudstjenesten et dødt Læbernes og Hændernes Værk, og der bliver, som Luther siger, „eyn Laerm und Dohnen" deraf. *Βραβευειν*, triumfere; ligesom i 2, 18 *καταβραβευετω*: lader Ingen tage Klenodiet fra Eder. Kampprisen det evige Liv, nemlig, naar I skulle være de, der optænde hæretisk Strid i Menigheden; saaledes betyder det her at blive vis i Hjertet om Kampprisen. At dette kan ske, naar Christi Fred bor i Hjertet, har sin Grund i, at Besiddelsen af denne Fred beror paa guddommelig Foranstaltning. I ere kaldede i eet Legeme (*ἐν ἑνι σωματι*, ikke *εἰς ἓν σωμα*, ligesom Eph. 4, 4. *ἐν μιᾳ ἐλπιδι της κλησεως*); det christelige Samfunds Enhed var Guds evige Tanke og Hensigt (Eph. 2, 16.): saameget dybere er Grunden til at være taknemmelige. — Hjælpemidlet hertil er Christi Ord: Formaningen til den rigelige Brug af Guds Ord slutter sig derfor meget passende til det Foregaaende, saasom det er ud af dette Kraften til at føre en christelig Vandel skal kunne hentes. Begreberne *λογος του Χριστου* v. 16., og *εἰρηνη του Χριστου* v. 15. dække hinanden gjensidigen, forsaavidt Paulus vil sige, at begge udgaa fra Christo: Freden, der gjør salig, og Ordet, som vækker. Dette Ord *ἐνοικειτω* maa I lade bo rigeligen mellem Eder ɔ: i Menigheden saa, at det meget rigeligen, *πλουσιως*, hyppigt og af saa Mange som muligt maa blive benyttet *διδασκοντες και νουθετουντες* (cfr. 1, 28.) lærende

Digitized by Google

og paamindende, hvorved Apostelen tydeligen indskjærper Forpligtelsen for Alle til baade at lære og at paaminde. Jo mere dette virkelig sker, jo mere alle Troende ville være ivrige i den Sag indbyrdes, gjensidigen og hjerteligen at øve det rette Lærer- og Paaminderkald, desmere vil netop det ordentlig indsatte Lærerkald eller Lærerembede, naar det er, hvad det skal være, skattes og agtes. Den gjensidige Opbyggelse er det, som Apostelens Hovedtanke her dvæler ved. Men han tilføjer derfor ogsaa med Hensyn til Maaden, at det at lære, skal ske ἐν πάσῃ σοφίᾳ i al Visdom, i den christelige Erkjendelse, som den Hellig-Aand skikker dem, der virkelig annamme ham, og som ved at bruge Tid og Ord retteligen, samt at det, at paaminde skal ske med ψαλμοῖς, ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς; efterdi der her tales om en Menighedens Virksomhed paa sig selv eller sine Lemmer, er Sangen og Psalmen det Middel, som af sig selv frembyder sig som det forenende, det fælles, som lader Samfundslivet ligesom udtale sig i selve Gjerningen. Naar Apostelen her nævner forskjellige Arter af Psalmer, da er det vistnok vanskeligt nu med Bestemthed at afgjøre, hvad Begreb han tillægger hver især: rimeligst synes den Forklaring, at han ved de to førstnævnte sigter til den Art af Poesi, som er bekjendt af hele den hellige Skrift, og ved den sidste en friere, der i en sangelskende Menighed maa tænkes med Lethed at udvikle sig ved Siden deraf, til hvilken man vel maa tænke sig Formen taget fra den hedenske Digtekunst. Forøvrigt se vi heraf, hvor inderligt det sociale Liv inden Menigheden var sammenknyttet med og endog gik op i det kirkelige: dens hele Liv var en Kultus, ligesom Kultus var en integrerende Del af dens øvrige Liv. — Slutningsverset sammenfatter ligesom det Sagte i det Ene eller i den Ene, i Christo, som er Menighedens Begyndelse og Ende, til hvem Alt henføres, og i hvem derfor ogsaa Alt sker, at det kan have Fremgang og Velsignelse.

Digitized by Google

Smlg. Eph. 5, 20. Phil. 2, 10. Qvi potest dicere: „Hoc in tuo, Jesu Christe, nomine feci", is certo actionem suam Christo probat (B.). Jo mere det nye Liv udfolder sig, des mere vil Christus være den, som kommer til at herske hos os. Ligesom Brystet i den rene Bjergluft ubevidst aander friere og lettere, saaledes vil det aandelige Liv i det christelige Livs Atmosfære ubevidst udfolde sig i mere passende og fyldigere Livsformer: det Gemene og Uværdige finder lidt efter lidt ingen Plads mere; det maa bort alt som Christus vinder Herredømme i og — over Hjertet. — „I Alt sige vi Faderen Tak"; naar skulde Takken kunne ophøre? eller hvor skulde der ikke være Plads for den? Det Selviske driver ikke til Tak, men hvor det svinder bort og udslettes, der bliver der saameget mere Grund til at takke: engang vil vort hele aandelige Liv smelte sammen i en eneste Tak, i Takken i Jesu Navn. Alt er Frugt af hans Naade, Alt modtages derfor som en Velgjerning af den ved Christum os naadige Gud.

Homiletisk Anvendelse. Guds Udvalgte, Hellige og Elskte. 1. Hvorledes kommer disse Navne til Aabenbarelse i vort Liv. 2. Ved hvilke Midler kunne vi arbeide dertil. Christeligt Menighedssind. 1. Christelig Kjærlighed i alle indre som ydre Livsforhold. 2. Lyst og Glæde i Ordet og dettes rette Brug. 3. Begyndelsen og Enden paa Alt er Takken i Jesu Navn. Guds Börn og Verdens Börn. 1. Hine ere Udvalgte, Hellige og Elskte, disse ere selviske, vanhellige og uden Kjærligheden. 2. Hine ere iförte Kjærligheden i alle Forholde, for disse er Egenkjærligheden den ofte skjulte, men dog altid til Grund liggende Rod. 3. Hine söge til Guds Ord, glæde sig deri, bruge det flittigen, disse ere sig selv en Lov, og ringeagte derfor enten hemmeligt eller aabenbart Gud og Guds Ord. Kjærligheden er Fuldkommenhedens Baand. 1. Den er Kilden (Gud er Kjærlighed), hvorfra alle Fuldkommenheder komme. 2. Den er Grundtonen i den Christnes Liv. 3. I den harmonerer dette med Ordet, hvorfra den samme Kjærlighed lyser os imöde. De sande Christnes Liv er Glæden. 1. Af Naade ere de antagne af Gud, til hvem de derfor altid have aaben Adgang. 2. Guds Aand herskер i deres Hjerte, saa at det Sel-

Digitized by Google

viske bestandig hindres, bestrides og overvindes. 3. Guds Ord er Lyset, hvorfor Mörkets Magter maa vige. 3. Takken i Jesu Navn lader deres Sjæle smelte sammen med deres Gud og Fader. — Apostelens Formaning: „Iförer Eder". 1. Forudsætter et Arbejde fra vor Side, men et Arbejde, som fremspringer af den Guds Kraft, der er os givet. 2. Henviser til den Naade, os er beredt og de Midler, hvorved denne bliver vor. 3. Finder sin Opfyldelse da, naar Brugen af disse bliver vor höjeste Lyst og sker med hjertelig Tak. Vor Vandring en Vandring i Kjærlighed. 1. Denne Vandrings Beskaffenhed a) i Almindelighed er den den sig bestandig lige Ytring af inderlig Velvilje mod Alle, hvortil den Christne föler sig som kaldet og benaadet af Gud. b) I Særdeleshed er det en öm og virksom Deltagelse for Alle, der behöve vor Hjælp, eller en Venlighed og Ydmyghed mod Alle, med hvem vi have at gjöre, Taalmodighed og Forsonlighed mod Alle, der ved deres Fejl blive os besværlige eller krænke os. c) Disse Ytringer komme alle af fuldkommen Kjærlighed, ere ikke en Gjerning af Naturen eller Klogskaben. 2. Befordringsmidler (15—17). a) den ved Christum erholdte Fred; thi, naar den regjerer, det er bor uhindret i Hjertet, saa maa Taknemligheden drive os til Kjærlighed, vort Hjerte bliver ved denne indre Fred stemt til Kjærlighed. b. Andagt, flittig Betragtning af Guds Ord, forat opbygge sig deraf, ikke for at ræsonnere, spekulere eller disputere derom, men for at blive bedre, frommere derved; Sang, et Middel til at vække Kjærlighed, som gjensidigt Opraab, som Udtryk for en Sjælenes Harmoni i bestandig Ihukommelse af Christum. Christi usynlige Nærhed i de Troendes Boliger. 1. Han vier dem til Boliger for den indre Kjærlighed. 2. Til Boliger for den stille Gudsfred. 3. Til Boliger for Andagt. Christus i os. 1. Han virker Kjærlighedens Aand. 7. Han skjænker os sin Fred. 3. Han stemmer os bestandig til Pris og Lov. Den lutherske Kirkes Psalmesang. 1. Dens Oprindelse. 2. Dens Betydning. 3. Dens rette Brug. Christi Ord er os givet. 1. Til at bo i os i al Visdom. 2. Til at bo mellem os: det er den Christnes Lösen, Glæde og Kraft. 3. Til at forjage alle Verdens höje og lave Ord og at fylde vor Mund med Taksigelse og Pris. Guds Börns rette Prydelse. 1. Hellig Kjærlighed. 2. Guddommelig Fred. 3. Varig Andagt. Kjærligheden Fuldkommenhedens Baand. 1. Hvorved alle Ufuldkommenheder udjævnes. 2. Hvorved alle menneskelige Forhold forædles. 3. Hvorved Alt sættes i det rette Forhold til hinanden.

Digitized by Google

Sjette Søndag efter Hellig tre Konger.

Texterne ville finde sin Udlæggelse under 27de Søndag efter Trefoldighed.

Forinden vi gaa over til den følgende store Festkreds, Paaskecyklen, maa vi dvæle lidt ved 2 Feste, hvortil den gamle Alterbog indeholder fuldstændig Læsefortegnelse, nemlig Mariæ Renselsesfest samt Taksigelsens Fest, hvilke begge falde i denne Tid paa Aaret, og hvoraf den første, om end nu afskaffet som Helligdag eller Gudstjenestedag, dog tildels, idetmindste i enkelte Strøg af vort Land, endnu lever i Folkets Minde, og endog fejres som en Slags Halvhelligdag, paa hvilken det daglige Arbejde hviler. At gjennemgaa Texterne finder jeg dog overflødigt, medens derimod en Sammenstilling af disse Festdages Charakter og Historie turde være af nogen Interesse.

Mariæ Renselsesfest.

I den occidentalske Kirke skal den allerede være bleven indført i det 5de Aarhundrede (under Pave Gelasius I 492—496); i den orientalske derimod først i det følgende ved Justinian I. Naar den hist fik Navnet festum purificationis Mariæ, da røber den strax sin Hensigt, nemlig ligefrem at trykke et Segl paa den da endnu langtfra tilbørligt fastbegrundede Julefest, medens de af Hedningerne i Februar Maaned saa almindelig holdte afgudiske Renselsesfeste, Lupercalierne (hvorved Præsterne om Morgenen besprængte Gader og Huse med Renselsesvand, ofrede hvide Geder, og, beklædte med Skindene af disse, løbe omkring i Gaderne osv.) og Amburbalier, højtidelige Optog med brændende Fakler (enten som Pave Innocents III mente, til Ære for Gudinden Ceres, der med saadanne gik omkring for at søge sin røvede Datter Proserpina, eller for til Renselsen med Vand

Digitized by Google

at føje den med Ild), maatte tjene til Paaskud derfor. I Moselov var det befalet (Lev. 12, 2 ff.), at Moderen paa den 40de Dag efter Fødselen af et Drengebarn skulde fremstille sig i Templet for at frembringe det befalede Renselses-Offer, og denne Befaling havde Maria efter Luc. 2, 22 ff. fulgt. Det maatte altsaa være Kirken nærliggende at fejre en Fest, der indbefattede begge Dele, saavel Mariæ Renselse som Christi Fremstilling, hvorved fornemmelig hans Møde med Simeon og Anna var et fremspringende Moment. I den orientalske Kirke blev Festen indført ene i denne sidste Betydning, som festum occursus eller ὑπαπαντη, festum Hypantes, og det er ganske mærkeligt, at den samme Kejser, der gjorde sig saa megen Møje med at faa indført i Orienten den romerske Julefest, ikke drister sig til at gjøre dette ligefrem, men istedetfor at paaberaabe sig denne som Grund til Indførelse af denne Fest, bruger nogle indtrufne Ulykker, der skulde have rammet en ubetydelig Stad i det lille Landskab Mysien (Pompejopolis, der ved et Jordskjælv var bleven næsten ødelagt; der var regnet Blod, flere pestartede Sygdomme vare udbredte, og man havde hørt klagende Stemmer opstige fra de under Ruinerne Begravne), som Paaskud for at fastsætte en Fest til „Christi, Frelserens Ære", for at „Frelseren, ligesom han havde mødt Simeon i Templet, nu ogsaa maatte komme de Elendige imøde, eller meget mere til Hjælp" (Paulus Diac. de gestis Rom. L. XVI: his calamitatibus motus Justinianus in honorem Christi Salvatoris festum Hypantes instituit, ut Salvator, qvi Simeoni in templo occurrerat, etiam miseris propitius occurrere vel potius succurrere dignaretur). I den romerske Kirke har man søgt at bevare begge Momenter; istedetfor Processioner med Fakler, har man optaget Benedictioner af Kjærter og den højtidelige Procession med samme — hvoraf Navnet festum candelarum sev luminum, Mariæ Lysmesse, eller med en forvansket Udtale: Kyn-

Digitized by Google

delmisse — og istedetfor Hedningernes Renselse af Staden indsat Mariæ Renselse, hvorved Festen, der endnu hos Beda forekommer som Oblatio Christi ad templum, altsaa som en Herrens Fest, i den romerske Kirke bliver betegnet som en Mariæfest, med hvilken man senere satte en ejendommelig Skik i Forbindelse. Ligesom Maria havde ventet i 40 Dage med at fremstille sig i Templet, saaledes skulde Barselkvinder vente i 6 Uger med deres Kirkegang eller Indledning (inthronisatio); denne skedte da under Ledsagelse af en Præst og 3, 5 eller flere Kvinder, samt med mindst 1 indviet Voxlys, der tilligemed en Offergave skulde skjænkes Præsten. Paa Kyndelmisse maatte derfor Kirken foretage Indvielse af en saa pas Mængde Voxlys, som vare nødvendige for Aarets Forbrug. Dette gav imidlertid Anledning til, at denne Fest paa mange Steder blandedes med flere endog anstødelige Folkeskikke, der ofte gjorde den mere til en Narrefest end til en Højtid. Hos Protestanterne har den derfor aldrig havt nogen kirkelig Værd, medens den i Folkebevidstheden derimod mindes som et Tidsmærke. Den fejredes imidlertid i vore Kirker indtil Forordningen 1770, og ansaaes som den egentlige Afslutning paa Julefesten, idet man vedblev at synge Julepsalmer indtil denne Festdag (cfr. Ritualet S. 12 og 17). Dagen er i Alterbogen tillagt som Texter: Lectie: Matth. 3, 1—5 og Evangl. Luc. 2, 22—33, og har følgende Collect: Herre Gud, himmelske Fader, du, som beredte os din Søn til en Frelser, at han skal være Hedningernes Lys og Jødernes Herlighed: Vi bede Dig! oplys vore Hjerter, at vi i hannem kunne kjende din Naade og faderlige Vilje imod os og have ved hannem Hjælp og Beskjærmelse mod Synd, Fordømmelse og Satan: og formedelst hannem blive til evig Tid salige, som med Dig lever og regjerer o. s. v.

Digitized by Google

Taksigelsens Fest.

Den hører til de Bededage, som navnlig i 17de og 18de Aarhundrede i Anledning af særegne vigtige Statsbegivenheder af de suveræne Konger bleve befalede. Allerede Christian II havde forordnet Taksigelsesbønner at læses Mikkelsdag og 3dje Juledag i Anledning af Freden til Lübeck og Brømsebro, og Frederik III fulgte altsaa kun hans Fodspor, idet han i 1661 anordnede en Taksigelsens Fest for hele Danmark at holdes den 11te Februar „i Henseende til Hovedstadens og Rigets Befrielse fra en farlig Fiende", og som vedvarede, indtil den ved Res. af 17de Oktbr. 1766 afskaffedes af Christian VII „med Hensyn til det Venskab og nær Forvandskab, som var mellem Kongen og det kongelige svenske Hus". Denne Fest var imidlertid i 1720 for Norges Vedkommende bleven lagt til 13de Januar i lignende Anledning. Den blev holdt med tre Gudstjenester, Collect, Lectie, Ps. 124 og Evang. Matth. 7, 24. 25, og to Bønner. Collecten lyder saaledes: „Vi takke Dig, o naadige Gud og kjære himmelske Fader, at Du ikke haver givet os til Rov for vore Fienders Tænder, ej heller ladet os, som haabe paa Dig, blive til Skamme, men været vor Tilflugt paa Nødens Dag, og befriet os som en Fugl af Fuglefængerens Snare: Vi bede Dig, at Du vil os endnu fremdeles naadeligen beskytte og beskjærme, paa det vi herefter maa bo i Trygheds Boliger og i megen stille Ro at tjene Dig i Hellighed og Retfærdighed alle vore Livs Dage: Du, som lever og regjerer med Sønnen og den Hellig Aand, en sand Gud o. s. v.

Søndag Septuagesimæ.

Texter. Matth. 20, 1—17. 1 Cor. 9, 24—10, 6.

Med Hensyn til Texter henvise vi til IV Pag. 492. Denne og den følgende Søndag staa som Overgangssøndage

Digitized by Google

mellem Epiphanias og Paaskecyklen; i nogle Kirker regnes de, som hørende til denne, i andre til hin Tid. Den romerske Kirke, der faster paa alle Dage undtagen Søndagen, behøver 6½ Uge til at faa sin Qvadragesima fuldtallig, og begynder derfor denne med Askeonsdag eller Onsdag efter Fastelavnssøndag. Den græske Kirke derimod, der heller ikke faster Sabbathsdagen, maa begynde tidligere; da nu tillige Torsdag, feria qvinta, som dies cænæ domini, ligeledes undtages fra Fastedagene, maatte der gaaes endnu en Uge længere tilbage. Da det nu netop er 70 Dage fra Paaskeoktaven tilbage til denne Søndag, fik den Navnet Septuagesima, og med denne Benævnelse fulgte saa for de følgende, Sexagesima og Qvingeagesima, hvilke gik umiddelbar før Askeonsdag og derfor i videre Forstand regnedes med til Paaskens Forfest, hvilken da meget passende slutter med ἑβδομας μεγαλη eller ἀπρακτος, ἡμεραι παθηματων, septimana major, den store Uge. Ogsaa Liturgien i den romerske Kirke staar i Samklang hermed. Paa Septuagesima lyder Introitus alvorsfuldt og gribende: Circumdederunt me gemitus mortis, dolores inferni circumdederunt me: et in tribulatione mea invocavi Dominum, et exaudivit de templo sancto suo vocem meam (Ps. 18, 5—7). Paa den til Kamp for Klenodiet opfordrende Epistel følger som Graduale: Adjutor in opportunitatibus Ps. 9, 10. 11., som Tractus: de profundis clamavi ad te, Domine Ps. 130, 1—4. og endelig efter Evangeliet Offertoriet: Bonum est, confiteri Domino et psallere nomini tuo, Altissime Ps. 92, 2. — Anledningen for Frelseren til at fortælle denne Lignelse er Petri Spørgsmaal i det Foregaaende (Mt. 19, 27 ff.) om, hvad han og de øvrige Apostler, der „havde forladt Alt og havde fulgt ham", skulde faa til Løn (τι ἀρα ἐσται ἡμιν). Efterat Herren har lovet dem „at sidde paa tolv Stole og at dømme Israels tolv Stammer", samt at Alle, der for hans Navns Skyld have forladt Alt, skulle faa det hundredefold igjen herneden,

Digitized by Google

og „arve det evige Liv“ (*ζωην αἰωνιον κληρονομησουσι*), men udtrykkelig ved det valgte Udtryk udelukket enhver Løn af Fortjeneste — tilføjer Herren Advarselen: *πολλοι ἐσονται πρωτοι* o. s. v., hvor *πρωτοι* og *ἐσχατοι* gaar ikke paa Tiden, men paa Rangen. For nu at gjøre denne Belærelse og Advarsel endnu tydeligere og mere indtrængende, tilføjes denne Parabel, som lærer, at det evige Liv ikke er Løn for nogetslags Arbejde, men er en fri Naadegave af den guddommelige Kjærlighed og Godhed; de, som altsaa gjøre Fordring paa den første Slags Løn, gaa glip af den sidste: thi at de i Parablen faa en Løn, hører til de Træk i den, som ikke maa tillægges nogen særegen Betydning; just fordi de ringeagte hvad de erholde, er dette Intet for dem. De derimod, der tage tiltakke med den frie Naadegave, faa det evige Liv, hvilket ogsaa for dem, som virkelig have baaret Dagens Byrde og Hede i Herrens Vingaard, skulde gjælde som en fyldestgjørende, ja overvættes og ufortjent Betaling for al deres Møje. Men just fordi dette er Tilfældet med saa saare Faa, saa gjælder det Ord, hvormed Herren slutter Lignelsen, at Mange ere kaldede, men Faa udvalgte. De til det evige Liv Udvalgte ere just de, som i Tro annamme Evangeliets Kald: de, som, forsagende Gjerningstjenesten, kun ville blive salige af Naade. Dog har Gud af faderlig Godhed udsat visse Belønninger i dette og det evige Liv for hans Børns gode Gjerninger, fordi disse som Gjerninger af de i Troen retfærdiggjorte Personer ere ham velbehagelige; og han har gjort det, for desto mere at lokke dem til Fuldbringelse af saadanne Gjerninger, smlg. Matth. 5, 46. 6, 1. 4, 6. 18.; om deres Løn i Himmelen se Matth. 5, 12 o. fl. a. (Philippi). „Himmeriges Rige“ er her „Kirken“; den er lig Vingaarden, „der bærer Planter, som ere rige paa Saft og Kraft, men ogsaa Planter, der trænge til en særegen Omsorg og Pleje“. Arbejderne ere Lærerne, Vinstokken er Menigheden. Husbonden er Gud, der be-

Digitized by Google

standig vaager over og sørger for sin Kirke. At blive Arbejder i Guds Vingaard er Noget, som ikke kan ske ved menneskelig Kraft eller Vilje; det er en Naadessag, der altsaa er ufortjent. Selv Jesu Disciple vare ikke af sig selv komne til ham, ligesaalidt som det var af egen Kraft, at de kunde vedblive der: hvad de skulde faa, fordi de havde forladt Alt og fulgt ham i Vingaarden, var derfor ogsaa alene Naade. Saaledes er det hele Forhold mellem Frelseren og hans Disciple et Naadens: at ville gjøre det til et selvfortjent, eller selverhvervet, forandrer det helt og holdent, sønderriver Baandet, der er knyttet af Herren, kuldkaster Vilkaarene, Betingelserne, hvorpaa det er grundet, og sætter et af Arbejderen bestemt og betinget, istedetfor det af Husbonden tilstaaede og givne. *Μισθωσασθαι* at leje ɔ: at kalde, ved at foreholde dem Lønnen, at lokke, drive dem til frivilligen at gaa ind i Vingaarden. Kaldet er altsaa udenfra, men maa blive et indre. Intet Kald uden Forjættelse om Løn — *συμφωνησας*, han kom overens. „Cum operariis primis magis ex pacto et jure agitur: cum posterioribus magis ex mera liberalitate, etiam in conducendo, sed cum reprehensione otii eorum. (B.) Herren tiltrænger Arbejdere i Vingaarden, altsaa saadanne, der virkelig ville arbejde, og som ikke ville blot fornøje sig, I Cor. 15, 58. Arbejdere ere hovedsageligt Lærerne, men ogsaa alle Christne; Enhver, som er kommen ind i Vingaarden, har sin Gjerning der, og det ikke blot for eller paa sig selv, men for Andre; ligesom i det Hele alt Arbejde der maa have Indvirkning paa Flere, ja paa Vingaarden selv. Guds Kald ved den sildigere Time sigter til hans utrættelige Omsorg saavel for Vingaarden, som for Menneskene, iblandt hvilke der gives altfor Mange, som staa ledige. Der gives relativ uskyldigt Ledigstaaende, eller Ørkesløse, for Herrens Vingaard, idet Mennesket forbliver saaledes mod sin egen Vilje; men der gives ogsaa altfor mange Lediggjængere, der vælge

Digitized by Google

at holde sig udenfor Vingaarden og fjernt fra Kaldet dertil, medens de sysle med Allotria, hvori de gaa op. Hvo, som ikke har ladet sig gribe af Guds Naade, og som Intet har gjort for Guds Rige, er endnu at betragte som Ledliggjænger, hvad og hvormeget han end ellers gjør. Ebr. 3, 7. 8. Den Løn, Gud lover, er en Naade, men han vil dog, at Menneskene skulle betragte den som en Ret — som Retfærdighed: hans Gjengjældelse er altid retfærdig. Naar den jordiske Fader siger til sit Barn: gjør dette eller hint, saa skal du faa den eller den Løn: da er det ikke, fordi han eftergiver sin Ret til at fordre det gjort af Barnet, men fordi han vil, at Barnet skal gjøre det af Villighed; men hvad han lover, vil han ogsaa have betragtet som en Ret — en retfærdig Løn for Arbejdet, for netop det eller for saameget Arbejde: lader han imidlertid den anden Broder eller Søster faa samme Løn uden samme Løfte, da er ogsaa det Ret for ham, medens Naaden, Gaven, som Gave, der træder mere frem. Den Første har Intet at beklage sig over, eftersom han faar netop hvad der er ham lovet, men den Anden faar et mere umiddelbart Indtryk af, at det er Naade, uforskyldt Naade. *Ὀψίας γενομένης* — da det var bleven Aften eller silde paa Dagen: her kun for at betegne den Tid, da Arbejdstiden er omme og Betalingsterminen er kommen. Der gives en Aften for alt Arbejde i Vingaarden: da, naar denne Tid er omme, og Dommens Stund staar for Døren, og Alle kaldes frem for at modtage det endelige Regnskab: denne er naturligvis ikke udelukket fra hvad her betegnes: Parablen peger ogsaa hen paa den; men der gives ogsaa en Aften for hver enkelt Arbejder, naar hans Arbejdstime er omme, naar hans Kraft og Tid er ophørt, da altsaa ogsaa han kaldes frem for at faa Opgjøret: dette, saavelsom den enkelte Dags Regnskabs og Løns Stund finder derfor hver Arbejdende udtalt i Lignelsen; endelig findes der en Aftentime eller Afslutningsstund for hvert Arbeide: da,

Digitized by Google

naar Samvittighed og Retfærdighed kalder Arbejderne frem for at give dem Løn, og hvo har ikke fundet Gjenlyd af Parablen? Hovedvanskeligheden i denne, at ogsaa de, der knurre, faa Løn, falder bort, naar man blot erindrer, at Herren fortæller Parablen ikke for at sige os, hvordan det skal gaa til paa hin Dag, men for at lære os, dels, at Ingen kommer i Vingaarden uden Guds Kald, dels at Nogle først sent modtage dette Kald, uden at det dog er for sent, og dels, at den Løn, som skjænkes, er ingen selvfortjent, men en Naade. Hvorledes det er muligt, at de, „som først fik sin Løn", kunne være knurrende, besvares altsaa simplest ved at se hen til den daglige Erfaring: hvormegen Naade udøses der ikke over det utakneimmelige Folk? — men her naturligvis har man at vise den særegne Hensigt i Parablen, at al Gjerningshelligbed, hvormegen Naade den end virkelig finder som Løn — dog tilsidst faar Dommen „tag dit og gaa": en Dom, hvorved Frelseren rammer saavel Peter og Apostlerne, som de omstaaende Jøder. Indbildningen om højere Fortjeneste og højere Værdighed gjør uimodtagelig for Lønnen af Naade og er et farligt Selvbedrag. Den vækker „Murrere" mod Gud, og hvormegen Murren findes der ikke saavel med Hensyn til Gjenstanden, der fremkalder denne Murren: ringere Lykke, Rigdom og Erhverv, eller ringere aandelige Gaver og ringere Velsignelse; som med Hensyn til Ytringen: mere skjult eller mere aabenbar, direkte og indirekte Murren mod Skjæbnen. Vistnok er ofte Arbejde og Løn fordelt i ulige Forhold; men først den Aand, der anser Arbejdet som en Byrde, gjør det tungt. Tilfredshed, Nøisomhed, stille Underkastelse under Guds Ordning letter al Møje og Byrde; har du gjort Noget godt, saa sig altid: ikke jeg, men Guds Naade (1 Cor. 15, 10. Luc. 17, 10). Det er altid Lejetjenere, der ere uforskammede, rose sig af egen Fortjeneste, foragte Andre og misunde dem, ja gaa i Rette med Gud. Hiob 31, 2. *Οὐτος*: invidia sæpe non sibi

Digitized by Google

plus postulat, sed alteri minus valt, invidet non ceteris de hora nona, sexta, tertia, sed de undecima. *Οὐκ ἀδικῶ σε*: Guds Retfærdighed gjør ikke en Eneste Uret; hvad en Arbejder fortjener ved sit Arbejde, faar han visselig; endog blot udvortes Dyder, f. Ex. Kydskhed og Maadehold under sin Gjerning, savne uagtet al sin Uværdighed, dog ikke sin Naade; eller er ikke Sundhed, dagligt Brød, et langt Liv en Naade? „Jeg gjør dig ikke Uret" — Deum lædere, pravum est; sed pejus etiam, a Deo læsum se putare; idqve opinione frequentius evenit (B.) „Jeg vil gjøre med Mit". Herren har indskrænket Myndighed over Alt: den tilsyneladende Vilkaarlighed — Haardhed og Ubillighed i Herrens Styrelse er begrundet i vort indskrænkede og timelige Blik, der ikke formaar at domme, hvad der hører Gud til anderledes end efter hvad der gjælder i indskrænkede menneskelige Forhold. „Tag dit og gaa bort". Du, som alene har arbejdet for Løn, har faaet det, vi ere komne overens om; dermed er du betalt, og nu ere vi hinanden kvit; men „jeg vil": paa min Vilje kommer dog Alt til at hvile, og i den kan Ingen blande sig. Gud har mod os blot Rettigheder, vi mod ham blot Forpligtelser. — „Hvo har givet Gud Noget forud, at det skulde gjengives ham?" (Rom. 11, 35). Den eneste Helbredelse for Niddet er 2 Cor. 12, 9: „Lad dig nøje med min Naade". Der gives intet Højere, end at nyde Guds Naade. Har du den, da er du overvættes salig: den afhænger ikke af dine Talenter eller dine Ydelser, men af din Enfold og Troskab. *Ὀφθαλμος* — ex oculis animus lucet. „Mange ere kaldede, Faa udvalgte": det er ikke Vilkaarlighed, ikke absolut Naadevalg: mellem de virkelig kaldede og virkelig arbejdende Kirkens Tjenere ere kun „Faa", som ere udvalgte — som blive delagtige i hans fulde Naade, og som arbejde ganske med rent og lutret Sind. — I 8, 11. lærte Herren, at Guds Naade og Menneskenes Tro eller Vantro ophæver

Digitized by Google

alle jordiske Afstande i Rummet; her lærer han nu det Samme om Tidsmellemrummene. Naaden ikke blot ophæver Tiden for Tjenesten, men vender dem ogsaa om, og gjør det virkelig i mange Tilfælde; den bringer for den i Sandhed Troende ogsaa den tabte Tid tilbage: den kan ogsaa i Menneskets Hjerte gjøre en Dag til tusinde Aar og tusinde Aar til en Dag. — Guds Rige er intet Sted for jordisk Daglønneri, saasom den lovmæssige Gjerningstjeneste med sit Lønsarbejde gjerne vilde gjøre det til; Herren straffer denne Lønsbegjærlighedens Aand, idet han først tilsyneladende gaar ind i dens Forestillinger, for derpaa med mægtige Slag at tilintetgjøre den. Først fremstiller han nemlig Himmerigets Rige under Billedet af et stort Daglønneri; men lidt efter lidt antager Billedet Skikkelse af en Medlidenheds, den frie Naades, Kjærlighedens Økonomi, der domfælder Daglønneriets Aand. Grundlaget bliver vistnok Retfærdighedens Ide; enhver Arbejder faar sin Penning; Ingen faar for Lidet. Men Retfærdigheden antager en højere Skikkelse i Forening med Kjærligheden; ogsaa de, som kun have arbejdet en Del af Dagen, faa den hele Dagpenge, deres Penning, altsaa efter Fortjenesten for Meget. Men den gjengjældende Naade aabenbarer nu sin Frihed: de sildigst ankomne Arbejdere faa ogsaa sin Penning og det endog først; de tidligst ankomne faa ikke Mere og det sidst. Men denne Frihed er ikke Vilkaarlighed, men Livets Sandhed. Den bringer det for Dagen, at den, som tragter efter Løn, modsiger og dømmer sig selv, idet han ikke er tilfreds med sin retlig fastsatte Løn, og foragter og misunder den naaderig Belønnede, og at den saaledes Belønnede har en intensiv, højere Værdighed, eftersom han endnu sent paa Dagen har ladet sig tinge i blot og bar Tillid. Ligeledes aabenbarer den, at den samme Penning for den Ene forvandles til en Gjenstand for karrig Fortjeneste, for Mismod og for Besværing, medens den for den Anden bliver en rig Æreslon, der gjør ham lykkelig.

Digitized by Google

Her har man Grund-Ligheden med den ældre Søn i Parablen (Luc. 15.) Han var i Faderhuset, havde Del i alle Faderens Goder og havde dog aldrig glædet sig i sin Arv. Og Sandheden af denne Parabel møder os derfor ogsaa i alle Livets Forhold: den, som ærer sine Forældre, faar ganske vist en Naade-Løn derfor — thi Herren har lovet det; men, ærer han ikke Gud, saa bliver han ikke salig derved; den Arbejdsomme, Flittige faar sin Løn, men, er han derved tillige hovmodig, egenkjærlig, forfængelig og verdensglad, vil det hedde: Du har i den ydre Løn faaet dit, tag dit og gaa bort! — Og ligesaa hvad der er Løn for den Ene, er det ikke for den Anden; der er Forskjel paa Fordringer og paa hvad vi kalde Fornødenheder: der er forskjellige Grader lige ned til det dybeste Helvede og opad til den højeste Himmel: ligegyldigt kan det ikke være, hvor højt vi skulle komme, men Et er det Vigtigste, det, at tragte efter at komme ind i Herlighedens Rige, og hvo, som ikke arbejder dertil med al sin Sjæl, han faar vel Løn, men ikke den evige Naadeløn; „De Første blive de Sidste" og omvendt. —

„Der er ingen Perikope, der som denne viser hvor nødvendigt det er at kjende det rette Maal for Anvendelsen. Hvor ivrig Prædikanten end bestræber sig for at fatte den almindelige Grundtanke i Parablen og at fremstille denne i dens bestemte Individualisering, hvor denne giver sig tilkjende som en konkret historisk Udviklingsgang i Guds Riges Husholdning, samt saavidt antydet, at forfølge samme i dens enkelte Momenter: saa vil han dog undertiden erfare, at mange Lignelser vel fremkalde den Anelse, at Grundlinjerne til lignende historiske Erfaringer ere tegnede deri, men at de ligge altfor skjulte og saaatsige stige for dybt ned i de hellige Historiers guddommelige Mystik til, at Fortolkeren formaaede at eftervise dem i disse sidstes konkrete Momenter. Hvis han nu i dette Tilfælde dog vil tyde, saa staar han i Fare for at

Digitized by Google

henfalde til en legende og spillende Udtydning og mere at bringe for Dagen saftløse Opfindelser af eget Vid og egen Fantasi, end at anvende det guddommelige Ords nærende og mættende Livsbrød til Nytte og Fremme for Menigheden. Prædikanten bør derfor vogte sig for at ville forklare alle Lignelsens Træk, hvorved han kun stiller til Skue egen Smagløshed og Mangel paa rigtig exegetisk Takt. Han undgaa strengt alt Tvungent og Kunstlet, og følge overalt kun den sunde Læres Analogi". (Gaup).

Homiletisk Anvendelse. Alt er Naade. 1. Kaldet er et Naadekald. 2. Timen til Kaldet er en Naadetime. 3. Arbejdet er Naadearbejde. 4. Lönnen er Naadelön. Guds frie Naade raader i Vingaarden. 1. Hvori den bestaar: Den lader sig a) ikke bestemme til Noget ved menneskelig Dom; b) ikke bevæge til Noget ved menneskelig Gjerning; c) ikke nöde til Noget ved menneskelig Fortjeneste. 2. Hvorledes den aabenbares: a) den er forenet med den höjeste Retfærdighed, derfor vogter Eder for al Knurren. b) Den omfatter med sine Aabenbarelser alle Mennesker, derfor vogter Eder for Egenkjærlighed. c) Den vil herved befordre sine hellige og kjærlige Hensigter, derfor vogter Eder for al Stolthed. Arbejderen i Vingaarden. 1. Han gaar lydig, naar Herren kalder ham. 2. Han gjör troligt, hvad Herren byder ham. 3. Han venter ydmygt paa Lönnen fra Herren. De Förste blive de Sidste, de Sidste de Förste. 1. Saaledes med Jöderne, der sögte Retfærdigheden i sig selv og derfor ikke kom til Retfærdigheden af Naade. 2. Saaledes fremdeles i den christne Kirke baade a) med Menighederne og b) med Personerne. Hvo, som arbejder for Lön, forspilder Naaden. 1. Vi ere Alle udygtige Tjenere, der have vor Lön borte. 2. Ene Guds Naade kalder os til og opholder os i Vingaarden. 3. Naar Aftenen kommer, er Naade vor eneste Lön. Herren har en Lön, henlagt for Alle i sin Vingaard. 1. Den er vis. 2. Endskjönt ikke erhvervet ved Fortjeneste, saa dog efter Fortjeneste, ja over al Fortjeneste. 3. Den kan dettelig forskjertses. Hvi staa I ledige? 1. Er Svaret herpaa „fordi Ingen lejede os" i det Hele taget, eller for en Del eller slet ikke sandt? 2. Hvorledes kan Opfordringen „gaar hen i Vingaarden" endnu bringes til at lyde og at höres. 3. Hvad Pligter have vi Alle for dette Öjemed? Lönnen af Naade. 1. Hvori bestaar Lönnen? 2. For hvem er der henlagt en Lön?

Digitized by Google

3. Kan man modtage Lön og dog gaa fortabt? Er dit Öje ondt, fordi jeg er god? 1. Misundelse og et ondt Öje ere den gamle Naturs Følgesvende. 2. De kunne kun udryddes ved Guds Naade, der bringer Kjærlighed og Glæde i Gud. 3. Dobbelt Skyld altsaa, naar de findes, efter at man har smagt Guds Naade. Naadetimerne i vort Liv. 1. Hvilke disse ere. 2. De kunne ikke fremkaldes efter vor Vilje. 3. Men vi kunne antage eller forkaste dem. 4. Derfor gjælder det for os ikke blot at antage, men ogsaa at nytte dem fuldt ud. Tro i det Første, tro i det Sidste. 1. Hvori bestaar den Troskab, Herren fordrer? 2. Nogle ere tro i Begyndelsen, men falde siden af. 3. Nogle ere utro i Begyndelsen, men blive tro tilsidst. 4. Kun disse faa den hele Naade. Mange ere kaldede, men Faa udvalgte. 1. Et Vidnesbyrd for Herrens store Kjærlighed til arme Syndere. 2. Et Vidnesbyrd paa hans hellige Retfærdighed mod Synden. 3. En alvorlig Vækkerröst for Alle til daglig at prøve sig selv og sit Arbejde i Vingaarden. Hvo ere de Udvalgte? 1. De, der forlade Alt for at følge Herrens Kald. 2. De, der arbejde tro i Herrens Tjeneste indtil Enden. 3. De, der tro uden nogen egen Fortjeneste at blive salige alene af Naade.

Epistelperikopen 1 Cor. 9, 24—10, 6. Har allerede Evangeliet vist os hen til „Arbejdet“ i Vingaarden som en Betingelse for Annammelsen af Lønnen, saa fører Epistelen med end mere Bestemthed hen til den Tanke, at Klenodiet faaes ikke af Alle, der løbe paa Banen, men kun af dem, som kjæmpe retteligen; selv om man lever i de hellige Sakramenters Samfund, saa vinder man dog ikke frem til den evige Frelse, dersom man ikke lader Sakramenternes Kraft tjene sig til Sjælens Helliggjørelse. „Vide I ikke“. Apostelen tager sit Billede af, hvad der var enhver af Corinthierne bekjendt: de hedenske Kamplege, der vakte saa stor og ivrig Deltagelse overalt. De saa den Begjærlighed og Kappelyst, som disse formaaede at vække, og i det Hele kunde de betragte Verden selv som en Løbebane, paa hvilken Alle løbe jagende efter Maalet, den Ene strider for at komme forud for de Andre, men den egentlige Bane, paa hvilken vi af Herren

Digitized by Google

ere satte, glemmes af de Fleste; „kun En faar Klenodiet“: desto mere Ære bringer det at faa det og desto mere Kappelyst burde det vække hos de Christne. Klenodiet, *βραβειον*, Kampprisen, den evige Ære for Gud, Retfærdighedens Krone, Saligheden. Ligesom det at løbe paa Banen ikke sikrer Erholdelsen af Prisen, saaledes er ikke heller det at være i Samfundet med dem, der stride for det evige Livs Krone, det samme som at erholde denne. Det gjælder derfor ikke blot at løbe, men at løbe saaledes, at Klenodiet kan faaes. Fornemmelig regner Apostelen dertil „Forsagelsen“, det at afholde sig fra allehaande Ting: abstinentia veneris et vini, overhovedet streng Diæt for at gjøre sig let og skikket til Kampen, Noget, enhver Væddeløber frivillig paatager sig; og hvilke Fornægtelser og Forsagelser, hvilke Kampe og Besværligheder følge ikke med Arbejdet for Verdens Goder? Men nu Kampen for det ene Fornødne! Den skulde dog ikke være mindre, men heller mere værd. Den Christne er saaledes forpligtet til streng Selvbeherskelse: at afholde sig fra al Kjødets og Aandens Besmittelse ved onde Lyster, ved jordiske Sorger, ved Træghed og Slaphed, ved al Forfængelighed og Ærgjerrighed eller Fejghed og Korsunddragning. *Φθαρτον στεφανον*, den forgjængelige Krone eller Krands er et Billede paa alt Jordisk, det har intet sandt, men kun et indbildt Værd, som ogsaa snart forgaar; kun det Himmelske har fuld Realitet. Kronen er uforgjængelig, evig. I sig selv fremfører Apostelen derpaa Vidnesbyrdet for, at den christelige Kamp ikke er usikker, men at den maa lykkes. *Ὡς οὐκ ἀδηλως*: enten ubemærket, upaaagtet, modsat altsaa det, der gjør sig bemærkeligt; eller, og det er mere i Harmoni med det Hele, med Hensyn til Maalet: ikke uden sikker Retning paa Maalet; den christelige Kamp er ingen Jagen efter et Skygge-Billede, men efter det evigt Bestaaende, og denne Vished giver den Christne Enhed med sig selv og bringer Klar-

Digitized by Google

hed i alle hans Bestræbelser, hvilket er Noget saare kosteligt. En saadan Kamp forekommer Verdensmennesket at være Vanvid. At „fægte i Luften" *ἀέρα δέρων* — *δέρω* egentlig flaa, dernæst gjennemprygle — slaaende Luften, altsaa istedetfor at slaa Modstanderen, bibringe ham dybe Saar, overvinde ham, at føre en Skinfægtning; istedetfor at slaa Djævelen, Synden og Verden og at overvinde den Ondes Magt, at gjøre saadanne Skinangreb, der ikke udrydder det Onde, Lidenskaberne med Rod, men hemmelig skaaner, hemmelig endnu hænger derved. Apostelen vil altsaa sige: jeg søger virkelig med Alvor at føre Kampen mod alt det Onde, hvor det saa findes, hos mig selv først og fremst. „Jeg undertvinger" — *ὑπωπιάζω*, slaar i Ansigtet, under Øjnene, Billedet taget af Væddekampene — det Modsatte altsaa af at klappe og kjæle for Legemet, for Egenviljen; jeg søger ikke blot at kue den, men virkelig at gjøre den magtesløs. *Καὶ δουλαγαγω* og fører i Trældom, jeg lader det ikke blive med at slaa det til Jorden, men jeg søger at holde det i denne Underkastelse. Først skildrer han det Alvor og den Kraft, hvormed han fører Kampen, dernæst Udholdenheden i samme. Som Motiv hertil føjer Apostelen, at „han, der prædiker for Andre, ikke selv skal blive forskudt", hvilket for Kirken selv vilde være til stor Skade. At en Lærer ikke i eget Liv viser sig som den samme Sandheds Tolk, som hans Lære fremstiller, er en Forargelse for Alle. Tre Ting maa prædike hos Prædikanten: Hjerte, Mund og Liv. Livet maa bevise, hvad Munden taler, og Munden maa tale, hvad Hjertet føler. *Οὐ θελω* o. s. v. hører til det Følgende. Historien selv kjendte Corinthierne. *Οἱ πατερες ἡμων*: Corinthiorum qvoque, nam gentes in locum Judæorum successerunt (B.). I V. 1—4 opregnes fem guddommelige Velgjerninger, og i V. 5—10 ligesaamange Fædrenes Synder. Dette anfører han for saameget mere at gjøre indlysende Nødvendigheden af at kjæmpe og at

Digitized by Google

vaage saaledes som han i det Foregaaende har sagt det. De gamle Israeliter, der alle gik ud af Ægyptens Trældom og nede de Forrettigheder og Velgjerninger, som et Guds Folk, blive dog for sin største Del Gud imod og aflægge saaledes Vidnesbyrd for, at den udvortes Bekjendelse, den udvortes Christendom alene ikke strækker til. Israels Befrielse fra Ægypten er en Typus paa vor Forløsning. Pharao er et Billede paa Satan; Trældommen i Ægypten betegner Syndens Herredømme. „De vare under Skyen" (Exod. 13, 21). Sky- og Ildstøtten var den beskjærmende Vagt, som Gud havde givet dem med paa Vejen: de gik igjennem Havet — uden at dette rørte dem (Ex. 14). Baade Skyen og Gjennemgangen gjennem Havet var jo afgjørende Beviser paa den frelsende Magt, der førte dem, og det bliver derfor Apostelen et Forbillede paa Daaben; Skyen, der er ligeartet med Havet (nubes et mare sunt aqveæ naturæ. B.), som det Element, hvori de gik ind, ligesom dukkede ned i — og atter bleve uddragne af, ere en virkelig Realisation af Frelsen. De *ἐβαπτίσαντο*, bleve døbte; de gave sig ind i den guddommelige Naade, *εἰς τον Μωυσην*, fiducia verbi Mosis commiserant se aquis (Melanchton). Det betegner det Samfund, hvori de traadte med Moses, som den Herrens Tjener, der formidlede Frelsen eller de guddommelige Naadesbevisninger, og derhos tillige den Forpligtelse, at være ham tro og lydig, som den dem af Herren givne og ved saa herlige Undere legitimerede Fører eller Styrer. Baptizati autem sunt in Mosem, tanqvam servum Dei, qvia ei credere coeperant, atqve ut ei posthac crederent (B.) Fra Daabens Billede gaar han over til Billedet paa Alterens Sacramente. Tres superiores articuli spectant baptismum; hic et subseqvens S. Coenam. Si plura essent N. T. sacramenta, ceteris qvoqve simile qviddam posuisset Paulus (B.) *Βρωμα πνευματικον*, Manna (Ex. 16, 13 ff.) er en fra almindelig jordisk Spise forskjellig, og

Digitized by Google

navnlig er den her mente af guddommelig Oprindelse. „Aandelig" altsaa „kommende fra Aanden" ved guddommelig Underkraft, Brødet fra Himlen (Ps. 105, 40. 78, 24). Spiritualis cibus non per se (Joh. 6, 32) nec solum ratione præfigurationis: sed animarum ex Christo datum est, manna externo longe nobilius (B.) *Πομα*, Ex. 17, 6. Ligesom det var med Mannaen, saaledes var det ogsaa med det Vand, der ved Guds særdeles Naade udvældede af Klippen for dem; det var ikke blot en Naade, at de derved fandt den legemlige Vederkvægelse, men ogsaa og fornemmelig, at dette var et synligt Vidnesbyrd for, at Christus var med dem paa hele deres Vandring. Han vandrer ogsaa med os, vi have ogsaa de synlige Vidnesbyrd for, at han føder og opholder os; derfor maa hines Exempel, der, uagtet al Guds Naade dog paa Grund af deres Gjenstridighed bleve nedslagne i Ørkenen, være saa meget mere talende for os, der kunne rose os af en end mere aandelig og levende Ledsagelse. I Christo løbe alle Aabenbaringshistoriens Traade sammen; thi han er den sande Guds Aabenbaring selv. Hans Gjerning, der fuldbragtes i Tidens Fylde, er forberedet gjennem alle det gamle Testamentes Begivenheder, hvilke derfor ogsaa give os de sikreste og tydeligste Forbilleder for vort Liv i Forhold til Gud.

Homiletisk Anvendelse. Den Christnes Liv en Kamp. 1. Fordrer sine særegne Forberedelser, Vaaben, Aarvaagenhed og Kraft. 2. Har sin Sejerslön, Kronen, som meddeles af Naade, ikke efter egen Fortjeneste. 3. Christus er med den Kjæmpende og rækker ham den aandelige Föde, men er ogsaa den ubestikkelige Dommer. Opmuntringer til alvorlig Kamp. 1. Af Verdensmenneskers Iver og Stræb for deres Goder. 2. Af Maalets Herlighed og Skjændselen af at blive forkastet. 3. Af de herlige Vidnesbyrd om hvo, der er med os. Altid fremad! 1. Ellers naar man ikke Maalet. 2. Ellers taber man igjen, hvad man engang har vundet og geraader i Kjödets Trældom. 3. Man synker ned til en död, aandlös Christendom, bliver et stagnende Vand. Den Christnes Kamp for den uforgjængelige Krone. 1. Kam-

Digitized by Google

pen a) en Troes Kamp mod Tvivlen, b) Kjærlighedens mod Synden, c) Haabets med det Sandselige. 2. Hindringerne i Kampen. a) Træghed (v. 24), b) Forsagthed (v. 25), c) Overmód (v. 27). 3. Prisen er a) en herlig, b) dog forskjellig, c) en uforgjængelig, d) en fælles. Det os forjettede Klenodie. 1. Retfærdighedens Krone. 2 Tim. 4, 8. 2. Livets Krone. Jac. 1, 12. Apc. 2, 10. 3. Den uforvisnelige Æres Krone. 1 Petr. 5, 4. Hvad fordrer Troeskampen af os. 1. At vi virkelig löbe ɔ: have Öje og Hjerte fæstede paa det ene Fornödne. 2. At vi med Alvor, Inderlighed, Kraft og Udholdenhed holde ved at löbe. 3. At vi tage Advarsel og Opmuntring af, hvad Skriften lærer os. Midlerne i Kampen. 1. Fornegtelse, Standhaftighed og Tro. 2. De af Herren forunderligen skjænkede Naademidler og fornemmelig Ordet, Daaben og Nadveren 3. Den sig nærmende Ende. Christus vort Brød og Vand. 1. Hovednæringsmidlerne, der trænges under Kampen. 2. Gives af Naade til den, som kjæmper. 3. Men er ikke den endelige Naadelön. Kun En faar Klenodiet. 1. Alle ere satte ind paa Löbebanen, hvordan löbe de? 2. Alle erfare Udförelsen fra Trældommen, hvordan bruge de den? 3. De Fleste blive ihjelslagne i Örkenen; kun Faa frelses. Christus er den aandelige Klippe. 1. Hvorpaa vi alene kunne före Striden. 2. Hvorfra det Vand udvælder, der mætter med Liv og Kraft. Hvorfor er vor Christendom saa kraftlös? 1. Af Mangel paa alvorlig Kamp og Bön. 2. Man betænker ikke Klenodiet. 3. Man benytter ikke Midlerne. Jager efter Helliggjörelse. 1. Vi ere af Naade indförte i Helligdommen. 2 Dette paalægger os som Pligt og Trang at stride for at blive deri. 3. Ellers gaa vi ligesaavist fortabte som Israeliterne nedsloges i Örkenen. Hvo, som staar, se til, at han ikke falder. 1. Livet fordrer idelig Kamp; Kampen maa være alvorlig. 2. Det maa være en Kamp for det rette Maal, ikke for et hvilketsomhelst andet. 3. Kampen maa ske med og i Gud ɔ: i Lydighed under og Kjærlighed til ham

Søndag Sexagesimæ.

Texter: Luc. 8, 4—16. 2 Cor. 12, 2–10.

Texterne ere overalt de samme: i Missale rom. findes Epistelperikopen udvidet, idet den gaar helt fra 2 Cor. 11, 19, hvorved den som Perikope faar en, som det synes ialfald her, unødig Længde. Introitus til Dagen lyder: Exsurge,

Digitized by Google

qvare obdormis, Domine? exsurge, et ne repellas in finem Ps. 44, 24—27. — Dagens Betydning fremgaar af de herlige Texter. Saavel i Lignelsen om de forskjellige Slags Sædejord for Guds Ord, som i Apostelen Pauli Bekjendelse om, at kun i den dybe Ydmygheds Følelse af egen Skrøbelighed finder han Grund til Ros, saasom derved alene Guds Naade kan blive ham nok, er der given rigelig Anledning til at fremstille Dagen som den, der i Forbindelse med den foregaaende danner Indgangen til den kommende Fastetid.

Evangelieperikopen Luc. 8, 4—16. (Paralelsteder: Matth. 13, 1—23. Mr. 4, 1—20). De forskjellige Beretninger tjene til at udfylde hinanden. Efter Lucas kommer der Skarer fra Byerne (i Galilæa) til ham — ex qvavis urbe cohors aliqva (B.) — efter Matth. og Marcus er denne Sammenstimlen af Folk saa stor, at Herren maa stige ombord i et Skib ved Bredden, for bedre at blive hørt. *Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων του σπείραι τον σπορον* — conjugata attentionem excitant (B.) Det faldt „ved Vejen“: eo ubi ager et via inter se attingunt, et Træk, der tjener til særdeles at anskueliggjøre Billedet. Her trues Sæden af en dobbelt Fare: at nedtrædes og at opædes af Fuglene. „Paa Klippen“, paa en klippeartet Jordbund, hvor Jorddækket kun er tyndt og hvor Sæden vel hurtig drives til at voxe opad i Vejret, men ikke kan skyde i Dybden, og derfor heller ikke kan faa Kraft til at holde ud, men maa, eftersom den mangler Vædske, snarlig opbrænde, naar Solvarmen falder stærkt paa den. „Midt iblandt Torne“, ikke midt inde i et med Tidsler overgroet Stykke Land, men et saadant Sted midt i Ageren, hvor der før har staaet Torne, og hvor Jorden altsaa er ligesom optaget af Tidselrødder og Tidselsæd, hvilken derfor voxer samtidig med Sæden og tilsidst kvæler den, eftersom det hører til Tidselens Natur, at voxe hurtigere end den gode Sæd. Og Noget faldt i „den gode Jord“ *εἰς την γην την ἀγαθην*, den

Digitized by Google

Jord, der er bleven god, nemlig ved Landmandens Arbejde. Lucas nævner blot 100 Fold (medens Paralelstederne nævne baade 60 og 30), som sædvanlig det største Tal summarisk for alle andre (Luther: „dette forstaaes om de tre Arter af Kydskhed: den jomfruelige har 100, den ægteskabelige har 30, Enkestanden har 60). *Ὁ ἐχων ὠτα*: denne Lignelse er ikke blot en blandt mange, men den er en af de første — som den hos Lucas ogsaa virkelig staar først —, aabner den hele Række af Parabler og danner ligesom Frelserens Tiltrædelsestale til det Læreembede, han førte i Lignelsen. Disciplene spørge, efter de andre Evangelister, ogsaa om Aarsagen, hvorfor han taler til Folket i Lignelser. Saaledes forstaaes her v. 10 ogsaa som Svar paa et ikke anført Spørgsmaal. Efter alle Evangelisternes Beretning er Guds-Riget efter dette Herrens Ord 1) et *μυστηριον*, men 2) hans Disciple forstaar det; thi 3) det er dem givet, nemlig ved gratia præveniens. *Τοις δε λοιποις ἐν παραβολαις*: ikke med de Øvrige „taler jeg“ i Lignelser, men de Øvrige er det givet at forstaa Guds Riges Hemmeligheder kun, naar de blive fremstillede for dem i Parablens Form. „Eder er det givet“ er et Ord, som Calvinisterne have benyttet til dermed at bevise absolutum decretum: Calvin: ecce, vocem ad eos (reprobos) dirigit, sed ut magis obsurdescant; lucem accendit, sed ut reddantur cæciores; doctrinam profert, sed qvo magis obstupescant; remedium adhibet, sed ne sanentur). Men v. 12 angiver en moralsk Aarsag, en Betingelse, som var opfyldt i Apostlene og v. 14 angiver Folkets Skyld som Aarsag. Vistnok bliver det derved: det er ren Naade at erkjende og erholde Guds Rige; Mennesket kan ikke give eller tage sig det; men Gud er beredt at give Alle det, naar de kun ville det. Naadens Foragtere unddrager Gud ved en retfærdig Dom den videre Oplysning. Farer ikke vild! Gud lader sig ikke spotte (Joh. 3, 19. Rom. 1, 21. 24). Djævelen kommer og tager

Digitized by Google

det af Hjertet. Denne Djævelens store Magt gjælder kun det første Trin, ikke det andet og tredje. Forskjellen mellem de af den anden og de af tredje Trin synes at ligge deri, at de paa Klippen Saaede ere de overfladisk Rørte, der snart forarges ved Forfølgelsen; de mellem Torne de Halvhjertede, der ved enhver Fristelse snart blive forførte. Hic ordo, siger Calvin om de førstnævnte: a superiori differt, qvia temporalis fides, qvasi seminis conceptio, fructum aliqvem promittit, sed non ita bene et penitus subacta sunt corda, ut ad continuum alimentum eorum mollities sufficiat. Et sane ut æstu solis probatur terræ sterilitas, ita persecutio et crux eorum vanitatem detegit, qvi leviter tincti, nescio qvo desiderio, non probe serio pietatis affectu imbuti sunt. Sciendum est, non vere esse incorruptibili semine regenitos, qvod numqvam marcescit, qvem ad modum „Petrus docet" (v. 14). *Πορευομενοι*, de, som gaa hen under, som efter at have hørt Ordet sprede sig og sin Iver under dette Livs Bekymringer, Rigdom og Vellyster, hvorunder de udvortes Fristelser sammenfattes: det sker Alt uden hurtige og iøjnefaldende Fald, men med en vis gradvis Stigen. Simultanea sunt incrementa in bono et malo non solum in universis (Matth. 13, 30), sed etiam in singulis (B.) De bære ingen fuldkommen Frugt, *οὐ τελεσφορουσι*, non ferunt frugem absolutam ac maturam, fidem ipsam, ita, ut asseqvantur *τελος*, finem fidei, salutem animarum. (1 Petr. 1, 9). „I et smukt og godt Hjerte", ikke i absolut, ethisk Henseende; thi Hjerterenheden kan ikke gaa forud for Troen, men maa følge; dog skjønt og godt for at kunne modtage Sæden og bære Frugt: det maa være anlagt og beredt til at høre cfr. Matth. 7, 17, *καλος* sonat qviddam respectivum, *ἀγαθος* absolutum. De „beholde det" — modsat Sæden, som faldt paa Vejen; de „bære Frugt": modsat det imellem Tornene; „i Taalmodighed" modsat det paa Klippen. *Ὑπομονη* uni hebraico respondet. Est robur

Digitized by Google

animi spe bona sustentatum. Ea fructificationem ita praecedit, ut etiam comitetur: ideo hic ponitur in fine. Summa Christianismi (B.) Ved de forskjellige „Fold" betegnes baade de forskjellige Grader i Kjærlighed, Tro o. s. v., som man ved at høre Guds Ord naar, og de forskjellige Evner og Gaver. Aarsagen er ligesaalidt udelukkende at søge paa Menneskenes som paa Guds Side. Ogsaa her virke begge Faktorer sammen: ikke ethvert Sted i Ageren bliver lige længe pløjet og tilberedt, og heller ikke bliver enhver skjænket Gave lige vel benyttet. „Hvo, som ret vil fastholde Herrens Gaver, maa bruge dem vel, med Flid og med Arbejde for at forøge dem, dertil ere de efter deres Natur givne: at bevare dem og at aagre med dem er Et. Gjerningerne ere Troens Næring; den flittige tro Brug er Oljen for den brændende Lampe; Intet at udrette i Kraft af Naaden og ingen Frugt at bringe af dens Sæd er tilstrækkelig til Dommen, der tager tilbage, hvad man endnu syntes og mente sig at have; men det var allerede ikke mere den rette Haven" (Stier). Dette Evangelium indeholder en alvorlig Tale for enhver Ordets Tjener. Tre Dele gaa tabte; kun en, og hvo ved, om ikke den mindste Del, bringer Frugt. Og, hvo er der nu, som har udmaalt de mange og lange, de brede og haarde Veje, hvor intet Sædekorn spirer? Hvo har udgrundet de Klippegrunde, som ikke lader Noget spire? Hvo har tællet de Torne og Tidsler, der kvæle saa mangen god Sæd? Ak ja, det er ganske vist en sørgelig Gjerning, saaledes bestandig at maatte arbejde, som det synes, forgjæves; men hvilken herlig Løn er det saa ikke, at Arbejdet dog ikke er forgjæves, at der dog er nogen Løn — nogen Følge; en Bund beredt, som bringer Frugt. — Man kunde jo undres over, at Christus udstrør sin Sæd paa saadanne Steder, hvor ingen Frugt kan ventes; den Bonde, der vilde handle saaledes, vilde man medrette dadle for hans Daarskab eller Letsind; det er ogsaa ganske rig-

Digitized by Google

tigt, han saar for at vinde Noget for sig selv, Christus derimod saar ikke paa egen Vinding eller egen Ære; ham er det kun at gjøre om at aabenbare, frembyde og vise sin selvfornægtende Barmhjertighed midt i Helligholdelsen af hans straffende Retfærdighed: derfor omgikkes han i sit Kjøds Dage ikke blot med de Udvalgte, men med Toldere og Syndere, og derfor vedbliver han at saa sin Sæd overalt: paa Udsæd skal det ikke mangle, om det end mangler altfor meget paa Frugt.

Homiletisk Anvendelse. Paa Ageren beror Sædens Frugt. 1. Hvordan maa denne Ager være og hvordan maa den ikke være? 2. Hvorfra tage vi en saadan Ager? 3. Hvilken Frugt bærer da Sæden? De trefjerdedele af Sæden gaa tabt. 1. Det følelsløse Hjerte er den haardt betraadte Vej. 2. Et levende Indtryk af Ordet ikke altid et dybt: god Vext man ske saavel i det Dybe som i det Höje. 3. Uden at udrense den gamle Surdejg, vorde vi ingen ny Dejg. 4. Den gode Jord alene bærer Frugt. De fire Slags Hören af Ordet. 1. De ganske tillukkede Sjæle. 2. De hurtig opglödende Venner og Tilhængere, men hvilke ikke holde Stand. 3. De Letbevægelige, som vel föle sig trufne, men ikke ville forandres. 4. De stille, tro Sjæle, de oprigtige og fromme Disciple. Guds-Riget. 1. En Hemmelighed, 2. der dog er bestemt at forstaaes. 3. Men som kun forstaaes af Christi Disciple. Ser til, hvorledes I höre. 1. Alle höre, thi Gud taler overalt. 2. Mange annamme det ikke. 3. Faa höre og annamme. Ordets Hörere, der bedrage sig selv. 1. De Adspredte, der höre det tankelöst og uden Andagt. 2. Ligegyldige, der höre det uden fromt, frelsebegjærligt Hjerte. 3. Uredelige, som ved Fordomme og Vildfarelser tillukke Hjerterne. 4. Letsindige, der forglemme det Lærte under dette Livs Sørger og Bekymringer. Guds Ord. 1. Et Lys for vor Fod og en Lygte paa vor Sti. a) Det leder os skue Alt, hvori Guds Herlighed aabenbarer sig, b) vi kunne ved det bemærke Alt, hvorover vi kunne snuble og falde, c) vi se, hvorledes Alt, hvorfor vi vilde forfærdes, dog ikke er saa forfærdeligt. 2. Et Aandens Sværd, a) for at stride mod Vildfarelsen, b) for at bekjæmpe Synden, c) for i al Anfægtelse at byde Modstand. 3. En Dommer over Hjertets Tanker og Sind. a) Det dræger dem for Domstolen, b) det gjör os dem klære, c) det udtaler

Digitized by Google

Dommen derover. Hvorfor bliver Sæden uden Frugt. 1. Fordi Jordbunden er ufrugtbar. a) Haardtbetraadte Landevej: Letsind, Nydelsessyge, gode Forsætter uden Følge. b) Tör Klippegrund: uden Tro og Tillid, tvivlesyg, villig til Alt. c) Tornbesat Jordbund: timelige Sorger, Rigdom, Livets Vellyster. 2. Fordi Arbejdet er mangelagtigt. a) De Förste trænge til Bodens Plougskaar. b) De klippehaarde Hjerter trænge til særegne Guds Hjemsögelser for at blive knuste. c) Sorgfulde Hjerter have nödig Bön, Tillid, Kjærlighed. 3. Fordi Forholdene ere ugunstige. a) Der mangler aabne Hjerter for den varmende Naadesol. b) Det fra Jorden bortveadte, det himmelske Sind. c) Angerfuld Kjærligheds Taarer. De forskjellige Hjerter ligeoverfor Guds Ord. 1. Nogle ere lukkede. 2. Nogle ere overfladiske. 3. Nogle ere delte. 4. Nogle — de Faa — have et afgjort alvorsfuldt Sind. Hvilke Fordringer maa stilles for at höre Ordet med Frugt. 1. At vi ere fittige til at höre og læse. 2. At vi daglig bede om Naade til at bevare det. 3. At vi alvorlig stride derfor. 4. At vi give Guds Aand fuldt Raaderum. Tornene voxe hurtigere end Kornet. 1. De have dyb Rod i vor Natur og næres af vore Omgivelser. 2. De kvæle det Gode, som af Naaden gives til vor Frelse. 3. De kunne kun ved Naadens stadige Indvirken udryddes. Ogsaa i den Troendes Hjerte er der forskjellig Jordbund. 1. Ogsaa der er den gamle Adam. 2. Ogsaa det er udsat for Indvirken af Omgivelser og Forholde. 3. Men der har Gud selv beredt sig en god Jordbund. Guds Ord saaes rigelig, men bærer liden Frugt. 1. Grunden dertil. 2. Trösten derimod. 3. Pligten, som udspringer deraf.

Epistelperikopen 2 Cor. 12, 2—10. Idet Apostelen her taler om det at rose sig selv, ligger det saa nær til, at tage Anledning til at tale om den Hovmod, der hører Menneskehjertet til, og som jo netop er en Hindring for Guds Aands Virken. Men medens Hovmod tilhører Syndehjertet og saaledes Alle uden Undtagelse har samme, saa er der dog den Forskjel, at, medens den Ene beherskes af den, anfægtes kun den Anden deraf; og forsaavidt det at rose sig selv vistnok for almindelige Mennesker maa agtes som et Udtryk af Hovmod, saa kan og bør et Guds Barn med Tak erkjende hvad Godt Gud i sin Naade har virket og virker i ham, og kan altsaa til Guds Ære være nødt til ogsaa at bekjende det for

Digitized by Google

Andre. Nu er der ingen Tvivl om, at Anfægtelsen til Hovmod ogsaa hos Paulus var saameget nærmere, som han af Gud var stillet højere end alle Andre, og som de særegne Aabenbarelser, der vare ham værdigede, nok kunde bringe ham til at gjøre sig gjældende paa en Maade, der kunde være bleven en Hovmodens Snare ogsaa for ham; men netop derfor ere disse Ord her saa oplysende for os: vi lære af dem dels, at virkelige, guddommelige Aabenbarelser tvinge til Taushed, dels at Gud ogsaa sørger for at opholde i Ydmyghed dem, for hvem han aabenbarer sin Herlighed. Summen af hvad Paulus altsaa i dette Stykke har erfaret, bliver derfor dette, at, skal han rose sig af Noget, saa maa det være af egen Skrøbelighed o: han har Intet i sig selv, men Alt i Guds Naade at rose sig af, eller at bringe Herren et takkende Lovoffer for. De Syner og Aabenbarelser, hvortil Paulus her sigter, at han kommer, ere Begivenheder, hvorved Gud virker paa det indre Syn og den indre Hørelse, saaledes at Aandeverdenen umiddelbart sætter sig i Forbindelse med vor Aand, vistnok med Benyttelse af vore Sandseredskaber, men dog saaledes, at disses indskrænkende og hæmmende Indflydelse ikke mærkes. Saadant vorder de Fromme til Del til Styrkelse i et tungt Kald og for at give dem en overjordisk Stemning, en Forsmag paa den himmelske Salighed; at begjære Saadant, gaar ikke an og endmindre at stille det til Skue. Tro og Gudsfrygt kan være der i ligesaa høj Grad, selv om intet saadant Overordentligt vorder os til Del, og da Mennesket, naar han tror at se eller leve i Saadant, førtes ud i en Egn, der ligger over det Menneskelige, maa dette undertvinges eller bringes til at tie: Selvbedrag, Forvildelser og navnlig Hovmod vil ellers saa saare let blive Følgen. Er der en Funke af Hovmod i Fortællingen om saadanne Ting, saa er Faldet vist og saa meget dybere. Men, naar Verdensbørn le ad Saadant, som de ikke kjende det Ringeste til, saa er det lige-

Digitized by Google

saa uberettiget, som naar prosaiske Sjæle spotte den sande Digters Begejstring, eller som naar den Umusikalske ler ad Harmoni og Tone. -- Den Maade, hvorpaa Apostelen fortæller, er tydelig valgt i Overensstemmelse med Sagens Højhed og menneskelige Uforklarlighed. Gjentagelsen i V. 3 sker dog ikke blot for at spænde Læserens Forventning, men indeholder tillige nye Momenter. Apostelen erklærer, at han ikke ved, om Sjælens Forbindelse med Legemet vedblev under Henrykkelsen, om altsaa ogsaa Legemet var med opløftet i de himmelske Regioner, eller om Forbindelsen var momentant opløst, og hans Aand var bleven henrykt ud af Legemet, kort, om hans hele sjælelig-legemlige Personlighed eller kun den fra Legemet løste, den fra sine jordiske Funktioner frigjorte Sjæl var bleven opløftet i det Overjordiske. At det var en virkelig, en real og ingen blot ideal Henrykkelse, er sandsynligt efter de af Apostelen benyttede Udtryk. *Ἁρπαγεντα*, ogsaa Act. 8, 39. Apc. 12, 5. 1 Thess. 4, 17. om pludselige, uvilkaarlige Henrykkelser. Maalet for denne var *τριτον οὐρανον*, der sikkerlig ikke bliver at forklare spiritualistisk, men ligefrem: en Flerhed af Himle, hvilket er bibelsk Lære. Det fremgaar allerede af Udtrykket *οὐρανοι*, men fornemmelig af Fremstillingen af Christi Himmelfart i Ebr. 4, 14: *δεληλυθεναι τους οὐρανους*, hvilket afsluttes ved et *εἰσελθειν εἰς αὐτον τον οὐρανον* 9, 24. ɔ: at komme ind i Majestætens egen Bolig, hvortil de Himle, som han har gaaet gjennem, forholde sig som det Hellige i Templet til det Allerhelligste; dog maa der ved disse Udtryk ikke tænkes paa Regioner af den synlige Skabning, men kun paa oversandselige Rum. Fra den tredje Himmel er dog uden Tvivl en højere Region at adskille: Paradiset; v. 3 er ingen blot Gjentagelse af v. 2. Her fornam han *ἀῤῥητα ῥηματα* ɔ: Ord, som man ikke tør udsige; deres Indhold var saa ophøjet, at en Meddelelse deraf vilde være en Vanhelligelse.

Digitized by Google

Over saadan, nemlig en Person, ikke over saadanne Ting: de ere ham Vidnesbyrd for, at Christi Herlighed bor i ham, at hans eget Jeg har været overvældet af denne. At rose sig af, at have været i en saadan Stilling, er derfor det Samme, som at vidne om Christi Herlighed. Med Hensyn til sig selv derimod vil han rose sig af sine Skrøbeligheder, det vil sige alle de Beviser paa menneskelige Svagheder, der tjente til hans Ydmygelse, til Tilintetgjørelse af al Selvros, til Ros alene for den i hans Svagheder i sin hele, fulde Storhed sig aabenbarende Gudskraft: at tale om hans Svaghed, vilde derfor netop være at fremstille denne, der havde været saa overvættes stor mod ham, at han endog maatte frygte ved en Fremstilling deraf at bringe Andre til at tænke højere om ham, end ønskeligt kunde være. Det er et Charaktertræk hos den Fromme, at han ikke vil synes bedre, end han er; han vil være bedre, end han synes. Vana et pusilla est anima, qvæ ob hominum plausum sibi applaudit. Potiora sunt intus (B.). Af hvilken Betydning maa det altsaa være at ophøje sig, naar selv en Apostel havde en saa stærk Modvægt behov! En Pæl i Kjødet, enten 1. en ydre Lidelse, en saadan, som blev Apostelen tilføjet enten af Satan, en ond Engel, ved frygtelige Aabenbarelser eller ved egentlige Slag. Men Bibelen lærer intetsteds, at Satanas kan vise sig for Menneskene. Andre tænke paa falske Lærere, der af Satan vare ophidsede mod Paulus, hvilket dog endog Luther forkaster: „jeg tror ikke, at han kunde bede om, at Forfølgelser skulde lade af fra ham, som vilde han ikke lide Forfølgelser". 2. Naar man forstaar ved σκολοψ en ved Apostelen hængende, aandelig eller legemlig Lidelse, omend foraarsaget ved Indvirken af dæmoniske Kræfter, altsaa enten Anfægtelser eller Samvittighedsnag, Angest, Tungsind. Luther: „Djævelen plager ofte med saadanne Samvittighedens hemmelige Lidelser: Tungsind, Sørgmodighed, Frygt, Forsagthed, Tvivl, Dødsangest og lig-

Digitized by Google

nende Djævelens Pile. Dette er Pauli Anfægtelse". Men hertil passer vanskelig σαρκι. Andre tænke derfor paa „kjødelige" Lyster, som det er en Skam at nævne. Augustin: accepit stimulum carnis, qvo colaphizaretur. Qvis nostrum hoc dicere auderet, nisi ille confiteri erubesceret? Calvin mener, at denne Forklaring er Paulus uværdig og at heller ikke Udtrykkene: ἐδοθη og σκολοψ passe dertil, da de ikke lede Tankerne hen paa noget Lokkende, men derimod paa en pinende Smerte. Da Paulus ikke selv har sagt os hvad det er for et Onde, han lider, kunne vi ikke med nogensomhelst Vished udfinde det; saameget se vi, at ligesom ethvert Menneske, der staar i Guds Samfund, har sit Kors, saaledes har ogsaa Paulus havt sit, og at han har optaget det saaledes, som enhver Christen skulde og burde optage sit, som en Tugtelse, skikket ham til Ydmygelse. „Hovmoden er hos fremragende Personer den farligste Fiende; det er det Klædebon, som den Vise sidst aflægger". — En Satans Engel, eller en satanisk Engel, ikke „en Engel, Satan", saaledes benævnes Satan aldrig. Han synes derved at antyde en Amfibolie: for selve Apostelen var det, for at han skulde saameget mere ydmyges, uvist af hvad Art Engelen var. „Ex alto habuit revelationem, ex profundo castigationem. Job et Paulus per hostem vexabantur. Herodem angelus Domini percussit" (B.). — Ligesom Frelseren tre Gange i Gethsemane, saaledes Paulus her; han beder Herren, ikke Satan, om at lade af fra ham. Svaret: „min Naade er Dig nok", „benignissima repulsa, indicativo modo expressa. Dominus Paulo hæc verba qvasi in os inserit, ut subseqvens ea dicat: sufficit mihi, Domine, gratia tua. Gratia esse potest, etiam ubi maximus doloris sensus est". — Bevidstheden om at staa i Naade hos Gud, Samvittighedens Fred er alene en tilstrækkelig, ja overvættes Trøst i Lidelsen. Den, som intet Andet begjærer, end Guds Naade, kan overvinde Alt. Til at fornemme Naadens

Digitized by Google

Trøst hører et lutret Hjerte, der alene søger Gud og føler hans Kjærlighed som Salighed. Ligesom Guds Kraft bliver aabenbar i Alt, hvad et skrøbeligt Menneske formaar midt under Lidelsen, saaledes vil den komme til mere og mere Herredømme, alt som vi blive skrøbelige, det vil sige, opgive vor egen Kraft og Højhed. Det er nemlig Modgang og Modstand, som udvikler og fremmer det Gode hos os og vort naturlige Hjertes Haardhed og Ubøjelighed knækkes ikke letteligen uden gjennem Kors og Lidelser. Derfor vil Paulus heller rose sig af disse end af de høje Aabenbarelser; hvis han roste sig af dem, da vilde han hindre Christi Kraft, som han og enhver Troende daglig maa bede og ønske, maa ἐπισκηνοῦν ἐπ' αὐτον, maa overskygge ham, som Teltet skygger over Krigeren, „non dicit: ut inhabitet me; sic enim imminueret sensum infirmitatum suarum" (B.).

Homiletisk Anvendelse. Hvoraf roser en Christen sig? 1. Af den ham af Herren meddelte Naade. 2. Af den erkjendte Skrøbelighed, fordi Guds Naade derved bliver mægtig i ham. 3. Af selv at blive Intet, medens Gud bliver Alt. Apostelens Grunde til Selvros. 1. De höje Aabenbarelser, der vare ham forundte, vil han ikke anse derfor, men heller de særdeles Trængsler og Angester, som han daglig maa udstaa i sin Gjerning. 2. Guds uforskyldte Naade i Christo Jesu og dennes Sejer over ham selv. Selvros er daarlig. 1. Fordi den har sin Grund i kjödelig Blindhed. 2. Fordi den gjör os blind for Guds Naade. 3. Fordi den holder Hjertet lukket for samme. Hvorledes kommer Christi Kraft til at bo i os? 1. Naar vi afklædes al hovmodig Indbildning. Dette sker kun da, naar Gud gjennem sine opdragende Tugtelsesmidler faar betvunget denne. 2. Naar Guds Naade er os nok, saa vi ubetinget give os over i den. Hver, som rose sig, rose sig i Herren. 1. Dette fordrer Sandhed og Retfærdighed. 2. Det alene fremkalder en ret rig, fri, frugtbar Taksigelse og Taknemlighed. 3. Det avler den Tillid, at saadan Velsignelse kan blive os opretholdt og formeret. Min Naade er Dig nok. 1. Dit Hjerte, som dette Tilsyn gjælder. 2. Den Vej, paa hvilken man adlyder det. 3. Den Velsignelse, som det bringer. Gud förer Sine underligt. 1. Guds Börn erfare vistnok Guds mangehaande Naade, men

Digitized by Google

tillige mange særegne og særdeles tunge Forfölgelser, Lidelser, Anfægtelser og Prövelser. 2. Guds Förelser ske for at opholde dem i Ydmyghed, at bevare dem for Selvophöjelse og rense dem for Hovmod. 3. Hans Tugtelser ere Vidnesbyrd om hans faderlige Kjærlighed til dem. Vor Tröst i alle Lidelser. 1. Vi staa ikke ved egen Kraft, men ved Guds. 2. Vi lide ikke for egen Sag, men for Guds. 3. Vi tabe her i det Kjödelige, men sejre i det Aandelige og Evige. Jo mere fornedret i Lidelser, desmere ophöjet i Naade. 1. Det er Apostelens Erfaring og Bekjendelse. 2. Det vil Enhver, som kommer til Herren, erfare. 3. Det alene bringer Sejer. Jo större Naade, des större Ydmyghed. 1. Naaden fuldkommes i Skröbeligheden. 2. Naaden er os nok. 3. Al egen Kraft staar Naaden imod. Apostelen som Forbillede paa en Jesu Christi tro Efterfölger. 1. Han lærte og var tro i sit Embede trods falske Læreres Nid og Modstand, af Kjærlighed til Menigheden. 2. Led det Haardeste i sit Kald, uden nogensinde at vige i Standhaftighed. 3. Blev værdiget höje Aabenbarelser, men tröstede sig dog mere ved sin Skröbelighed. Hvorledes forholder den Christne sig i Lidelser? 1. Han ser i dem Tilskikkelser fra Herren til at tjene det sande Hjerteliv. 2. Han drives ved dem ind i Bön. 3. Han bringes til Erkjendelse af egen Kraftlöshed og af Guds Naades Tilstrækkelighed [1]).

[1]) Först nu under Gjennemsynet og Overarbejdet af nærværende Del af min Opsats er jeg bleven gjort opmærksom paa og har erholdt et Værk, som jeg tror at burde nævne, nemlig „Die Evangelischen Perikopen des Kirchenjahres. Wissenschaftlich und erbaulich ausgelegt von A. Nebe, Prof. am theologischen Seminar zu Herborn". 1869. 2 Bind. Efter i en temmelig vidtlöftig Indledning (108 Pag.) at have fremstillet Perikopesystemets Oprindelse, Kirkeaarets Ide og Perikopernes Værd, giver Forfatteren en meget grundig videnskabelig og praktisk Fortolkning af hver enkelt Evangelieperikope. Da han har havt Adgang til og flittigen benyttet fast Alt, hvad der her kan være af Betydning, er hans Arbejde blevet saa rigt paa Oplysning og Vejledning, at det maa sættes höjere end alle mig bekjendte Skrifter af denne Art. Det er mig en saameget större Tilfredsstillelse at henlede Opmærksomheden paa denne Forfatter, som han i alt Væsentligt er kommen til det samme Resultat, navnlig hvad vort Perikopesystems Værd og Betydning angaar, som jeg, og jeg kan derfor kun beklage, at han ikke har udstrakt sit Arbejde ogsaa over Epistlerne, disse for Perikopesystemet saavelsom for Prædikenerne lige vigtige Texter.

Digitized by Google

Dr. Søren Kierkegaards Christendomsforkyndelse.

Af
FREDRIK PETERSEN,
Residerende Kapellan i Skien.

II.

Kierkegaards Virksomhed som Forfatter[1]).

„*Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift*
til de philosophiske Smuler; existentielt Indlæg af Johannes Climacus, udgivet af S. Kierkegaard".

Dette Skrift udkom Aaret efter, i 1846 Johannes Climacus var den Pseudonym, som havde skrevet „Philosophiske Smuler", og til dette Skrift slutter det nærværende sig. Læseren vil erindre, at „Philosophiske Smuler" havde vist, hvorledes Christendommen gik fuldstændig ud over Immanensen. Det Spørgsmaal, som endnu stod tilbage at besvare, var dette: naar det altsaa forholder sig saaledes, at Christendommen gaar fuldstændig ud over det Liv, som Mennesket efter sin naturlige Fødsel har noget Begreb om og overhovedet kan naa, hvorledes bærer man sig da ad med at blive Christen? Da det vel erindres, at de „Philosophiske Smuler" havde paapeget, at Guden selv maatte give Betingelsen, saa bliver Spørgsmaalet altsaa her nærmest, hvad der maa til, for at Mennesket kan komme i den Stilling, at han er skikket til af Guden at modtage Betingelsen. Med dette Spørgsmaal, Individets personlige Forberedelse for at kunne

[1]) Fortsættelse fra Bind III. p. 243 flgg.

Digitized by Google

blive troende, er det dette Skrift væsentlig beskjæftiger sig. Det maa derfor betegnes som den hele Forfatter-Virksomheds Hovedskrift. Thi det var dette Spørgsmaal, der jo efter Kierkegaards Opfattelse besvaredes saa fuldstændig fejlagtigt af hele hans Samtid. I Skriftets første Del fremstiller han korteligen de Anskuelser, der raadede i hans Fædreland herom, for at paapege, hvorledes de alle begik den Grundfejl, at de mente, at et Menneske ad udvortes Vej kunde naa frem til at blive Christen. I anden Del paavises udførligen, hvorledes et Menneske alene ved en personlig, indadvendt Udvikling kan faa Øje paa religiøse Spørgsmaal overhovedet og altsaa alene ad den Vej kan blive religiøs, end sige Christen. Værket slutter med en udførlig psychologisk Skildring af den indre Udvikling, et Menneske maa gjennemgaa, inden han naar frem til at blive Christen. Fornemmeligen indeholder den en nøjagtig Paapegning af Forskjellen mellem Immanensens Religiøsitet og den christelige.

Hermed var da Kierkegaard naaet frem til den væsentlige Afslutning af sin Opgave, at fremstille Christendommen saaledes, at man tydeligen kunde erkjende dens Forskjellighed fra alt Andet og ikke mere stod Fare for at forvexle den med noget ringere aandeligt Liv. Hvad vi fra nu af faa fra hans Pen, er nærmest blot religiøse Skrifter, der i positiv Fremstilling nærmere udvikler forskjellige Sider af det religiøse Liv.

Førend vi imidlertid gaa over til at nævne disse, en kort Bemærkning:

Kierkegaard inddeler sin Forfatter-Virksomhed[1]) i tre Slags Skrifter, som han kalder „Den æsthetiske Produktivitet", „Afsluttende Efterskrift" og „Den religiøse Produktivitet". Til første Slags henregnes alle de Skrifter, som han

[1]) „Om min Forfatter-Virksomhed" p. 6, cfr. p. 8. 10. „Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed" p. 15—33.

Digitized by Google

udgav fra „Enten-Eller“ indtil „Stadier paa Livets Vej“ med Undtagelse alene af de „Atten opbyggelige Taler“ og de „Tre Taler ved tænkte Anledninger“. De vare alle pseudonyme, og han angiver Grunden hertil i „En første og sidste Forklaring“, som er vedheftet „Uvidenskabeligt Efterskrift“. Han siger, at Pseudonymen stod i et „væsentlig“ Sammenhæng med Frembringelsen, „der for Replikens, for den psychologisk varierende Individualitets-Forskjelligheds Skyld digterisk krævede en Hensynsløshed i Godt og Ondt, i Sønderknuselse og Overgivenhed, i Fortvivlelse og Overmod, i Lidelse og Jubel, der kun er ideelt begrændset af den psychologiske Konsekvens, hvilken ingen faktisk virkelig Person i Virkelighedens moralske Begrænsning tør tillade sig“. Ingen Læser maatte derfor forvexle Kierkegaard selv med de Personer, som han gjennem de pseudonyme Skrifter lærer at kjende, eller Kierkegaards Anskuelser med deres mangeartede Ytringer.

Til den sidste Slags Skrifter henregner Kierkegaard de nævnte Taler, der udkom i samme Tidsrum som de æsthetiske, og hele den Række, som nu følger efter „Uvidenskabeligt Efterskrift“. Disse ere alle udgivne under Kierkegaards eget Navn, kun med Undtagelse af „Sygdommen til Døden“, „Indøvelse i Christendom“ og „Tvende ethisk-religiøse Smaa-Afhandlinger“, hvis Pseudonymitet paa sit Sted skal blive omtalt [1]).

De religiøse Skrifter.

Overskue vi nu den hele Samling af religiøse Skrifter, saa falder den igjen i to Rækker. Den ene tilhører Immanensens

[1]) „En literær Anmeldelse“, der udkom endnu samme Aar som „Uv. Efterskr.“, og som vi for en væsentlig Del have gjengivet i vor Afhandlings første Del, henregner Kierkegaard ikke i strengere Forstand til sin Forfatter-Virksomhed (om den end fremsætter ganske dennes Tanker). Den er“, siger han (Om m. Forf.-Virkh. 11, Note 2) „en Frembringelse af mig qua Kritiker, ikke qua Forfatter“.

Digitized by Google

Religiøsitet, den anden den christelige Religiøsitet. Den første Række indbefatter foruden de allerede refererede „Atten opbyggelige Taler" og „Tre Taler ved tænkte Lejligheder": „Opbyggelige Taler i forskjellig Aand" (1847), de to første Afdelinger, „Liljen paa Marken og Fuglen under Himlen, tre gudelige Taler" (1849), „En opbyggelig Tale" (1850) og endelig „Guds Uforanderlighed" (1855). Den anden Række, de christelige Skrifter, ere: 1) „Opbyggelige Taler i forskjellig Aand", tredje Afdeling, „Kjærlighedens Gjerninger" (1847), „Christelige Taler" (1848), „Sygdommen til Døden, en christelig psychologisk Udvikling til Opbyggelse og Opvækkelse", af Anti-Climacus, udgivet af S. Kj. 1849, „Ypperstepræsten-Tolderen-Synderinden, tre Taler ved Altergangen om Fredagen" (1849), „Indøvelse i Christendom", af Anti-Climacus, udgivet af S. K. (1850), „To Taler ved Altergangen om Fredagen" (1851), og endelig „Til Selvprøvelse" (1851).

Det største Antal af sine Skrifter af religiøst Indhold har Kierkegaard henregnet til den christelige Religiøsitet, men Immanensens Religiøsitet er dog stærkt repræsenteret ogsaa efter at Forskjellen mellem disse to Slags Religiøsitet var klart fremsat i „Uvidenskabeligt Efterskrift". Dels kunde Grunden hertil ligge deri, at han fremdeles ønskede at minde om denne nu væsentlig tilbagelagte Religiøsitet, for at man ikke skulde glemme dens Forskjel fra den christelige. Dette gjælder saaledes udtrykkeligen „Liljen paa Marken og Fuglen under Himmelen", der afgive „Følgeskabet til andet Oplag af „Enten-Eller", hvis „Ultimatum" jo netop gik ind under Immanensens Religiøsitet". Dels tør det jo heller ikke glemmes, at hele denne Immanensens Religiøsitet var tilstede ogsaa hos den christeligt Religiøse, kun med den Modifikation, som Paradoxet fremkaldte. Ogsaa den christeligt-religiøse Forfatter vil derfor oftere føle en Trang til i den christelige Forkyn-

Digitized by Google

delses direkte Tjeneste at skrive Taler, der efter Kategorierne i og for sig tilhøre Immanensens Religiøsitet.

A. *Immanensens Religiøsitet.*

En fuldstændigere Gjengivelse af disse Skrifter vil ikke længer tiltrænges for vor Hensigt, en Fremstilling af Kierkegaards Christendoms-Forkyndelse og det fornødne Bidrag til at forstaa denne. I Aand og Tanker slutte de sig ganske til de allerede gjengivne Taler af samme Religiøsitet. Vi kunne derfor indskrænke os til ganske i sin Almindelighed at angive deres Indhold og kun ved et og andet enkelt Punkt at opholde os noget længere.

Af „Opbyggelige Taler i forskjellig Aand" hørte de to første Afdelinger til denne Religiøsitet. Første Afdeling bestaar i en „Lejligheds-Tale": „Ved Anledning af et Skriftemaal". Den behandler den Sandhed, at Hjertets Renhed er at ville Et, og vender sig dermed mod al Slags Tvesindethed. Dette sker med den Nøjagtighed og psychologiske Finhed, der i ganske fortrinlig Grad udmærker Kierkegaards Taler. Kun bør det maaske bemærkes, at som Kierkegaard selv maatte omvende sit Hjerte fra den Slags Synder, der laa nærmest paa Dannelsens Højdepunkt, saa vil ogsaa hans psychologiske Tegninger passe paa den modernt Dannede langt mere end paa den Udannede. Talen udfører nu sit Thema ved at udvikle, hvorledes et Menneske ikke kan ville Et, uden at det er det Gode, han vil; men heller ikke uden at han vil det Gode i Sandhed; han maa ville det Gode alene for dets egen Skyld, ikke for Lønnens Skyld, ikke af Frygt for Straf, om det saa var Evighedens, ikke for selvraadigen at skaffe det Sejer, men heller ikke „til en vis Grad". Ærlig skal han tjene det Gode, bruge sin Klogt til

Digitized by Google

endog at undgaa Skinnet af at synes god [1]) og ikke bøve tilbage for at lide Alt for det Godes Skyld.

Efter den udførlige Udvikling af disse Tanker, vender Talen sig med Selvprøvelsens Spørgsmaal til Læseren, om han har levet saa, at han kan siges at have villet Et. Blandt de Spørgsmaal, i hvilke dette Hovedspørgsmaal udføres, udhæve vi kun disse: om Du lever saaledes, at Du har Timer og Tider, i hvilke Du samler Dit Sind, at Dit Liv kan vinde den „Gjennemsigtighed", der er en Betingelse for at kunne forelægge sig det selvprøvende Spørgsmaal og svare derpaa, — og „om Du lever saaledes, at Du er Dig bevidst at være en Enkelt". „Denne Bevidsthed er [nemlig] Grundbetingelsen for i Sandhed at ville Et". I Evigheden skal det ikke længer gaa an at skjule sig mellem Mængden i Haab om, at Gud ikke skulde kunne kjende den Ene fra den Anden; i Evigheden skal Enhver gjøre Regnskab som Enkelt, det er, Evigheden fordrer af ham, at han skal have levet som Enkelt". Kun den, der ved sig som Enkelt for Gud, kan ville Et, det Gode [2]).

Og skulde, saaledes ender Talen, dens Spørgsmaal vise sig for den Enkelte som ligesaa mange Anklager, da er det dens Raad til ham, at han som den Enkelte uden nogen Undskyldning [3]), uden nogen Sammenligning med Andre [4]) giver Angeren Rum, at han i Tide kan „stanses" af det Evige og gjøre en ny Begyndelse [5]).

Til Belysning af den Vegt, som denne Skriftetale tillægger det at være Enkelt [6]), hidsætte vi Kierkegaards Anskuelser herom, som de foreligge i hans to Skrifter om Forfatter-Virksomheden. I det første heder det [7]): Forfatterskabets

[1]) Opbyggelige Taler i forskjellig Aand, anden Udgave p. 42. 102. Forbilledet er Sokrates. [2]) p. 132—148. [3]) p. 154. [4]) p. 157. [5]) p. 158. [6]) Se desforuden, hvad der er anført i vor Afhandlings første Del om „Mængden", Theol. Tidsskr. X p. 534 flg., og om „den Enkelte". Theol. Tidsskr. X p. 569 flgg.

[7]) Om min Forf.-Virks. p. 10—12.

Digitized by Google

Bevægelse var at ryste „Mængde“ af for at faa fat i „den Enkelte“ religiøst forstaaet. Allerede de første af de „Atten opbyggelige Taler“ var ledsaget af et Forord, hvoraf „stereotypt“ blev gjentaget i hvert nyt Hefte, at den „søger hin Enkelte, hvem jeg med Glæde og Taknemlighed kalder min Læser“. Disse Taler ledsagede, som vi have seet, hele den pseudonyme Forfatter-Virksomhed. Og nu var atter det første religiøse Skrift, som udkom efter „Afsluttende uvidenskabeligt Efterskrift“ (rettere dets første Afdeling, Skriftetalen) ved en særskilt Dedikation „Den Enkelte helliget“. „Da jeg første Gang anbragte Kategorien „hin Enkelte“, lagde man maaske ikke Mærke til den; stort lagde man vel heller ikke Mærke til, at den stereotyp blev gjentaget, — da jeg anden Gang, eller i anden Potens, gjentog Budet og stod ved mit første Bud, var der gjort Alt, hvad jeg formaaede, for at Eftertrykkets hele Vegt maatte falde paa denne Kategori. Bevægelsen var atter her: at komme til det Enfoldige, Bevægelsen er: fra Publikum til „den Enkelte“. Religiøst er der nemlig intet Publikum, men kun Enkelte. Og forsaavidt der religiøst er „Menighed“, da er dette et Begreb, som ligger paa den anden Side af „den Enkelte“, og som for Alt ikke maa forvexles med, hvad der politisk kan have Gyldighed, Publikum, Mængde, det Numeriske o. s. v. Thi det Religiøse er Alvoren, og Alvoren er: den Enkelte, dog at ethvert Menneske, ubetinget ethvert Menneske, som han jo er det, kan være, ja skal være den Enkelte“. „Og dette er min Tro, at saa meget Forvirret og Ondt og Afskyeligt der kan være i Menneskene, saasnart de blive det ansvar- og angerløse „Publikum“, „Mængde“ o. D., ligesaa meget Sandt og Godt og Elskværdigt er der i dem, naar man kan faa dem Enkelte“.

Den samme Anskuelse findes atter fremsat i „Bilaget“ til „Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed“, der er betitlet: „Den Enkelte, tvende „Noter“ betræffende min Forfatter-

Digitized by Google

Virksomhed". Der er, heder det der blandt Andet, en Anskuelse af Livet, som i Mængdens Tilslutning ser Kjendemærket paa Sandheden; der er en anden Anskuelse af Livet, som mener, at overalt hvor Afgjørelsen betræffende, hvad Sandhed er, lægges i Mængdens Hænder, der er kun Usandhed [1]). Og i en Note tilføjes: jeg har aldrig benegtet, at i Forhold til alle timelige, jordiske, verdslige Formaal kan Mængde have sin Gyldighed som det Afgjørende, som Instansen. Men om Sligt taler jeg jo ikke. Jeg taler om det Ethiske, det Ethisk-Religiøse, om „Sandheden", og om at ethisk-religiøst betragtet er Mængden Usandheden, naar den skal gjælde som Instansen for, hvad „Sandhed" er.

Sandheden kan kun meddeles af den Enkelte til den Enkelte. „Sandheden kan hverken meddeles eller modtages uden ligesom for Guds Øjne, ikke uden at Gud er med, som Han er Sandheden". Men Gud kan ikke være med, hvor et Abstraktum, en Anonymus, taler til et Abstraktum, Publikum, Mængden; thi et personligt Forhold til Gud er umulig, uden mellem Gud og det Menneske, som er sig bevidst at være denne Enkelte for Gud. „Og at ære hvert enkelt Menneske, det er Sandheden og at frygte Gud og at elske Næsten; men ethisk-religiøst at erkjende „Mængde" for Instansen i Forhold til „Sandhed", det er at negte Gud, og kan da umulig heller være at elske Næsten" [2]). Det gjaldt jo dog at modarbejde den usædelige Forvirring, „der filosofisk og socialt vil demoralisere „den Enkelte" ved Hjælp af Menneskeheden, eller fantastiske Selskabs-Bestemmelser; en Forvirring, der vil lære ugudelig Foragt for, hvad der er al Religiositets første Betingelse, det at være et enkelt Menneske. Denne Forvirring kan kun modarbejdes ved, om mulig, at faa Menneskene enkelte"; thi det ved dog Enhver, at man ikke opbygges en masse, saa lidt som man forelskes en quatre [3]).

[1]) p. 90. [2]) p. 96. [3]) p. 103. 104.

Digitized by Google

„Den Enkelte"; med denne Kategori staar og falder Christendommens Sag, efter at Verdens-Udviklingen er naaet saa vidt i Reflexion, som den er. Uden denne Kategori har Pantheismen ubetinget sejret; „thi Pantheismen lærer Mennesket at slaa sig sammen til Mængde" og saa selv være „Gud, selv være Christus" [1]). Den Enkelte „er ikke Missjonærens Kategori i Forhold til Hedninger, hvilke han forkynder Christendom; men det er Missjonærens Kategori i selve Christenheden, for at indføre Christendom i Christenhed" [2]). Det er derfor ikke af Særhed, Kierkegaard gjennem hele sin religiøse Forfatter-Virksomhed har saa stærkt holdt paa dette at blive og være „den Enkelte", men fordi, som han siger, „for mig, ikke personligt, men som Tænker, er dette om den Enkelte det mest Afgjørende" [3]). Man tager derfor heller neppe Fejl, naar man ser de Læsere, der lod sig bevæge til at blive Enkelte, i „En Ubenævnt, hvis Navn engang vil nævnes", hvem med „To Taler ved Altergangen om Fredagen" den „hele Forfattervirksomhed, hvad den var fra Begyndelsen", helligedes.

Dette indeholder tilstrækkelig Nøglen ikke blot til den Vegt, der er tillagt det at være „den Enkelte" i vor Skriftetale, men tillige til den Iherdighed, hvorpaa de fleste af Kierkegaards Skrifter paa forskjellig Maade direkte eller polemisk utrættelig dvæler ved den samme Sag.

Vi gaa hermed over til

B. *Den paradoxe, christelige Religiøsitet.*

En Gjennemgaaelse vil her vel saa meget mindre tiltrænges, som den i Mangt og Meget har Berøringspunkter med den kirkelige Forkyndelse, der jo kan forudsættes bekjendt. Kun saa meget maa vi nævne, at Læseren kan blive opmærksom paa den kierkegaardske „paradoxe" Christendoms almin-

[1]) p. 110. [2]) p. 111. [3]) p. 100.

Digitized by Google

delige Charakter. Vi begynde med „Opbyggelige Taler i forskjellig Aand", hvis tredje Afdeling betitles: „Lidelsernes Evangelium, christelige Taler". Hvorfor Talerne fører sin Titel, Lidelsernes Evangelium, antydes i Forordet, hvor det blandt Andet heder: „Disse christelige Taler (der i mer end en Henseende ikke ere, og derfor af mere end en Grund ej heller ere nævnte: Prædikener) bestemtes ikke til „at udfylde Nysgjerrigheden et ledigt Øjeblik"; hvis derimod blot en eneste Lidende, der maaske tillige er løben vild i mange Tanker, ved dem skulde finde et tungt Øjeblik lettere, i dem finde et ledende Spor gjennem de mange Tanker: da skal Forfatteren ikke fortryde Bestemmelsen med dem".

Allerede af dette Forord sees, at man ikke i disse Taler tør vente saa meget en Forkyndelse af de specifisk christelige Frelses-Sandheder som en Orientation for den, der lider ved at være faren vild i de mange Tanker. Efter sin hele Tendens falde de saaledes ind under, hvad vi pleje at kalde den specielle Sjælesorg, Orientation og Hjælp i ganske specielle Sjælstilstande. Det Samme fremgaar af Talerne selv, der skildre forskjellige Lidelser, der da altsaa, da Talerne ere „christelige", maa antages at være at opfatte som christelige Lidelser. De Lidelser, der saaledes finde sin Behandling her, ere: det, at følge Christum efter, de Tankemodsigelser, hvori Lidelserne indvikler, Skyldbevidstheden og Trængslernes tunge Vej. Orientationen og Hjælpen bestaar nu i at fremhæve det Glædelige, som knytter sig til disse Lidelser.

Hvad de flere Henseender er, i hvilke disse Taler, der dog ere christelige, efter Kierkegaards Mening adskille sig fra „Prædikenen", kunne vi ikke med Bestemthed sige. Om Prædikenen heder det i Uvidenskabeligt Efterskrift[1]), at den alene tilhørte det Christelige og Præsten, der havde sin Myn-

[1]) p. 191, 202 flg

Digitized by Google

dighed gjennem Ordinationen. Dette er da vel den væsentligste Hindring, hvorfor disse Taler ikke kunne kaldes Prædikener, at Forfatteren ikke er „ordineret“ og hans Taler derfor ogsaa er „uden Myndighed“.

Nærmest disse Taler i Aand og Charakter staa de „Christelige Taler“.

De bestaa af fire „Afdelinger“, der hver for sig udgjøre en egen Række af christelige Taler. De bære hver sit særegne Titelblad, og Pagineringen begynder ved enhver af dem fra Nyt.

Første Afdeling: „Hedningernes Bekymringer“ tegner det „christelige“ Livs Idealitet i Modsætning til det hedenske Liv. Medens Hedningerne ligge under for de forskjellige jordiske Bekymringer, er den Christne ved sin ydmyge men ubetingede Tro paa Gud frigjort fra dem alle. Talerne falde alle hver i to Hoveddele, hvoraf den ene skildrer det christelige Liv i dets Idealitet, den anden Hedninge-Livet som det faktisk er. Det christelige Liv er ikke skildret, som det er eller kan være hos de virkelige Christne, men som det skulde være og vilde være, om de vare friede fra Synden. Talerne ville derfor uvilkaarlig virke som et vækkende Spejl til at lede ind og styrke i den alvorlige Kamp efter Idealet, og viser tillige det „christelige“ Liv fra en saadan Side, at ethvert Menneske maa indrømme, at dette Liv er det Højeste, det Skjønneste, som derfor og Enhver bør attraa. De Bekymringer, som komme paa Tale, ere „Armodens“, „Overflodens“, „Ringhedens“, „Højhedens“, „Formastelighedens“, „Selplagelsens“ og „Tvivlraadighedens, Vankelmodighedens, Trøstesløshedens Bekymring“.

Anden Afdeling: „Stemninger i Lidelsernes Strid“ er af ganske samme Art som „Lidelsernes Evangelium“ i „Opbyggelige Taler i forskjellig Aand“. Disse Taler tænker sig en Lidende forvirret og trykket under, hvad han maa lide. Forudsætningen er naturligvis, at han er en religiøst Lidende.

Digitized by Google

De vil nu orientere og styrke ham ved at faa hans Blik fæstet ved det Glædelige i Lidelsen.

Tredje Afdeling: „Tanker, som saare bagfra — til Opbyggelse". Bag paa Titelbladet er tilføjet følgende Forklaring: „Det Christelige behøver intet Forsvar, er ikke tjent med noget Forsvar — det er angribende; at forsvare det, er af alle Forvanskninger den uforsvarligste, den mest bagvendte og den farligste, den er det ubevidst underfundige Forræderi. Det Christelige er angribende, i Christenheden selvfølgeligt angribende bagfra". Dette er Synspunktet, under hvilket disse Taler ere at betragte. De nævne de christelige Forjættelser, men dvæle derpaa næsten udelukkende ved de Betingelser, hvortil disse Forjættelser er uopløselig knyttet. De komme saaledes ligesom bagpaa Christenhedens Christne, der mene sig selvskrevne til at være Forjættelsernes Indehavere; de foreholde dem nemlig, at det med Forjættelserne ikkuns da er i Orden, naar disse Betingelser ere i Orden.

Fjerde Afdeling: „Taler ved Altergangen om Fredagen". Disse ere alle af fremtrædende trøstende, opmuntrende Charakter. Hvor der endnu mindes om Betingelserne for den rette Modtagelse af Trøsten, der sker det i en langt mildere Tone, med en langt større Tilbøjelighed end i den tidligere Afdeling til at forudsætte, at Læseren er saaledes stillet i sit Hjerte, at Trøsten og Opmuntringen med Rette skjænkes ham.

Det kan ikke undgaa vor Opmærksomhed, at de enkelte Afdelinger i disse to Skrifter, „Opbyggelige Taler i forskjellig Aand" og „Christelige Taler", danne en Klimax, der hænger paa det Nøjeste sammen med Kierkegaards hele Anskuelse. Intet af Skrifterne begynder med Trøsten eller Forjættelserne, men med Fordringen, med at tegne Idealet saaledes, at Ingen skulde kunne kjende sig igjen deri, men vel erkjende, hvor langt han staar tilbage for det. Dette sker i Skriftetalen og

Digitized by Google

i „Hedningernes Bekymringer". Fremskridtet i „Opbyggelige Taler" er nu den større Trøst, som „Christendommen" formaar at skjænke den, hos hvem det alvorlige Arbejde nu er begyndt, ved „Immanensens Religiøsitet". Derfor kan i anden Afdeling kun henvises til, hvor herligt det dog er at være Menneske; medens sidste Afdeling kan ende med Martyriets Triumfsang over alle Verdens Magter. Fremskridtet i „Christelige Taler" er fra Syndernes Erkjendelse ind i Striden mod Synden og Lidelsens visse Haab om den endelige Sejer over Synden. Et højere Standpunkt og dermed en rigere Fylde af christelig Trøst end disse Taler frembyder sidste Afdeling, Talerne ved Altergangen om Fredagen. Men for at denne Trøst ikke skal blive taget forfængelig, for at den kun skal komme til de retteligen forberedte, gaar den tredje Afdeling imellem: „Tanker, som saare bagfra", der vel tilintetgjøre enhver Indbildning hos den, der kun kalder sig Christen. Først efterat deres Tal, der slutte sig om den christelige Forkyndelse, nu er bleven anden Gang sigtet, de der trods Sigtelsen fremdeles følge den, gjennem Fordringens Storhed paany er blevet ledet til at slaa sig for sit Bryst i en inderligere Syndernes Erkjendelse, først nu bydes den højeste Christelige Trøst. Tonen nemlig i tredje Afdeling er en ganske anden end i første Afdeling, ogsaa langt strengere end i de „Opbyggelige Talers" Skriftetale. „Hedningernes Bekymringer" tegner Idealet, men gaar ikke selv i Rette med Individet, selv Skriftetalen gjør dette med en tilbageholdende Mildhed, der har sin Forklaringsgrund i den Religiøsitets mildere Natur, som den tilhører. Men „Tanker, som saare bagfra" gaa ligefrem og alvorlig i Rette med det enkelte Menneske, og lægger dermed an paa en Fordybelse i Syndernes Erkjendelse.

Denne Klimax, vi saaledes have paavist i disse to Skrifters enkelte Afdelinger, har Kierkegaard selv vistnok ikke gjort opmærksom paa; men den er altfor umiskjendelig og

Digitized by Google

altfor meget i Overensstemmelse med hele hans Anskuelse til ikke at maatte antages at være tilsigtet.

Af de tre Altergangstaler „Ypperstepræsten — Tolderen — Synderinden" ville vi kun her udhæve den første, der fremstiller os Christus som den sande Ypperstepræst, der kan have Medlidenhed med os i Alt, og træder forsonende for os i vort Sted i Guds Dom: „Hvad er nemlig „Forsoneren" Andet end en Stedfortræder, som ganske sætter sig i Dit og i mit Sted; og hvilken er Forsoningens Trøst andet end denne, at Stedfortræderen fyldestgjørende sætter sig ganske i Dit og i mit Sted? Saa, naar den straffende Retfærdighed her i Verden eller hisset i Dommen søger det Sted, hvor jeg Synder staar med al min Skyld, med mine mange Synder, — da træffer den ikke mig, jeg staar ikke mere paa det Sted; jeg har forladt det; der staar en Anden i mit Sted; jeg staar frelst ved Siden af denne Anden, ved Siden af Ham min Forsoner, der ganske satte sig i mit Sted" [1]).

„Kjærlighedens Gjerninger" fremstiller i to „Følger" af Taler den christelige Kjærlighed. Første Følge dvæler hovedsagelig ved den christelige Kjærligheds Forskjel fra, hvad ellers af Menneskene kaldes med dette Navn; anden Følge dvæler ved nogle af Kjærlighedens mest fremtrædende Gjerninger. Særlig er at lægge Mærke til Slutningstalerne i første og i anden Følge, der meget skarpt fremhæver, hvorledes det vil gaa den ilde i Verden, som søger at danne sit Liv efter Christendommens Fordringer, og at Christendommen har sat et nyt, aandeligt, indadvendt og derved saa meget strengere „Lige for Lige", istedetfor det Jødiske, som den ganske vist har afskaffet. Ogsaa dette Skrift tegner nærmest Idealet. Det er Kjærligheden som Fordring, det fremstiller; men dette er skeet med velberaad Hu, siger Kier-

[1]) p. 17.

Digitized by Google

kegaard. Thi hvad der i den udtjente og fuldendte Apostels Mund, er Sandhed, kunde i Begynderens Mund saa let være et Lefleri, hvormed han meget fortidligt vilde løbe af Budets Skole og unddrage sig Skoleaaget. Derfor drister Kierkegaard sig ikke til at tale om Kjærligheden i Fuldkommenhedens Sprog: „I Elskelige, lader os elske hinanden!" Men han taler i Lovens, i Fordringens Sprog: „Du skal elske!"

To af de „christelige" Skrifter vare af en Pseudonym: Anti-Climacus, nemlig „Sygdommen til Døden" og „Indøvelse i Christendom". Aarsagen hertil var den, at den christelige „Fordring" i dem var stillet saa højt, at Kierkegaard ikke personlig kunde forkynde den saaledes, medens dog Sandheden krævede, at dem blev forkyndt. Dette skulde da tillige ligge antydet i Pseudonymens Navn [1]).

I disse tre Skrifter, „Kjærlighedens Gjerninger", „Sygdommen til Døden" og „Indøvelse i Christendom", have vi naaet Højdepunktet af Kierkegaards positive Christendomsforkyndelse, og det i fremadskridende Stigning. Kjærlighedens Gjerninger stiller Idealet betydelig højere end de Skrifter, vi tidligere gjennemgik. Den skildrer det christelige Liv som et Liv i Kjærlighed, ofret ene de Gjerninger, han der tillægger den, i den Grad, at den Christne næsten negter sig Nattens Søvn [2]). Og for at man ikke skal kunne forvexle den christelige Kjærlighed med nogen „naturlig" Kjærlighed eller Begejstring, drager han idelig det naturlige Liv frem til Sammenligning, og udhæver den christelige Kjærligheds Kjendemærke, den dobbelte Selvfornegtelse, idet dens Løn i Verden er Had og Forfølgelse. Med den ideale Begejstrings ubøjelige Fordring har han talt. Tonen er ikke: Saaledes elsker Du, hvis Du er Christen; men: Du skal elske saaledes, og Evigheden skal se efter, om Du har gjort det. Og ve Dig,

[1]) Se herom „Om min Forf.-Virksomh." p. 6, Noten.

[2]) Se Skildringen i „Kjærlighedens Gjerninger" I p. 110 flg.

Digitized by Google

om Du bliver Noget skyldig! Ligesom ikke tilfredsstillet ved den Vegt, hvormed denne uhyre Fordring er falden paa Læseren, vender Bogens Slutning endnu Tanken om det christelige Lige for Lige truende mod ham, medens dog netop denne Tanke, hvad Bogens Slutningsord vise, for Kierkegaard selv og for den, der lader sig ydmyge af den høje Fordring, har været et Trøstens Tilflugtssted. Thi den, som ydmyget søger Forsoningens Naade, ham vederfares Naade: Lige for Lige, — hvis han nemlig beviser, at det er sandt, at han søger Naade, derved, at han øver Overbærelse mod alle Mennesker. Dog, denne Idealitet mente Kierkegaard endnu at kunne bære frem under sit eget Navn; men ikke nogen højere.

Og dog følte han, at Christendommen talte til Menneskene fra en endnu langt højere Idealitetens Verden. Og kunde han ikke under sit eget Navn bære den frem, saa kom det deraf, at han havde saa stor Del i sin Samtids Synder, i dens christelige Forkommenhed. Men netop Idealiteten skulde jo hjælpe ham og den ud af Forkommenheden. Og derfor maatte den fremstilles. Saa gjorde han det, men med den offentlige Bekjendelse, at han ikke havde nogen Ret i sit personlige Levnet til at tale fra dette Standpunkt. Det var i højere Grad end tidligere Christendommen, som talte til ham ligesaa fuldt som til hans Læsere, han dømtes selv i og med dem.

Det var de to christelige Begreber Synd og Christi Efterfølgelse, som maatte fremstilles i sin fulde christelige Idealitet. Synden fremstilledes i Sygdommen til Døden. Ethiken (Enten-Eller) havde havt Mod til at erklære om hele det umiddelbare Liv, at det var Fortvivlelse. Men hvad var da atter Fortvivlelsen? En Sygdom, som Sjælen overvandt ved sin egen Sundhed, saasnart den som Selv overtog sit umiddelbare Liv i Kraft af den ethisk-begejstrede Religiøsitet, den besad i sig selv. Og naar saa Alt kom til Alt, saa var det

Digitized by Google

et stort Spørgsmaal, om ikke ethvert Menneske, enten han blev opmærksom paa sin Fortvivlelse og overvandt den eller ikke, dog fandt en Havn i Guddommens Naade; thi væsentlig vare og forbleve de dog Alle tilsammen, trods al ethisk og religiøs Stræben, Guddommens absolute Skyldnere. (Det Humoristisk-Vemodige, som er det Højeste, hvortil den naturlige Religiøsitet kan komme). Men dette tog igjen den egentlige Braad bort fra Dommen om Fortvivlelsen. Fra det christelige Synsbegrebs Synspunkt tager Alt sig ganske anderledes ud. Fortvivlelsen er ikke blot en Sygdom i Sjælen, men en Sygdom, som er til Døden, d. e. som gjør ethvert Individ ikke til et Bytte for, hvad Menneskene kalde Døden, men hvad Christendommen kalder Døden, en evig Tilværelse i Døden, en Sygdom, som han slet ingen Kraft i sig selv har til at overvinde. Ethvert Individ gjælder dette, som ikke lader sig frelse af Christendommen; thi det er sandt: Menneskene ere af Naturen alle fortvivlede. Men Fortvivlelse er netop Synden; og Synden er Fortabelse for hver, som bliver i den. Dette uhyre Mod har Christendommen at fælde denne Fortabelsens Dom over alle Mennesker. Det kunde maaske lære dem at synke i Knæ og lære at faa et Indtryk af, hvad det er, at Gud er den Absolute, men derfor ogsaa ubeskrivelig naadig og kjærlig, naar han har villet blive Menneske for at frelse de Fortabte.

Christi Efterfølgelse fremstilles endelig i Indøvelse i Christendom som en saadan ideal Fuldkommenhed af Selvopofrelse og Hengivelse, at man kan erkjende, hvor sjelden den i strengeste Forstand findes. Forargelsens Mulighed holder saaledes Vagt ved Indgangen til Troen, at de Allerfleste gaa ind til Forargelsen, og hvad der er at lide for den sande Efterfølger, er Noget saa Uhørt, at det maa erkjendes som den højeste Fuldkommenhed, om Nogen blev Efterfølger. Men vi, Nutidens Mennesker, have nok Grund til istedetfor at rose os af

Digitized by Google

være Christi Efterfølgere, at henfly ydmygt til Hans Naade, om vi maatte faa Lov til at finde „et o saa ubeskrivelig ufortjent Ly under den".

Med „Indøvelse i Christendom" afslutter Kierkegaard sin egentlige Forfatter-Virksomhed. I det følgende Aar (1851) udgav han endnu „Til Selvprøvelse, Samtiden anbefalet", tre Taler, knyttede til tre af Kirkeaarets Texter. Hvad den hele Forfatter-Virksomhed havde fremsat, vender han her paa en mere ligefrem Maade mod sin Samtid og sig selv til Selvprøvelse. Tankerne ere de gamle: Stil Dig under Christendommens Lys, at den maa dømme Dig, at Du kan lære at blive Christen. Men vil Du være Christen, saa bedrag ikke Dig selv: Christus er Vejen, og Hans Vej blev trangere med hvert Aar, indtil Han endte paa Korset. Derefter opstod Han herliggjort af Graven, for op til Faderens Højre, og udgjød Sin levendegjørende Aand over Sine Disciple. Den samme Vej har Du at gaa; ogsaa Dig skal Hans Aand gjøre levende til at bære Livsens Frugter: Troen, Haabet og Kjærligheden ---, men først naar Du som Christus er afdød fra Dig selv, og endda kan Du maatte vente en Stund. Faar Du end Aandens Gaver, Vejen bliver dog hvert Aar trangere; det kan Du se paa Apostlene og de første Christne, der vare Christi sande Efterfølgere.

Endnu maa vi omtale et lidet Skrift, som Kierkegaard udgav i 1849: „Tvende ethisk-religiøse Smaa-Afhandlinger. Af H. H." Vi omtale det her, efter at vi have tilendebragt Fremstillingen af den egentlige Forfatter-Virksomhed; thi dette lille Skrift, siger Kierkegaard, har ikke saa meget en Plads i Forfatter-Virksomheden, som det forholder sig „totalt til Forfatterskabet, og af den Grund ogsaa var anonymt [1]), for ganske at holdes udenfor". Det er

[1]) Læseren vil lægge Mærke til, at ingen af de øvrige Skrifter vare anonyme, men pseudonyme.

Digitized by Google

„som et Sømærke, efter hvilket der styres, vel at mærke saaledes, at den Styrende forstaar, at han just skal holde sig paa en vis Afstand derfra[1]).

Første Afhandling opkaster det Spørgsmaal: „Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaa for Sandheden?" Hvad der gjør dets Besvarelse saa vanskelig, er det Ansvar, som Samtiden faar ved at slaa et Vidne for Sandheden ihjel. Er det ikke en Kjærlighedsløshed af afskyeligste Art, naar et Menneske lader sine Samtidige blive skyldige i sit Mord. Man maa nemlig opgive den tankeløse Mening, at det at blive ihjelslagen for Sandheden, skulde være Noget, som hændte Mennesket. At det kan hænde, skal naturligvis ikke negtes. Men væsentlig er det Noget, som Sandhedsvidnet selv gjør, hans Handling, ikke Noget han lider, saalidt som det hændte Christus, at Han blev ihjelslagen. Han gjorde det Selv: Han havde ligesaa let kunnet undgaa det. Og det Samme har Enhver i sin Magt[2]).

Med Christus var det nu en anden Sag; thi Hans Død havde tillige forsonende Betydning og borttog saaledes den himmelraabende Skyld, som Mordet paa Ham androg; Han var jo heller ikke blot Menneske. Men naar et Menneske er myrdet, har hans Død ikke nogen forsonende Kraft. Har derfor et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaa, selv om det er for Sandhedens Skyld? Da maa Stillingen i det Mindste være saa, at det Gavn hans Medmennesker faa af hans Død, bliver større end den Skyld, de paadrage sig. Men saaledes er Stillingen kun i det Tilfælde, at de Mennesker, som begaa Drabet, ikke kjende Forsoningen i Christo. I dette Tilfælde kan det Menneskes Død vistnok ikke i sig tjene Morderne til Forsoning, men dog bringe dem Forsoningen, ved

[1]) Om min Forf.-Virksomh. p. 8, Noten.

[2]) Hvorledes man bærer sig ad for at arrangere sit eget Mord, se p. 33. 46. De historiske Aarsager til Christi Død, p. 18.

Digitized by Google

at føre dem til Troen paa Christum, og derved indirekte faa forsonende Betydning. Altsaa er det en Christen tilladt at lade sig ihjelslaa, med Paastand paa, at det er for Sandheden, af Hedninger.

Derimod er det ikke tilladt i Forholdet Menneske og Menneske imellem, ikke i Forholdet Christen og Christen imellem. Thi her kan den Enkelte ikke være saa vis paa, at han i den Grad besidder Sandheden fremfor de Øvrige, at han tør lade dem kjøbe sin Opfattelse af den med den Skyld, som hans Mord lægger paa dem.

Den anden Afhandling er skrevet allerede 1847 og handler „Om Forskjellen mellem et Geni og en Apostel". Denne Forskjel sættes deri, at Geniet er en Naturbegavelse, Apostel bliver man kun ved et umiddelbart guddommeligt Kald. Geniet vil derfor nok have Nyt at bringe; men den historiske Udvikling vil snarere eller senere indhente det og optage det som en Del af sig; der vil komme den Tid, da det ikke længer er Nyt. Det Nye derimod, som Apostelen bringer, kan aldrig optages i Slægtbevidstheden, fordi det er absolut-paradoxt, og forbliver derfor lige nyt alle Dage. Hvad Geniet bringer, er en Anticipation af Slægtens egen Udvikling, hvad Apostelen bringer, staar lige meget udenfor denne, da det ikke er en Anticipation, men Paradoxet.

Men derfor er og Apostelen Apostel ene og alene ved den guddommelige Aabenbaring, som overantvorder ham Paradoxet, og ved den Myndighed, som herfra tilkommer ham som Guds Sendebud. Det Samme gjælder ogsaa i det Væsentlige Præsten, der ved Ordinationen paradoxt forvandles[1]). „Den guddommelige Myndighed er det kvalitativt Afgjørende"[2]). Et Geni har ikke denne Myndighed, og den kan overhovedet ikke findes indenfor det naturlige Liv (Immanensen). Thi

[1]) p. 73, Noten. [2]) p. 68.

Digitized by Google

Myndigheden fremkommer jo ved det paradox-religiøse Forhold (d. e. utænkelige), at Gud beskikker et enkelt Menneske til at have guddommelig Myndighed [1]). Og i dette Forhold til Gud staar intet Geni, overhovedet slet intet Menneske, undtagen Apostelen og den ordinerede Præst.

Men hvorledes kan nu Apostelen bevise, at han har Myndigheden? „Han har intet andet Bevis, end sit eget Udsagn. Og saaledes maa det netop være; thi ellers kom jo den Troende i et ligefremt Forhold til Ham, ikke i et paradoxt". Det højeste Bevis han kan føje til sit Udsagn, er Villigheden til med Glæde at lide Alt for dette Udsagns Skyld. „Havde en Apostel i verdslig Forstand Magten, havde stor Indflydelse og mægtige Forbindelser, ved hvilke Kræfter man sejrer over Menneskenes Meninger og Domme, — dersom han da brugte dem, havde han eo ipso forspildt sin Sag". Thi han havde da stillet sig i lige Linje med Menneskene [2]).

Endelig viser ogsaa Forskjellen sig deri, at Apostelen ikke har den Opgave, at gruble over det Sendebud, Gud har anbetroet ham, men blot at frembringe det, som Postbudet blot har at bringe Brevet, ubekymret om dets Indhold, som Gesandten blot har at fremføre Budskabet ved det fremmede Hof, uden Ansvar for dets Indhold. „Deri ligger [ogsaa] væsentligen en Apostels opofrende Liv, selv om han aldrig blev forfulgt, deri, at han selv fattig kun har at gjøre Andre rige, at han aldrig tør give sig Tid eller Ro eller Sorgløshed til i gode Dage, i otium at berige ved det, ved hvis Forkyndelse han beriger Andre. Han er, aandelig forstaaet, som den travle Husmoder, der neppe faar Tid til selv at spise for at lave Maden til for de mange Munde [3]). Geniet derimod har netop sin Begavelse for at udvikle sig selv, og denne dets Selvudvikling er dets Virksomhed og Betydning for Menne-

[1]) p. 74. [2]) p. 81 flg. [3]) p. 83.

Digitized by Google

skene. Geniet kan derfor meget vel humoristisk leve i en tilbagetrukken Selvtilfredshed, uden derfor at tage sin Begavethed forfængelig, naar det blot med Alvor og Flid udvikler sig selv, følgende sin egen Genius. Apostelens Liv er absolut ofret Andre, Geniet har væsentlig at følge sin Begavelse, ubekymret om Andre, om han end derved bliver dem til Gavn [1]).

Et Sømærke for hele Forfatter-Virksomheden var dette lille Skrift; thi Kierkegaard betragter sig selv under samme Synspunkt som Geniet; ogsaa han er uden Myndighed, som uordineret Mand. Han staar derfor heller ikke i den Stilling til sin Samtid, at det skulde være ham tilladt at faa den til at slaa ham ihjel for Sandheden. Hans Ord lyde: „Just fordi Geniet, som saadant, er uden Myndighed, har det heller ikke den sidste Koncentration i sig, der giver Kraft og Berettigelse til at accentuere i Retning af at lade sig slaa ihjel for Sandheden". Hans hele Forfatter-Virksomhed vil kun „gjøre opmærksom paa det Religiøse, det Christelige" [2]).

Vi have nu tilbagelagt den Vej, Kierkegaard i sin Forfatter-Virksomhed er gaaet. Ville vi gjenkalde i vor Erindring den Vej, som hans Blik paa sin Tids Brøst og Midlerne til dens Frelse bød ham at slaa ind [3]), saa vil man finde, at de ganske dække hinanden. Hvilken Plads ethvert enkelt Skrift udfylder, have vi tilstrækkelig paapeget, hvor det har faaet sin særskilte Omtale, — forsaavidt en saadan Paapegen har syntes os fornøden. Vi gaa derfor nu over til en Fremstilling af Kierkegaards *personlige Liv* i denne Tid. Det vil af vor Indledning [4]) erindres, at hans Opgave var den, at „modarbejde" sig selv. Det gjaldt nemlig at forhindre, at

[1]) p. 84 flg.

[2]) Om min Forf.-Virksomh. p. 6, Noten.

[3]) Denne er udførligen skildret i vor Indledning p. 72—92. Vi foretrække at henvise hertil, fremfor her at hidsætte en forkortet Gjentagelse deraf.

[4]) Theol. Tidsskr. X p. 580.

Digitized by Google

han kom til at virke som Autoritet. Og dette maatte hindres paa forskjellig Maade i den Periode, da han hovedsagelig virkede som „æsthetisk" Forfatter, d. e. Tiden før Uvidenskabeligt Efterskrift, og i den Periode, da han virkede næsten udelukkende som religiøs Forfatter, Tiden efter Uvidenskabeligt Efterskrift. Kierkegaard har selv gjort udførligt Rede for denne Sag. Han ofrer den et særligt Afsnit i sin „Rapport til Historien", som han selv kalder „en ligefrem Meddelelse": „Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed" [1]). Vi følge her Kierkegaards Fremstilling [2]).

A. Kierkegaards personlige Liv under den æsthetiske Forfatter-Virksomhed. Hvorledes hindrede han, at man gjorde ham til en Autoritet? Hvorledes bærer da den sig ad, som vil vinde Autoritet? Dels gjør han Koteri og Alt, hvad dertil hører; han slutter sig til et eller andet af hine Selskaber for den gjensidige Beundring, hvis Medlemmer for verdslig Vindings Skyld staa hinanden bi med Mund og Pen. Dels skjuler han sig for Menneskenes Mængde, sørger for aldrig at blive seet, for saaledes at virke fantastisk. Jo mindre man ser ham, desto lettere danner man sig Forestillinger om hans personlige Storhed, Alt i Forhold til, som man beundrer hans Skrifter.

Altsaa maatte Kierkegaard gjøre netop det Modsatte. Istedetfor Koteri maatte han leve absolut isoleret, uden endog blot en eneste Ven, der jo kunde komme til at udskrige hans Navn, og han maatte værge om at bevare denne absolute Isolation. Tillige maatte han „sørge for at være til at se paa enhver Tid af Dagen, levende saa at sige paa Gaden, i Selskab med Kreti og Pleti og i de allertilfældigste Situationer". „Alt dette maatte gjøres, det blev ogsaa gjort, ikke i Ny

[1]) Dette Skrift var af Kierkegaard selv bestemt til at udkomme først efter hans Død. Det blev af hans Broder, Biskop Kierkegaard, udgivet 1859. [2]) p. 35—48.

Digitized by Google

og Næ, men hver evige Dag". Saaledes, siger Kierkegaard, havde jeg betrygget mig at kunne arbejde saa anstrenget, som jeg lystede, og som Aanden tilskyndede mig, uden at frygte for at faa for megen Anseelse; thi jeg arbejdede i en vis Forstand ligesaa anstrenget i en anden Retning: mig selv imod. Kun en Forfatter vil kunne forstaa, hvad det er for en Opgave: at arbejde qua Forfatter, d. e. med Aanden og Pennen, og saa saa godt som at være til Tjeneste for Enhver. Men Midlet er sikkert. Thi Mængden gaar altid i Tilsyneladelsens Snare. Det idelig og idelig at blive seet og at være seet og i det tilfældigste Selskab, det er nok til, at Mængden taber Forestillingen og snart bliver led og kjed af En. Og til at opnaa det, idelig at være seet, behøves endda ikke saa megen Tid, naar man blot snildt (d. e. menneskeligt talt afsindigt) benytter Tiden rigtigt, det er til at gaa frem og tilbage paa et og samme, men det mest besøgte Sted i Byen. En saaledes, gudeligt forstaaet, ret anvendt Time, en Time levet for Evigheden, tilbragt med at gaa frem og tilbage i Folke-Mængden, det er allerede ikke lidt. Og sandelig, det er Gud velbehageligt, at Sandheden tjenes paa denne Maade. Hans Aand vidnede kraftigt med min Aand, at det fuldkomment havde Hans allerhøjeste Samtykke; alle Sandheds-Vidnerne tilnikke En sit Bifald, at det er Sandheden, Ideen, man vil tjene, ikke Sandheden man vil forraade og profitere af Sandsebedragene.

At udføre denne Skildring af mit personlige Liv nærmere, kan her ikke ske. Men jeg er overbevist om, at sjelden nogen Forfatter har brugt saa megen List, Intrigue, Snildhed for at vinde Ære og Anseelse i Verden, for at bedrage den, som jeg omvendt, for i Sandhedens Forstand at bedrage den. Efter hvilken Maalestok det blev gjennemført, vil jeg forsøge at give en Forestilling om blot ved et eneste Træk. Da jeg læste Korrektur af „Enten-Eller", havde jeg

Digitized by Google

saa travelt, at det var mig en Umulighed at anvende den sædvanlige Tid til at drive frem og tilbage paa Gaden. Jeg blev først færdig sildigere om Aftenen — og ilede da om Aftenen i Theatret, hvor jeg bogstavelig var 5 à 10 Minuter. Og hvorfor gjorde jeg det? Fordi jeg frygtede, at den store Bog skulde skaffe mig for megen Anseelse. Og hvorfor gjorde jeg det? Fordi jeg kjendte Menneskene, især i Kjøbenhavn; det var nok hver Aften at være seet i 5 Minuter af nogle hundrede Mennesker, for at der vedligeholdt sig den Opinion: Han bestiller da ikke det Mindste, han er en ren Dagdriver. Af samme Grund indrykkede jeg ogsaa i det Øjeblik, da „Enten-Eller" var hel færdig til Renskrivning, en lille Artikel i „Fædrelandet": „Aabenbart Skriftemaal", med mit Navn under, hvori jeg aldeles umotiveret fralagde mig Forfatterskabet af de mange interessante Avis-Artikler i forskjellige Blade, tilstod og bekjendte min Uvirksomhed, og bad om Et: at man for Fremtiden aldrig vilde anse mig for Forfatter af Noget, mit Navn ikke stod paa [1]).

Saaledes levede jeg, understøttende den æsthetiske Produktivitet, derhos brydende med alle Koterier, og, totalt, med det polemiske Bestik: at betragte enhver Lovtale som et Angreb, ethvert Angreb derimod som Noget, der intet Hensyn toges til. Saaledes levede jeg offentligen; Besøg gjorde jeg saa godt som aldrig, og hjemme blev der absolut holdt over Et: ubetinget ikke at modtage Nogen, uden Fattige, der begjærede Understøttelse; thi til Besøg ude var ingen Tid, og ved Besøg hjemme kunde let Nogen faa en Anelse om, hvad han ikke skulde have Anelse om. Jeg opnaaede derved min Hensigt: hele Kjøbenhavn var enig i at anse mig for en Dagdriver, en Lediggjænger, en Flanør, en letsindig Fugl, et godt, maaske brillant Hoved, vittig, — men „Alvor" manglede jeg

[1]) Denne Bladartikel have vi allerede havt Anledning til at nævne i vor Indledning p. 7, Noten.

Digitized by Google

aldeles. Jeg repræsenterede Verdslighedens Ironi, Livs-Nydelse, den mest raffinerede Livs-Nydelse — jeg, den Tungsindige, uhelbredeligt tungsindig, med uhyre Smerter i mit Inderste, jeg, der i Fortvivlelse havde brudt med Verden og hvad Verdens er, strengt opdragen fra Barn af i den Betragtning, at Sandheden skal lide, forhaanes, bespottes; jeg, der tilbragte en vis Tid hver Dag med Bøn og opbyggelig Betragtning, mig selv personligt en Poeniterende".

B. Kierkegaards personlige Liv under den religiøse Forfatter-Virksomhed. Det gjaldt da atter her at forhindre, at han blev Autoritet. En religiøs Forfatter, som er i Velten, er eo ipso ikke religiøs Forfatter. Den religiøse Forfatter er altid lidende under den Modstand, som svarer til, hvad der i hans Tid maa ansees for at være det specifike Onde. Og det var paa Kierkegaards Tid i Kjøbenhavn, mener han, „Mængden og Pjat, Publikum og den bestialske Grinen". Det hele Kjøbenhavn var ved Hjælp af et Blad „Corsaren"[1]) bleven „en masse og med Familje" ironisk, Noget, som ikke kunde ske uden en forfærdelig Demoralisation[2]). Det gjaldt altsaa at vende dette Blad imod sig, hvorved hans „Kostume" som religiøs Forfatter vilde blive „dialektisk rigtigt". Han vendte dermed hele den bestialske Grinen mod sig og blev saaledes Gjenstand for Forfølgelse fra det Onde i den ejendommelige Skikkelse, som det da havde.

Jeg havde, siger han videre, nu udregnet, at dialektisk vilde Forholdet blive rigtigt, for igjen at faa indirekte Meddelelse (d. e. undgaa at virke paa ligefrem Maade som Autoritet). „Medens jeg beskjæftigede mig ene og alene med religiøs Frembringelse, turde jeg som negativt Understøttende regne paa disse Pøbelagtighedens daglige Overgydelser, at de vilde svale tilstrækkeligt, saa den religiøse Meddelelse ikke

[1]) Et Blad af samme Art som Vikingen.

[2]) Kierkegaards mesterlige Skildring efterlæse man p. 41—45.

Digitized by Google

blev altfor ligefrem, eller altfor ligefrem skaffede mig Tilhængere. Læseren kunde ikke ligefrem forholde sig til mig; thi istedetfor det Æsthetiskes Incognito havde jeg nu faaet sat Latterens og Grinets Fare, der afskrækker de Fleste. Og selv dem, hvem dette ikke vilde afskrække, dem forstyrrede saa det Næste, den Tanke, at jeg selv frivilligt havde udsat mig for alt dette, styrtet mig i det, en Art Afsindighed —, aah ja, thi det var dialektisk nøjagtig christelig Selvfornegtelse".

Til Sammenligning ville vi minde Læseren om Kierkegaards Fremstilling i Indøvelse i Christendom af Maaden, hvorpaa Christus frembragte „indirekte Meddelelse". Paa samme Maade har Kierkegaard søgt at frembringe Modsigelse mellem sit personlige Livs ydre Form og sin Fremtræden i Skrifterne. I den „æsthetiske" Tid ansaaes han for en Dagdriver, en letsindig Fugl. Den, der blev grebet af det Betydningsfulde, som han fandt i Kierkegaards Skrifter, kunde altsaa ikke slutte sig til ham, uden at overvinde det Anstød, som laa deri, at der personlig ikke var Noget ved Forfatteren. I den „religiøse" Tid stødte Læseren an paa den Modsigelse, at Forfatteren var Gjenstand for Alles Latter, Noget, Læseren ovenikjøbet selv let kunde resikere at blive, om han sluttede sig til ham. Hertil kom nu den, som Kierkegaard vilde kalde det, skjærpede Modsigelse, at Forfatteren slet ikke havde behøvet saaledes at udlees, at det var hans egen frivillige Gjerning. Først naar dette dobbelte Anstød var overvundet, kunde der blive Tale om at slutte sig til ham. Vi have psychologisk den samme „Forargelsens Mulighed" som ved Christus, kun i Grad svagere. Den er nemlig uopløselig knyttet til denne „indirekte Meddelelse".

Digitized by Google

Kong Josias og hans Reformation.

Af Forelæsninger over Jeremias's Liv og hans Tids Historie.

Af

C. P. CASPARI.

1.

Kongebøgernes og Chrønikebøgernes Forfattere indlede sin Fremstilling af Josias's Regjering med de Ord: „*Josias gjorde, hvad ret var i Herrens Øjne, og vandrede paa al Davids, sin Faders, Vej og veg ikke til Højre eller Venstre*[1]), en Ros, som iblandt alle Davids kongelige Efterkommere alene han faar af de to hellige Historieskrivere[2]). Den ældre af dem slutter sin Beretning om Josias's reformatoriske Virksomhed med de stærke og gribende Ord: „*Og som han havde der ikke været nogen Konge før ham, som havde omvendt sig til Herren af sit ganske Hjerte og af sin ganske Sjæl og af al sin Styrke, efter hele Mose Lov, og efter ham opstod der Ingen, som han*[3]). „*Og hele Juda og*

[1]) 2 Kgb. 22, 2. 2 Chr. 34, 2.

[2]) Om Hiskias sige de paa de tilsvarende Steder 2 Kgb. 18, 3 og 2 Chr. 29, 2 kun: „*Han gjorde, hvad ret var i Herrens Øjne, aldeles som David, hans Fader, havde gjort*". Dog heder det 2 Kgb. 18, 6: „*Og han (Hiskias) holdt fast ved Herren, han veg ikke fra ham; og han holdt hans Bud, som Herren havde budet Moses.*

[3]) 2 Kgb. 23, 25. — Naar Kongebögernes Forfatter i 2 Kgb. 18, 5 siger om Hiskias: „*Paa Herren, Israels Gud, forlod han sig; og efter ham var der Ingen, som han, blandt Judas Konger, ej heller blandt dem, som havde været för ham*", saa synes disse Ord og hvad den samme Forfatter i 2 Kgb. 23, 25 siger om Josias at modsige

Digitized by Google

Jerusalem", fortæller Chronikebogernes Forfatter, efter at han har berettet om Josias's Fald i Slaget ved Megiddo, „*sørgede over Josias; og Jeremias sang en Klagesang over Josias, og alle Sangerne og Sangerinderne tale i sine Klagesange om Josias indtil denne Dag* (Chronikebogernes Forfatters Tid), *og man gjorde dem til en Skik for Israel, og se, de ere opskrevne blandt Klagesangene*"[1]). Den efterexilske Prophet Sacharias siger, idet han vil betegne det omvendte jødiske Folks Sorg over Messias, som det havde gjennemboret (slaaet ihjel), som meget stor: „*Paa den Dag skal Veklagen blive stor i Jerusalem, som Veklagen fra Hadadrimmon i Megiddons Dal*"[2]) (det Sted, hvor Josias blev dødelig saaret i Slaget med den ægyptiske Konge Necho[3]), det vil altsaa sige, som Veklagen over den faldne Josias). Og en senere jødisk-kirkelig Forfatter, Jesus Sirach, sammenligner Josias's Ihukommelse med de lifligste Ting. „*Josias's Ihukommelse*", siger han, „*er som en Regelseblanding der er beredt ved en Salvelavers Arbejde. I hver Mund er den sød som Honning, og den er som Musik ved et Vinlag*[4]). — Men ikke blot efter Josias's Død var denne Konges Pris bestandig i enhver israelitisk Mund, og sørgede man i Israel vedvarende over ham, men der blev ogsaa, som vi allerede have seet[5]), over tre hundrede Aar før hans Fødsel, spaaet om ham som om en Afguderiets Forstyrrer og en

---

hinanden. Modsigelsen er dog kun en tilsyneladende. Aabenbart danner nemlig paa det første Sted Tilliden til Herren, paa det andet derimod den samvittighedsfulde Fastholden ved Mose Lov Sammenligningspunktet. Med Hensyn til hin, vil Forfatteren sige, havde Hiskias, med Hensyn til denne Josias ikke sin Mage blandt Judas Konger.

[1]) 2 Chr. 35, 24. 25.

[2]) Sach. 12, 11.

[3]) 2 Kgb. 23, 29 f. 2 Chr. 35, 22—24.

[4]) Sir. 49, 1. 2. — S. endnu Jeremias's Dom om Josias i Jer. 22, 15.

[5]) H. 1 S. 142.

Digitized by Google

Reformator, og det med Navns Nævnelse [1]); hvad der foruden med ham kun endnu har været Tilfældet med Israels Frelser fra det babyloniske Fangenskab, Cyrus, Messias's Forbillede, hvem Jesaias hundrede og sytti Aar før hans Optræden har nævnt som saadan med Navn [2]), og paa en Maade ogsaa med Messias selv.

En saadan Konges Optræden umiddelbart efter den manasseske Periode, hans Fremvoxen saa at sige af denne det indre, aandelige Exils Tid, er en meget paafaldende Fremtoning og en Fremtoning, der vanskelig lader sig begribe. Og den er det saa meget mere, som Josias, da Landets Folk gjorde ham til Konge i hans Faders, Amons, Sted, endnu var et Barn [3]), hvorfor man skulde vente, at det afgudiske Parti, som jo under hans Fader, Amon, igjen havde faaet den fulde Overmagt, som den i Manasses senere Periode kun halvt, ja neppe det engang, havde mistet, vilde have bemægtiget sig af Barnet og gjort ham til en værdig Efterfølger af hans Fader og af hans Bedstefader, saaledes som denne havde været i hans første Periode. Havde fordærvede afgudiske Store kunnet bemægtige sig af Hiskias's unge Søn og forføre ham umiddelbart efter en Epoche og en Regjering, som hans Faders havde været, og paa en Tid, da en Jesaias endnu levede, hvorledes var det muligt, at Amons endnu yngre Søn undgik deres forførende Hænder, som i den forfærdelige Periode, hvori man endnu befandt sig, vare de Toneangivende? Hvorledes var det overhovedet muligt, at Josias i den grundfordærvede aandelige Athmosphære, hvori han, saa at sige, blev

[1]) 1 Kgb. 13, 2.

[2]) Jes. 45, 1.

[3]) Han var dengang otte Aar gammel og altsaa fire Aar yngre, end Manasse havde været, da han fulgte sin Fader Hiskias i Regjeringen (2 Kgb. 21, 1. 2 Chr. 33, 1), og kun eet Aar ældre, end Joas, da Ypperstepræsten Jojada satte denne Konge paa hans Faders Throne (2 Kgb. 12, 1. 2 Chr. 24, 1).

Digitized by Google

født ind, og midt iblandt den onde og utroe Slægt, hvori han gjennemlevede sin Barndoms og Ungdoms Aar, ikke alene kunde opvoxe ufordærvet og ubesmittet, men ogsaa kunde udvikle sig til den, han blev, den største Reformator, Judariget havde havt, siden det blev til?

Vi maa, naar vi ville, saavidt muligt, forstaa, hvad man kan kalde Josias's Tilblivelse, før en liden Stund igjen gaa tilbage i Tiden og een Gang til begive os ind i Manasses og Amons Periode. Trods denne Periodes almindelige Character maa det jo nemlig være i den, hin Tilblivelses Rødder ligge.

Vi have seet, at Manasses næsten vanvittige Iver for Afguderiet stødte og maatte støde paa en stærk Modstand, og at han slog denne Modstand ned ved blodige Midler, saa at den første Del af hans Regjering blev en Forfølgelses- og Martyrtid for de Fromme i Israel og især for Propheterne. Men ved alle sine Henrettelser formaaede dog Kongen ikke at udrydde det Herren troe Parti i Israel eller sin Tids sande Israel og saaledes gjøre Guds Folk ligefrem til et Hedningefolk. Blodvidnernes Troskab ligetil Døden og den Frejdighed, hvormed de gik denne imøde, bevirkede snarere, som altid under lignende Omstændigheder, at de gjenlevende Fromme sluttede sig endnu inderligere til Herren og omfattede Israels Tro og aandelige Goder med endnu større Kjærlighed og Nidkjærhed, end før, og at Enkelte iblandt dem, som hidtil havde været lunkne eller vaklet imellem Herren og Afguderne eller endog ivrigen dyrket disse, nu opmandede sig eller omvendte sig til Herren, saa at en Herrens Menighed vedblev at bestaa, en Menighed, hvis Medlemmer vare dels Saadanne, der aabent traadte frem med sin Tro og sit Vidnesbyrd, dels Saadanne, som holdt sig, lig hine syv Tusinde paa Ahabs Tid, i det Skjulte. Muligt ogsaa, at enkelte afsides liggende Dele af Landet, Judas Bjergegne og Ørken f. Ex., mere eller mindre forskaanedes for Afgudsdyrkelsen og Forfølgelserne og saaledes

Digitized by Google

bleve et Hjem og et Tilflugtssted for de Troende og Trofaste iblandt Folket. I det Mindste betegner Kongebøgernes Forfatter Jerusalem ikke alene som Centralpunkt for Manasses Afgudsdyrkelse, men ogsaa som det Sted, hvor han blodigen forfulgte de Fromme. „*Ogsaa uskyldigt Blod*", siger han paa det ene af de to Steder, hvor han taler om Manasses Forfølgelser, „*udøste Manasse, saare meget, indtil han havde opfyldt Jerusalem fra Ende til Ende*[1]); og paa det andet siger han: „*saa og* (formedelst) *de Uskyldiges Blod, som han havde udøst, saa han fyldte Jerusalem med uskyldigt Blod*[2]). — Efterat Manasse havde omvendt sig, fik vistnok Troen, den sande og levende Tro paa Herren, ingenlunde Herredømmet i Israel, thi dertil var Manasses eget Væsen for brudt, og den ugudelige Strømning i Folket, som han selv tidligere havde fremmet i den Grad, at den var bleven uovervindelig, altfor mægtig[3]), — men den lille troende Hob fik dog fra den Tid af Fred for, ja en vis Støtte i den tidligere Forfølger, saa at ogsaa de Herrens Dyrkere, som før havde skjult sig, nu kom frem for Lyset; ja endnu Mere: den blev paa en Maade igjen en Magt i Tiden. — Amon bragte derefter vistnok hele det ydre Afguderi, som havde blomstret i Begyndelsen af hans Faders Regjering, igjen til Herredømmet, og dette Herredømme vedblev indtil det Tidspunkt, da Josias begyndte at reformere, men til en ny Undertrykkelse og Forfølgelse af de fromme Israeliter kom det dog hverken

[1]) 2 Kgb. 21, 16.

[2]) 2 Kgb. 24, 4.

[3]) Hans Befaling at dyrke den sande Gud blev, som vi have seet, kun udvortes efterkommet af Folket, medens den afgudiske Tilbøjelighed i Hjerterne vedblev at være lige stærk og vist ogsaa ytrede sig i megen hemmelig Afgudstjeneste. Manasse kunde ikke engang bringe det dertil, at hans Søn Amon fulgte ham paa den Vej, paa hvilken han var slaaet ind efter sin Tilbagekomst fra Babel, uagtet Amon var født efter dette Tidspunkt. Den ugudelige Strømning i Folket havde mere Magt over den unge Kongesøn, end Faderen.

Digitized by Google

under hin Konge, idet hans Regjering, som allerede før sagt, var for kort til, at han ogsaa i denne Henseende kunde træde i den tidligere Manasses Fodspor, ej heller, og det endnu mindre, i Josias's elleve første Aar. Det Herren troe Parti maa snarere strax efter Amons Død og i Begyndelsen af den mindreaarige Josias's Regjering have vundet i Indflydelse, formodentlig dels formedelst de Eftervirkninger, som Manasses lange senere Regjering nu udøvede, dels, og endnu Mere, fordi Josias's Moder hørte med til det (herom strax Mere), og muligens ogsaa, fordi det afgudiske Parti i de fornemme Sammensvorne, som havde dræbt Amon, og som Folket derefter havde slaaet ihjel, havde mistet sine kraftigste Repræsentanter. Om denne Indflydelse vidner just den mærkelige og højvigtige Kjendsgjerning, at den unge Konge selv paa det Stærkeste og mest Afgjørende blev paavirket af hint Parti. Hvorved denne Paavirkning blev formidlet, det formaa vi ikke med Bestemthed at angive, da Kongernes og Chrønikebøgernes Forfattere tie herom. Muligt, at den døende Manasse har anbetroet Barnet til fromme — en eller anden from Præsts — Hænder, og at Amon i dette Stykke ikke vilde modsætte sig sin Faders Vilje eller ikke fik Tid dertil; langt rimeligere dog, at Josias's Moder (Jedidah, Datter af Adaja, fra Bozkat kalder Kongernes Bøgers Forfatter hende), som allerede sagt, har hørt med til den Herren tro blevne Del af Folket og været en from Kvinde og derfor ikke alene selv har udøvet en god Indflydelse paa sin Søn, men ogsaa overgivet ham, for hvem hun i hans Umyndighedsalder vel har ført Regjeringen, til en eller anden from Mand, en from Herrens Præst eller en Prophet til Opdragelse [1]). Hvad der taler herfor, er den høje Stilling, som den regjerende Konges Moder — יְדִידָה,

[1]) Man maa ved den unge fromme Josias uvilkaarlig tænke paa Ypperstepræsten Jojadas Discipel, den unge Joas.

Digitized by Google

Herrinden kaldes hun i det Gamle Testamente [1]), Sultane Valide, Dronning Moder, i den muhammedanske Verden — til alle Tider har indtaget i Orienten, og den store Indflydelse, som hun her altid har udøvet. I Israel stod hun over Kongens Gemalinder, fordi disse vare mange og i Regelen Døtre af hans Undersaatter [2]), hvorfor Kongebøgernes Forfatter der, hvor han begynder at berette om en jødisk Konges Regjering, næsten aldrig glemmer at angive hans Moders Navn [3]), og Jeremias der, hvor han spaar om Jechonjas Bortførelse, nævner ved Siden af ham ogsaa hans Moder som den, der skulde bortføres tillige med ham [4]), og den israelitiske Historie ved kun altfor Meget at fortælle om Kongemødrene Ma'achas [5]), Jesabels og Athaljas Indflydelse og Bedrifter. Har det virkelig været Josias's Moder, som denne Konge umiddelbart og middelbart, næst Herren, skyldte sin Fromhed, saa kan ogsaa allerede hans Navn hidrøre fra hende. Hun kan have givet ham det, fordi hun ønskede og haabede, at han maatte og vilde blive den Afgudstjenestens Forstyrrer, om hvem den

---

[1]) S. 1 Kgb. 15, 13. 2 Kgb. 10, 13. Jer. 13, 18. I 1 Kgb. 11, 19 betegnes dog ogsaa Dronningen som גְּבִירָה.

[2]) Hun havde vistnok ogsaa engang været det samme, men efter sin Mands Død blev hun (efter i kortere eller længere Tid at have været Dronning) en Konges Moder. Ogsaa det fjerde Bud bidrog til, at hun havde en højere Stilling end Kongens Gemalinder.

[3]) Kun Jorams og Ahas's Moder nævner han ikke. Næsten altid angiver han ogsaa Kongemoderens Herkomst (eneste Undtagelse 2 Kgb. 21, 1, Manasses Moder).

[4]) Jer. 22, 36: „*Og jeg vil kaste dig og din Moder, som fødte dig, hen i et andet Land, hvor I ikke bleve fødte, og der skulle I dø*"; sml. ogsaa 13, 18: „*Sig til Kongen og til Kongemoderen* (הַגְּבִירָה): „*Sætter Eder nede paa Jorden; thi Eders prægtige Krone er falden fra Eders Hoveder*". — Sml. endnu ogsaa 1 Kgb. 2, 19, hvor der fortælles, at Salomo, da hans Moder kom til ham, ikke alene nedbøjede sig for hende, men ogsaa lod hende sidde paa en Throne ved sin højre Side.

[5]) 1 Kgb. 15, 13. 2 Chr. 15, 16.

Digitized by Google

gamle hende bekjendte Spaadom i 1 Kgb. 13, 2 talte[1]). Mærkeligt er det ialfald, at Amons Søn er den Første i det paa Navne saa overvættes rige Gamle Testamente, der bærer Navnet Josias, og at han næsten ogsaa er den Eneste, som i samme fører dette Navn, idet han kun deler det med een efterexilisk Mand, der nævnes hos Propheten Sacharias[2]). — Naar de to hellige Historieskrivere undlade at berette om, hvorledes, ved hvilken menneskelig Formidling Josias blev den, han blev, og kun fortælle om, hvem han var, og hvorledes han handlede, hvad han gjorde: saa har dette sin egentlige Grund deri, at de lægge al Vegt paa hans Livs store Gjerning, hans Reformation, idet denne var saa overordentlig vigtig, saa epochedannende for Guds Riges Historie i Israel — Kongebøgernes Forfatter tier endog aldeles om Kongens religiøse Udvikling og fremskridende reformatoriske Virksomhed og lader, som vi snart nærmere skulle se, den sidste i alt Væsentligt foregaa i det Aar, hvori den culminerede, hans attende —; men tillige er dog med Historieskrivernes Taushed endnu noget Andet, Dobbelt tilsigtet[3]). Den skal for det Første sige os, at det i Grunden ene og alene var Herren, der gjorde Josias til det, han blev, og at de menneskelige Redskaber, hvoraf Han herved betjente sig, vare af en ganske underordnet Betydning. Herren var det, som styrede Alting saa, at Josias midt i en grundfordærvet Tid mod al menne-

---

[1]) Til ingen Tid maatte den Tanke, at den reformatoriske Davidsøn, om hvem der spaaes i 1 Kgb. 13, 2, nu skulde blive født, ligge saa nær for de Fromme i Israel, end i den Periode, hvori Afguderiet havde naaet sit Culminationspunkt, Manasses. Dengang maatte man med en vis Nødvendighed ledes til at give en tilkommende Thronarving Navnet Josias.

[2]) Sach. 6, 10.

[3]) Den Helligaand, hvis Verk Skriften er, taler ogsaa der, hvor Han tier, ja Han er der ofte meget veltalende, Han udtaler der ofte meget betydningsfulde og dybe Tanker.

Digitized by Google

skelig Forventning, alle menneskelige Tanker, maatte komme i Forhold, formedelst hvilke han blev opdragen i Troen paa Ham og i Lydighed mod Hans Lov, og Ham var det, som ved sit Ord og sin Aand aabnede hans Hjerte og gav det den overordentlige Blødhed og Modtagelighed, uden hvilken end ikke den frommeste Opdragelse havde kunnet gjøre ham til den uforlignelige Israels Konge, som hvem han prises. Og dernæst skal derved, at Historieskriverne tie om Josias's Ungdomshistorie, det Vidunderlige og Ubegribelige, som ligger i en saadan Konges Fremtræden i en saa grundfordærvet Tidsalder, som hans[1]), ret stærkt og skarpt fremhæves, og der saaledes peges hen paa, at Roden til hans Existents egentlig ligger i Gud, i Hans Pagtestroskab og Langmodighed, som opbød Alt, for, om muligt, at føre sine frafaldne Sønner tilbage til sig.

II.

I den Del af Josias's Regjering, der gik forud for Begyndelsen af hans Reformation, eller i hans elleve til tolv første Aar falder en Begivenhed, der ikke kan have været uden al Betydning hverken for Kongen eller hans Folk, og som jeg derfor ikke kan lade ganske uberørt: jeg mener Skythernes Indfald i Palæstina.

Herodot beretter os, at den mediske Konge Kyaxares blev, medens han belejrede Ninive, overfalden af en stor Skytherhær, der efter at have fordrevet Kimmerierne fra Europa var trængt ind i Asien, og at denne Hær ikke alene nødte ham til at hæve Belejringen, men ogsaa besejrede ham i et stort Slag, erobrede hele Medien og i otteogtyve Aar gjorde ham til Skythernes Vasal. Derefter, vedbliver den græske

[1]) En nyere Theolog sammenligner Josias's Tilværelse iblandt sine Samtidige med Melchizedeks midt iblandt Cana'aniterne, der med stærke Skridt og uopholdelig ilede sin Synds Fuldendelse imøde.

Digitized by Google

Historieskriver, overvældede Skytherne hele Asien og gik lige paa Ægypten. Medens de vare i det palæstinensiske Syrien, kom den ægyptiske Konge Psammetich (som dengang befandt sig i Palæstina, hvor han belejrede Philisterstaden Asdod) dem imøde og bevægede dem ved Gaver og Bønner til at afstaa fra videre Fremrykning. Da de paa Tilbagetoget kom til Askalon, droge vistnok de Fleste gjennem Staden, uden at tilføje den noget Ondt, men Nogle bleve dog tilbage og plyndrede Aphrodite Uranias Tempel (Astarte-Templet), hvorfor Gudinden straffede dem med en Kvindesygdom. Saavidt Herodot [1]).

Judariget blev nu rigtignok ikke berørt af Skythernes Invasion i Palæstina, der falder i Josias's syvende Aar eller i Aaret 632 f. Chr. [2]). Herodots Angivelser føre nemlig kun paa, at deres Tog gik langs ved Middelhavets Kyst gjennem de philistæiske Søstæders Gebet, og han betegner Ægypten som deres egentlige Maal [3]). Det kunde heller ikke være nogen let Sag for Skytherne, hvis Hær alene bestod af Rytteri, idet de vare et Nomadefolk, at trænge ind i det jødiske Bjergland, og allermindst turde de vove at foretage Noget imod en ved Natur og Kunst saa fast Stad, som Jerusalem. Kongernes og Chrønikernes Bøger tie ogsaa fuldkommen om et skythisk Indfald i Judæa, hvad de ikke kunde have gjort, hvis Skytherne vare komne til dette Land og havde ødelagt det eller der havde anrettet Ødelæggelser [4]). Men en stor Skræk maa dog de vilde, grumme, frygtelige Barbarers Nærhed have

---

[1]) Her. I, 103—6 sml. 15 og IV, 10 ff.

[2]) S. M. Niebuhr, Geschichte Assur's und Babel's seit Phul, S. 67. 187. 465.

[3]) Begge Dele harmonere paa det Skjönneste med hinanden, thi Vejen fra Syrien til Ægypten förte over Jordan ved Bethsean eller Skythopolis gjennem Sletten Jezreel og de philistæiske Söstæders Gebet.

[4]) Den af mange Nyere hyldede Anskuelse, at Zephanjas Bog og Jer. 4—6 sigte til den skythiske Invasion, er aldeles urigtig. Begge

Digitized by Google

udbredt i det jødiske Rige, især i den Del af det, der laa henimod Philistæa, eller i den saakaldte Sephela eller Lavlandet, idet denne Del var mest udsat for deres Herjninger[1]); og vi tage neppe Fejl, naar vi udtale den Anskuelse, at Gemytterne i Juda ved Skythernes Nærhed bleve gavnligt rystede og derved forberedte paa de Begivenheder i det Indre, der om kort Tid skulde indtræde. De bleve det vist saa meget mere, som jo siden Manasses Dage en stor Syndeskyld tyngede paa Folket, og det ikke kunde være uden al Bevidsthed om denne Syndeskyld. Ogsaa den unge Josias's blede, ømme Hjerte blev dengang uden Tvivl dybt rystet, og højst sandsynligt staar endog den Omstændighed, at han, som Chrønikebøgernes Forfatter beretter, „*i det ottende Aar af sin Regjering* (det sextende af hans Liv), *medens han endnu var en Dreng, begyndte at søge David, sin Faders, Gud*“[2]) i Sammenhæng med de truende Begivenheder, som netop foregik i Judæas umiddelbare Nærhed. Thi Skythernes Invasion og denne Søgen falde jo væsentlig i eet og samme Tidspunkt, og vi se Josias senere blive forfærdet over den mosaiske Lovs Trudsler, der tildels just havde en forfærdelig Straffedøm ved et fjernt barbarisk Folk til sit Indhold[3]).

III.

I det tolvte Aar af sin Regjering, da han var tyve Aar gammel, begyndte Josias at angribe Afgudstjenesten i sit

---

Propheter, Zephanja og Jeremias, tale paa en Tid, da Skytherne allerede for længe siden havde forladt Palæstina, om tilkommende Fiender, uden at nævne dem.

[1]) Vi kunne slutte dette ogsaa deraf, at den mægtige ægyptiske Konge maatte gaa dem imöde og ved Gaver og Bönner bringe dem til at vende om og ikke rykke længere frem (*Ψαμμιτιχος σφεας Αἰγυπτου βασιλευς ἀντιασας δωροισι τε και λιτῃσι ἀποτρεπει τοπροσωτερω μη πορευεσθαι*).

[2]) 2 Chr. 34, 3.

[3]) 5 Mos. 28, 49 ff.

Digitized by Google

Rige og sin Hovedstad eller, som Chrønikebøgernes Forfatter siger, „*at rense Juda og Jerusalem for Højene og Astartestøtterne og de udskaarne og støbte Billeder*“ [1]). Paa hvad Maade og hvormed han begyndte Afguderiets Udryddelse, hvilken Gang den tog, og hvor langt han var kommen med den i Begyndelsen af sit attende Aar, i hvilket den væsentlig blev fuldendt, det kunne vi imidlertid ikke angive, da Chrønikebøgernes Forfatter, som beretter os om, at Josias i sit tolvte Regjeringsaar begyndte at afskaffe Højene og ødelægge Afgudsbillederne i Juda og Jerusalem, strax efterat han har sagt dette, gaar over til en Skildring, der paa den ene Side omfatter hele den Del af Kongens reformatoriske Virksomhed i Judariget og i det fordums Tistammerige, der bestod i Afguderiets Forstyrrelse, eller hele dens negative Del, og hvori han paa den anden Side ikke fremstiller Afgudsdyrkelsens Forstyrrelses trinvise Fremskriden eller skjelner mellem dens Begyndelse, Fortsættelse og Fuldendelse [2]), medens Kongebøgernes Forfatter omtaler Josias's Reformation paa den Vis, at han fremstiller den hele, som en, der foregik i Kongens attende Aar [3]), fordi den i dette Aar naaede sit Toppunkt og i alt Væsentligt blev fuldendt, og fordi Lovbogen, der var den Norm, hvorefter Josias heltigjennem reformerede, først dengang blev funden i Templet. Kun det kunne vi sige, at Josias allerede før sit attende Aar maa have skaffet Astartebilledet ud af det Hellige, Himmelhærens Altere ud af Templets Forgaarde og Solhestene og Solvognen bort fra Templets Omraade. Thi

---

[1]) 2 Chr. 34, 3.

[2]) 2 Chr. 34, 4—7. Det eneste, vi kunne slutte af dette Sted, er, at Forstyrrelsen af Afguderiet i det fordums Tistammerige fulgte paa Forstyrrelsen af det i Judariget, idet Forfatteren taler først om denne (i V. 4 og 5, som indeholde en nærmere Udvikling af V. 3 *b*, der er deres Thema) og derpaa om hin (i V. 6 og 7). Denne den josianske Reformations Gang laa forövrigt ogsaa ganske i Sagens Natur.

[3]) 2 Kgb. 22, 3—23, 24.

Digitized by Google

i dette Aar lod jo Kongen efter begge Historieskrivere forelæse Pagtens Bog for hele det paa hans Befaling i Templet forsamlede jødiske Folk og derefter de Forsamlede højtidelig fornye den engang i Fortiden ved Sinai paa Lovbogens Grund sluttede Pagt. Men hvorledes havde han kunnet foretage saadanne Handlinger ligeoverfor de nævnte afgudiske Vederstyggeligheder? Dette havde jo ikke været Andet end at forhaane selve den Pagtesbog, der blev forelæst, idet denne paabød deres Ødelæggelse, og selve den Pagt, som man fornyede. Ligesom jo overhovedet Renselsen af Herrens Hus for de værste afgudiske Ting maatte være det, hvormed Afguderiets Forstyrrelse havde at begynde. Og endnu noget Andet forudsætte de to Historieskrivere som skeet før Josias's attende Aar, nemlig at Kongen havde besluttet at lade det i det manasseske Tidsrum meget forfaldne Tempel igjen istandsætte, at han havde ladet de til dette Verk fornødne Penge ved Leviterne indsamle af hele Folket, og at man allerede for længe siden havde paabegyndt Arbejdet og nu var midt i det [1]).

Dette Arbejde, Tempelreparationen, blev nu Foranledningen til en Række af de mærkeligste Begivenheder ikke blot i Josias's Regjerings Historie men i hele Israels Historie overhovedet: Opdagelsen af Lovbogens Tempelexemplar, Fornyelsen af Pagten mellem Folket og Herren paa Lovens Grund, den fuldstændigste Ødelæggelse af Afgudsdyrkelsen, der nogensinde havde fundet Sted i Israel, samt Gjenoprettelsen af Gudstjenestens Enhed og en Paaskefests Højtideligholdelse fuldkommen efter den mosaiske Lov, hvis Mage der ikke var bleven fejret siden Samuels Dage, Begivenheder, af hvilke den første og anden havde de betydeligste Følger, idet de nemlig kraftig bidroge til, at Loven, som nu først ret blev

[1]) S. 2 Kgb. 22, 3—7. 2 Chr. 34, 8—14.

Digitized by Google

draget frem for Lyset, gjennemtrængte Folkets Bevidsthed og vandt et hidtil ukjendt (ydre) Herredømme, der igjen efterhaanden frembragte en stærk Forandring i hele dets Character.

IV.

I sit attende Regjeringsaar sendte Josias tre af Rigets og Hovedstadens øverste Embedsmænd, Statssecretæren Saphan, Stadshøvedsmanden Ma'aseja og Cantsleren Joah, til Ypperstepræsten Hilkias for at opfordre ham til at sætte de Penge i færdig Stand, som Templets Dørvogtere efter Kongens Befaling havde indsamlet iblandt Folket[1]) til Tempelreparationen. Disse Penge skulde han nemlig i Forening med de tre af Kongen til ham sendte Embedsmænd overgive Opsynsmændene ved Reparationsarbejdet, som igjen skulde dels betale med dem de Arbejdsmænd, der vare beskjæftigede med Reparationen, Tømmermændene og Bygningsmændene og Murerne, dels anvende dem til Indkjøb af de til Reparationen fornødne Materialier, Træ og hugne Stene[2]). Medens man nu var beskjæftiget med at tage Pengene ud af det Rum, hvor de vare nedlagte, fandt Hilkias, som det synes, i det samme Rum, hvori Pengene laa, en uforlignelig større Skat, end disse, nemlig „*Herrens Lovbog ved Moses's Haand*"[3]). Øjensynligt meget overrasket ved hvad han havde fundet og stærkt opfyldt deraf, underrettede Hilkias Saphan om sit mærkelige Fund med de Ord: „*Lovbogen har jeg fundet i Herrens Hus*", og gav ham saa Bogen, hvorpaa Statssecretæren, der som en from, gudfrygtig Israelit vel ikke blev mindre overrasket og bevæget, end Ypperstepræsten selv, gav sig til at læse i den[4]).

---

[1]) Chrönikebögernes Forfatter nævner foruden Juda og Benjamin og Jerusalems Indbyggere ogsaa Ephraim og Manasse og hele Israels Rest (2 Chr. 34, 9).

[2]) 2 Kgb. 22, 3—6. 2 Chr. 34, 8—11.

[3]) 2 Chr. 34, 14.

[4]) 2 Kgb. 22, 5. 2 Chr. 34, 15.

Digitized by Google

„*Lovbogen*“, „*Herrens Lovbog ved Moses's Haand*“ eller, som de to hellige Historieskrivere senerehen, der, hvor de berette om den Pagt, som Josias og Folket sluttede paa dens Grundvold, kalde den, „*Pagtens Bog*“, kan efter den gammeltestamentlige Sprogbrug ikke betegne noget Andet end Pentateuchen, den hele Pentateuch, ikke blot, som man vilkaarlig har ment, en eller anden enkelt Bog af den, Deuteronomium (c. 1–28) eller Exodus, eller „den ordnede Samling af mosaiske Love, der er indeholdt i Pentateuchens tre midterste Bøger“, eller endelig „en Samling af de mosaiske Bud og Forordninger, som ere blevne forarbejdede i Pentateuchen og navnlig i Deuteronomium“, Meninger, der hænge sammen med Angrebene paa Pentateuchens mosaiske Affattelse. Deraf, at det heder, at Ypperstepræsten fandt „*Herrens Lovbog ved Moses's Haand*“, og at han siger, at han havde fundet Lovbogen og viser sig meget overrasket ved sit Fund, maa man dog ikke drage den Slutning, at dengang ethvert Exemplar af Pentateuchen var gaaet tabt, og dermed denne selv forsvunden, og at den nu i det af Hilkias i Templet opdagede Exemplar blev igjenfunden. De under Hiskias levende Propheters, Jesajas, Michas og Nahums, Spaadomsbøger vidne nemlig ved sine talrige Allusioner til pentateuchiske Steder og Reminiscentser af dem[1]) om, at før det manasseske Tidsrum ikke faa Exemplarer af Pentateuchen fandtes i Propheters, Præsters og oplyste troende Israeliters Hænder; men disse Exemplarer kunne dog neppe allesammen være gaaet tabt under Manasse og Amon. Og et endnu stærkere Vidnesbyrd om, at der i Josias's attende Aar gaves en Flerhed af Exemplarer af Pentateuchen, ligger

[1]) S. mine „Beitrage zur Einleitung in das Buch Jesaia und zur Geschichte der jesaianischen Zeit“ S. 204—9 og mit Skrift „Ueber Micha den Morasthiten und seine prophetische Schrift“ S. 419—27, og sml. Nah. 1, 2. 3 med Ex. 20, 5. 6. 34, 6. 7. 14. Deut. 4, 24. 5, 9—10.

Digitized by Google

i den Kjendsgjerning, at Propheterne Habakkuk og Zephanja, som skreve imellem Josias's tolvte Aar, det Aar, hvori denne Konge begyndte at reformere, og hans attende [1]), røbe et fortroligt Bekjendtskab med Lovbogen, idet de i sine Spaadomsbøger oftere henspille til Steder i den, hvad der især gjælder om Zephanja [2]). Hvad Hilkias fandt, var ikke simpelthen et Exemplar af den under Manasse og Amon forsvundne Lovbog, men det authentiske Tempelexemplar af Pentateuchen, hvilket oprindelig havde ligget ved Siden af Pagtesarken [3]) og i det manasseske Tidsrum (eller ogsaa allerede tidligere under Ahas) enten af ugudelige Præster var blevet fjernet fra dette Sted og kastet et eller andet Sted hen, eller ogsaa af en eller anden from Præst taget bort fra samme og gjemt etsteds i Templet; hvad enten nu forøvrigt dette Tempelexemplar var en ældgammel Afskrift af det mosaiske Autograph, eller dette Autograph selv, der meget vel kan være blevet bevaret indtil denne Tid. Man erindre, at den af Moses gjorte Kobberslange endnu existerede i Hiskias's Dage, idet denne Konge, som Kongebøgernes Forfatter fortæller os, lod den knuse, fordi Israeliterne brændte Røgoffer for den [4]). Rimeligvis var dog det af Hiskias fundne Exemplar det af Moses egenhændigt skrevne; thi ikke alene passe de af de to Historieskrivere brugte Udtryk bedst paa dette, idet disse Udtryk betegne et Exemplar, der fortrinsvis var Lovbogen og Herrens Lovbog ved Moses's Haand, og Moses's Autograph var Lovbogen og Herrens Lovbog ved Moses's Haand κατ' ἐξοχην, men da lader sig ogsaa det mægtige, rystende Indtryk, som Forelæsningen af Bogen gjorde paa Kong Josias lettest forklare.

[1]) S. Theol. Tidsskr. B. IX S. 624 f.

[2]) Sml. f. Ex. Hab. 3, 3 med Deut. 33, 2. Zeph. 1, 13 med Deut. 28, 30. 39. Zeph. 3, 19 f. med Deut. 26, 19.

[3]) S. Deut. 31, 26.

[4]) 2 Kgb. 18, 4.

Digitized by Google

Saphan tog, da han vendte tilbage til Josias for at give ham Besked om, at han og hans Ledsagere samt Hilkias havde opfyldt hans Befaling, den Bog, som Ypperstepræsten havde givet ham, med sig for at gjøre Kongen bekjendt med den, idet han holdt for, at den fromme Fyrste, der nu allerede i sex Aar havde arbejdet paa at afskaffe de forbigangne Tiders Afguderi og indrette Alting efter Moselovens Forskrifter, vilde føle den dybeste Interesse for den og vel ogsaa faa i den en kraftig Støtte for sine reformatoriske Bestræbelser [1]). Og han tog ikke Fejl. Da han efterat have underrettet Kongen om Opfyldelsen af hans Befaling og meddelt ham, at Hilkias havde fundet en Bog, Lovbogen, i Templet og givet ham den, læste for ham af den, saa fulgte en gribende Scene. Som man kan slutte baade af det Indtryk, som Forelæsningen gjorde paa Josias, og af hvad Kongen lod sige Prophetinden Hulda, til hvem han umiddelbart efter at have hørt de af Saphan forelæste Ord skikkede Sendebud for at adspørge Herren gjennem hende, saa var det, som Saphan læste for Kongen, iblandt Andet og i Særdeleshed de overvættes forfærdelige Forbandelser, som Moses havde udtalt over Pagtesfolket for det Tilfælde, at det skulde overtræde Loven og bryde Pagten, og som findes i 5 Mos. 28 og 3 Mos. 26. Statssecretæren havde vel selv læst disse Capitler eller et af dem i Templet, og de havde gjort et stærkt Indtryk paa ham, saa det var ham magtpaaliggende, at ogsaa Kongen just fik høre dem. Josias fulgte uden Tvivl Forelæseren med voxende Spænding og stigende Bevægelse; hans blede, gudfrygtige, „over Guds Ord forfærdede" Hjerte blev alt stærkere og stærkere rystet, alt dybere og dybere grebet af Smerte, Sorg og Rædsel, jo længere Saphan skred frem i Oplæsningen, og da han havde fuldendt samme — den sluttede vel med de mosaiske Trusler, der

[1]) Muligens gav allerede Hilkias Saphan Bogen med i den Hensigt, at han skulde gjøre Kongen bekjendt med den.

Digitized by Google

dannede det Oplæstes Toppunkt —, da formaaede Kongen ikke længere at holde sig, men brast i Graad og sønderrev sine Klæder, en Tilkjendegivelse af, at hans Hjerte var sønderrevet af Sorg og Smerte over sit Folks Synd og over den Skjæbne, der truede det for samme. Uagtet han allerede før havde kjendt hin og maattet frygte denne, saa var det dog først nu, medens hans Øre lyttede til Lovbogens Ord, ret gaaet op for ham, hvor forfærdelig dybt Israel var falden, og hvor stor og brændende derfor Herrens Vrede over det maatte være, og hvilke tilintetgjørende Straffedomme man saaledes havde at vente. Det Oplæste kastede det mest skjærende Lys over det mørke, gyselige Tidsrum, som man nylig havde tilbagelagt og over den sørgelige Tilstand, hvori man trods de svage Begyndelser til det Bedre, der i den allersidste Tid vare indtraadte, endnu befandt sig i dette Øjeblik; ja ikke blot herover, men ogsaa overhovedet over al den Ulydighed mod Loven og alt det Frafald fra Gud, hvori Pagtesfolket havde gjort sig skyldigt ligefra sin Histories Begyndelse af indtil hin Dag. Det havde — efter det Oplæste — aldrig overholdt Guds Lov helt og strengt og kun altfor ofte slet ikke overholdt den, det havde næsten til alle Tider vist sig gjenstridigt mod Gud, hele dets Historie, hvad Andet havde den i Grunden været, end et kun sjeldent afbrudt Frafald fra Herren. Og ikke nok hermed: hvad Saphan havde oplæst af Loven, kastede ogsaa Lys over Alt, hvad der var overgaaet Pagtesfolket siden den Tid, det blev til, indtil hint Øjeblik, over alle de Straffedomme, som havde rammet det under hele dets Tilværelse, og i Særdeleshed over den haardeste Straffedom, der nogensinde havde truffet det: Israels Riges Undergang, de ti Stammers Bortførelse i Landflygtighed, at den største Del af det forjettede Land laa øde, beboet kun af usle Levninger af det engang saa talrige og blomstrende Ephraim og af en Hob af mere end halvheden-

Digitized by Google

ske fremmede Colonister, saa at der egentlig kun var en svag og ringe Rest af det fordum saa mægtige og herlige Guds Folk tilbage, saa at dette noget nær var blevet til en Ruin. Det — det af Saphan Forelæste — viste nemlig med smertelig og forfærdelig Klarhed, hvorledes alle hine Straffedomme og hvorledes især denne største, der tillige var den sidste og den, hvis Virkninger laa for Alles Øjne, vare Følger af Lovens Overtrædelse, Guds Svar paa Israels Pagtesbrud, og hvor sande de Lovens Trusler vare, i Kraft af hvilke de vare indtraadte. Og begge Dele: hine Trusler og denne deres Opfyldelse varslede Resten af Folket om, at den vilde friste den samme Skjæbne, der allerede havde rammet deres Brødre, og saaledes om, at hele Folket vilde gaa under, og de varslede den saa meget mere herom, som den istedetfor at lade sig advare ved de ti Stammers Skjæbne just efter disses Bortførelse havde gjort sig skyldigt i det dybeste, gyseligste og mest himmelraabende Frafald fra Gud, et Frafald, hvori det væsentlig endnu i dette Øjeblik fremturede. En heftig Forskrækkelse og en dyb Bekymring greb den unge Konges ømme Hjerte, da alt dette paa een Gang med forfærdelig Klarhed traadte for hans Sjæl, men tillige dog ogsaa en mægtig Trang til at ydmyge sig for Herren paa det Dybeste, en inderlig og brændende Længsel efter at afværge sit Riges truende Undergang, om dette endnu var muligt, eller snarere, da det ikke mere var muligt, efter at opholde og forhale den og at forhindre Israels totale Undergang ved selv at omvende sig af ganske Hjerte til Herren og ved at føre sit faldne Folk tilbage til Ham og et fast Forsæt at offre denne Opgave al sin Kraft og hele sit Liv. Den Time, i hvilken Josias hørte forelæse Loven, var afgjørende for hele den øvrige Del af hans Liv og gav hans Regjering dens ejendommelige Præg. Hvad Kongen hidtil havde været og gjort, havde kun været et Forspil og en Indledning til, hvad han nu blev

Digitized by Google

og gjorde, thi nu først havde han faaet baade den faste Regel og Rettesnor, efter hvilken han kunde leve og handle, og et mægtigt Impuls, der aldrig blev svagere, thi det Indtryk, han havde modtaget, var et uudsletteligt. Moses's Lovbog blev fra nu af hans ufravigelige Ledestjerne, og at gjøre dens Fordringer i Stort og Smaat gjældende i sit eget og i sit Folks Liv for, saavidt muligt, at frelse det fra den kommende Dom, alle hans Bestræbelsers Formaal. Derfor se vi ogsaa Kongernes Bøgers Forfatter der, hvor han slutter sin Beretning om Josias's Regjering, give denne Konge det Skudsmaal, at der ikke havde været nogen Konge før ham, der havde omvendt sig til Herren af sit ganske Hjerte og af sin ganske Sjæl og af al sin Styrke efter hele Moselov, og at der efter ham Ingen opstod, som han. Men den Time, i hvilken Saphan forelæste af Loven for Kongen, var endnu mere. Man kan kalde den Fødselstimen for det jødiske Folk, dets bedre Del, saaledes som denne i stigende Maal fremstiller sig for os i Judarigets sidste Dage, i Exilet og efter Exilet eller som et Lovens, et Lovbogens, et Skriftens Folk, som et Folk, der med Strenghed søgte at indrette al sin Færd efter Lovens Forskrift og hellere vilde offre sit Liv end opgive en Tøddel deraf. (Naar denne Character hos en stor, den største Del af Folket mere og mere udartede til en hykkelsk, myggesiende og kamelslugende Pharisæisme, saa har hverken Loven eller Josias Skylden herfor, men dette er at tilskrive den Omstændighed, at det jødiske Folk i det Hele, som Folk, siden Usias's Dødsaar laa under Forhærdelsens Dom, saa at det ikke mere kunde skifte Sind, men kun Fordærvelsens Form). Josias's Sjæl var den, hvori den Forvandling, der foregik med Israel, først indtraadte; fra den udbredte sig den nye Aand, der greb Folket, lig en Surdejg trinvis til en stedse videre Kreds, paa Josias's egen Tid dog endnu kun til forholdsvis Faa, idet hans Bestræbelser hos

Digitized by Google

den største Del af hans Samtidige enten bleve ganske uden Resultat eller dog kun frembragte en overfladisk eller udvortes Forandring, medens Hjertet blev det samme. Det senere Israel har ogsaa havt den klareste Bevidsthed om det Epochedannende i det store Moment, som vi have omtalt, og i de Begivenheder, der umiddelbart sluttede sig til det og vare dets nærmeste Frugter. Naar Ezechiel i Begyndelsen af sin Bog[1]) betegner det Aar, hvori han blev kaldet til Prophet, først som det tredivte Aar slethen og dernæst som det femte efter Jojachins Bortførelse i Landflygtighed, saa betragtede han det attende Aar af Josias's Regjering ligefrem som Begyndelsen af en ny Æra, thi det femte Aar efter Jojachins Bortførelse er nøjagtig det tredivte efter Begivenhederne i Josias's attende Aar. Og den samme Betragtning har med og efter ham den senere jødiske Synagoge udtalt.

Vi mindes, naar vi stille os den Scene for Øje, som bliver antydet i 2 Kgb. 22, 10 og 11 og 2 Chr. 34, 18 og 19, en Scene værdig til at blive fremstillet af den største Maler, uvilkaarlig om en anden Scene, der ligeledes fortjente, at en stor Maler gjorde den til Gjenstand for sin Kunst: jeg mener den Scene, som fremstilles i Jer. 36, 21—25, da den jødiske Øverste Jehudi oplæste for Kong Jojakim, Josias's Søn, af Jeremias's Spaadomsbog, og Kongen efter en Stund at have hørt paa Oplæsningen ikke alene ikke forfærdedes og sønderrev sine Klæder (hvad heller ikke de Øverster gjorde, som omgave ham), men omvendt, fuld af Harme over og Foragt for det prophetiske Ord, der truede Israel med Undergang, ifald det ikke omvendte sig, skar Bogen i Stykker med en Pennekniv, kastede den paa Ilden og lod den blive fortæret deraf, og det tiltrods for, at tre af Øversterne indstændigen bade ham om, at han ikke maatte lade den opbrænde. Disse

[1]) Es. 1, 1.

Digitized by Google

to paa een Gang til hinanden svarende og hinanden aldeles modsatte Scener kaste, just fordi den ene er den andens Modbillede, Lys paa hinanden, og i dem fremstiller den jødiske Stats sidste Tid sig baade i sine Modsætninger og i sine Vendepunkter. Hist den blide, fromme og for Guds Ord modtagelige Fader, forfærdet over de Moselovens Trusler, han hører, sønderreven af Smerte ved Tanken paa Israels store Syndeskyld og de rædsomme Straffedomme, det gaar imøde, og sønderrivende sine Klæder som Tegn paa sin Smerte; her den ugudelige Søn, en haard og mørk Tyran, rasende over og fuld af Foragt for de prophetiske Revselser, Formaninger, Advarsler og Trusler, han har hørt, og som i Grunden kun vare en Gjentagelse af de mosaiske, sønderskjærende den Bog, der indeholdt dem, og kastende den paa Ilden. Hist en from, gudfrygtig Embedsmand, der ganske deler sin Konges Sindelag og Følelser; her Øverster, som vistnok indstændigen bede Kongen om, at han ikke maatte opbrænde Prophetens Bog, men som dog ligesaalidt, som han selv, blive forfærdede over dens Indhold og sønderrive sine Klæder[1]). Og for endnu ogsaa at tale om de Begivenheder, der fulgte umiddelbart ovenpaa de to Scener, idet ogsaa de correspondere med og staa i Modsætning til hinanden: Hist Faderen, der i sit Hjertes dybe Bekymring strax efter Oplæsningen sender nogle af sine højeste Embedsmænd til Prophetinden Hulda for at faa Lys og Trøst af Herren gjennem hendes Mund[2]); her Sønnen, der efter at have tilintetgjort den prophetiske Bog, der var bestemt til at oplyse ham og føre ham tilbage til Herren, giver tre højststaaende Mænd den Befaling at gribe dens Forfatter,

[1]) Man faar, naar man læser Jer. 36, 24, uvilkaarlig det Indtryk, at Jeremias i Jer. 36, 21—26 har havt den i 2 Kgb. 22, 10 ff. og 2 Chr. 34, 18 ff. omtalte Scene for Øje og villet fremstille den Scene, han skildrer, som dens Modstykke. Ogsaa i Jer. 22, 13—19 stiller Propheten Josias og Jojakim i Modsætning til hinanden (s. især V. 15—17).

[2]) 2 Kgb. 22, 12 ff. 2 Chr. 34, 20 ff.

Digitized by Google

Propheten Jeremias, og hans Skriver, Baruch [1]), idet han vilde lade dræbe dem. Endelig den første Scene og hvad der umiddelbart fulgte paa den forefaldende i det store Reformationsaar, den anden Scene og hvad der sluttede sig til den forefaldende i Jojakims femte Aar [2]), d. v. s. i Aaret efter det epochedannende Aar, hvori Israels syttiaarige babyloniske Trældom tog sin Begyndelse [3]).

Man kan spørge og har virkelig spurgt, hvorledes man skal forklare sig den Kjendsgjerning, at Josias blev saa dybt rystet ved at høre Saphan forelæse af Moseloven? Skede dette, fordi det Forelæste var ham noget ganske Nyt, som han forhen aldrig havde læst eller hørt forelæse, hvad enten han nu var ganske ubekjendt med Lovbogen, idet han kun ad mundtlig, traditionel Vej var bleven undervist i Loven, eller han vistnok besad en Afskrift af Loven, men kun endnu ikke havde gjennemlæst den? Eller skede det, fordi han før vistnok havde læst den igjennem, men ikke med den rette Opmærksomhed? Eller var det den Omstændighed, at det var af det ældgamle authentiske Tempelexemplar eller endog af Moses's Autograph, Saphan forelæste, som gav Lovens Ord den Kraft, hvormed de virkede paa Kongens Hjerte? eller var endelig Intet af alt dette Aarsagen til hans Rystelse, men have vi i den kun et mærkeligt Exempel paa den Erfaring, at noget forhen oftere Læst eller Hørt undertiden, naar det læses eller høres paany, pludselig gjør et Indtryk, som det hidtil ikke havde været i Stand til at frembringe, og i Særdeleshed, at et forhen oftere læst eller hørt Gudsord undertiden, læst eller hørt paany, paa een Gang ved Guds Aands Bistand formaar at frembringe et saadant Indtryk? At en Josias, der dog vilde reformere efter Loven og allerede i

[1]) Jer. 36, 26.
[2]) Jer. 36, 9.
[3]) S. Jer. 25, 1 ff. Dan. 1, 1.

Digitized by Google

en Række af Aar virkelig havde reformeret efter den, endnu ikke skulde have læst Lovbogen, hvoraf der dog dengang, som vi have seet, gaves en Del Afskrifter, Afskrifter, af hvilke flere eller dog enkelte uden Tvivl befandt sig i Præsteskabets Hænder, med hvilket hans Reformationsbestræbelser bragte ham i nær Forbindelse, dette er lidet rimeligt. Og ligesaa urimeligt er det, at Josias endnu ikke skulde have læst Loven igjennem, eller at han ikke skulde have læst den igjennem med den tilbørlige Opmærksomhed. Vi tage neppe Fejl, naar vi for at forklare Tildragelsen, forbinde hvad vi have sagt om den sidstomtalte Erfaring med den Omstændighed, at det var det authentiske Tempelexemplar og specielt det mosaiske Autograph, hvoraf Saphan læste for Kongen. Denne særegne, betydningsfulde Omstændighed var det, som under den Helligaands Medvirkning gav Lovgiverens i sig selv rystende Ord den overordentlige Kraft, hvormed de dengang virkede paa Kongens modtagelige og vel forberedte Hjerte.

V.

Det Første, som Josias gjorde, efterat han havde lagt sin dybe Smerte og Sorg over hvad han havde hørt for Dagen, var at han sendte et stort, højtideligt Gesandtskab til Prophetinden Hulda. — Han havde hørt, hvormed Loven havde truet Israel for det Tilfælde, at det faldt fra Herren og brød Pagten, og han maatte være saare bange for, at dens Trusler vilde gaa i Opfyldelse paa ham og hans Folk, da dette havde gjort sig skyldigt i det forfærdeligste Frafald og Pagtesbrud og væsentlig endnu befandt sig midt deri, og da Gud ved sine tidligere Straffedomme over Pagtesfolket og især ved den store Straffedom over de ti Stammer havde vist, at hans Trusler ikke vare tomme Ord. Men sikker var han dog ikke heri; thi Herren kunde maaske dog endnu tage ham og Folket til Naade, naar de ret dybt ydmygede sig for ham og

Digitized by Google

omvendte sig til ham af ganske Hjerte, og Dommene kunde saaledes muligens endnu afværges. I sin saaledes med Tro og Haab blandede Angest og Bekymring vilde han derfor gjerne vide, om disse vare aldeles uafvendelige, eller ej, og hvorledes han og hans Folk havde at bære sig ad, ifald de endnu skulde kunne blive afværgede. Vistnok talte Lovbogen selv om Herren som en naadig og barmhjertig Gud i Almindelighed; men dette var dog i det foreliggende Tilfælde, hvori Synden og Skylden vare saa uendelig store og svære, ikke tilstrækkeligt, og desforuden forkyndte Moses, at Israel først efter de store Straffedomme, der skulde træffe det for dets Frafald, vilde omvende sig og tages til Naade [1]); og vistnok viste Loven, hvad der var at gjøre, men det var dog godt at høre det umiddelbart af Guds Mund. De, hos hvilke Josias alene kunde erfare, hvad han gjerne vilde vide, vare Propheterne. Disse vare Guds Mund; til dem havde den samme Moses, hvis Trusler havde rystet ham saa stærkt, henvist Folket for alle de Tilfælde, hvori det trængte til særlig guddommelig Oplysning og Raad, idet han tillige havde forjettet det, at Gud aldrig vilde lade det mangle dem [2]); til det prophetiske Ord havde efter Moses ogsaa Propheterne selv henvist som til en Lysets og Trøstens Kilde i Trængsel og Angest [3]); og til Propheter havde tidligere fromme Konger henvendt sig i sin Nød, f. Ex. Hiskias, Josias's Oldefader, som dengang, da Rabsake stod med en assyrisk Hærafdeling foran Jerusalem og haanende opfordrede det til Overgivelse — et Moment, hvori det jødiske Folks Bortførelse i Landflygtighed syntes at være næsten uundgaaelig — havde sendt et Gesandtskab i Sørgeklæder til Propheten Jesaias for at

[1]) Deut. 30, 1 ff. 31, 16 ff. c. 32.
[2]) Deut. 18, 15 ff.
[3]) S. f. Ex. Jes. 8, 17—20.

Digitized by Google

bede ham om hans Forbøn for Folket [1]) (vel det Exempel, som Josias havde for Øje). Men Propheter vare i Josias's attende Aar forhaandne i Israel, thi dengang levede og virkede efter al Rimelighed endnu Habakkuk og Zephanja og ganske sikkert Jeremias og Prophetinden Hulda og, som det synes efter den Bemærkning af Kongernes Bøgers Forfatter, at Josias med Præsterne og Propheterne og hele Folket drog til Herrens Tempel for der at lade Folket fornye Pagten med Gud [2]), endnu flere andre. At Josias nu ikke sendte til Jeremias, der allerede i fem Aar havde virket iblandt Folket, men til Prophetinden Hulda, den tredje af de tre Prophetinder, som nævnes og omtales i det gamle [3]) Testamente, det har ikke sin Grund deri, at Jeremias dengang endnu ikke virkede i Jerusalem, men i sin Fødeby Anathoth, thi Jeremias har, som vi senere skulle se, aldrig virket her, men udelukkende og fra Begyndelsen af i Hovedstaden, men enten deri, at han dengang just var fraværende i Anathoth, hvor han egentlig boede, og hvorhen han derfor oftere begav sig til sine Slægtninge [4]), eller fordi han dengang endnu var temmelig ung [5]) og derfor mindre anseet, eller ogsaa simpelthen, fordi Hulda var den nærmeste, som Kongen kunde ty til — hendes Mand var Opsynsmand enten over de i Templet opbevarede Præsteklæder eller ogsaa over den kongelige Garderobe, og hun boede i selve Jerusalem, i den anden eller nedre Stad, der laa paa Højen Akra [6]) —, og fordi hun tillige stod i høj Anseelse. — Ligesom Hiskias havde sendt et stort og højtideligt

---

[1]) 2 Kgb. 19, 2 ff. Jes. 37, 2 ff.

[2]) 2 Kgb. 23, 2.

[3]) Mirjam, Debora, Hulda. Falske Prophetinder gaves der, som Ezechiels Spaadomme vise (s. Ez. 13, 17—23, og sml. ogsaa Neh. 6, 14) i stor Mængde.

[4]) S. Jer. 11, 21—23. 12, 6.

[5]) S. Jer. 1, 6 f.

[6]) 2 Kgb. 22, 14. 2 Chr. 34, 22.

Digitized by Google

Gesandtskab til Jesaias, saa sendte ogsaa Josias et saadant Gesandtskab til Hulda. Sendebudene vare ikke færre end fem, lutter mere eller mindre anseede Mænd, iblandt dem de to første Mænd i Staten efter Kongen, Ypperstepræsten Hilkias og Statssecretæren Saphan, Ahikam, en anden Saphans Søn, Jeremias's Ven og Beskytter under Jojakim [1]), den samme, hvis Søn Gedalja af Nebucadnezar blev sat over alle de Jøder, som den babyloniske Konge efter Jerusalems Ødelæggelse lod blive tilbage i Landet [2]). Man seer af Sendebudenes Tal og høje Stilling, hvor alvorlig den fromme Konge tog Sagen, og hvilken overordentlig Vegt han lagde paa det prophetiske Gudsord, hvis menneskelige Organ her var en Kvinde og en Mands Hustru, der beklædte et ganske underordnet Embede. Det var efter hans Tro ikke til hende, men til Herren, til Gud, at han sendte Gesandtskabet. Og om den samme ydmyge Tro vidne ogsaa de Ord, hvormed han sendte dem: „*Gaar hen, adspørger Herren for mig og for Folket og for hele Juda angaaende denne fundne Bogs Ord; thi Herrens Vrede, som er optændt mod os, er stor, fordi vore Fædre ikke have været lydige mod denne Bogs Ord og gjort efter Alt, hvad der er os foreskrevet*“ [3]). Huldas ophøjede og majestætiske Tale til Josias's Sendebud, der i alt Væsentligt er en fri prophetisk Gjenlyd af selve de mosaiske Trusler [4]), Kongen havde hørt forelæse, saa den forudsætter, at Prophetinden var bekjendt med Pentateuchen, bestaar af to Dele. I den første Del faar den Spørgende Svar paa sit Spørgsmaal angaaende Folkets Skjæbne, og dette Svar er intet Andet end en simpel og ligefrem Erklæ-

[1]) Jer. 26, 24.

[2]) 2 Kgb. 25, 22. Jer. 39, 14. 40, 5.

[3]) 2 Kgb. 22, 13 sml. 2 Chr. 34, 21.

[4]) Sml. 2 Kgb. 22, 17 og 19 og 2 Chr. 34, 25. 27 med Deut. 4, 25. 28, 15. 37. 45. 29, 17—20. 23—26. 31, 16—18. 32, 15—22.

Digitized by Google

ring, at alle Lovbogens Trusler skulde blive opfyldte paa Jerusalem og dens Indbyggere efter hele sin Strenghed for det forfærdelige Afguderis Skyld, hvori de havde gjort sig skyldige. *„Siger til den Mand, som har sendt Eder til mig“*, saaledes begynder Erklæringen: *„Saa siger Herren: Se jeg fører Ulykke over dette Sted og over dets Indbyggere, — alle de Bogens Ord, som Judas Konge har læst; fordi de have forladt mig og brændt Røgoffer for andre Guder for at opirre mig med alt sine Hænders Verk; og min Vrede er optændt mod dette Sted, og den skal ikke udslukkes“* [1]). Hovedstaden og dens Indbyggere blive her alene nævnte baade som Gjenstande for Straffen og som de, der havde paadraget sig den ved sin Synd, fordi Jerusalem i Manasses og Amons Tid havde været Fordærvelsens Centralpunkt [2]). Resten af Judariget skulde naturligvis heller ikke blive forskaanet. Den anden Del af Huldas Tale gjælder den spørgende Konges Person, og i den forjættes ham, at han for den Adfærds Skyld, han havde vist, da han hørte, hvad Herren i Loven havde talt om Jerusalem og dens Indbyggere, ikke skulde faa se de store Straffedomme, der skulde komme over dem, idet han skulde dø for deres Indtrædelse. *„Og til Judas Konge, som sendte Eder for at adspørge Herren“*, heder det i denne Del, *„saaledes skulle I sige til ham: Saa siger Herren, Israels Gud: Angaaende de Ord, som du har hørt, — efterdi dit Hjerte blev blødt, og du ydmygede dig for Herrens Ansigt, da du hørte, hvad jeg har talet om dette Sted og om dets Indbyggere, at de skulle vorde til Ødelæggelse og til Forbandelse, og du sønderrev dine Klæder og græd for mit Ansigt, saa har ogsaa jeg hørt, siger Herren. Derfor, se, jeg vil samle dig til dine*

---

[1]) 2 Kgb. 22, 15—17. 2 Chr. 34, 23—25.
[2]) Sml. Mich 1, 5.

Digitized by Google

Fædre, og du skal samles (med dem) *i dine Grave*[1]) *med Fred, og dine Øjne skulle ikke se paa al den Ulykke, som jeg vil føre over dette Sted*[2]). Ved dette prophetiske Ord blev Kong Josias's Liv sat til et Værn for Folket imod de frembrydende Straffedomme. Saalænge dette kostbare Liv varede, kunde Folket være sikkert for dem, men ogsaa kun saa længe. Intet Under derfor, at det, efterat Kongen var falden i Slaget ved Megiddo — en Død, der forøvrigt ingenlunde stod i Modsigelse med Huldas Forjettelse, at han skulde dø i Fred, idet denne Forjettelse kun skulde sige, at han ikke vilde opleve de Straffedomme, der skulde ramme Jerusalem — sørgede saa dybt over hans Tab. Det var jo ikke blot en god og from, ja en mageløs Konge, som det havde tabt i ham, men ogsaa den Mand, hvis Liv havde opholdt Dommens Komme. Mørke Anelser om, at den nu var nær forhaanden, gik derfor dengang endog gjennem den dorske, store og forhærdede Masses Hjerter, og det saa meget mere, som jo Tidens Tegn sagde det samme, som Huldas Spaadom. Man var med Tabet af Slaget og Kongens Død kommen under Ægyptens Herredømme og derved draget ind i dette Riges Kamp med Verdensrigerne hinsides Euphrath. Og man tog ikke Fejl. Fire Aar efter Josias's Død stod Nebucadnezar allerede i Jerusalem og indtraadte den syttiaarige babyloniske Trældomstid. Den fromme Konges Død havde virkelig været Signalet til Dommens Begyndelse.

VI.

Hulda havde svaret paa Josias's Spørgsmaal angaaende den Skjæbne, der ventede hans Folk, paa det mest Be-

[1]) D. v. s. Kongegravene, der tilhörte enhver jödisk Konge og som her betragtes som et Helt. Ogsaa i 2 Chr. 35, 25 heder det, at Josias blev begraven i sine Fædres Grave.

[2]) 2 Kgb. 22, 18—20. 2 Chr. 34, 26—28. Sml. med disse Steder 1 Kgb. 21, 28 flg.

Digitized by Google

stemte, at Herrens Vrede, som var optændt mod det for dets Frafalds og Afguderis Skyld, ikke vilde udslukkes, at i Kraft af den alle de Lovbogens Trusler, han havde hørt, vilde gaa i Opfyldelse paa det, og at det følgelig vilde rammes af store og forfærdelige Ulykker. Man skulde derfor have ventet, at Kongen vilde have opgivet, omend med dyb Bekymring og bitter Smerte, ethvert Forsøg paa at afværge de Straffedomme, der forestod det, og bøjende sig under og hengivende sig i Guds uforanderlige Vilje, været fornøjet med den Forjettelse, han personlig havde faaet, at Straffedommene ikke skulde indtræde, saa længe han levede, og at han saaledes ikke skulde faa se dem. Saaledes havde jo hans Oldefader Hiskias gjort, da han paa Propheten Jesaias's Forkyndelse, at alle de Skatte, som han og hans Fædre havde samlet, engang skulde bortføres til Babylon, og at nogle af de Sønner, han skulde avle, skulde blive Hofbetjente i den babyloniske Konges Palads, havde svaret: „*Godt er det Herrens Ord, som du har talt*". „*Ja, naar der kun er Fred og Sikkerhed i mine Dage*" [1]). Men vi se Josias omvendt opbyde Alt for at bringe sit Folk til en grundig og fuldstændig Omvendelse og derved bevare det for den Skjæbne, som ventede det baade efter Lovbogens Trusler og Huldas prophetiske Ord. Saa bestemt og saa ubetinget, som dette sidste end lød, Herren var dog „*en barmhjertig og naadig Gud, langmodig og rig paa Miskundhed og Sandhed*", en Gud, som „*bevarer Miskundhed imod tusinde Led*" og „*forlader Misgjerning, Overtrædelse og Synd*". Dette havde Han jo selv i egen Person erklæret for Moses dengang, da Han efter Israels første Frafald og Pagtesbrud ved Sinai aabenbarede sin Herlighed for ham [2]), og dette havde han og-

[1]) 2 Kgb. 20, 17—19; sml. Jes. 39, 6—8. Om Opfyldelsen berettes Dan. 1, 2 ff.

[2]) 2 Mos. 34, 6. 7.

Digitized by Google

saa mangfoldige Gange bevist i Gjerning gjennem hele dets Historie ligefra hint første Frafald af, da Han paa Moses's Forbøn *„fortrød det Onde, som Han havde talet at gjøre mod sit Folk"* og ikke ødelagde det[1]), indtil dette Øjeblik. Og ogsaa under Josias's Oldefader, Hiskias, havde Han jo paa det mest Bestemte og aldeles ubetinget udtalt gjennem Propheten Michas Mund, at for det jødiske Folks Lederes Skyld *„Zion"* skulde *„pløjes som en Ager, og Jerusalem vorde Grusdynger, og Husets Bjerg til Skovhøje"*[2]). Og dog havde Han, da Hiskias og hele Juda gjorde Bod og *„frygtede Ham og bønfaldt Ham"*, ikke ladet dette Ord gaa i Opfyldelse, idet Han *„angrede den Ulykke, som Han havde talet imod dem"*[3]). Ja, endog den hedenske Verdensstad Ninive, hvis Ondskab, ligesom fordum Sodomas og Gomorrhas Synd, var stegen op for Hans Ansigt[4]), og som Han derfor aldeles bestemt og ubetinget havde ladet forkynde ved Propheten Jonas, at den, lig hine to Stæder, skulde blive *„omstyrtet"* inden fyrretyve Dage[5]), endog denne Stad havde Han forskaanet, da dens Indbyggere omvendte sig, idet Han ligeledes *„angrede det Onde, Han havde talet om at gjøre dem"*[6]). Tanker, som disse, rørte sig uden Tvivl i den fromme Konges Hjerte, efterat Huldas Ord vare blevne ham meddelte. Kjærlighed til hans Folk lod ham haabe Alt, haabe mod Haab, haabe, hvor der, som det syntes, Intet mere var at haabe.

Det første Middel, som Josias anvendte for at bringe det jødiske Folk tilbage til Herren og derved at forebygge dets Undergang, var det, at han lod det fornye den Pagt,

[1]) 2 Mos. 32, 14. 10.
[2]) Mich. 3, 12, sml. Jer. 26, 18.
[3]) Jer. 26, 19.
[4]) Jon. 1, 2, sml. med 1 Mos. 18, 20. 21.
[5]) Jon. 3, 4. sml. med 1 Mos. 19, 21. 25. 29.
[6]) Jon. 3, 10.

Digitized by Google

som Herren havde sluttet med dets Fædre ved Sinai paa Lovens Grund, og som det i det manasseske Tidsrum saa skammelig havde brudt, paa det mest Højtidelige.

En Fornyelse af den sinaitiske Pagt var dengang i Israel ingenlunde noget Nyt. — Allerede efter Folkets første Frafald og Pagtesbrud i Slutningen af de fyrretyve Dage, i hvilke Moses var paa Bjerget hos Gud, var denne Pagt blevet gjenoprettet ved dets Bod [1]) og ved Herrens Tilsagn, at Han i egen Person skulde gaa med det og føre det ind i Hvilens Land, Cana'an [2]), — en Gjenoprettelse, paa hvilken efter Herrens Forjettelse endnu en anden, til Israels fremtidige Opfyldelse af Loven knyttet skulde følge, nemlig en factisk ved store, uhørte Undergjerninger [3]). Senere, i det fyrretyvende Aar efter Udtoget fra Ægypten, paa den Tid, da den gamle Slægt nogetnær var uddøet, og den unge stod i Begreb med at drage ind i Cana'an, havde Moses ladet denne Slægt fornye den med dens Fædre ved Sinai sluttede Pagt paa Moabs Sletter [4]). Og ligesaa var den samme Pagt bleven fornyet efter Indtagelsen af Cana'an i Slutningen af Josvas Liv [5]). Endelig var den ogsaa tvende Gange bleven fornyet i Judariget. Første Gang var dette skeet efter Frafaldet i Salomos sidste Tid og især under hans to nærmeste Efterfølgere, Rehabeam og Abiam [6]), af Asa, den første iblandt de reformatoriske Konger, som det nævnte Rige fik, i den tredje Maaned af hans enogfyrretyveaarige Regjerings femtende Aar [7]), ifølge Asarjahu ben Odeds rystende prophetiske Tale til ham og hans Folk [8]).

[1]) 2 Mos. 33, 4—6.

[2]) „*Mit Ansigt skal gaa med, og jeg vil skaffe dig Hvile*", 2 Mos. 33, 14.

[3]) 2 Mos. 34, 10 sml. med 11—26.

[4]) 5 Mos. 28, 69—30, 20. S. især. Steder, som 28, 69. 29, 11. 13 o. s. v.

[5]) Jos. 24. S. i Særd. v. 25.

[6]) 1 Kgb. 11, 1 ff. 14, 22—24. 15, 3. 2 Chr. 12, 1. 5. 14.

[7]) 2 Chr. 15, 10.

[8]) 2 Chr. 15, 1—7.

Digitized by Google

„*Og de indgik Pagt*“, siger Chronikebegernes Forfatter, som har berettet om denne Pagtesfornyelse, „*om at ville søge Herren, deres Fædres Gud, af sit ganske Hjerte og sin ganske Sjæl. Og hver den, som ikke søgte Herren, Israels Gud, skulde dræbes, baade Liden og Stor, baade Mand og Kvinde. Og de svòre Herren Troskab med høj Røst og med Jubelraab og under Trompeters og Basuners Lyd. Og hele Juda glædede sig over Eden; thi af sit ganske Hjerte havde de svoret, og med sin ganske Vilje søgte de Ham*“ [1]). Anden Gang var den sinaitiske Pagt bleven fornyet i Judariget efter Frafaldet under Joram, Ahasja og Athalja [2]), et Frafald, der var blevet fremkaldt ved Jorams Giftermaal med Ahabs og Jesabels Datter, Athalja, idet dette Giftermaal havde bragt det ahabske Huses Ba'alstjeneste ind i den davidiske Æt og det jødiske Folk [3]) og ført hin lige til Afgrundens Rand [4]). Dengang havde det været en Præst, Ypperstepræsten Jojada, gjennem hvem Pagten var bleven fornyet. Jojada havde ladet den unge, syvaarige Konge Joas og hans Folk fornye den og desforuden ogsaa slutte en Pagt med hinanden, fordi Folket under Athalja havde vist sig troløs mod Davids Slægt. „*Og Jojada*“, heder det i Kongernes Bøger om disse to Pagter, „*sluttede Pagten mellem Herren og Kongen og Folket, at de skulde være Herrens Folk, og mellem Kongen og Folket*“ [5]). — Imidlertid var dog Pagtesfornyelsen i Josias's

---

[1]) 2 Chr. 15, 12—15.

[2]) 2 Kgb. 8, 18. 27. 11, 18. 2 Chr. 21, 6. 12. 13. 22, 3 cfr. 23, 17

[3]) 2 Kgb. 8, 18. 27. 2 Chr. 21, 6. 22, 3 f.

[4]) 2 Kgb. 9, 27. 10, 13 f. 11, 1 ff. 2 Chr. 21, 17. 22, 1. 8—10.

[5]) 2 Kgb. 11, 17 sml. 2 Chr. 23, 16, hvor Jojada tillige fremstilles som Herrens Repræsentant („*Og Jojada sluttede en Pagt mellem sig og all Folket og Kongen, at de skulde være Herrens Folk*“), og der ikke tales om en Pagt mellem Herren og Folket.

Digitized by Google

attende Aar — den sjette[1]) og næstsidste[2]) af de syv Pagtesfornyelser, der fandt Sted i Israel mellem Moses og Nehemias eller i den gammeltestamentlige Aabenbaringstid — uden Tvivl højtideligere, mere storartet og mere gribende, end alle de forangaaende, — ganske i Overensstemmelse med Tidsomstændighedernes Ejendommelighed og især med deres Alvor. Dengang var jo det dybeste, forfærdeligste og tillige længste Frafald og Pagtesbrud, hvori Israel nogensinde havde gjort sig skyldigt, gaaet forud, og vare tilintetgjørende Straffedomme netop blevne Pagtesfolket forkyndte paa det mest Bestemte og Ubetingede, og det saadanne, som skulde træffe det strax efter den daværende Konges Død, der kunde indtræde meget snart. Man stod saaledes lige foran Undergangen. Pagten blev fornyet med Jerusalems og Templets Ødelæggelse, med den jødiske Stats Tilintetgjørelse og det jødiske Folks Adspredelse for Øje. Og hertil kom endnu det nylig gjenfundne Tempelexemplar af Lovbogen med sin Belysning af og sit

---

[1]) Man skulde have ventet, at den havde været den ottende, idet ogsaa Samuel og Hiskias skulde have ladet Folket fornye Pagten. Men de historiske Böger omtale hverken en Pagtesfornyelse under hin eller under denne. S. 1 Sam. 7, 3—6. 2 Kgb. 18, 3–6. 2 Chr. 29—31. At Hiskias ikke lod Folket fornye Pagten med Herren, har vel sin Grund deri, at Frafaldet under Ahas havde været et kortvarigt. Dog taler Hiskias i 2 Chr. 29, 10 i det Mindste om, at han har „*isinde at slutte en Pagt med Herren, Israels Gud*". Om en formelig Afslutning af en saadan eller om en Pagtesfornyelse fortælles der imidlertid siden Intet. Pagten blev ved Hiskias's Reformation kun factisk fornyet.

[2]) Den sidste var Fornyelsen af Pagten efter det babyloniske Exil under Nehemias. Denne var, characteristisk for den Skriftens og Skriftlærdommens Tid, hvori den fandt Sted, en skriftlig. S. Neh. 10. — Hvad der berettes i Esr. 10, at Israeliterne paa Esras Tid forpligtede sig ved Ed til at skille sig ved sine hedenske Hustruer og de med dem avlede Börn (Esr. 10, 3—5), var kun en partiel Fornyelse af Pagten, en Fornyelse af den med Hensyn til et enkelt Punkt („*Saa ville vi nu slutte en Pagt med vor Gud om at udstøde alle de Kvinder og hvad der er født af dem*" o. s. v., Esr. 10, 3).

Digitized by Google

Vidnesbyrd imod det Pagtesbrud, som man havde begaaet, og sine Trusler for dette Pagtesbruds Skyld, og at man havde en Konge, som var rystet i sit Inderste ved hvad han havde maattet høre og ved Situationens truende Character, og som derfor ogsaa tog Sagen med det dybeste, mest indtrængende Alvor.

Pagtesfornyelsen under Josias gik efter Kongebøgernes og Chrønikebøgernes Fremstilling paa følgende Maade for sig.

Kongen lod først og fremst kalde alle Landets Ældste sammen som Folkets Repræsentanter, idet jo Fornyelsen af Pagten angik hele Folket [1]). Foruden dem strømmede dog ogsaa en stor Mængde Indvaanere af Landet og især Indbyggere af Hovedstaden sammen for, saa vidt muligt, at være nærværende ved hvad der skulde foregaa og deltage deri. Josias drog derpaa med de Ældste, med Præsterne og Leviterne, med Propheterne, iblandt hvilke uden Tvivl den unge Jeremias og efter al Sandsynlighed ogsaa Zephanja var [2]), og med hele den forsamlede Folkemasse op til Templet, rimeligvis under Afsyngelse af Psalmer, der passede til det, man havde fore, Kongen og ikke faa Andre sikkert tillige med dyb Hjertebevægelse. Toget var saa stort, at de to hellige Historieskrivere kunde sige, at „*alle Judas Mænd og alle Jerusalems Indbyggere*", at „*alt Folket, baade Smaa og Store*" deltoge i det. De Ældste og en Del af Præsterne og Leviterne fyldte den indre Forgaard, og her vare vist ogsaa Propheterne, der jo efter Josias's Tanke skulde faa og ogsaa virkelig fik en saa betydelig Andel i hans Reformation [3]), — Jeremias tillige som Præst og Zephanja tillige som Medlem af

---

[1]) 2 Kgb. 23, 1. 2 Chr. 34, 29.

[2]) Ogsaa Habakkuk var vel iblandt dem og ligesaa den Urias fra Kirjath-Jearim, som spaaede under Jojakim og blev dræbt af denne Tyran. S. Jer. 26, 20—23.

[3]) S. længere nede S. 488 ff.

Digitized by Google

det davidiske Hus [1]). Den ydre Forgaard optoges af saa Mange af Folkemassen, som den kunde rumme, medens de Øvrige bølgede foran Templet. Nu blev den Lovbog, som var bleven funden i Helligdommen, og hvis Opdagelse havde givet Stødet til Alt, hvad der nu foretoges, oplæst for Forsamlingen, idet Folket jo skulde bringes til klar og levende Bevidsthed baade om, at det havde overtraadt Lovens Bud og derved brudt Pagten med Herren, og om, hvad det var, som det nu paany skulde forpligte sig til at overholde, og idet det tillige skulde rystes ved Lovens Trusler og lokkes ved dens Forjettelser, forat dets Pagtesfornyelse kunde blive en, saavidt muligt, hjertelig og alvorlig. Det var uden Tvivl en af Præsterne, der oplæste Lovbogen, eller, som Kongebøgernes og Chronikebøgernes Forfattere der, hvor de fortælle om Fornyelsen af Pagten, kalde den, „*Pagtens Bog*“ [2]) paa Kongens Befaling, ikke Kongen selv [3]); thi efter Lovens egen Bestemmelse skulde Præsterne hvert syvende Aar, i Henstandsaaret, paa Løvsalernes Højtid oplæse Loven for hele Folket [4]). Og naturligvis var det ikke alle Pentateuchens Love, og endnu mindre hele Pentateuchen, som blev oplæst; thi dette var ikke alene aldeles unødvendigt, men det vilde ogsaa af nærliggende Grunde i høj Grad have svækket Indtrykket af det Oplæste. Det var vist kun enkelte Partier af Lovbogen, de Partier, som

---

[1]) S. Jer. 1, 1 og Zeph. 1, 1.

[2]) De kalde den her (2 Kgb. 23, 2 og 2 Chr. 34, 30) saa, fordi Pagten mellem Herren og Israel ved Sinai og den Lov, paa hvis Grundvold denne Pagt blev afsluttet, den sinaitiske Pagts Lov, danne den centrale Del af dens Indhold, og fordi den nævnte Pagt nu skulde fornyes paa hin Lovs Basis.

[3]) Ordene: „*og han* (Kongen) *oplæste for deres Øren alle Ordene i Pagtens Bog*“ i 2 Kgb. 23, 2 og 2 Chr. 34, 30 fordre ikke, at Kongen i egen Person har oplæst Lovbogen. Det kan hede, at han oplæste den, fordi han var Oplæsningens Ophavsmand. Forøvrigt kan man ogsaa oversætte: „*Og man oplæste*“.

[4]) 5 Mos. 31, 10 ff.

Digitized by Google

indeholde Lovens Sum, samt dens Formaninger, Forjettelser og Trusler, der bleve oplæste, Partier, som Decalogen i 2 Mos. 20, 2—17 og Pagtesbogen i 2 Mos. 20, 22—23, 33, paa hvis Grundvold Pagten ved Sinai var bleven afsluttet [1]), og fremdeles, som 3 Mos. 26, og som 5 Mos. 5—30 [2]). Paa Oplæsningen af Pagtens Bog fulgte den egentlige Pagtesfornyelse, som Kongen selv foretog fra den Forhøjning, hvorpaa de jødiske Konger plejede at staa, naar de bivaanede Gudstjenesten. Den bestod deri, at Kongen spurgte Folkets Repræsentanter, de Ældste, og vel ogsaa alle de Andre, som vare forsamlede i de to Forgaarde, med høj Røst, om de fra nu af vilde *„vandre efter Herren og tage vare paa Hans Bud og Hans Vidnesbyrd og Hans Forskrifter af ganske Hjerte og af ganske Sjæl“*, idet de vilde holde alle de Love, der vare optegnede i den Lovens Bog, som netop var bleven oplæst for dem [3]), og at han, efterat de havde svaret: Ja, lod dem aflægge en højtidelig Ed paa, at de vilde gjøre dette [4]). Hele Acten blev ledsaget af allehaande Ofre [5]) og rimeligvis ogsaa af Bøn og Psalmesang.

Umiddelbart efter Pagtesfornyelsen fik de dalevende Propheter, der, som vi have seet, havde været nærværende ved den — en betydningsfuld Omstændighed! — og iblandt dem i Særdeleshed den Prophet, som skulde blive hele det følgende Tidsrums Hovedprophet, Jeremias, det Hverv at drage

---

[1]) 2 Mos. 24, 4. 7. 8.

[2]) Ordene: *„og han oplæste for deres Øren alle Ordene i Pagtens Bog, som var funden i Herrens Hus“*, i 2 Kgb. 23, 2 og 2 Chr. 34, 30 maa ligesaalidt presses, som de Ord: *„Og Kongen gik op til Herrens Hus og hver Mand af Juda og alle Jerusalems Indbyggere med ham“*. De Dele af Lovbogen, som Josias lod oplæse, repræsenterede den hele.

[3]) 2 Kgb. 23, 3. 2 Chr. 34, 31.

[4]) S. 2 Chr. 15, 12—14, og sml. Josv. 24, 21. 22. 24 og 5 Mos. 29, 11. 13. 18. 20.

[5]) Sml. 2 Mos. 24, 5. 2 Chr. 15, 11 og Ps. 50, 5.

Digitized by Google

omkring i Jerusalems Gader og i Landets øvrige Stæder og forkynde overalt med høj Røst, at Alle maatte vende tilbage til den Pagt med Fædrene, som de havde forladt, om de, om Folket skulde undgaa den Forbandelse, hvormed Loven havde truet enhver Pagtesbryder, og den Skjæbne, som tidligere Slægter og i Særdeleshed de ti Stammer havde fristet til Straf for deres Pagtesbrud. Vi erfare denne mærkelige Kjendsgjerning af det ellevte Capitel af Jeremias's Bog. I dette Capitels otte første Vers heder det nemlig: „*Det Ord, som skede til Jeremias fra Herren, saalydende: Hører* (I Propheter) *denne Pagts Ord, og taler til Judas Mænd og til Jerusalems Indbyggere. Og du* (Jeremias) *skal sige til dem: Saa siger Herren, Israels Gud: Forbandet være den Mand, som ikke hører denne Pagts Ord, som jeg bød Eders Fædre paa den Dag, jeg førte dem ud af Ægyptens Land, af Jernovnen, idet jeg sagde: Hører paa min Røst, og gjører disse Ting, efter Alt, hvad jeg byder Eder, saa skulle I være mig et Folk, og jeg, jeg vil være Eder en Gud, — for at jeg kan holde den Ed, jeg svor Edere Fædre, at ville give dem et Land, som flyder med Melk og Honning, saaledes som det sees paa denne Dag, Og jeg svarede og sagde: Amen, Herre! — Og Herren sagde* (fremdeles) *til mig: Udraab alle disse Ord i Judas Stæder og paa Jerusalems Gader, og sig: Hører denne Pagts Ord og gjører derefter. Thi jeg vidnede for Eders Fædre paa den Dag, jeg førte dem op fra Ægyptens Land, indtil denne Dag, tidelig og idelig, idet jeg sagde: Hører paa min Røst. Men de hørte ikke og bøjede ikke sit Øre til, men vandrede hver i sit onde Hjertes Stivhed; saa lod jeg komme over dem alle denne Pagts Ord, som jeg havde befalet dem at gjøre, og som de ikke havde gjort*". At Jeremias og de øvrige Propheter have fuldbyrdet det Hverv, som de efter disse

Digitized by Google

Ord fik af Herren, forstaar sig af sig selv, og vi have saaledes at tænke os dem og i Særdeleshed Jeremias dragende omkring i Landet og overalt oplæsende Loven, de samme Dele af den, der bleve oplæste ved Pagtesfornyelsen, og ledsagende Oplæsningen med de mest indtrængende Formaninger og Advarsler og uden Tvivl ogsaa bedende for og med dem[1]), de talte til. Først derved blev Pagtesfornyelsen en, der omfattede det hele Folk, og kom der saa vidt Liv og Sandhed i den, som dette ved Folkets dybe Fordærvelse var muligt.

At Kongens og Præsternes fælles Bestræbelser ikke bleve uden Frugt, idet ved dem en stærk og levende Bevægelse i Retning mod Gud kom til at gaa gjennem det jødiske Folk, derom vidne de ømme og bønfaldende Ord, som Jeremias lader det udtale til Herren og om Ham i Pagtesfornyelsens Epoche: „*Min Fader! Du er min Ungdoms fortrolige Ven. Mon Han vil beholde Vrede evindelig eller bevare Harme til evig Tid?*“[2]). Efter disse Ord søgte Folket dengang, forfærdet over Lovens og Prophetiens Trusler og bekymret for sin Skjæbne, Tilgivelse for sine Synder hos Herren, ja tryglede det Ham om den, og beraabte det sig herved paa, at Han ifølge sit eget og sine hellige Mænds Ord var en naadig og barmhjertig Gud, en Gud, snar til at forlade[3]), og at Han i Begyndelsen af dets Historie, dengang, da Han udvalgte det og frelste det fra Ægypten, og det fulgte Ham i Ørkenen, var traadt og havde staaet i et Forhold til det[4]), som medførte, at Han nu ikke forskjød det for dets Synders Skyld, men atter tog det til Naade. Folket lignede i Josias's attende Aar og den nærmest følgende Tid en for-

[1]) Jeremias fremtræder paa mange Steder i hans Bog som en Mand, der flittig og ivrig bad for sit Folk. S. Jer. 4, 10. 11, 14. 14, 7—9. 11. 13. 19—22. 15, 1 og især 18, 20.

[2]) Jer. 3, 4. 5.

[3]) S. 2 Mos. 34, 6. 7. Ps. 30, 6. 103, 8. 9. Jes. 57, 16.

[4]) S. 2 Mos. 4, 22 f. 5 Mos. 14, 1 32, 5. 6. 18. 19. 20. Jer. 2, 2 f.

Digitized by Google

loren Søn og en troløs Hustru, der angrende vende tilbage, den Ene til sin Fader, den Anden til sin Ægtemand, og søge at formilde deres retfærdige Vrede og opnaa Tilgivelse af dem ved at kalde dem med de samme Navne „Fader" og „Ungdoms Ven" og derved minde dem om det Kjærlighedsforhold, hvori de staa og engang have staaet til dem.

Imidlertid manglede dog Bevægelsen for de Flestes Vedkommende Dybde, ja Sandhed, og var den derfor ogsaa kun saare kortvarig. Folket vendte utrolig snart tilbage, omend ikke til den aabenlyse Afgudsdyrkelse, saa dog til alle sine øvrige Synder, ja det gav endog midt under Bevægelsen ikke Slip paa disse. Og heller ikke den aabenlyse Afgudsdyrkelse udeblev i Længden. Ogsaa med dette bedrøvelige Forhold gjør Propheten Jeremias os bekjendt. „*Har du ikke nu*", siger han paa et Sted, det samme Sted, hvor han lader Folket udtale de ovenanførte Ord, „*Har du ikke nu raabt til mig: Min Fader! du er min Ungdoms fortrolige Ven. Mon Han vil beholde Vrede evindelig eller bevare Harme til evig Tid? se, saa talte du og gjorde dog det Onde og var istand dertil*" [1]). Og paa et andet Sted siger Jeremias: „*Og uagtet alt dette* (uagtet hun havde vanhelliget Landet ved sit gyselige Boleri, d. v. s. Afguderi) *vendte den Troløse, Juda, hendes* (Israels, „*den Frafaldnes*") *Søster ikke tilbage til mig af sit ganske Hjerte, men paa Skrømt, siger Herren*" [2]). Og paa et tredje Sted siger Propheten: „*Og Herren sagde til mig: Der er funden en Sammensværgelse iblandt Judas Mænd og iblandt*

[1]) Jer. 3, 4. 5.

[2]) Jer. 3, 10. Den Spaadom, hvortil dette V. hører, Jer. 3, 6—6, 30, falder i Josias's Tid (s. Jer. 3, 6). Propheten betegner i den Israel med Egennavnet „*den Frafaldne*" og Juda med Egennavnet „*den Troløse*", ved hvilket sidste han i Særdeleshed tænker paa den Troløshed, som det jødiske Folk viste under Josias derved, at det kort efter Pagtesfornyelsen faldt tilbage i sine gamle Synder.

Digitized by Google

Jerusalems Indbyggere. De ere vendte tilbage til sine Forfædres Misgjerninger, hvilke vægrede sig ved at høre mine Ord, og de have vandret efter andre Guder ved at tjene dem; Israels Hus og Judas Hus have brudt min Pagt, som jeg sluttede med deres Fædre" [1]). Og endelig i en Spaadom, der blev udtalt i Jojakims fjerde Aar, og hvori der bliver forkyndt, at den syttiaarige babyloniske Trældomstid nu, i dette Aar skulde tage sin Begyndelse, siger Jeremias, idet han kaster et Tilbageblik paa hele sin forbigangne prophetiske Virksomhed: „*Fra Josias's, Amons Søns, Judas Konges, trettende Aar og indtil denne Dag, nu i tre og tyve Aar, er Herrens Ord skeet til mig, og jeg har talt til Eder tidelig og idelig, men I hørte ikke*" [2]). Det jødiske Folk som Folk var allerede siden Jesaias Dage forhærdet [3]); det kunde ikke længer omvende sig i Sandhed, af sit ganske Hjerte, men kun paa Skrømt.

VII.

I den Pagtesbog eller mindre Lovbog, paa hvis Grundvold Pagten mellem Herren og Israel ved Sinai blev sluttet, 2 Mos. 20, 1—17 og 20, 22—23, 33, finde vi ogsaa det Bud, at Folket, naar det var kommet til Cana'an, skulde nedbryde de cana'anitiske Afguder, d. v. s. deres Billeder og Altere, og sønderslaa deres Støtter [4]). Og det samme Bud blev derpaa ikke færre end fem Gange i de forskjelligste Udtryk gjentaget i den store Pagtes- eller Lovbog, Pentateuchen, første Gang ved Gjenoprettelsen af den sinaitiske Pagt, efterat denne var bleven brudt af Israel ved Kalvedyrkelsen [5]). Ifølge dette

[1]) Jer. 11, 9. 10.
[2]) Jer. 25, 3.
[3]) Jes. 6, 9. 10.
[4]) 2 Mos. 23, 24.
[5]) S. 2 Mos. 34, 13. 4 Mos. 33, 52. 5 Mos. 7, 5. 25 f. 12, 2 f.

Digitized by Google

Bud og ifølge Moselovens Fordringer med Hensyn til Afgudsdyrkelse overhovedet havde Josias og hans Folk efter at have fornyet den med Fædrene sluttede Pagt jo før jo heller eller snarere øjeblikkelig at ødelægge Alt, hvad der i hele Riget forefandtes af Ting, der tilhørte de forskjellige cana'anitiske og ikke-cana'anitiske Gudedyrkelser, som Folket i det nærmest forbigangne Tidsrum og i hele den fra Slutningen af Salomos Regjering af indtil Josias's attende Aar forløbne Periode overhovedet, havde hengivet sig til. Og vi se derfor ogsaa Josias ufortøvet gjøre dette efter Pagtesfornyelsen [1]). Han havde jo vistnok, som vi tidligere have seet, allerede i det tolvte Aar af sin Regjering begyndt med denne Virksomhed; men hvad der fra dette Tidspunkt af indtil Opdagelsen af det mosaiske Tempelexemplar af Lovbogen og Fornyelsen af Pagten var blevet gjort af ham, havde dog kun været en liden Indledning og et ringe Forspil til, hvad han nu gjorde [2]). Heraf kommer det ogsaa, at Kongebøgernes Forfatter, som har givet os en saa udførlig Beskrivelse af Afgudsdyrkelsens Udryddelse i Josias's attende Aar, tier om hin Kongens første Virksomhed, eller snarere, at han indlemmer den i sin Fremstilling af hans reformatoriske Virksomhed umiddelbart efter Pagtens Fornyelse [3]), saa at det ser ud, som om han slet ikke

---

[1]) Ogsaa alle tidligere Pagtesfornyelser og Reformationer havde været forbundne med Ødelæggelse af Alt, hvad der hörte til Afgudsdyrkelsen, hvor Saadant var forhaanden, hvad der kun ved Pagtesfornyelserne paa Moabs Sletter og för Josvas Död ikke var Tilfældet (Jos. 24, 23 er at forstaa om de fremmede Guder i Hjerterne). Det patriarchalske Forbillede for Bortskaffelsen af, hvad der hörte til Afgudsdyrkelsen, ved Reformationer have vi i 1 Mos. 35, 2. 4.

[2]) Det havde, som ovenf. S. 463 f. sagt, indskrænket sig til Renselsen af selve Templet og dets nærmeste Omgivelser fra de værste afgudiske Ting.

[3]) Han ansaa den nemlig ikke alene for altfor ubetydelig til at den skulde fortjene at blive særligt omtalt, men ogsaa tillige som fremgangen, om ikke af Opdagelsen af Lovbogens Tempelexempler, saa dog af

Digitized by Google

havde kjendt den. Heri er han ganske forskjellig fra Chronikebøgernes Forfatter. Denne giver nemlig der, hvor han beretter om, at Josias i sit tolvte Aar begyndte at rense Juda og Jerusalem fra Højene og Astartestøtterne og de udskaarne og støbte Billeder, strax en kort, summarisk af Kongebøgernes Forfatters Beskrivelse af Josias's reformatoriske Virksomhed i hans attende Aar sammendragen Fremstilling af Alt, hvad Kongen gjorde for at rense Landet for de afgudiske Ting, som fyldte det, saa at hos ham omvendt det Skin opstaar, som om han havde sat hele Kongens reformatoriske Virksomhed i Tiden umiddelbart efter hans tolvte Aar, et Skin, som han dog senere selv forstyrrer, idet han efter at have fortalt om Pagtens Fornyelse med et Par Ord hentyder til en paa samme følgende reformatorisk Virksomhed [1]).

Josias's Udryddelse af de afgudiske Ting, som fandtes i Landet, og af selve Afguderiet, var den alvorligste og grundigste, den mest omfattende og gjennemgribende, som Judariget nogensinde havde seet, idet Kongen, som i alle Stykker, saa ogsaa i dette, havde sat sig det Maal, fuldkomment at fyldestgjøre den mosaiske Lovs Fordringer, og idet han forfulgte dette Maal med hele sin gudhengivne Sjæls Energi. Ved den kommer det derfor ogsaa ret for Dagen, hvor forfærdeligt et Omfang Afgudsdyrkelsen havde vundet i det manasseske Tidsrum — det er en ligesaa omfangsrig, som broget Katalog over afgudiske Ting, Personer og Steder, som Kongebøgernes Forfatter leverer os i sin overmaade lærerige Beskrivelse af, hvad man kan kalde Josias's Billedstorm —, og hvor dybe Rødder Afguderiet maa have slaaet i Judariget, og hvor sejglivet det maa have været iblandt det jødiske Folk.

Udryddelsen begyndte naturligvis med hvad der i hele

selve den Lovbog, hvis Tempelexemplar blev opdaget i Josias's attende Aar, og hvis Indhold, og hvilken selv jo allerede för var bekjendt.

[1]) S. 2 Chr. 34, 33.

Digitized by Google

den jødiske Stats Centrum, Templet, som under Manasse og Amon var blevet saa gyseligt vanhelliget ved Afgudsdyrkelse, fandtes af afgudiske Gjenstande.

Josias befalede Ypperstepræsten og hans Stedfortrædere iblandt Præsterne, de fornemste Præster efter ham, samt Forstanderne for de Leviter, som havde at holde Vagt ved Tempeldørene, at skaffe hele det Apparat af Altere, Afgudsbilleder og Kar, som var blevet anskaffet for Ba'als- og Astartetjenesten udaf det Hellige. Alle disse Ting lod Kongen efter Lovens Ord: „*Deres* (Cana'aniternes) *Guders udskaarne Billeder skulle I opbrænde med Ild*“ [1]), bringe til Kidrondalens Marker, d. v. s. til det bredeste Parti af denne, som bekjendt, østenfor Jerusalem mellem Staden og Oljebjerget liggende Dal, det Parti, som laa i Nordost for Staden, og der kaste paa Ilden, — hvad der var af Sten og Metal paa dem, efterat det paa en eller anden Maade var blevet knust og ødelagt. Asken og Støvet bleve derefter paa Kongens Befaling bragte ud af Riget til Bethel, det Sted, hvor engang Hovedsædet for Tistammerigets Billeddyrkelse havde været. Meningen med denne sidste Handling var en dobbelt. Den skulde sige, at hint Ephraims Synds Sted var det rette, passende Sted for noget saa Urent, som Støvet og Asken af Ting, der havde tilhørt Cana'ans vederstyggelige Afguder, og den skulde gjøre hint Sted, som dengang endnu ikke havde ophørt at være et Sted, hvor Afguderi blev drevet, endnu mere urent, end det hidtil havde været.

I Særdeleshed lod Josias skaffe det Astartebillede, som Manasse og Amon havde sat i det Hellige — den Sidste, efterat Manasse efter sin Tilbagekomst fra Babylon havde fjernet det derfra — udaf Templet hen til Kidrondalen, den samme Dal, hvor allerede Asa havde ladet sin Moder, Ma'achas, Af-

[1]) 5 Mos. 7, 25.

Digitized by Google

gudsbillede opbrænde [1]), og hvorhen Hiskias senere havde ladet skaffe til Afgudsdyrkelsen hørende Ting [2]), hvorved Dalen var bleven uren, og opbrænde det der. Det Metal, hvormed Billedet var overtrukket, lod han knuse til Støv og dette Støv strø over den laveste Folkeclasses, Pøbelens, Grave [3]), efter Chrønikebøgernes Forfatter, fordi denne Classe fortrinsvis havde hængt ved Astartedyrkelsen [4]). Disse Grave laa i Kidrondalen, eller, som den ogsaa kaldes, Josaphats Dal, nordenfor Kefr Silwân, der, hvor endnu den Dag idag de jerusalemske Jøders Gravsteder befinde sig. Kongen vilde ved sin Handling baade vanære Afguden og gjøre hine Grave endnu urenere, end de i og for sig selv vare.

I Templets Forgaard stode Huse, det vil vel sige Telte eller Hytter, hvori Bolere, Cana'aniter, som i religiøst Raseri havde gildet sig selv og bedreve unaturlig Utugt, begge Dele til Ære for Astarte, Hieroduler, som de kaldes, Romernes „Galli" og „cinædi", boede, og hvori tillige israelitiske Kvinder opholdt sig, som der vævede Huse for Astarte, det vil enten sige smaa, let flyttelige Telttempler, i hvilke Gudindens Billede skulde blive opstillet, smaa transportable Astartehelligdomme, eller ogsaa Kammere, som vare bestemte til den Utugt, hvori Astartedyrkelsen tildels bestod. Disse Bolernes Huse, som efter det Anførte havde været baade cana'anitiske Hierodulers og israelitiske Kvinders Opholdssted — Hierodulerne eller Gallerne vilde være og indbildte sig, at de vare Kvinder og levede derfor gjerne sammen med Kvinder, der paa sin Side vare Gallerne meget hengivne — og hvori maaske ogsaa de israelitiske Astartedyrkersker til Ære for Gudinden havde givet sig til Pris, disse Huse lod Josias ligeledes nedbryde [5]).

[1]) 1 Kgb. 15, 13. 2 Chr. 15, 16.
[2]) 2 Chr. 29, 16.
[3]) Sml. Jer. 26, 23.
[4]) 2 Kgb. 23, 6. 2 Chr. 34, 4.
[5]) 2 Kgb. 23, 7.

Digitized by Google

Det samme gjorde Kongen ogsaa med de Altere, som Manasse havde bygget for hele Himmelens Hær i Templets begge Forgaarde [1]), samt med de Altere, som Ahas havde oprejst for Himmelhæren paa Taget over en Sal, der rimeligvis tilhørte en af Forgaardens Bygninger. Hine Altere havde Manasse efter sin Omvendelse ladet skaffe ud af Templet [2]), men hans Søn Amon satte paa deres gamle Plads, medens de sidstnævnte Altere uden Tvivl vare blevne fjernede af Hiskias fra det Sted, hvor de stode, men senere af Manasse og Amon igjen opstillede paa det. Alle disse Altere lod Josias sønderknuse og deres Støv bære til Kidrondalen [3]).

Og ligesom Kongen ødelagde Himmelhærens Altere paa Templets Omraade, saa lod han ogsaa Solhestene dræbe og Solvognene opbrænde. Begge Dele, om hvilke jeg tidligere har talt [4]), vare blevne anskaffede af Ahas, Manasse og Amon og stode i en til en Stald indrettet Celle, der hørte til en Bibygning af Templet, som befandt sig paa dettes Bag- eller Vestside [5]).

Ligesaa afsatte Kongen ogsaa alle de Personer, som brændte Røgoffer for Solen, Maanen og Dyrekredsens Stjernebilleder eller for den i alle disse dyrkede Ba'al [6]).

Saaledes gjorde Josias Ende baade paa den i Templet drevne Ba'als- og især Astartetjeneste og paa den der drevne Stjernetjeneste.

Men ogsaa paa Molochtjenesten i Hinnoms Søns eller Hinnoms Sønners Dal, som laa i Sydvest for Jerusalem, gjorde han Ende, idet han lod gjøre det Offersted, som befandt sig der, og som

---

[1]) 2 Kgb. 21, 5. 2 Chr. 33, 5.
[2]) 2 Chr. 33, 15.
[3]) 2 Kgb. 23, 12.
[4]) H. 1 S. 118 f.
[5]) 2 Kgb. 23, 11.
[6]) 2 Kgb. 23, 5.

Digitized by Google

af de fromme Israeliter blev kaldet Topheth, det vil, som allerede før[1]) bemærket, sige det Sted, paa hvilket man spytter, det afskyelige Sted, urent, saa at fra nu af ingen Børneoffere der mere bleve bragte af Israel[2]).

Kong Salomo havde paa Oljebjergets sydlige Top, paa dets mod Sydvest fremspringende Terasser lige overfor Kongehaverne, ladet bygge Høje, d. v. s. Altere samt hvad der hørte til dem, for Astarte, Sidoniernes Gudinde, Camos, Moabiternes Gud, og Milcom, Ammoniternes Gud, ikke fordi han selv vilde dyrke disse Afguder, men for at hans sidoniske, moabitiske og ammonitiske Hustruer der kunde dyrke hver sin Gud med Røgoffere og andre Ofere, hvad de ogsaa gjorde[3]). Da hverken Kongernes Bøgers eller Chronikebøgernes Forfatter med et eneste Ord taler om, at disse Høje, som sikkert af Judæerne selv i alle de Perioder, hvori de hengave sig til Afguderi, benyttedes til Afgudstjeneste, hvorfor ogsaa den sydlige Top af Oljebjerget allerede før Exilet fik Navnet „Fordærvelsens Bjerg[4]), bleve ødelagte af nogen af de tidligere Reformatorer, saa synes de at have staaet urørte indtil Josias's Tid, en Kjendsgjerning, som kun lader sig forklare ved den Antagelse, at de mange Fremmede, som for Handelens Skyld kom til Jerusalem[5]), gjorde gudstjenstlig Brug af dem, og at man i Han-

---

[1]) H. 1 S. 120.

[2]) 2 Kgb. 23, 10.

[3]) 1 Kgb. 11, 5. Han gjorde sig herved delagtig i deres Afgudsdyrkelse, hvorfor ogsaa Forfatteren af Kongernes Bøger p. d. anf. St. betegner ham som Afgudsdyrker.

[4]) הַר הַמַּשְׁחִית. Den kirkelige Tradition betegner det som „mons offensionis" eller „mons scandali", „Forargelsens Bjerg", et Navn, som det endnu den Dag idag fører.

[5]) Det forexiliske Jerusalem var en betydelig Handelsstad, og Handelen bidrog sikkert meget til den Afgudsdyrkelse, der herskede mellem Salomo og Jerusalems første Ødelæggelse. S. Steder, som Jes. 2, 6—8 og Ez. 26, 2.

Digitized by Google

delens Interesse vilde have et Sted, hvor de kunde dyrke sine Guder. De fromme Konger lode sig neje med at forbyde sine egne Undersaatter at bedrive Afguderi der. Josias, som var ivrigere og mere consequent, end alle hans Forgjængere, ødelagde ogsaa dem. Han gjorde dem urene, idet han efter at have knust de Afgudsstøtter og Astartesøjler, som fandtes der, fyldte det Sted, hvor de havde staaet, med Menneskeben, som efter Moseloven [1]) gjorde alle de Steder og Ting, hvormed de kom i Berørelse, urene [2]).

Vi have tidligere seet, at Hiskias var den første jødiske Konge, som det lykkedes at ophæve den mod Loven stridende og farlige Jehovatjeneste paa Højene og derved at tilvejebringe den Helligdommens Enhed, som Moses havde fordret [3]). Ligesaa have vi seet, at denne Enhed i den første, mørke Periode af Manasses Regjering igjen gik tabt og ikke kunde gjenvindes i dens anden, bedre. Josias derimod satte den paany igjennem. Der gaves dengang i Judariget to Arter af saadanne Præster, som forestode Jehovadyrkelsen paa Højene: ikke-aharonitiske, illegitime, som vare blevne ansatte af de jødiske Konger, og aharonitiske, legitime. Begge Dele bleve afsatte af Josias. De aharonitiske legitime lod Kongen komme fra Judas Stæder til Jerusalem, for at de ikke længere skulde kunne drive den ulovlige Jehovatjeneste rundt om i Landet. I Jerusalem fik de af ham ikke Lov til at bringe Offere paa Herrens Alter i Templet; ej heller turde de æde af de for Præsterne bestemte hellige Altergaver i Helligdommen, men kun hjemme i Familien, hvorved de bleve satte i een Klasse med de Præster, som formedelst en eller anden Lyde vare udygtige til Tjenesten. Højene selv lod Kongen for at forhindre, at de bleve benyttede paany,

[1]) S. 4 Mos. 19, 16.

[2]) 2 Kgb. 23, 13 f

[3]) 3 Mos. 17, 3 ff.

Digitized by Google

gjøre urene fra Geba (en benjaminitisk Stad, der laa tre Timers Vej nordenfor Jerusalem [1]) til Berseba d. v. s. fra Rigets nordlige til dets sydlige Grændse. Der gaves ogsaa to ulovlige Høje i selve Jerusalem, en, som var ved Indgangen af Josvas, Stadscommandantens Port eller i Nærheden af Millo, Citadellet, og en, som var enten ved Stadens vestlige Hovedport, Dal- eller Jafaporten, eller ogsaa ved dens nordlige, Ephraims- eller Benjamins-Porten, de to Porte, ved hvilke Færselen var livligst. Ogsaa disse jerusalemske Høje lod Kongen nedbryde [2]).

Men det var ikke alene i Judariget, hvor Josias forstyrrede Afgudstjenesten. For at undertrykke denne aldeles og føre Alt, hvad der endnu fandtes af det israelitiske Folk paa Cana'ans Grund, tilbage til Herren, ødelagde han den ogsaa i hele den Del af det forrige Tistammerige, som laa vestenfor Jordan, fra Judarigets nordlige Grændse af indtil Stammen Naphtalis Gebet.

Man har spurgt, hvorledes han kunde gjøre dette, da jo Samaria og Galilæa ikke hørte med til hans Rige, og fundet hans Berettigelse dertil i den Omstændighed, at han som den assyriske Konges Vasal besad en vis indskrænket Herskerret over de nævnte Egne og paa en Maade kunde anse dem som et Gebet, der tilhørte ham. Assyrierne, mener man, tillode ham en saadan Betragtning saa meget mere, som de vare sikre paa hans Troskab med Hensyn til Ægypten. Men vi mangle ethvert historisk Vidnesbyrd for, at Josias har været assyrisk Vasal. Deraf, at Manasse for mere end et halvt Aarhundrede siden af Assyrierne var bleven ført til Babylon og der igjen frigiven af dem og sendt hjem, følger det endnu ikke. Sagen forholder sig snarere saaledes. Det assyriske Verdensrige befandt sig paa den Tid, da Josias begyndte sin

[1]) Jos. 18, 24. 21, 17. 1 Chr. 6, 45. Sach. 14, 10.
[2]) 2 Kgb 23, 5. 8. 9.

Digitized by Google

Reformation, hans tolvte Aar, i fuld Opløsning, ja det drog dengang med Døden, og kunde derfor ikke skjenke det fjerne og ubetydelige israelitiske Land den ringeste Opmærksomhed; og i den jødiske Konges syttende Aar, Aaret før hans Reformations Fuldendelse, gik det endog aldeles under, idet Ninive i dette Aar (Aaret 625 f. Christi Fødsel) blev erobret og ødelagt af Babylonierne og Mederne. Tistammerigets Gebet var saaledes under Josias's Reformation først saa godt som overladt til sig selv og tilsidst et aldeles herreløst Land; thi det Verdensrige, som traadte i det assyriskes Sted og kunde anse sig for Arving til Alt, hvad der havde hørt til dette, det chaldæiske eller babyloniske, havde dengang endnu altfor Meget at bestille i sin umiddelbare Nærhed, til allerede at kunne rette sit Øje paa Palæstina. Da betragtede Josias sig som Tistammerigets Arving; og han havde baade som israelitisk Konge og som Davids Æthing en ubestridelig Ret til denne Betragtning. At han, som en nyere Fortolker af Kongernes Bøger formoder, skulde have sendt et Budskab til Ninives Erobrer, Nabopalassar, og under Lykønskninger til hans store Sejr bedet ham om Tilladelse til at tage Israels Land i Besiddelse, er lidet rimeligt. Han behøvede slet ikke at gjøre et saadant Skridt; Nabopalassar vilde neppe have givet ham Tilladelsen; og vi se Josias allerede før Ninives Erobring gjøre et Skridt, der viser, at han ansaa sig for Israels Lands Konge: han lod hos Levningerne af Manasse, Ephraim og de øvrige Stammer i Israels Land samle Penge ind til Templets Reparation [1]). Forøvrigt var det Josias ved hans Bestræbelser for at knytte Alt, hvad der i det forrige Tistammerige endnu var tilbage af Israeliter, til sig og til Juda, ikke at gjøre om Udvidelse af sit Herredømme og Forstørrelse af sit Land. Hans Tanker vare hellig Nidkjærheds

[1]) 2 Chr. 34, 9.

Digitized by Google

og barmhjertig Kjærligheds Tanker. Han vilde rense Alt, hvad der hedte israelitisk Grund, fra enhver afgudisk Besmittelse, og, saavidt muligt, forhindre, at det gamle ødelagte Afguderi rejste sig igjen paa den rensede Grund; og han vilde føre de faa Levninger af Israel, som endnu fandtes i Tistammeriget iblandt ødelagte Stæders Ruiner og i mørke Afkroge, smægtende baade i legemlig og aandelig Elendighed, tilbage til Herren, til ham selv, den davidiske Konge, og i ham til den davidiske Æt, Indehaveren af de store Forjættelser om Messias, og til Samfundet med deres jødiske Brødre. Og hans Bestræbelser maa have fundet megen Anklang hos dem. Herom vidner i Særdeleshed den Kjendsgjerning, at de indfandt sig i Jerusalem ved den store Paaskefest, hvormed Josias's Reformation sluttede [1]), ligesom de jo ogsaa allerede før Reformationen havde ydet Bidrag til Templets Restauration [2]). Ved Forstyrrelsen af Afgudstjenesten i deres Land understøttede de uden Tvivl Josias paa samme Vis, som deres Fædre tidligere under Hiskias havde hjulpet sine jødiske Brødre i denne Gjerning [3]).

Forstyrrelsen af Afgudstjenesten i Tistammeriget begyndte med Ødelæggelsen af den Helligdom og det Alter, som Jerobeam den Første havde ladet bygge paa et Bjerg [4]) i Nærheden af Bethel, Centralpunktet for den israelitiske Billeddyrkelse [5]). Josias lod Helligdommen opbrænde og Alt hvad der ved den var af Metal eller Sten samt Alteret sønderknuse. Og ligesaa lod han det Astartebillede af Træ, som stod i Helligdommen, opbrænde [6]). At der dengang fandtes et saadant Billede der, viser, at Jerobeams Helligdom og Al-

[1]) 2 Chr. 35, 17. 18.
[2]) 2 Chr. 34, 9.
[3]) 2 Chr. 31, 1.
[4]) 2 Kgb. 23, 16.
[5]) 1 Kgb. 12, 29. 32. 13, 3. sml. Am. 7, 13.
[6]) 2 Kgb. 23, 15.

Digitized by Google

ter af de hedenske Colonister, som den assyriske Konge Assarhaddon havde ladet føre til Israels Land [1]), bleve benyttede til Astartetjeneste. I Tiden mellem Jerobeam og Tistammerigets Undergang var Jehova bleven dyrket i Helligdommen og paa Alteret under Billedet af en Kalv; men denne Kalv, Jerobeams Guldkalv, havde Assyrierne ifølge en Antydning i Hoseas Bog [2]) ført til Ninive, medens de havde ladet Alteret og Helligdommen staa. — Kongen var selv tilstede under Ødelæggelsen og ledede den, et Bevis paa den overordentlige Iver, hvormed han tog sig af Afguderiets Forstyrrelse. Da han, efterat Ødelæggelsesværket var tilende, saa sig om, blev han paa det Bjerg, hvor den ødelagte Helligdom havde staaet, og han nu befandt sig, en Række Grave var, som vel indeholdt Ligene af de Præster, der engang havde tjent ved Jerobeams Alter, samt af Medlemmerne af deres Familier. Han lod da tage deres Ben op af Gravene og opbrænde dem paa Alteret, d. v. s. paa den Grushob, hvortil det nu var blevet, og derved gjøre Stedet urent. Desforuden lod han offre de Afgudspræster, som dengang tjente ved det, paa dets Ruiner [3]). Den Strenghed, hvormed Josias behandlede disse Præster, har, sammenlignet med den Mildhed, hvormed han behandlede Præsterne paa Højene i Judariget, noget paafaldende. Den finder dog sin Forklaring deri, at de sidstnævnte vare dels Aharoniter og Leviter, dels i det Mindste Israeliter, og kun havde været Jehovapræster, medens de førstnævnte vare Fremmede og Afgudspræster (Josias synes i saa Henseende at have havt Elias's Exempel for Øje, som havde ladet de fremmede phæniciske Ba'als- og Astartepræster dræbe [4]), saavelsom ogsaa deri, at det syntes Kongen,

[1]) 2 Kgb. 17, 24. Esr. 4, 2. 10.
[2]) Hos. 10, 5. 6.
[3]) 2 Kgb. 23, 20.
[4]) 1 Kgb. 18, 40.

Digitized by Google

som om paa Israels Riges Omraade, hvor Afgudstjenesten havde slaaet saa dybe Rødder, og hvor det ikke var saa let en Sag at vaage over, at den ikke blev fornyet, afskrækkende Exempler vare paa sit rette Sted. Ved Alt, hvad Josias gjorde i Bethel, gik forøvrigt hin gamle Spaadom i Opfyldelse, som en Prophet fra Juda havde udtalt over Alteret i Bethel, medens Jerobeam stod ved det for at brænde Røgoffer: *„Alter, Alter! saa siger Herren: Se, en Søn skal fødes Davids Hus, Josias skal være hans Navn, og han skal offre paa dig Højenes Præster, som brænde Røgoffer paa dig, og Menneskeben skal man brænde paa dig“* [1]).

Midt under Opfyldelsen af denne Spaadom, medens Josias lod Ben tage op af Gravene for ved dem at lade gjøre Alterstedet urent, forefaldt en mærkelig Scene.

Kongen fik Øje paa et Gravmæle, der havde noget Eget ved sig og derfor paadrog sig hans Opmærksomhed. Paa hans Spørgsmaal, hvad det var for et Gravmæle, fik han af Bethels Indbyggere det Svar, at det var den fra Juda komne Prophets Grav, hvis Spaadom over Jerobeams Alter Kongen netop i dette Øjeblik havde opfyldt; hvorpaa han gav den Befaling, at man skulde lade Prophetens Ben hvile uforstyrrede i hans Grav [2]). Hin Prophet var efter 1 Kgb. 13 af en anden i Bethel boende Prophet [3]) (i god Hensigt: den bethelske Prophet vilde styrke sig ved hans Tro) ved et lignagtigt Foregivende bleven forledet til at være ulydig mod Guds Ord (at han skulde gaa hjem en anden Vej og ikke spise og drikke undervejs), og derfor (i Overensstemmelse med en Forkyndelse af selve den Prophet, der havde forledet ham) paa

---

[1]) 1 Kgb. 13, 2.

[2]) 2 Kgb. 23, 17. 18.

[3]) Udtrykket *„den Prophet, som var kommen fra Samaria“* i 2 Kgb. 23, 18 skal kun betegne ham som en samaritansk, d. v. s. israelitisk, Prophet i Modsætning til den fra Juda komne, judæiske.

Digitized by Google

Vejen under vidunderlige Omstændigheder bleven sønderreven af en Løve. Propheten af Bethel havde derpaa hentet hans Lig, begravet det i Nærheden af Bethel og givet sine Sønner den Befaling at lægge ham efter hans Død i den for sin Ulydighed straffede Prophets Grav, idet hans Ord imod Alteret i Bethel og imod alle Højenes Huse i Samarias Stæder engang skulde gaa i Opfyldelse, og han altsaa var en stor, mærkelig Guds Mand. Derved undgik ogsaa hans Ben den Skjæbne at blive i Lighed med Afgudspræsternes og Afgudsdyrkernes Ben opbrændte paa Jerobeams Alter og saaledes vanærede. At Bethels Indbyggere, som vel vare dels Israeliter, dels hedenske Colonister, vare bekjendte baade med den gamle Spaadom og med de vidunderlige Omstændigheder, der fulgte paa den, viser, hvor navnkundig denne var, og hine vidunderlige Omstændigheder havde just skullet tjene til at vende alle Øjne paa den, idet den var af en ganske overordentlig Betydning. Den angik jo Tistammerigets Grundsynd, som voldte dette Rige Undergang, den skulde afholde Israeliterne fra at lade sig forføre af Jerobeam, og den vidnede paa en mærkelig Maade om Guds Alvidenhed.

Efterat Josias havde fuldført sit Verk i Bethel, drog han gjennem alle Israels Riges (d. v. s. dens vestjordanensiske Dels, Samarias og Gallilæas) Stæder eller nøjagtigere Ruiner af Stæder og gjorde i dem alle det samme, som han havde gjort i Bethel, d. v. s. han nedbrød og opbrændte de afgudiske Helligdomme, som de israelitiske Konger havde rejst, lod dræbe Afgudspræsterne paa selve de Altere, paa hvilke de havde bragt Offere, og gjorde Ruinerne af Alterne urene ved at opbrænde Menneskeben paa dem. Derpaa vendte han tilbage til Jerusalem[1]).

[1]) 2 Kgb. 23, 19. 20.

Digitized by Google

Her blev derefter paa Kongens Befaling hele Pagtesfornyelsen afsluttet, beseglet og befæstet ved en højtidelig Paaske, en Paaske, hvis Mage der ikke var bleven fejret siden Dommernes Dage [1]), idet den ikke blot blev højtideligholdt af alle Israeliter, som endnu fandtes i det hellige Land [2]), men idet man ogsaa ved dens Højtideligholdelse fulgte alle Moselovens Forskrifter paa det Nøjagtigste og Strengeste.

---

[1]) 2 Kgb. 23, 21. 22. Chrönikebögernes Forfatter, som i Overensstemmelse med sit Skrifts Formaal giver en udförlig Beskrivelse af den (2 Chr. 35, 1—17), nævner istedetfor Dommerne den sidste Dommer, Samuel (2 Chr. 35, 18).

[2]) 2 Chr. 35, 17. 18.

Digitized by Google

Nedfarten i Daabsbekjendelsen udenfor og för Ledet: *descendit ad inferna.*

Af

C. P. CASPARI.

Christi Nedfart til Helvede[1]) er bleven forudforkyndt baade i den gamle Pagts hellige Skrifter og i det gammeltestamentlige Gudsfolks Historie, hist (indirecte) i Ord (Ps. 16, 10: *Du skal ikke overlade min Sjæl til Helvede*), her i en forbilledlig Begivenhed, Propheten Jonas's Ophold i Fiskens Bug i tre Dage og tre Nætter (Jon. 2, 1). Den er fremdeles bleven forudforkyndt af Herren (Matth. 22, 39. 40: — *der skal intet Tegn gives den uden Propheten Jonas's Tegn. Thi ligesom Jonas var tre Dage og tre Nætter i Fiskens Bug, saa skal Menneskens Søn være tre Dage og tre Nætter i Jordens Hjerte*[2]) sml. 16, 4: — *der skal intet Tegn gives den uden Propheten Jonas's Tegn;* Luk. 13, 43: *Idag skal du med mig være i Paradis*). Den er endelig, efterat den var skeet, bleven prædiket af Apostlene (Ap. Gj. 2, 30. 31: *Eftersom han da var en Prophet — saa han forud og talte om Christi Opstandelse, at han kverken forblev i Helvede* o. s. v.). Det Led i vor Daabsbekjendelse, som udtaler den: *Descendit ad inferna*, kan saaledes kaldes et prophetisk Ord, et Herrens Ord og et apostolisk Ord.

Som et saadant Ord har Nedfarten fra Begyndelsen, fra første Pintsedag af ogsaa været et Moment i den christelige Menigheds Tro og Bekjendelse. Vi finde den allerede i et Par af de ældste ikke-apostoliske kirkelige Skrifter, nemlig (antydningsvis) i de ignatianske Breves kortere Recension (ἀληθῶς ἐσταυρωθη και ἀπεθανεν, βλεποντων των ἐπουρανιων και ἐπιγειων και ὑποχθονιων Ad. Trall. c. IX; sml. den længere Recension) og (udtrykkelig) i Testamentum duodecim Patriarcharum, et christeligt Skrift fra Begyndelsen af det andet Aarhundrede (Και ἐσται το ἁπλωμα του ναου σχιζο-

---

[1]) Jeg bruger Ordet „Helvede" her og i hele den følgende lille Opsats i den Betydning, hvori det oprindelig blev brugt i Symbolet, de fra sine Legemer adskilte Sjæles Opholdssted i Tiden mellem Döden og Opstandelsen.

[2]) Udtrykket *„Jordens Hjerte"*, der gaar tilbage til Udtrykket „i *Havenes Hjerte*" i Jon. 2, 4, kan umulig forstaaes om Klippegraven ved Jordens Overflade, men maa forstaaes om *„det dybe Helvede"* (Ps. 86, 13), *„Dybenes Hule"* (Ps. 88, 17 sml. Begr. 3, 55), *„Jordens nederste Steder"* (Ps. 63, 10), *„Dybets Land"* (Ez. 26, 20. 32, 18. 24).

Digitized by Google

μενον, και καταβησεται το πνευμα του θεου επι τα ἐθνη ὡς πυρ ἐκχυννομενον, και ἀνελθων ἐκ του ᾅδου ἐσται ἀναβαινων ἀπο γης εἰς οὐρανον, Test. Benj. c. IX), og siden træder den os i Kirkefædrenes Skrifter imøde paa en Mangfoldighed af Steder, saa at Augustin sikkert udtaler ikke blot sin egen, men hele Kirkens Anskuelse, naar han, støttet til Ps. 16, 10 og Ap. Gj. 2, 24. 27, siger: „Quis ergo, nisi infidelis negaverit, fuisse apud inferos Christum?" (Ep. 164 ad Evodium n. 3).

Alligevel fører en sandhedskjærlig og uhildet historisk Undersøgelse til det Resultat, at den christelige Menighed ikke fra Begyndelsen af har udtalt sin Tro paa, at Christus er nedfaren til Helvede, i sin Daabsbekjendelse paa en directe Maade og i et eget Led, eller at Ordene *descendit ad inferna* ikke fra Begyndelsen af have udgjort en Bestanddel af det kirkelige Daabssymbol.

Men var end Christi Nedfart til Helvede ikke fra Begyndelsen af ligefrem og directe udtalt i den kirkelige Daabsbekjendelse, ejede den, saa at sige, ikke fra Begyndelsen af et eget, selvstændigt Led i denne, saa indeholdtes den dog fra først af i samme, idet den var indesluttet og forudsat deri.

At vise dette, er Hensigten med nærværende lille Skizze.

1. Til den kirkelige Daabsbekjendelses oprindelige Bestanddele hører uden Tvivl Ledet om Christi Begravelse eller ταφεντα, *sepultus est;* thi dette Led findes saa godt som i alle Symbolets vesterlandske Former og specielt i dets oldromerske Form, og, hvad de østerlandske Symbolformer angaar, saa møder det os baade i den jerusalemske og i den antiochenske, fremdeles i den cypriske hos Epiphanius, i den nicæno-constantinopolitanske og i den nestorianske, endelig i den i Ἑρμηνεια εἰς το Συμβολον og i den armeniske, ligesom Christi Begravelse jo ogsaa i 1 Cor. 15, 3. 4 optræder som et Hovedpunkt i den Tro (d. v. s. det uformlerede Complex af Troespunkter), som Paulus havde modtaget af Herren og overleveret de af ham stiftede Menigheder (παρεδωκα — ὑμιν ἐν πρωτοις, ὁ και παρελαβον, ὁτι Χριστος ἀπεθανεν —, και ὁτι ἐταφη; sml. H. 2 S. 350 Anm. 1).

Men Christi Begravelse forudsætter og indeslutter nu med Nødvendighed som sit Correlat Christi Nedfart til Helvede, thi Christi, d. v. s. Christi Legemes Begravelse og Hvile i Graven vare ledsagede af hans Sjæls Nedstigen og Ophold i Helvede, nærmere bestemt i Paradiset (Luk. 23, 43). Hine og disse danne kun de to uadskillelig med hinanden forbundne Dele eller Sider af eller Momenter i hans Dødstilstand, der er Consequentsen af hans Død og Beviset for og Pantet paa dens Sandhed[1]). I og med Christi Begravelse er derfor hans Nedfart til Helvede, og i og med hans Nedfart til Helvede hans Be-

[1]) At Christi Dödstilstand indeholdt de to i Texten nævnte Momenter, var naturligvis grundet i, at han besad en fuldstændig, af Legeme og Sjæl bestaaende menneskelig Natur.

Digitized by Google

gravelse sat, udsagt, nævnt. Christi Begravelse er ligesom et synekdochisk Udtryk („pars pro toto") for hans Begravelse og Nedfart eller for hans Dødstilstand, og det samme er Tilfældet med hans Nedfart til Helvede.

Det samme, som her er udtalt, har vel allerede Rufin ment, naar han i sin „Commentarius in Symbolum Apostolorum" n. 18 siger: „Sciendum sane est, quod in ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum *descendit ad inferna*, sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo; vis tamen verbi eadem videtur esse, quod sepultus dicitur". I hvilken inderlig Forbindelse forøvrigt Nedfarten for de gamle Kirkelærere har staaet med Begravelsen, saa at Nævnelsen af hin ofteblikkelig vakte Tanken om denne hos dem, vise os de Ord af Leo den Store: „In eo vero, quod extrema familiaris epistolæ tuæ parte posuisti, miror cujusquam catholici intelligentiam laborare, tanquam incertum sit, an descendente ad inferna Christo, caro ejus requieverit in sepulchro (Ep. 15 ad Thuribium c. 17, Opp. T. I p. 690 ed. Mig.).

Endnu vil jeg bemærke, at Ledet om Christi Nedfart i Symbolet ikke udsiger Andet og Mere, end at Christus (efter sin Sjæl) steg ned til Helvede og følgelig opholdt sig der (i Tiden mellem sin Død og sin Legemsgjørelse). Derom, at han har udøvet nogen Virksomhed der, udsiger det Intet. Om Skriften udtaler Noget om en saadan Virksomhed, er saare tvivlsomt. Thi 1 Pet. 3, 19 taler ikke om Christi Sjæls (og Guddoms) Hengang til Helvede (Hades) umiddelbart efter hans Død og om en Virksomhed af ham der i Tiden mellem hans Død og hans Opstandelse, men om at han, efterat han (paa den tredje Dag) var bleven levendegjort (ζωοποιηθείς, V. 18)), efter Legeme og Sjæl (sit aandeliggjorte, forklarede Legeme og sin aandeliggiorte, forklarede Sjæl, πνευματι, V. 18, saavelsom ogsaa efter sin Guddom) gik til den Del af Helvede (Hades), hvor de Ugudelige (Noahs vantro Samtidige, den vantro gamle Verden, ἀρχαιος κοσμος, V. 20 og 2 Pet. 2, 5) holdtes i Forvaring (ἐν φυλακῃ, til Dommens Dag, for at straffes paa den, 2 Petr. 2, 9 sml. 4 og Jud. 6), og prædikede (ἐκηρυξε), det vil efter Udtrykket φυλακη, efter hele Contexten og efter første Petersbrevs Formaal sige, holdt en Domsprædiken der[1]); og Matth. 26, 52 f.: *og Gravene aabnedes, og mange af de hensovede Helliges Legemer*

[1]) Vor Kirke udlægger 1 Pet. 3, 19 fuldkommen rigtig og lærer med Rette efter dette Sted en mellem Levendegjørelsen (ἀναστασις interna) og Opstandelsen (ἀναστασις externa) liggende, til Christi Ophøjelsesstand hørende πορευσις εἰς φυλακην af ham (af hele hans Person) og Domsprædiken ἐν φυλακῃ. Derimod tager den Fejl, naar den knytter denne Lære til Symbolledet om Christi Nedfart, en exegetisk Fejl. Dette Symbolled taler nemlig, som baade Stillingen af *descendit ad inferna* foran *tertia die resurrexit a mortuis* og hele den gamle Kirkes Opfattelse af Nedfarten viser (man maa erindre, at det er den gamle Kirke, som har tilføjet *descendit ad inferna* til Symbolet), om Christi Sjæls Hengang til Helvede og Ophold der i Tiden mellem Døden og Opstandelsen fra de Døde. Begge Dele, denne Hengang og hin af vor Kirke antagne Act, have Skriftgrund, den første i Matth. 12, 40 Luk. 23, 43. Ap. Gj. 2, 24. 27 (Ps. 16, 10). 31 og Rom.

Digitized by Google

opstode, og de gik ud af Gravene efter hans Opstandelse o. s. v., hvortil den gamle Kirkes Anskuelse om en Herrens Virksomhed i Helvede, hvorved de gammeltestamentlige Hellige bleve befriede fra Dødens Baand og Magt, knytter sig, er unegteligt et dunkelt Sted. At Jesu Legeme i Tiden mellem hans Død (Begravelse) og Opstandelse (Levendegjørelse) hvilede i Graven, synes at tale for, at ogsaa hans Sjæl i den samme Tid har hvilet i Hades, har nydt en salig Hvile der, nærmere bestemt i Paradiset (Luk. 23, 43).

2. Ledet om Christi Opstandelse lyder i den kirkelige Daabsbekjendelse *τῃ τριτῃ ἡμερᾳ ἀνασταντα ἐκ νεκρων, ἐκ των νεκρων, ἀπο των νεκρων, tertia die resurrexit a mortuis.*

Sædvanlig tænker man ved *νεκροι, οἱ νεκροι, mortui* i disse Ord blot paa de i Graven liggende Afdøde eller de Afdødes i Graven liggende døde Legemer, saa at *ἐκ, ἐκ των, ἀπο των νεκρων, a mortuis* bliver væsentlig det samme, som *ἐκ του ταφου (μνημειου)*, sepulchro, af Graven, og Ledet om Christi Opstandelse fra de Døde blot kommer til at correspondere med Ledet om hans Begravelse.

Men denne Opfattelse af Ledet om Christi Opstandelse udtømmer ikke dette Leds Indhold. *Tertia die resurrexit a mortuis* indeslutter ogsaa Christi Sjæls Udgang fra Helvede, saa at disse Ord komme til at staa i Relation til og at correspondere med baade *sepultus est* og *descendit ad inferna.*

At det forholder sig saaledes, følger (middelbart) af, hvad den hellige Skrift udsiger om Christi Tilstand i Tiden mellem hans Død og Levendegjørelse (og om Menneskenes Tilstand imellem deres Død og de Dødes Opstandelse overhovedet), og (umiddelbart) af den Maade, hvorpaa den omtaler Christi Opstandelse fra de Døde.

Jeg vil her kun dvæle ved det Sidstnævnte.

Christi Opstandelse fra de Døde bliver i Skriften overalt omtalt paa den Vis, at den indeholder to Momenter: hans Sjæls Udgang fra Helvede og hans Legemes Opstaaen af Graven, hvorved snart hin træder i Forgrunden, og denne staar i Baggrunden og kun er indesluttet og forudsat, snart det Omvendte er Tilfældet.

Det Første finder Sted der, hvor der tales om en Opføren (*ἀναγειν*) af Christus fra de Døde. Dette sker dog kun paa de to Steder Rom. 10, 7: *Τις καταβησεται εἰς την ἀβυσσον (ἀβυσσος = ᾅδης* modsat *ουρανος* V. 6, sml. Am. 9, 2); *τουτεστιν τον Χριστον ἐκ νεκρων ἀναγαγειν*, sml. med V. 9: — *ἐαν πιστευσῃς —, ὁτι ὁ Θεος αὐτον ἠγειρεν ἐκ νεκρων* og Hebr. 13, 20: *Ὁ δε Θεος της εἰρηνης, ὁ ἀναγαγων ἐκ νεκρων τον ποιμενα των προβατων τον μεγαν* [1]).

10, 7. Hebr. 13, 20, den sidste, der i og for sig gjerne ogsaa kan kaldes en „descensus ad inferna" i 1 Pet. 3, 19, og begge bør derfor fastholdes. Den i Symbolet nævnte med Christi Begravelse parallele, correlate Act hører til Christi Fornedrelsesstand, den i 1 Petr. 3, 19 omtalte til Christi Ophøjelsesstand.

[1]) I disse Ord er der ikke Tale om en Føren op af Christus fra Graven til Himmelen, men, ligesom Rom. 10, 7, om en Føren op af ham fra Helvedes Dyb til Jorden. Herfor taler Jes. 63, 11 LXX: *ὁ ἀναβιβασας ἐκ της θαλασσης* (det røde Havs Afgrund, sml. V. 13: *ἠγαγεν αὐτους διὰ βυσσου) τον ποιμενα των προβατων* (Moses), et Sted, som Forfatteren af Brevet til Hebræerne uden Tvivl har havt for Øje, og fremdeles Steder, som Ps. 30, 4: *ἀνηγαγες ἐξ ᾅδου την ψυχην μου*, Ps. 71, 20: *και ἐκ των ἀβυσσων της γης παλιν ἀνηγαγες με* og 1 Sam. 2, 6: *καταγει εἰς ᾅδου και ἀναγει.* Havde

Digitized by Google

Derimod er det Sidste Tilfældet der, hvor der tales om Opvækkelsen eller Oprejsningen (ἐγειρειν, ἀνιστανται) af Christus fra de Døde eller om, at han blev opvakt eller opstod (ηγερθη, ἀνεστη) fra de Døde, d. v. s. paa alle de øvrige nytestamentlige Steder.

Til disse sidste Steder, nærmere bestemt til de Steder, hvor der siges, at Christus opstod fra de Døde, slutter Ledet om hans Opstandelse i den kirkelige Daabsbekjendelse sig.

Hvorledes Christi Sjæls Udgang fra Helvede paa de nytestamentlige Steder, hvor der tales om, at han opstod fra de Døde, og i Symbolets *tertia die resurrexit a mortuis* er indesluttet og forudsat, ser man ret klart af Luk. 16, 27—31: *Saa beder jeg dig, Fader, at du sender ham* (Lazarus, som med Hensyn til sin Sjæl befandt sig i Hades) *til min Faders Hus, thi jeg har fem Brødre — dersom Nogen af de Døde* (ἀπο νεκρων[1]) *gik til dem, da omvendte de sig. Men han sagde til ham: Høre de ikke Moses og Propheterne, da skulle de heller ikke tro, om Nogen opstaar fra de Døde* (ἐκ νεκρων ἀναστῃ).

Man kan sige, at Skriften overalt taler synekdochisk om Christi Opstandelse fra de Døde, idet den kun nævner eet af de to Momenter, hvoraf den bestaar: Rom. 10, 7 og Hebr. 13, 20 (sml. Luk. 16, 27. 30) det første, det, hvormed den begyndte (pars prior resurrectionis pro tota resurrectione), paa de øvrige Steder eller i Regelen, sædvanlig det andet, det, hvormed den afsluttedes og fuldendtes (pars posterior resurrectionis pro tota resurrectione). Overalt, hvor den taler om den, maa derfor det ikke nævnte Moment underforstaaes. Og dette gjælder ogsaa om Ordene *tertia die resurrexit a mortuis* i Symbolet, som slutte sig til de Skriftsteder, hvor Christi Opstandelse fra de Døde betegnes efter det Moment, hvormed den afsluttedes.

At forøvrigt Christi Opstandelse fra de Døde i Skriften næsten overalt og i Overensstemmelse hermed ogsaa i Symbolet bliver betegnet efter det Moment, hvormed den afsluttedes og fuldendtes, derover kan man ikke undre sig. Det ligger i Sagens Natur. Først med Indtrædelsen af dette Moment var jo nemlig den selv indtraadt, og formedelst Christi legemlige Opstandelse af Graven var det, at den kom tilsyne for Menneskene og blev bevist for dem som sand, — i Christi aabne og tomme Grav s. Matth. 28, 6. Mark. 16, 4—6. Luk. 24, 2—6 og Joh. 20, 1. 2. 5—8. 11—13) og i den Opstandnes Aabenbarelser for hans

---

Hebræerbrevets Forfatter vilde udtrykke Christi Ophøjelse fra Graven til Himmelen, saa havde han vel ogsaa tilføjet til ἀναγαγων ἐκ νεκρων et Udtryk, som εἰς ὑψος (sml. ἀναβας εἰς ὑψος i Eph. 4, 8) eller εἰς οὐρανον (sml. Eph. 4, 10).

[1]) Her maa der ved νεκροι tænkes baade paa de Afdødes Sjæle i Helvede og deres Legemer i Graven (s. v. 31: ἐαν τις ἀναστῃ ἐκ νεκρων), dog saa, at hine staa i Forgrunden. Og det samme er ogsaa Tilfældet i Rom 10, 7 og Hebr. 13, 20. I det gamle Testamente derimod bruges מתים oftere om de Afdødes Sjæle alene. S. Steder, som Ps. 88, 5. 6: *Jeg agtes lige med dem, som fare ned i Hulen*, d. v. s. Scheol, Hades. — *Iblandt de Døde er jeg løst* (LXX: ἐν νεκροις ἐλευθερος, lt. Vulg.: *inter mortuos liber*), d. v. s. udelukket fra Guds Tjeneste og dermed fra hans Omsorg (sml. Job 3, 19: *Trællen er der* — i Hades — *fri fra sin Herre*), Ps. 115, 17: *Ikke de Døde love dig, Herre, ikke Nogen af dem, som fare ned i det Stille*, d. v. s. i Scheol, Hades, hvor fuldkommen Stilhed hersker (sml. Ps. 94, 17), 5 Mos. 18, 11: *En, som adspørger de Døde* og Jes. 8, 19: *skal man for de Levende søge hen til de Døde.*

Digitized by Google

Disciple, ved hvilke derfor ogsaa Hovedaccenten falder paa hans Legemlighed (s. Luk. 24, 39—43 og Joh. 20, 20. 27, og sml. ogsaa Luk. 24, 34) —, medens Christi, Christi Sjæls Udgang fra Helvede var en usynlig og, saa at sige, mystisk Act.

Med det her Fremsatte stemme ogsaa de oldkirkelige Udtalelser om Christi Opstandelse fra de Døde og specielt de oldkirkelige Udlæggelser af Ledet om den i Symbolet væsentlig overens.

I Almindelighed have de gamle Kirkelærere, naar de omtale Christi Opstandelse, sit Blik rettet paa det afsluttende Moment i den, og dvæle de ved dette Moment, men ikke saa ganske sjelden staar dog ogsaa det begyndende for deres Øje, og omtale de paa den ene eller paa den anden Maade begge Momenter, eller betegne de endog Christi Opstandelse blot efter dens første Moment. S. Steder, som: *και κατεβη εἰς τον ᾅδην, και διεσχισε φραγμον τον ἐξ αἰωνος μη σχισθεντα, και ανεστη, και ανηγαγεν τους νεκρους. κατεβας γαρ μονος συνηγειρεν πολλους*, Thaddæus's Prædiken for Abgarus af Edessa og Edessenerne hos Eus. hist. eccl. 1, 13, — *Αλλ' ὁ καταβας εἰς τα καταχθονια παλιν ανηλθε, και ὁ ταφεις Ιησους παλιν ανεστη. — ἐντευθεν γαρ ε ἱς ᾅδην καταβας και παλιν ἀνελθων προς ἡμας*, Cyrillus af Jerusalem Katech. IV n. 12 og 13 (i sin Udlæggelse af det jerusalemske Daabssymbol, Katech. VI—XVIII, omtaler Cyrillus Christi Nedfart under hans Opstandelse; s. Kat. XIV n. 17—20), — *ἀνελθουσης (της θεοτητος) συν τη ψυχη, μη ἐαθεισης της ψυχης εἰς ᾅδην, μηδε της σαρκος ἐωρακυιας διαφθοραν, ἀναστησασας αυτην της θεοτητος, ἡ ἀνασταντος αὐτου του κυριου θεου λογου και υἱου θεου συν ψυχη και σωματι*, Epiphanius De fide n. 17 (Slutningsafsnittet af Panarion), — *ταφεντα και εἰς τα καταχθονια κατελθοντα, ὁν αὐτος ὁ Ἀιδης ἐτρεμασε, και ἀνελθοντα ἀπο των νεκρων τη τριτη ἡμερᾳ*, det nicenske Synodalsymbol, „Resuscitatur caro, quæ reposita fuerat in sepulcro —. Rediit ergo victor a mortuis, inferni spolia secum trahens. Eduxit enim eos, qui tenebantur a morte" Rufin Comm. in Symb. Apostt. n. 29, — *„Tertia die resurrexit vivus a mortuis*, sicut ait Propheta (Ps. 88, 7): *Inter mortuos* (de Døde i Helvede) *liber*. Neque potuit Christus a morte detineri, qui et mortis et vitæ totam obtinet potestatem", Nicetas af Aquilejas „Explanatio Symboli", — „Sequitur: *Tertia die resurrexit* — quomodo potuit includere locus tumuli, quem tenere non potuit carcer inferni?" Faustus af Rejis Hom. II de Symbolo („Quellen" B. II S. 194).

Men ligger nu Christi Sjæls Udgang fra Helvede indesluttet i Ledet om hans Opstandelse fra de Døde, saa er dette ogsaa Tilfældet med Christi Nedfart til Helvede, idet denne jo danner Forudsætningen for hin.

Digitized by Google

De nyeste Undersögelser i og omkring Palæstina [1]).

Af

ANDR. HANSEN,

Sognepræst til Etne.

III.

Undersøgelser nordenfor Jerusalem.

Det er før omtalt, at Kapt. Warrens Undersøgelser i Jerusalem var blevne forberedte ved de Opmaalingsarbeider, som Kapt. Wilson havde udført sammesteds i 1864 og 65. Da disse vare tilende, anmodedes denne Officier af Bestyrelsen for The Palestine Exploration Fund om at foretage en Undersøgelsesreise gjennem Landet, ved hvilken Selskabet kunde sættes i Stand til nøjere at bestemme, paa hvilke Punkter det især burde anstille nærmere Efterforskninger. Kapt. Wilson var villig dertil. Den 8de November 1865 forlod han England sammen med Ingenieurlieutenant (nu Kaptain) S. Anderson og en Fotograf. Den 22de i samme Maaned landede de i Beyrut og begyndte derfra sin Undersøgelsestur. Resultaterne af denne har de beskrevet dels i sine Rapporter til Selskabet, dels i særskilte Afhandlinger i „The Recovery of Jerusalem"; Kapt. Wilson i en kaldet „The Sea of Galilee" og Lieutn. Anderson i en kaldet „The Survey of Palestine". Begge ere kortfattet gjengivne med enkelte Tilføjelser i det 10de Kap. af „Our Work in Palestine".

[1]) Fortsat fra dette Binds 1ste Hefte S. 240.

Digitized by Google

De Rejsende besøgte først en Del Steder i Syrien, som har Interesse for Bibelens Læsere, gjorde astronomiske Iagttagelser, optog Fotografier og Karter, og begyndte saa den 1ste Januar 1866 sine Undersøgelser i det egentlige Palæstina fra et Punkt tætved Banias. De opsporede og fulgte Vandskjellet vestenfor Jordan den hele Vei herfra til Jerusalem, og tog saa med i sine Undersøgelser Alt, som laa paa deres Vei, saavidt som Tid og Evne strakte til. „Hvad vi har gjort", siger Lieutn. Anderson, „er, i Sammenligning med, hvad der staar tilbage at gjøre, kun som Sømmen af et Klædebon i Forhold til dette selv". Alligevel er der gjort meget, og vi ville her forsøge at give en Oversigt over det vigtigste og lettest fattelige, saaledes, at vi begynde med Undersøgelserne

a. langs Vandskjellet vestenfor Jordan.

Under den sydvestlige Skraaning af Hermon-Fjeldet er der en trekantet Terrasse, som hæver sig 500 Fod [1]) over Sletten nedenfor. Ved dens inderste Vinkel springer en Kilde frem af Fjeldet. Kilden bliver til fuld Elv, og Elven er den østligste af de tre Strømme, som tilsammen danne Jordan-Floden. Her ved denne Kilde begyndte de engelske Officierers Opmaalinger. Paa Terrassen ligger en Hob af usle Hytter; det er Landsbyen Banias, men hele Terrassen vestenfor og i Sydvest for den er bedækket med Ruiner. Her er der al Grund til at tro, at Folk har boet fra ældgamle Dage af; men Stedets Historie begynder først at blive sikker fra det 1ste Aarhundrede af efter vor Tidsregning. Da byggede Herodes den Store et Tempel af hvidt Marmor tæt ved Kilden til Ære for Keiser August. Byen rundt dette Tempel blev siden af Fjerdingfyrsten Philip, hans Søn, kaldet Cæsarea Philippi, Cæsarea til Ære for Keiser Tiberius og

[1]) Alle Maal ere nu, som før, engelske.

Digitized by Google

Philippi til Ære for ham selv og for at adskille det fra Cæsarea Palæstina. Her var det, Herren spurgte Simon Peter: „hvem sige Menneskene mig, Menneskesønnen, at være?“ Her i Nærheden er man nu ogsaa temmelig enig om, at Herrens Forklarelse fandt Sted. Men om dette og mere kan man læse efter i Volr. Vogts „Reise i det hellige Land“, til hvilken Bog jeg gjerne hermed en Gang for alle vil henvise Læseren, for at slippe for Gjentagelser af, hvad der allerede før er fortalt den norske Læserkreds. Vogt omtaler den mærkelige Fæstning, som ligger paa en høj Aas ovenover Banias, mærkelig ved sin Størrelse, sine haarde Stene, „som ville vare til Verdens Ende“, forsikrer en Rejsende, „sin ypperlige Beliggenhed ved Fjeldpasset fra Hûleh over Hermon til Damascus, men allermest ved den Dunkelhed, som hviler over dens Historie. Thi først i Korsfarertiden kommer den paa Tale; da ofte og under Navnet „Subeibeh“, som den endnu bærer. Vogt gjætter, at Fønikerne har opført den. Dr. W. M. Thomson bemerker i sit ypperlige Verk: „The Land and the Book“ London 1870 p. 244 følgende: „Dr. Robinson, sammen med hvem jeg engang besøgte den, erklærede uden Betænkning, at den var ældgammel. Disse dybe Furer i Portposterne vise, at Døren ikke aabnedes og lukkedes, men droges op ved Maskineri. Kanske det er til et saadant, at David sigter i den 24de Salme: „„Opløfter, I Porte, Eders Hoveder, og opløfter Eder, I evige Døre, at Herlighedens Konge kan drage ind““. Du vil ikke finde nogen anden god Prøve paa denne Slags Port i hele Syrien, og den fortjener derfor desmere særskilt at omtales. Den er ogsaa et taust Vidne om disse Verkers Ælde“. Kapt. Wilson derimod sætter de ældre Dele af Fæstningen ikke højere op end til det 8de eller 9de Aarhundrede efter Christus. Anderson taler intet om den i sin Beretning. De synes fornemlig at have samlet sin Opmerksomhed, som venteligt var, paa Landets Bygning og Elvenes Løb. Deres

Digitized by Google

Undersøgelser i denne Retning bekræftede til Overflod, hvad ogsaa Dr. Thomson (anf. S. p. 241) paaviser, at Josephus tager Feil, naar han siger, at Kilden ved Banias staar i Forbindelse med Indsjøen Phiala, en Sjø omtrent 2 Timers Vej østenfor Banias, fuld af Frøer og Igler og lidet skikket til at levere det deilige Vand, som sprudler frem af Fjeldet ved den førnævnte Landsby.

Trefjerdedels Timers Ridt vestover fra Banias mellem Oleandere og Egekrat bringer den Reisende til en græsdækt Haug, 25 Fod høj, hvorfra man ser ud over en kornrig Slette mod Syd. Denne Haug heder „Tel el Kadi" d. e. Dommerhaugen, og her var i gamle Dage det Lais, som siden blev til Dan. Her frelste Abraham sin Frænde Lot fra hans Fjenders Haand, her sad en Koloni Fønikere roligt og trygt, indtil Daniterne kom over dem med Ild og Sværd. Her oprejstes Mikas støbte Billede, og her stod siden Jerobeams Guldkalv, men saa plyndrede Syrerkongen Benhadad Staden, og siden er der intet fortalt om den. „Haugen" — siger Lieutn. Anderson — „er 300 Alen (Yards) lang fra N. til S. og 250 Alen fra Ø. til V. Skraaningerne mod Ø. og V. ere meget uregelmæssige, og mod NV. synker den hen og faar Form af en Skaal. Stige vi op paa Haugen og gaar langs Toppen af den, ser vi en gammel Grav, til Ære for en muhammedansk Helgen, under Skyggen af et prægtigt Egetræ. Staa vi paa Vestsiden af Haugen, høre vi Lyden af en stor Masse strømmende Vand, og trænge vi igjennem de tætte Oleanderbuske og over en meget klippefuld Skraaning, opdage vi en stor Dam af 50 eller 60 Alens Vidde, og Vandet bubler op af Jorden og løber afsted ogsaa her som en fuldvoksen Elv. Dammen er delvis fyldt op og paa alle Sider omringet af formløse Basalt-Stene, og det er tydeligt, at alle, som har havt nogen arkitektoniske Enkeltheder eller veltilhugne Flader, for længe siden ere førte bort for at benyttes

Digitized by Google

ved Byggearbeider andetsteds paa Sletten. Ved Haugens sydvestlige Hjørne springer der frem en anden, mindre Kilde. De to Elve forene sig og danne en stor Dam paa 150 Alens Vidde, formet som et Delta og bedækket med Buske. Fra dette Deltas Top flyder Elven afsted i et sydvestligt Løb over Sletten. Dette Tilløb til Jordan, som Josephus kalder „den mindre Jordan", er dobbelt saa stort som Kilden ved Banias og tre Gange saa stort som Jordans Hovedstrøm, der kommer nordenfra. Den sydlige Kant har endnu Spor af Muren, som var bygget der for at beherske Sletten søndenfor, og en saa velvalgt Plads maatte, naar den var befæstet, vel med Rette ansees for sikker. Dette var det Indtryk, de fem Danitiske Spejdere fik, som kom for at søge en Arvelod for sin Stamme, og selv nu bekræfter Slettens parklignende Skjønhed og Jordbundens overordentlige Rigdom deres Rapport: „Vi har seet Landet, og der er ikke Mangel paa nogen Verdens Ting" — — —.

De Rejsende drog nu igjennem Dalen for at finde Aamotet for Jordans Kilder. Dalens øverste Del bestod af en Række af Terrasser. Paa den højere Side af Elven saaes tre Huler, dels fulde af Kvæg dels ogsaa beboede af Mennesker. Længere nede kom man til en Landsby Monsourah, hvor der var en arabisk Lejr, hvis Kvinder var beskjæftigede med at væve Kamelhaar, hvoraf der laves „et af de ypperligste Klædningsstoffer. Det holder Hede, Kulde og Regn ude". Efter en halv Times Rejse naaedes det Sted, hvor Banias-Elven forener sig med Tel el Kadis, og efter endnu et Kvarters Gang det Sted, hvor Foreningen sker med Hovedelven. Dets Beliggenhed blev astronomisk bestemt, hvad Bredden angaar. Jordan er her 45 Fod bred, har en skidden gul Farve, og dens Leje ligger 25 Fod under Slettens Niveau, medens de forenede Elve flyde i en Kanal af 90 Fods Bredde. Herfra sydover i en Strækning af 7½ Mile til Hûleh-Sjøen (Meroms

Digitized by Google

Vande) er hele Sletten sumpig, og den nedre Del deraf bedækket med det ejendommelige kostelignende babeer Rør, hvoraf Araberne flette Matter til Væggene og Tagene paa deres Hytter. Fra Tel el Kadi drog de vestover. 1½ Mil derfra passerede de Jordan (Hovedstrømmen) over en Bro af nyere Konstruktion; fortsættende mod NV. kom de til det Sted, hvor Staden Jjon laa, som Benhadad indtog c. 950 Aar før Chr. (1 Kg. 15, 20) og Tiglath-Pilesar omtr. 200 Aar senere (2 Kg. 15, 29). Den lille Slette der heder endnu Merj Ayûn. Længer fremme passeredes Abil, det Abel-Beth-Ma'acha, i hvilket Oprøreren Seba belejredes af Joab og blev dræbt af Indbyggerne (2 Sam. 20, 14—22). Senere delte det Skjæbne med Jjon (1 Kg. 15, 20). Vestenom Abil hæver Landet sig, og her er Vandskjellet, snevert og skarpt begrændset, mellem de Vande, som flyde til Middelhavet, og de, der flyde til Jordan.

At følge dette sydover var de Rejsendes Opgave, og ved Enden af denne Dags Reise kom de til Hunin paa Toppen af Højene i Vest. Mærkværdigt nok ved man slet intet om dette Steds Historie, skjønt her ligger en meget gammel og stor Fæstning, som bærer Mærke baade af Jødernes (siger Dr. Thomson) og af Romernes, Saracenernes, Korsfarernes, Tyrkernes og Arabernes Byggekunst. „Her maa have ligget en befæstet Stad, siger Lieutn. Anderson, selv da Naphtali Stamme herskede her; thi Naturen har gjort Stedet til en Fæstning, og det behersker Klippepasset, hvorigjennem Landevejen gaar fra Acra til Damaskus". Dr. Robinson mente, at Hunin var det Beth Rechob, som nævnes i Dom. 18, 28, men Dr. Thomson betvivler Rigtigheden heraf og tror i Hunin at kunne gjenfinde Beth Ma'acha, som da har været Hovedstad for en liden Provins, hvortil Abel har hørt. Der er en glimrende Udsigt fra dette Hunin. Paa den ene Side bølger Landet ned mod Middelhavet, paa den anden Side ser man Jordandalen,

Digitized by Google

lig en stor Revne omgiven af ophøjet Fladland. 2000 Fod nede lusker Flodens Vand sig langsomt afsted, og lige nedenunder Hunin flommer det ud over næsten hele Dalen og gjør den til en stor Sump. Faa Mile længere nede bliver den til en trekantet Indsjø, 3 Mile bred og 4 Mile lang. Dette er Indsøen Hûleh. Fra denne er der 9 Mile til Genesarets Sjø, og nellem begge flyder Floden i et trangt Løb mellem stejle Bredder. Over Hûleh-Sjøen har den bekjendte Mr. Macgregor sejlet i sin Kano, og der fandt han flydende Papyrus; men af ulige større Interesse er det at erindre, at det var paa Sletten her ved „Meroms Vande", at Jabin, Kongen af Hazor, blev slagen af Josva.

Naphtali Højland er endnu vel forsynet med Egeskov, skjøn den tyndes stærkt for at forsyne Torvet i Damaskus. Det beskrives som en Række Dale, der gjennemskjære Landet. Ryggene imellem dem har nogen Lighed med aabne Skovvider, der skraane langsomt ned mod Havet. Ved den sidste Fjeldtop i dette Højland, lidt nordvestligt for Hûleh-Sjøen, kraaner Højen sydover med Udsigt over en liden Slette, 1 Mil bred og 2 Mile lang, som ligger i Ly af og ganske indesluttet af Højene. „Dette er Zaanain-Sletten, og midt paa den vestlige Side af den er utvivlsomt det Sted, hvor Keesh, den nordlige Tilflugtsstad[1]), laa. Stedet ligger paa en liden Landtunge, der stikker ud i Sletten, og fra det højnede Land, som omslutter Sletten paa Østsiden, se vi ud ove Jordan-Dalen, men fra en meget ringere Højde end fra Hoin. Landtungen, hvorpaa denne Grændseby stod, var regelmæssigt befæstet med en Mur og Taarne her og der,

[1]) Jödisk Forfattere fortælle, at det var Sanhedrins Pligt at holde Vejene til Tingtsstæderne i god Stand og, overalt hvor det behövedes, at have ejstolper anbragte, hvorpaa der var skrevet: Tilflugt, Tilflugt! for at forebygge al Fejltagelse og Forsinkelse. (Dr. Thomson: „The Land and the Book" p. 262).

Digitized by Google

som Grushobene vise; men nedenfor Staden er der en anden Landtunge, som strækker sig ¼ Mil ud i Sletten, lavere end den første og stenet. Her ligge nogle Levninger af utvivlsom Ælde. Paa en stor massiv Grundvold af Mursten staa to eller tre prægtige Sarcophager, og en af dem er, mærkeligt nok, dobbelt, gjort til at gjemme to Mennesker under ét Laag [1]). Stenpuderne i hver loculus findes paa modsatte Ender. Paa en nærliggende Høj, Tel Kureibeh, opdagedes en Sarcophag med 3 loculi. En fremragende Høj, Tel Hara, sees fudt mod Sydost, og paa dens Top, som ikke før havde været besøgt, findes Levningerne af en meget gammel Fæstning, omgiven af en stærk Mur med Taarne her og der, og Levningerne af Bygverk kan spores over hele Højen. Man har ment, at dette kunde være det længe tabte Hazor, for det varer nøjagtigt til den jødiske Historieskrivers Beretning. Dt har Udsigt lige over Meroms Vande og den tilstødende Slette, hvor tusinde Stridsvogne kunde mønstre op. Der ka imidlertid ikke være nogen Tvivl om, at denne Slette var Scenen for det store Slag, da Jabin, Hazors Konge, samlede den store Hærskare for at slaa Josva, og man har fulc Udsigt over Flygtningernes Vej, op igjennem Dalen, forbi vr første Lejr ved Banias og ind i Libanons Kløfter, „indtil er ingen var tilbage".

Saaledes skriver Lieutn. Anderson, og Capt. Vilson er enig med ham. Dr. Robinson har villet lægge Hazr paa Tel Kureibeh, men der er ingen gamle Ruiner og inger Cisterner. Der opstod senere hen en anden Jabin, Konge i Hzor, hvis Vælde blev brudt af Debora, Profetinden, og Bark, hvorom vi læse i Dommernes Bogs 4de Kap. Barak vardt i Kedesh. I Stadens Nærhed kan man endnu se Aberes sorte

[1]) Dr. Thomson har ogsaa seet den, og han, som haeet saa meget i det hellige Land, siger, at han intet andet Sted ar faaet Øje paa en lignende. (L. & B. p. 267).

Digitized by Google

Telte, der minde om Keniten Heber, „som opslog sit Telt lige til Egen (eller, som Andre gjengive det, Sletten) ved Za'annajim, som er ved Kedes", i hvilket Telt Sisera dræbtes af hans modige Hustru Joel. Dr. Thomson har fundet Spor af Sagn om disse Begivenheder blandt Folket deromkring. I Kedesh gjorde Wilson og Anderson nogle Udgravninger; blandt Andet fandt de et Soltempel med smukt Stenhuggerarbejde og nærved dette et Alter med en græsk Indskrift, helliget, som det synes, til Baal Comos.

Fra Kedesh drager Vandskjellet sig gradevis vestover. Paa Højderne ligge Landsbyerne Maroon og Yaroon, den første næsten i Vest, den anden i Sydvest for Kedesh. I Maroon ligger Rabbi Hillel, Gamaliels Bedstefader, begraven. I Yaroon er der Ruiner af en christen Kirke. Den er beskreven af Dr. Thomson, som finder den højst ejendommelig. Af Landsbyens Navn har man formodet, at det gamle Jiron, en af Naphtalis befæstede Stæder (Josv. 19, 38) laa her. En halv Mil østenfor den er der et lidet Holt, hvor vore Rejsende fandt nogle Mænd ifærd med at hugge Ved. Paa Spørgsmaal, om der var Noget at se der, svarede de Nej; men Stedet lignede saa Tomten af en gammel Stad, at de ikke destomindre gik paa og fandt en Hob af Ruiner og blandt dem, næsten overgroet med Krat, et Tempel, bygget af haard, hvid Kalksten. Længer i Nord er Landsbyen Ainata, som holdes for at være Bethanath, ogsaa en af Naphtalis befæstede Stæder (Josv. 19, 38). Man er her i Midtpunktet af Naphtalis Skovhøjder. Fra Toppen af en Høj ved Landsbyen Khunin, lidt i Nord for Ainata, har man en fuld Udsigt over Middelhavet; i Syd sees Carmel og Acra, i Nord Korsfarerslottene Tibneh og Belfort.

Tæt herved er der en Landsby Shalaboon og lige i dens Nærhed, oppe paa Toppen af en Høj, fandt man en umaadelig Sarcophag, stor nok for en af Oldtidens Kjæmper.

Digitized by Google

Længere nede paa samme Høj opdagedes to andre Stenkister med mærkelige Sculpturer paa.

I Syd for Yaroon kommer man til Kefr Birim, der ikke vides at være omtalt i Skriften. Men her har Traditionen henlagt Baraks og Profeten Obadias Grave, og hid drog i de ældste christne Tider mange jødiske Pilgrimme fra Safed og andre Steder, for at holde Purims-Festen. Endnu findes her Ruinerne af en af de mærkeligste Synagoger i Landet. Der var endnu en anden Synagoge der, men af den fandes nu kun Indgangen. Paa denne opdagedes en hebraisk Indskrift, som blev photographeret.

Tæt ved Kefr Birim er Landsbyen Sasa, hvor de Rejsende saa en i Klippen huggen Grav, som levende erindrede dem om Beskrivelsen af Lazarus's Grav ved Bethania. Hovedindgangen til Graven er saa lav, at man maa bukke sig for at komme ind. Gjennem den kommer man ind i et Kammer, som er 12′ i Kvadrat, og rundt om dette Kammer ere de ligkisteformede Recesser eller Loculi, hvori Legemerne lagdes. Mundingen af hver af dem havde været lukket med en Sten.

Faa Mile søndenfor Kefr Birim kom de, langs Vandskjellet, til Jebel Jermuk, som er den højeste Top i Galilæa, 4000′ over Havet, og hidtil uudforsket. Ad en tæt overgroet Skovsti og siden opigjennem en stejl Kløft naaedes Toppen. Der fandt de en beboet Landsby, men Ingen, som vilde give dem Besked om nogen Ting. De drog da videre langs den smale Fjeldryg, til den sidste Top i Yermuk-Massen naaedes. Her falder Fjeldet stejlt ned mod Rameh-Sletten, som ligger 2000′ neden under det. Dette Rameh er maaske Ramah, som hørte Naphtali til (Josv. 19, 36). Saa siger Dr. Robinson. Her var Kilde og kostelig Plantevekst, Folket boede i Løvhytter paa Taget af deres Dyndhytter, og nu var de Rejsende ved den sydlige Grændse af Naphtali. Saa mente

Digitized by Google

de ialfald, skjønt Naphtalis Grændser ere vanskelige at klare op. Denne Stamme, siger Lieutn. A., „ejede saa meget af det nordostlige Land, som de kunde erobre, og dens Besiddelser har sandsynligvis naaet helt til Damaskus. Særegenhederne ved deres Land maa have gjort dem til en haardfør Race Bjergboere og til et agerdyrkende Folk, som var nødt til at rydde Landet, før de kunde dyrke det, og som ejede store Bejter i Jordans-Dalen".

Søndenfor Naphtali Land ligger Sebulons. „Dets Særegenheder ere lave Aasrækker, der indeslutte særdeles frugtbare Smaasletter, og tilsidst, altsom Aasene blive lavere, højner Sletten sig, og vi finde Slette og Aas blandet sammen til en stor Højslette, der ender afbrudt nærved Nazareth, hvor en Række Aaser danner det store naturlige Trin, der leder op til den store Slette. Der er noget meget slaaende i Nazareths Beliggenhed. Det er ganske indelukket mellem Aaser, som flokke sig rundt om det paa alle Sider og give det Ly for de barske Vinde. Byen er fornemmelig bygget paa Skraaningen af de vestlige Aaser; Husene, som ere byggede af den hvide Kalksten, der findes i Nærheden, har i Sollyset en blændende Klarhed. Seet i Afstand er Klarheden merkværdig, og det maa ikke glemmes, at denne Virkning forøges meget derved, at der ingen Røg er, hvilket gjelder alle østerlandske Byer. Gaderne ere meget trange, og Basarerne eller Butikerne ere rent en miniature, rene Diske eller Recesser i hver Side af Gaden. Den største og betydeligste Bygning er det latinske Convent, omringet af stærke Mure, et højst gjestfrit Sted, hvis Døre altid staa aabne for Rejsende". Vore Rejsende besøgte naturligvis Byens Brønd. „Der synes at være en stor Cisterne dannet i Højens Side, og fra en muret Flade, der danner en af Siderne, kommer Vandet ud gjennem adskillige Tapper og samler sig i et Trug nedenunder, for at Hestene kunne drikke". Der var den sam-

Digitized by Google

me Scene at se ved Brønden, som Vogt og Andre har beskrevet: Kvinder, Børn, Heste og taalmodigt ventende Kameler, som ved Charans Brønd, hvor Eliezer mødte Rebekka. „Nazareths Høje" — lægger Lieutn. A. til — „ere for største Delen blevne stenede og golde, og det virker til at gjøre Nazareths lille By og Fordybning endnu vakrere — en yndig liden Plet, paa alle Sider omsluttet af øde og ufrugtbare Aaser". — Engang vare disse Aaser opdyrkede. Nu ere de for største Delen forsømte. Den Fremgangsmaade, Folket følger for at opdyrke Skraaningerne, er følgende: „De samle alle de løse Stene sammen og bygge simple Mure, der støtte Terrasserne langs Aasernes Sider, saa disse faa Udseende af en Række Trappetrin. Disse smaa Terrasser jevnes og saaledes indvindes Jordflekker af stor Frugtbarhed, der bære Druer og alle Slags Frugt. Forsømmes de, styrte disse Støttemure ned; Jorden paa Terrasserne er da snart vækskyllet af det stærke Regn, og med Tiden vise Aasernes Sider intet Andet end de nøgne Stene, Noget som nu kun er altfor almindeligt hele Landet over".

Mærkeligt nok skal ikke en eneste Christen have boet i Nazareth paa Constantins Tid, og ingen Pilgrimsrejser være skeet dertil før det 6te Aarhundrede.

To Timers Rejse fra Nazareth ret imod Øst fører En til Foden af Tabor Bjerg og en halv Times Rejse til Toppen, 800 Fod over Sletten. Bjerget ser mærkeligt ud. Toppen er flad, lidt mindre end $\frac{1}{4}$ Mil lang og $\frac{1}{8}$ Mil bred. Paa den nordvestlige Side er Bjerget forenet med Nazareths Høje ved en lav Aasryg. Der er Levninger af en Fæstning paa Toppen. De nuværende saraceniske Ruiner synes at bestaa af gamle Materialier. Midt imellem dem er der et ypperligt Bejte, hvor Gjederne græsse under Tilsyn af en Munk. Grækerne har bygget en Kirke heroppe, og tæt ved den er der et eller to smaa Huse.

Digitized by Google

Rejser man sydover fra Nazareth, naaer man, en Times Tid efter at have forladt Byen, til en dyb Kløft, uden Sti, gjennem hvilken man stiger ned fra Højene om Nazareth og er saa med Et ude paa den store Esdraelon-Slette, der var skjenket Issaschar og har været Skuepladsen for de fleste af de store Feltslag i Palæstina. Vandskjelslinjen gaar ind i Sletten tæt ved Landsbyen Iksal, hvor den gamle By Chesulloth laa, der tilhørte Issaschar. Esdraelon eller Jisreels-Sletten strækker sig fra Foden af Nazareths Høje omtr. 12 Mil mod Syd og næsten dobbelt saa langt fra Øst mod Vest. Meget af den er under Dyrkning. Sletten er ikke ganske jevn, men heller bølgeformet; men dens Udstrækning kan sees let; thi Carmels Bjergkjæde begrændser den paa Vestsiden, Samarias Høje i Syd, Gilboa og Tabor i Øst og Nazareths Høje paa Nordsiden.

Men vi ville lade Lieutn. A. fortælle. Han siger: „Vi har lagt Bjergegnen bag os, og nu ser vi mod Syd lange ensformige Aasrækker i det Fjerne, uden en Tinde eller noget andet fremtrædende Punkt, som kan fæste Øjet til sig. Den Smule Skov, vi saa paa Galilæas Aaser, er nu forsvunden, og hverken paa Sletten eller paa Aaserne søndenfor er der et Træ at se. Paa den første Dagsrejse fra Nazareth kom jeg til en Landsby, som heder Fuleh. Den ligger paa Sletten og er navnkundig som det Sted, hvor Napoleon leverede „Slaget ved Tabor" 1799. Med nogle faa tusinde Mand forsvarede General Kleber sig i Løbet af flere Timer mod et overvældende Antal Tyrker, indtil Napoleon selv kom ham til Undsætning. En gammel Araber fortalte mig, at Franskmændene begrov Tyrkernes Lig paa den Maade, at de kastede dem alle ned i en stor Cisterne, som blev ganske fuld af døde Kroppe. Vi naaede Zerin, hvor Jizreel laa, efter en halv Times Tur, og skuffedes ved at finde, at Kongestadens gamle Tomt ikke blot var en umaadelig Grusdynge, men ovenikjø-

Digitized by Google

bet bedækket med nymodens Hytter. Det var et haabløst Arbejde at søge efter Achabs Slot over Jorde; thi der var ikke et Spor at se af nogen gammel Bygning. Stadens Beliggenhed er velvalgt. Den behersker Udsigten over næsten hele Esdraelons-Sletten og ser, lige i Nord, udover et vakkert Dalføre, som heder „Jisreel-Dalen“. Gilboa Bjerg hæver sig op af Sletten tæt ved den gamle Stad med Udsigt over Dalen og danner i Virkeligheden dennes sydlige Grændse. I denne Dal, saa vi fra vore Telte vilde havt det fulde Syn af dem, laa Amalekiternes og Midianiternes store Hærskare lejret, der havde forenet sig for at trænge ind i Israels Land. Gideon fik af Gud Befaling til at drive dem tilbage, og han samlede 32000 Mand af Nabostammerne just nedenfor Landsbyen Jisreel og ved Foden af Gilboa Bjerg. Her er en skjøn Kilde, som maa have været det Sted, hvor de 300 kaaredes, der viste deres Mod og Koldsindighed ved at slikke Vandet af deres Hænder. Angrebet skede om Natten. Forvirrede foer deres Fjender paa hverandre og drev sig selv paa Flugt. Gideon, saa fortælles der, kom tilbage fra Forfølgelsen med sine 300 Mand, saa at ikke en Mand omkom af hans heltemodige Følge. Den næste Skare af indtrængende Fiender, vi møde her, var Filisternes, der kom fra Kysten, da Saul var Konge. Vi kunne nøjagtigt opspore den Vej, han fulgte paa sin eventyrlige Tur, Natten før sin Død, fra Jisreel tversover Dalen, i overhængende Fare for at fanges af Filisterne, hvis Lejr han sneg sig forbi, og rundt om Kanten af Aasen paa den modsatte Side til Landsbyen Endor bagenom Aasen, 6½ Mil fra hans Slot. Her boede Heksen i Endor i en af disse talrige Huler, som endnu beboes. Den næste Dag led Israeliterne et sørgeligt Nederlag paa Gideons gamle Lejrplads. Saul og hans tre Sønner faldt i Slaget. Davids Klagesang over dette Nederlag er overmaade gribende og tager omstændeligt Hensyn til Kampens Charakter og Skueplads. De Over-

Digitized by Google

vundne kastede sine Skjolde fra sig, saa de baade blev ganske forsvarsløse og viste, hvor tæt Forfølgerne var inde paa dem. De flygtede til Kløfterne og opad Siderne af Gilboa Bjerg, i Sydost for vor Lejr, og omkom der ynkeligen.

„Her i Dalen og lige ved Gideons Kilde maa Naboths Vingaard have ligget, og paa dette Sted læste vi med den dybeste Interesse Fortællingen om Naboths Mord, om hvorledes Vingaarden blev tagen ved Achabs Dronnings Hjælp, og hvor hastigt Mordet hevnedes ved Jehu, som greb Styret, dræbte Joram paa selve Vingaardens Omraade ved Gideons Kilde og ved sin Marsch mod Jisreel voldte, at Jorams Moder kastedes ud af Vinduet. Der er nu, som i alle andre Landsbyer, Skarer af forsultne Hunde færdige til at fortære hver Smule Affald, og vi forestillede os levende, hvorledes Mændene, da de om Aftenen gik ud for at begrave Jesabel, ikke fandt Andet af hende end Hjerneskallen, Fødderne og Hænderne“ — — —. „Fra Jisreel gjorde vi en Udflugt til El Lejjun, paa Vestkanten af Sletten, og slog vore Telte op ved det gamle Megiddo's Vande. Siseras Lejr strakte sig fra dette Punkt langs Kanten af Højderne sydostover saa langt som til Taanach, der endnu kan paavises. Baraks Hær var samlet paa Tabors Bjerg, 14 Mil borte, men kunde sees af hele Fiendelejren. Israeliternes Fremmarsch blev straks opdaget, og Sisera førte sin Hær imod dem, indtil begge Armeer mødtes midt i Myrerne paa Sletten. En Nordoststorm, som blæste over Hermons snedækte Tinder, drev en blindende Hagl lige i Ansigtet paa Siseras Hær. Kishons Myrer blev snart til brusende Strømme; de før saa frygtelige 3000 Stridsvogne sank nu til Akslerne i Dyndet. Kishons Hovedleje, som Cana'aniterne i Førstningen havde sat over, er nu en skummende Strøm bag dem, og under Forsøget paa at trække sig tilbage efter Israeliternes første Anfald blev de fuldstændigt drevne fra hverandre. Sisera flygtede tilfods

Digitized by Google

fra Sletten, over Højderne omkring Nazareth, tversover Sebulons Land, og naaede, efter en Flugt paa 40 Mil fra Kampladsen, Hebers Lejr ved Kedesh, hvor han blev forrædersk myrdet af Jael, som til sin Morddaad brugte de Redskaber, der altid ere ved Haanden i en Lejr, en Feltnagle og en Telthammer.

„Efterat nu hele den sydvestlige Del af Sletten var bleven føjet til vort Kart, fortsattes Arbejdet østerover nedad Jisreels-Dalen, forbi Moreh-Aasen ved den nymodens Landsby Kumieh, og til det Punkt, hvor Dalen mødes med Jordans Dal og Slette. Paa dette Punkt findes Levningerne af det gamle Bethshan eller Scythopolis, en af Byerne i Decapolis. Den første Ting, vi lægge Mærke til, idet vi nærme os Beisan, er en fremstikkende Haug, dels naturlig dels gjort med Kunst, Tomten for Stadens Acropolis. Ruinerne paa Stedet var haabløst bedækkede med Ukrud, paa de fleste Steder 4 Fod højt. Dette forøgede Vanskeligheden ved at tage dem i Øjesyn. Endnu kunne Levningerne sees af to Theatre, Søjlerne af to Templer, to Gader med Colonnader tversigjennem Staden og Halvdelen af Stadsmuren; ligeledes den store Port i Nordvest-Hjørnet af Staden, hvor Landevejen til Gadara begyndte. Mod Syd sees Jordanssletten næsten uden Afbrydelse helt til Jericho, og Aaserne mod Øst hæve sig i en lang og stejl Stigning op til det højtliggende Plateau, Basanlandet, 2000′ over Dalen“.

Beduinerne holdt paa at kriges med hverandre indbyrdes, da vore Rejsende var der, og Usikkerheden i Egnen gjorde, at Vandskjelslinjen, som var funden gjennem Esdraelons-Sletten til en Minimum-Højde af blot 400′ over Havet, tabtes, efter at man havde passeret Toppen af Gilboa Bjerg, et Landstrøg, som aldrig før skal have været undersøgt af nogen Rejsende. Recognosceringen fortsattes sydover fra Esdraelons Sletter, idet den fulgte den store Landevej til Jerusalem. Vejen

Digitized by Google

forlader Sletten ved den nymodens Landsby Jenin (Issaschars Engannim) og følger Løbet af en liden Dal, der er tæt beplantet med Oljetræer. Efter en svag Stigning paa 2 Mil ender Dalen i en liden Slette, som har Landsbyen Kubatiyeh ved sit sydvestlige Hjørne, bygget paa Skraaningen af en Aas. Her sværmede det af Græshopper. I Fortsættelsen af denne Slette og en Smule imod Vest er der en Aas, kaldet Dotan, der er bleven gjenkjendt som det Sted, hvor Dethan laa, paa hvilket Sted Josephs Brødre passede sit Kvæg, da han kom fra Hebron for at besøge dem. „De talrige i Fjeldet huggede Cisterner, som findes overalt, vilde byde en passelig „Vandgrav", hvori de kunde have kastet ham, og saasom disse Cisterner ere flaskedannede, med en snever Aabning, vilde det have været umuligt for En, som var fængslet der, at komme ud derfra uden Hjælp. Nu ere disse Cisterner allesammen istykker og ubrugelige. Men ligefuldt ere de de utvivlsomste Vidnesbyrd om Indbyggernes Virksomhed i gamle Dage".

Det mest charakteristiske ved den midtere Del af Manasseh's Land er en Rad af snevre Dalfører nu og da afløste af smaa Sletter. Det tager 7 Timer at rejse fra Esdraelon til Nablus, det gamle Sichem. Stedet er ofte beskrevet; men lad os nu se det med en Landmaalers Øjne. „Dette Sted", skriver Lieutn. A., „har ikke sin Lige i Palæstina, hvad Skjønhed og Overflødighed angaar. To indbyrdes ligelobende Bjerge mødes saagodtsom ved deres Fødder, men deres Toppe ere omtrent 1½ Mil skilte fra hinanden. De indeslutte mellem sig en vakker liden Dal, der paa det smaleste ikke er mere end 100 Yards bred og vider sig ud begge Veje. Byen Nablus ligger i den trangeste Del af Dalen. Bjerget i Nord er Ebal; det i Syd Garizim, og Dalen ligger Øst og Vest. Byens Beliggenhed er ypperlig valgt, paa Vandskjellet, midt i Passet, let at komme til fra Jordans-Dalen i Øst og fra Hav-

Digitized by Google

kysten i Vest. . . . Ebals Bjerg rejser sig 1200′ over Dalen. Toppen er stenet og bar, og der er ingen Ruiner paa den, undtagen en underlig firkantet Indhegning med meget tykke grove Mure. Lige nedenunder Toppen er der et Bræk i Bjergets regelmæssige Skraaning, og en liden, men stejl Dal kommer op næsten til Toppen fra Dalføret nedenunder og danner et stort naturligt Amphitheater, der næsten er saa højt som selve Bjerget. Lige tversoverfor dette Amphitheater er Garizim-Bjergets Skraaning brudt paa en lignende Maade ved en Dal, der danner et andet naturligt Amphitheater af lignende Skjønhed og Storslagenhed. I disse to Sidedale samledes Israels 12 Stammer under Josva, 6 Stammer paa Garizim og 6 paa Ebal. Leviterne og Arken vare i Dalføret dernede, og Velsignelserne og Forbandelserne læstes op for den hele Menighed (Josv. 8, 32—35, sml. Deut. 27, 10). Der mangler Intet i Stedets naturlige Skjønhed for at forhøje en saadan Scenes Højtidelighed og gribende Virkning. Den bedste Udsigt over Byen Nablus faaes fra Ebal. Den synes at hvile saa lunt i den lille Dal, og medens Husene synes at trække sig tilbage fra Foden af Ebals Skraaning, klynge de sig til og forsøge at klavre op ad Siden paa Garizim, Velsignelsernes Bjerg. Paa Kanten af Mukna (Moreh) Sletten, halvanden Mil østenfor Byen, findes Jakobs Brønd paa det Jordstykke, han kjøbte af Sichemiterne. Ikke langt fra Brønden er Stedet for Josephs Grav. Brøndens Identitet er aldrig bleven betvivlet. Christne, Jøder, Muselmænd og Samaritaner erkjende den allesammen, og Tilværelsen af en Brønd paa et Sted, hvor der er Overflod af Vandkilder, er mærkelig nok til at give denne Brønd en særegen Historie". . . .

Lieutn. A. undersøgte Jakobs Brønd. Mundingen af den er lige ved Landevejen fra Jerusalem til Galilæa, men den maatte renskes op, da den hurtigt sandes til. Et Kammer paa 10 Fods Dybde groves frem, og i Gulvet af dette

Digitized by Google

Kammer fandtes Mundingen af Brønden. Den lignede Aabningen af en Flaske og var netop stor nok til, at en Mands Krop kunde komme igjennem den. Ved Hjælp af et Lys, som firedes ned, fandtes Luften i Brønden at være fuldkommen god. Saa lod Lieutn. A. sig selv fire ned. Vel kommen igjennem Brøndens Aabning, befandt han sig hængende i et cylindrisk Kammer, der i Form og Forhold havde nogen Lighed med Løbet af et Gevær. Farten var forøvrigt saa svimlende, at han kun i besvimet Tilstand naaede Bunden. Der vaagnede han ved Raabet ovenfra, at nu var han paa Bunden. Han slog Øjnene op, og Brøndens Aabning saa ud for ham som en Stjerne. Han fandt, at Brønden var 75 Fod dyb, 7½ Fod i Diameter, og overalt indfattet med simpelt Murverk, saasom den er gravet i alluvialsk Jord. Det var den første Dag i Maj Maaned; Haverne deroppe i Sichems Dal var dejlige at se til, Figentræerne, de seneste af alle, stod i fuldt Løvskrud, og Folket var begyndt at høste sit Korn; Bunden af Brønden var da ogsaa ganske tør og derhos bedækket med løse Stene. Men der laa en liden Vandkrukke ganske hel paa Bunden. Det var et Tegn paa, at der til visse Tider var Vand i den; thi havde Krukken faldet paa Stenene, vilde den have gaaet i Stykker. Rimeligvis har Brønden i gamle Dage været langt dybere; thi i Løbet af 10 Aar var Dybden formindsket 10 Fod. Det kommer tildels deraf, at Alle, som besøge Brønden, kaste Stene ned i den for at høre, naar de ramme Bunden. Men i Brønden er der ogsaa faldet Brudstykker af den Kirke, som i det 4de Aarhundrede byggedes over Brønden og siden faldt sammen. Anderson mener, at Brønden nu neppe har Halvdelen af sin oprindelige Dybde.

Nordenfor Jakobs Brønd er der en Landsby, som kaldes Aschâr. Hele Garizim Bjerg blev omhyggeligt undersøgt af Lieutn. Anderson. Paa samme findes der en Ruin, som kal-

Digitized by Google

des „Slottet“. Inde i den grov han og fandt Grundvoldene af en ottekantet Kirke, formodentlig den, som siges bygget der af Justinian. Paa dens østlige Side er en Apse, paa fem Sider smaa Kapeller, paa een en Dør; den ottende Side fandtes rent ødelagt; men rimeligvis har der ogsaa der været et Kapel. Inde i Kirken igjen fandtes Pillerne til en mindre Octagon, der synes at have skullet bære en Hvælving. Kapellerne fraregnet syntes Kirken at have været en Miniaturudgave af Klippe-Dômen paa Moriah. Kirken og Slottet fandtes bygget paa en simpel Platform af store Stene, der var lagt sammen uden Kalk, og af denne — der muligens kan være den, hvorpaa Samaritanernes Tempel stod — danne de saakaldte „tolv Stene“ en Del. Intet Spor af store Grundvolde fandtes paa den sydlige Del af den Kam, hvorpaa Slottet staar. Tæt ved Samaritanernes hellige Klippe grov man frem en Mængde Lig, men fandt Intet, som kunde fortælle, fra hvad Tid og Nation de var [1]).

Efter at have forladt Nablus, blev et længe omtvistet Spørgsmaal afgjort: paa hvilket Punkt nemlig Wady Zerka eller Jabbok, den store Landevejslinje fra Øst, forener sig med Jordan-Dalen. Derefter vendte de Rejsende tilbage til Vandskjellet vestenfor Jordan, og paa Rejsen sydefter langs dette undersøgtes blandt Andet ogsaa de Steder, hvor Shiloh og Ai laa i gamle Dage. Derom fortælles Følgende:

„Seilûn, en Landsby i Ruiner, er det Sted, hvor Shiloh laa, hvor Arken først hvilede, efterat Ai og Jericho vare

[1]) Dr. Thomson (L. & B. p. 472) gjör opmærksom paa, at hvis „den samaritanske Kvinde“, som omtales i Joh. Evgl. Kap. 4, boede i selve Sichem, var det underligt, at hun skulde gaa saa langt efter Vand, som til Jakobs Brönd, da der dog er saa dejlige Kilder lige ved Staden selv. Han tvivler derfor paa, at „Sychar“ i det nævnte Kapitel er Sichem. Snarere maa det have været en liden samaritansk By ikke langt fra Brönden, og han er tilböjelig til at tro, at hint Aschâr er det gamle Sychar.

Digitized by Google

tagne, og hvor Josva delte Cana'ans nylig erobrede Land mellem de tolv Stammer. Shilos Beliggenhed er nøjagtigt beskrevet i Dommernes Bog at være nordenfor Bethel, sønden for Lebonah og østenfor Landevejen, som gaar op fra Bethel til Sichem. Der er meget lidet, som betegner Beliggenheden nu; men der er Ruiner og en mærkelig Udgravning i Klippen paa Aasens Side, der vel kan have været selve det Sted, hvor Arken hvilede; thi dens Vogtere vilde naturlig have valgt et Sted, der bød Ly for de kolde Vinde, som ere fremherskende i disse Højlande. I en liden Dal, omtrent en halv Mil fra Ruinerne, findes Shilos Kilde og Brønd, og dette maa have været det Sted, hvor Shilos Døtre kom ud og dansede ved deres regelmæssige Fest. Ved en af disse Lejligheder bortførte de Tiloversblevne af Benjamins Stamme to hundrede af dem. Der er mange i Fjeldet hugne Grave i Nabolaget, men de ere allesammen blevne brudte ind i og plyndrede. Der findes et vakkert Stykke Slette tæt ved Seilûns Ruiner, som forøvrigt ere indesluttede af stenede og dybe Dale, der ere Elvesenge om Vinteren, men tørre Resten af Aaret.

„Ni Mile sønden for Shiloh er den nymodens Landsby Beitîn, hvor Bethel laa. Her findes Intet uden en Grus-Dynge, men paa den nærliggende Aas og østenfor Bethel staa Levningerne af en befæstet christen Kirke, der rimeligvis blev bygget af de ældste Christne for at hellige det Sted, hvor Abraham byggede sit andet Alter efter at være kommen til det forjættede Land, og hvor han skiltes fra Lot. . . . En med Ruiner bedækket Aastop østenfor Kirken, som Araberne kalde Et Tel, „Grus-Dyngen", kan trygt ansees for det Sted, hvor Ai laa. Det svarer nøjagtigt til Beskrivelsen, naar vi kjende, hvor Bethel laa, og hvor Abrahams Lejrplads, hvor han byggede et Alter, var; thi vi læse, at han slog Lejr med Bethel i Vest og Ai i Øst. Der er en Dal bagenfor Grus-

Digitized by Google

Dyngen, hvor Josva lagde sit Baghold. Der er Stedet paa den anden Side af den mellemliggende Dal, hvor Josva stod for at give det aftalte Signal, og der er Sletten eller Aasryggen, nedover hvilken Ais Mænd skyndte sig for at forfølge de vigende Israeliter, saa at Mændene, der laa i Baghold, rejste sig og tog Staden og gjorde den til en „Grus-Dynge" (eller en „Tel") for bestandig. Mr. George Williams har paavist, at det Ord, som i vor Bibeloversættelse er gjengivet med „Grus-Dynge", nøjagtigt svarer til det arabiske „Tel".

Landet heromkring er nøgent, fuldt af stenede Kløfter og Aasrygge, saa Synet af Jordanlandet maa have virket desmere lokkende paa Lot. Efter at have forladt Ephraims Højlande og passeret Bethel, kommer man til Benjamins Land, „og finder intet Andet end Klipper, Stene og Grusdynger og lave Aasrækker uden nogen fremstikkende Tinde eller noget Andet, som giver Afveksling. Fra Bethel til Jerusalem følger den store Landevej Vandskjellet; paa begge Sider af dette begynde Dalfører, som med Et blive til klippefulde Kløfter, der styrte stejlt ned paa venstre Haand mod Jordan og mere gradevis paa højre mod Middelhavet. Efter $3\frac{1}{2}$ Times trætsom Tur fra Bethel naar man den sidste Aasryg, og man ser med Et Jerusalem mindre end en halv Mil borte".

Vi har nu fulgt Lieutn. A. paa hans Opmaalingstur langsefter Vandskjellet vestenfor Jordan og hørt om det mærkeligste, som blev seet og gjort paa denne Rejse. Men der blev gjort meget mere Arbejde, end her er fortalt om. Medens saaledes Lieutn. A. gjorde Efterforskninger i Nablus, anstillede Kapt. Wilson lignende i Sebastiyeh (Samaria), og der blev gjort Udflugter til begge Sider fra Vandskjellet, saa ofte der var Tid eller Nødvendighed for det. Der blev gjort mange Observationer, taget mange Fotografier, særskilt af Bygverker, af stor Betydning for Studiet af Bygningskunstens Historie i

Digitized by Google

hine Egne, kopieret mange Indskrifter og udarbejdet mange Planer og Karter. Med alt dette er der endnu meget mere tilbage at gjøre, skjønt Landet fra Dan til Beersheba ikke er længere end 140 (engl.) Mil med en Bredde af 60. „Der findes ikke en Aastop" — siger Lieutn. A. — „paa Ryggene mellem Dalene Øst og Vest for den Linje, vi fulgte, som ikke har Ruiner af en gammel By", og han føjer til: „Landet undergaar nu Forandringer, Folket dør ud eller flytter bort, de gamle Sæder og Skikke svinde, og ingen Tid burde tabes for at fuldende Arbejdet, forinden Civilisationens udjevnende Haand har udslettet Minderne fra Fortiden".

Vor Vej gaar nu nordpaa igjen til

b. Gennesareths Sjö og Omegn.

„Det kunde synes", skriver Dean Stanley i Fortalen til „The Recovery of Jerusalem", „som om intet Nyt kunde siges mere om, hvorledes Sjøen i det Hele taget ser ud. Alligevel tror jeg, det med Sandhed kan siges, at der aldrig er blevet givet en paa engang saa nøjagtig og saa levende Beskrivelse af den som den, hvormed Kapt. Wilson indleder sin Fortælling. Heller ikke er der, saavidt jeg ved, nogensinde blevet offentliggjort en fuldstændig Beskrivelse ved et Øjenvidne af en Storm paa Indsjøen, der belyser Fortællingen i Evangeliet".

Vi skylde, allerede af Respekt for den kyndige Dommers Kjendelse, at meddele Kapt. Wilsons indledende Skildring af Gennesareths Sjø i dens Fuldstændighed.

„Der stiger ingen granklædte Aaser op lige fra Sjøens Bred; ingen dristige Pynter bryde Kysternes Linje, og ingen høje Stup kaste sine Skygger over dens Vande; men den har ikkedestomindre en ejendommelig Skjønhed, som altid vilde gjøre den mærkværdig. Undtagen ved Khan Minyeh, hvor der er en liden Brink træde Aaserne tilbage fra Indsjøens

Digitized by Google

Bred eller hæve sig langsomt op fra den. De ere ikke høje, og deres Omrids, især paa den østlige Side, afbrydes ikke af nogen fremragende Tinde; men overalt fra den sydlige Ende kan man se Hermons snedækte Top, der stikker saa skarpt og klart op i den blanke Luft, at man næsten synes at kunne række den med Hænderne, og mod Nord er den vestlige Aasrække gjennemskaaren af et vildt Svælg, „Dueedalen", over hvilket Hattins Tvillingtinder eller Horn hæve sig. Kystlinjen, som for største Delen er regelmæssig, er paa Nordsiden brudt op i en Række af smaa Bugter af uforlignelig Skjønhed, intetsteds skjønnere end ved Gennesareth, hvor Strandene, perlehvide af Myriader smaa Skjæl, paa den ene Side bades af Indsjøens klare Vande og paa den anden Side fryndses ind af Oleandere, som staa fulde i Maj Maaned med sine røde og skinnende Blomster.

„Aaserne, som omringe Sjøen, har en ensformig, brun Farve, og vilde se kjedelige ud, var det ikke for de altid skiftende Belysninger og glimrende Farvetoner ved Solens Opgang og dens Nedgang. Sjøen sees imidlertid til sin største Fordel under Fuldmaanens blege Lys; thi da er der en Blødhed i Omridsene, en Stilhed paa Vandet, hvori Stjernerne spejle sig saa blankt, og en fuldstændig Ro over det Hele, der stemmer saa godt sammen med de Følelser, som uvilkaarligt vaagne paa dens Bredder. Det er maaske vanskeligt at forestille sig, at denne nu saa tause og ensomme Indsjøes Strande engang oplivedes af Byers og Landsbyers travle Summen, og at fjendtlige Flaader kjæmpede om Herredømmet paa dens Vande. Men der er et Træk, som maa slaa Enhver, som kommer der, og det er den evangeliske Fortællings Samstemmighed med de Steder, den skildrer; det giver os, som Mr. Rénan heldigt udtrykker det: „un cinquième évangile, lacéré, mais lisible encore".

„Indsjøen er pæreformet; den brede Ende er mod Nord;

Digitized by Google

den største Bredde er 6¼ Mil, fra Mejdel, „Magdala", til Khersa, „Gergesa", omtrent en Tredjedel af Vejen nedover mod Syd, og den største Længde er 12½ Mil. Jordan kommer ind i Sjøen nordpaa som en hastig, mudret Strøm, der farver den en god Mil fra Mundingen, og gaar ud igjen ren og blank sydpaa. Paa Nordvestkysten af Sjøen er der en Slette, som er 2½ Mil lang og 1 Mil bred. Beduinerne kalde den El Ghuweir, men den er bedre kjendt under sit bibelske Navn: Gennesareth. Paa Nordøstkanten, tæt ved Jordans Munding, er der en myrlændt Slette, El Batihah, som nu hjemsøges meget af Vildsvin. Forhen var den Skuepladsen for en Fegtning mellem Jøderne og Romerne, i hvilken Josephus ramtes af et Ulykkestilfælde, der voldte, at han maatte føres bort til Capernaum. Paa Vestsiden er der en Krog i Aaserne; der ligger Byen Tiberias; og paa Østsiden, ved Mundingen af Wady Semakh og Wady Fik, er der smaa Stykker fladt Land. I Syd strækker Jordans vakre aabne Dal sig afsted mod det Døde Hav, og nærved Søen er den bedækket med rigt Græs.

„Sjøens Vand er blankt, klart og sødt af Smag, undtagen i Nærheden af Saltkilderne og hvor det er blevet tilsudlet af Afløbet fra Tiberias. Dens Overflade, der veksler betydeligt til de forskjellige Tider af Aaret, er mellem 600 og 700 Fod under Middelhavets — en Ejendommelighed, hvilken Egnen skylder sit milde Vinterklima. Om Sommeren er Heden stor, men aldrig overdreven, da der sædvanligvis er en Morgen- og en Aftenbris. Pludselige Storme lig dem, der omtales i det nye Testamente, ere ingenlunde usædvanlige, og jeg havde en god Lejlighed til at iagttage en af dem fra Ruinerne af Gamala paa de østlige Aaser. Morgenen var yndig; en let østlig Bris, og ikke en Sky paa Himlen til at varsle om det, der kom. Pludselig, ved Middagstid, hørtes der en Lyd som af fjern Torden, og en liden Sky, „ikke

Digitized by Google

større end et Menneskes Haand", saaes at stige op over Lubieh's Højder i Vest. I faa Øjeblikke syntes Skyen at sprede sig udover, og tunge, sorte Masser kom rullende ned over Aaserne mod Sjøen og skjulte ganske Tabor og Hattin. I dette Øjeblik døde Vinden bort; der var fuldstændig Stilhed nogle faa Minutter, i hvilke Solen skinnede frem med brændende Magt, og Sjøens Flade var jevn og glat som et Spejl. Tiberias, Mejdel og andre Bygninger traadte frem med skarpe Omrids af Mulmet bagenfor; men snart var de ikke at se mere, idet Tordenstormen foer forbi dem, hastigt skred henover Sjøen og løftede dens rolige Vand op, saa det blev til et skinnende Lagen af Skum. Det næste Øjeblik naaede den Ruinerne og drev mig og min Ledsager ned i en Cisterne for at finde Ly. Der var vi fængslede næsten en hel Time, lyttende til de bragende Tordenskrald og Regnstrømmene. Virkningen af den halve Sjø i fuldstændig Hvile, medens den anden Halvdel var i vild Forstyrrelse, var overordentlig storartet. Det vilde faret ilde med hvert lidet Fartøj, som Stormen havde faaet fat i midt ude paa Sjøen, og vi maatte uvilkaarlig tænke paa hin mindeværdige Begivenhed, i Skildringen af hvilken det saa anskueligt siges, at Stormen „kom ned" paa Sjøen.

„Galilæerhavet er nu, som i vor Frelsers Dage, vel forsynet med forskjellige Slags Fisk. Nogle af dem smage fortræffeligt. En Art viser sig ofte i tætte Masser, der mørkne Vandfladen. De enkelte Fiske ere pakkede saa tæt sammen, at et enkelt Skud af en Revolver engang dræbte tre paa én Gang. Disse Stimer saaes hyppigst tæt ved Bredden af Gennesareth, kanske ikke langt fra det Sted, hvor Disciplene kastede sit Garn ud og „fangede en stor Hob Fiske; men deres Garn sønderrevnes".

„Der synes ikke at være noget vulkansk i Sjøens Oprindelse. Den er simpelthen en Del af den store Jordan-

Digitized by Google

Sænkning. Aaserne paa begge Sider ere Kalksten, paa sine Steder dækket med Basalt, som har tre særskilte Kilder: en ved Kurn Hattin eller i dens Nabolag; en anden nærved Khan Jubb Yusuf, nordenfor Sjøen, og en tredje i Jaulan-Egnen. Jordskjælv ere hyppige og stundom overmaade voldsomme, som t. Eks. det i 1837, der lagde Tiberias i Ruiner og voldte 700 Menneskers Død, og det neppe mindre forfærdelige, som indtraf i 1759. Der findes i Bunden af Sjøen et Antal varme Kilder, hvilke siges at have tiltaget baade i Omfang og Temperatur efter Jordskjælvet i 1837". Saavidt Kapt. Wilson.

Vi skulle nu følge ham paa hans Tur rundt Kysterne. Kun Skade, at vi ikke her kunne gjengive det Kart over Indsjøen, som Lieutn. Anderson har optaget, „det eneste, som er nøjagtigt". Turen begynder oppe i Nord ved Jordans Munding og følger saa Vestkysten sydover. Siden tages Østsiden.

Ved Mundingen af Jordan, paa dens vestlige Bred, er der nogle smaa Jordhauger og Stendynger, der kaldes Abu Zany. Der mener Dr. Thomson, den før omtalte Forfatter af „The Land & the Book", at det galilæiske Bethsaida laa. Han paastaar, at der kun var ét Bethsaida, men at en Del af Byen laa vestenfor Jordan paa galilæisk Grund. Ikke langt fra Flodens østlige Bred findes der, imellem nogle Palmetræer, Spor af en gammel Landsby og Levninger af gamle Mure, blandt hvilke nogle faa arabiske Gravsteder og Brudstykker af Basaltsøjler ligge omspredte. Dette Sted anser Dr. Thomson for Bethsaida-Julias, Tetrarchen Philips Begravelsesplads, der havde bygget Byen op og kaldt den Julias efter Kejserens Datter, og han faar deri Medhold af Kapt. Wilson. Fra Jordan vestefter til Tel Hum er der 2 Mil (her, som overalt, engelske), lidet mærkeligt at se paa Vejen, knap Plantevækst, ingen Ruiner. Desto større Interesse fæster sig ved Tel Hum. Der er Ruiner, som dække et

Digitized by Google

Fladerum af en halv Mils Længde og en kvart Mils Bredde. Imellem dem udmærke sig Levningerne af en stor Bygning, som kaldes „den hvide Synagoge“. Nede ved Vandkanten staar der en endnu mer fremragende Ruin, men den er næsten ganske opført af Stene, som man har taget fra Synagogen. „Hvad Slutning man end kommer til med Hensyn til Tel Hum“ — skriver Dr. Thomson — „saa er det klart, at der engang laa en stor By paa dette Sted. De formløse Levninger ere opstablede i den største Forvirring langs Kysten, strække sig opefter Bakken i Nord idetmindste saa langt som 275 Yards og har langt større Udstrækning og Mærkelighed end Ruinerne af nogen anden gammel By paa denne Side af Sjøen. Med to Undtagelser var samtlige Huse byggede af ganske sort og meget fast Basalt“. Dr. Robinson skal have været den første, som henledede Opmærksomheden paa disse Ruiner, hvilke Dr. Thomson er tilbøjelig til at anse for Ruinerne af Capernaum, medens Dr. Robinson og flere Nyere derimod henlægger denne By til Khan Minyeh længere i Vest. Kapt. Wilson slutter sig imidlertid til Dr. Thomsons Mening. Han foretog Udgravninger paa det Sted, hvor „den hvide Synagoge“ staar. Den var helt og holdent bygget af hvid Kalksten og maa have faldet stærkt i Øjnene, som den traadte frem fra den mørke basaltiske Baggrund. Nu er den næsten jevnet med Jordens Overflade, og dens Kapitæler og Søjler ere for største Delen blevne førte bort eller forvandlede til Kalk. Kapt. Wilson fandt, at „Synagogen“ laa inden i Ruinerne af en yngre Bygning, opført af samme Materiale, som man formoder kan have været „den Kirke, Epiphanius siger blev bygget i Capernaum, hvilken Antoninus Aar 600 efter Chr. har beskrevet som en Basilica, der indesluttede Peters Hus“. Den oprindelige Bygning, „Synagogen“, er 74 Fod 9 Tommer lang og 56 Fod 9 Tommer bred; den er bygget i Retningen fra Nord mod Syd, og ved Sydenden har den tre

Digitized by Google

Indgange. I det Indre fandtes mange af Fodstykkerne til Søjlerne paa deres oprindelige Pladse, og adskillige Kapitæler af den korinthiske Orden laa begravede i Gruset. Der var ogsaa Stenblokke, som aabenbart havde hvilet paa Søjlerne og baaret Tagspærrer af Træ. „Man kunde spørge — siger Kapt. W. — hvad Grund der er til at anse den oprindelige Bygning for at have været en jødisk Synagoge og ikke et Tempel eller en Kirke. Seet for sig selv, kunde der være nogen Tvivl om hvad den var, men sammenlignet med det Antal af Ruiner af samme Slags, som nylig ere bragte for Lyset i Galilæa, kan der ikke være nogen Tvivl. To af disse Bygninger har Indskrifter paa Hebraisk over Hovedindgangene, en i Forbindelse med en syvarmet Lysestage, den anden med Figurer af Paaskelammet, og de ere samtlige uden Undtagelse konstruerede efter en fast Plan, som er ganske forskjellig fra den for nogen Kirke, Tempel eller Moske i Palæstina. Jeg vil henvise Læseren til en Artikel, jeg har skrevet om denne Sag i det andet „Quarterly Statement of the Palestine Exploration Fund". Der vil han finde en Beskrivelse af de meget udprægede Forskjelligheder, som adskille Synagogerne fra andre Bygninger. Hvis Tel Hum er Capernaum, saa er dette utvivlsomt den Synagoge, som den romerske Centurion (Luc. 7, 4. 5) byggede og et af de helligste Steder paa Jorden. Det var i denne Bygning, at Vor Herre holdt den velbekjendte Prædiken i Johannes's 6te Cap., og det var ikke uden en vis egen Følelse, at vi, ved at vende en stor Blok, fandt Mannakrukken indhugget paa dens Overflade og mindedes de Ord: „Jeg er Livets Brød. Eders Fædre aade Manna i Ørkenen og døde"".

Vi har ikke den Artikel ved Haanden, som Kapt. W. henviser til, men i en Afhandling af R. Phené Spiers om „de arkitektoniske Levninger i Palæstina" (i Recovery of Jerusalem S. 388–409), faa vi lidt Besked om de jødiske Syna-

Digitized by Google

gogers Bygningsstil, grundet paa Kapt. Wilsons Tegninger, Fotografier og Beskrivelser. Deres Bygningsplan skal minde om Paladserne i Persepolis og om „Libanon-Skovhuset", som Kong Salomon byggede. Det var retvinklede Bygninger; ved fire Rader af Søjler var det Indre delt i fem Gange. Søjlerne vare svære; Højden af dem i Gjennemsnit 4½ à 6 Diametre. Paa dem har der aabenbart hvilet Arkitraver af Sten; saadanne fandtes, som alt sagt, blandt Ruinerne. Taget har været bygget af Træbjelker med Spærrer og Planker, dækte med Jord, „rimeligvis lig Tagene af Nutidens arabiske Huse i Syrien og Ægypten og Oldtidens med, at demme efter de udskaarne Efterligninger i Sten i nogle af Gravene nærved den store Pyramide". Afstanden mellem Søjlernes Centrer (Intercolumniationen) veksler fra 3½ til 5 Diametre (i de ægyptiske Templer, hvis Tage ere helt af Sten, fra 2½ til 3 Diameter, med omtrent samme relative Forhold i begge Tilfælde mellem Højden og Diameteren). Synagogerne ere brolagte med Kalkstensfliser; de bedække Fladerum paa 2200 til 4800 □ Fod (de ere større end Templerne i Coele-Syrien), og maa i sin Tid have været anselige Bygninger. De regnes blandt de vakreste Prøver paa syrisk Bygningskunst paa Grund af sine rige og skjønne Forsiringer. Nordenden af disse Synagoger har altid været udstyret med større Støttemidler indeni Bygningen end de øvrige Dele. Man har ikke nøjedes med almindelige Søjler, men sat op to firkantede Piller, maaske paa Grund af, at Taget kan have havt en særegen Indretning for at skaffe Lys eller Luft ved denne Ende. Paa de sydlige Façader har Synagogerne havt smaa Vinduer. Disse ere de vigtigste Træk af disse Bygningers Udseende.

I Tel Hums Ruiner troede Kapt. Wilson og hans Ledsagere at finde Spor af en Hovedgade, der ledede i Retningen af Chorazin. Ved Stadens nordlige Ende fandt de tvende mærkelige Gravsteder; et af dem var bygget af Kalkstens-

Digitized by Google

blokke under Jordens Overflade og maa have kostet meget Arbejde, da man først maatte hugge Overfladens haarde Basalt væk; det andet staar oven Jorde, er en retvinklet Bygning, istand til at holde et stort Antal Lig, og synes at have været hvidtet udenpaa og indvendigt. Kapt. W. gjetter paa, at det er dette Slags Gravsteder, Herren har sigtet til i Matth. 23, 27, hvor han kalder Farisæerne „kalkede Grave". I en lignende Grav kunde de Besatte i Gergesa have havt sine Boliger (Mt. 8, 28).

Trods al Søgning fandtes intet Spor af kunstig Havn ved Stranden. Baadene, som hørte Byen til, maa enten have ligget ved Et Tabigah, længere i Vest, eller været trukne op paa Land, naar de ikke brugtes. De Spor, somme Rejsende har ment at finde af Brygger, ere i Virkeligheden kun et Slags Fiskeruser, som Beduinerne har lavet i Stranden. Den Indvending, at Tel Hum ikke kan have været Capernaum paa Grund af, at her mangler Havne, afviser Kapt. W. simpelthen derved, at man her har for sig Ruiner af en Stad, næsten saa stor som Tiberias, paa Indsjøens Bred, men uden Havne, og hvis det ikke er Ruinerne af Capernaum, hvad er det saa?

Ja, hvad er det saa? Man anser vel endnu ikke Spørgsmaalet, om Tel Hum er Capernaum, for aldeles afgjort, men det er rigtignok nu nær sin Løsning, synes det. At Ain et Ting ved Khan Minyeh ikke, som Dr. Robinson mener, kan være „Kilden Capharnaum", hvilken Josephus siger vandede Gennesareth-Sletten, har allerede Dr. Thomson paastaaet. Ligeledes, at de store Kilder ved Tabigah i Virkeligheden ere den nævnte „Kilde Capharnaum". Dette er nu ved Kapt. W.s Undersøgelser, som siden skal sees, hævet over al Tvivl, og „dette — siger Dean Stanley — hæver med Et Tel Hums Fordringer paa at være det gamle Capernaum til den allerhøieste Rang". Hertil bør føjes, at baade Dr. Thomson og

Digitized by Google

Kapt. Wilson erindrer om, at Navnet Tel Hum minder stærkt om Kefr nahûm, den gamle Skrivemaade for Capernaum[1]). Det skal nemlig være meget almindeligt at forkorte gamle Navne paa den Maade, at kun den sidste Stavelse beholdes, og det er rimeligt nok, at da Capernaum blev til en Grusdynge, lod Araberne Navnet Kefr (Landsby) falde og kaldte Grusdyngen simpelthen Tel Hum. Ved Tel Hum ere derhos Ruinerne langt større end ved Khan Minyeh, og blandt dem er der ovenikjøbet Levninger af store Bygninger samt af en regelmæssig Kirkegaard. Saadanne findes ikke ved Khan Minyeh, medens de ved Tel Hum var endnu talrigere, end de nu ere, dengang Dr. Thomson første Gang — i 1848 — besøgte Stedet. Den sidstnævnte Herre omtaler ogsaa, at Traditionen blandt Arabere og Jøder uforanderligt henlægger Capernaum til Tel Hum. Kapt. Wilson viser, som det synes, paa en tilfredsstillende Maade, hvorledes baade Bibelens og Josephus's Bemærkninger om Staden Capernaum passe med denne Antagelse. Det samme gjælder Hieronymus's (at Chorazin laa 2 Mil fra Capernaum), Epiphanius's og Antoninus's (om Kirken, som byggedes der, se ovenfor), Biskop Arculfs, som besøgte Egnen ved Slutningen af det 7de Aarh. og omtaler, at Capernaum ikke havde Mure om sig, hvilket passer, medens Ruinerne ved Khan Minyeh synes at have været omringet af en Mur, samt Willibalds (Aar 722) Beretninger.

En Times Tur (2½ Mil) nordover fra Tel Hum opad langs den venstre Side af et Dalføre, som munder ud mod Sjøen tæt ved det, fører til Ruinerne af Kherazeh. Alt for over hundrede Aar siden begyndte man at anse dette for Ruinerne af Chorazin, og nu maa dette betragtes for saagodtsom afgjort. Murlevningerne paa dette Sted har en saadan Beskaffenhed, at man paa hundrede Alens Afstand neppe

[1]) Den sinaitiske Codex skriver *Καφαρναούμ*, ikke *Καπερναούμ*.

Digitized by Google

kan skjelne dem fra Klipperne omkring dem. Dette er maaske Grunden til, at man først nu er bleven ret opmærksom paa, hvor store og betydningsfulde disse Ruiner ere. De bedække idetmindste lige saa stort et Rum, som Ruinerne ved Tel Hum, og ligge dels i en flad Dal, dels paa en Klippepynt, som dannes ved en skarp Bøjning i Bjergkløften, Wady Kerazeh eller Wady Tel Hum, som den heder længere nede. Fra denne Pynt har man en smuk Udsigt over Sjøen lige til dens sydlige Ende, og her findes ogsaa de mærkeligste Ruiner: en Synagoge med korinthiske Kapitæler og andre Prydelser, hugne i den haarde, sorte Basalt. Mange af Husene ere i taalelig god Stand; Væggene ere i nogle Tilfælde seks Fod høje. Det største Hus — Husene ere sædvanligvis firkantede — var næsten 30 Fod. Tagene synes at have været flade og at have været støttede med en eller to Søjler i Husets Midte. Væggene ere omtrent to Fod tykke og dannede af Murværk eller løse Basaltblokke. Der findes en lav Døraabning midt paa en af Væggene, og hvert Hus har Vinduer paa 12 Tommers Højde og 6½ Tommers Bredde. Et eller to Huse var inddelt i fire Kamre. Dette her er værdt at lægge Mærke til, da det rimeligvis var i saadanne Huse Herren boede. Næsten midt i Byen sprudler der en Kilde frem i Skyggen af et vakkert Træ. Lige ved den er to hinduiske Schejkers Gravsteder; nogle faa Alen søndenfor en stor Bygning med joniske Kapitæler, og paa Nordsiden Spor af en brolagt Vej, som forbandt Chorazin med den store Karavanvej til Damaskus.

Vi vende nu tilbage til Tel Hum og følger herfra Stranden vestover halvanden Mils Vej (engelske). Det er en fortryllende Vej. Oleanderne staa i Klynger, siger Dr. Thomson, som naa op til 20 Fods Højde med et Omfang af 100 Fod. Her og der, siger den samme Forfatter, er der smaa Viker, hvor Fartøjer kunde ligge sikkert i Ly nogle faa Fod

Digitized by Google

fra Stranden, og hvor Flokke af Folk kunde sidde paa begge Sider af Vikerne paa de mange Basaltstene, som ligge der, og mageligt lytte til Herren, hvis det var i en af disse Viker, at han talte til Folket fra Peters Fartøj. Her paa dette Strøg, mener han, det maa have været, at Peter og Andreas kastede deres Garn ud, da Herren kaldte dem til at blive Menneskefiskere. Heromkring etsteds var det ialfald, at „den Organisation begyndte, som har bredt sig ud over Jorden og revolutioneret Verden". Hvert Skridt langs denne Kyst gaar derfor over hellig Grund. Et Tabigah er det første Punkt, man træffer paa vestenfor Tel Hum, 1½ Mil fra dette Sted. Her begynder en Bugt, som kun er ½ Mil bred og paa den vestlige Side begrændses af Fjeldbrinken ved Khan Minyeh, som er det eneste Sted ved Gennesareths Sjø, hvor man ikke kan følge Kysten. Bugten beskrives som dejlig. Dette Tabigah anser Dr. Thomson for et Slags Forstad til Capernaum, hvis Ruiner han siger strækker sig henover mod det. Her var Møllerne, her var Pottemagerierne, og her var Garverierne, en hel liden Fabrikstad. I selve Navnet ser han en Mindelse om Garverierne. „Tabiga eller Tabaga er næsten identisk med Dabbaga, det arabiske Navn for Garveri". Møller findes der ialfald nu ved Tabigah; der er fem, i Skikkelse af smaa Taarne, og indrettede til at drives med Vand, men kun en er i arbejdsdygtig Stand. Vand findes her ogsaa til at drive dem og andre Fabrikker med. Thi her er, uden al Tvivl, Josephus's „Kilde Capernaum", som gav Staden Capernaum dens Navn eller fik sit Navn af den. Der er fem Kilder, alle med mere eller mindre brakt Vand. De fire ere smaa, men den femte er mere end Halvparten saa stor som Jordans berømte Kilde ved Banias, og kommer op af Jorden med stor Kraft. Dens Temperatur er 86½° Fahrenhejt. Det meste af Vandet gaar nuomstunder tilspilde; men der er Levninger af mærkelige Anstalter, hvorved Vandet hævedes til en

Digitized by Google

saadan Højde, at det kunde føres ind i Gennesareths-Sletten for at vande denne, saaledes som Josephus har berettet. Man har ogsaa adskillige Spor af Vandledningen. Det mærkeligste er den af alle Rejsende bemærkede Udgravning i Fjeldbrinken ved Khan Minyeh, langs hvilken Vandledningen gaar rundt om dette Punkt ind til Gennesareths-Sletten. Denne begynder sønden om hin Brink ved „Ain et Tin" (Figenkilden), som kun er Fjerdedelen saa stor som Et Tabigah-Kilden og dertil næsten i Niveau med Sjøen, hvis Vand ansees for bedre end Kildens. Lidt i Nord for denne Kilde ligger Khan Minyeh, næsten en Ruin, skjønt der bor nogle Arabere der. Den er rimeligvis bygget for de Rejsendes Skyld, som drage her forbi til Damaskus; thi den romerske Vej fra Tiberias til Damaskus gik her forbi. Just ved Khan Minyeh forlod den Gennesareths Sjø og gik over Aaserne til Khan Jubb Yusuf. Khan Minyeh skal ialfald være saa gammel som det 12te Aarhundrede. Vestenfor Kilden ligge de Ruiner, som Dr. Robinson anser for Capernaums. Det er en Række Høiger over en Grund, der er liden, sammenlignet med Tel Hums. Nogle smaa Udgravninger i dem ledede ikke til noget Fund af Betydning. Her fandtes ingen Søjlelevninger, ingen Kapitæler, ingen udskaarne Stene, end ikke indfældede i Husvæggene, som ellers er Tilfældet, hvor nye Bygninger ere rejste paa Tomterne af gamle Byer. Har der været to Byer af det Navn Bethsaida, og ikke, som Dr. Thomson mener, kun en, Bethsaida Julias med en Forstad paa den vestlige Bred af Jordan, saa er Kapt. Wilson tilbøjelig til at lægge det galilæiske Bethsaida her ved Khan Minyeh. Josephus's Beskrivelse af Gennesareths-Sletten kan man læse hos Vogt (Pag. 209). Den gamle Antagelse, som ogsaa Vogt følger paa samme Sted, at Bethsaida, Chorazin og Capernaum laa ved Stranden af denne Slette, faar imidlertid nu opgives. Der er endnu fortryllende Bugter og frugtbar Jord, men Sletten er

Digitized by Google

nu bedækket med tæt Krat, og Beduinerne har kun her og der nogle Kornagre, hvis Trivsel beror paa Vinterregnen. I gamle Dage var der kunstig Vanding, og Sletten maa have frembragt overmaade meget. Der komme tre Elve ned fra Fjeldene og løbe gjennem Sletten ud i Sjøen; Vandledningerne har ført Vandet fra disse Elve ud over Markerne til Højre og til Venstre. Naar Elvene tørredes ud, kom der Vand gjennem Ledningen fra Et Tabigah-Kilden i Nord. Mellem de to sydligste af de nævnte tre Elve findes den saakaldte „runde Kilde" (Ain Mudawarah), som af nogle Rejsende er bleven anseet for at være Kilden Capernaum. Om denne siger Josephus, at „somme har troet, at den er en Aare af Nilen, saasom den leverer Coracin-Fisken, ligesom den Indsjø, der er tæt ved Alexandrien" (Jød. Krige III, 10, Whistons Oversættelse p. 673). Dr. Tristram bemærker i sin Bog: „The natural history of the bible" (p. 285), at Fiskearterne i Jordan og dens Bifloder ligne meget dem i Nilen. Især er der mange af dem i Gennesareths Sjø. Der fangede han 14 Arter og blandt dem ogsaa Coracinus (the Sheat-fish, clarias macracanthus), som er meget talrig der og identisk med den almindelige Art i Nilen. Kapt. Wilson fortæller, at Dr. Tristram har fundet denne Fiskeart oppe i „den runde Kilde". Men denne Kilde kan dog ikke have været „Kilden Capernaum". Der er ingen Ruiner af nogen Betydning der; Muren, som omringer Kilden, er ikke stærk nok til at hæve Vandet til et højere Niveau; der er ingen Spor af Vandledninger; den synes aldrig at have været brugt synderligt til Vanding, saasom Vandet fra de to Elve paa begge Sider af den var ledet næsten lige ind til den. Endelig er Kilden selv kun omtrent en Tredjedel saa stor som den ved Et Tabigah, og om den sidstnævnte oplyser Dr. Thomson, at den just er et af de Yndlingssteder, Fiskene fra Sjøen søge op til i koldt Vejr.

Digitized by Google

Ved den sydlige Ende af Sletten er der en Ruindynge, som nu kaldes Mejdel; der stod Magdala, Marie Magdalenes By. Nu staar der et Dusin faldefærdige Hytter. „Dersom man har Lov til at dømme efter en hurtig Gjennemfart", siger Vogt, „var Magdala et uslere Hul end Jericho". Dr. Thomson siger, han har Lov dertil, og bemærker om Beboerne: „Onde Aander af et eller andet Slags maa have besat dem; thi de ere omtrent den værste Sort i Landet, og dog bo de paa Bredden af denne sølverne Indsjø og dyrke denne Gennesareths Slette, som Josephus kalder „Naturens Ambition"". Langs Kysten mellem Khan Minyeh og Mejdel findes der en Del Grusdynger, som maaske vise, hvor de Byer og Landsbyer laa, i hvilke Herren lærte.

Wady Hama'm (Due-Dalen) er Navnet paa den vilde Bjergkløft, hvorfra den sydligste af de tre Elve, som strømme gjennem Gennesareth-Sletten, kommer. Paa et Sted hæve Klipperne paa Sydsiden af Kløften sig næsten lodret til en Højde af omkring 1200 Fod, og højt oppe paa Fjeldsiden er der en mærkværdig Samling af befæstede Huler, der ere indbyrdes forenede ved Stier og Gange. De kaldes Kalat ibn Ma'an, og lige ved, oppe paa Toppen, lidt tilbage fra Afgrundens Rand, ligge Ruinerne af den gamle By Arbela, nu Irbid. I hine Huler boede engang Røvere; senerehen blev de et Tilflugtssted for Eremiter og Munke. Herodes den store fordrev engang Røverne fra disse Huler paa samme Maade, som Sigurd Jorsalfar siges at have brugt mod Blaamændene paa Øen Formentera. Han firede nemlig sine Soldater ned i Kurve eller Kister fra Toppen af Klippen til Indgangen af Hulerne, og der stod da Kampen mellem Himmel og Jord, der endte med, at en af Røverne, da han ser, at Herodes's Mænd sejre, befaler sine Børn, et for et, at komme ud, gjennemborer dem, ser dem styrte livløse ned i Afgrunden den ene efter den anden, gjør saa det samme med sin Hustru, skjælder Herodes

Digitized by Google

ud og springer tilsidst selv i Dybet for at knuses mod Klipperne heller end at overgive sig til Sejrherren. Kapt. Wilson gjorde en Tur derop, og har beskrevet disse Huler. De mindede ham om det Munkebo, som findes paa „Fristelsens Bjerg" ved Jericho. Paa Højden ovenover er der Levninger af en Befæstning, der ser ud til at have skullet sikre Hulerne fra denne Kant. Maaske det er den, som Josephus siger, at han anlagde i dette Øjemed. Hulerne og denne Befæstning har været beskrevne først af Irby og Mangles, senere af Andre, f. Eks. Dr. Thomson. Af Arbela staar endnu en Del af Bymuren tilbage, og der er Levninger af mange gamle Huse. Der findes ogsaa en gammel Synagoge, som senerehen har været brugt som Moske og undergaaet mange Forandringer. Der er den Særegenhed ved den, at Døren er paa Østsiden istedetfor, som vanligt, paa Sydsiden. Tomtens Beskaffenhed har nødsaget til det.

Fra Irbid eller Arbela strækker en vakker Slette sig østover mod Landsbyen Hattin og Foden af den stejle Stigning, som krones af „Hattin-Hornene". Denne besynderlige Tinde med sine Tvillinghorn skal, efter Traditionen, være det Sted, hvor Herren holdt sin Bjergprædiken. „Kurn Hattin", som den heder, sees paa Kartet at ligge i Sydvest for Irbid, dette Sted igjen i Sydvest for Mejdel. Tiberias ligger næsten ret i Øst for Kurn Hattin. Tinden synes at være et gammelt Krater og et af de Centrer, hvorfra Lavaen flød nedover mod Tiberias. „Hornene" med Sænkningen imellem sig danner et Slags naturlig Fæstning, og som saadan lader det til, at Stedet har været brugt; thi der er Levninger af Mure rundt Kanten af Sænkningen, og inde i denne er der en Cisterne. Mod Syd hæver Tinden sig ikke mere end 40 til 50 Fod over Sletten, men paa Nordsiden er Nedstigningen stejl. Fra Toppen er der en herlig Udsigt paa den ene Side over de rige Sletter henimod Tabor og paa den anden over

Digitized by Google

Ruinerne af Arbela, Gennesareth-Sletten samt Sjøens nordlige Kyst.

„Den Tradition" — siger Kapt. W. — „som gjør Kurn Hattin til Salighedernes Bjerg, er af latinsk Oprindelse og ikke ældre end det 12te og 13de Aarh.; men Stedet er saa vel indrettet til at holde en Prædiken for en stor Folkemængde, at vi i dette Tilfælde gjerne kunne tro, at de, som først valgte dette Sted, valgte ret".

Har de valgt ret, da falder der et nyt og sælsomt Lysskjær fra Mindernes Himmel over den skjæbnesvangre Strid, som stod her den 5te Juli 1187. Thi det var her, at Saladin knuste Korsfarernes Magt. Slaget kaldes snart „Slaget ved Tiberias", snart „Slaget ved Hattin"; thi der kjæmpedes paa hele Strøget. De Christnes Hær laa lejret rundt Kilderne ved Sefuriyeh, det gamle Sepphoris, og fik der høre, at Saladin havde taget Tiberias. Et Krigsraad sammenkaldtes og besluttede, at man skulde blive, hvor man var, og befæste sin Lejr. Men ved Midnatstide, da Alle vare gangne til Hvile, lød Hornet gjennem Lejren og kaldte til Opbrud. Tempelherrernes Stormester havde overtalt den vankelmodige Konge til at bryde op mod Tiberias. Flere Riddere vilde advare Kongen mod denne farlige Marsch, men fik ikke Adgang til ham. Saa drog da Hæren afsted fra Sefuriyeh til Tiberias først opad den lange aabne Dal til Lubieh. Her var hverken Vand eller Skygge, og her blænder Kalkklipperne frygteligt i Sommersolens Glands. Ad denne Vej drog de, paa alle Sider plaget af Saracenernes Rytteri. Om Eftermiddagen kom de til Lubieh, hvorfra Vejen begynder at stige ned mod Tiberias, først jevnt over Sletten foran „Hornene", siden brattere ned mod Staden. Trætte og tørstige, som de vare, saa de nu Saladins Hær opstillet paa Højderne ovenfor Tiberias. Istedetfor at slaa sig igjennem til Sjøen med Et, lagde Korsfarerne sig til Hvile for Natten, tørstige, som de vare, paa

Digitized by Google

de bare, vandløse Bakker, hvis Græs og Buske Saracenerne ovenikjøbet satte Ild paa, saa langt de kunde komme til. Næste Dag begyndte da Slaget. Korsfarerne kjæmpede tappert som altid trods sin Udmattelse. Men saa sank Fodfolket, og saa sank Bueskytterne, hvorpaa Ridderne trak sig tilbage til Toppen af Kurn Hattin. Tre Gange angreb Saracenerne dem der; tre Gange dreves de tilbage; da faldt Biskoppen af Ptolemais, som bar Korset, og dette faldt i Fjendens Haand; Grev Raimund og hans Følge flygtede, og Kongen maatte overgive sig til Saladin med de faa Riddere, som var tilbage. 200 Tempelherrer og Johanniter henrettedes efter Slaget deroppe mellem de sorte Basaltklipper, som omgive Toppen. Hvilke Modsætninger, hvis dette er „Salighedernes Bjerg!"

Vi vende atter tilbage til Kysten af Gennesareths Sjø. Josephus's Angivelse, at Gennesareth-Sletten eller Distriktet langs Sjøbredden er 30 Stadier, passer næsten nøjagtigt paa Afstanden mellem Et Tabigah og Mejdel. (1 Stad. = $\frac{1}{8}$ engl. Mil [en „furlong"]). Tre Mil sønden for Mejdel kommer man, lige ved Stranden, til 3 Kilder med godt Vand. Den midterste kaldes Ain Barideh („den kolde Kilde"). De ligge paa en liden trekantet Slette med det rigeste Grønsvær. Traditionen udpeger et Sted oppe paa Kanten af Aasen mellem Kurn Hattin og Tiberias og siger, at det var der, de 5000 bleve bespiste af Herren (Joh. 6. Mt. 14. Mc. 6. Luc. 9). Men da Biskop Arculf rejste i disse Egne, ikke mere end omtrent halvhundrede Aar, efterat Muhamedanerne var komne i Landet, da fortalte man ham, at Miraklet var skeet ved Ain Barideh. Det er den almindelige Mening, saavidt vides, blandt Skriftudlæggerne nutildags, at det rette Sted heller maa søges paa Østsiden af Indsjøen. I Nærheden af Bethsaida Julias mener ogsaa Dr. Thomson at have fundet det, hvilket vilde stemme med den almindelig antagne Læsemaade i Luc.

Digitized by Google

9, 10: „han tog dem til sig og veg bort for sig selv til et øde Sted ved en Stad, som kaldes Bethsaida". Men Kapt. Wilson gjør opmærksom paa, at den sinaitiske Text mangler Ordene *πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά*, medens Joh. 6, 22. 23 ifølge den samme Codex siger, at Stedet var nærved Tiberias. Vi skulle anføre Ordene i v. 23 efter Tischendorfs Udgave af den sinaitiske Text (1865, P. 235): *ἐπελθόντων οὖν τῶν πλοίων ἐκ τιβεριάδος, ἐγγὺς ὄυσης ὅπου καὶ ἔφαγον ἄρτον εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου.* Textus receptus har *ἐγγ. τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγ. τὸν ἄρτ.* etc. foruden andre Afvigelser. Med Hensyn til Rejsen hjemover fra det øde Sted siger Matth., at Herren nødte Disciplene „til at gaa ind i Skibet og fare over før ham til hin Side"; ifølge Marcus bød han dem „fare forud hen til hin Side til Bethsaida", hvorhos det senere (i v. 53) siges, at „der de vare farne over, kom de til det Land Gennesareth og lagde til Land". Johannes skriver, at „de traadte ind i Skibet og kom paa hin Side Sjøen til Capernaum", at der i Mørkningen kom Storm paa dem, og „der de nu havde roet ved fem og tyve eller tredive Stadier langt, saa de Jesum vandre paa Sjøen og komme nær til Skibet, og de frygtede. Men han sagde til dem: det er mig; frygter ikke! Da vilde de tage ham ind i Skibet, og Skibet var straks ved Landet, som de fore hen til". Antages det nu, at Bespisningsunderet fandt Sted paa Sletten bag Ain Barideh, og at Afrejsen altsaa skede fra dette Punkt, saa viser Kartet, at Tel Hum og Mundingen af Jordan ligge omtrent i samme Retning derfra. „Over til hin Side" kan passe paa en Rejse over Vandet udenfor Gennesareth-Sletten. 25-30 Stadier svarer omtrent til 3½ (engl.) Mil. Maales denne Afstand paa Kartet fra Ain Barideh i Retningen mod Tel Hum, vil det sees, at Baaden endnu var et Stykke fra Land, da Disciplene saa Herren. Stormen kan have nødt dem til at lande ved Khan Minyeh eller Et Tabigah.

Digitized by Google

Fra Khan Minyeh til Capernaum er der ikke mere end en Times Vandring, siger Dr. Thomson.

Ain Barideh ligger omtrent halvvejs mellem Mejdel og Tiberias (Tabariyeh kalde Araberne det nu). Den er nu en Jødeby, en af Jødernes fire hellige Stæder, med omtrent 2000 Indbyggere. Den er fuld af Utøj; „Loppekongen holder Hof der", siger Araberne. Der er svært hedt. Vogt har i Korthed skildret Byens Udseende efter Jordskjælvet i 1837. Den sædvanlige Vej ind til Byen gaar nu igjennem en af Revnerne i Muren. Vogt siger, at Sjøen dengang „skjød op, saa at en Del af Muren nu ligger ude i Sjøen". Det sidste omtaler ogsaa Kapt. W., men forklarer det saa, at Sjøbunden synes at have sunket foran Byen. Herren vides aldrig at have besøgt denne By, rimeligt nok, da den blev bygget og fik Navn af Herodes Antipas først ved den Tid, da Herren kom til os. Josephus fortæller derhos (Ant. 18, 2, 3), at Herodes, for at befolke den, sankede alskens Folk, ogsaa Slaver, did, og at han, for at skaffe Plads for den, lod mange Grave tages bort, saa ceremoniel Urenhed heftede ved Byen. Ingen af Evangelisterne nævne den, undtagen Johannes, som ogsaa kalder Gennesareths Sjø Tiberias's, hvilket passer godt sammen med Affattelsestiden for hans Evangelium; thi mod Slutningen af Aarhundredet var Tiberias bleven en betydelig By, som nok kunde give Sjøen Navn efter sig. Josephus, som befæstede den, omtaler ingen anden By i Galilæa saa tidt som den. Da den faldt tilfode for Romerne, sparede disse den og gjorde den til Hovedstad for Provindsen. Senere blev den et Hovedsæde for rabbinsk Lærdom, og den vandt ogsaa Anseelse blandt de Christne. Den nuværende By indtager kun en liden Del af den Grund, som bedækkedes af den gamle Stad, hvis Levninger strække sig sydover mod de varme Kilder. Blandt disse Levninger findes der Adskilligt, som vidner om svunden Storhed, t. Ex. en herlig Blok af poleret

Digitized by Google

Granit fra Øvre-Ægypten og Stykker af en Vandledning, som har ledet Vandet 9 Mils Vej til Staden fra nogle Kilder ved Foden af Ard el Hamma, nedenfor Sydenden af Indsjøen. Dr. Thomson mener, at Tiberias blev bygget, delvis idetmindste, paa Kirkegaarden til en By i Nærheden, som da laa i Ruiner, og gjætter paa, at denne ældre By kan have været enten selve Hammath, med Navn efter de varme Kilder, eller det Chinneroth, som først gav Indsjøen Navn. Vogt har kortelig beskrevet de varme Kilder ved Hammath, „Emmaus" hos Josephus, 1¼ Mil søndenfor Tiberias. Kapt. W. siger, at Badet har Ord for at give stor Lindring mod Rheumatisme. Lidt søndenfor Kilderne er der Levninger af en 11½ Fod tyk Mur, som gaar fra Sjøen op til Fjeldet. Man har anseet den for en Del af den Lejr, Vespasian dannede her i Nærheden; men den synes at være for svær for en Lejr, og nordenfor den, ovenfor Kilderne, er der udstrakte Ruiner, kanske af en Forstad under det gamle Tiberias.

Mellem Badene og Kerak, ved Jordans Udløb af Sjøen, findes der to Steder med nogle ubetydelige Ruiner. Kerak eller Tarichеæ beherskede den sydlige Ende af den Landevej, som løb langs Vestkysten af Sjøen, og ligeledes de tre Broer over Jordan tæt ved. Den var derfor en Stad af stor Betydning og omtales jevnlig i Josephus's Skildring af sit Felttog i Galilæa. Af Naturen er Stadens Beliggenhed stærk. Den ligger paa en Haug af omtrent 30 Fods Højde, omringet paa tre Sider af Vand og paa den fjerde ved et bredt Dige, hvorigjennem en Arm af Jordan synes at have havt sit Løb; thi straks efter at have forladt Sjøen, gjør Floden en skarp Vending og løber næsten mod NO. Fra Landsiden kom man til Byen ad en paa Hvælvinger opført Chaussé tvertover Diget, og denne var paa Landsiden beskyttet af et lidet Fort eller Taarn. Der findes ogsaa Levninger af en Bro, som forbandt Byen med den østlige Bred af Jordan. Nu er der In-

Digitized by Google

tet tilbage af Byen uden en Dynge Ruiner, bedækket med brudne Lerkar og Levninger af Sculptur. Da Vespasian havde faaet Tiberias i sin Vold, belejrede han Tarichææ, som i sin Tid ogsaa var blevet befæstet af Josephus, og hvor nu en Insurgenthob, om man kan kalde dem saa, havde sat sig fast mod Borgernes Ønske. Efter en skarp Fegtning ude paa Sletten foran Byen bemægtigede Titus sig denne. Jøderne, saa mange som kunde, tog sin Tilflugt til Baadene og flygtede ud paa Sjøen, hvis Bredder rundtomkring nu var i Romernes Vold. I Hast byggede Romerne Fartøjer, som var større end Jødernes; „thi" — siger Josephus — „der var Overflod paa Materialier og ligesaa et stort Antal Tømmermænd". Det kom da til et Sjøslag mellem Romerne og Jøderne paa Gennesareths Vande, hvori de første gjorde Ende paa de sidste. Der skal være bleven dræbt 6500 Mennesker i disse Kampe paa Vandet og i Byen; Sjøen var farvet med Blod vidt og bredt, og Stanken af de raadnende Lig forfærdelig. Vi henvise til Josephus's omstændelige Fortælling i „de jødiske Krige" B. III, Kap. 10.

Nu er der paa Gennesareths Sjø kun tre Baade. De høre til i Tiberias. I en af disse sejlede Kapt. W. og Lieutn. Anderson fra Tiberias nordover til Jordans Udløb i Sjøen, for tilfods og alene at undersøge Østkysten af denne, endskjønt Beduinerne dengang laa i Krig med den tyrkiske Regjering. Baaden skulde møde dem hver Aften paa et forud bestemt Punkt med Tepper og Telt, og saa skede det, og de kom godt ud af det i det Hele med Beduinerne. De begyndte med at undersøge de før omtalte formentlige Ruiner af Bethsaida Julias, men kom ingen Vej dermed, fordi der var saa myret og Viker med dybt Vand skar ind fra Sjøen. De vandrede over Batîhah-Sletten, paa Østsiden af Jordan. Den er 2½ Mil lang og 1½ Mil bred, rig og frugtbar i den øvre Del, men nede ved Sjøen overmaade sumpig og gjennemskaa-

Digitized by Google

ren af adskillige vandrige Elve. Kystlinjen er ikke saa vakker som Gennesareth-Slettens. Den mangler det hvide Sand og Oleanderne; Bugterne ere større og ikke saa dybe. Paa venstre Bred af en af de omtalte Elve (Wady Daly) fandt de Ruiner af en gammel By med Levninger af en Stadsmur, Søjler og Kapitæler m. m. Sønden for er der et stort Terebinth-Træ, som kan sees fra Vestkysten af Sjøen. Under dets Skygge er der arabiske Gravsteder. Lidt mere i Syd findes en liden Lund af Palmetræer og tæt ved den nogle Ruiner, som kaldes Kefr Argib; blandt dem Søjlestykker og en sønderbrudt Oljepresse. Hundrede Alen sønden for dem er der en mærkelig oval Haug, som tildels er gjort med Kunst og bygget i to Terrasser, støttede af løse Stenmure. I Midten er der et stort Træ og et Gravsted. Et Stykke Vej længere mod Syd kommer man til Wady Semakh, som ligger tversover for Mejdel (paa Vestsiden). Dalen er en trang Kløft; paa det Sted, Kapt. W. og hans Ledsager steg ned i den, var den omtrent ¼ Mil bred med Vandløb i Midten og gode Græsgange paa begge Sider. Paa Sydsiden af Dalen, paa det Punkt, hvor Aaserne ende og Sletten strækker sig ud mod Sjøen, ligge Ruinerne af Khersa (Gergesa), omsluttede af en tre Fod tyk Mur. Ruinerne ere ubetydelige paa Levningerne af en stor retvinklet Bygning nær. Paa Sjøens Bred ligge nogle faa Bygninger i Ruiner. Beduinerne give dem det samme Navn. Omtrent en Mil sønden for nærme Aaserne, som overalt ellers paa Østsiden ere ½ til ¾ Mil fjernede fra Vandkanten, sig denne til en Afstand kun af fyrretyve Fod. De ende ikke afbrudt, men der er en stejl jevn Skraaning.

„At Vor Herres Møde med de to Besatte" — skriver Kapt. W. — „fandt Sted paa Sjøens østlige Kyst, er klart af Matth. 9, 1, og det er ligeledes klart, naar man undersøger Stedet, at der findes kun et eneste Sted paa den Side, hvor Svinehjorden kunde have løbet ned ad et stejlt Strøg og

Digitized by Google

ud i Sjøen, det ovenomtalte nemlig. Østkysten er senere bleven omhyggeligt undersøgt af Mr. Macgregor i hans Kano, og han er kommen nøjagtigt til den samme Slutning. En Vanskelighed er opstaaet med Hensyn til denne Lokalitet paa Grund af de forskjellige Læsemaader i de tre Evangelier. Hos Matthæus siges vor Frelser at være kommen til Gergesenernes Land; hos Lukas og Johannes til Gadarenernes. De gamle MSS. yde her ingen Hjælp; men Navnet Khersas Lighed med Gergesa er, som Dr. Thomson viser i „The Land and the Book", en stærk Grund til at tro, at Læsemaaden hos Matthæus er rigtig, og vi har ogsaa Eusebius's og Origines's Vidnesbyrd for, at der engang laa en Landsby med det Navn Gergesa paa Bredderne af Sjøen. Maaske kan Uoverensstemmelsen forklares, naar man antager, at Gergesa laa under Gadaras Jurisdiction. Der synes ikke at være nogen i Klippen hugne Grave ved Khersa; men de Besatte kunne muligens have levet i et af de oven Jorde byggede Gravsteder, som omtaltes i Forbindelse med Tel Hum, en Art af Grav, som er meget almindeligere i Galilæa, end man har antaget".

Tversoverfor Tiberias er Wady Fik, hvorfra man kan stige op til Kalat el Husn, det Gamala, som Josephus siger havde sit Navn deraf, at den Fjeldryg, det laa paa, lignede Ryggen af en Kamel, og hvis blodige Erobring ved Vespasian er vidtløftigt beskrevet i „Krigenes" 4de Bog, Kap. 1. W. fandt Josephus's Beskrivelse at svare til Virkeligheden. Byen har havt en meget stærk Beliggenhed. Rummet paa Toppen, hvor Staden stod, fandt han større, end han ventede. Det var omsluttet af en stærk Mur, hvoraf der endnu var mange Dele tilbage. Staden selv var en forvirret Masse Ruiner; paa et Punkt ligger der nogle faa Søjler og Kapitæler, som synes at betegne det Sted, hvor en Synagoge har staaet; paa et andet Punkt er der Levninger af en stor Bygning, som kan have været en Kirke; thi der ere Levninger, som

Digitized by Google

vidne for, at Stedet har været bebygget, efterat Romerne havde ødelagt det. Levningerne af en Hovedgade ere ogsaa fundne, sønderbrudte Sarcophager og Grave i Klipperne.

Fra Wady Fik vokser Afstanden mellem Sjøen og Foden af Aaserne stadigt, indtil den vider sig ud til Jordan-Dalens brede Slette. Det Uvejr, som Kapt. W. har beskrevet i Indledningen til sin Rejseskildring, hindrede dem fra at fortsætte Rejsen som paatænkt. De maatte i Hast over til Tiberias for at bytte Klæder, og Lieutn. A. var ogsaa nærved at blive udplyndret, just før Stormen begyndte. Fra Tiberias gjorde de dog en Tur til Ruinerne af Umm Kejs (Gadara). Vejen gik over Jordan ved Kerak, derfra langs Sjøens Bred til en stor Landsby af Dyndhytter, kaldet Semakh, saa over en Slette til Mundingen af Jarmuk-Kløften. Jarmuk-Elven har ganske Charakteren af en Fjeldelv. Dalen var vakker. Et Stykke oppe i den traf de de varme Svovel-Kilder, større end dem ved Tiberias og højt anseede blandt Beduinerne, som har gjort Stedet til neutral Grund af den Aarsag. Der er Levninger af Bade og Huse, som tyde paa, at der her har været et yndet Badested ogsaa i Oldtiden. Umm Kejs ligger paa Aastoppen sønden for Jarmuk retover for Kilderne, som ligge paa en liden aaben Plet nede i Dalen paa Elvens venstre Bred, altsaa paa samme Side. Gadara maa have været en pragtfuld By i sin Tid. Den gamle romerske Krigsvej, som gik igjennem Staden, findes endnu. Brolægningen er af Basalt, og Mærkerne af Vognhjulene staa endnu i den. Langs begge Sider af Vejen eller Gaden ligger en Rad af Søjler, ganske som de har faldet omkring i det Jordskjælv, som synes at have ødelagt Staden. Der har været to Theatre, et i Øst og et i Vest, omtrent 300 Alen fra hinanden. Det i Øst staar næsten helt; kun er den øverste Del styrtet ned og har bedækket Sæderne med Stene. Derfra har man den bedste Udsigt over Staden. Til det

Digitized by Google

østlige Theater, der staar saagodtsom uskadt endnu, næsten som nyt, gik man op fra Hovedgaden over en storartet Terrasse, som var omgiven af Søjler i den korinthiske Stil. Østenfor det første Theater er der en mærkelig gammel Kirkegaard, hvor der findes baade Grave, som ere huggede i Klippen, og Sarcophager. Af de sidste staa der mange langs Landevejen, en Rad paa hver Side. Fra Aasbrynet over Jordan-Dalen lidt vestenfor Staden er der en herlig Udsigt over Jordan-Dalen, Gennesareths Sjø og Højlandet østenfor.

c. Jordandalen.

Dette af Amerikaneren Lieutn. Lynch i 1848 befarne og beskrevne Dalføre besøgtes i Februar 1868 af Kapt. Warren og Dr. Chaplin af Jerusalem m. Fl. paa den Maade, at de tog et hastigt Ridt opefter langs den vestlige og nedefter langs den østlige Bred af Floden. Ad den Route vides ingen Europæere før at have befaret Dalen. Lynch og hans Følge foer som bekjendt paa to Baade nedad Floden fra Gennezareths Sjø og ud i det Døde Hav. Kapt. Warrens Tur var i Hovedsagen kun en Lysttur paa omtr. fjorten Dage, men benyttedes tillige til en foreløbig Recognoscering af Terrainet med Tanken paa en fremtidig trigonometrisk Opmaaling. Det meste af hans Rejseberetning er gjengiven i „Our Work in Palestine" pp. 223-238. Den omfatter ogsaa et Besøg, som ved Turens Slutning gjordes til Zerka Main, det gamle Callirrhoë, Herodes's Badested paa Nordøstsiden af det Døde Hav, et Besøg, hvortil vi maaske senere ville komme tilbage. Her nøjes vi med kun at omtale, hvad der angaar selve Jordandalen. Rejsen gik fra Ain-es-Sultan, hvor det gamle Jericho og Elisas Kilde (2 Kg. 2, 19) antages at have været, til Vadestedet ved Damieh, lidt søndenfor Jabboks Møde med Jordan, paa den lige Vej fra Sichem til Ramoth-Gilead (es-Salt). Derfra fortsattes den langs den vestlige Side af Flo-

Digitized by Google

den nordover forbi Beisan til Kankab, med Ruinerne af Fæstningen Belvoir og en glimrende Udsigt over Landet. Dette Punkt ligger ret i Øst for Lille-Hermon-Bjerget, som er nærved Nain, og næsten i vestlig Retning for det nylig omtalte, østenfor Jordan beliggende Gadara. Over Broen Mejamia red de Rejsende til Østsiden af Jordan, som de saa fulgte sydover til det Døde Hav. Af Kapt. Warrens Beretning om denne Rejse sees det, at der fra Gennesareths Sjø til det Døde Hav er én dyb Indsænkning i Landet; paa mange Steder mødes Aaserne fra Øst- og Vestsiden næsten med hverandre. Denne Indsænkning er til en vis Højde opfyldt med et alluvialt Bundfald, som danner en stor Slette, der kaldes Jordandalen eller Ghôr (udtalt Rôr). Dette er „den øvre Slette", som i Bredde veksler fra en til tolv (engl.) Mile og har en Helding fra Gennesareths-Sjøen til det Døde Hav af omtrent 600 Fod paa de 60 Mile, som udgjør Afstanden mellem begge. Paa samme Tid er der en svag Heldning (paa omtrent 5°) fra Slettens Yderkanter indimod Midten, hvor Jordan har sit Leje. Her har Floden dannet sig Slette for sig selv, „den lavere Slette", som den kaldes, ¼ til 1 Mil bred og 50 til 100′ Fod lavere end den førnævnte. Da Floden selv kun er 60 Alen (Yards) bred, fylder den ikke det hele af denne lavere Slette, men bugter og snor sig hid og did fra den ene til den anden Side og undergraver dermed Bredderne, saa Sletten bliver bredere Dag efter Dag. Denne lavere Slette oversvømmes saa ofte som der falder mere end sædvanligt Regn i Fjeldene om Vaaren; (sml. Josva 3, 15: „men Jordan var fuld over alle sine Bredder hele Høsttiden igjennem" — Høsttiden falder hernede i Dalen omtrent i Midten af Marts). Bredderne mellem den øvre og den lavere Slette ere ikke regelmæssige Den brændende Sol, de stærke Vinde og de svære Regnfald tære dem op i Filler. Hvor Sidebækkene falde i Jordan, ere Bredderne, i den nedre Del af Dalføret, oprevne paa den for-

Digitized by Google

underligste Maade og danne mere en Række Dale end en Række Højder; de smale Bække løbe mellem næsten 100 Fod høje Bredder; hvad Bækkene har begyndt, har Sol, Vind og Regn fuldendt. Jordanssletterne ere kun øde ved den sydlige Ende i en Strækning af nogle faa Mile nordover fra det Døde Hav, og det alene paa den vestlige Side. 10 Mil nordenfor dette Hav ophører Jordbunden at være saltholdig og vilde bære rig Grøde, var der Vand nok. I Regntiden danne Jordans Sletter milevide grønne Enge, fulde af Græs og Blomster; i Januar, Februar og tildels i Marts — sendes derfor Kvæget ned i Dalen fra Fjeldene for at bejte i det fede Græs lige til Flodbreddens Kanter saagodtsom. Men naar de hede Vinde begynde i Maj, visner og henvejres Græsset i flyvende Hast. Da ligner Dalen en øde Ørken.

Digitized by Google

Dr. Sören Kierkegaards Christendomsforkyndelse[1]).

Af
FREDRIK PETERSEN,
Residerende Kapellan i Skien.

III.

Kierkegaards Christendomsforkyndelses Værd og Betydning.

Vi ville nu forsøge at klargjøre os, hvilken Betydning for Kirken og Kulturlivet, Kierkegaard gjennem sin Forfatter-Optræden har havt. Som vi have seet, var det nærmest Kirken, han viede sine Kræfter. Men at det maatte bære Frugt ogsaa for det almindelige Kulturliv, er Noget, som jo ikke blot Kierkegaard selv mente, men Noget som ligger i det inderlige Sammenhængs Natur, der er mellem et Folks religiøse Liv og dets Kulturliv i det Hele. Vort Arbejde haabe vi vel lettes os mest, naar vi forsøge først at belyse den kritiske Side ved Kierkegaards Optræden og derefter, hvad han positivt vil sætte i det Gamles Sted.

Det er en Grundtanke, der gjennem hele Kierkegaards Optræden viser sig som hans egentlige Udgangspunkt ikke blot naar han bygger sin egen Tankegang op, men ligesaa meget, naar han retter sine Angreb mod Samtiden. Det er den Grundtanke, der særlig er gjort til Themaet i „Uvidenskabeligt Efterskrift": Subjektiviteten er Sandheden. Hvad Kierkegaard dermed vil have sagt, er kortelig dette:

[1]) Fortsættelse fra Bind III. p. 445 flgg.

Digitized by Google

Vil et Menneske komme til den religiøse Sandhed, Sandheden til Salighed, da gaar Vejen ikke gjennem videnskabelig, objektiv Gransken; thi denne er efter sit Væsen personlig uinteresseret. Men Vejen gaar gjennem det, som et Menneske oplever i sit eget Indre, naar han personlig bekymret om at finde Sandheden begynder at spørge eller lede efter den. Et Slags Lys om, at der er en saadan Sandhed til, har ethvert Menneske; Vejen til den gaar gjennem, at han danner, omvender sit Liv efter det Lys, han har. Medens den Mand, som ad videnskabelig Vej leder efter Sandheden til Salighed, ikke hverken finder den eller kan finde den, saa er den Mand allerede paa Sandhedens Vej, som leder efter den ved at leve efter det Lys, han har, og kan være sikker paa, at han alt efter den Redelighed, hvormed han giver sig hen i Sandhedens Efterfølgelse, vil naa længere og længere frem i Sandheden. Hvor ufuldkommen hans Erkjendelse end maatte være, saa er han dog i Sandheden og paa Sandhedens Vej; den Anden derimod, var hans Erkjendelse end fuldkommen som en Engels, han er dog i Usandheden og paa Vejen bort fra Sandheden. Hvad Kierkegaard hermed mener, kan sikkerlig bedst belyses ved Pharisæernes og de Skriftkloges Forhold til Sandheden og Magernes fra Østerland eller, om man vil, Tolderes og Skjøgers. De Sidste vare i Sandheden, fordi de vare paa Sandhedens Vej, de Første vare i Usandheden, paa Vejen bort fra Sandheden, fordi Lyset, som var givet dem, forvandlede de til en blot Erkjendelsens Sag [1]).

Hvad der udviklede denne Anskuelse hos Kierkegaard, synes ikke vanskelig at erkjende. At han af Naturen har været en ethisk Charakter, viser alle hans Skrifter. Og For-

[1]) Min Mening er ikke paa denne Maade at have charakteriseret det Væsentlige ved Pharisæernes og de Skriftkloges Stilling til Sandheden, men at angive en Side ved den, der kan tjene til Belysning af Kierkegaards Mening med sin Sætning: Subjektiviteten er Sandheden.

Digitized by Google

holdene i hans Udviklingstid vare særlig skikkede til at skjærpe hans Øje for Forskjellen mellem at vide Sandheden og at gjøre den. Hvor megen Uret vi end tror, at Kierkegaard har gjort sin Tids Videnskabelighed, og fremfor Alt, hvor liden Forstand han end havde paa Midlerne til at rette herpaa [1]), saa har han dog utvivlsomt Ret i sin Hovedtanke, at Tidens Aandsretning i alle Grene var altfor udelukkende, hvad man kalder intellektualistisk. Glæden over de store Syner, som Filosofiens Fornyelse i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede efterhaanden fremkaldte, og Begejstringen for selv at faa Del i den og om muligt føre den endnu videre, var saa stærk, at man derover altfor meget glemte, at disse Syner stillede Krav paa ethvert enkelt Menneskes Liv. De Billeder eller Idealer, som Poesien tegnede, var ikke Bannere, som løftedes, for at der skulde strides under dem; men Kunstprodukter, udelukkende bestemt til Nydelse; Systemerne, som Filosofien byggede, ligemeget, enten vi tænker paa de mere mystisk-realistiske Naturfilosofier eller paa de mere logisk-abstrakte, Systemerne lærte kun at beundre, indebar ikke en eneste Opgave — uden for Filosofer; og Kierkegaard har unægtelig Ret deri, at til filosofisk Gjerning kan dog umulig Menneskene efter sin Flerhed være bestemt. Og det samme gjælder ogsaa den spekulative Theologies Christendoms-System. Det indbyder til Beundring, ikke til Omvendelse og Fornyelse. Denne Ensidighed kan neppe frakjendes hin Tids Aandsretning, at den oplærte Menneskene til at betragte og til at nyde Tilværelsen, men ikke engang at arbejde i Livet [2]), end sige at arbejde i sig selv. En sædelig

[1]) Herom vil nedenfor blive Tale.

[2]) Naar vi sige dette, da nægtes jo langtfra, at man dengang, som altid, maatte slide og slæbe for Brødet. Men det er det netop, som var hin Aandsretnings store Fejl, at den ikke formaaede at opfatte Menneskets nødvendige Arbejde som en Aandens Tjeneste, saa han kunde

Digitized by Google

religiøs Natur, derover kan man ikke undre sig, føler sig uvel under saadanne Tilstande. Thi det, som for ham er Hovedsagen, fattes. Han ved af sit Livs daglige Erfaring, at Vejen til Gud gaar gjennem dagligen at afde fra sig selv. Men se, der er oprettet en anden Vej: Beundringen for og Tilegnelsen af det spekulativt christelige System. Det kan ikke undlade at forarge et saadant religiøst Gemyt. Thi det er en Fornægtelse af alle de religiøse Grundsandheder: af Synden, af Omvendelsen, af alt nyt Livs Fødsel, og af den daglige Fornyelse. Det er derfor ogsaa forklarligt, at Kierkegaards Hjerte med saa megen Kjærlighed hang ved den gamle lutherske Theologies Opbyggelses-Literatur. Thi der lød det anderledes. De gjorde sig ikke skyldig i denne Grundsynd, at forvanske Sandhed i Usandhed, ved at lære Menneskene at se bort fra det Væsentlige. Havde han selv været filosofisk eller spekulativt begavet, da vilde han neppe være kommet til at stille sig, som han gjorde. I sine Gaver vilde han havt et Kald, og han vilde kunnet vurdere det filosofiske Arbejde med sit Hjerte, ikke som nu blot med sin Forstand. Men nu havde han ikke disse Gaver. Hans Tænkning er ikke dyb. Den er mere logisk formel; det er ikke det store Blik paa Universet, han har lært af Hegel, men den formale juridisk haarklovende Begrebsdistinktion. Vi har anført saadanne Steder. Læseren vil mindes Kierkegaards Bevis for det Latterlige i, at Præsten af tre Grunde godtgjør, hvilken Salighed det er at bede[1]). Saadant er jo rent overfladisk Tænkning. Saa langt fra at røbe Indsigt i Sagen eller endog blot Lyst til at indlade sig paa Sagen selv, mener han, at det Hele skal være afgjort, ved at hænge sig paa rent udvortes Maade i rent tilfældig brugte Ord og Betegnelser. Af den Slags vrimler der

blive fri i sit Arbejde. Tvertimod var og blev enhver Træl i sit Arbejde, enhver, der ikke kunde arbejde som Digter eller som Tænker.

[1]) p. 33.

Digitized by Google

i alle Kierkegaards Skrifter, hvad vi naturligvis ikke har havt Lejlighed til at gjengive. Dette ene Exempel være nok. Det er tilstrækkeligt til at vise, af hvilken Art hans Tænkning var, tilstrækkelig til at vise, hvor blottet for filosofisk Begavelse i dybere Forstand han var. Og det forklarer os, at han fattedes ganske Sympathi for den filosofiske Gjerning, fattedes Blik for dens Betydning, og derfor ogsaa mente med sine rent logiske og derfor overfladiske Begrebsvendinger at kunne ramme ikke blot Misligheder ved sine Samtidige, men hele den filosofiske Gjerning selv. Det var naturlig, naar Kierkegaard var en sædelig-religiøs alvorlig Natur; naar han, som han fortæller, fra et tankeløst og i den Forstand letsindigt Ungdomsliv vaktes til Omvendelse; naar han dertil langt mere var en let og hurtig Tænker, end en dyb og grundig Tænker, — det var da naturlig, at den Fejl, som unægtelig var Tidens Grundfejl, maatte vise sig i sin mest skrigende Skikkelse for ham, og bringe ham til ganske at overse den Side af Sandheden, der kun ved Ensidighed var bleven Usandhed. Heri ligger ogsaa Grunden til, at Kierkegaard selv, trods Sandheden og Berettigelsen i sin Optræden, dog ikke blot skyder slemt forbi i de Grunde, hvorpaa han bygger sin Dom om sine Samtidige, og altsaa forsaavidt ogsaa i Dommen selv, men ogsaa i det, han selv bygger eller vil bygge op istedet, i den Grad forfalder til den modsatte Ensidighed, at Afgjørelsen kan være vanskelig, hvem der har mest forfejlet Sandheden, enten Modstanderne eller han selv.

Sit Hovedangreb retter Kierkegaard mod den „spekulative Theologi" og „Filosofien". Vi kunne behandle disse to Discipliner under Et og sammenfatte dem under Kierkegaards Fællesbetegnelse for dem: Spekulationen. Der er nemlig efter hans Opfattelse kun en forsvindende Forskjel mellem dem; den spekulative Theologi betragter han helt igjennem som en filosofisk Disciplin; Filosofien leverer et „Tilværelsens" Sy-

Digitized by Google

stem, den spekulative Theologi ligesaa, kun at den mere har begrændset sig paa det Religionsfilosofiskes Gebet; begge ere de spekulative Videnskaber, og sætter det Væsentlige i at begribe, ja til og med begribe Christendommen. Hvad der desforuden særskilt gjælder den ene eller den anden, kan vi derefter lettelig omtale.

Grundfejlen har vi allerede omtalt. Spekulationen var rent intellektualistisk og afskaffede dermed, som Kierkegaard siger, „Ethiken“ [1]). Kierkegaard indskrænker sig imidlertid ikke til at paavise, at dette er en Fejl, som klæbede ved den Maade, Spekulationen dengang dreves paa, men det er en Ejendommelighed, der hører Spekulationen som saadan til. Og derfor er og forbliver et Menneske i Usandheden ligesaa længe han spekulerer. Ethiken stiller nemlig personlige Opgaver, Spekulationen har kun Øje for verdenshistorisk Storhed. Derved, at Spekulationen har stillet det Store i Stedet for det Gode, derved bliver det ikke blot umulig for den selv at paavirke ethisk, men den ligefrem forvender de enfoldige ethiske Forestillinger. Det forekommer os, at Kierkegaard hermed har fortræffelig rammet den Spekulation, som dengang dreves. Thi den saa ganske vist paa Historien, ikke for at lære Guds Styrelse at kjende, men for at se, hvorledes de Kræfter, Mennesket havde fra Begyndelsen, udfoldede sig med en Naturproces's Nødvendighed. Men hverken kan han have Ret i, at Historien ikke kan anderledes behandles, ej heller deri, at man, for at komme i et andet Forhold til det Ethiske, behøver at opgive Spekulationen.

Kierkegaard gaar ud fra en Opfattelse af Historien, som den hegelske Filosofi har født, hvorefter det personligt Ethiske eller det Moralske ikke skulde være at se i Historien, ja vel egentlig ikke engang have med den historiske Udvikling

[1]) Kfr. p. 41—45. Uv. Efterskr. p. 95 flg.

Digitized by Google

at gjøre. Det er efter denne Opfattelse ganske rigtig, naar han siger, at i Historien ser man slet ikke Gud; hvor man nemlig ikke ser Gud være Herren, der ser man ikke Gud. Ligesaa vil jo ogsaa Enhver, som kjender hvad Historieskriverne byder sine Læsere, sikkerlig villig indrømme, at man sjelden ser en historisk Fremstilling, hvor det Moralskes historiske Betydning kommer til at vise sig. Og dette tjener unægtelig til Kierkegaards Undskyldning. Men dog kan Ingen, som tror paa Gud, at Han er Herren, godkjende en saadan Opfattelse af Historien, at den skulde være saa at sige Menneskeslægtens Naturhistorie. Ingen, som har Øjne at se med, kan være blind for det Moralskes Betydning for Fædrelandets Trivsel i hans egen Samtid. Hvor skulde det da være mulig, at det ikke skulde være en Magt i Historien af samme afgjørende Betydning? Kierkegaard vil ikke have nægtet, at det Ethiske er i Historien, kun kan ikke Mennesket, „den endelige Aand i Timeligheden" se det saaledes, at han selv deraf bliver ethisk. Dette er dog en højst tvivlsom Paastand. Skulde ikke allerede Hedningen kunne se Betydningen af Fædrelandskjærlighed, hvis Historieskriveren eller Fortælleren duede Noget, saaledes at han selv derved opflammedes til Fædrelandskjærlighed. Og vi, som har en Historie skreven af Guds Profeter, skulde ikke vi have langt lettere for at lære Moralitet af Historien? Idet vi ser Dommen fældes over Mandens historiske Verk, ser vi vistnok ikke hans personlige Skyld. Thi Uforstand kan være parret med redelig Vilje. Men det er en Fejl ved den gjængse Maade at fremstille Historien paa, at det, som er en Mands Adel i hans levende Live, hans Lydighed under den Guds Lov, som han kjender, ikke optages som den væsentlige Kraft i hans historiske Gjerning. Det er netop dette vi skulde lære, og som vi, saasandt vi ville være Christne, maa lære, af Aabenbaringens gudlærte Historieskrivning, at Menneskets moralske

Digitized by Google

Værd er hans største verdenshistoriske Betydning. Det er nok sandt, at Historien ikke kan fortælle om alle de Mennesker, som have levet paa Jorden, men kun om dem, som have været mere fremragende Bærere for Bevægelsen. Men det er ikke det, som tiltrænges, for at jeg skal lære Ethik; dertil tiltrænges kun, at disse Bærere fremstilles og opfattes som Typer, Forbilleder, og saa at jeg ser, at Lydigheden mod deres Gud var en vældigere Kraft i Historien end deres Begavelse. Dette er det netop den hellige Historie saa slaaende godtgjør. Som fremragende Fyrster og fremragende Mænd i Israel regner den de Mænd, som var stærke i Gudsfrygt, ikke det at være fremragende begavet. Og vilde Nogen mene, at Israels Folk, fordi det var Guds Folk, knapt var Mennesker mere, saa viser dog ethvert Lands Historie, at sædelig Kraft er Folkets Styrke, ikke fremragende Begavelse. Thi først den sædelige Kraft giver Begavelsen den Indvielse, som skjænker den dens Frugtbarhed. Saa meget fremgaar heraf, at en Handlings historiske Værd ikke kan — uden ved en fuldstændig Misforstaaelse — skilles fra dens sædelige Værd. Og Kierkegaard burde derfor have klaget paa det daarlige Blik, den begelske Spekulation havde paa Historien, men ikke ladet sig forlokke til at mene, at Historien ikke var andet, end Hegel og hans Venner gjorde den til, ikke forlokke til at mene, at Spekulationen maatte tilintetgjøre moralsk Kraft og moralsk Blik, fordi den betragter Historien, da det jo forholder sig ganske omvendt: af Historien lærer man i Sandhed ethisk Syn.

Det er altsaa slet ikke fornødent at opgive Historien for at faa Øje for de ethiske Opgaver. Kierkegaard siger, at hvis Nogen ser det Ethiske i Historien, saa han han det Syn i sig selv og lægger det nu ind i den. Følgelig er Vejen til at faa Øje for det Ethiske ikke Historien, men Ens eget Indre. At Historien skulde være eneste Vej til at udvikle det

Digitized by Google

Ethiske i Mennesket, er ikke vor Mening. Men Kierkegaards Paastand lyder jo paa, at det ved Historien ikke kan ske. Vor Mening er netop den modsatte: Anlæg for de moralske Forestillinger maa ethvert Menneske forudsættes at have. Opdragelsens Opgave er at drage dem frem, styrke og udvikle dem. Et af Midlerne hertil er just Historien, d. e. Fremstillingen af, hvorledes den sædelige Lov har godtgjort sig som en evig uforkrænkelig Lov for en heldig Udvikling af Menneskeslægten. At vi, Christne, ikke har lært den sædelige Lov at kjende gjennem Hedningefolkenes Historie, er sandt; men beviser Intet. Thi det er dog udenfra, nemlig fra den hellige Aabenbarings-Historie og ikke af os selv, vi har lært den at kjende. Og Spørgsmaalet er i det Hele slet ikke, hvorvidt vi lærer den sædelige Lov at kjende af en Historiebetragtning, som løsriver Historiens Begivenheder fra dens Sammenhæng med den Menneskenatur, hvoraf de er fremgaaede (hvortil de sædelige Bevæggrunde ogsaa hører); men Spørgsmaalet er, hvorvidt det at sysle med Historien forplumrer Blikket for det Sædelige, ved at sætte det i udvortes Forstand Store som højeste Ideal istedetfor det Gode. Og hertil var da at sige: en forstandig Betragtning af Historien vilde ikke gjøre sig skyldig i denne Forvexling. At vi maa have vore sædelige Begreber andetsteds fra end fra Historien, beviser slet ikke, at Historiens Studium skulde være uden væsentlig og gavnlig Indflydelse paa vor sædelige Udvikling. Jeg maa ganske vist have et Lys for at kunne se; men den, som vil bevise, at et stærkere Lys var uden Indflydelse paa mit Syns Klarhed og Skarphed, vilde dog aabenbarligen bevise lidt vel meget.

Dette da betræffende Spekulationens Forsyndelser mod Ethiken ved at sysle med Historien. Paa samme Maade gaar Kierkegaard altfor langt, naar han mener, at det at spekulere i og for sig lukker et Menneske ude fra Blik og Lyst for

Digitized by Google

det Ethiske. At Spekulation er en intellektuel Syssel, som i og for sig ikke indeslutter nogen ethisk Gjerning, er uimodsigeligt. Men det samme gjælder om Haandværkerens, om Bondens Gjerning, om, for at minde om Ord af Kierkegaard selv, Stuepigen, som fejer Gulvet. Nu paastaar Kierkegaard selv, at den Hjertets Stilling kan meget godt være tilstede, som gjør den ringe Mands Arbejde med Haanden til en gudelig og altsaa ogsaa en sædelig Handling. Hvad er da til Hinder for, at det samme gjælder om den Spekulerendes Arbejde med sin Intelligens? Han kan over sin Spekulation glemme sin Guds Lov, over spekulativt at fordybe sig i den, kan han glemme at udøve den. Den ringe Arbejder kan over sit Arbejdes Ringhed glemme og tabe al Tro paa sin menneskelige Højhed. Det vil sige: der gives ikke det Arbejde, for hvis Skyld et Menneske jo ikke kan glemme Gud og hans Vilje. Men dette ligger ikke i Arbejdet, og derfor heller ikke i Spekulationen. Nok er det saa, at jo højere aandeligt det Arbejde er, som et Menneske med sin Sjels Hengivelse udfører, desto lettere glemmer han, at i hans Arbejde er ikke Lovens Fylde. Thi jo mere Arbejdet tilfredsstiller og mætter Sjelens aandelige Trang, desto mere er man tilbøjelig til at besnæres af Egoismen. Og at hin Tids Spekulation faldt i denne Fristelse, har vi allerede fremsat som vor Anskuelse. Men denne Fejl berettiger ikke til at kaste Vrag paa en guddommelig Gave, som Spekulationen dog er, og paastaa, at denne Gave er den væsentligste Hindring for, at Ethiken kan komme til sin Ret; det er dog kun Gavens ensidige Brug.

Kierkegaards Fortjeneste er det theoretisk at have fremdraget Ethikens Ret, hans Ensidighed for dens Skyld at ville afskaffe Spekulationen og Studiet af Historien som Midler til Sandhedens Erkjendelse. Det efter hans Mening Fordærvelige ved Spekulationen efterviser han nøjere. Han udhæver nemlig, at Spekulationen ikke blot Intet har, men end Intet kan have

Digitized by Google

med Livet at gjøre. Liv og Tænkning ere rent forskjellige Verdener: at være Sandheden og at tænke Sandheden mellem disse er der en hel Verdens Forskjel; og kun den, som er Sandheden, har Sandheden. Spekulationen derimod kun tænker den. Og Christendommen bestemmer nu netop Sandheden som det at være Sandheden ikke som det at tænke Sandheden; Christendommen selv er det længst fremrykkede Standpunkt i det at være Sandheden. Men kan Spekulationen ikke andet end tænke Sandheden, saa er den derved netop Usandheden. Og Sandheden nærmer den Spekulerende sig selvfølgelig ene og alene ved at opgive spekulativt at beskjæftige sig med den [1]).

Det er sin Sætning: Subjektiviteten er Sandheden, som Kierkegaard her vender mod Spekulationen. Det, hvormed han stærkest mener at have godtgjort Spekulationens Vildfarelse, er Paavisningen, at den tilhører Tankens Verden, Sandheden derimod Livets. Det vil erindres, at Kierkegaard skjelner mellem den abstrakte Tænkning og Spekulationens „rene" Tænken [2]). Den abstrakte Tænkning er forsaavidt rimeligere, som den dog blot ser bort fra Livets bestemte Virkelighed i det Enkelte. Den „rene" Tænkning derimod vil udgive det, som den tænker ud fra sine Abstraktioner, for den sande Virkelighed lige paa Trods mod Livets Virkelighed. Heri vil man nu forsaavidt give Kierkegaard Ret, som han hele Tiden ved Spekulationen og dens rene Tænken har for Øje den Spekulation og den „rene Tænken", som Hegel blev Fader til. At denne var altfor glad i sine egne Tanker til at have alvorlig Sands for, om dens Opfattelse da ogsaa stemmede overens med Virkeligheden, dette er vel siden den Tid saa almindelig paapeget, at det her er tilstrækkeligt at minde derom.

[1]) Læseren vil finde disse Tanker fremsatte i Uv. Efterskr. Kap. 3 p. 227 flg.

[2]) Uv. Efterskr. p. 241—246.

Digitized by Google

En „ren“ Tænkning, det vil sige det Foretagende af den menneskelige Aand at opkonstruere hele Tilværelsen ud af et Udgangspunkt, som den selv har dannet sig[1]), og i denne Konstruktion ikke at tage noget Hensyn til den virkeligt foreliggende Tilværelse, men alene til Tænke-Lovene, et saadant Foretagende synes uvilkaarlig at maatte mislykkes. Det hviler paa den Tro, at Menneskeaanden er Tilværelsens Herre, og det er vistnok en kongelig Tanke; men det hviler tillige paa den Tro, at der ingen Synd er, der har ødelagt for Mennesket, som han er, hans kongelige Lighed med Gud. Og derfor er den rene Tænknings Tanke hos Hegel og Disciple ikke en kongelig Tanke, men en titanisk Tanke. Og som den maatte mislykkes, saa er den ogsaa mislykkets. Forsaavidt billige vi Kierkegaards haarde Dom over den rene Tænken. Men vi finde rigtignok ikke, at han har truffet det Rette i de Grunde, han anfører for, at Foretagendet maatte mislykkes.

Det var et „Tilværelsens System“, som Spekulationen vilde opføre. Dette siger Kierkegaard er en Umulighed; thi 1) er hele Tilværelsen i en Udvikling, og Følgen heraf er den, at der ikke lader sig fremstille noget System; først naar Historien er afsluttet, kan der blive Tale om at fremstille Systemet; indtil den Tid kan der i Højden fremkomme Hypotheser, men intet System, da System fordrer Afsluttethed; 2) de Kategorier, hvoraf Systemet bygges, ere ikke dannede efter Livet, men alene af Logiken; det hele Foretagende hviler derfor paa en distrait Sammenblanding af Livet og Logiken; 3) et saadant System kan slet ikke blive til, da der fattes det ethvert Udgangspunkt, hvor det kunde begynde. Og endelig er 4) ethvert System eo ipso pantheistisk, d. e. det smeder i Nødvendighedens Lænker, ophæver Friheden i Udviklingen og er saaledes som saadant i Strid med Virkeligheden[2]).

[1]) Se herom p. 11 flg. [2]) Uv. Efterskr. p. 77 flg.

Digitized by Google

1. At Tilværelsen er et System, dette antager Kierkegaard ogsaa; hvad der er umuligt, er, at et Menneske kan opfatte og fremstille det. Først naar Historien er afsluttet, skal Mennesket kunne erkjende Systemet. Dette vilde jo forudsætte, at først ved Udviklingens Afslutning kan dens Plan, dens Maal, dens Vej erkjendes. Dette er nemlig Forskjellen mellem Tilværelsens System og Tilværelsens Historie. Historien er Fremstillingen af, hvorledes Udviklingen er gaaet for sig, Systemet er Planen, hvorefter den skal gaa. Gud kjender Planen; thi Han er den, som har udkastet den og Han er den, som sætter den i Værk. Mennesket kan kun gjennem successiv Erfaring lære den at kjende, altsaa kun ved flittig Gransken af Natur og Historie. Dersom det antages, at Verdens-Udviklingen foregaar efter en Plan, saa er den Afsluttethed tilstede, som gjør den til et System, og den er tilstede lige fra den første Begyndelse. Endvidere: denne samme Plan maa jo gjøre sig gjældende d. e. blive synbar efterhaanden, altsaa ogsaa nu, da Verdens Udvikling er foregaaet i 6000 Aar; jo længere Udviklingen skrider fremad, desto mere maa jo Planen have aabenbaret sig, desto lettere maa det være at erkjende den — for den, som har Øjne at se med. At antage, at Mennesket, Centrum for Verdensudviklingen, ogsaa har dette Øje, er saa nærliggende, at der maa hel særegne Grunde tale derimod, naar man skulde benægte det. Den, som vil opstille den Paastand, at den Plan, hvorefter Foretagendet ledes, ikke kan være at erkjende før ved Foretagendets Afslutning, den Mand har al Erfaring mod sig. Deraf, at Tilværelsen er i Udvikling, lader sig altsaa Intet slutte betræffende Umuligheden af at fremstille et Tilværelsens System. Nu skal det vistnok ikke bestrides, at den Fremstilling, selv det mest begavede Menneske kan give af Tilværelsens System, kun kan betragtes som en Hypothese; men Grunden er en anden, end den, Kierkegaard angiver. Det ligger i

Digitized by Google

selv den Begavedes Begrændsning som enkelt Mand, at Adskilligt, ja endog adskilligt Væsentligt kan være undgaaet ham. I det Hele taget er en saadan Sag, som at opfatte og fremstille Tilværelsens System, ligesom al den Slags Gjerning et Arbejde, som enkelt Mand hverken kan eller skal fuldføre; om al den Slags Gjerning er Menneskeslægten fælles. Saa meget mere Opfordring har Enkeltmand (selv Hegel) til at tænke beskedent om, hvad han har udrettet, og burde aldrig udgive det System, han fremstiller for Andet end en Hypothese.

Kierkegaard nævnte imidlertid en anden Grund hertil: Saalænge Historien ikke er afsluttet, sagde han, kan intet System fremstilles; det er og bliver saa længe kun en Hypothese. Sæt, at Gud vilde aabenbare os Mennesker Sin Verdens-Plan! Dette var dog vel uden al Modsigelse Tilværelsens System og ikke blot en Hypothese. Men hvorledes skulde vel Gud bære Sig ad med at faa os overbevist om, at det var Systemet og ikke en blot Hypothese. Saalænge Historien ikke er afsluttet, kan det jo dog umulig paavises, at der ikke vil indtræde Tilfælde, som dette System ikke formaar at forklare. Altsaa, selv Gud er ude af Stand til at bevise fuldt ud, at det virkelige Tilværelsens System er mer end en Hypothese. Heraf sees, hvor Kierkegaard griber fejl i sin Begrundelse.

Den historiske Afslutning er aldeles ikke nødvendig for Systemets Skyld, saalidt som Foretagendet behøver at være fuldført for at den Plan skal være afsluttet, hvorefter det ledes. Den historiske Afslutning er alene nødvendig for at fuldstændiggjøre Beviset for, at dette virkelig var Tilværelsens System. Hvad der altsaa hindrer det enkelte Menneske i at udgive sit System for mere end en Hypothese, er hans Begrændsning, men ikke det, at Historien endnu ikke er afsluttet.

Digitized by Google

Den hegelske Spekulation tænkte imidlertid ikke saa beskedent om sig selv [1]). Og det var derfor fortjenstfuldt at gjøre dens Anmasselse aabenbar. Men ønskeligt havde det været, om Kierkegaard ikke havde forseet sig slemt paa de Argumenter, han anførte mod den.

Ikke blot af den Grund var imidlertid Spekulationen ude af Stand til at fremstille Tilværelsens System, at den i det Væsentlige slog sig til Ro med Mesterens, Hegels, Arbejde. Der er en langt dybere Grund, som Kierkegaard ikke har kunnet anføre, fordi alene i Subjektiviteten laa Sandheden for ham. Den, som spekulerer paa sin Hegelsk, fattes nemlig netop det Øje, der er Betingelsen for at opdage Tilværelsens System. Et Tilværelsens System kan jo umulig indskrænke sig til at være Lovordenen i det, som vi kalder Naturen i Modsætning til Menneskeverdenen. Inden denne igjen kan det dog umulig indskrænke sig til at fremstille dens Naturproces isoleret. Saalænge dette sker, mangler det Væsentlige. Det er Guds Skaber-Plan, Planen for Hans Rigsstyrelse, Hans Stilling til Verden, Verdens Stilling til Ham, dette er det, som maa være det Centrale i den menneskelige Fremstilling af Tilværelsens System, saasandt som det følger af sig selv, at det er dette, der er det Væsentlige i Systemet selv. Alene fra et saadant Standpunkt kan Verdens-Udviklingen forstaaes. Men for Gud og Alt, hvad der hører Gud til, mangler den hegelske Tankegang ethvert Syn. Hvad den i det Højeste kunde drømt om maaske at kunne fremstille, var den Lovorden, som kommer til Syne i Naturen og i Historien, udvortes betragtet. De egentlige Motiver kan den ikke komme til at erkjende; den kan derfor heller ikke engang komme til at forstaa, hvad den selv fremstiller. Og en Mangfoldighed af Foreteelser maa den enten mishandle eller lade

[1]) Se p 4 flg.

Digitized by Google

ligge uforklarede, fordi de alene forstaaes ud fra Forudsætninger, til hvilke den ikke har kunnet hæve sig.

Hvad vi her har sagt, gjælder den hegelske Tankegang, ikke forsaavidt alene som den er overvejende logisk [1]) og ikke realistisk; det gjælder den, forsaavidt den ikke er christelig, men hedensk. Alt, hvad man kalder og fremdeles stadig lærer at kalde Filosofi, er Hedenskab. Deri har Kierkegaard Ret (kun duer hans Grunde som overalt ikke) [2]). Forskjellen mellem Hedenskab og Christendom er i denne Henseende det forskjellige Blik paa Menneskets Stilling til Sandheden, hvorfra de gaa ud. Hedenskabet gaar ud fra, at Mennesket i det Væsentlige har Sandheden baade i den Forstand, at han kan kjende Sandheden, og i den Forstand, at han i sig besidder Kræfterne til at øve Sandheden eller, som vi kalder det, gjøre det Gode [3]). Alt, hvad der har denne Opfattelse, er Hedenskab, hvor forskjelligt indbyrdes det end kan fremtræde. Christendommen lærer ogsaa, at Mennesket oprindelig stod saaledes til Sandheden. Adam havde det opladte Blik, og hans Liv var at gjøre Guds Vilje. Men saaledes er det ikke længer; ved Syndefaldet tabte Menneskeskeslægten Aandens opladte Øje og Evnen til at leve i Sandheden. Forskjellen er altsaa, at Hedenskabet opfatter Mennesket at være i Sandheden; at ikke Alt er som det skal være, indrømmes villig, men er kun Ufuldkommenheder, som Slægtudviklingen efterhaanden vil rette. Christendommen opfatter Mennesket at være i Usandheden, i Mørket, som det kaldes i den hellige Aabenbaring; og hvad Sandhedsgnister der kan ligge tilbage hist og her i Mørket, kan ikke føres sammen og atter optænde Sandhedens Lys paa Jorden. Derfor er, efter Christendommens Blik paa Livet, Mennesket i sig selv

[1]) I Filosofien plejer man at kalde det „idealistisk".

[2]) Se nedenfor.

[3]) Læseren vil mindes Kierkegaards Fremstilling af dette Forhold i „Philosophiske Smuler", hvortil vi henvise.

Digitized by Google

uhjælpelig nedsunket i Mørket. Dette er det charakteristiske Kjendemærke, hvorefter det kan bedømmes, om en Filosofi er christelig eller hedensk. Og saa meget vil i ethvert Fald Enhver indrømme, at Filosofiens Forudsætning siden Videnskabernes Gjenoplivelse ved Renaissancen har været den, at Menneskeaanden har Sandheden i sig selv. Om en Filosofi er christelig eller hedensk, naar vi ser Sagen i Princippet, afhænger ikke deraf, om den i den christelige Aabenbaring finder meget værd at tage med. Alexander Severus blev ikke Christen derved, at han optog Christus blandt sine Guder. Thi Menneskeaanden er fremdeles den, som afgjør, hvad af Christendommen der skal tages med, hvad der skal udskydes, Fornuften er saa dog Lysets egentlige Kilde og Rettesnor. Alene den Filosofi er christelig, som erkjender, at Mennesket er i Mørket uden Evne til at arbejde sig frem til Sandheden, og derfor modtager Lyset og Sandheden helt og uden Afkortning af den christelige Aabenbaring. Fra den Tid af, da Scholastiken faldt og Filosofien emancipered sig fra Aabenbaringen, fra den Tid er Filosofien atter bleven hedensk [1]). Men er Filosofien hedensk, hvor skal den

[1]) Om Scholastiken være os et Ord tilladt: den har dog aabenbarligen havt det Ideal af et Tilværelsens System, som ligger til Grund ogsaa for vore Udtalelser her. Vi kunne ikke i denne Afhandling nærmere paavise, hvad der gjorde, at Scholastiken maatte mislykkes i sit Arbejde paa et Tilværelsens System bygget paa christelig Grundvold. Men til Forsvar for Sagen maa vi dog her kortelig antyde, at den middelalderlige Scholastiks Hovedfejl aldeles ikke var den, at den mente at kunne opføre et Tilværelsens System; men paa den ene Side den, at Scholastiken som et Barn af den pelagianiserende Romerkirke ikke havde tilstrækkelig Klarhed over, hvor stort det Mørke er, hvori Mennesket er nedsunken, og derfor kunde falde paa at tage den hedenske Filosofies Kategorier over i sin, christelige, Filosofi; paa den anden Side fattedes den ogsaa Klarhed over, hvilke Sider af Tilværelsen det fornemmelig er, Mørket ruger over; derfor kunde den falde paa at ville øse alle Systemets Detailler af Aabenbaringen; og endelig tog den ikke engang sit Udgangspunkt i Aabenbaringen selv, men i Romerkirkens temmelig fordærvede Traditioner. Alt dette maatte lade Bygningen

Digitized by Google

vel da kunne erkjende og altsaa ogsaa fremstille Tilværelsens System? Den, som famler om i Mørket, han kan jo ikke engang se, hvorledes de nærmeste Gjenstandes sande Skikkelse er, end sige, at han skulde kunne danne sig den sande Forestilling om den hele Egns Udseende og Alt, hvad i den findes. Her kan vi ikke have den Opgave apologetisk at eftervise dette; vi tænke os Kirkens Lemmer som vore Læsere. Og blandt Christne er det dog uimodsigeligt, at kun den, som kjender Gud, har Lyset og kan vandre i Lyset. Men Gud er ikke kjendt i Hedenskabet, saalidt som Samaritanerne kjendte Ham (Joh. 4, 22), endog de jo ikke var uden den Slags Kundskab til Ham, som ogsaa findes hos de Mænd, som vi, fra Erkjendelsens Side bedømt, maa kalde de moderne Heddinger.

Derfor altsaa var det for den hegelske Filosofi og er det for enhver hedensk Filosofi en Umulighed at erkjende, end sige fremstille Tilværelsens System. Men deraf følger aldeles ikke, at dette ikke kan ske; tvertimod mene vi, at den christelige Filosofi baade kan det og har den Opgave at gjøre det. Vel har Faldet slukket Lyset, men Aabenbaringen har atter tændt det. I den er Standpunktet givet, hvorfra den Indsigt i Natur som i Historie atter kan samle sig til et Hele, til Tilværelsens System, der uden den er fragmentarisk, vi mene et sønderbrudt Noget. Som Menneskets Samfund med Gud atter gjenoprettes alene ved Hjertets Omvendelse, saa vindes Indsigtens Lys alene ved Forstandens Omvendelse. Aabenbaringen er selv Fremstillingen af Tilværelsens System. Den har endog udført det temmelig detailleret paa det Omraade, hvor vi ikke kunde hjulpet os med en kortere Antydning; dette gjælder fornemmelig den guddommelige Rigs-Plan, der efter Synden for sin største Del er bleven en

---

mislykkes. Men deraf følger Intet, betræffende at Arbejdet overhovedet skulde være umuligt.

Digitized by Google

Frelses-Plan. Paa andre Omraader har den blot givet os Antydninger, fordi vi selv i disses Lys kan udføre Resten; dette gjælder især, hvad vi kalde Naturen og Profanhistorien. Men saa vist som det maa antages, at Indsigten i Tilværelsen var et væsentligt Led i den Opgave, Gud satte Mennesket: at gjøre sig til Jordens Herre; saavist som Indsigt i sin egen Gjerning er Forskjellen mellem Trællens og den fribaarne Tjeners Stilling til sin Konge; og saa vist som det, Gud fremdeles ønsker sig, er ikke stumme Trælle, men Tjenere, der gjøre Hans Opdrag af fri Kjærlighed; saa vist som Indsigten er den Skatmester, som aabner Portene for den store Faders uudtømmelige Rigdommes Skjønhed og leder Børnene til den salige Undren og Tilbedelse, — saa vist er Indsigten fremdeles den christne Kirkes Opgave; men Indsigtens Maal er ikke lavere end „Tilværelsens System", eller som det falder os naturligere at sige, Guds Rige, dets Grundlæggelse, dets Udvikling og dets herlige Fuldendelse. Og er end vore Kaar langt ringere og ugunstigere, end de oprindelig havde været os tiltænkt; bærer Videnskabens og Granskningens Mark ligesom Jordens os rigeligen Torne og Tidsler; er derfor end Videnskabens Arbejde ikke mindre i Ansigtets sure Sved, end alt andet menneskeligt Arbejde, saa er Opgaven dog den samme. Og vil man betænke, hvorledes Hedenskabet, tildels et Hedenskab, der lidenskabeligt hader Christendommen, er aldeles eneraadende i Natur- og Historie-Forskning, saa ville vi ganske vist glæde os ved, om vi kunde vinde en Indsigt, der maatte nøjes med at være højst ufuldstændig, *εκ μερους*, som Apostelen siger. Vi behøve jo slet ikke at udgive vort „System" for mere end en „Hypothese". Men vi Christne ere med alt dette dog langt lykkeligere stillet ogsaa i vor Erkjendelse, end Hedningerne. Deres Erkjendelse fattes, trods mulig Fuldstændighed i Detaillen, altid det forbindende Enhedsstandpunkt, bliver derfor aldrig, som Helt betragtet, An-

Digitized by Google

det, end sønderslagne Brudstykker; vor har Enhedsstandpunktet og kan derfor, trods Ufuldstændighed i Detaillen, dog hæve sig til virkelig Indsigt.

Kierkegaard har derfor Ret i at paastaa, at det hegelske System ikke er, hvad det udgiver sig for, et Tilværelsens System; men denne Paastand lader sig ikke bevise derved, at et Tilværelsens System skulde være umuligt, fordi Historien endnu ikke er afsluttet; thi til Systemets Fremstilling tiltrænges aldeles ikke Historiens Afslutning.

2. Ligesaa lidet duer det næste Argument for Umuligheden af et Tilværelsens System: at det Hele hviler paa en Sammenblanding af Logiken og Livet. Med dette Argument har Kierkegaard atter fortrinlig truffet det hegelske System. Thi vistnok er det Tilværelsens „Ide", dets Logik vil fremstille, dens Udfoldelse og Tilbagevenden til sig selv i absolut Selvbevidsthed, som vi skulde have i dets Naturfilosofi og i dets Aandens Filosofi. Og unægtelig synes dette ikke at være nogen Sammenblanding af, hvad man ellers kalder Logik og Virkeligheden. Men det er gaaet det hegelske System, som de fleste filosofiske Systemer før det, at de have havt en overnaturlig Tro paa Betydningen af den formalt logiske Methode. Uagtet det er Tingen selv, hvis Væsen og indbyrdes Forhold, de tilstræbe at opfatte, saa gaa de dog tilværks, som var det vore Tanke-Forestillingers formelle Sammenhæng, det gjaldt. Dette har sin Grund deri, at vor Adgang til Tilværelsen selv er saa besværlig, vor Indsigt i den selvfølgelig saa mangelfuld, hvilket i aparte Grad gjælder Hedningerne (Filosofien kfr. ovenfor), at vi ikke synes, vi har Vished for at have truffet det Rette, før vi kan godtgjøre vor Opfattelse paa samme Maade, som at f. Ex. To plus To er Fire. Havde man mer Real-Indsigt, saa vilde hele denne Overtro paa Logiken falde. Det er jo nemlig ganske klart, at denne Slags mathematiske eller logisk-for-

Digitized by Google

male Vished kan ikke tilvejebringes paa alle Livets Omraader, hvad Logiken jo selv udtrykkelig lærer. Den er uden Fusk kun at opnaa der, hvor den rene Nødvendighed hersker, ikke blot betræffende det Resultat, som kommer af visse Kræfters Samvirken, men tillige betræffende det, som sætter disse Kræfter i Bevægelse, kun der altsaa, hvor der ingen frit virkende Aarsag kan gribe ind og sætte Kræfter i Bevægelse, som ikke udgjorde en Del af Regnestykket. Den altsaa, som sætter nogen Lid til denne logisk-formale Udvikling (eller som Hegel har kaldt det, den dialektiske Methode; et andet Udtryk, som betegner det samme og er født af samme Overtro paa den formale Logik, er: den real-genetiske Methode), han har dermed tillige opfattet hele Tilværelsen i den Grad den absolute Nødvendighed underlagt, at der ikke blot ikke bliver Plads for nogen Frihed for Mennesket, men heller ikke for Gud. Deri har Kierkegaard Ret, at den hegelske Methode for Alvor ophæver enhver Mulighed for, at Gud kan være til. Og det er derfor besynderligt, at denne Methode har kunnet finde sine Tilhængere ikke blot blandt hedenske Tænkere, det er nu rimeligt nok, men endog blandt christelige Tænkere, der dog have havt til Læremestere den hele Skare af hellige Forfattere, hvoraf ingen ligesaa lidt som vor Frelser selv har benyttet den Slags Bevisførelse; de havde nemlig Real-Indsigt. At dette har kunnet ske, er for os et Vidnesbyrd om, hvilken Magt Hegel har over Kulturlivet, og undskylder, hvad vi ellers have at anføre som en Hovedklage imod Kierkegaard, at han i sin Tænkning har aldeles ladet sig kujonere af Hegel, saa han ikke vidste nogen anden Raad, naar han saa, at Hegels Tænknings Resultater vare aldeles falske, end at opgive Tænkningen overhovedet; thi at Hegel skulde kunne have tænkt fejl, det var en Umulighed.

Altsaa sammenblandede det hegelske System Logik og Virkelighed ved sin Methode, der underlagde den hele Virke-

Digitized by Google

lighed under den Slags Nødvendighed, som raader i de rent logiske Videnskaber. Den sammenblandede dem ved den falske Forestilling, som den derved udbredte om, hvad et System er. Først da vilde den nemlig anerkjende, at Systemet var naaet, naar den hele Bygning lige ned i alle sine mindste Enkeltheder hang sammen ved Hjælp af denne formalt logiske Nødvendighed.

Men heraf var en anden Sammenblanding en uundgaaelig Følge. Den, som nemlig har en saadan Forestilling om, hvad det er, som gjør til et System, han har ikke let Hengivenhed nok til at fordybe sig i den virkelige Tilværelse, han vil uvilkaarlig komme til at danne sine Begreber under altfor udelukkende Indflydelse af de Forestillinger, som ligge i hans Sjel, istedenfor efter Livets Virkelighed. Sine egne Forestillinger kan han lettere skalte og valte med efter System-Bygningens Behov, end med Virkeligheden, fristes derfor ogsaa til at betragte sine Forestillinger som Sandheden, fordi de føje sig saa pent i hans System, og Virkeligheden langt mere som det Ufuldkomne, end den er. Her sker derfor den Sammenblanding af Logiken og Virkeligheden, at Logiken Tænkeren uafvidende giver hans Tanker baade Form og Indhold, hvilket sidste dog ene tilkom Virkeligheden. Og saa er det gaaet Hegel.

Men deraf, at Hegel saaledes forsyndede sig, følger dog ikke, at Enhver maa gjøre ligesaa. Thi hverken er det nødvendigt at tro saa haardt paa Betydningen af det formalt logiske Sammenhæng, ikke heller at lade en saadan Overtro hindre os i fuld Hengivenhed i Virkeligheden. Heller ikke dette Argument lader sig derfor benytte til at bevise Umuligheden af „Tilværelsens System".

Angaaende Betydningen af den logiske Methode maa vi endnu tilføje: Hvad vi betragte som Fejlen, er naturligvis ikke dette, at man tilstræber at erkjende det Sammenhæng, som

Digitized by Google

gjør Tilværelsen til et „System". Men vi anke imod, at man har sat Nødvendighed som System-Bygningens Ideal, istedenfor Visdom. At Gud har indrettet og styrer Sit Rige (Tilværelsen) med Visdom, er jo klart, At erkjende denne Visdom er vor Erkjendelses højeste Maal. At Visdomen tilfulde lader sig erkjende først i Sammenfatningen af sine Gjerninger, altsaa i Systemet, er ligesaa klart. Men Visdom lader sig netop ikke erkjende i Nødvendigheden. Netop fordi ikke mere end en Ting kan og eo ipso maa ske, hvor Nødvendigheden raader, netop derfor er her ingen Plads for Visdom. For at der kan vise sig Visdom, maa der være flere Muligheder for Haanden. Visdomen viser sig netop baade i den uudtømmelige Rigdom paa at udfinde Muligheder og i det overlegne Valg af netop den Mulighed, som her er den fortrinligste. Netop dette, at Nødvendigheden udelukker Muligheden, hvad Kierkegaard har Fortjeneste af at have paapeget [1]), har til Følge, at et System, bygget efter Nødvendighedens Princip, gjør det umuligt at erkjende Guds Visdom i Tilværelsen.

Tilværelsen viser sig ikke mindre som et System, fordi man ikke sætter sig til Opgave at eftervise et nødvendigt Sammenhæng, men i dets Sted at eftervise et vist Sammenhæng. Det er paa Grund af Delenes Sammenhæng, at Tilværelsen er et System. Er Sammenhænget der, saa er det for denne Sags Skyld et rent underordnet Spørgsmaal, om Sammenhænget er nødvendigt, eller det er vist. For Systemfuldkommenhedens Skyld kan man altsaa trøstig opgive den rent logiske Methode. Thi Opgaven bliver jo aabenbarligen den, at eftervise, hvor vist Tilværelsen er sammensat og ordnet, hvilken Visdom der gjør sig gjældende i dens Styrelse, men ikke hvilken tvingende Nødvendighed der raader i alt

[1]) Smlg. p. 328 flg.

Digitized by Google

dette. At nu det hensigtsmæssigste Middel hertil skulde være, i Lighed med det hegelske System og nyere endogsaa christelige theologiske Systemer, at udtrykke Sammenhænget gjennem Begrebernes Udfoldelse af hinanden eller den rent logiske Methode, kan vi ikke finde. Thi af en Begrebs-Udfoldelse, en „dialektisk" eller „real-genetisk" Methode, vil dog altfor let resultere Nødvendighed; dette endog forudsat, at det er lykkedes Tænkeren i den Grad at indfatte den virkelige Gjenstand i sit Begreb, at han kan aldeles sætte Begrebet i Gjenstandens Sted og haandtere Begrebet med samme Paalidelighed, som var det denne selv. Men allerede denne Forudsætning er særdeles vovet. Vi idetmindste kjende ingen Tænker, hvem dette er lykkedes. Vi ønskede ikke at misforstaaes derhen, at Tilværelsen ikke skulde have Omraader, hvor man kan sige, at Nødvendigheden hersker. Paa dem kan man gjerne anvende Nødvendighedens Methode. Det har Kierkegaard aldrig anket mod. Men her er Spørgsmaalet om Tilværelsens System, ikke om enkelte Partier inden denne. Og da maa vi med Kierkegaard gjøre gjældende, at saasandt Gud er til og er, hvad vi tro om Ham, Tilværelsens frie Skaber og fremdeles dens frit raadende Styrer og Fyrste, saa sandt er hverken Han selv at opfatte under et mathematisk-logisk Systems Nødvendighed, ej heller Hans Skabning, Tilværelsen. Selv de Partier af den, som med Rette opfattes saaledes, selv disse staa under den højere frie Visdom og ere derfor, om de end isolerede ere at betragte som Nødvendigheden underlagte, i sit Sammenhæng med Tilværelsen i sin Helhed et Værk af den frit virkende Visdom. Heri ere vi enige med Kierkegaard, men uenige med ham deri, at han deraf slutter, at ethvert System, følgelig Fremstillingen deraf, maa være saaledes logisk-mathematisk, at Tilværelsens System derved umuliggjøres.

3. Et Tilværelsens System kan ikke existere; thi det

Digitized by Google

kan ikke komme til at begynde. Begyndelsen maa nemlig naaes ved en Reflexion, men Reflexionen er i sig uendelig, og kan derfor aldrig standse, d. e. Systemet kan aldrig komme til at begynde [1]). Ved Siden af dette Argument anfører Kierkegaard et andet: at det „Umiddelbare", hvormed Systemet vil begynde, udgives for at være „Intet"; men, siger han, er det virkelig ingen Ting, saa: af Intet kommer Intet, og der bliver selvfølgelig heller ingen Begyndelse af. Atter disse Argumenter ere begge kun paa sin Plads ligeoverfor det hegelske System. Man maa vel med Forundring spørge, hvad det er for et „Intet", der er saa righoldigt, at det ud af sig lader hele Tilværelsen fremgaa. Og hvis dette „Intet" skal være Noget, maaske endog noget saare Meget, idet det siges at være selve Væren, saa maa visselig med Rette spørges: Men hvorfra har da denne Væren sin Oprindelse? — og vi staar altsaa endnu ikke ved Begyndelsen. Heri synes ogsaa Kierkegaard at have ubestridelig Ret. Hvad han derimod siger om „Reflexionens Uendelighed", synes os mindre brugbart. Et System kan ikke begynde umiddelbart. Nej, det er sandt: saasnart Systemet er blevet Gjenstand for Begrundelse, kan det ikke begynde umiddelbart. De Tilværelsens Systemer, som Hedenskabet kan forsøge paa at fremstille, kan ikke begynde umiddelbart. Thi de ere blevne til gjennem en lang Granskningsproces. Forsaavidt de ere dens Resultat, maa der ogsaa gjøres Rede herfor. Det Tilværelsens System, som Gud gjennem Sin Aabenbaring har skjænket os, kunne vi heller ikke lade begynde umiddelbart. Thi vor Opgave er jo ikke blot at modtage det, men tillige at erkjende det. At Aabenbaringens System virkelig er Tilværelsens System, kunne vi jo kun da erkjende, naar vi gjennem egen Forsken opdage dets Overensstemmelse med Virkeligheden.

[1]) Uv. Efterskr. p. 80 flg.

Digitized by Google

Altsaa, om det end noksaa meget meddeles os udenfra, saa kan vi dog ikke begynde umiddelbart, men maa begynde med en Redegjørelse af Grundene, hvorfor vi kunne antage det for Tilværelsens System. Forsaavidt er det sandt, at den menneskelige Tænkning ikke kan umiddelbart begynde med Systemet, men har en hel Vej at gaa, inden den naar frem dertil. Denne Granskнings og aandelige Modnings Vej er det nu, Kierkegaard i hegelsk Underdanighed kalder Reflexion. Eller rettere: uden Evne til at erkjende det Naturbegrundede i en saadan Vej, mente han, at som Hegel bar sig ad, saa maatte enhver Tænker bære sig ad, og kunde derfor tro, at den hegelske Reflexion var den eneste Indledning til et Tilværelsens System. Om denne mene vi nok det kan siges, at den er uendelig og aldrig kan standse af sig selv, ikke just fordi vi skjønne dette, men fordi denne Slags Reflexion er for os noget saa gaadefuldt, at der gjerne kan siges om den hvadsomhelst. Det er os nemlig meget ufatteligt, hvad den Reflexion er for et Væsen, som begynder med den virkelige Tilværelse og saa successive ved at tvivle om Alt, plukker alt ud af den, indtil den staar ved det rene Intet, og saa begynder paa en Frisk, indtil den faar fyldt alt det ind igjen i Tilværelsen, som den tog ud af den. Om den nu faar et Par Haandlangere, som hede Negation og Mediation, saa bliver Sagen ikke klarere ved det. Vi kunne forstaa, at det Mørke, hvori Hedningeverdenen er nedsunket, kan faa Alting til at vakle under Fødderne paa en Filosof, at derfor en enkelt saadan Mand kan komme til at tvivle om Alting. At Tvivlens onde Aand kan berøve en Mand enhver Overbevisning, enhver Erkjendelse, det kunne vi derfor forstaa. Og dette sker jo gjerne i Form af en Reflexion, der strækker sine Arme tilsidst ud til Alt, som han ansaa for vist. Og om denne ere vi visseligen af den Mening, at den er uendelig og aldrig kan standses af sig selv og ligesaalidt standser ved Carte-

Digitized by Google

sius's: „Cogito, ergo sum", som ved Hegels „Intet". Men dette ligger ikke i nogen Uendelighed ved Reflexionen; det ligger i Tvivlens Natur. Tvivlen kommer deraf, at Mennesket pludselig faar en uhyre Fornemmelse af, hvor stort Mørket er, hvori han vandrer, saa at dette Mørke paatageligen for hans Følelse nu slukker Lys for Lys af, hvad han troede sig at have. Men er Reflexionen saaledes Tvivlens Tjener, da standser ikke denne af sig selv; thi Mørket ender ikke af sig selv i Lys. Det er os derfor en helt gaadefuld Sag, hvad det er for en Reflexion, som Hegel bruger, og om hvilken Kierkegaard siger, at den er uendelig.

Reflexion er i denne Betydning et andet Navn paa filosofisk Tænkning. Denne er en formal Evne. En formal Evne kan jo gjerne siges at være uendelig, ligesom enhver menneskelig Maskine. Man kan jo gjerne sige, at en Mølle gaar uendeligt; men det var dog saare taabeligt, om en Mand vilde raisonnere som saa: Her kan ikke blive Tale om at male Hvede; thi her males nu Rug, og Møllen gaar uendeligt. Hvorledes skal den da komme til at begynde paa at male Hvede? Lad os bruge et andet Billede. At bygge, naar der blot tænkes paa det at bygge, uden at man tænker paa, at det er en bestemt Bygning, som bygges, er naturligvis en ligesaa uendelig Handling, som det at tænke, naar man, som Kierkegaard, blot tænker paa det at tænke, men slet ikke paa nogen Sag, som overtænkes eller gjennemtænkes. Naar jeg vil bygge et Hus, maa jeg naturligvis begynde med at fundamentere. Men jeg nu skulde kunne sige: Nej, her kan aldrig blive Tale om at bygge noget Hus; thi det kan man jo ikke engang komme til at begynde paa, thi Fundamenteringen, som er paabegyndt, er uendelig, og standser ikke af sig selv? Ikke klogere er Kierkegaards Argument, hentet fra Reflexionens Uendelighed, for, at Systembygningen ikke kan komme til at begynde. Fundamenteringen eller det foreløbige Arbejde er, hvad jeg behøver for at

Digitized by Google

vinde en Overbevisning om, at det System, som danner sig i min Sjel under Granskningen, eller som jeg har modtaget af Andre, at dette virkeligen er Tilværelsens System. Men det er Noget, som Enhver ved, der har vundet en Overbevisning, at der ganske af sig selv indtræder et Punkt, hvor det foreløbige Arbejde er endt, og hvor jeg i Tankens Medfør maa gaa over til at udbygge det System, om hvis Berettigelse den foreløbige Gransken og Tænken har overbevist mig. Ligesaa naturligt som det at bygge af sig selv gaar over fra at lægge Grunden til det at opføre i Højden, ligesaa naturlig gaar den Tænkning, som lægger Grunden for Systemet, af sig selv over til at bygge Systemet selv op. Om den hegelske „Reflexion" kan det derfor gjerne siges, at den er uendelig i Betydning af, at den standser ikke af sig selv. Thi enten er den Tvivlens Barn, og Tvivlen standser ikke af sig selv; eller ogsaa er den et rent algebraisk Regnestykke og som saadant, naar den udgiver sig for at udgrunde Virkelighedens Væsen, ren Hokus Pokus, og den er sikkerlig ogsaa uendelig. Men denne „Reflexion" maa ikke forvexles med den Tænkning, som grundlægger en Livsanskuelse og danner et Tilværelsens System. Og Argumenter, som passende kan bruges mod denne „Reflexion", kan derfor ikke anvendes mod en fornuftig filosofisk Tænkning. Og derfor gjælder heller ikke dette Argument mod et Tilværelsens System.

4. Som sidste Grund mod et Tilværelsens System anførte Kierkegaard, at det som System maatte blive pantheistisk og derved negtede den Frihed, som faktisk er i Tilværelsen. Herom kunne vi nu fatte os i Korthed. Med Rette siges dette om Hegels System og om alle Systemer à la Hegel. Og med Rette paaviser Kierkegaard det Modsigende og Komiske i, at en Systematiker, hvis System efter sit indre Væsen udelukker Friheden og altsaa er pantheistisk, i en særskilt Paragraf fortæller, at der er Frihed til, og at Pan-

Digitized by Google

theisme er en frygtelig Ugudelighed [1]). Men denne hele Fejl hænger sammen med hin Tids falske Forestillinger om, hvorhvorledes Tilværelsens System maatte være beskaffent. Den vil derfor kunne rettes, naar man opfatter dette rigtigere. Er Tilværelsen et System, er der Frihed i den, saa maa dette ogsaa saaledes kunne fremstilles.

Men det er ikke blot, forsaavidt Spekulationen betjener sig af den rene Tænken og vil fremstille Tilværelsens System, at den fastholder Mennesket i Usandheden; det er, fordi den overhovedet tilhører Tænkningens Verden, medens Sandheden tilhører Livets Verden. Og mellem de to Sfærer er der ingen umiddelbar Overgang. Tænkningen frembringer jo Intet i Virkeligheden. Det, hvorved Mennesket griber ind i denne, er jo ikke Tænkning, men Handling. Men Handlingen igjen udgaar jo ikke umiddelbart fra Tænkningen, men fra Viljen. Heraf følger, at Mennesket, saalænge han tænker, netop holder sig ude fra Virkeligheden. Og Spekulationen — den blot tænker. Ja, Tænkningen kan end ikke komme i noget direkte Forhold til Virkeligheden. Thi den tilhører „Evighedens Ubevægelighed", den mangler de to Grundbetingelser, uden hvilke Handling overhovedet er en Umulighed, „Timelighedens, Bevægelsens to Grundbetingelser, Tid og Rum". Saalænge Mennesket tænker, er han altsaa udenfor Virkeligheden; først og alene, idet han handler, er han i Virkeligheden d. e. i Livet. Men Sandheden er Subjektiviteten d. e. Sandheden er ikke Noget, som er til udenfor Livet, men er til kun ved at være i Livet. Saalænge et Menneske altsaa tænkende vil naa Sandheden, fordyber han sig kun i Usandheden.

Kierkegaard gjør imidlertid, som det vil erindres, gjentagende opmærksom paa, at hvad han saaledes har fremsat

[1]) Smlgn p. 18 og oftere i hans Skrifter.

Digitized by Google

om Tænkningens Forhold til Sandheden, gjælder kun den religiøse Sandhed; det gjælder ikke f. Ex. mathematiske, historiske Sandheder. Det er kun den sædelige, religiøse Sandhed, det gjælder, at den kun er ved at være i Livet.

Vi se, at Kierkegaard her ikke bliver staaende ved den Anke, hvori vi have givet ham Ret, at hans Tids Spekulation urigtigen blev staaende ved udelukkende at tænke Sandheden. Men han gaar her videre; han leverer et Bevis for, at Tænkningen ikke kan andet end tjene Usandheden; det ligger saaledes i Tænkningens Væsen, den systematiserende Tænkning nemlig. Thi han taler ogsaa om en anden Tænkning, som han kalder: at tænke konkret[1]). Denne anpriser han, fordi den ikke tilstræber Sammenhænget, Systemet; vi kunde mest passende kalde Kierkegaards „konkrete" Tænkning fornuftige Overvejelser. Hvad han siger, er derfor rettet mod den videnskabelige, systematiserende Tænkning. Hvad vi altsaa her vil have at undersøge, er det Forhold, hvori denne Tænkning staar til Livet eller Virkeligheden.

Vor Tænkning er den Evne, som Gud har skjænket os til inde i vor egen Sjel at danne os et Billede af den Tilværelse, i hvilken han har sat os, og i hvilken han har givet os en bestemt Opgave. Videnskabelig og systematiserende bliver vor Tænkning da, saasnart vi søge nøiagtigt at begrunde og indbyrdes at ordne de mange enkelte Billeder, som vi have optaget i os. Mellem Tænkningen i Almindelighed og videnskabelig, systematiserende Tænkning er der altsaa ingen anden Forskjel, end den, at denne sidste er en fuldkomnere Form af Tænkning.

Heraf fremgaar for det Første, at vor Tænkning har en Evne til at danne sig Billeder i en dobbelt Retning: baade af Tilværelsen, som den er, og af det, som vi skulle gjøre

[1]) Uv. Efterskr. p. 252 kfr. p. 249.

Digitized by Google

ud af den. Vi pleje at kalde dette: Evnen til at opfatte Virkeligheden og Evnen til at opfatte Idealet. For det Andet fremgaar heraf, at vor Tænkning er en helt igjennem praktisk Evne, har den samme praktiske Tendens, som hele vort Liv. Den er jo vor Evne til at faa Øje paa vor Opgave. Hvis man nu vilde sige, at vi ikke maatte bruge vor Evne til at faa Øje paa Opgaven, at vi derved kun fordybede os i Usandheden, fordi det at se Opgaven, jo ikke er at gjøre den, — var da ikke dette en besynderlig Tale? Men dette er jo Kierkegaards Paastand.

Hvad er det nemlig, vi forstaa ved Sandheden, uden Tilværelsen i sin Fuldkommenhed eller os selv, Menneskeslægten, og den Verden, Gud har skjænket os, saaledes, som Gud vil have det? Sandheden er altsaa Verdens-Idealet. Men hvorledes skal vi finde dette, da dog vitterligen intet Menneske, end sige vi alle, er født med det fix og færdigt? Sandheden kan altsaa vel kun danne sig i vor Sjel efterhaanden ved en objektiv Fordybelse i den forhaandenværende Virkelighed. I samme Grad, som vi fuldkomnere optage Virkelighedens Billeder i os, og i samme Grad, som vi formaa at forbinde disse Billeder til det store, sammenhængende Hele, i samme Grad vil ogsaa Idealet fremlokkes, altsaa Sandhedserkjendelsen vindes. Men da det jo fortrinsvis er videnskabelig og systematiserende Tænkning, som optager Billederne af Virkeligheden nøjagtigt og forbinder dem til det Hele, saa er det netop denne af Kierkegaard saa haardt forsmaaede Art af Tænkning, som er det fortrinligste Middel til Sandhedens Erkjendelse.

Det er ganske sandt, at det at erkjende Sandheden endnu ikke er at øve den. Men saameget have vi nu for det Første erkjendt, at Sandhedserkjendelsen ikke er Noget, som ligger saadan uden videre færdigt i Sjelen, men kræver netop et Tænknings-Arbejde for at blive til. Og hvad det Andet an-

Digitized by Google

gaar, at Erkjendelsen endnu ikke er Udøvelsen, saa er dertil at svare, at Erkjendelsen er Betingelsen for Udøvelsen, uden hvilken denne slet ikke kan finde Sted. Lad mig oplyse dette med et Exempel. Der er en Del Mænd, som skulle udføre et Arbejde; men Stedet er temmelig mørkt. Thi vistnok have de Lys, men det brænder svagt, dosigt og usikkert. Saa sætte de Nogle til at faa Lyset til ordentlig at brænde. Tænkningen er nemlig ikke selve Lyset; dette maa jo forudsættes at ligge i Sjelen, eller det maa skjænkes udenfra. Men Tænkningen er Arbejdet med at faa Lyset frem, faa det til at skinne, den videnskabelige Tænkning Arbejdet med at faa det til at skinne klarere. Mon nu nogen Forstandig vilde sige: I forsømme Eders Arbejde ved at spilde Tiden med at stelle med dette Lys; det var ikke det Arbejde, som blev Eder foresat; det blot afholder Eder fra Eders egentlige Arbejde — alt dette Stel med Lyset. Sluk Lyset, saa kunne I helt og udelt tage fat paa det, I egentlig fik at gjøre. Mon nogen Forstandig vilde tale saa?

At Tænkningen qua Tænkning ikke frembringer Noget i Virkeligheden, beviser derfor aldeles ikke, at Tænkningen ikke har Noget med Virkeligheden at gjøre. Vistnok var det ikke Lyset, som udførte hine Mænds Arbejde; men jo klarere Lyset skinnede, desto bedre sattes de istand til at gjøre sin Gjerning. Forholdet altsaa mellem Tænkningen, netop den videnskabelige og systematiserende, og Virkeligheden er det, at Tænkningen sætter os istand til at vide, hvilken Gjerning vi have at gjøre, og hvorledes vi bør udføre den i Virkeligheden. Det er saa langt fra, at den fastholder i Usandheden, at vi netop uden den maa forblive i Usandhedens Halvdunkel.

Dette viser sig ogsaa tydelig allerede paa det ethiske og det religiøse Liv, hvor dog Kierkegaard paastaar netop det Modsatte. Til at opnaa og fuldkommengjøre sig i de rent

Digitized by Google

personlige Dyder f. Ex. Redelighed, from Gudhengivenhed, tiltrænges ingen videnskabelig Tænkning. Saadanne Ting ere i den Grad Begyndelsesgrundene i det sædelig og religiøse Liv, at der ikke behøves videre, end den rent umiddelbare Oplysning, for her at stille Opgaven. Dersom Verdensbygningen, Guds Riges Udvikling, var ligesaa simpelt at overskue, da tiltrængtes visselig ikke noget Tænkningsarbejde ikke engang paa de Omraader, hvor dog ogsaa Kierkegaard mener, at det er paa sin Plads. Men ikke engang det ethiske Livs Omraade er saa simpelt, end sige det religiøse. Allerede naar Spørgsmaalet bliver om Opgaverne for Familien, om Børneopdragelsen, dens Maade, dens Maal, stilles der Krav til en højere Indsigt end den, som uden Tænkningsarbejde ligger i ethvert Menneskes Bryst. I langt højere Grad kommer dette til at gjælde, naar Spørgsmaalet bliver om Opgaverne i Samfundslivet. Det er i denne Henseende tilstrækkeligt at henvise til de videnskabelige Ethiker. Kierkegaard kan mod dem aldeles ikke anføre, at de ikke ere Ethik, fordi der i dem blot tænkes, ikke handles. Thi med selvsamme Ret maatte han da forbyde overhovedet at tænke sig om, før man handler. Bidrager den videnskabelige Ethik til at klarne Synet for, hvilke Opgaverne ere, da har den samme Ret som enhver anden praktisk Overvejelse. Det samme viser sig ogsaa paa det religiøse Livs Omraade. Hvad Gud havde gjort for at frelse den faldne Menneskeslægt f. Ex. (dette hører dog ubestrideligen til den religiøse Sandhed), skulde det dog vel være af Vigtighed at forstaa. Thi uden dette kan det jo hverken vides, hvorledes Tilstanden er, ej heller hvorhen den skal forandres. Men hvilken betydelig Hjælp til denne Forstaaelse netop den videnskabelige Tænkning har ydet, synes lettest at kunne bevises ved den simple Kjendsgjerning, at alle de Mænd, hvis Navne Kirken har bevaret, fordi den skyldte dem Noget i denne Henseende, vare Mænd med videnskabe-

Digitized by Google

lig Tænkning. Om Apostlerne og Profeterne kan her selvfølgelig ikke være Tale, fordi Gud umiddelbart gav dem, hvad vi maa arbejde os frem til. Ganske i Modsætning til Kierkegaards Paastand have vi altsaa erkjendt, at den videnskabelige Tænkning har en betydningsfuld og aldeles uundværlig Gjerning baade paa det ethiske og paa det religiøse Livs Omraade.

Vi sagde, at Sandheden var Verdensidealet. Vor Opfattelse er den, at vi Mennesker med vor Verden udgjøre en Del af Guds Rige. Naar vi tale om Sandheden, er det naturligvis den Side af Sandheden, som nærmest vedkommer os, altsaa netop, hvad vi nærmere maatte kalde Verdensidealet, forsaavidt som Verden er Navnet paa den Del af Skabningen, som Gud har anvist os til Regimente. Nu kan man visseligen med Rette paapege, at dette Verdensliv har en Mangfoldighed af forskjellige Sider. Man har derfor ogsaa meget hensigtsmæssigen foretaget Inddelingen i Fag og Videnskaber. Men heraf følger ikke, at Sandhedserkjendelsens Vej skulde være en aldeles forskjellig for de forskjellige Livsgrupper, som Kierkegaard vil. Som alle Sandheder ere Led i Sandheden, saa er Erkjendelsens Vej den samme. Al Sandhedserkjendelse vindes paa den Maade, at man først, som det kaldes, theoretisk undersøger Tingen og saa praktisk sætter Prøve paa, hvad man har faaet ud, og Udfaldet af denne Prøve bliver da atter Gjenstand for ny Granskning, og saaledes videre. Dette gjælder baade den Sandhedserkjendelse, som Kierkegaard anviser den objektive Vej, og den, han anviser den subjektive Vej. Der er i saa Maade ingen Forskjel. Historikeren maa ligesaavel sætte sine Grankningsresultater paa Prøve, som Fysikeren. Men anderledes er det heller ikke for den Religiøse: hans sædelige og religiøse Anskuelser maa staa sin Prøve for de Erfaringer, som han selv og Andre gjør ved at leve efter dem. Erkjendelsens Vej er

Digitized by Google

overalt den samme. At denne Prøve imidlertid kommer til at bestaa i noget Forskjelligt, eftersom Livsgrupperne ere forskjellige, er selvfølgeligt. Men Forskjellen er ikke den, at Livet indeholder to forskjellige Arter af Sandhed, en, der vindes ved „objektiv" Gransken, og en, der vindes ved „subjektiv" Oplevelse. Alt, hvad vi kalde Sandhed, alle Sandheder ere kun enkelte Led i eller Dele af Sandheden, og have alle sin Betydning heraf. Der er ikke en Klasse „objektive" Sandheder, som af den Grund er af uvæsentlig Betydning, en anden, den „subjektive" Sandhed, der af denne Grund er Sandheden og af væsentlig Betydning, to Klasser Sandhed, der staa ved Siden af hinanden uden indbyrdes Forhold eller Sammenhæng. Tvertimod, saavel hvad man kunde kalde objektive Sandheder, som hvad man kunde kalde den subjektive Sandhed, ere alle kun Led af Sandheden. Der er derfor ingen Grund til kun at tillægge den subjektive Sandhed Sandhedens Navn i særegen Forstand. Vi ere enige med Kierkegaard deri, at den religiøse Sandhed er det Væsentligste i Sandheden, uden hvilket al anden Sandhedserkjendelse netop væsentlig seet bliver Usandhed. Men vi have jo netop ogsaa paapeget, hvorledes den religiøse Sandhed ligesaalidt som nogen anden er af rent subjektiv Natur, og derfor heller ikke kan udvindes uden objektiv Gransken. Forskjellen kan derfor ogsaa kun blive den, at Granskeren holder sig til det Livs-Gebet, hvor hans Videnskab hører hjemme. Forskjellen ligger altsaa ikke i Vejen, ad hvilken Sandheden vindes, men i Livsgruppernes indbyrdes Forskjellighed. Det eneste Sande, vi derfor finde i denne Inddeling i objektiv og subjektiv Sandhed, er dette, at der, hvor det er den personlige Oplevelse, som skal sætte Prøven paa Granskningens Udbytte, der kan ingen Erkjendelse af Sandheden erholdes, saalænge den personlige Oplevelse udebliver. Men dette kunde være saaledes sagt, istedetfor at sønderrive Sandheden i to

Digitized by Google

Klasser, der Intet faar med hinanden at bestille[1]). Og vi maa særlig udhæve dette, for at afkræfte det Argument, som Kierkegaard herfra henter for sin Paastand, at videnskabelig Tænkning kun holder hen i Usandheden. Anerkjender han den videnskabelige Tænkning som Vej til Sandhedserkjendelse for en Klasse Sandheder, saa ligger deri tillige, at den maa være det for alle. Thi Forskjellen mellem Grupperne kan ikke ophæve Vejens Ensartethed.

Naar vi tale den videnskabelige Tænknings Sag mod Kierkegaard, da vil det efter det Foregaaende være klart, at det ikke sker til Fordel for det hegelske System. Ogsaa den videnskabelige Tænkning maa naturligvis hvile paa Livet. Forudsætningen for, at den kan give de rette Idealer, er jo, at den Sjels Liv, i hvilken Idealerne skulle danne sig, er fremdeles i den Stilling til Virkeligheden, som oprindelig var den medskabt. Ellers ville Menneskene danne sig falske Idealer, forvende Opgaven, fordærve Udviklingen. Og dette har netop ogsaa den hegelske Tænkning gjort. Men Grunden hertil er slet ikke den, at den er videnskabelig, systematisk, hvilket netop er dens Ære, men alene den, at den er hedensk. Derfor har den manglet Grundbetingelsen til at finde og fremstille Sandheden. Her ligger ogsaa Grunden til det, som ved første Øjekast kunde synes underligt, at det indre Arbejde paa personlig Omvendelse er i den Grad det Vigtigste, at hvor det forsømmes, der nytter al anden Udretten, al anden Tænken slet Intet. Thi Mennesket var jo skabt nærmest for en Verdensgjerning, ikke for nogen blot indvortes personlig. (Gen. 1, 26. 28; 2, 15). Men her er at lægge Mærke til, at som

[1]) Hvor dette fører hen, har Prof. R. Nielsen vist. Han har jo endog ladet den subjektive Sandhed (Troen) komme i en fra begge Sider fuldstændig berettiget Strid med den objektive Sandhed (Videnskaben). Og for at redde Livets Sammenhæng, har han da maattet berøve Troesgjenstanden enhver objektiv Tilværelse.

Digitized by Google

han udgik fra Guds Haand, var hans indre personlige Liv i fuldkommen Orden: god var han, ret Indbegrebet af baade religies Hengivenhed for Gud og af alle personlige Dyder. Og denne personlige Fuldkommenhed med den Stilling til Gud, som var knyttet hertil, — dette var Forudsætningen for den Verdensgjerning, som var ham betroet. Uden denne Forudsætning maa Gjerningen mislykkes. Den Blinde kan jo nok forsøge at hjælpe sig ved at udvikle i saa meget højere Grad de øvrige Sandser. Men han kan dog aldrig komme til at udføre, hvad den Seende kan. Thi efter Syndefaldet er det ikke et enkelt Menneske, som er blevet blind; vi ere en Slægt af Blinde. Derfor er nu det Vigtigste den personlige Helbredelse. Uden denne kan der ikke være Tanke paa Sandhedens Erkjendelse. Og derfor have vi ogsaa maattet give Kierkegaard den fuldstændigste Ret i den Utrættelighed, hvormed han udhæver, at det ethiske og religiøse Livs Udvikling i hver enkelt er det ene Fornødne. Og forsaavidt Tænkningsarbejdet hindrer eller tager Interessen bort herfra, saa har han ogsaa Ret deri, at denne Tænkning fastholder et saadant Menneske i Usandheden. Men — og dette er det os af Vigtighed at faa tydelig fremhævet — dette er da ikke begrundet i Tænkningen selv og dens Forhold til Virkeligheden, men alene deri, at de Mennesker hengive sig paa en urigtig Maade til Tænkningens Gjerning, og ikke have villet lære at tænke af den hellige Aabenbaring.

Det er ikke heller let at forstaa, hvorledes Kierkegaard kan anprise nogen „konkret" Tænkning, naar han fraskriver Tænkning overhovedet Evnen til at naa Virkeligheden. Thi ligger det i Tænkningens Væsen, at den, som han siger, maa forvandle Virkelighed til Mulighed [1]), saa maa jo dette gjælde al Tænkning; heri kan der ingen Forskjel være, enten den

[1]) Man efterse i Uv. Efterskr. Afsnittet p. 241 flg. Vi komme senere tilbage til det samme.

Digitized by Google

er „konkret“ eller „videnskabelig“. Følgelig godtgjøre hans Argumenter lidt formeget. Ikke blot videnskabelig Tænkning er efter dem ørkesløs, men overhovedet det at tænke. Og da har han ingensomhelst Adgang til at prise en saakaldet „konkret“ Tænkning. Vi have seet, at hvad han vil tillivs, er at man lader Livet gaa op i Tænkning. Det havde været forstandigere, om han var bleven staaende ved at paapege det Ufornuftige heri, istedetfor at anføre Argumenter, ifølge hvilke vi forbydes Brugen af vor Tænkeevne.

Denne Anskuelse har ogsaa en vidt rækkende Konsekvens, som Kierkegaard selv drager.

Tænkningen er det eneste, som giver os nogen Opfattelse af andre Mennesker. Da Tænkningen nu ikke kan naa Virkeligheden, saa kunne vi heller ikke have nogen Opfattelse af dem, som de i Virkeligheden ere; vor egen Virkelighed (nemlig vort eget indre Liv) er altsaa den eneste Virkelighed, der bliver os anvist som vort Virkefelt [1]).

Forholder det sig saaledes, at Tænkningen ikke kan faa Tag i Virkeligheden, hvorledes kan da vor egen Virkelighed blive Gjenstand for vort Arbejde? Foregaar ikke dette paa den Maade, at vor Tænkning, Reflexion kalder Kierkegaard det for denne Lejlighed, optager Billedet af, hvorledes vi ere, sammenligner dette med Billedet af, hvorledes vi skulle være, og saaledes driver os til Arbejde? Men hvis Tænkningen ikke kan faa fat i Virkeligheden, hvorledes kan den da faa fat i vor egen Virkelighed? Maa den ikke ligesaa godt forvandle denne til en blot „tænkt Virkelighed?“ Men saa faa vi jo ikke engang os selv til Gjenstand for vort Arbejde. Og viser det sig nu, at den „tænkte Virkelighed“ er et tilstrækkelig paalideligt Grundlag for vort Arbejde paa os selv, hvorfor skulde den da ikke kunne give os en tilstrækkelig

[1]) Uv. Efterskr. p. 241 flg.

Digitized by Google

paahidelig Opfattelse af Andre? Den Sandhed, som har foresvævet Kierkegaard, har været dels, at vi faa se til at arbejde paa os selv, førend vi ville arbejde paa Andre, hvilket Intet har med Forholdet mellem Tænkning og Virkelighed at gjøre; dels at vi have lettere for at faa et fuldstændigt Billede af vort eget Indre, end af Andres. Men dette kommer igjen ikke af Forholdet mellem Tænkning og Virkelighed. Det kommer deraf, at mit eget Indre kan jeg i et langt rigere Omfang faa gjort til Gjenstand for min Iagttagelse, end hvilketsomhelst andet Menneske. I Iagttagelsens større Fuldstændighed, naar det gjælder os selv, har altsaa denne Sandhed sin Grund, og ikke deri, at Tænkningen ikke skulde kunne naa Virkeligheden.

Endvidere: Forholdt det sig saaledes, at vor egen personlige Omvendelse var den eneste Virkelighed, vi kunde naa, saa maatte vi heller ikke have noget Andet at gjøre her i Verden. Syndefaldet maatte da havt en dobbelt, lige besynderlig Virkning. Det maatte have ophævet den Gjerning, til hvilken dog Gud skabte Mennesket; thi denne var jo ikke den personlige Omvendelse, men en Gjerning udefter, i Verden. At Syndefaldet har stillet Omvendelsen dominerende i Forgrunden, Verdensgjerningen som det næste, er let at forstaa. Men at det ganske skulde have ophævet den, er saare vanskeligt at forstaa. Thi dette kunde ikke foregaa uden en Omskabelse af selve Menneskenaturens Væsen; en Fordærvelse af dens sædelige Beskaffenhed kunde ikke have denne Virkning. Det sees ogsaa af den daglige Erfaring, at Evner, Anlæg og Interesser anvise os, ved Siden af Behovet til Omvendelse, tillige en Verdensgjerning. Naar Gud som Straf for Synden forbander ogsaa vor Arbejdsmark, saa ligger deri jo klarligen udtalt, at vi ikke have tabt den, og altsaa fremdeles have Opgaver der. Men Opgaver kunne vi umuligt have i en Virkelighed, som vi ikke kunne naa. Følgelig vi-

Digitized by Google

ser det sig atter her, at vor egen Virkelighed ikke kan være den eneste Virkelighed, som vi med vor Tænkning kunne række.

Dernæst maatte Syndefaldet have bevirket en anden ligesaa besynderlig Forandring i vor Natur. Vi maatte være blevet forvandlet fra at have været en Slægt, Lemmer af et Aandens Rige, et Samfund til at være en Mængde af enligtstaaende Enkelte. Kunne vi ikke gjennem vor Tænkning faa et Billede af en anden tilstrækkelig ligt hans Virkelighed, eller med andre Ord, kunne vi ikke lære hinanden at kjende, saa kunne vi heller ikke have nogen Opgave at staa hinanden bi og hjælpe hinanden i vort aandelige Liv; thi dette forudsætter, at vi kunne kjende hinanden. Men dermed er det ogsaa givet, at et Aandens Samfund mellem os er umuligt. Thi til at danne et Samfund er det ikke blot fornødent, at den samme Aand er i vore Hjerter, men tillige, og ligesaa væsentligt, at vi faa dette at vide. Men hvorledes skal det ske, hvis vi ikke kunne lære Andre at kjende. Det sees heraf, hvor umuligt det kan forholde sig, som Kierkegaard paastaar, at Tænkningen ikke kan naa Virkeligheden, at vi som Følge deraf ikke have Opgaver i nogen anden Virkelighed end vort eget Indre. Ligesaa indlysende er Urigtigheden af den Sætning, som vi oftere finde fremsat[1]), at vi aldrig kunne vide, om Noget er Sandhed eller Bedrag af et andet Menneske. Den hviler paa den samme Paastand, at vi ikke kunne kjende hinanden. Al broderlig Hjælp, al Børneopdragelse er kun da mulig, naar vi kunne kjende hinanden, og Bedraget kan selvfølgelig ikke naa ligesaa langt, som Sandheden, hvad daglig Erfaring ogsaa noksom godtgjør.

[1]) Ex. gr. Uv. Efterskr. p. 245, Kjærlighedens Gjern. II p. 27.

Digitized by Google

Den apostoliske Troesbekjendelse, gjengiven paa Vers af Luther og Flere efter ham i den lutherske Kirke.

Meddelt af
J. BELSHEIM,
Sognepræst til Bjelland.

En navngiven Præst har for nogen Tid siden i et offentligt Blad i nogle Ord om Landstads Salmebog ytret blandt Andet, at han ikke kan bruge Salmen No. 12 i den nævnte Salmebog, da den ikke meddeler Troesbekjendelsen fuldstændig, idet Nedfarten mangler. (Han omtaler ikke, at ogsaa flere andre Led mangle, f. Ex. Begravelsen, Sædet hos Faderens højre Haand). En anden navngiven Præst har senere gjort nogle Bemærkninger hertil og troet at finde en Grund til Udeladelsen af Nedfarten deri, at dette Led muligvis ikke oprindelig har staaet i Symbolet. (Han har heller ikke omtalt Mangelen af flere andre Led). Det er aldeles ikke min Agt at blande mig ind i denne Skriftvexel; men da begge disse Avisartikler just ikke røbe noget nærmere Kjendskab til den Sag, hvorom der handles, og da der er Grund til at antage, at ikke Faa, selv blandt Gejstlige, have temmelig lidet Kjendskab saavel til dette som til saa meget Andet, der vedkommer Salmebogssagen, ihvorvel nu Mange ville lægge et Ord med i denne omstridte Sag, og ofte mest de, som i Virkeligheden have sat sig mindst ind i den og derfor have mindst Adkomst til at tale med: saa troede jeg, det kunde have sin Interesse her at meddele Gjengivelsen af Troesbekjendelsen paa Vers, saadan som Luther har givet den, og

Digitized by Google

som den endnu synges i den lutherske Kirke i Tydskland, de forskjellige Maader, hvorpaa den er gjengiven saavel i den danske og den norske Kirke, som i den svenske og den finske Kirke, altsaa i den lutherske Kirke i alle Lande, hvor denne har større Omraade. Man vil deraf kunne se, at hverken Luther — og allermindst han — eller Alle efter ham have været saa ængstelige for at faa med alle Troesbekjendelsens Led; og har dette lykkets Enkelte, saa er det dog skeet paa en lidet tilfredsstillende Maade, tvungent eller ved Indlæg af nye Ideer i Troesbekjendelsen osv. Det vil deraf sees, at det ikke for Alle har været saa let, som Nogle have ment, at faa med alle Troesbekjendelsens Led, naar de vare bundne til et vist Versmaal. Vi skulle da meddele Troesbekjendelsen paa Vers 1) paa Tydsk af Luther, og sammenligne den med Gjengivelsen i et Par senere tydske Salmebøger, 2) paa Dansk og Norsk, saaledes som den paa flere Maader er gjengiven i den danske og den norske Kirke, saavel i samtlige Kirkesalmebøger som i enkelte andre Salmesamlinger, 3) paa Svensk, saaledes som den findes i den ældre og den nyere svenske Salmebog og bruges i Sverige og af de Svensktalende i Finland, og endelig 4) paa Finsk, saaledes som den findes i den finske eller kvænske Salmebog, som bruges af Størsteparten af Finland (med ordret Oversættelse af samme).

1) paa Tydsk

1 *a* af Luther (efter Luthers Werke ved v. Gerlach, Berlin 1848, og Do. ved Went, Hamburg 1826).

„Wir glauben all an einen Gott,
Schöpfer Himmels und der Erden,
Der sich zum Vater geben hat,
Dass wir seine Kinder werden.
Er will uns allzeit ernähren,
Leib und Seel auch wohl bewahren;

Digitized by Google

Allem Unfall wil er wehren,
Kein Leid soll uns widerfahren.
Er sorget für uns, hüt und wacht;
Es steht alles in seiner Macht.

Wir glauben auch an Jesum Christ,
Seinen Sohn und unsern Herrn,
Der ewig bei dem Vater ist,
Gleicher Gott von Macht und Ehren,
Von Maria, der Jungfrauen,
Ist ein wahrer Mensch geboren,
Durch den Heilgen Geist, im Glauben,
Für uns, die wir war'n verloren,
Am Creutz gestorben, und vom Tod
Wieder auferstanden durch Gott.

Wir glauben an den Heilgen Geist,
Gott mit Vater und dem Sohne,
Der Aller Blöden Tröster heisst,
Und mit Gaben zieret schöne,
Die ganze Christenheit auf Erden
Hält in einem Sinn gar eben;
Hier all Sünd vergeben werden,
Das Fleisch soll auch wieder leben.
Nach diesem Elend ist bereit
Uns ein Leben in Ewigkeit". Amen.

Man ser heraf, at Luther sletikke har været ængstelig for at faa med alle Troesbekjendelsens Led. Se vi paa 2den Artikel, saa omtales Undfangelsen af den Hellig-Aand og Fødselen af Jomfru Maria i omvendt Orden. Pinen under Pontio Pilato, Begravelsen, Nedfarten til Helvede, Himmelfarten, Sædet ved Faderens Højre [1]) og Hjemkomsten til Dommen mangle.

[1]) Findes dog i Versets 4de Linje a n t [illegible].

Digitized by Google

Det har slet ikke været Luther om at gjøre at faa med alle Troesbekjendelsens Led, men at fremstille dens væsentligste Indhold i en saavidt mulig god Versform, for at Menigheden kunde bekjende sin Tro ved Sang paa en belivet Maade. Formodentlig er Udtrykket „im Glauben" efter „den Heilgen Geist" tilsat, for at faa et taaleligt velklingende, udtryksfuldt Rim paa „Jungfrauen". Dersom Nogen nu forsøgte slavisk at ville oversætte denne Luthers Gjengivelse af 2den Artikel ved at udtrykke hvert Ord, mon han ikke fik høre ilde, baade fordi han udelod for mange Led og endevendte Artikelen? Men saa nøjeregnende er man heldigvis ikke overalt. I Tydskland har man brugt Salmen væsentlig uforandret baade i ældre og nyere Tider. Saaledes findes den med uvæsentlige Forandringer i den ældre Salmebog for Schleswig og Holstein under Titel: „Vollständiges Gesangbuch etc. - - auf Königl. allergnädigsten Befehl zum allgemeinen Gebrauch in Kirchen und Gemeinen" i de nævnte Hertugdømmer m. fl. Lande, en ypperlig Samling, bestaaende af 1000 Salmer, hvori Originalerne til de fleste i vor Kirkes Salmeliteratur fra Tydsk oversatte Salmer findes optagne. Den Udgave, som ligger for mig, er trykt i Altona 1753. Hele Forandringen i denne Salme i den nævnte Bog bestaar i, at 4de Verslinje i 2det Vers lyder: „Gott von gleicher Macht und Ehren", istedetfor: „Gleicher Gott von Macht und Ehren" hos Luther. Dette kan endog maaske blot være en Variant i forskjellige Udgaver af Luthers Skrifter. Den nævnte Salmebog blev ombyttet i 1781 med „Allgemeines Gesangbuch", almindelig kaldet den Cramerske efter Udgiveren Cramer, Professor i Kiel og siden Superintendent, en Digter af den Klopstockske Skole. I denne Bog er almindelig de gamle Salmer behandlede paa samme Maade, som i vor bekjendte „Evangelisk-christelige Salmebog", med hvilken den har meget tilfælles i Aand og Tone. Men hin Luthers Salme over Symbolet har den optaget næ-

Digitized by Google

sten uforandret efter den ældre Salmebog. Kun 8de Linje i 3dje Vers lyder: „Das Fleisch soll uns wieder leben", istedetfor „Das Fleisch soll auch wieder leben" hos Luther og i den gamle Salmebog. Denne „allgemeine Gesangbuch" bruges endnu, saavidt vides, i Hertugdømmerne.

I denne Bog findes Troesbekjendelsen, foruden i hin Salme af Luther, endnu i 2 andre Salmer fremstillet paa Vers, den ene af Udgiveren Cramer, den anden af en J. F. Schmidt. Til Sammenligning meddeles disse her.

1 *b* af Cramer:

„Wir glauben all' an Gott allein;
Schöpfer Himmels und der Erden.
Denn er will unser Vater sein,
Dasz wir seine Kinder werden.
Immer will er uns ernähren,
Leib und Seel' uns zu bewahren,
Will er allem Unfall wehren
Uns beschützen in Gefahren.
Er sorgt für uns; er hilft und wacht;
Denn alles steht in seiner Macht.

Vir glauben all' an Jesum Christ,
Seinen Sohn, den Eingebornen,
Der Gott, wie Gott, sein Vater, ist,
Den Erlöser der verlornen.
Von Maria Mensch geboren
Hat er wieder uns erworben,
Was wir durch den Fall verloren;
Denn er ist für uns gestorben,
Für uns begraben, und vom Tod'
Erwecket, und erhoht durch Gott.

Wir glauben an den heilgen Geist,
Gott vom Vater und vom Sohne,

Digitized by Google

Wir flehn, dasz er, wie er verheiszt,
Uns erleucht' und in uns wohne.
Er giebt Weisheit, Ruh und Freude.
Kraft zu folgen seinen Lehren,
Trost und Muth in jedem Leide
Denen, welche sich bekehren.
Er weckt den Leib einst, und verleiht
Uns nach der Zeit die Seligkeit".

l *c* af J. F. Schmidt:

„Ich glaub' an Gott den Einigen,
Den Ewigen, den Herlichen.
Der Himmel und die Erde
Ward, als er sprach: es werde!
Er ist mein Vater, dessen Ruf
Auch mich zu seinem Dienst erschuf.
Er hat und mir zum Leben
Sinn und Vernunft gegeben.
Er, grosz durch Weisheit, Gut' und Macht
Hat vor der Welt an mich gedacht.
Bleibt stets mein Vater und mein Gott,
Der für mich sorgt, mir hilft in Noth,
Mich nähret, mich beschützet.

Ich glaub' an Jesum, Gottes Sohn,
Er herscht mit Gott auf einen Thron.
Er wurde Mensch, vom Bösen
Mich Sünder zu erlösen.
Er tilgte meiner Sünden Schuld,
Erwarb durch Blut mir Gottes Huld,
Und liesz für mich sein Leben
Den Himmel mir zu geben.
Vom Tode stand er siegreich auf
Und fur verklärt zu Gott hinauf;

Digitized by Google

Kömmt einst, wenn seine Welt vergeht,
Und richtet dann voll Majestät
Die Lebenden und Todten.

Ich glaub' auch an den heil'gen Geist,
Der mich der Finsternisz entreiszt,
Den Weg des Lichts mich lehret,
Und mich zu Gott bekehret.
Auch er ist ew'ger, wahrer Gott;
Er tröstet uns in jeder Noth,
Läszt in der Noth der Sünden
Uns Gnad' und Rettung finden.
Er macht uns fromm und tugendhaft
Und giebt zum Guten Lust und Kraft
Er führet auch zur Seligkeit,
Zu der, wenn Gott die Welt verneut,
Mein Leib auch auferstehet.

Man ser af disse Prøver, at man i Tydskland heller ikke efter Luthers Tid har været saa nøjeregnende med i Salmer over Troesbekjendelsen at faa med alle dens enkelte Led.

Vi skulle endnu, inden vi forlade ganske den tydske Kirkes Omraade for at gaa over til vor Landskirke, meddele en hollandsk Oversættelse af ovenanførte Luthers Salme over Troesbekjendelsen, saaledes som den findes i en hollandsk liturgisk Bog, trykt sammen med Bibelen paa Hollandsk efter Luthers Oversættelse, i Amsterdam 1689. Den indeholder tillige alle Davids Salmer i Versform, Luthers fleste Salmer, Luthers lille Kathechismus og den augsburgske Konfession, har altsaa været til Brug for lutherske Christne.

1 *d* Wy gelooven in eenen Godt alleyn
Schepper 's hemels en der eerden
Onser aller vader gemeyn
Hy laat ons sijn kindren werden,

Digitized by Google

En wil ons altijd geneeren
Lief en Ziel ook wel bewaren.
All' ongeval wil Hy waaren
Geen Leet sal ons tegen varen
Hy sorget voor ons hoed en houd wacht
Het staat alles in sijne macht.

Wy gelooven in Christum van gelijk
Sijnen Zoon en onsen Heere,
Die eeuwig is en 's Vaders Rijk,
Gelijk Godt van macht en eere.
Van Maria maget reyne
Is Hy ware mensch gebooren,
Door den Heyl'gen Geest alleyne,
Voor ons, die waren werlooren
Aan 't kruyes gestorven, en van de dood
We'er verresen door Godts mocht groot.

Wy gelooven den Heylegen Geest,
Godt met den Vaderen den zoone,
Die de bloode maakt onbevreest,
En verciert met gaven schoone;
D' heele Christenheid daar neven
Houd Hy eensinnig verheven;
De sonden worden vergeven;
Hat vleesch sal ook weder leven,
Na desen elend' es ons bereyd
Een leven en der eeuwigheyd".

Sammenligner man denne med Originalen, det er med Luthers Salme 1 *a*, saa ser man, at den følger den strengt og nøje i alle Led.

Digitized by Google

2. Paa Dansk og Norsk.

Som 2 *a* meddeles Oversættelse af Luthers Salme 1 *a*. Den antages at være af Claus Mortensen Tøndebinder i Malmø, i hvis Messebog af 1529 den findes. Den gaar uforandret igjennem Hans Thomissøns, Kingos, Pontoppidans og Guldbergs Salmebøger, alene med de nødvendigste orthografiske Rettelser. Her meddeles den efter Brandt og Helvegs „danske Salmedigtning" I. Kbh. 1846, hvor den findes optrykt efter Claus Mortensen Tøndebinders anførte Messebog:

„Vi tro alle sammen paa en Gud,
Himmelens Skabere oc Jordens,
Gudz Søn sin Faders Vilge gjorde
Paa det vi sine[1]) Børn skulle bliffue.
Han vil oss forse vor Næring,
Liff oc Siæl i hans Bevaring.
Altid han oss vil bevare,
Inted ont skal oss vederfare,
Han sørger for oss Dag oc Nat,
For han haffuer alting i sin Mact.

Vi tro oc alle paa Jesum Christ,
Som er Gudz Søn oc vor Herre,
Som aff den Helligaand undfangen vaar[2])
Aff guddommelig Kraft oc Ære,
Aff Maria, den rene Jomfrue,
Ith sant, helligt Menniske er vorden,
Pint under Pontio Pilato,
Korsfæst, død oc jordet, til Helffuedis foer,
Paa tredie Dag han af Døde opstod, til Himmels foer,
Vor Dommere er han vorden.

---

[1]) Hos Kingo, Pont. og Guldbr. hans.
[2]) Hos Kingo, Pont. Guldb. est.

Digitized by Google

Vi tro oc paa den Helligaand,
Lig met Fader oc met Søn,
Som alle Bedrøffuedis Husvalere er,
Met dyrebar Gaffuer og Naader skøne.
All gantske Christenhed paa Jorden
Ith Samfund gjort met sine Ord;
Met hannem vore Synder tilgiffne vorde;
Vi Menniske skulle alle opstande.
Effter dette Ælende ith lefnit er oss forred
Evigt til evig Tid".

Betragte vi nærmere denne Oversættelse, idet vi se bort fra dens ubehjælpelige Versemaal, Noget, som skjæmmer ud de gamle gode Salmer i Kingos Salmebog og blandt Andet gjør dens Ombytning med en anden Bog særdeles ønskelig — saa se vi, at Oversætteren har efterstræbt 2 Ting, nemlig at følge Luthers Original saa nær, som han kunde, og at faa optaget flere Led af Troesbekjendelsen end Luther. Han har ogsaa, paa den Maade, det er skeet, været heldig i det Stykke, idet han har faaet med alle Led i den 2den Artikel med Undtagelse af Sædet hos Faderens højre Haand, som dog ogsaa er antydet i Versets Begyndelse. Navnlig har han faaet med det vigtige Led „Pint under Pontio Pilato" fuldstændigt, hvilket Ingen har gjort ham efter, mig bekjendt, før Wexels og Grundtvig, der dog har faaet Rum til alle Led kun ved at udvide betydelig andet Vers. Det er Nævnelsen af den romerske Landsherres Navn, som danner Tidsbestemmelsen i Troesbekjendelsen og viser dens Kjendsgjerninger deres Plads i Verdenshistorien. Skal man saa have Troesbekjendelsen fuldstændig, saa maa ogsaa dette Led meddeles fuldstændig.

Som 2 *b* meddeles Troesbekjendelsen paa Vers, som den findes i en anden Salme i Kingos Salmebog, rimeligvis efter ældre Salmebøger, f. Ex. Hans Thomissøn, og efter Kingo, ogsaa hos Pontoppidan og — noget omarbejdet — hos Guldberg.

Digitized by Google

„Vi tro allesammen paa een Gud,
Som Himmel og Jord og Alting skabt',
Han kalder sig vor Fader kjær,
Som Børn røre vi hannem paa nær,
Han holder os op ved dagligt Brød,
At vor Sjæl ei maa lide Nød [1])
Liv og Legem varer han og [2])
Ser til for os, at vi faa nok,
Des haver han vel og stor Magt [3])
Thi Alting er hannem underlagt.

Vi tro ogsaa paa Jesum Christ
Vor Herre og Frelser allerkjærest,
Som er Gud Faders evige Søn,
Hannem lig i Magt over hvert Kjøn [4])
Af Jomfru Maria fødtes han,
Det bestillede den Hellig-Aand,
Død paa Korset, Helvede han brød [5]),
Frelste os saa af al vor Nød.
Han opstod og i Riget før,
Redte os Rum i Englekor [6]).

Vi tro og paa den Helligaand,
Med Fader og Søn een Gud sand,
Som os udi et christent Samfund
Samler og pryder mangslund,

---

[1]) Guldberg. At vi dog ei maa lide Nöd.
[2]) Guldberg. Sjæl og Legem vare han vel.
[3]) Guldberg. Dertil haver han en evig Magt.
[4]) Guldberg. Gud Faders evige Sön han er, Ham lig i Magt over Himlens Hær.
[5]) Guldberg. Af Jomfru Maria födtes Mand, Blev undfangen af den Helligaand, Knuste Satan ved Korsets Död.
[6]) Guldberg. Beredte os Sted i Englekor.

Digitized by Google

Vogter os fra syndig Id [1])
Og i vor Brøst er han os blid:
Vi skulle og alle igjen opstaa,
Med vor Idræt til Dommen gaa [2]),
Riget skulle vi da faa sammen,
Som Christus haver os forhvervet. Amen".

Denne Salme, som hos Kingo og Guldberg er bestemt til at bruges ved Ligbegjængelser, hvortil der tages Hensyn i sidste Vers, har optaget flere Led end Luther, men staar dog tilbage for den foregaaende.

Saa komme vi til *2 c*, Troesbekjendelsen i Salme, som den findes i „Evangelisk christelig Salmebog" og efter denne ordlydende i „Salmebog for Kirke- og Husandagt" af Roskilde Konventet, — den i Danmark for Tiden mest brugelige Kirkesalmebog — og med nogle uvæsentlige Forandringer i Wexels „Christelige Salmer, 2det Oplag, Christiania 1844.

„Vi tro, vi Alle tro paa Gud:
Himlen skabte han og Jorden.
En kjærlig [3]) Fader er vor Gud,
Mennesket hans Slægt er vorden.
Dagligt Brød han os vil give
Og forsørge vel i Live;
Altid han i Nød og Fare
Sjæl og Legem vil bevare.
Vi tro paa ham med Haab og Mod;
Thi han er mægtig, vis og god.

Vi tro paa Sønnen Jesum Christ,
Guds eenbaarne Søn, vor Herre,

---

[1]) Guldberg. Som samler os til sin Menighed, Bereder os til Salighed, bestyrker os i Troens Strid.
[2]) Guldberg. Til Doms med frelste Sjæle gaa.
[3]) Wexels. Almægtigst.

Digitized by Google

Paa Verdens Frelser Jesum Christ [1]),
Herren til Gud Faders Ære.
Han et Menneske er vorden,
Korsfæst, død [2]) og lagt i Jorden:
Men han lever [3]), vor Forsoner,
Hos Guds høire Haand han troner.
Derfra han kommer vældelig,
Naar han skal dømme Jorderig.

Vi tro og paa den Hellig Aand,
Sendt fra Faderen og Sønnen.
Den Sandheds, Kraftens, Trøstens Aand,
Hæver os til Gud i Bønnen.
Christi Rige han udbreder,
Os til Bod og Bedring leder.
Os i Troen han bekræfter
Og i Haab om Liv herefter,
At vi gaa ind til Fryd og Fred,
Som evig, evig varer ved".

Her mangle flere af Troesbekjendelsens Led, skjønt de fleste dog ere antydede.

Som *2d* meddeles Salmen efter Wexels's mindre Salmebog, Christiania 1849.

„Vi tro endrægtelig paa Gud,
Faderen fra evig Tide,
Almægtigst Herre, paa hvis Bud
Fremstod hele Verden vide.
Himlen skabte han og Jorden,
Mennesket hans Slægt er vorden;
Dagligt Brød han os bereder,

---

[1]) Wexels. Paa Verdens Frelser sandt og vist.
[2]) W. Död paa Korset.
[3]) W. Men han opstod.

Digitized by Google

Naaderig vor Gang han leder,
Afvender faderlig vor Nød
Og favner os i Liv og Død.

Vi ogsaa tro paa Jesum Christ,
Guds enbaarne Søn, vor Herre,
Undfangen af Guds Aand forvist,
Født af Jomfruliv med Ære,
Pint, korsfæstet, død, begraven,
Slumred sødelig i Haven,
For til Helved ned med Seier,
Opstod brat som Livets Eier,
For op til Himmels, hersker der,
Til vi som Dommer se ham her.

Vi tro og paa den Hellig-Aand,
Paa en hellig, almen Kirke,
Og paa Guds Helgens Samfundsbaand,
Som i Løn Guds Aand mon virke.
Paa den dybe Guddoms Gaade:
Syndsforladelse af Naade,
Paa vort Kjøds Opreisnings Ære,
Naar hos Herren vi skal være,
Og paa et evigt Liv med Fryd,
Halleluja og Englelyd".

Her ere vistnok alle Led medtagne, men mange paa en mindre fuldstændig Maade. Og i andet Vers er lagt ind en ganske ny og fremmed Tanke i Linjen: „Slumred sødelig i Haven".

Det er naturligt, at den Stilling, man ifølge den Grundtvigske Anskuelse har villet tillægge Troesbekjendelsen, har bevirket, at Mange have forsøgt paa at gjengive den paa Vers med muligst Fuldstændighed og Nøjagtighed. Et Par saadanne af Grundtvig skulle blive meddelte til Slutning. Her

Digitized by Google

meddeles som *2e* nok en Prøve af Wexels i hans „christelige Salmer".

„Jeg tror, som jeg ved Daaben svor,
Paa dig, Gud Fader kjære,
Hvis Almagt dannede vor Jord
Og skabte Himlens Hære.
Dit Navn er sødt i Barnemund,
Og Kjærlighed din Guddoms Grund,
Dit Øie os ledsager.
Du aabner huldt dit Faderskjød,
Du mætter os med dagligt Brød,
Og til din Søn os drager.

Jeg tror paa dig, o Jesu Christ,
Du Faderens Enbaarne,
Undfangen af Guds Aand forvist,
Og født af den Udkaarne,
Mishandlet, som Pilatus bød,
Korsfæstet, og paa Korset død,
Opreist af Dødens Rige,
Til Himmels faren, raader der,
Med Kongemagt, indtil vi her
Se dig til Dom nedstige.

Jeg tror paa dig, o Hellig-Aand,
Og paa en christen Kirke,
Og paa et Helgen-Samfunds Baand,
Som Du forstaar at virke,
Paa Syndernes Forladelse,
Og paa vort Kjøds Opstandelse
Til evigt Liv og Glæde.
Paa denne Tro jeg Daab modtog,
Til den Guds Aand mit Hjerte drog,
Den skal i Lys mig lede".

Digitized by Google

Ejendommelig er denne, ligesom den ene af Grundtvig, at den sættes i Forbindelse med Daaben baade i første og sidste Vers. Den indeholder vel mange, men dog ikke alle Troesbekjendelsens Led, f. Ex. Nedfarten, hvis man ikke skal finde denne antydet i Udtrykket „Dødens Rige".

Som *2 f* meddeles Salmen efter Landstads Salmebog med Henvisning til Varianterne i hans Oversættelse af Luthers Salmer, Chr.ania 1855, og i Udkastet til Salmebogen 1861.

„Vi tro og trøste paa een Gud,
Himmelens og Jordens Skaber,
Til sine Børn han tog os ud,
Vor i Christo kjære Fader.
Han opholder os og glæder,
Giver Alle Kost og Klæder,
Liv og Sjæl vil han bevare,
Værge os for Nød og Fare[1]).
Han sørger for os, holder Vagt,
For han har Alting i sin Magt.

Vi tro ogsaa paa Jesum Christ,
Hans eenbaarne Søn, vor Herre,
Som er hos Gud, og sandt og vist
Lige Gud i Magt og Ære;
Født af Mø Maria, vorden
Et sandt Menneske paa Jorden,
Af den Helligaand undfangen,
For vor Synd i Døden gangen,

---

[1]) I Udkastet: Her er ingen Nöd og Fare. I Oversættelsen af Luthers Salmer lyde de foregaaende Linjer af Verset saaledes: Vi tro nu Alle paa een Gud, Himmelens og Jordens Skaber. Sin Haand til os han strækker ud, og han er vor kjære Fader; Han vil altid os ernære, Ingen Sorg skal os fortære. Liv og Sjæl skal vel bevares, Intet Ondt os vederfares.

Digitized by Google

Opstod af Død, til Himmels for [1]),
Og kommer saa til Doms paa Jord.

Vi tro og paa den Helligaand,
Gud med Faderen og Sønnen,
Al Sjælehjælp er af hans Haand,
Troen, Trøsten, Haabet, Bønnen;
Al den Christendom paa Jorden
Staar ved ham og til er vorden;
Synder her forlades skulle,
Kjødet reises op af Mulde;
Vor Tro og Trøst er evigt Liv.
Amen, Guds Aand os Troen giv! [2]).

Modstandere af Landstads Salmebog have anført mod den, at den mangler nogle Led, at den har endevendt to Gange to Led i 2den og 3dje Artikel. Men det har kun været ham om at gjøre, at udtrykke Troesbekjendelsen i en grej og fyndig Skikkelse, uden at han har været saa ængstelig for at faa med alle Led. Heri har han fulgt Luther, til hvis Original han ogsaa har søgt at nærme sig. Han har ogsaa optaget flere Led, end Luther, af Troesbekjendelsen. Naar Salmen betragtes med uhildet Blik, vil den udentvivl findes at være ukunstlet og naturlig.

2 g Af Hauges Salmebog, Skien 1863:

„Vi tro, vi Alle, paa een Gud,
Himmelens og Jordens Skaber,
Almægtigste vor Herre Gud;
Han er og vor kjære Fader,

---

[1]) Luthers Salmer: himmelfor.

[2]) De 7 sidste Linjer i tredje Vers lyde saa: Her vi Synds Forladels' have, Kjøds Opstandelse af Grave, Og efter Vaanden evigt Liv, Gud os slig Tro til Enden giv! Eller foreslaaet saaledes: Her al Synd os blir tilgivet, Kjødet skal staa op til Livet, Og efter Vaanden er berod Os et Liv i Evighed.

Digitized by Google

Som os altid vil ernære,
Og som Børn os trofast bære;
Sjæl og Legem han bevarer,
Frir os ud af alle Farer;
Han giver paa os nøie Agt,
Og Alting har han i sin Magt.

Vi ogsaa tro paa Jesum Christ,
Guds enbaarne Søn, vor Herre,
Som sidder hos sin Fader hist,
Hannem lig i Magt og Ære [1]),
Af den Hellig-Aand undfangen,
Af en Jomfru ren fremgangen,
Pint, korsfæstet og begraven,
Nedfor, gjenopstod af Graven,
Til Himmels for, til Riget der,
Igjen til Dom han kommer her.

Vi tro og paa den Helligaand,
Gud med Faderen og Sønnen,
De Sørgende en Trøstermand,
Gaver bringer os i Bønnen,
Mon en hellig, almen Kirke
Og et Helgensamfund virke;
Her os blir al Synd tilgivet,
Kjødet skal opstaa til Livet,
Os efter Døden er bered
Et saligt Liv i Evighed".

I denne Gjengivelse af Salmen spores en Stræben efter at følge Luthers Original og at faa udtrykt alle Troesbekjendelsens Led, som ogsaa paa en Maade er lykkets. Men dette er kjøbt med dens helt igjennem prosaiske Skikkelse.

[1]) I ny Udgave paatænkt: Et med ham i Magt og Ære.

Digitized by Google

Det var naturligt, at Grundtvig efter sin ejendommelige Opfatning af Troesbekjendelsen anvendte sit Digtergeni ogsaa paa at udsætte Troesbekjendelsen paa Vers. For at gjøre denne Meddelelse saa fuldstændig som mulig, skulle vi meddele til Slutning tvende Sange eller rettere Kantater af ham, hvoraf vi se, hvorledes denne storslagne Digteraand har løst den Opgave at fremstille Symbolet paa Vers. Begge findes i Sangværket, 2den Udgave, Kbh. 1868:

2 h „Vi tro paa Gudfader, Han Alt har i Vold,
Som Skaber af Himlen Og Jorderigs Bold,
Af Ham bærer Navnet Al Faderlighed,
Paa Kjærligheds Savnet Han bødte derved,
At han os Fortabte, Af Fienden Forskabte,
Har skjænket sin eenbaarne Søn.

Vi tro paa Vorherre, Guds eenbaarne Søn,
Paa Jesus, den Christus, Som avlet i Løn —
Af Gud-Helligaanden, Men aabenbar født
Af Jomfru Maria, Thi Ordet blev Kjød.
Af Pine og gjæstet Og under Pilatus korsfæstet,
Ja, død, lagt i Jord, Til Helhjem han for.
Paa tredie Dag han opstod Og traadte saa Død under Fod.
Til Himmels opdraget, Han Sæde har taget,
Mens Fienderne lægges i Baand, Til Høire ved Faderens Haand,
Og derfra han kommer Igjen som en Dommer,
I Faderens Sted, For Døde og Levende med.

Vi tro og paa Aanden, Paa Gud-Helligaanden,
Og Hel-Menigheden, Høihellig franeden,
Og Helgensamfundet, Med Fællesskab vundet,
Med Synden tilgivet, Med Kjødet til Livet
Indviet af Ordet Ved Kjærlighedsbordet,
Ja Amen, I Jesu Navn Amen.

Digitized by Google

2 i Vi tro, som vi ved Daaben svor,
Paa dig, Gudfader, Livets Kilde,
Hvis Hænder dannede vor Jord,
Og hvælved Himlen, som du vilde.
Med Fadernavn i Barnemund
Er Kjærlighed din Guddoms Grund,
Du Livet heller gav end tog,
Derfor du til din Søn os drog,
Kun Satan, som vi har undsagt,
Er Fiende ad al Godheds Magt.

Vi tro paa din eenbaarne Søn,
Som lod til Offer sig indvie,
Og avlet af din Aand i Løn,
Ham fødte Jomfruen Marie.
Det er vor Herre Jesus Christ,
Vor Frelser og Gjenløser vist,
Korsfæstet, død og lagt i Jord,
Han og til Helvede nedfor;
Men klarede dog al vor Sag,
Stod herlig op paa tredie Dag,
Til Himmels for og satte sig,
Gud Fader, som du bød, hos dig.
Vi se igjen Vorherre from
Ved Levendes og Dødes Dom.

Vi tro og paa den Hellig-Aand,
Som helliger vor Fælles-Kirke.
Vort Helgensamfunds Hjertebaand,
Det er hans Guddoms Kunst at virke.
Hvor han sit Segl paa Støv har sat,
Er Sorgen slukt og Synd forladt,
Og hvor hans Kirkeklokker gaa,
Skal Kjød i Aandens Kraft opstaa,

Digitized by Google

Til evigt Liv i Fred og Ro,
Saa kroner du vor Christentro.

Digterens storartede Ejendommelighed træder frem. Han har vel i den første faaet med alle Troesbekjendelsens Led, men ved vilkaarlig at gaa ud over sit Versemaals Grændser, og mange nye Ideer ere lagte ind. Naar man ikke staar paa det grundtvigske Parties Standpunkt, vil man vist mere tiltales af den Simpelhed og Ukunstlethed, der, efter Luthers Forbillede, findes i Landstads Salmebog.

Efter at vi have dvælet udførlig ved vor Landskirkes Behandling af Troesbekjendelsen paa Vers, skulle vi i Korthed ogsaa se, hvordan den er behandlet i den svenske Kirke og i dens Aflægger, den finske Kirke.

3. Paa Svensk,

3 a som den findes oversat efter Luther af den svenske Kirkereformator Olaf Person og optaget i Jesper Swedbergs Psalmbok, indført 1695, og brugt indtil 1819 i Sverige, og bruges endnu af Svensktalende i Finland.

Wi tro uppå en alsmägtig Gud,
Som all ting i sino orde
Skapat hafwer härlig og god,
Godt är allt det, som han gjorde.
Oss för fader wil han wara
Af sin egen goda wilja.
Han wil oss altid wäl bewara
Och oss icke ifrå sig skilja.
Han beskärmer oss i sin kraft,
Og ingen står emot hans magt.

Wi tro ock på Jesum Christ,
Enda Guds son wår herra,
Han är ewig og, det är wist,
Med fadren liker i äro.

Digitized by Google

Af Maria Jungfru ren
Med sand mandom wardt han födder,
Af Guds andas tilhjelp allen.
För wår synd wardt han pinter och dödder.
Och döden han för oss öfwerwann,
Sitter på fadrens högra hand.

Wi tro ock på den Helge And,
Ena christeliga Kyrka;
Det är helga manna samfund,
Som Guds Ande plägar styrka.
Här warder synden borttagen,
dän oss plägar göra wända.
Och uppå den sista dagen
Skole wi alle uppstånda.
Och et ewigt lif kommer då,
Gud låter oss sin glädje få. Amen.

3 b Af Wallin i den nye svenska Psalmbok, udkommen 1819:

Wi tro på en allsmägtig Gud,
Af hwars Anda, genom ordet,
Allt skapat är, och på hwars bud
Allt är godt och härligt wordet.
Oss en fader will han wara,
Och utaf sin goda wilja,
Skall han alltid oss bewara,
Aldrig oss ifrån sig skilja.
På allt hans öga gifwer akt,
Och ingen står emot hans makt.

Wi tro också på Jesum Christ,
Fadrens Son wår Herre kära;
Af ewighet han är förwiszt

Digitized by Google

Jemlik Gud i makt och ära.
Genom Andans kraft allena
Honom rena jungfrun födde,
Han, at oss med Gud förena,
Bland oss lefde, led och dødde.
För oss han döden öfwerwann,
Och sitter på Guds högre hand.

Wi tro ock på den Helge And,
Som oss i en helig Kyrka
Förena will med fridens band
Och med nådens gåfwor styrka.
Synden warder här borttagen,
Stillad all wår själawånda,
Och uppå den sista dagen
Wi förwänte att uppstånda.
Ett ewigt lif skall blifwa då
Den lön, som tro och kärlek få. Amen.

Man ser, at den gamle Oversættelse, idet den har taget Hensyn til Luthers Original, dog ikke har bundet sig slavisk til den, men optaget enkelte flere af Troesbekjendelsens Led. Men den har ligesom de fleste før anførte Gjengivelser paa Tydsk og Dansk ladet sig nøje med i taalelig Versform at udtrykke Symbolets væsentligste Tanke. Det samme gjælder om Wallins Omarbejdelse, hvorved Sproget er bragt i en zirlig Form, men dog ikke uden paa Indholdets Bekostning. Vi skulle endnu meddele en Prøve, som findes i „Forslag til Svensk Psalmbok" for Finland, udarbejdet af den bekjendte Digter Professor J. L. Runeberg (Ørebro 1858).

3 c „Wi tro på en allsmäktig Gud,
Som allting i sine orde
Har skapat, herlig, wis och god;
Godt är allt det, som han gjorde.

Digitized by Google

Oss en fader will han wara
Af sin egen goda wilja.
Gerna will han oss bewara
Och oss ei ifrån sig skilja,
Han oss beskärmer med sin wakt,
Och ingen står emot hans makt.

Wi tro också på Jesum Christ,
Guds enfödde Son wår Herra;
En ewig Gud är han förwist
Och sin fader lik i ära.
Här Maria Jungfrun rena
Till sann menska honom födde
Af Guds Andas hjelp allena,
För wår synd han led och döde.
För oss han döden öfwerwann,
Sitter på fadrens högra hand.

Wi tro ock på den Helge And,
En allmänlig helig Kyrka,
De helgas samfund, fridsens band,
Som Guds anda gifwer styrka.
Synden worder här borttagen,
Som oss plägar göra wånda;
Och uppå den sista dagen
Skola wi igen uppstånda.
Ett ewigt lif det kommer då,
Gud låter oss sin glädje få. Amen".

Som man ser, er dette ogsaa en Omarbejdelse af den gamle, mindre kunstlet, men af bedre Gehalt, end den Wallinske.

For at vise, til hvilke Trivialiteter det kan drives, meddeles endnu af den Wallinske Psalmbok Noget, som skal være en Gjengivelse af Troesbekjendelsen paa Vers. Den staar

Digitized by Google

umiddelbart efter den ovenfor meddelte, formodentlig, om Nogen vilde finde samme gammeldags, han da kunde nytte denne moderne.

3 d „Jag tror uppå den Gud, som med sit ord befallt,
Naturens prakt och tingens skara
Och warelser och werldar wara,
Och styr och uppehåller allt.
O kraft och wishet utan like!
Oändlige! du göms för tankens skumma syn,
Men hjärtat wördar ditt försyn.

Jag tror på Medlaren, som rördes af wår nød,
Att himlens frid till Jorden bära,
Och gaf oss ljuset med sin lära,
Och gaf oss lifwet med sin død.
O nåd och kärlek utan like!
Förbarmare! du ser till en förwillad hop
Och låter upp, för ångrens rop,
Ditt hjärta och ditt nådarike.

Jag på den anda tror, som går af Herran ud,
Och bär till Himlen jordens böner,
Och bättringen med framgång kröner
Och pröfningen med saligt slut.
O ljus och sällhet utan lika!
Hugswalare, du ger wårt swaga hjärte stöd.
Och öfwer brist och qwal och död
Du öppnar herlighetens rike".

Det kan man kalde at behandle Troesbekjendelsen med Frihed.

Forinden vi slutte disse Meddelelser, skulle vi endnu give Troesbekjendelsen, som den synges i den finske Salmebog (Suomalainen Wirsi-Kirja). Den finske Kirke med sin Salmebog fortjener vor Opmærksomhed i flere Henseender. Denne

Digitized by Google

Bog bruges ogsaa til Opbyggelsesbog hos en Del af vort Lands Undersaatter.

4. Paa Finsk.

4 a Me uskom' yhden Jumalan pääll',
Joka on laupias Isä.
Hän suurell' woimall' ja wäell'
Meill' lahjoi antaa ja lisää
Hän on taiwan ja maan luonut,
Kaikk' hyvät myös maailmaan suonut.
Hän meist' murheen aina pitää,
Emme mahda epäillä siitä.
Hän meitä tahtoo rawita
Ja myös kaikki tarita,
Mitä me mahdam' tarvita.

Me uskom' Jesuksen Christuksen pääll'
Jumalan Pojan meidän Herram'
Joka on woimalla ja työll',
Isäns' kanss' yhden wertainen,
Hän sikisi Pyhäst' Hengest'
Syntyi myös Maariast' neitseest';
Ristin päällä kuolletetiin,
Haudatiin, niin astui helwetiin,
Nous' ylös omall' woimall'
Istuu Isäns' oikiall'
Sielt' tahtoo tulla tuomioll'.

Me uskom'. Pyhän Hengen pääll'
Yhden pyhän seurakunnan,
Johon sarnalla ja kasteell'
Kootaan monta maakuntaa,
Jossa kaikki synnit annetaan anteeks',
Päästetään myös lain kanteest';

Digitized by Google

Niin me wäimein ylösnousem,
Saann' myös nähdä toinen toisem',
Sitt' ijankaikisen elämän,
Pitää Christityt perimään
Ja niin aina iloss' pysymän. Amen.

Dette lyder i Oversættelse omtrent saaledes:

Vi tro paa een Gud, som er en barmhjertig Fader: Han giver og forstrækker os, ufortjent, med stor Magt og Vælde; han har skabt Himmelen og Jorden og beskikker alt Godt i Verden; han alene har Omsorg for os; vi maa ikke tvivle derpaa; han vil opholde os og skjænke os, hvad vi behøve.

Vi tro paa Jesum Christum, Guds Søn, vor Herre, som i Magt og Gjerning er Et med Faderen. Han er undfangen af den Helligaand, født af Jomfru Maria, død paa Korset, begraven, nedfor til Helvede, opstod ved egen Magt, sidder ved Faderens Højre, derfra han vil komme til Doms.

Vi tro paa den Hellig-Aand, een hellig Kirke, i hvilken ved Ordet og Daaben mange Folkeslag samles, hvor der gives Forladelse for alle Synder og frælses fra Lovens Byrde. Paa det Sidste skulle vi opstaa og faa se den ene den anden; da skulle vi som Christne arve det evige Liv og nyde evig Glæde. Amen.

Her er Symbolet meddelt tilnærmelsesvis fuldstændigt. I 2den Artikel mangler kun „pint under Pontio Pilato" ganske.

Vi have troet, at det ikke var uden Interesse at se disse forskjellige Gjengivelser af Troesbekjendelsen i Versform samlede. Man seer deraf, at man overalt i den lutherske Kirke har havt Forkjærlighed for at fremstille den saaledes, at den kunde synges i Menighedens Forsamling. Vi se, at den har gaaet igjennem alle Kirkesalmebøger i vor Kirke, rimelig ogsaa i den svenske som i den tydske Kirke. Man seer endvidere af alle disse Prøver, ikke mindre end 18 paa 4 — eller

Digitized by Google

rettere 5 — forskjellige Sprog, at man ingensteds har kunnet faa den med ganske fuldstændig. Man omtaler f. Ex., at Herren er pint, men udelader Tidsbestemmelsen „under Pontio Pilato“. Man omtaler Opstandelsen, men ikke, at den skede paa tredje Dag. Muligst fuldstændigt meddeles den i *2 a* (Clans Mortensens Oversættelse). Men her er Versemaalet aldeles mangelfuldt og ganske forstyrret. Og dog mangler Ledet om Sædet ved Faderens højre Haand. I den første Prøve af Grundtvig *2 h* meddeles vel temmelig fuldstændig alle Symbolets Momenter; men det har alene kunnet ske ved vilkaarlig Udvidelse af Versemaalet og ved Indlæggelsen af mange nye Tanker og ved Udstyrelse med for storartet digterisk Apparat.

Luthers Gjengivelse er Forbillede for de andre; men han har just medtaget de færreste af Symbolets Led. I Anmærkningerne til sin Oversættelse af Luthers Salmer omtaler Landstad, at Luther ved Udarbejdelsen af denne Salme, som udkom i 1525, har muligens havt en ældre tydsk Bearbejdelse af Symbolet for Øje, samt at Salmen er en Gjengivelse af det nicæno-constantinopolitanske, ikke det apostoliske Symbol. Denne Mening er ogsaa ytret af Hauge i Anmærkningerne til hans Salmebog. Men den er dog neppe rigtig. Ialfald kunde Luther da bekvemt i den første og tredje Artikel faaet med flere Momenter af det nicæno-const. Symbol. Det rimeligste synes at være, at han har havt Hensyn til det apostoliske Symbol, uden at binde sig strengt til alle Led. Ham har det alene været om at gjøre, at faa Troesbekjendelsen fremstillet i saadan Form, at den af Menigheden kunde synges til Opbyggelse, og intet andet; og vi faa med ham nøje os med det samme.

Digitized by Google

Nogle Bemærkninger angaaende den nordafrikanske Kirkes Oprindelse.

Af

C. P. CASPARI.

Efter den sædvanlige Anskuelse var den nordafrikanske Kirke en Datter af den romerske. Og denne Anskuelse medfører ogsaa Sandhed. — Paa de to Steder: „Si — Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis (Africanis) quoque auctoritas præsto est. — Videamus, quid (ecclesia Romana) didicerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque ecclesiis contesserarit“ Tert. „De præscriptt. hærett.“ c. 36 og: „Scimus, nos hortatos eos esse (de til Rom afsendte Mænd), ut ecclesiæ catholicæ radicem et matricem (den romerske Kirke) agnoscerent et tenerent“ Cypr. ep. 45 n. 2, — paa disse to Steder tør vi vistnok ikke med Münter, „Primordia ecclesiæ Africanæ“ p. 10 ss., Wiltsch, „Handbuch der kirchlichen Geographie und Statistik“ I, 31 o. A. beraabe os. — Ialfald tør vi ikke beraabe os paa det første. Thi dette udsiger kun, at ogsaa Afrikanerne som Italiens Naboer, som Saadanne, der havde Rom til sin nærmeste „sedes apostolica“, med Hensyn til Tro og Lære ligeoverfor Hæretikerne med Lethed kunde ty til denne Kirkes Autoritet som til en apostolisk Kirkes, en Kirkes, der var stiftet ved den apostoliske Prædiken og befandt sig i Besiddelse af et apostolisk Brev, som var rettet til den, Brevet til Romerne, eller at ogsaa de som Saadanne havde Rom ved Haanden,

Digitized by Google

naar de vilde indhente en Betænkning hos en apostolisk Kirke om, hvad Apostlene havde troet og lært, og at den romerske og afrikanske Kirke besad en fælles Lære, paa hvilken de kjendte hverandre som Venner og som Lemmer af eet og det samme Samfund. — Men hvad Cyprians Ord angaar, saa er det ikke let at sige med Vished, hvad han har ment med dem. At han skulde have ment, at den romerske Kirke var hele den katholske Kirkes (og altsaa ogsaa den nordafrikanskes) Rod og Modermenighed, er umuligt; thi hvorledes kunde han have en saadan Mening ligeoverfor den klare Historie? Men ligesaalidt har man Lov til med Münter uden videre at indskrænke Ordene „ecclesiæ catholicæ" til „provincia Carthaginiensis"; thi dertil er Udtrykket for almindeligt. Snarere kunde man ved de anførte Ord tænke paa den katholske Kirke i Afrika som udgangen fra Rom i Modsætning til Novatianernes fra sig selv udgangne, ved egen Vilkaarlighed tilblevne schismatiske Parti, i hvilket Tilfælde Cyprian vilde have sagt ganske bestemt, at den nordafrikanske Kirke var en Datter af den romerske. Dog gjør det blotte „ecclesiæ catholicæ" istedetfor „ecclesiæ catholicæ Africæ" Vanskelighed. Maaske har man at tage „radicem et matricem" ubestemt og at forklare: „at de (Sendebudene) skulde anerkjende en af den katholske Kirkes Rødder og Modermenigheder", d. e. den romerske Kirke, som en Kirke, der var en saadan Rod og Modermenighed. Skulde denne Forklaring være den rette, saa vilde af Cyprians Ord ikke med Nødvendighed følge, at efter hans Mening Rom ogsaa var den afrikanske Kirkes Moder. Imidlertid er heller ikke denne Opfattelse ubetænkelig. „Radicem et matricem" synes nemlig at maatte tænkes bestemt. Efter Tillemont, Memoires T. I p. 545 f., siger Cyprian: „quil recommendoit a ceux, qui alloient à Rome de s'unir à l'eglise catholique [c'est à dire à la communion de S. Cor-

Digitized by Google

neille, et non à celle de l'Antipape Novatien]". Da havde man i Tanken til „ecclesiæ catholicæ" at tilføje „urbis Romæ" og at forklare „radicem et matricem" ved: „quippe quæ esset radix et matrix", og vilde „radix et matrix" enten være „en kirkelig Rod og Modermenighed" eller „den afrikanske Kirkes Rod og Modermenighed". Tillemonts Opfattelse er dog kunstig og lidet tiltalende. — Et tredje Sted, Augustins Ord i Ep. 43 (olim 162): „quum se videret (Biskopen i Carthago) et Romanæ ecclesiæ, in qua semper Apostolicæ cathedræ viguit principatus, et cæteris terris, unde Evangelium ad ipsam Africam venit, per communicatorias literas esse conjunctum", udelukke tilsyneladende endog den romerske Kirke fra de Kirker, som have bragt Evangeliet til Afrika. Det synes nemlig, som om de to Relativsætninger: „in qua" etc. og: „unde" etc. vare parallele med hinanden, og den første gik paa den romerske Kirke, og den anden paa de øvrige Kirker. Saaledes opfatter Basnage, „Exercitt. hist.-crit. in Baronii Annales" p. 522 Stedet, og ogsaa Tillemont siger p. d. anf. St. om dem: „Il est visible quelles ne prouvent rien pour Rome: et mesme elles prouveroient contre, si on les vouloit prendre à la rigueur". Men Ordene: „unde — venit" kunne dog henføres til begge Dele, Rom og de øvrige Lande. Augustin kan have sagt, at Biskopen i Carthago stod i Samfund med Rom og de øvrige Lande, hvorfra Evangeliet var kommen til Afrika, og ved Nævnelsen af Rom tillige have fremhævet den romerske Kirkes Fortrin. Relativsætningen: „unde" etc. kan være den til alt det Forangaaende sig refererende Hoved-Relativsætning, og Relativsætningen: „in qua" etc. en til „ecclesiæ Romanæ" sig refererende Bi-Relativsætning. Og for denne Opfattelse taler, at Augustin dog neppe kan have villet udelukke Rom, som umuligt kan have været uden al Deltagelse i Evangeliets Udbredelse til Afrika, fra de Kirker, som havde bragt det didhen. Er den rigtig, saa udsige hans

Digitized by Google

Ord enten, at Afrika havde modtaget Evangeliet umiddelbart saavel fra Rom, som ogsaa fra andre Lande, og altsaa kun for en Del fra hin Stad, eller at det havde modtaget det umiddelbart fra Rom og middelbart fra andre Lande, og at altsaa Rom var de afrikanske Kirkers Moder. (De andre Lande maatte da være de orientalske eller græske, og man havde at sammenligne Augustins Ord: „ut præcisam ab illa radice ecclesiarum Orientalium, unde Evangelium ad Africam venit" hos Münter, p. d. anf. St. p. 12, saavelsom ogsaa de Ord: „Aut enim licebit, et nulli, maxime Græcis, ubi fides orta est, denegabitur", og: „cur non liceret in conciliis Patrum, in ipsa terra Græcorum, unde ubique destinata est fides", i den pseudo-augustinske „Altercatio cum Pascentio" n. 6 og 15). Dog kan man ogsaa fastholde Basnages Opfattelse, naar man ved „et cæteris terris, unde" etc. tænker paa Orienten og Evangeliets middelbare Komme derfra til Afrika. Det er klart, at man af Augustins Ord ligesaalidt, som af Cyprians, med Sikkerhed kan slutte, at Afrika har modtaget Evangeliet fra Rom. — Ganske bestemt sige derimod de to romerske Biskoper Innocentius I († 417) og Gregor den Store, at de afrikanske Kirker ere blevne stiftede af Rom, hin i de Ord: „præsertim, cum sit manifestum, in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam et Siciliam et insulas interjacentes, nullum instituisse ecclesias, nisi eos, quos venerabilis Apostolus Petrus aut ejus successores constituerint sacerdotes" og: „oportet eos (Biskoperne og de Christne i de af Innocentius omtalte Lande) hoc sequi, quod ecclesia Romana custodit, a qua eos principium sumsisse non dubium est" i Ep. ad Decentium n. 2, Migne Patrol. T. XX p. 522, — Gregor i de Ord: „scientes —, unde in Africanis partibus sumserit ordinatio sacerdotalis exordium (af Petrus og den romerske Kirke), laudabiliter agitis, quod sedem apostolicam deligendo ad

Digitized by Google

officii vestri originem prudenti recordatione recurritis" in Epp. Lib. VIII Ep. 33 (sml. ogsaa Lib. I ep. 77). Se vi bort fra, hvad Innocentius, hvis Udsagn for sin højere Alders Skyld ere ulige vigtigere end Gregors, siger om Petrus, saavelsom ogsaa fra Overdrivelsen i „Gallias" (Christendommen kom, som bekjendt, om ikke først, saa dog ogsaa fra Lilleasien til Gallien), saa tør vi forøvrigt skjenke hans Ord Tiltro, eller vi maa dog finde meget Sandt i dem, ogsaa og ikke mindst med Hensyn til Afrika, omend naturligvis et klart og sikkert Vidnesbyrd af en Afrikaner vilde være os langt mere kjærkomment, end hans. — Men langt mere, end til Innocentius's Vidnesbyrd, have vi, da vi mangle et saadant Vidnesbyrd for den nordafrikanske Kirkes romerske Oprindelse, at støtte os til de Kjendsgjerninger, at „Africa proconsularis" og næst efter det Numidien laa Rom og det øvrige Italien og i Særdeleshed Sicilien saa nær („Si — Italiæ adjaces, habes Romam" etc. siger Tertullian p. d. ovenf. S. 631 anf. St.), at fra Slutningen af det sidste forchristelige Aarhundrede af et overordentlig livligt Samkvem fandt Sted mellem det romerske Riges Hovedstad og det blomstrende Carthago og Nordafrika overhovedet, at den romerske Menighed var overmaade talrig og virksom (den maa efter Biskop Cornelius's Brev til Fabius af Antiochien omkring Midten af det tredje Aarhundrede have bestaaet af omtrent 50,000 Sjæle), endelig at i det Mindste for en Del fælles Sprog og Dannelse forbandt denne Menighed med Nordafrika (den romerske Menigheds Sprog og Dannelse var for en Del, Nordafrikas Sprog og Dannelse væsentlig latinsk). I hvor livligt et Samkvem den nordafrikanske og den romerske Kirke stode med hinanden, vise de Breve os, som omkring 250 bleve vexlede mellem Cyprian og de dalevende romerske Biskoper samt mellem andre carthaginiensiske og romerske Christne, og hvor let man fra den romerske Menighed begav sig til den carthaginiensi-

Digitized by Google

ske, og omvendt, se vi paa Praxeas's, paa Novatus's og paa Pelagius's og Coelestius's Exempler (se, hvad det førstnævnte Exempel angaar, Tert. Adv. Prax. c. 1). — Og hvorfra skal overhovedet Christendommen være kommen til Nordafrika, om ikke fra Rom og det af Rom beherskede Italien? Ægypten og Cyrenaica vare adskilte fra „Africa proconsularis" og Nordafrika overhovedet physisk ved Ørkener og aandelig ved Sprog og Dannelse (hines Sprog og Dannelse var udelukkende græsk, de hørte med til den hellenistiske Orient, Nordafrikas Sprog og Dannelse var derimod væsentlig latinsk); det Sidste gjaldt naturligvis ogsaa om Grækenland, som forøvrigt laa betydelig længere borte fra Nordafrika, end Italien; hvad endelig Gallien og Spanien angaar, da laa de ligeledes noget længere borte fra det proconsulariske Afrika og dets Hovedstad Carthago, hvorfra Christendommen maa have udbredt sig over Nordafrika, og de traadte desforuden paa den Tid, da Christendommen maa være kommen til Afrika (omkring 100 efter Christi Fødsel), i kirkelig Betydning langt tilbage for Rom.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google